สารัตถธรรม

ของ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

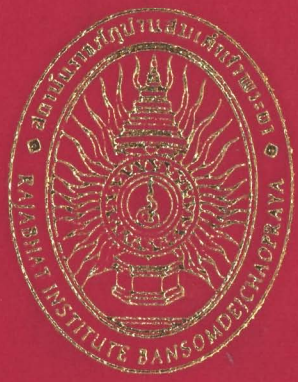

สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

โดยอนุมัติของสภาประจำสถาบัน

ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์อุปัชฌาย์ไว้แด่

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

เพื่อแสดงว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและคุณธรรมควรแก่ปริญญา

ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สมาพระพุทธศาสนา

มีศักดิ์และสิทธิแห่งปริญญาทุกประการ

สารัตถธรรม

ของ

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

โดยอนุมัติของสภาประจำสถาบัน

ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ฉบับนี้ไว้แด่

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

เพื่อแสดงว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและคุณธรรมควรแก่ปริญญา

ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพระพุทธศาสนา

มีศักดิ์และสิทธิ์แห่งปริญญานี้ทุกประการ

สารัตถธรรม

ของ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

โดยอนุมัติของสภาประจำสถาบัน

ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ฉบับนี้ไว้แด่

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

เพื่อแสดงว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและคุณธรรมควรแก่ปริญญา

ครุศาสตรดุษฎี บัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพระพุทธศาสนา

มีศักดิ์และสิทธิ์แห่งปริญญานี้ทุกประการ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงมีพระดำรัสกับพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
เกี่ยวกับการพระศาสนา

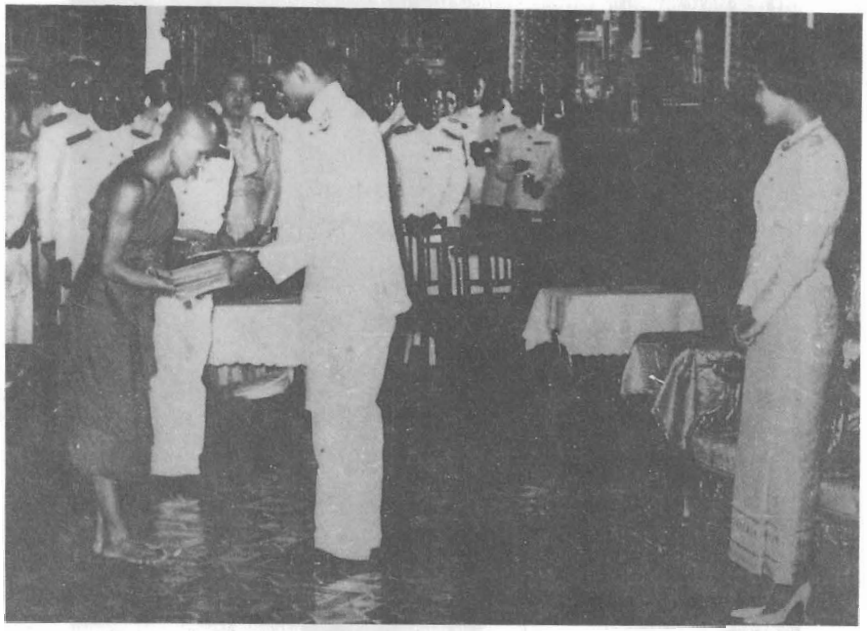

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานผ้าไตรครอง
แด่ พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต
๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔

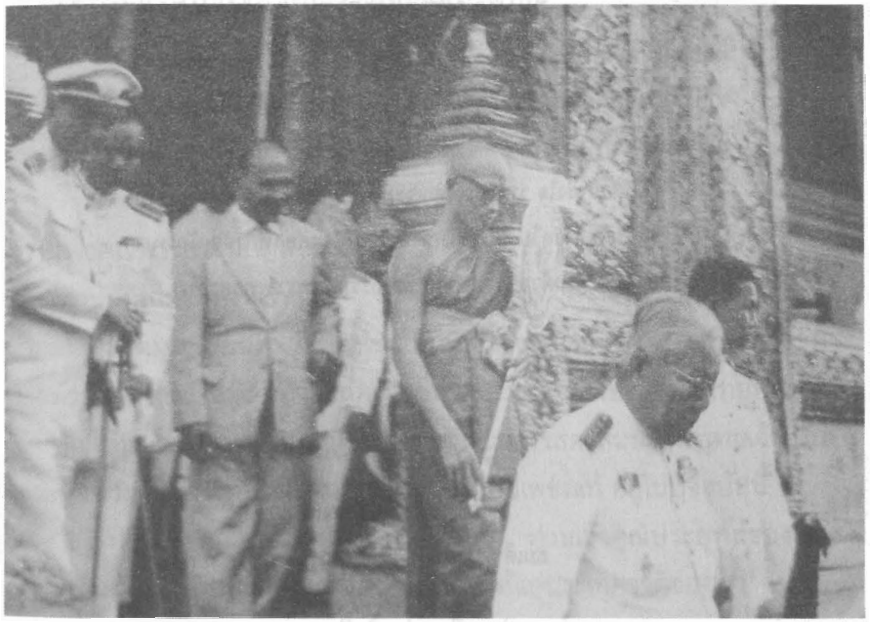

พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต ออกจากพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
หลังรับพระราชทานพัดยศ ป.ธ. ๙

การที่ยูเนสโกถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพแด่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ทำให้มีโอกาสได้แสดงความรู้สึกในใจจริงที่ยกย่องชื่นชมท่านเจ้าคุณ ที่ท่านได้เป็นให้ทั้งชื่อเสียงเกียรติยศของชาติไทย เป็นให้ทั้งสายลมเย็น ยาหอม และน้ำปรุงจรุงใจ ในยามเป็นที่ปรารถนา

เชื่อด้วยจริงใจ ว่าท่านเจ้าคุณจะสามารถเป็นเกลือที่รักษาความเค็มไว้ได้อย่างดีตลอดไป โดยมีพลังประคับประคองที่สำคัญนักหนาคือความศรัทธาตั้งมั่นด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อพระพุทธศาสนา

สก. ปยญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดบวรนิเวศวิหาร

7 ธันวาคม พ.ศ.2537

วรสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

องค์ประธานพิธีเชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตแด่พระธรรมปิฎก

ในโอกาสที่ได้รับการถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากยูเนสโก

จัดโดยกระทรวงศึกษาธิการในนามของรัฐบาล

วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ พุทธมณฑล

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ท่านรองปลัดกระทรวง พระภิกษุสามเณรทุกรูป และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

อาตมภาพยินดี ที่เมืองไทยได้มีพิธีนี้ และยินดีเป็นพิเศษที่ได้มาร่วมพิธีด้วย เพราะเป็นพิธีที่ควรแก่ความชื่นชมโสมนัสอย่างยิ่งของคนไทยทั้งชาติ ผู้มีบุญได้พบพระพุทธศาสนามีสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสมเด็จพระบรมครู ที่ทรงมีพุทธบุตรรูปหนึ่งเป็นเพชรแท้ อยู่ในปัจจุบันนี้

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก หรือชื่อ ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ของเรา ท่านเป็นผู้สร้างเกียรติยศชื่อเสียงให้แก่เรา ให้แก่ประเทศชาติของเรา ให้แก่คณะสงฆ์ของเราอย่างมาก ที่จริงก่อนที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติจะถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ท่านเจ้าคุณท่านก็เป็นชื่อเสียงเกียรติยศของคนไทย ของไทย ของพระสงฆ์ไทยอยู่ตลอดมาแล้ว เพราะท่านเป็นคนดีจริง เป็นพระดีจริง ผู้ที่รู้จักท่านหรือได้ยินกิตติศัพท์ชื่อเสียงของท่าน นิยมยกย่อง สรรเสริญเป็นอันมาก

อันคำว่าดีจริงนั้น นำไปประกอบเป็นคุณสมบัติของท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นคือเกียรติยศชื่อเสียงที่แท้จริง อยู่ในสกุลใดก็เป็นชื่อเสียงเกียรติยศของสกุลนั้น อยู่ในเพศใดก็เป็นชื่อเสียงเกียรติยศของเพศนั้น เช่น พระที่ดีจริง ย่อมเป็นชื่อ

เสียงเกียรติยศของสมณเพศ นั่นก็คือคนดีจริงอยู่ที่ใดก็เป็นเกียรติยศชื่อเสียงของที่นั้นเสมอไป จิตใจของคนดีนั้นมีพลัง มีอำนาจยิ่งใหญ่มหาศาลในการคิด พูด ทำ ที่เป็นความดีงาม เป็นคุณเป็นประโยชน์ไม่เฉพาะแก่ตนเอง แต่แก่สัตว์โลกทั่วไปไม่มีขอบเขต แม้กระทั่งที่ทำให้เป็นปราชญ์ในพระพุทธศาสนาที่หาทำกันได้ง่าย ๆ ไม่ ก็เกิดจากจิตใจที่ดีจริง

การถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพให้ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกจึงเป็นการประกาศความมีจิตใจดีจริงของท่านต่อโลก เป็นการประกาศชื่อเสียงเกียรติยศของไทยไปในโลกกว้างใหญ่ด้วย ความยินดีของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกครั้งนี้ย่อมยังน้อยกว่าความยินดีของคนไทยทั้งชาติ ที่กล่าวเช่นนี้ก็ด้วยความมั่นใจว่าผู้ทำความดีอย่างสม่ำเสมอ รู้ตัวอยู่ ย่อมมีปีติในความดีที่ได้ทำ คือย่อมมีปีติในธรรมนั่นเอง ผู้ทำดีเป็นผู้มีธรรม ผู้ปีติในธรรมคือปีติในความดี เมื่อความดีไม่ขาดตกบกพร่องก็คือไม่บกพร่องในการปฏิบัติธรรมตามที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงสอนไว้ ผู้มีธรรมรู้ตัวว่าไม่บกพร่องในธรรม ความปีติโสมนัสย่อมไม่บกพร่องจากใจด้วยตลอดเวลา จึงยากที่จะมีความยินดีใดเข้าไปเพิ่มเติมอีกได้ จึงกล่าวได้ว่า ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกยินดีในการได้รับถวายรางวัลครั้งนี้ไม่เท่ากับความยินดีของส่วนรวม

ขอถวายพรท่านเจ้าคุณผู้เป็นให้ทั้งชื่อเสียงเกียรติยศของชาติ ผู้เป็นให้ทั้งชื่อเสียงเกียรติยศของคณะสงฆ์ ผู้เป็นให้ทั้งชื่อเสียงเกียรติยศของพุทธศาสนิกชน ขอให้การปฏิบัติเป็นพระดีของท่านเจ้าคุณนำไปสู่ความเป็นมงคลสูงสุดที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์สมเด็จพระบรมครูของเทวดาและมนุษย์ของเราทั้งหลายในที่นี้ ได้โปรดประทานไว้ตอนหนึ่งว่า จิตของผู้ใดอันโลกธรรมทั้งหลายถูกต้องแล้วย่อมไม่หวั่นไหว ไม่มีโศก ปราศจากธุลี เกษม

ขออนุโมทนาอำนวยพรทุกรูป ทุกท่าน ขอกัลยาณจิตที่ได้พากันมาแสดงถวายท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกวันนี้ ได้ย้อนกลับเป็นผลดีแก่จิตใจของท่านเอง ขอให้ท่านเจ้าคุณเป็นแบบอย่างที่ดีงาม ให้เป็นพระดีของคนดีสืบไป ขออำนวยพร

โลกธรรมที่มีค่า

คำสรรเสริญ ที่มีเหตุผล และตรงความเป็นจริง เป็นโลกธรรมที่มีค่า โลกธรรมเช่นนี้ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษยชาติ แม้เพียงให้เห็นเป็นแบบอย่างของผู้มีเหตุผล

โลกธรรมที่มีค่า จะงดงาม และทรงประโยชน์ยิ่งนัก เมื่อเป็นอลังการของผู้มี "ตาทิตา ความคงที่" ตามที่พระพุทธองค์ตรัส

ท่านเจ้าคุณ พระธรรมปิฎก (ปยุตฺโต) ได้รับโลกธรรมที่มีค่าจากรอบด้าน และท่านได้ปฏิบัติให้เห็นชัด ตามแนวทางของผู้คงที่

ท่านเจ้าคุณจึง "เป็นสังฆโสภณ ผู้งดงามในหมู่พระสงฆ์"

สมเด็จพระพุฒาจารย์

(สมเด็จพระพุฒาจารย์)
วัดสระเกศ

ขอแสดงความยินดี ที่ท่านเจ้าคุณพระสังฆราช
เจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ และท่านเจ้าคุณพระพรหมปัญโญ
เจ้าอาวาสวัดสามพระยา ทั้งสองท่าน ได้รับ
ได้รับปริญญาปรัชญา ดาวสิริมงคลของปริญญาบัณฑิตพระ
ชั้นเป็นการยืนยันว่าท่านสองนี้ เป็นผู้ที่เชี่ยวชาญ มีการปฏิบัติการ
ที่เชี่ยวชาญ มีศิลปศาสตร์ในคุณปรัชญาปรัชญาทั้งสองนั้น คนเป็นที่ยอม
รับของสังคมนั้น เป็นที่พอใจของพระคุณท่านไม่ลืมเลือนได้ก็ตาม
ถึงแม้ว่าพระคุณท่านได้สิ้นชีวิตไปแล้วก็ตาม ด้วย
ความดี ความสามารถ ความเหมาะสมของท่านทั้งสองได้.

ขอแสดงความยินดีด้วยใจจริงใจ

ปิยมหาพระสังฆราช

สิตชยนสิงคมม.

๑๒ ธ.ค. ๒๕

นายกรัฐมนตรี

11 พฤศจิกายน 2537

นมัสการ พระธรรมปิฎก ที่เคารพอย่างสูง

กระผมขอถือโอกาสนี้แสดงมุทิตาจิตมายังพระคุณเจ้า ในโอกาสที่พระคุณเจ้าได้รับรางวัล UNESCO Peace for Education ซึ่งความสำเร็จนี้ นอกจากเป็นเกียรติประวัติแด่พระคุณเจ้าที่ควรแก่การยกย่องและยึดถือเป็นแบบอย่างในการประกอบคุณความดีแล้ว ยังเป็นการสร้างชื่อเสียงให้ประเทศชาติ โดยพระคุณเจ้าเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

(นายชวน หลีกภัย)

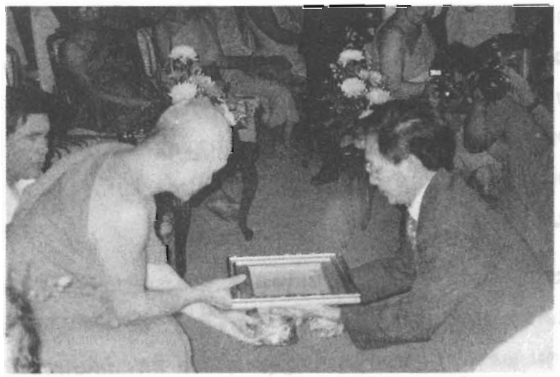

คำนิยม

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นพระเถระผู้ทรงภูมิรู้และภูมิธรรม เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญองค์หนึ่งของไทยในปัจจุบัน ท่านเป็นผู้ยืนหยัดอยู่บนความถูกต้องของพระธรรมวินัย มีความองอาจกล้าหาญที่จะแสดงตนปกป้องพระพุทธศาสนาเมื่อมีผู้บิดเบือนสัจธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ผิดแผกแปลกเพี้ยนไปจากพระไตรปิฎก แม้ว่าสุขภาพของท่านจะไม่ค่อยแข็งแรง มีโรคาพยาธิเบียดเบียนอยู่เป็นประจำ แต่ท่านก็อุทิศกายถวายชีวิตเพื่อพระพุทธศาสนา ทำหน้าที่เผยแพร่สัจธรรมแนะแนวทางวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องแก่สังคมไทยมาโดยตลอด ผลงานนิพนธ์ของท่านเป็นที่ยอมรับของสาธุชนและนักวิชาการอย่างกว้างขวาง เป็นที่รับรองในความถูกต้อง เป็นที่ประพฤติปฏิบัติตามได้ และเป็นวิถีชาวพุทธที่แท้จริง

ผลงานที่ยิ่งใหญ่และถือเป็นเพชรน้ำเอกของวงการวรรณกรรมพระพุทธศาสนาในเมืองไทยก็คือ "พุทธธรรม" ซึ่งท่านใช้เวลาและความเพียรอย่างแรงกล้าในการปรับปรุงขยายความ ได้รับการตีพิมพ์ออกเผยแพร่เป็นจำนวนมากมาย และในขณะเดียวกันก็มีฉบับแปลภาษาอังกฤษ ซึ่งเมื่อได้รับการตีพิมพ์ออกเผยแพร่แล้วก็จะเป็นเพชรเม็ดงามเม็ดหนึ่งของโลกพระพุทธศาสนา เป็นที่แสดงสัจธรรมขององค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ และโลกปัจจุบันเป็นโลกของข้อมูลข่าวสาร "พุทธธรรม" ก็จะเป็นสื่อในอินเตอร์เนต ให้ผู้สนใจพระพุทธศาสนาได้ศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น คุณูปการของท่านเจ้าคุณอาจารย์จึงมีต่อพระพุทธศาสนาใช่แต่ชาวพุทธของไทยเท่านั้น แต่ยังเผื่อแผ่ถึงชาวโลกทั้งมวลอีกด้วย

ด้วยผลงานดีเด่นทางพระพุทธศาสนานานัปการ ท่านจึงได้รับรางวัล "การศึกษาเพื่อสันติภาพ" จากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ดังคำกล่าวเน้นความสำคัญของรางวัลจากรองผู้อำนวยการองค์การยูเนสโกว่า *"รางวัลนี้ถวายท่านเพื่อเป็นการยกย่องผลงานในช่วงระยะหลายปีของท่าน ซึ่งเป็นความสำคัญของสันติภาพภายใน และความรับผิดชอบของทุกคนต่อปัญหาต่างๆ ของสังคม ในการถวายรางวัลแด่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกนั้น ยูเนสโกปรารถนาด้วยที่จะเน้นอีกครั้งหนึ่งถึงบทบาทอันสำคัญที่ศาสนาสามารถจะมีได้ต่อกระบวนการสร้างสันติภาพ"*

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ตรัสในพิธีเชิดชูเกียรติและแสดงมุทิตาจิตแด่ท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการจัดในนามรัฐบาล เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ หอประชุมใหญ่พุทธมณฑล มีความตอนหนึ่งว่า

"ท่านเจ้าคุณท่านก็เป็นชื่อเสียงเกียรติยศของคนไทย ของไทย ของพระสงฆ์ไทยอยู่ตลอดมาแล้ว เพราะท่านเป็นคนดีจริง เป็นพระดีจริง ผู้ที่รู้จักท่านหรือได้ยินกิตติศัพท์ชื่อเสียงของท่าน นิยมยกย่องสรรเสริญเป็นอันมาก"

ท่านเจ้าคุณอาจารย์ได้มอบรางวัลและเงินที่ได้รับเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปรับรางวัลมูลค่า ๒๕,๐๐๐ เหรียญสหรัฐ คิดเป็นเงินไทย ๖๒๕,๐๐๐ บาท ให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อใช้เป็นทุนประเดิมในการส่งเสริมการศึกษาและประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการแสวงสันติสุข กระทรวงศึกษาธิการจึงมีคำสั่งที่ ๖๗๘/๒๕๓๘ แต่งตั้งคณะกรรมการกองทุนการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ขึ้น เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๓๘ โดยกราบทูลอาราธนาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นองค์ประธานกิตติมศักดิ์ และต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ได้ดำเนินการขอจดทะเบียนเป็น "มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๔๓

หวังว่าหนังสือนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจได้ศึกษาชีวิตและผลงานของท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ตามสมควร และขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและบุญกุศลที่ท่านได้บำเพ็ญมา จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยให้ท่านมีสุขภาพพลานามัยที่สมบูรณ์ ได้บำเพ็ญศาสนกิจเพื่อประเทศชาติ และพระพุทธศาสนาสืบต่อไปชั่วกาลนาน

(ดร. นิเชต สุนทรพิทักษ์)
ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

ดร. นิเชต สุนทรพิทักษ์
อดีตเลขาธิการสภาสถาบันราชภัฏ
ประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ
พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิ

๑. เพื่อส่งเสริมสนับสนุน เพื่อสืบสานแนวคิดของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ในการประยุกต์ใช้พุทธธรรมเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา อันจะนำไปสู่สันติภาพและสันติสุข

๒. เพื่อส่งเสริมสนับสนุน ศึกษา วิจัยและรวบรวมประวัติและผลงานของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) และเผยแพร่ขยายผลให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

๓. เพื่อดำเนินการจัดกิจกรรมศึกษาพระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องแก่ผู้สนใจโดยทั่วไป

๔. เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคล คณะบุคคล และองค์การที่มีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับในด้านการประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อก่อให้เกิดสันติภาพและสันติสุขขึ้นในสังคม

๕. เพื่อส่งเสริมให้มีการจัดตั้งสถาบันพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ขึ้น เพื่อจะได้เป็นกำลังสนับสนุนการดำเนินงานของมูลนิธิให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๖. เพื่อดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือร่วมมือกับองค์การการกุศลอื่นๆ เพื่อสาธารณประโยชน์ที่เป็นไปเพื่อการส่งเสริมสันติภาพ

๗. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด

สำนักงานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
สำนักวิทยบริการ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา
เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐
โทร. ๒๔๓-๒๒๔๐ ต่อ ๒๕๓

คำกล่าวสดุดีของ Mr. A. Badran
รองผู้อำนวยการใหญ่ยูเนสโก
ในโอกาสพิธีถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโก
ประจำปี ๒๕๓๗
แด่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ณ กรุงปารีส วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗

นมัสการ ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตฺโต ผู้ซึ่งองค์การยูเนสโกถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๗
ฯพณฯ เอกอัครราชทูต ท่านสุภาพสตรีและสุภาพบุรุษ

ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสต้อนรับท่านสู่สำนักงาน ยูเนสโก ในนามของผู้อำนวยการใหญ่ ในโอกาสถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ของยูเนสโก

นับเป็นเกียรติแก่ข้าพเจ้าที่ได้ต้อนรับประธานคณะกรรมการตัดสินรางวัล ศาสตราจารย์นัสซรี โมอาวัด รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยไคโรคณะเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์ และที่ได้ต้อนรับนางสาวนิคอล เฟโนซา บุตรีของนายอาเปล เลส เฟโนซา ผู้ออกแบบรูปปั้นรางวัลของเรา

ยูเนสโกรู้สึกซาบซึ้งที่คณะจากประเทศไทยซึ่งได้เดินทางมาโดยเฉพาะยังกรุงปารีส เพื่อร่วมในพิธีถวายรางวัลครั้งนี้

ข้าพเจ้าขอต้อนรับทุกท่านผู้มาร่วมในพิธีและร่วมแบ่งปันความปีติยินดีของพวกเรา

ท่านผู้มีเกียรติ... ถึงแม้ว่าภยันตรายจากสงครามระหว่างมหาอำนาจได้คลี่คลายลงแล้ว แต่ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงระดับท้องถิ่นก็ยังบังเกิดขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก เป็นที่ทราบกันดีว่าความขัดแย้งและความตึงเครียดมักสืบเนื่องมาจากปัญหาทางวัฒนธรรม ดูราวกับว่ากระบวนการอันนำไปสู่ประชาธิปไตยด้วยการปลดปล่อยวัฒนธรรมต่าง ๆ ให้อิสระเสรีจากอำนาจซึ่งกดขี่อยู่ชั่วระยะเวลานาน ยั่วยุให้

ความขัดแย้งซึ่งพอกพูนอยู่เกิดเป็นความรุนแรงขึ้น เหตุการณ์ในบอสเนียเป็นตัวอย่างของโศกนาฏกรรมอันเกิดจากความเกลียดชัง ซึ่งคร่าชีวิตคนจำนวนมากในแต่ละวัน โดยเฉพาะชีวิตของประชาชนซึ่งมิอาจต่อสู้ป้องกันตนเองได้ และยังเป็นการทำลาย - ล้างประเทศทั้งประเทศอีกด้วย

สัญญาณภัยต่อสันติภาพซึ่งปรากฏอยู่ในโลกและกำลังรุนแรงมากขึ้น คือ สภาพความแตกต่างระหว่างประเทศร่ำรวยและประเทศยากจน และความแตกต่างระหว่างคนยากจนและคนร่ำรวยในประเทศเดียวกัน ซึ่งเป็นสาเหตุของความแตกแยกและความขัดแย้ง สภาพความไม่สมดุลทางสังคมดังกล่าวนี้เป็นภัยอันถาวรที่คุกคามสันติภาพ

พระสันตปาปาจอห์น-ปอลที่ ๒ ทรงตระหนักในสภาพที่กระทบกระเทือนถึงศักดิ์ศรีของมนุษย์ จึงทรงเริ่มข้อความในสารสำหรับวันสันติภาพสากลปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ว่า "ถ้าท่านปรารถนาสันติภาพ ก็จงออกไปสู่คนยากจน"

เห็นจะไม่มีผู้ใดที่ไม่รู้สึกสะเทือนใจต่อโศกนาฏกรรมของมนุษย์อันได้แก่ความยากจน มนุษย์ทุกคนและสังคมทุกสังคมมีหน้าที่ช่วยกันสร้างสรรค์สภาวะอันจะทำให้คนที่ไม่มีอะไรเลยก็สามารถอยู่ในสังคมได้ และนี่คือการช่วยส่งเสริมสันติภาพในโลก เป้าหมายของสันติภาพ ความมั่นคง และการพัฒนา ซึ่งมิอาจจะแยกกันได้นั้นปรากฏชัดเจนในรายงานสองฉบับของเลขาธิการสหประชาชาติ ซึ่งเสนอแนวความคิดของท่านต่อบทบาทของสหประชาชาติที่ข้าพเจ้าพูดถึงนี้คือ Agenda of Peace (ระเบียบวาระของสันติภาพ) เขียนขึ้นตามคำเรียกร้องของคณะมนตรีความมั่นคง เมื่อได้มีการประชุมระดับหัวหน้ารัฐ และรัฐบาลเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕ และรายงานเรื่องความร่วมมือระหว่างชาติเพื่อการพัฒนา : บทบาทของสหประชาชาติเสนอต่อคณะมนตรีเศรษฐกิจและสังคม ในรายงานนี้เลขาธิการสหประชาชาติเน้นหลายครั้งว่ากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของสหประชาชาติ มีเป้าหมายในการเสริมสร้างสภาวะที่เอื้อต่อสันติภาพอันถาวร

ในโครงการของยูเนสโก ซึ่งมุ่งสร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งสันติภาพนั้นมีหลายสิ่งที่คล้ายคลึงกับ Agenda of Peace (ระเบียบวาระของสันติภาพ) และมีกิจกรรมหลายอย่าง เช่น การพิจารณาถึงค่านิยมร่วมซึ่งจะเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมของสันติภาพ การเสริมสร้างพฤติกรรมที่มีแนวโน้มไปสู่ความไม่รุนแรง การศึกษาเรื่อง "มองศัตรูอย่างไร" ในภูมิภาคต่าง ๆ และหนทางที่จะปรับเปลี่ยนการมองดังกล่าว รวมไปถึงกิจกรรมพื้นฐาน ซึ่งมุ่งเน้นสร้างสภาวะให้เกิดการยอมรับและสมานฉันท์ในระดับชาติ

ท่านผู้มีเกียรติ... รางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ด้วยการบริจาคของมูลนิธิอุตสาหกรรมการต่อเรือของญี่ปุ่น และมีการมอบรางวัลมาเป็นปีที่สิบสี่แล้ว รางวัลนี้มอบให้เพื่อแสดงการยกย่องกิจกรรมยอดเยี่ยมตามเจตนารมณ์ของธรรมนูญของยูเนสโก และกฎบัตรสหประชาชาติ เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกของปวงชนและรวมพลังมนุษยชาติ เพื่อให้ได้มาซึ่งสันติภาพ

ในบรรดาบุคคล และองค์กรที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโก ก็มีหลายคนและหลายหน่วยงานที่ได้รับรางวัลอื่น ๆ ด้วย

เช่น องค์กรแพทย์สากลเพื่อป้องกันสงครามปรมาณู (IPPNW) ซึ่งได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโกใน พ.ศ. ๒๕๒๗ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพด้วย

อีกผู้หนึ่งคือ ริโกเบอร์ตา เมนชู เธอได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโกในปี ๒๕๓๓ ครั้น ๒ ปีต่อมา ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพใน พ.ศ. ๒๕๓๕ และแม่ชีเทราซา ซึ่งได้รับรางวัลโนเบลใน พ.ศ. ๒๕๒๒ ก็ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโกในปี ๒๕๓๕

ปีนี้ คณะกรรมการตัดสินรางวัลนานาชาติได้เสนอว่า ควรถวายรางวัลแด่ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตฺโต (แห่งประเทศไทย) ผู้ซึ่งมีผลงานด้านการศึกษาเพื่อสันติภาพ เป็นที่รู้จักยกย่องอย่างกว้างขวางในชุมชนนานาชาติ รางวัลนี้ถวายท่านเพื่อเป็นการยกย่องผลงานในช่วงระยะเวลาหลายปีของท่าน ซึ่งเน้นความสำคัญของสันติภาพภายในและความรับผิดชอบของทุกคนต่อปัญหาต่าง ๆ ของสังคม ในการถวายรางวัลแด่ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตฺโต นั้น ยูเนสโก ปรารถนาด้วยที่จะเน้นอีกครั้งหนึ่งถึงบทบาทอันสำคัญที่ศาสนาสามารถจะมีได้ต่อกระบวนการสร้างสันติภาพ

ท่านผู้มีเกียรติ... ขณะนี้เป็นวาระที่น่ายินดีที่ข้าพเจ้าจะถวายรูปปั้นอันเป็นสัญลักษณ์ของสันติภาพ ผลงานของปฏิมากรเฟโนซา ผู้ที่เราชื่นชมอยู่เสมอ และเช็คจำนวน ๒๕,๐๐๐ เหรียญสหรัฐ ท่ามกลางแขกผู้มีเกียรติทั้งหลายที่มาร่วมในโอกาสนี้

คำกล่าวสดุดีของ Ms.Nazli Moawad
ประธานคณะกรรมการพิจารณาตัดสินรางวัล
ในโอกาสพิธีถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพประจำปี ๒๕๓๗
ของยูเนสโก แด่พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ณ กรุงปารีส วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗

นมัสการ พระคุณเจ้าผู้ได้รับรางวัลที่เคารพยิ่ง

ท่านผู้แทนผู้อำนวยการใหญ่ ท่านสุภาพสตรีและสุภาพบุรุษ

พิธีถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโกประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๗ นับเป็นเหตุการณ์ที่ยิ่งใหญ่ในความเห็นของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าขอแสดงความรู้สึกภาคภูมิใจ และความรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาอยู่ท่ามกลางพวกท่านในโอกาสประทับใจนี้ ทั้งในแง่ที่เป็นผู้แทนของคณะกรรมการพิจารณาตัดสินรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพของยูเนสโก และในส่วนที่เป็นพลเมืองอียิปต์ ประเทศตัวอย่างที่เสริมสร้างสันติภาพระดับภูมิภาค อียิปต์ได้เริ่มหาวิธีสร้างสันติภาพในตะวันออกกลางใน พ.ศ. ๒๕๑๑ และดำเนินวิถีทางการทูตที่ยาวนานและยากเย็นจนประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาระหว่างอิสราเอลและอาหรับได้อย่างสมปรารถนา

ข้าพเจ้าขอยกข้อความของอาจารย์ของข้าพเจ้านายบูโทรส บูโทรส กาลี เลขาธิการสหประชาชาติ เมื่อท่านกล่าวถึง "ระเบียบวาระแห่งสันติภาพ" ว่า ในกลุ่มของเราในอันที่จะเข้าถึงเป้าหมายของกฎบัตรสหประชาชาติได้มาถึงแล้ว กล่าวคือ เป็นองค์การของประชาชาติที่สามารถดำรงไว้ซึ่งสันติภาพและความมั่นคงระหว่างชาติ ศึกษาความยุติธรรม การเคารพสิทธิมนุษยชนและรวมถึงการเสริมสร้างความก้าวหน้าทางสังคม ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและเสรีภาพที่สมบูรณ์ขึ้น เราควรจะต้องรีบถือโอกาสให้ความหวังดังกล่าวเป็นจริง ข้าพเจ้าใคร่จะยกข้อความที่ขึ้นชื่อจากธรรมนูญของยูเนสโกที่ว่า

"สงครามเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ดังนั้น จะต้องเสริมสร้างความปรารถนา ที่จะปกป้องสันติภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ด้วย"

ตามความเป็นมาในประวัติศาสตร์มนุษย์ชาติ วัฒนธรรมสงครามได้รับการปลูกฝัง และพัฒนาในจิตใจของมนุษย์ประดุจเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อธำรงรักษาศักดิ์ศรี ความเป็นหนึ่งเดียวในสังคม ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจความเป็นเอกราชของประชาชาติและของรัฐ

ช่วงระยะของการหยุดพักระหว่างสงครามโลกทั้ง ๒ ครั้ง เป็นเพียงช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะสั้นในช่วงหลายศตวรรษ

ขณะนี้ วัฒนธรรมสันติภาพควรเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมสงคราม เพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติทั่วทั้งโลก สันติภาพที่ถูกต้องและยั่งยืนจะต้องได้รับการจรรโลง และจิตสำนึกของความร่วมมือจะต้องเข้ามาแทนที่ความขัดแย้งระหว่างประชาชาติ และระหว่างรัฐ แต่น่าเสียดายที่สงครามดูเหมือนจะดำรงอยู่อย่างถาวรในโลก ดังจะเห็นได้ว่ามีการใช้อาวุธเข้าต่อสู้กันกว่าห้าสิบแห่งในสี่สิบประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ของการต่อสู้จะเกิดขึ้นทันทีที่สงครามเย็นสิ้นสุดลง

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม นับเป็นต้นเหตุอีกประการหนึ่งของความตึงเครียดระหว่างประเทศและประชาชน ขณะเดียวกัน ความไม่เสมอภาคระหว่างโลกเหนือและโลกใต้ก็ทวีคูณไม่จบสิ้น ดังจะเห็นได้ว่าประชากรโลกจำนวนน้อยจะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรเพียงน้อยนิด แม้ว่าผลิตผลทางอาหารเพิ่มขึ้น มนุษย์จำนวนกว่า ๒๔๐ ล้าน ก็ยังประสบปัญหาขาดแคลนอาหาร โดยเฉพาะในอัฟริกาภาคใต้ของทะเลทรายซาฮารา และในเอเชียใต้ ปัญหาเศรษฐกิจ การไร้งาน และความวุ่นวายทางสังคม ได้ก่อให้เกิดขบวนการชาตินิยม นโยบายกีดกันผู้อพยพ และพฤติกรรมกีดกันผิวที่รุนแรง

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ความขัดแย้งระดับนานาชาติจึงได้รับการปลูกฝังอย่างกว้างขวางในจิตใจของมนุษย์ ดังนั้น องค์การยูเนสโกจึงเริ่มโครงการใหม่ขึ้นโครงการหนึ่ง ชื่อโครงการวัฒนธรรมสันติภาพ ซึ่งเน้นถึงสมรรถภาพ เพราะทัศนคติและการประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคล และของกลุ่มย่อมมีผลต่อวิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหาขัดแย้ง

การมองปัญหาของวัฒนธรรมสันติภาพจากแง่มุมของความเป็นมนุษย์และการจรรโลงการศึกษาสันติภาพจากแง่มุมที่มีลักษณะเฉพาะพิเศษ จึงเป็นพื้นฐานในการพิจารณาถวายรางวัลยูเนสโกการศึกษาเพื่อสันติภาพ พ.ศ. ๒๕๓๗ แด่ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตฺโต

คณะกรรมการพิจารณาตัดสินรางวัลรู้สึกประทับใจเป็นอย่างยิ่งที่ท่านเป็นผู้เพียบพร้อมทั้งด้านภูมิปัญญา ปรัชญา และคุณธรรม และสามารถใช้ทั้งภูมิปัญญา และคุณธรรมในการให้การศึกษาและการสอนเรื่องสันติภาพ

คณะกรรมการพิจารณาตัดสินรางวัล ได้ลงความเห็นเป็นเอกฉันท์ในการถวายรางวัล และผู้อำนวยการใหญ่ขององค์การยูเนสโกก็ได้รับรองข้อเสนอของคณะกรรมการ พวกเราทุกคนเปี่ยมด้วยความชื่นชมสรรเสริญอย่างสูงสุดต่อแนวคิดของท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตฺโต ในเรื่องการศึกษาเพื่อสันติภาพ แนวความคิดดังกล่าวเน้นความสำคัญยิ่งยวดของสันติภาพภายใน และความร่วมมือของมนุษย์ทุกคนที่จะรับผิดชอบร่วมกันแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาสังคม เศรษฐกิจ และศีลธรรมอย่างสันติ

ท่านเน้นความคิดที่ว่าสันติภาพเป็นค่านิยมที่ลึกซึ้งอยู่ภายใน เป็นค่านิยมของความเป็นมนุษย์ เกิดขึ้นจากพลังภายในของมนุษย์ และทอแสงออกมาให้ประจักษ์เมื่อได้สัมผัสกับผู้อื่น และในที่สุดก็จะสะท้อนออกมามีผลดีต่อความสัมพันธ์ระดับนานาชาติ ระหว่างประชาชน และระหว่างรัฐ

ท่านเจ้าคุณประยุทธ์ ปยุตฺโต เสนอแนวปรัชญาใหม่ในการแก้ปัญหาสันติภาพสากล ซึ่งเป็นนวัตกรรมอันแท้จริง ข้าพเจ้าขอแสดงความปีติยินดีต่อท่านผู้ได้รับรางวัล และข้าพเจ้าขอถวายพรให้พระคุณเจ้ามีสุขภาพอนามัยดี

ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ประยุทธ์ ปยุตฺโต ข้าพเจ้าขอแสดงความเคารพยกย่องในผลงานอันยิ่งใหญ่ของท่านต่อการศึกษาเพื่อสันติภาพสากล

องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ ณ สำนักงานใหญ่องค์การยูเนสโก กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗

คำประกาศสดุดีเกียรติคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ในโอกาสได้รับการถวายตำแหน่ง

"ตริปิฎกาจารย์" (TRIPITAKA ACHARYA)

จาก นวนาลันทามหาวิหาร

(NAVA NALANDA MAHAVIHARA)

ณ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย (BIHAR, INDIA)

เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘

नव नालन्दा महाविहार

नालन्दा

पुस्वागताभिनन्दनपण्णं

धम्मसेनापतिस्स भगवतो बुद्धस्स पञ्ञावन्तेसु अग्गसावकेसु अग्गतमस्स आयस्मतो सारिपुत्तस्स उप्पत्तिभूमियं नालन्दायं नव-नालन्दा-महाविहारीया आचरिया अन्तेवासिनो च पालि-पावचने चेव बुद्धासनिकदस्सनसमये च गम्भीरञाणीभूतं थाईरट्ठनिवासिनं आयस्मन्तं प्रयुत्त पयुत्तो महाथेरं सम्मानन्तो अज्ज परमं पामोज्जं पापुणोन्ति ।

बुद्धस्स पठमो अहु योग्गसावको धम्मस्स सेनापति सारिपुत्तो ।
पञ्ञावतं अग्गतमस्स तस्स उपपत्तिठानं इदमुत्तमं वरं ॥1॥
सुनिम्मिते तत्थ महाविहारके समागतो अज्ज हि ञाणवा सुधी ।
बुद्धस्स वादेसु हि पारगो भवं परियत्ति-पटिपत्ति-विसारदो च ॥ 2 ॥

अभिनन्दाम तं अज्ज पञ्ञोभासेन भासितं ।
नवङ्गसासनधरं नालन्दासिरिवड्ढनं ॥ 3 ॥
बुद्धकाले यथा थेरो सारिपुत्तो सुविस्सुतो ।
एवमेव अयं थेरो विस्सुतो जिन-सासने ॥ 4 ॥
यू-आन-च्वाङ्ग नामसंञ्ञातो चीनरट्ठस्स पण्डितो ।
नालन्दायं यथा तीसु पिटकेसु विसारदो ॥ 5 ॥
गहीतो'ति तथेवाज्ज पयुत्तं नाम पण्डितं ।
तिपिटकाचरियभावेन सक्करोम मयं इध ॥ 6 ॥

सो आचरियप्पवरो लोके सन्तिभावस्स बुद्धिया विरुल्हिया वेपुल्लाय च यं पधानं पदहि तस्स सम्माननभावेन सो चतुनवुतिकस्स एकूनवीसतितमस्स संवच्छरस्स "यूनेस्को" सन्तिसम्मानेन सम्मानितो । सियामरट्ठस्स अट्ठन्नं विस्सविज्जालयानं "डावटरेट" सम्मानितोपाधीहि पि एस महाथेरो समलङ्कतो अहोसि ।

अयं थेरो न केवलं बुद्धासनसमयविञ्ञू पण्डितो व अथ खो बुद्धसावकेसु उस्सापितधम्मधजूपमो धम्मविनयानुरूपं पटिपन्नो पुग्गलोपि अत्थि । परियत्ति-पटिपत्तीनं अञ्ञमञ्ञाविनाभावसम्बन्धं विभावेन्तो सो लोकस्स उभयेसु पुरत्थिमपच्छिमिकरट्ठेसु जनप्पियभावप्पत्तस्स विपस्सनाकम्मट्ठानस्स पसारणकम्मे नियोगकारी पुग्गलोपि अत्थि । सो रक्खितसीलस्स सात्थकतं पाकटं कत्वा धम्मानुधम्मपटिपत्तीनं एकरस-करणवसेन लोके सद्धमोभास-व्यापनकम्मं कातुं सक्कोतीति पि सद्दहति । सो थाई-आन्लमासाहि गम्भीरत्थ-गन्थकरणवसेन थानाविसयबुद्धवचनपदीपं उज्जालित्वा लोकस्स अविज्जन्धकारं विधमेसि । एवं लोके धम्मपिटक नामेन विस्सुतो अयं महाथेरो अपुब्बो विपस्सनाधरो गन्थधरो च विज्जति ।

तस्स धम्मदूतभाव-विदूभावानं सम्मानं कत्तुकामा नव-नालन्दा-महाविहारस्स आचरिया-अन्तेवासिनो च तं तिपिटकाचरियाभिधानेन सक्करोन्ती'ति ॥

अयमेत्थ नव-नालन्दा-महाविहारस्स आचरियन्तेवासिनं विञ्ञप्ति ।

बुद्धसंवच्छर, 2538 माघ सुक्क 13, सोमवार, 13 फरवरी, 1995 ई० ।

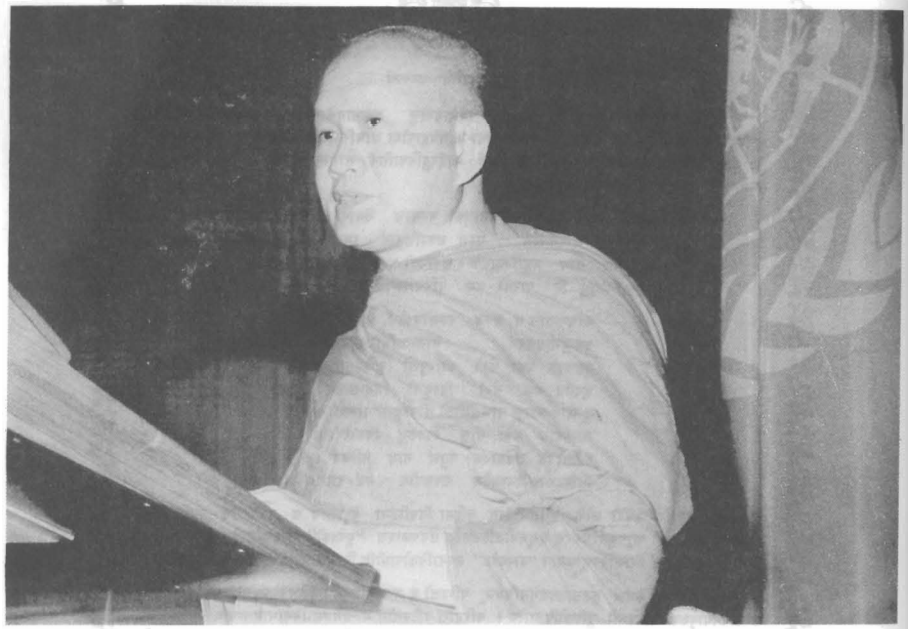

เสียงปราศรัยก้องกังวานในที่ประชุมอันทรงเกียรติ
ขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก)

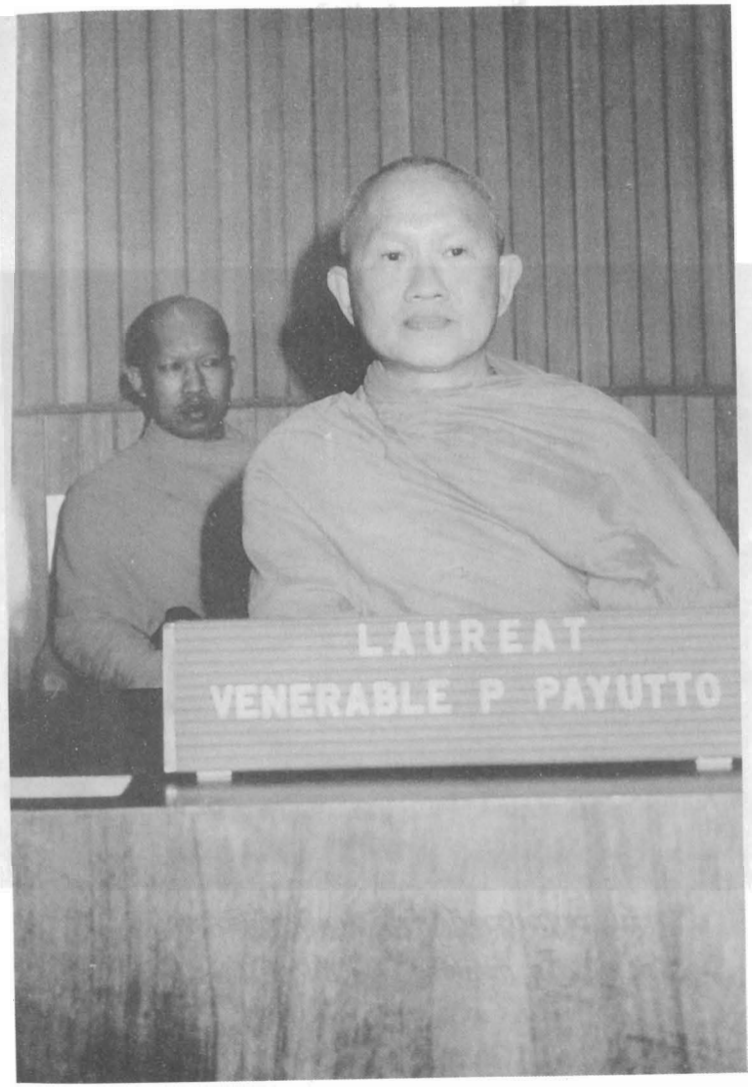

ในวันถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ
ณ ยูเนสโก กรุงปารีส ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗

เสียงธรรมนำสันติภาพ

รับการถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ
ณ ยูเนสโก กรุงปารีส ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗

พระภิกษุไทย วัฒนธรรมไทย ที่ควรแก่ความภาคภูมิใจ

ความเป็นปราชญ์ได้เผยแพร่ไปยังนานาประเทศ
วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๓๗ ณ ยูเนสโก กรุงปารีส

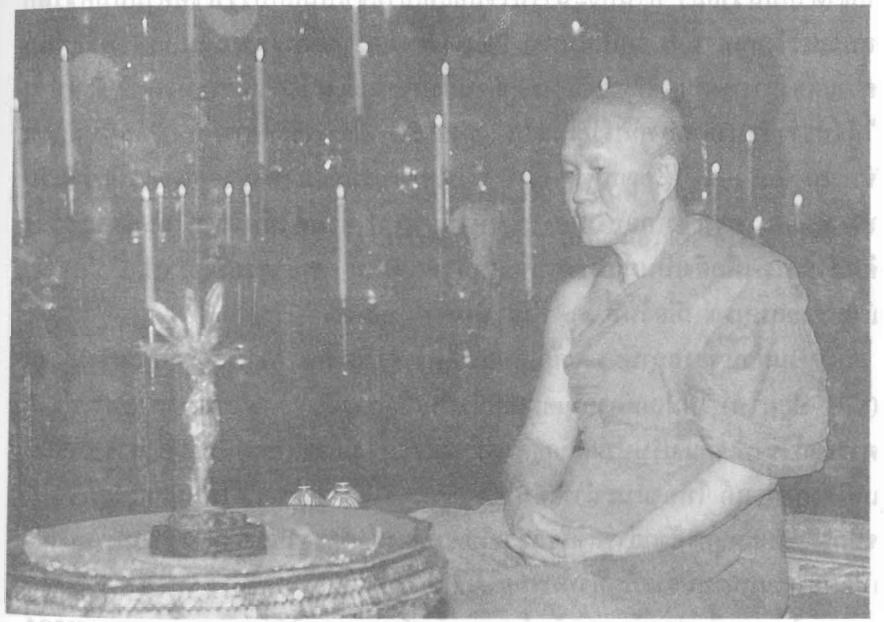

รางวัลเกียรติยศระดับโลกที่นำความภาคภูมิใจ
มาสู่ประชาชนชาวไทยถ้วนหน้า

คำนำ

พระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิ คุณธรรม เพียบพร้อมด้วยสัมมาปฏิบัติ เปี่ยมด้วยศีลาจารวัตร เป็นพระสุปฏิบัติ คือ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยเป็นผู้ยังศรัทธาปสาทะ คือ ความเชื่อความเลื่อมใส ให้เกิดขึ้นแก่พหูชนเป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นพระเถระที่มักน้อย สันโดษ ไม่ยึดติดในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ท่านชอบบริจาค คือ เป็นผู้ที่ชอบให้ไม่ชอบรับ โดยเฉพาะสิ่งของต่าง ๆ ที่ญาติโยมถวายมา ท่านก็จะนำไปใช้สอยที่เท่าที่จำเป็นแก่บรรพชิตตามสมควรแก่สมณบริโภคเท่านั้น นอกนั้นท่านได้ให้การสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ศิษย์หรือผู้ที่มีความต้องการทั้งหมด ไม่เคยเก็บหรือกักตุนสิ่งใดเลยแม้แต่น้อย แม้กระทั่งจตุปัจจัยที่ท่านได้รับรางวัลมาจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) คือ รางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จำนวน ๒๕,๐๐๐ เหรียญสหรัฐ คิดเป็นเงินไทย ในสมัยนั้น (พ.ศ. ๒๕๓๗) เป็นจำนวน ๖๒๕,๐๐๐ บาท (หกแสนสองหมื่นห้าพันบาท) ท่านก็ได้บริจาคให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อตั้งเป็นมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เรียบร้อยสมบูรณ์ เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

ในส่วนของสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา พระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้มีเมตตาอนุเคราะห์จัดทำหลักสูตรวิชาเอกพระพุทธศาสนา ทั้งได้ตรวจแก้ไข เพิ่มเติม ปรับปรุงหลักสูตรมาโดยตลอด แม้กระทั่งยามที่ท่านอาพาธ ท่านก็มีเมตตาตรวจแก้ ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง พร้อมทั้งได้ปรับปรุงแก้ไขให้จนกระทั่งหลักสูตรดังกล่าวสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามมาตรฐานสากล และสามารถนำมาเปิดสอนในสถาบันราชภัฏทั่วประเทศได้เป็นอย่างดี

ในการนี้ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้รับเกียรติจากกระทรวงศึกษาธิการ โดยสภาสถาบันราชภัฏ ได้มอบหมายให้สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา รับไปดำเนินการจัดทำหลักสูตรวิชาเอกพระพุทธศาสนา สำเร็จสมตามวัตถุประสงค์ และดำเนินการเปิดการเรียนการสอนวิชาเอกพระพุทธศาสนาเป็น แห่งแรกของสถาบันอุดมศึกษาทางโลกในประเทศไทย

จากคุณูปการและผลงานทางวิชาการและอื่น ๆ โดยสังเขปของพระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นพระเถระนักวิชาการ นักเสียสละ เป็นปรัชญาเมธีของไทยที่หาได้ยากอย่างยิ่ง และสามารถกล่าวได้ว่าท่านเป็น "เพชรน้ำเอก" ของไทยโดยแท้จริง

ฉะนั้น สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยมติที่ประชุมคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ ประจำปี ๒๕๔๔ ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา แด่พระธรรม ปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติคุณของพระเดชพระคุณ ให้ปรากฏเป็นเนตติแบบอย่างแก่พหูชนต่อไปในภายภาคหน้า ทั้งเพื่อเป็นสิริมงคลแก่สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คณาจารย์ ผู้บริหารและบุคลากร ของสถาบันสืบไป.

(รองศาสตราจารย์สันต์ ธรรมบำรุง)
อธิการบดีสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

คำชี้แจง

เนื่องในโอกาสที่สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพระพุทธศาสนา ประจำปี พ.ศ. ๒๕๔๔ แด่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) คณะทำงานจัดทำหนังสือมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอประวัติและผลงานสังเขปของพระเดชพระคุณ โดยเริ่มตั้งแต่ประวัติส่วนตัว ประวัติการศึกษา ตั้งแต่เยาว์วัยจนจบการศึกษาระดับสูง ทั้งทางโลกและทางธรรม นิสัยใจคอ บุคลิกลักษณะต่าง ๆ ทั้งสมัยที่เป็นฆราวาสและสมัยเมื่อได้เข้ามาบรรพชาอุปสมบท เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ตลอดจนสุขภาพกาย สุขภาพจิตของท่าน ถึงแม้ท่านจะมีโรคประจำตัวมากมาย แต่ผลงานของท่านก็ออกมาไม่ขาดสาย ท่านปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า **กายป่วย แต่ใจไม่ป่วย** บางครั้งไวรัสลงตาต้องปิดตาสองข้าง ท่านก็เขียนงานออกมาโดยหู ตรวจงานทางหู คือ ท่านพูดให้คนเขียนแล้วอ่านให้ท่านฟัง เป็นโรคคออักเสบพูดไม่ได้ท่านก็ใช้กระดานเขียนตอบปัญหาผู้มาถามท่านได้ ความขยันหมั่นเพียร ความพยายามไม่ลดละจึงมีในตัวท่าน ไม่บกพร่องไม่ว่าในเวลาใด

ในภาคชีวประวัติและผลงานของท่านนั้น คณะผู้จัดทำได้รวบรวมงานที่ท่านได้เขียนไว้ในลักษณะต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า ๒๕๗ เรื่อง รวมถึงหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิตสาขาพระพุทธศาสนาที่ท่านรับเป็นที่ปรึกษาปรับปรุง แก้ไข ร่างเนื้อหาหลายวิชาให้ด้วยจนสำเร็จเป็นหลักสูตรที่เปิดสอนได้ ณ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาในปัจจุบันนี้ด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นสถาบันอุดมศึกษาทางโลกแห่งแรกของไทยที่เปิดสอนวิชาเอกพระพุทธศาสนา

ในภาคที่ ๒ ซึ่งเป็นภาคธรรมะและวิชาการนั้น คณะผู้จัดทำได้นำบทความทางวิชาการ หรืองานนิพนธ์ของท่านในด้านต่าง ๆ มาลงไว้พอเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มีความรู้เชี่ยวชาญอย่างลึกซึ้งในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในด้านการศึกษาเพื่อให้เหมาะกับโอกาสที่สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จะถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่านในปีนี้

อย่างไรก็ตาม งานนิพนธ์ของท่านมีมากมาย ซึ่งไม่สามารถจะนำมากล่าวให้หมดได้ ในที่นี้จะขอแบ่งออกโดยสังเขป ดังนี้

๑. **งานด้านปาฐกถาธรรมและเทศนาธรรม** เป็นงานที่ท่านได้รับอาราธนาให้ไปแสดงธรรมในที่ต่าง ๆ ทั้งวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย ชมรม ชุมชน บริษัท ห้างร้านต่าง ๆ เป็นต้น กรณีเช่นนี้ท่านจะใช้เวลาประมาณ ๑๕–๓๐ นาที เช่น เรื่องการเกิดเป็นทุกข์ เกิดดีมีสุข ชาวพุทธต้องเป็นผู้ตื่น คำถามสำหรับชาวพุทธ เป็นต้น งานนิพนธ์ลักษณะนี้มีมากถึง ๕๐% ของข้อเขียนทั้งหมด

๒. **งานปาฐกถาหรือบทความทางวิชาการ** เป็นการแสดงหรือนำเสนอในการประชุมสัมมนาต่าง ๆ เช่น เรื่องการศึกษาวิจัย หรืออนาคตของประเทศไทย การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต การศึกษาเพื่อเข้าถึงสัจธรรม พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ เป็นต้น งานนิพนธ์ลักษณะนี้มีมากเป็นอันดับสอง

๓. **เรื่องที่เรียบเรียงขึ้นเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ในวงการคณะสงฆ์** เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องของประชาชน เช่น กรณีสันติอโศก กระแสไสยศาสตร์ กรณีวัดพระธรรมกาย ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ เป็นต้น

๔. **เรื่องที่เขียนขึ้นจากประสบการณ์ที่ได้ไปรู้ไปเห็นมา** เช่น เรื่องจาริกบุญ จารึกธรรม ตามทางพุทธกิจ พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น พระพุทธศาสนาในเอเชีย มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย เป็นต้น

๕. **ประเภทตำราที่ท่านตั้งใจเขียนให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป** เช่น พุทธธรรม ธรรมนูญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ การศึกษาของคณะสงฆ์ไทย การศึกษาที่สากลบนฐานภูมิปัญญาไทย ปรัชญาการศึกษาไทย พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต พระพุทธศาสนากับสังคมไทย เป็นต้น

๖. **เรื่องที่เอกชนหรือหน่วยงานอาราธนาให้ท่านไปบรรยายโดยตีกรอบโครงเรื่องให้** เช่น เรื่องการแพทย์ไทย ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ นิติศาสตร์แนวพุทธ พุทธศาสตร์กับการแนะแนว ศิลปศาสตร์แนวพุทธ ความสำคัญของการพัฒนาคนพัฒนาประเทศ วัฒนธรรมไทยสู่ยุคผู้นำและผู้ให้ อายุรแพทย์กับปัญหาจริยธรรม ไอทีภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา เป็นต้น

๗. **เรื่องอื่น ๆ** เช่น หลักสูตรการศึกษาพระพุทธศาสนาระดับต่าง ๆ แบบเรียนธรรมะภาคภาษาอังกฤษ เป็นต้น

งานนิพนธ์เหล่านี้มีผู้แปลเป็นภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ก็หลายเรื่อง และที่ท่านเรียบเรียงเป็นภาษาอังกฤษเองก็หลายเล่ม หลายเรื่องได้รับการตีพิมพ์ในอเมริกา อังกฤษ เยอรมัน เป็นต้น

โดยเฉพาะงานนิพนธ์ที่ทำให้ท่านมีชื่อเสียงทั่วไทยและทั่วโลกคือ พุทธธรรม ซึ่งมีความหนาประมาณ ๑,๒๐๐ หน้า ขณะนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วทั่วโลก

เมื่อได้พิจารณาดูงานของท่านแล้ว จะเห็นได้ว่าท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) มีความเชี่ยวชาญ ละเอียด ลึกซึ้งในเรื่องพระพุทธศาสนาจริง ๆ ท่านสามารถบรรยาย ปาฐกถา เทศนา หรือเขียนบทความเกี่ยวกับความรู้ด้านต่าง ๆ ที่มีในโลกที่เกี่ยวกับชีวิตของคนให้ผสมกลมกลืนกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างยากที่จะคัดค้านหรือแม้แต่จะแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ใด ๆ

คณะผู้จัดทำเอกสารเล่มนี้ ได้พิจารณาเลือกสรรงานนิพนธ์ของท่านมาลงไว้ในเอกสารเล่มนี้พอเป็นตัวอย่างเฉพาะที่เห็นว่าเข้ากันได้กับโอกาสนี้รวม ๕ เรื่องด้วยกัน คือ

๑. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ** เรื่องนี้ท่านเขียนในลักษณะชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาทำให้ชาติไทยเป็นชาติไทย มีลักษณะเป็นไทยไม่เหมือนชาติใดในโลก เห็นกิริยามารยาทเช่นนี้ แน่ใจได้ว่าเป็นไทย เช่น การพูด การแสดงความเคารพ การเดิน การฟ้อนรำ การกิน เป็นต้น เกิดจากพระพุทธศาสนาเป็นเบ้าหลอมคนไทยมาแต่โบราณกาล

๒. **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย** เรื่องนี้ท่านเน้นเรื่องการศึกษา ประเทศจะเป็นประชาธิปไตย ประชาชนต้องมีการศึกษา คุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาชน คนเป็นบัณฑิตหนึ่งคนดีกว่าพันพาล แต่ในระบอบประชาธิปไตยต้องการคนเป็นบัณฑิตตั้ง ๑,๐๐๐ คน ประชาธิปไตยจึงจะได้ผลดี การศึกษาจะพัฒนาคนได้ต้องมุ่งพัฒนาความต้องการของคน ๒ ด้าน คือ

๒.๑ ต้องการความจริง ต้องการรู้ความจริง

๒.๒ ต้องการความดีงาม และต้องการทำสิ่งที่ดีงาม หลักการประชาธิปไตยมีอยู่ในสังคมไทยมานานก่อนใครในโลก เพราะหลักเหล่านั้นเป็นหลักอยู่ในพุทธธรรมนั่นเอง

๓. **ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน** เรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเป็นห่วง การป้องกัน การปกป้องพระพุทธศาสนาของท่าน ท่านจะทำเช่นนี้เสมอถ้ามีเหตุการณ์ที่จะทำให้พระพุทธศาสนามีสถานะเปลี่ยนไปในทางที่น่าเป็นห่วง เรื่องการปฏิรูปการศึกษาซึ่งพูดกันมากในปัจจุบัน ท่านเห็นว่าพระพุทธศาสนาควรเป็นองค์กรอิสระ แล้วใช้วิธีประสานเพื่อป้องกันการปฏิบัติผิดพลาดโดยไม่รู้ ทั้งนี้เพราะผู้บริหารปัจจุบันไม่สนใจ ไม่ใส่ใจเรื่องพระพุทธศาสนาเท่าที่ควร เป็นความจริงเช่นนี้

ประเด็นหลักของพระพุทธศาสนาสอนให้คนละชั่ว ประพฤติดี ทำใจให้ผ่องใส และสอนให้ทุกคนทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ฉะนั้นในการศึกษา ถ้าคนไทยเรามองไม่เห็นพระพุทธศาสนาอยู่ในการศึกษาของสังคมไทย การปฏิรูปการศึกษาจะไปไม่ถึงไหน จะเอาเรื่องศาสนาแบบอเมริกามาใช้ในสังคมไทยไม่ได้ เพราะอเมริกามีภูมิหลังทางศาสนาที่ขมขื่น น่าเศร้า ส่วนไทยเรามีศาสนาเป็นเบ้าหลอมจิตใจให้ไทยเป็นไทยมาตั้งแต่บรรพกาลจนถึงปัจจุบัน

๔. **ธรรมนูญชีวิต** เรื่องนี้เน้นเรื่องความเป็นคน เรื่องคนกับสังคม คนกับชีวิต คนกับคน คนกับแนวปฏิบัติในด้านต่าง ๆ หรือเน้นหน้าที่ของคน ความรับผิดชอบของคนในแง่ต่าง ๆ

๕. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ๒ ภาค** เป็นเรื่องที่ท่านเขียนเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาจริง ๆ เรื่องหนึ่ง ไม่ว่าผู้ที่เคยเรียนพระพุทธศาสนามาแล้วหรือเพิ่งจะอ่านเป็นครั้งแรก หากได้อ่านคำอธิบายธรรมจากพจนานุกรมฯทั้ง ๒ ภาคนี้แล้ว จะเข้าใจพระพุทธศาสนามากขึ้นอย่างแน่นอน

คณะทำงานได้รวบรวมเรื่องที่เห็นว่ามีความสำคัญเกี่ยวข้องกับสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญในกิจกรรมครั้งนี้ เช่น เรื่องสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้มีคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ สมควรประกาศเกียรติคุณของท่านให้แพร่หลายกว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นไป

คณะทำงานได้รวบรวมวรสัมโมทนียกถาและพระกติธรรมของสมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และมุทิตากถาของสมเด็จพระพุฒาจารย์ สมเด็จพระมหาธีราจารย์ ตลอดถึงคำแสดงมุทิตาจิตของ ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย อดีตนายกรัฐมนตรี และคำนิยมของท่านอาจารย์ ดร.นิเชต สุนทรพิทักษ์ อดีตเลขาธิการสภาสถาบันราชภัฏคนแรกของไทย และประธานมูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ตลอดถึงคำกล่าวสดุดีของ Mr.A. Badran รองผู้อำนวยการใหญ่ยูเนสโก (UNESCO) และคำกล่าวสดุดีของ Mr.Nazli Moawad ประธานคณะกรรมการพิจารณาตัดสินรางวัล มาลงตีพิมพ์ไว้เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าวิจัยของนิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ และผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วไป

คณะทำงานรู้สึกซาบซึ้งในพระเมตตาของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ที่ได้ประทานพระคติธรรมและวรสัมโมทนียกถาแด่พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ซึ่งยังผลให้คณะทำงานได้อัญเชิญมาลงตีพิมพ์เพื่อเป็นสิริมงคลอย่างสูงยิ่งในเอกสารเล่มนี้ด้วย นับเป็นพระกรุณาอย่างหาที่สุดมิได้ และขอกราบขอบพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ และสมเด็จพระมหาธีราจารย์ ตลอดถึงเจ้าของตำรับตำรา บทความ คำแสดงมุทิตาจิตคำนิยมและอื่นๆ ซึ่งไม่สามารถระบุนามให้หมดได้ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

หากมีข้อผิดพลาด ขาดตกบกพร่องประการใดในการรวบรวมและเรียบเรียง ตลอดถึงเครื่องหมายวรรคตอน เนื้อถ้อยกระทงความใด ๆ ก็ตาม ขอวิญญูชนได้โปรดให้อภัย หรือโปรดท้วงติง และติเพื่อก่อ พร้อมทั้งให้คำแนะนำด้วยเมตตาจิต จักขอบพระคุณยิ่ง เพื่อจะได้แก้ไขปรับปรุงให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งๆ ขึ้นไป

คณะทำงาน

ผศ.สถาพร มาลีเวชรพงศ์

ผศ.ประเสริฐ หลอมทอง

นายประสิทธิ์ จันรัตนา

ฉันทลักษณ์สดุดี

ภาษามคธ

นมตฺถุ สุคตสฺส

ธมฺมปิฏกตฺเถราภิถุติคาถา

ปัฏฐยาวัตรฉันท์

อิโต ปรํ ปวกฺขามิ ปวตฺตึ ว สรูปโต
ธมฺมปิฏกเถรสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสาสเน
โยธ อาจริโย อมฺหํ ปยุตฺโต อิติ วิสฺสุโต
คหปติกุเล ชาโต สิริปจนฺตคามเก
สุวณฺณปุรสงฺขาเต เทวนครปจฺฉิเม
อริยงฺกุรโคตฺเตน ชาโตหุ ธมฺมิเก กุเล
วยปฺปตฺโต สุสณฺฐาโน มาตาปิตูนติปฺปิโย
อาปุจฺฉิตฺวาน ญาตีว เตรสวสฺสุเทสิเก
"วัดบ้านกร่าง" อิติ อาวาเส โส สามเณรปพฺพชํ
ปพฺพชิ โยพฺพเนเยว กุสลกมฺมโจทิโต
โส เมธีธมฺมสารสฺส สทฺธิวิหาริโก อหุ
สมเยนาปเรเนว โส เทวนครํ คโต
วรวิรินฺทอาวาเส วิหาสิ รามเณยฺยเก
ปริยตฺติึว อุคฺคณฺหิ สพฺพสิปฺปสฺส โกวิโท
โส ตุ มหาจุฬาลงฺก- รณฺณราชวิชาลเย
สงฺฆิเกเยว อุคฺคณฺหิ สพฺพสิปฺปานิ ตํขณํ
โส สหธมฺมิกานญฺจ ครูนญฺจ อติปฺปิโย
ทกฺโข สวีริยสฺสาโห อคฺคปญฺโญ ชเนสุโต
อคฺคกิตฺติมุปาคมฺม สิกฺขนตฺถาย เอกโก
ปารคู สพฺพสิปฺปสฺส ปพฺพชฺชญฺจูปสมฺปทํ
ลภิตฺวา สงฺฆราชสฺส สทฺธิวิหาริโก อหุ
กิตฺติโสภณนาเมน ปากฏสฺส ยสสฺสิโน
โส ชุตินฺธรเถรสฺส สิสฺโส มารชินสฺส จ
เตปิฏกธโร เถโร ธมฺมาธมฺเมสุ โกวิโท
เมตฺตาทิคุณสมฺปนฺโน สุวิชาโน มหายโส
สงฺฆปณฺฑิตภูโตหุ สุมโน ปฏิภาณวา
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ โย อตฺโถ โย จตฺโถ สมฺปรายิโก

อตฺถาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ
อิติ วุตฺตนเยเนว ธมฺมฏฺโฐหุ พหุสฺสุโต
ปณฺฑิตภาวมาปนฺโน สีเลสุ จ สุสํวุโต
ธมฺมญฺญู ปริสญฺญู จ อตฺถญฺญู ปญฺญวา สทา
วจนกฺขมวตฺตา จ ภาวนีโย ปิโย ครุ
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา โน จฏฺฐาเน นิโยชเย
อิญฺเจวํ สตฺตธมฺเมสุ ฐิโต ปรมธมฺมิโก
สทาปยตปาณี จ กุสโล ปริยตฺติยา
โส อาจริยภูโตหุ สิสฺสานมฺปิ อติปฺปิโย
สงฺฆาธิการปาโมกฺโข ปริหาริกปญฺญวา
ปาเปสิ ภิกฺขุสงฺฆํ ว โสตฺถินา วิปุลํ สุขํ ฯ

อินทรวิเชียรฉันท์

สมฺพุทฺธธมฺเมสุ อภิปฺปสนฺโน
โส โยพฺพเน ปพฺพชิ สิกฺขกาโม
อุตฺสาหปตฺโต ปริยตฺติธมฺเม
ทกฺโข สปญฺโญ ฉฺวิสุทฺธสีโล
เมตฺตาวิหารี อิห ธมฺมภาณี
ปูเรสิ สพฺพตฺถปิ สิกฺขกิจฺจํ
นานปฺปเทสนฺตุ คโตหุ โลเก
สมฺพุทฺธธมฺมสฺส ปกาสนตฺถํ ฯ

วสันตติลกฉันท์

อุตฺตมฺหิ เตปิฏกธมฺมวรญฺจ อญฺญํ
สิปฺปํ พหูชนหิตาย สุขาย ธมฺมํ
เทเสสิ สิสฺสปริสาย หิตานุกมฺปี
ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ ปสํสิตา สา
ปญฺญา ปชาย รตนํ อิธ สนฺนิวาเส
สพฺพา วิสิฏฺฐคุณิกา อิธ อิจฺฉิตพฺพา
สิกฺขาย วินฺทติ ปชา สุขมีติ เถโร
จินฺเตสิ สาสนจิรฏฺฐิติวุฑฺฒิกาโม ฯ

ปัฏฐยาวัตรฉันท์

อโนมคุณมาปนฺโน วิธานวิธิโกวิโท
โลกเชฏฺฐสฺส สทฺธมฺมํ จิรฏฺฐิตํ กรํ สุธี
คสุมี มหาจุฬาลงฺก- รณราชวิชาลเย
สพฺพกิจฺเจสุ ชาเตสุ ตานิ สพฺพานิ สาธิโต
สิกฺขกิจฺจมฺปิ สิสฺสานํ วุฑฺฒึ ปาเปสิ สพฺพทา
เอวํ วุตฺตนเยเนว อกาสิ กุสลํ พหุํ
รตนตฺยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา
โส ว ทีฆายุโก โหตุ นิทฺทุกฺโข นิรุปทฺทโว
อาจริโยปิ อมฺหากํ สุขิโต โหตุ สพฺพทาติ ฯ

ธมฺมปิฏกตฺเถรสฺส
มหาจุฬาลงฺกรณราชวิชฺชาลยสิสฺสภูตปุพฺพปสิทฺธิอุปาสเกน
รจิตายํ มยา
พุทฺธสเก ๒๕๔๔

ประสิทธิ์ ขันรัตนา ป.ธ.๙, พ.ม., พธ.บ., M.A. (Philosophy) ประพันธ์
ในนามคณะศิษยานุศิษย์และคณาจารย์สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๒๐ ธันวาคม ๒๕๔๔

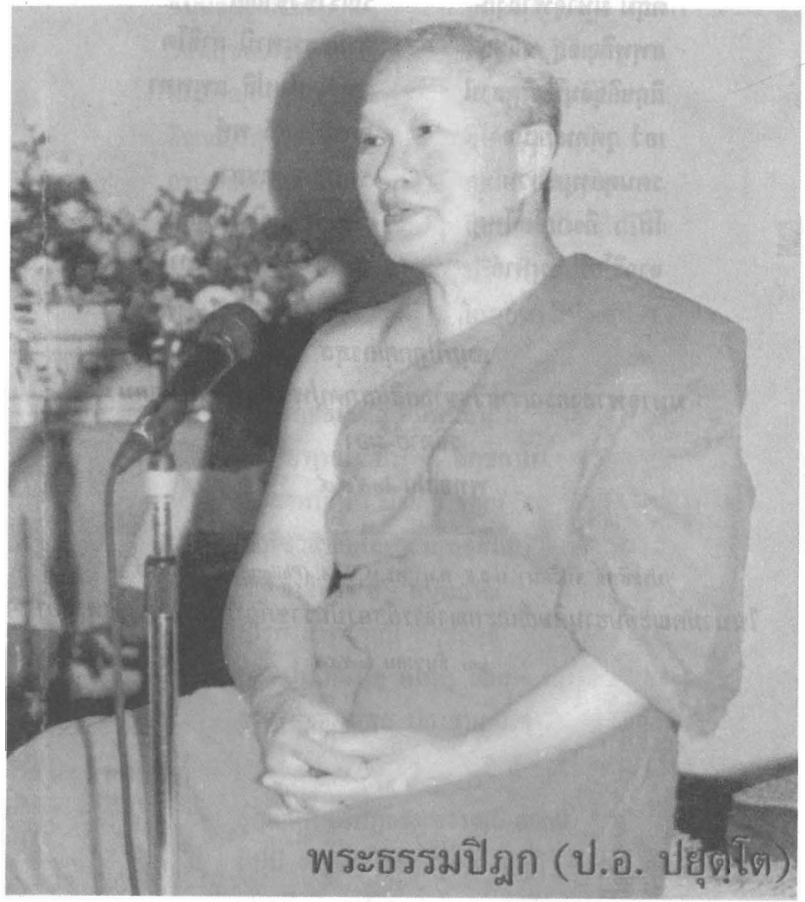

สารบัญ

	หน้า
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระดำรัสกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)	(๑)
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานผ้าไตรครองแด่พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔	(๓)
พระมหาประยุทธ์ ปยุตฺโต ออกจากพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หลังจากรับพระราชทานพัดยศ ป.ธ. ๙	(๕)
พระคติธรรม (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก)	(๗)
วรสัมโมทนียกถา (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก)	(๙)
โลกธรรมที่มีค่า (สมเด็จพระพุฒาจารย์)	(๑๑)
มุทิตากถา (สมเด็จพระมหาธีราจารย์)	(๑๓)
คำแสดงมุทิตาจิตของนายกรัฐมนตรี (นายชวน หลีกภัย)	(๑๕)
คำนิยมของอดีตเลขาธิการสภาสถาบันราชภัฏ (ดร.นิเชต สุนทรพิทักษ์)	(๑๗)
คำกล่าวสดุดีของ Mr.A. Badran รองผู้อำนวยการใหญ่ยูเนสโก (UNESCO)	(๒๑)
คำกล่าวสดุดีของ Ms.Nazli Moawad ประธานคณะกรรมการเพื่อพิจารณาตัดสินรางวัล	(๒๕)
คำประกาศสดุดีเกียรติคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ในโอกาสที่ได้รับการถวายตำแหน่ง "ตรีปิฎกาจารย์" จาก "นวนาลันทามหาวิหาร" ประเทศอินเดีย	(๓๑)
คำนำ	(๔๗)
คำชี้แจง	(๕๑)
นันทลักษณ์สดุดี ภาษามคธ	(๕๙)
สารบัญ	(๖๕)
ภาคชีวประวัติและผลงานโดยสังเขป	(๘๑)

หน้า

ภาคชีวประวัติ

สถานะเดิม ๑
นิสัยใจคอ ๑
บรรพชาอุปสมบท ๓
สุขภาพ ๔
ทรรศนะและการปฏิบัติ ๕
ผลงานด้านวรรณกรรม ๗
ผลงานด้านศาสนกิจ ๒๐
คุณูปการของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่มีต่อสถาบันราชภัฏ และหลักสูตรวิชาเอกพระพุทธศาสนา ๒๓
คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่าง ๆ ๓๕

ภาคธรรมะ

ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ ๔๕
พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย ๔๘
พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำและเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย ๕๓
พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย ๕๗
พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา ๖๑
พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย ๗๐
พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี ๗๖
พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย ๗๙
พระพุทธศาสนาเป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย ๘๒
พระพุทธศาสนาเป็นหลักนำทางในการพัฒนาชาติไทย ๘๔
พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก ๙๑
สรุป ๙๘

หน้า

กระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย ๑๐๕
ประชาชนปกครอง คือประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจตัดสินใจ ประชาชนจะตัดสินใจถูกดี ประชาชนต้องมีการศึกษา ๑๐๗
หนึ่งบัณฑิต ดีกว่าพันพาล แต่ประชาธิปไตยต้องการให้ทั้งพันเป็นบัณฑิต ๑๑๑
การศึกษาจะพัฒนาคนได้ผล ต้องช่วยให้คนพัฒนาความต้องการ ๑๑๓
ประชาธิปไตยจะเป็นจริงได้ ต้องให้ประชาชนรู้จักปกครองตนเอง ๑๑๖
ประชาธิปไตย จัดสรรสังคมให้มีโอกาสสูงสุด ๑๑๘
ก) หลักการของประชาธิปไตย เพื่อให้มีประสิทธิผลในการใช้โอกาส ๑๑๙
ข) หลักการของประชาธิปไตย ที่มีอยู่โดดเด่นในสังคมไทย ๑๒๒
ค) หลักการของประชาธิปไตย ภายใต้อิทธิพลเศรษฐกิจทุนนิยม ๑๒๖
ง) โอกาส ต้องมากับความไม่ประมาท ๑๒๘
จ) ต้องมีปัญญา โอกาสจึงจะเกิดเป็นประโยชน์ ๑๓๓
ประชาธิปไตยช่วยให้ประโยชน์ของบุคคลและสังคมมาประสานเสริมกัน ๑๓๕
ประชาธิปไตย ทำให้คนมีโอกาสศึกษา การศึกษาทำให้คนเข้าถึงโอกาสในสังคมประชาธิปไตย ๑๓๘
กระบวนการเรียนรู้ เพื่อขับเคลื่อนสังคมประชาธิปไตย ๑๔๑
เรียน ศึกษา ฝึก หัด พัฒนา ๑๔๑
เลี้ยง – เลียน – เรียน ๑๔๔
เรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะมนุษย์เป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้ ๑๔๙
ก) เรียนรู้ตลอดชีวิต ไม่ใช่แค่หาความรู้ตลอดชีวิต ๑๔๙
ข) มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ เพราะเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้ ๑๕๐
ค) เรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะจุดหมายชีวิตของมนุษย์ คือเป็นพุทธะ ๑๕๒
ง) เด็กเกิดมา ที่ว่าบริสุทธิ์ คือว่างเปล่าจากความรู้ จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงภัย ๑๕๓

หน้า

ระบบแห่งกระบวนการเรียนรู้ ๑๕๔

กระบวนการเรียนรู้ในระบบสัมพันธ์ของชีวิต ๓ ด้าน ๑๕๕

ก) องค์ประกอบของชีวิตและการดำเนินชีวิต ๑๕๕

ข) ความสัมพันธ์เชิงปัจจัยของชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ในกระบวนการเรียนรู้ ๑๕๘

ค) จริยธรรมที่แท้ เป็นระบบความสัมพันธ์ของชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ๑๖๐

ง) ประชาธิปไตยจะสำเร็จ ต้องประสานชีวิต ๓ ด้านให้เสริมกันให้ได้ ๑๖๑

กระบวนการเรียนรู้ในระบบสื่อสัมพันธ์กับโลกทางอินทรีย์ ๖ ๑๖๓

ก) จุดแยกจากกระบวนการเสพ สู่กระบวนการศึกษา ๑๖๓

กระบวนการเรียนรู้ในระบบสัมพันธ์ของปัจจัยภายใน – ภายนอก ๑๖๖

ก) การเรียนอย่างมีความสุข ก็ต้องแยกแยะเข้าใจให้ถูก ๑๖๘

ข) เรียนด้วยความสุข และสนุกในการเรียน ๑๗๐

ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน? ๑๗๙

ทำไมกิจการพุทธศาสนาจึงควรตั้งเป็นองค์กรอิสระ ๑๙๐

แยกไปเป็นอิสระ แล้วใช้วิธีประสานเพื่อป้องกันการปฏิบัติผิดพลาดโดยไม่รู้ ๑๙๐

ถ้าไม่ระวัง จะเป็นเพียงงานพ่วงที่จัดพอให้เสร็จ ควรถือโอกาสจัดวางให้ดีที่สุด ๑๙๒

ถึงแม้ตั้งใจดี จะรักษารูปเก่าแต่เอามาใส่ในกรอบใหม่

เลยกลายเป็นปนเปและเสียเอกภาพ ๑๙๓

สถานะขององค์กรปกครองสงฆ์ที่ว่าเป็นอิสระ ไหน ๆ จะวางระบบระยะยาว

ก็ควรทำให้ชัดไม่ให้ติดขัดอึดอัดขึ้นมา ๑๙๔

การมีหน่วยราชการขึ้นมาทำงานพระพุทธศาสนา

ก็เป็นไปตามธรรมดาที่จะให้ได้ประโยชน์แก่ประชาชน ๑๙๖

ไม่ใช่แค่เรื่องวิตกห่วงใย แต่เป็นเรื่องที่ต้องทำให้ถูกตามหลัก ๑๙๘

จัดให้ตรงตามสภาพความจริง ให้คนทั้งหลายได้ประโยชน์จากพระศาสนาของเขา ๒๐๑

หน้า

มีปัญหาน่าปรับปรุงมานาน ไหน ๆ จะจัดกันใหม่

ทำไมจะไม่ใช้โอกาสนี้จัดให้ดีที่สุด ๒๐๒

อย่าปล่อยหลุดประเด็นหลัก ต้องให้พระพุทธศาสนาทำหน้าที่แท้คือการศึกษา ๒๐๓

ปฏิรูปการศึกษาคงไม่ไปไหน ถ้ามองไม่เห็นพุทธศาสนา

ในการศึกษาของสังคมไทย ๒๐๖

ถ้าจัดแค่รักษารูปแบบเก่า เอามาใส่ในกรอบใหม่ก็ไม่ต้องหวังจะดีขึ้น

ทรงก็ไม่ไหว จะได้แต่ทรุด ๒๐๗

การวางนโยบายเป็นงานใหญ่สำคัญยิ่ง ต้องให้แน่ใจว่าได้คนรู้จริง

มองเห็นการณ์กว้างไกล ๒๑๘

ด้านที่อเมริกายังล้าหลัง ๒๒๑

อเมริกามีภูมิหลังศาสนาที่ขมขื่นน่าเศร้า

ทำให้เขาเอาประโยชน์จากศาสนาไม่ได้ ๒๒๓

ภูมิหลังอเมริกากับภูมิหลังไทย ไม่เหมือนกัน

ต้องรู้เข้าใจจึงจะจัดการศึกษาได้เหมาะกัน ๒๒๖

พอสังคมบรรลุจุดหมายพื้นฐาน

อเมริกันก็ไม่มีจริยธรรมที่จะรับมือกับปัญหาใหม่ ๒๒๘

จะดูแต่ตัวบทกฎหมายของเขาเท่านั้นไม่พอ ต้องรู้เหตุผลและเข้าถึงความหมาย

ที่แท้จริงของกฎหมายนั้นด้วย ๒๓๐

ศาลสูงสุดของอเมริกาเตือนคนอเมริกัน

ให้รู้ที่มาของข้อบัญญัติที่แยกรัฐกับศาสนา ๒๓๒

อ่านมติของศาลสูงสุดอเมริกาจะรู้ว่าทำไมเขาเชิดชูศาสนาหนึ่งใดไม่ได้ ๒๓๔

เสรีภาพของอเมริกา เพื่อให้ศาสนาไม่รังแกกัน เสรีภาพของไทย

เพื่อให้ต่างศาสนาสามัคคีกัน ๒๓๙

เบื้องหลังอเมริกาที่โรงเรียนต้องไม่สอนศาสนา

กับความจริงของไทยที่ต้องเข้าใจพระพุทธศาสนา ๒๔๒

คิดให้ชัด สอนศาสนาอย่างไรก่อปัญหาปิดกั้นปัญญา

สอนศาสนาอย่างไร ปัญญาพิพัฒนา ชีวิตและสังคมวัฒนา ๒๔๕

ถึงเวลา ตื่นขึ้นมา มองให้กว้างไกล ตั้งจุดหมายให้ชัด และไม่ประมาทเร่งรัดทำ ๒๕๐

หน้า

ธรรมนูญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม

หมวดนำ คนกับความเป็นคน ๒๕๙

คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ (สมาชิกในสังกัดมนุษยชาติ) ๒๕๙

คนสมบูรณ์แบบ (สมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ) ๒๖๒

หมวดหนึ่ง คนกับสังคม ๒๖๕

คนมีศีลธรรม (สมาชิกในหมู่อารยชน) ๒๖๕

ก. มีสุจริตทั้งสาม ๒๖๕

ข. ประพฤติตามอารยธรรม ๒๖๕

ค. อย่างต่ำมีศีล ๕ ๒๖๗

คนมีคุณแก่ส่วนรวม (สมาชิกที่ดีของสังคม) ๒๖๘

ก. มีพรหมวิหาร ๒๖๘

ข. บำเพ็ญการสงเคราะห์ ๒๖๙

คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน (สมาชิกที่ดีของชุมชน) ๒๗๐

ก. พึ่งตนเองได้ ๒๗๐

ข. อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ๒๗๑

คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี (สมาชิกที่ดีของรัฐ) ๒๗๓

ก. รู้หลักอธิปไตย ๒๗๓

ข. มีส่วนในการปกครอง ๒๗๔

A CONSTITUTION FOR LIVING:

Buddhist principles a fruitful and harmonious life

Introductory Section: Human Beings and Being Human 259

Man the noble being (A member of the human race) 259

The ideal person (An exemplary member of the human race) 262

Section One: People and Society 265

The virtuous person (A member of the noble society) 265

A. He has the threefold sucarits 265

B. He abides by the noble qualities 265

C. At the very least he observes the five precepts 267

The social benefactor (A helpful member of society) 268

A. He has the Divine Abidings 268

B. He contributes to social harmony 269

The harmonious participant of the group (A good community member) 270

A. Being self-reliant 270

B. Living harmoniously in the group 271

The contributor to good government (A responsible member of state) 273

A. Understanding the three kinds of supremacy 273

B. Participating in government 274

หน้า

คนผู้นำรัฐ (พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง) ๒๗๕
ก. ทรงทศพิธราชธรรม ๒๗๕
ข. บำเพ็ญกรณียของจักรพรรดิ ๒๗๗
ค. ประกอบราชสังคหะ ๒๗๘
ง. ละเว้นอคติ ๒๗๘
หมวดสอง คนกับชีวิต ๒๗๙
คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ (ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์) ๒๗๙
ก. นำชีวิตสู่จุดหมาย ๒๗๙
ข. ภายในทรงพลัง ๒๘๑
ค. ตั้งตนบนฐานที่มั่น ๒๘๒
คนประสบความสำเร็จ (ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ) ๒๘๓
ก. หลักความเจริญ ๒๘๓
ข. หลักความสำเร็จ ๒๘๔
ค. หลักเผล็ดโพธิญาณ ๒๘๔
คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ (ชีวิตที่เป็นหลักฐาน) ๒๘๖
ก. ขั้นหาและรักษาสมบัติ ๒๘๖
ข. ขั้นแจงจัดสรรทรัพย์ ๒๘๗
ค. ขั้นจับจ่ายกินใช้ ๒๘๗
คนครองเรือนที่เลิศล้ำ (ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์) ๒๘๙
ก. มีความสุขสี่ประการ ๒๘๙
ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ ๒๙๐
ค. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่ ๒๙๑
ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง ๒๙๒
จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี ๒๙๓
คนไม่หลงโลก (ชีวิตที่ไม่ถลำพลาด) ๒๙๔
ก. รู้ทันโลกธรรม ๒๙๔
ข. ไม่มองข้ามเทวทูต ๒๙๕
ค. คำนึงสูตรแห่งชีวิต ๒๙๖

The state leader (A king or administrator) 275
A. Being endowed with the ten regal qualities 275
B. Performing the duties of a universal emperor 277
C. Efffecting the royal benefactions 278
D. Avoiding the biases 278
Section Two: People and Life 279
The confident one (A life that is perfect) 279
A. Steering one's life to its objective 279
B. Maintaining inner strength 281
C. Establishing oneself on a firm foundation 282
The successful one (A life that advances and succeeds) 283
A. The principles of growth 283
B. The principles of success 284
C. The conditions efffectuating enlightenment 284
The shrewd breadwinner (A life that is well founded) 286
A. On the level of seeking and safeguarding wealth 286
B. On the level of allotting wealth 287
C. On the level of using wealth 287
The ideal householder (A perfect home life) 289
A. Possessing the four kinds of happiness 289
B. Being a model householder 290
C. Governing life with four qualities 291
D. Accepting responsibility for one's dependents 292
The unbeguiled one (A life that does not err) 293
A. Knowing the ways of the world 294
B. Ignoring no divine messengers 295
C. Reflecting on the formula of life 296

หน้า

หมวดสาม คนกับคน ๒๙๗

คนร่วมชีวิต (คู่ครองที่ดี) ๒๙๗

ก. คู่สร้างคู่สม ๒๙๗

ข. คู่ชื่นชมคู่ระกำ ๒๙๘

ค. คู่ศีลธรรมคู่ความดี ๒๙๙

ง. คู่ถูกหน้าที่ต่อกัน ๒๙๙

จ. พ่อบ้านเห็นใจภรรยา ๓๐๐

คนรับผิดชอบตระกูล (หัวหน้าครอบครัวที่ดี) ๓๐๑

ก. รักษาตระกูลให้คงอยู่ ๓๐๑

ข. บูชาคนที่เหมือนไฟ ๓๐๑

ค. ใส่ใจบุตรธิดา ๓๐๒

ง. ทำหน้าที่ผู้มาก่อน ๓๐๒

จ. เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ ๓๐๒

คนสืบตระกูล (ทายาทที่ดี) ๓๐๓

ก. เปิดประตูสู่ความเจริญก้าวหน้า ๓๐๓

ข. ปิดช่องทางที่เข้ามาของความเสื่อม ๓๐๔

ค. เชื่อมสายสัมพันธ์กับบุรพการี ๓๐๕

ง. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา ๓๐๕

คนที่จะคบหา (มิตรแท้-มิตรเทียม) ๓๐๗

ก. มิตรเทียม ๓๐๗

ข. มิตรแท้ ๓๐๘

ค. มิตรต่อมิตร ๓๐๙

คนงาน-นายงาน (ลูกจ้าง-นายจ้าง) ๓๑๐

ก. นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ๓๑๐

ข. คนรับใช้และคนงานพึงนำใจช่วยเหลือนาย ๓๑๓

Section Three: People and People 297

The partner (A good spouse) 297

A. The compatible couple 297

B. Sweet couples and bitter couples 298

C. The couple sharing in goodness 299

D. The couple sharing responsibility 299

E. A sympathetic husband 300

The keeper of the lineage (A good head of family) 301

A. Ensuring the stability of the family line 301

B. Honoring the people who are like fire 301

C. Attending to one's children 302

D. Maintaining the duties of a parent 302

E. Being a good citizen 302

The family successor (A worthy heir) 303

A. Opening the doorway to growth and progress 303

B. Shutting off the channels of ruin 304

C. Cementing relationships with one's parents 305

D. Having the guarantee of life that will progress 305

The company one keeps (True friends and false friends) 307

A. False friends 307

B. True friends 308

C. Reciprocal friendship 309

The worker and the boss (Employee and employer) 310

A. An employer supports his servants and employees 310

B. An employee helps an employer 310

หมวดสี่ คนกับมรรคา ๓๑๑
คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา (ครู อาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม) ๓๑๑
ก. เป็นกัลยาณมิตร ๓๑๑
ข. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ ๓๑๒
ค. มีลีลาครุครบทั้งสี่ ๓๑๒
ง. มีหลักตรวจสอบสาม ๓๑๓
จ. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ ๓๑๓
คนผู้เล่าเรียนศึกษา (นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า) ๓๑๔
ก. รู้หลักบุพภาคของการศึกษา ๓๑๔
ข. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา ๓๑๕
ค. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา ๓๑๕
ง. ศึกษาให้เป็นพหูสูต ๓๑๖
จ. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ๓๑๗
คนใกล้ชิดศาสนา (อุบาสก อุบาสิกา) ๓๑๘
ก. เกื้อกูลพระ ๓๑๘
ข. กระทำบุญ ๓๑๘
ค. คุ้นพระศาสนา ๓๑๙
ง. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ ๓๒๐
จ. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า ๓๒๐
คนสืบศาสนา (พระภิกษุสงฆ์) ๓๒๑
ก. อนุเคราะห์ชาวบ้าน ๓๒๑
ข. หมั่นพิจารณาตนเอง ๓๒๑
คนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส) ๓๒๓

Section Four:People and the Way 311
The educator (A teacher, mentor or preacher) 311
A. He is a good friend 311
B. He is dedicated to giving knowledge 312
C. He maintains the fourfold grace of a teacher 312
D. He uses the three gauges 313
E. He performs the duties of a teacher to a student 313
The learner (A pupil, student or researcher) 314
A. Knowing the heralds of learning 314
B. Having the guarantee of a life that is progressing 315
C. Practicing according to the principles for encouraging wisdom 315
D. Learning to be learned 316
E. Honoring the "lighter of the lamp" 317
The devotee (A lay follower) 318
A. Supporting the monks 318
B. Making merit 318
C. Familiarizing oneself with the religion 319
D. Being a leading lay follower 320
E. Regularly monitoring one's progress 320
The Perpetuator of the religion (A buddhist monk) 320
A. Assisting householders 321
B. Regularly examining oneself 321
The attainer of the Dhamma (A liberated one) 323

บันทึกท้ายเล่ม (Endnotes) ๓๒๖
อักษรย่อชื่อคัมภีร์ (Abbreviations) ๓๓๐
คำปรารภ (Preface) ๓๓๒
บทนำ (Introduction) ๓๓๔
แถลงความเป็นมา (How this book came into being) ๓๓๗
บันทึกของผู้แปล (Translator's note) ๓๓๙

หมายเหตุ : อักษรย่อชื่อคัมภีร์ คำปรารภ บทนำ แถลงความเป็นมาและบันทึกของผู้แปล ในหนังสือ "ธรรมนูญชีวิต" มีสาระสำคัญที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงขอนำเสนอผู้สนใจใฝ่รู้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ๓๔๑
(Dictionary of Buddhism)
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย – อังกฤษ ๓๔๑
(Thai-English Buddhist Dictionary
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ-ไทย ๓๙๖
(English-Thai Buddhist Dictionary)

ภาคปกิณกะ

- เกียรติประวัติสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ๔๒๓
- ประวัติสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ๔๒๘
- ข้อบังคับของคณะกรรมการสภาสถาบันราชภัฏ ว่าด้วยชั้นสาขาวิชา และหลักเกณฑ์การให้ปริญญากิตติมศักดิ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ ๔๔๑
- คำสั่งสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ที่ ๑๔๘๖/๒๕๔๔ ๔๔๗
- รายงานการประชุมคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ ครั้งที่ ๑/๒๕๔๔ ๔๔๕
- คำสั่งสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ที่ ๑๖๑๐/๒๕๔๔ เรื่อง แต่งตั้งกรรมการจัดทำเอกสารฯ ๔๔๙

ภาคชีวประวัติ
และ
ผลงานโดยสังเขป

ประวัติพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)

สถานะเดิม

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) นามเดิม ประยุทธ์ นามสกุล อารยางกูร เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ เวลาประมาณ ๒๓.๑๕ น. ตรงกับวันแรม ๗ ค่ำ เดือนยี่ ปีขาล ณ บ้านที่ตลาดใต้ ฝั่งตะวันออกแม่น้ำท่าจีน อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ในช่วงนี้ครอบครัวของท่านทำการค้าขายผ้าแพรและผ้าไหม ที่ตลาดใต้ และทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำท่าจีน ก็มีโรงสีไฟขนาดกลาง ๑ โรงตั้งอยู่ในเนื้อที่กว่า ๑๐ ไร่

เด็กชายประยุทธ์ อารยางกูร เป็นบุตรคนที่ ๖ ของครอบครัว บิดาชื่อ นายสำราญ มารดาชื่อ นางชุนกี อารยางกูร มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ดังนี้

๑. นายแพทย์เกษม อารยางกูร

๒. นายผาสุก อารยางกูร รับราชการกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

๓. นายสรรค์ อารยางกูร ต่อมาได้สืบทอดกิจการของบิดา มารดา

๔. ทันตแพทย์เอนก อารยางกูร เปิดคลินิกทันตแพทย์อยู่ที่ตลาด อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี

๕. ด.ญ.ธิดา อารยางกูร เสียชีวิตเมื่ออายุ ๑ ขวบ

๖. ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ด.ช.ประยุทธ์ อารยางกูร)

๗. นางสาวกานดา อารยางกูร

๘. นางบุปผา คณิตกุล

๙. นางจิตรา วัชรบุศราคำ ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗

นิสัยใจคอของท่านในวัยเยาว์

ท่านได้รับการอบรมอย่างใกล้ชิดจากโยมบิดา และมารดา พร้อมกับลักษณะนิสัยเดิมของท่านมีพื้นฐานดี ลักษณะต่าง ๆ จึงเจริญในตัวท่านมากขึ้นตามลำดับ เช่น ความเป็นผู้นำ รักการสอน มีเหตุผล มีเมตตากรุณา รักความสงบ เคร่งครัดในระเบียบวินัย มีความมุ่งมั่นให้คน ทั้งหลายปฏิบัติตนในทางที่ดี มีความเสียสละ ให้อภัย กล้าหาญ เป็นคนช่างคิด คิดก่อนพูดก่อนทำเสมอ

การศึกษา พ.ศ. ๒๔๘๗ โยมบิดาของท่านซึ่งเคยบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา มีความสนใจในการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างยิ่งจนสอบได้ถึงเปรียญธรรม ๔ ประโยค ต้องการให้บุตรธิดาทุกคนได้มีความรู้อย่างดีจึงได้ส่งท่านเข้าเรียนในโรงเรียนครูเฉลียว เป็นโรงเรียนเด็กเล็กรับเด็กก่อนวัยเรียน ตั้งอยู่ที่ตลาดศรีประจันต์ นั่นเองและเรียนอยู่ที่โรงเรียนนี้เป็นเวลา ๑ ปี

พ.ศ. ๒๔๘๘ เข้าเรียนโรงเรียนชัยศรีประชาราษฎร์ (วัดยาง) เป็นโรงเรียนประชาบาล ตั้งอยู่ใกล้บ้าน จบชั้นประถมปีที่ ๔ ที่นี่

พ.ศ. ๒๔๙๐ เข้าโรงเรียนโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ได้รับทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่ปี ๒๔๙๑ จนถึงชั้นมัธยม ๓ โดยโยมบิดานำไปฝากให้พักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ กับพวกพี่ ๆ โดยขณะนั้นมีพระศีลขันธโศภิต เป็นเจ้าอาวาส (ต่อมาเป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่พระเทพคุณาธาร)

ช่วงเรียนมัธยมนี้ เมื่อท่านกลับบ้านก็จะเป็นผู้นำเปิดสอนพิเศษให้น้อง ๆ และเด็กในละแวกนั้นโดยใช้สถานที่คือ**โรงเรียนบำรุงวุฒิราษฎร์** ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมแห่งแรกของอำเภอศรีประจันต์ที่โยมบิดาตั้งขึ้น เพื่อช่วยเหลือเด็กจากครอบครัวที่ไม่อาจส่งบุตรหลานไปเรียนในจังหวัดสุพรรณบุรีหรือในกรุงเทพฯได้ เป็นสถานที่เรียน

- สอนภาษาอังกฤษ ทั้งอ่าน เขียน ออกเสียง
- สอนเลขคณิต ให้จำสูตรต่าง ๆ การคิดเลขในใจ
- สอนศีลธรรม จริยธรรม
- สอนความรู้ทั่วไป ประวัติศาสตร์ วรรณคดี เป็นต้น
- มีการสอบให้คะแนนและให้รางวัลแก่คนได้คะแนนดี
- การสอนของท่านใช้หลายวิธี เช่น การเล่นเป็นเรียน เช่น เล่นละคร โดยท่านเป็นผู้เขียนบทละครเอง เป็นผู้กำกับการแสดง บางทีก็ร่วมแสดง เด็กที่มาเรียนสนุกสนาน ไม่ค่อยขาด โยมมารดาสนับสนุนโดยทำอาหารและขนมหวานเลี้ยงนักเรียนด้วย นอกนั้นก็มีการเล่นตั้งธนาคารจริง ๆ มีการฝากเงิน กู้เงิน ทำบัญชีด้วย
- การเล่นอื่น ๆ เช่น เล่นกวาดขยะใต้ถุนบ้าน
- เล่นเป็นหมอรักษานกปีกหักที่พบใต้ถุนบ้าน จนนกหายบินไปหากินได้
- เล่นเดินธุดงค์ไปในป่าอัมพวันท้ายโรงสีไฟที่บ้านท่าน เมื่อจัดที่พักและทานอาหารแล้วท่านจะเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้น้อง ๆ ฟัง เช่น การไปเรียนกรุงเทพฯ การขึ้นรถราง เป็นต้น ทำให้น้อง ๆ อยากไปเรียน อยากเห็นสิ่งต่าง ๆ

บนตักโยมบิดากับพี่ชายทั้ง ๔ คน

บรรพชาอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๙๔ ขณะเรียนชั้นมัธยม ๓ ท่านป่วยเป็นโรคทางเดินอาหาร โยมบิดาแนะนำให้บวช พี่ชายคนที่สองก็สนับสนุน จึงกลับไปบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤกษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยมีพระครูเมธีธรรมสาร เจ้าอาวาสเป็นพระอุปัชฌาย์

ที่วัดบ้านกร่างนี้เมื่ออายุ ๗ ขวบ ท่านเคยบวชหางนาคแก้บนเป็นเวลา ๗ วัน ตามที่โยมมารดาบนไว้เมื่อท่านป่วยหนักครั้งอายุ ๑ ขวบ

พ.ศ. ๒๔๙๔ เมื่อบรรพชาแล้วก็ได้เรียนพระปริยัติธรรมจนสอบได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ. ๒๔๙๕ ย้ายไปเรียนต่อ ณ วัดปราสาททอง ในเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งมีพระวิกรมมุนีเป็นเจ้าอาวาส สอบได้นักธรรมชั้นโท

พ.ศ. ๒๔๙๖ ย้ายไปเรียนวัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพฯ พระศีลขันธโศภิต ยังเป็นเจ้าอาวาสและท่านสอบได้นักธรรมชั้นเอก และเปรียญธรรมประโยค ๓ ถึง ประโยค ๙ ณ สำนักวัดพระพิเรนทร์ นี้ขณะยังเป็นสามเณรและไม่เคยสอบตกเลย

พ.ศ. ๒๕๐๔ วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ตรงกับวันจันทร์ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ให้อุปสมบทเป็นนาคหลวง ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมคุณาภรณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วัดสามพระยาเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระเทพเมธี (พระธรรมเจดีย์) วัดทองนพคุณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้นามฉายาว่า **ปยุตฺโต**

พ.ศ. ๒๕๐๕ ศึกษาสำเร็จได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พ.ศ. ๒๕๐๖ สอบได้วิชาชุดครู พ.ม. อีกวุฒิหนึ่งด้วย ขณะเดียวกันก็ได้ช่วยเหลือสถาบันโดยเป็นอาจารย์สอนประจำในแผนกบาลีอุดมศึกษา เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ เป็นรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นอาจารย์สอนวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษ ได้ช่วยปรับปรุงระเบียบแบบแผนช่วยพัฒนาหลักสูตรของมหาจุฬาฯ ตลอดจนช่วยปรับปรุงหลักสูตรโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์และอื่น ๆ อีกมาก

การช่วยงานมหาวิทยาลัยนี้ท่านช่วยจริง ๆ บางวันงานมากทำถึง ๕-๖ ทุ่มก็ไม่เสร็จ ง่วงเข้าต้องเอาเก้าอี้นั่งทำงานมาเรียงกันเข้าแล้วจำวัดบนเก้าอี้นั้นก็มี

สุขภาพร่างกาย

พ.ศ. ๒๔๘๑ ปีที่ท่านเกิดซึ่งมีอายุยังไม่ครบปีนั้น ท่านได้ป่วยเป็นโรคทางเดินอาหาร มีอาการท้องร่วงอย่างรุนแรงเกือบจะไม่รอด แต่คงเป็นเพราะบุญวาสนาที่ท่านสร้างมาแต่อดีตชาติจึงได้นายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญช่วยรักษาจนหายดี แต่โรคนี้ก็มีผลทำให้ท่านไม่ค่อยจะแข็งแรงในกาลต่อมา

พ.ศ. ๒๔๙๔ ขณะเรียนมัธยม ๓ ที่โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ ท่านก็ได้ป่วยด้วยโรคทางเดินอาหารอีก จึงต้องลาออกจากโรงเรียนไปบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เปลี่ยนชีวิตจากการเป็นอยู่อย่างฆราวาสมาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนาตั้งแต่บัดนั้น ขณะที่ท่านมีอายุ ๑๓ ปี

เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ยังมีโรคอื่น ๆ เกิดขึ้นตามปกติของสังขารเช่น

- เป็นไส้ติ่งอักเสบ ต้องเข้ารับการผ่าตัด
- โรคแผลในปอด ต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลจนหายดี
- โรคแพ้อากาศ หายใจไม่สะดวก แพทย์ต้องถวายยาพ่นขยายหลอดลม
- โรคหูอักเสบอย่างหนักเข้าไปถึงกระดูกพรุนหลังหู เรียกมาสตอยด์มีอาการปวดตุบ ๆ เป็นพัก ๆ ต้องเข้ารับการผ่าตัดรักษา ๒ ครั้งจึงหาย
- โรคก้อนนิ่วในกรวยไต ต้องทนทุกข์ทรมานมากกว่าก้อนนิ่วจะหลุดไป

พ.ศ. ๒๕๒๖ โรคกล้ามเนื้อแขนอักเสบ มีอาการปวดยกแขนไม่ขึ้น คุณหมอพี่ชายต้องส่งรถโรงพยาบาลมารับตัวไปรักษาอยู่โรงพยาบาลหลายสิบวัน ทั้งนี้เพราะการคร่ำเคร่งจริงจังกับงานเขียนหนังสือมากเกินไป

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๔ ก็มีโรคไวรัสเข้าตาเกิดอาการอักเสบ บวม ต้องปิดตาทั้งสองข้าง งานช่วงนั้นจึงเป็นงานสำเร็จด้วยหู คือท่านเรียบเรียงและตรวจโดยการฟังผู้อื่นเขียนและอ่านให้

พ.ศ. ๒๕๓๖ ป่วยด้วยโรคสายเสียงอักเสบ แพทย์สั่งห้ามพูด ช่วงนั้นท่านต้องใช้กระดานแม่เหล็กมาเขียนตอบข้อซักถามและสั่งงาน แพทย์บางคนเป็นห่วงถึงกับไปนอนเฝ้าไข้บนภูเขาที่สำนักสงฆ์สายใจธรรม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

พ.ศ. ๒๕๓๗ แพทย์ต้องเข้าเฝือกกราม (ไม่ใช่จัดฟัน) เพราะความผิดปกติของกรามบนและกรามล่างไม่ได้ส่วนกัน ซึ่งแพทย์บอกว่าน้อยคนนักที่จะพบเห็น

สามเณรประยุทธ์ สมัยอยู่ที่ วัดบ้านกร่าง
อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี

สามเณรประยุทธ์ อารยางกูร
ที่วัดปราสาททอง จ.สุพรรณบุรี

ความเจ็บป่วยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ท่านไม่ค่อยเดือดร้อนใจนัก แต่สนใจในการถวายยาของแพทย์ ท่านถือเป็นเรื่องธรรมดา การเข้าออกโรงพยาบาลเพื่อรักษาโรคต่าง ๆ ถือเป็นประสบการณ์ ได้คุณธรรมคือความอดทนเพิ่มขึ้นมากมาย เมื่อปรารภถึงความเจ็บป่วยท่านจะให้คิดถึงพระพุทธพจน์ที่สอนว่า ให้ตั้งจิตตั้งใจไว้ว่าถึงแม้ว่าร่างกายของเราจะป่วย แต่ใจของเราจะไม่ป่วยไปด้วย

ทรรศนะและการปฏิบัติบางเรื่องของท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก

๑. ผู้ไม่รู้จักโลกดีจะตรัสรู้ไม่ได้ ทัศนะนี้ทำให้ท่านสมัครเข้าเรียนที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์

๒. การศึกษาทางโลกเปลี่ยนไปมากมาย แต่ทางศาสนาของเราไม่ค่อยเปลี่ยน ทัศนะนี้ทำให้ท่านต้องช่วยงานทางการศึกษาคณะสงฆ์ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงมากมาย

๓. ท่านเป็นนักศึกษาอยู่ยังไม่จบการศึกษา ทำให้ท่านศึกษาตลอดเวลาแม้ปัจจุบันนี้

๔. คนไทยน่าจะทำอะไรบางอย่างได้ดีกว่าชาวตะวันตก ชาวญี่ปุ่น ท่านจึงตั้งใจศึกษาพระพุทธศาสนาให้แจ่มแจ้งถูกต้องที่สุดและปฏิบัติพร้อมเผยแผ่ออกไป ทำให้ชาวโลกยอมรับ

๕. โลกจะมีสันติภาพเพราะเข้าใจธรรมะปฏิบัติธรรมะ ท่านจึงเผยแผ่ธรรมะจนได้รับรางวัลสันติภาพ จากสหประชาชาติ

๖. ธรรมะคือความจริงของธรรมชาติ ความจริงของชีวิต จึงต้องศึกษาเรื่องธรรมชาติ เรื่องชีวิตให้รู้จริง

๗. ความสุขจากการได้การเอานั้นเป็นความสุขแบบแคบ ๆ ผิวเผิน หยาบ ๆ นำไปสู่การเบียดเบียน ขัดแย้ง แย่งชิง ทำให้สังคมเดือดร้อน แต่การให้ทำให้คนให้มีความสุข คนรับมีความสุขเป็นความสุขสูงขึ้นกว่าความสุขจากการได้การเอา ท่านจึงให้ทั้งสิ่งของ และธรรมะตลอดมา

๘. ท่านจะตรวจสอบตนเองทุกวันว่า วันนี้ได้ทำอะไรผิดพลาดที่ไม่เหมาะไม่ควรแก่สมณภาวะบ้างหรือไม่ เพื่อฝึกหัดขัดเกลาตนเองอยู่เสมอ

๙. การเรียนหนังสือเมื่อทราบผลการสอบแล้ว ท่านจะเตรียมขั้นต่อไปโดยต้องรู้ว่าชั้นที่จะเรียนต่อไปมีหนังสือกี่เล่ม มีเรื่องอะไรบ้างจะจัดหามาให้ครบ จัดเป็นชุด ๆ นับดูว่ามีกี่หน้า กำหนดวันดูแต่เริ่มเรียนจนถึงวันสุดท้ายก่อนสอบว่ามีกี่วัน เหลือเวลาก่อนสอบไว้ ๑ เดือน แล้วดูหนังสือตามนั้นว่าวันละกี่หน้า และท่านก็ทำให้ได้ตามที่กำหนดไว้

เรื่องนี้กลายเป็นนิสัยจนถึงการทำงานปัจจุบัน ทำให้ท่านมีผลงานออกมามากมาย

๑๐. ท่านเป็นผู้มีความเพียรยอดเยี่ยม เห็นชัดจากงานเขียนหนังสือพุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ ใช้เวลาค้นคว้าเขียนต้นฉบับ ๓ ปี โดยตัดการรับนิมนต์เกือบหมด ใช้เวลาวันละ ๑๐ ถึง ๒๐ ชั่วโมง ค้นคว้าจากหนังสือที่เกี่ยวข้องทุกชนิดแม้คัมภีร์ใบลานที่หอสมุดแห่งชาติ

๑๑. การปฏิบัติธรรมเมื่อมีผู้ถาม ท่านจะตอบว่า การปฏิบัติธรรมคือเอาธรรมมาปฏิบัติ เอาธรรมมาใช้ดำเนินชีวิต คือเอาธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริงนั่นเอง

- การปฏิบัติธรรมที่แท้จริงนั้น ต้องมีอยู่ตลอดเวลา เพราะเราทุกคนมีหน้าที่ต้องดำเนินชีวิตให้ดีงาม ถูกต้อง
- ชาวพุทธทุกเพศทุกวัยควรมีชีวิตที่เป็นไปตามคลองธรรม คือ ปฏิบัติธรรมจนเป็นปกติวิสัยเพื่อเป็นตัวอย่างที่มีชีวิต

๑๒. ปฏิปทาอันสม่ำเสมอของท่าน เคยมีโยมคนหนึ่งที่อุปถัมภ์ท่านมา โยมคนนี้เป็นคนใจบุญอุปถัมภ์พระมามาก ได้เคยพูดว่า **ตั้งแต่รู้จักพระมาก็มาก ยังไม่เคยพบพระรูปใดที่มีกายกรรม วจีกรรมสม่ำเสมอเหมือนกันทั้งต่อหน้าและลับหลังได้เท่าเทียมพระเดชพระคุณเลย**

๑๓. ความเมตตากรุณาของท่าน ครั้งหนึ่งท่านอาพาธหนัก **หมอเอาเชือกมาขึงกั้นบรรไดแขวนป้ายห้ามรบกวน** แต่พอมีแรงมาบ้างท่านก็เอาป้ายออก ท่านมีความคิดว่า พระภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นที่พึ่งของคนทั่วไป ต้องพบง่าย ไม่ยุ่งยากมากเรื่อง

๑๔. คติชีวิต ท่านพูดเสมอว่า **บัณฑิตย่อมฝึกตน และถ้าจะทำอะไรต้องทำให้สำเร็จและทำให้ดีที่สุด**

๑๕. การยอมรับฟังผู้อื่น เมื่อมีผู้สนทนากับท่าน ท่านจะฟังมากกว่าพูด ถ้าไม่ถามบางทีก็ไม่พูดเลย สำหรับคณะผู้อาสาสมัครช่วยงานท่าน ท่านจะพูดเสมอว่า ช่วยอ่านหน่อย มีอะไรจะแนะนำก็ขอให้บอก

เมื่อมีผู้เสนอความคิดมา ท่านก็นำมาพิจารณา และบางครั้งยังเอาไปเขียนขอบคุณในคำนำของท่านด้วย

๑๖. เรื่องวาสนา ท่านบอกว่า วาสนาคือความเคยชินที่สั่งสมอบรมมาจนเป็นลักษณะประจำตัวเป็นตัวกำกับกำหนดวิถีชีวิตของคนเป็นอย่างมาก แต่ละคนสั่งสมอบรมมาไม่เหมือนกัน จึงมีวาสนาไม่เหมือนกัน...เพราะฉะนั้นต้องตั้งใจว่าอะไรดีก็ตั้งใจฝึกทำให้สม่ำเสมอ ทำให้ชิน

กับโยมบิดา และโยมมารดา
หลังรับพระราชทานพัดยศ
เปรียญธรรม ๙ ประโยค

ในหมู่วงศาคณาญาติ ต่างก็เป็นที่ร่มเย็นแก่กัน

๑๗. การฝึกให้คนคิดดี คิดถูก ท่านบอกว่าควรสอนวิธีคิดที่ถูกต้องให้แก่เด็กตั้งแต่ในวัยแรก โดยใช้วิธีถามตอบก็ได้ แม้พระพุทธองค์ก็องค์ก็ทรงใช้มาก แต่ต้องถามให้ถูก หวังผลให้เกิดปัญญา เช่น พาไปดูอะไรแล้วถามว่า สิ่งนี้คืออะไร ปกติใช้ทำอะไรได้บ้าง ถ้าจะทำสิ่งนี้ต้องใช้วัสดุอะไร ทำอย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร (เด็กโตขึ้นหน่อย) ถามเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญญา

แต่ถ้าถามว่าอันนี้ดีหรือไม่ดี สวยหรือไม่สวย จะส่งเสริมความรู้สึกชอบ- ชัง นำไปสู่ค่านิยมบริโภค

๑๘. การแสดงปาฐกถาของท่าน ท่านจะกลั่นกรองอย่างดีทุกครั้ง แม้ใช้เวลาน้อย เช่น การแสดงปาฐกถาคราวรับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ท่านใช้เวลา ๒๐ นาที ปรากฏว่าทั้งกรรมการและผู้เข้าฟังอื่น ๆ ต่างประทับใจ และชื่นชมมากว่า ท่านถึงพร้อมด้วยความเป็นนักปราชญ์สมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะแม้แต่รางวัลนี้ยังดูน้อยเกินไปสำหรับท่าน

๑๙. ความหมายการศึกษา **ท่านพูดว่าการพัฒนาคนให้เป็นคนหรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั่นแหละเป็นเนื้อเป็นตัวเป็นความหมายที่แท้ของการศึกษา**

ตัวแท้ของการศึกษานั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล แกนนำของกระบวนการแห่งการศึกษา ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทัศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อหนุนแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริง เรียกสั้น ๆ ว่า สัมมาทิฏฐิ

ผลงานด้านวรรณกรรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มีผลงานในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา การเผยแผ่และสาธารณูปการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นปราชญ์ของท่านทางด้านการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ปรากฏแพร่หลายไปทั่วโลก ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ฉะนั้นในที่นี้จะได้กล่าวเฉพาะงานด้านวรรณกรรมหรืองานนิพนธ์ของท่านเพียงย่อ ๆ เท่าที่พอประมวลมาได้ในระยะเวลากระชั้นชิด มีดังต่อไปนี้

ผลงานนิพนธ์ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือแล้ว

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๑	A Buddhist Solution for the Tewnty-first Century	พ.ศ. ๒๕๓๖
๒	A Constitution for Living	พ.ศ. ๒๕๓๙
๓	Buddhism and Education	พ.ศ. ๒๕๓๐
๔	Buddhism. A Layman's Guide to Life	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๕	Buddhist Economics	พ.ศ. ๒๕๓๑
๖.	Buddhist Economics. A Middle Way for the market place	พ.ศ. ๒๕๓๕
๗.	Buddhist Education (Radical Conservatism Buddhism in the Contemporary World, Articles in Honour of Bhikkhu Buddhadasa's ๘๔th Birthday Anniversary. pp. ๗๗–๑๓๒)	พ.ศ. ๒๕๓๓
๘.	Buddhist Solutions for the Twenty-first Century	พ.ศ. ๒๕๓๗
๙.	Dependent Origination:The Buddhist Law of Conditionality	พ.ศ. ๒๕๓๗
๑๐.	English Lessons for Young Buddhists Book I	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๑.	English Lessons on Buddhism Book I	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๒.	English Lessons on Buddhism Book II	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๓.	Freedom:Individual and Social	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๔.	Good Evil and Beyond	พ.ศ. ๒๕๓๖
๑๕.	Great Buddhists.	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๖.	Helping Yourself To Help Others	พ.ศ. ๒๕๓๓
๑๗.	Introduction to Buddhism Book I and II	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๘.	Jataka Tales BookI, II	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๙.	Looking to America to Solve Thailand's Problems	พ.ศ. ๒๕๓๐
๒๐.	Mahachula English Course for Young Buddhists Book I, II, III	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๒๑.	Mahachulalongkornrajavidyalaya Buddhist University under Royal Patronage. Catalogue B.E. ๒๕๑๐–๑๑/๑๙๖๗–๖๘A.D.	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๒๒.	Samadhi in Buddhism	พ.ศ. ๒๕๔๑
๒๓.	Sammasati: An Exposition of Right Mindfulness	พ.ศ. ๒๕๓๑
๒๔.	Sccial Dimension of Buddhism in contemporay Thailand	พ.ศ. ๒๕๒๖
๒๕.	Students Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๒๖.	Tht Buddhism in the Buddhist World	พ.ศ. ๒๕๒๗
๒๗.	Toward Sustainable Science	พ.ศ. ๒๕๓๖
๒๘.	กฐินแรกที่สายใจธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๖
(*)	กฐินสองที่สายใจธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๗
๒๙.	กรณีเงื่อนงำพระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร?	พ.ศ. ๒๕๔๓
๓๐.	กรณีเงื่อนงำพระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร ? (ฉบับตัดสั้น)	พ.ศ. ๒๕๔๔
๓๑.	กรณีกรรมกาย (ฉบับคัดตัวอย่าง)	พ.ศ. ๒๕๔๒
๓๒.	กรณีธรรมกาย บทเรียนเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๔๒
๓๓.	กรณีธรรมกายเอกสารเพื่อพระธรรมวินัย	พ.ศ. ๒๕๔๒
๓๔.	กรณีสันติอโศก	พ.ศ. ๒๕๓๑
๓๕.	กรรมกับโรคพันธุกรรมในทัศนะพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๘
๓๖.	กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๑
๓๗.	กรรมและนครสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่	พ.ศ. ๒๕๓๑
๓๘.	กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย	พ.ศ. ๒๕๔๑
๓๙.	กระแสธรรมเพื่อชีวิตและสังคม	พ.ศ. ๒๕๓๖
๔๐.	การเกิดเป็นทุกข์ เกิดดีเป็นสุข	พ.ศ. ๒๕๓๓
๔๑.	การทำแท้งในทัศนะของพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๖
๔๒.	การพัฒนาจริยธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๑
๔๓.	การพัฒนาที่ดี หนีไม่พ้นธรรม	พ.ศ. ๒๕๔๓

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๔๔	การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development)	พ.ศ. ๒๕๓๘
๔๕	การแพทย์ไทย:ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์	พ.ศ. ๒๕๓๙
๔๖	การศึกษา:เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา	พ.ศ. ๒๕๓๐
๔๗	การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์	พ.ศ. ๒๕๓๙
๔๘.	การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย	พ.ศ. ๒๕๔๑
๔๙.	การศึกษาของคณะสงฆ์:ปัญหาที่รอทางออก	พ.ศ. ๒๕๒๙
๕๐.	การศึกษาทางเลือก:สู่วิวัฒน์หรือวิบัติในยุคโลกไร้พรมแดน	พ.ศ. ๒๕๔๑
๕๑.	การศึกษาที่สากลมนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย	พ.ศ. ๒๕๓๒
๕๒.	การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิต หรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต	พ.ศ. ๒๕๔๐
๕๓.	การศึกษาเพื่อสันติภาพ	พ.ศ. ๒๕๓๘
๕๔.	การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน	พ.ศ. ๒๕๓๙
๕๕.	การศึกษาแพทยศาสตร์ในสังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๓๑
๕๖.	การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น	พ.ศ. ๒๕๔๒
๕๗.	การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย	พ.ศ. ๒๕๓๕
๕๘.	การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ	พ.ศ. ๒๕๓๙
๕๙.	การสื่อภาษาเพื่อเข้าถึงสัจธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๙
๖๐.	ก้าวไปในบุญ	พ.ศ. ๒๕๔๒
๖๑.	แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๔๔
๖๒.	ขอคำตอบจาก ผบ.ทหารสูงสุดกรณีนายทหารทุจริตแห่งชมรม (เถื่อน) ชาวพุทธสามเหล่าทัพ	พ.ศ. ๒๕๔๔
๖๓.	ข้อคิดชีวิตทวนกระแส	พ.ศ. ๒๕๓๖
(*)	คติธรรมแห่งชีวิต	พ.ศ. ๒๕๔๐
๖๔.	คนไทยสู่ยุคไอที	พ.ศ. ๒๕๔๐
๖๕.	คนไทยหลงทางหรือไร	พ.ศ. ๒๕๓๕
๖๖.	คนไทยกับเทคโนโลยี	พ.ศ. ๒๕๔๐
๖๗.	คนไทยกับป่า	พ.ศ. ๒๕๓๖

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๖๘.	คนไทยกับสัตว์ป่า	พ.ศ. ๒๕๔๑
๖๙.	ความคิดแหล่งสำคัญของการศึกษา	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๗๐.	ความจริงแห่งชีวิต	พ.ศ. ๒๕๔๐
๗๑.	ความจริงแห่งชีวิต บททดสอบใจและเตือนให้นึกถึงความจริง	พ.ศ. ๒๕๓๙
๗๒.	ความตายคือคติธรรมแห่งชีวิต	พ.ศ. ๒๕๓๙
๗๓.	ความเป็นกัลยาณมิตรของหลวงปู่ชา	พ.ศ. ๒๕๓๙
๗๔.	ความมุ่งหมายของวิชาพื้นฐานทั่วไป	พ.ศ. ๒๕๓๒
๗๕.	ความรัก จากวาเลนไทน์สู่ความเป็นไทย	พ.ศ. ๒๕๓๖
๗๖.	ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ	พ.ศ. ๒๕๓๐
๗๗.	ความสุขของครอบครัวคือสันติสุขของสังคม	พ.ศ. ๒๕๔๓
๗๘.	ความสุขที่สมบูรณ์	พ.ศ. ๒๕๓๗
๗๙.	ค่านิยมแบบพุทธ	พ.ศ. ๒๕๒๗
๘๐.	คำถามสำหรับชาวพุทธ (สำรวจตัวเองก่อนปฏิบัติธรรม)	พ.ศ. ๒๕๔๐
๘๑.	คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่	พ.ศ. ๒๕๒๘
๘๒.	คู่สร้างคู่สม ชีวิตคู่ในอุดมคติ	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๘๓.	เครื่องวัดความเจริญของชาวพุทธ (เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๑)	พ.ศ. ๒๕๓๐
๘๔.	ทานก็ได้ผล คนก็เป็นสุข	พ.ศ. ๒๕๓๖
(*)	ทานเพื่อความสุขและแก่นสารของชีวิต	พ.ศ. ๒๕๓๖
๘๕.	แง่คิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๑
๘๖.	จริยธรรมนักการเมือง	พ.ศ. ๒๕๔๒
๘๗.	จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่	พ.ศ. ๒๕๓๐
๘๘.	จะสุขแท้ต้องเป็นไทยต้องเป็นสุขเองได้ จึงจะช่วยโลกให้เป็นสุข	พ.ศ. ๒๕๓๗
๘๙.	จะอยู่อย่างเป็นเหยื่อหรือขึ้นเหนือไปนำเขา	พ.ศ. ๒๕๓๙
๙๐.	จากจิตวิทยา สู่จิตภาวนา	พ.ศ. ๒๕๓๕
๙๑.	จากสุขในบ้าน สู่ความเกษมศานติ์ทั่วสังคม	พ.ศ. ๒๕๔๑
๙๒.	จาริกบุญ-จาริกธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๙

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๙๓.	จารึกอโศก	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๙๔.	จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคน ตามแนวธรรมชาติ	พ.ศ. ๒๕๓๙
๙๕.	เจอวิกฤตจะเลือกวิวัฒน์หรือจะเอาวิบัติ	พ.ศ. ๒๕๔๒
(*)	ชวนคิด-พินิจธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๔
๙๖.	ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม	ก่อน พ.ศ. ๒๕๓๔
๙๗.	ชาวพุทธต้องเป็นผู้ตื่น	พ.ศ. ๒๕๒๙
(*)	ชีวิต งาน และสังคมที่สมบูรณ์	พ.ศ. ๒๕๓๘
๙๘.	ชีวิตกับการทำงาน	พ.ศ. ๒๕๓๒
๙๙.	ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร? ความสุข	พ.ศ. ๒๕๓๖
๑๐๐.	ชีวิตคู่ที่มีคุณค่า	พ.ศ. ๒๕๔๔
๑๐๑.	ชีวิตที่สมบูรณ์	พ.ศ. ๒๕๓๗
(*)	ชีวิตที่สุขและสร้างสรรค์	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๐๒.	ชีวิตนี้เพื่องาน งานนี้เพื่อธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๓
๑๐๓.	ชีวิตหนึ่งเท่านี้สร้างความดีได้อนันต์	พ.ศ. ๒๕๓๗
(*)	ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๐๔.	ดุลยภาพ:สาระแห่งสุขภาพและความสมบูรณ์	พ.ศ. ๒๕๓๕
๑๐๕.	ตามทางพุทธกิจ	พ.ศ. ๒๕๓๑
(*)	ตื่นเถิดชาวไทย	พ.ศ. ๒๕๔๑
(*)	เตรียมตัวรับพร	พ.ศ.๒๕๓๕
๑๐๖.	ไตรภูมิพระร่วง:อิทธิพลต่อสังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๒๖
๑๐๗.	ไตรลักษณ์	พ.ศ. ๒๕๒๙
๑๐๘.	ถ้าอยากพ้นวิกฤต ต้องเลิกคิดไสยศาสตร์	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๐๙.	ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่	พ.ศ. ๒๕๔๑
(*)	ทรัพย์-อำนาจ ทวนกระแส?	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๑๐.	ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี	พ.ศ. ๒๕๔๔
๑๑๑.	ทางสายกลาง ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทา	พ.ศ. ๒๕๒๕

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๑๑๒.	ทางสายกลางของการศึกษาไทย	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๑๓.	ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย	พ.ศ. ๒๕๓๔
๑๑๔.	ทางออกของสังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๑๕.	ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย (ชื่อเดิม เศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์)	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๑๖.	ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา:ข้อพิจารณาเกี่ยวกับวิชาพระพุทธศาสนาและจริยศึกษาในหลักสูตรการศึกษาของชาติ	พ.ศ. ๒๕๓๓
๑๑๗.	ทำอย่างไรจะหายโกรธ	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๑๘.	ทำอย่างไรจะหายโกรธและการเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๑๙.	ทำอย่างไรจะให้งานประสานกับความสุข	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๒๐.	ทำอย่างไรจึงจะให้เชื่อเรื่องกรรม	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๒๑.	ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๒๒.	เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๒๓.	เทคโนโลยีกับศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๒๔.	เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่กับจริยธรรมในแง่พุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๒๕.	เทศน์งานสมเด็จย่าและคำปราศรัยเรื่องสันติภาพ	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๒๖.	ธรรมกับการพัฒนาชีวิต	พ.ศ. ๒๕๓๒
(*)	ธรรมกับการศึกษา-พัฒนาชีวิต	พ.ศ. ๒๕๔๔
๑๒๗.	ธรรมกับการศึกษาของไทย	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๒๘.	ธรรมกับไทย ในสถานการณ์ปัจจุบัน	พ.ศ. ๒๕๔๑
๑๒๙.	ธรรมนูญชีวิต (A Constitution for Living)	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๓๐.	ธรรมนูญชีวิต:พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๓๑.	ธรรมเพื่อชีวิตและการพัฒนาวัฒนธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๓๒.	ธรรมะกับการทำงาน	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๓๓.	ธรรมะฉบับเรียนลัด	พ.ศ. ๒๕๓๕
(*)	ธรรมะสำหรับชีวิตสมรส	พ.ศ. ๒๕๔๐

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๑๓๔.	ธรรมะสำหรับนักศึกษาแพทย์	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๓๕.	ธรรมะสำหรับผู้สูงอายุ	พ.ศ. ๒๕๑๙
๑๓๖.	ธรรมะสำหรับเยาวชน	พ.ศ. ๒๕๓๖
๑๓๗.	นโยบายและแผนการจัดการศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๓๘.	นรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่ (ชื่อเดิมนรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก)	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๓๙.	นิติศาสตร์แนวพุทธ	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๔๐.	นิพพาน-อนัตตา	พ.ศ. ๒๕๓๗
๑๔๑.	บทบาทพระบรมครู	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๔๒.	บทเรียน ๒๕ ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง?	พ.ศ. ๒๕๔๑
๑๔๓.	บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย	พ.ศ. ๒๕๔๒
๑๔๔.	ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๔๕.	ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?	พ.ศ. ๒๕๔๔
๑๔๖.	ประทีปส่องสยาม	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๔๗.	ประเพณี-พิธีพจน์	พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๔๘.	ประโยชน์ของพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ (ฉบับย่อ)	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๔๙.	ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๕๐.	ปรัชญาการศึกษาไทย	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
(*)	เป็นสุขทุกเวลา	พ.ศ. ๒๕๓๖
๑๕๑.	ฝรั่งเจริญเพราะดิ้นรนให้พ้นจากการบีบคั้นของศาสนาคริสต์	พ.ศ. ๒๕๓๓
๑๕๒	ฝังลูกนิมิต-ผูกสีมา วัดญาณเวศกวัน	พ.ศ. ๒๕๔๓
๑๕๓.	พจนานุกรมพุทธศาสตร์:ฉบับประมวลธรรม	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๕๔.	พจนานุกรมพุทธศาสน์:ฉบับประมวลศัพท์	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๕๕.	พรตลอดปี ชีวิตดีตลอดไป	พ.ศ. ๒๕๓๕
(*)	พรที่สัมฤทธิ์แก่ผู้ดำเนินชีวิตที่ดี	พ.ศ.๒๕๓๗
๑๕๖.	พระกับป่ามีปัญหาอะไร	พ.ศ. ๒๕๓๔
๑๕๗.	พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับคอมพิวเตอร์	พ.ศ. ๒๕๓๕

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๑๕๘.	พระธรรมทูตไทยเบิกทางสู่อารยธรรมใหม่	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๕๙.	พระพุทธศาสนากับการศึกษาในอดีต	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๖๐.	พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๖๑.	พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๖๒.	พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๖๓.	พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน	พ.ศ. ๒๕๔๓
๑๖๔.	พัฒนาตน	พ.ศ. ๒๕๒๘
๑๖๕.	พัฒนาปัญญา (เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๒)	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๖๖.	พัฒนาวัฒนธรรมไทยในตัวคนไทย	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๖๗.	พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ	พ.ศ. ๒๕๓๗
๑๖๘.	พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ	พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๖๙.	พุทธธรรม:กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต	พ.ศ. ๒๕๓๕
๑๗๐.	พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๗๑.	พุทธธรรมกับชีวิตในสังคมเทคโนโลยี	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๗๒.	พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์	พ.ศ. ๒๕๓๙
๑๗๓.	พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๗๔.	พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑	พ.ศ. ๒๕๓๖
(*)	พุทธวิธีในการสอน (เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า)	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๗๕.	พุทธศาสน์กับการแนะแนว	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๗๖.	พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์ หรือจะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?	พ.ศ. ๒๕๓๖
(*)	พุทธศาสนากับชีวิตและสังคม	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๗๗.	พุทธศาสนากับสังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๒๖
๑๗๘.	พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์	พ.ศ. ๒๕๓๕
๑๗๙.	พุทธศาสนาในอาเซีย	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๑๘๐.	เพื่อความเข้าใจปัญหาพระโพธิรักษ์	พ.ศ. ๒๕๓๒

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๑๘๑.	เพื่อความเข้าใจปัญหาโพธิรักษ์ (ฉบับย่อ-เพิ่มเติม)	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๘๒.	เพื่อความเข้าใจปัญหาโพธิรักษ์ (รวมทั้งบทความพิเศษและบทพิสูจน์)	พ.ศ. ๒๕๓๒
๑๘๓.	เพื่อชุมชนแห่งการศึกษา และบรรยากาศแห่งวิชาการ	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๘๔.	เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๘๕.	โพชฌงค์:พุทธวิธีเสริมสุขภาพ (เล่าเรื่องให้โยมฟัง ชุดที่ ๓)	พ.ศ. ๒๕๓๔
๑๘๖.	ภารกิจของชาวพุทธรุ่นใหม่ ในสถานการณ์ปัจจุบัน	พ.ศ. ๒๕๓๐
๑๘๗.	ภาวะผู้นำ	พ.ศ. ๒๕๔๐
๑๘๘.	ภาษา วรรณกรรม และวัฒนธรรมไทย/ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก	พ.ศ. ๒๕๓๘
๑๘๙.	มรณกถา	พ.ศ. ๒๕๓๑
๑๙๐.	มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๔
๑๙๑.	มองวิสาขบูชา หยั่งถึงอารยธรรมโลก	พ.ศ. ๒๕๔๓
๑๙๒.	มองสันติภาพโลก:ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์	พ.ศ. ๒๕๔๒
๑๙๓.	มองให้ลึก นึกให้ไกล:ข้อคิดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕	พ.ศ. ๒๕๓๖
๑๙๔.	มองอเมริกา มาแก้ปัญหาไทย	พ.ศ. ๒๕๒๕
๑๙๕.	มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ	พ.ศ. ๒๕๓๖
๑๙๖.	มุมมองสองปราชญ์ : สื่อมวลชนกับการสร้างสรรค์สังคม	พ.ศ. ๒๕๓๗
๑๙๗.	เมืองไทยจะวิกฤตถ้าคนไทยมีศรัทธาวิปริต	พ.ศ. ๒๕๓๗
๑๙๘.	ยิ่งก้าวถึงสุข ยิ่งใกล้ถึงธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๔
๑๙๙.	ยุคโลกาภิวัตน์:บทบาทของแพทย์กับความหวังจากคนไข้	พ.ศ. ๒๕๓๙
๒๐๐.	รักษาใจในยามป่วยไข้	พ.ศ. ๒๕๓๒
๒๐๑.	รักษาใจยามรักษาคนไข้	พ.ศ. ๒๕๓๘
๒๐๒.	รัฐกับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระล้างหรือยัง	พ.ศ. ๒๕๓๗
๒๐๓.	รากฐานพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมเพื่อสังคมไทยร่วมสมัย	พ.ศ. ๒๕๓๓
๒๐๔.	ร่ำรวย ยิ่งใหญ่ เลื่อนลอยหรือเพื่ออะไร	พ.ศ. ๒๕๓๘
๒๐๕.	รุ่งอรุณของการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๒
๒๐๖.	รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้	พ.ศ. ๒๕๔๓

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๒๐๗.	เราจะกู้แผ่นดินกันอย่างไร	พ.ศ. ๒๕๔๑
๒๐๘.	เรื่องที่คนไทยควรเข้าใจให้ถูก	พ.ศ. ๒๕๓๙
๒๐๙.	เรื่องเหนือสามัญวิสัย:อิทธิปาฏิหาริย์-เทวดา	พ.ศ. ๒๕๔๔
๒๑๐.	แรงจูงใจในการเขียนกรณีสันติอโศก	พ.ศ. ๒๕๓๑
๒๑๑.	ลักษณะสังคมพุทธ	พ.ศ. ๒๕๒๗
๒๑๒.	ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๒
๒๑๓.	ลุอิสรภาพด้วยอนิจจัง	พ.ศ. ๒๕๒๙
๒๑๔.	วัฒนธรรมกับการพัฒนา	พ.ศ. ๒๕๓๒
(*)	วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้	พ.ศ. ๒๕๓๗
๒๑๕.	วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๓
๒๑๖.	วินัย:เรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด	พ.ศ. ๒๕๓๘
๒๑๗	วินัยชาวพุทธ	พ.ศ. ๒๕๔๓
๒๑๘.	ศาสนาและเยาวชน	พ.ศ. ๒๕๓๒
๒๑๙.	ศิลปศาสตร์แนวพุทธ	พ.ศ. ๒๕๓๓
๒๒๐.	ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน	พ.ศ. ๒๕๔๐
๒๒๑.	เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ	พ.ศ. ๒๕๓๑
๒๒๒.	สถานการณ์พระพุทธศาสนา:กระแสไสยศาสตร์	พ.ศ. ๒๕๓๘
๒๒๓.	สถานการณ์พระพุทธศาสนา พลิกหายนะเป็นพัฒนา	พ.ศ. ๒๕๓๖
๒๒๔.	สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๒๗
๒๒๕.	สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน	พ.ศ. ๒๕๒๙
๒๒๖.	สถาปนาธรรมให้เกิดมีและยืนยงในสังคม	พ.ศ. ๒๕๔๐
๒๒๗.	สนทนาธรรมกับนักคิดชาวพุทธที่สวนโมกข์	พ.ศ. ๒๕๓๐
๒๒๘.	สมาธิ:ฐานสุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้	พ.ศ. ๒๕๓๔
๒๒๙.	สมาธิแบบพุทธ	พ.ศ. ๒๕๔๐
๒๓๐.	สอนนาค-สอนทิด:ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ	พ.ศ. ๒๕๔๒
๒๓๑.	สัจจธรรมกับจริยธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๑

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๒๓๒.	สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข	พ.ศ. ๒๕๓๗
๒๓๓.	สัมมาทิฏฐิ	พ.ศ. ๒๕๒๙
๒๓๔.	สัมมาสติในพุทธธรรม	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๒๓๕.	สัมมาอาชีวะ	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๒๓๖.	สามไตร (สาม ต)	พ.ศ. ๒๕๔๔
๒๓๗.	สาระสำคัญของพระพุทธธรรม:อริยสัจจ์ ๔	พ.ศ. ๒๕๓๒
๒๓๘.	สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์	พ.ศ. ๒๕๓๖
๒๓๙.	สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม (Human Right: Social Harrmony or Social Disintegration)	พ.ศ. ๒๕๔๑
๒๔๐.	สืบสานวัฒนธรรมไทยบนฐานแห่งการศึกษาที่แท้	พ.ศ. ๒๕๓๗
๒๔๑	แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม	พ.ศ. ๒๕๓๓
๒๔๒.	หน้าที่กับธรรมสู่หน้าที่เพื่อธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๓
๒๔๓.	หลักกรรมสำหรับคนสมัยใหม่	พ.ศ. ๒๕๓๑
๒๔๔.	หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๓๑
๒๔๕.	หลักทั่วไปของพุทธศาสตร์	พ.ศ. ๒๕๔๐
๒๔๖.	หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม	ก่อนพ.ศ. ๒๕๒๕
๒๔๗.	เหตุและผลของการอวดอุตริมนุษยธรรม	พ.ศ. ๒๕๔๔
๒๔๘.	องค์พระรัฐสีมาคุณากรปิยชาติ	พ.ศ. ๒๕๓๔
๒๔๙.	อมฤตพจนา	ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๕
๒๕๐	อยู่ก็สบาย ตายก็เป็นสุข	พ.ศ. ๒๕๓๖
๒๕๑	อัตตา-อนัตตาในพระพุทธศาสนา	พ.ศ. ๒๕๒๖
๒๕๒	อายุรแพทย์กับปัญหาจริยธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๓
๒๕๓.	อารยธรรมไทย:ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา	พ.ศ. ๒๕๓๑

ลำดับ	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์ครั้งแรก
๒๕๔.	อินเดียแดนเทวดา และการปฏิบัติธรรม	พ.ศ. ๒๕๓๐
๒๕๕	อุดมคติของคนหนุ่มสาว	พ.ศ. ๒๕๔๐
๒๕๖.	อุดมธรรมนำจิตสำนึกของสังคมไทย	พ.ศ. ๒๕๓๗
๒๕๗.	ไอทีภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา	พ.ศ. ๒๕๓๙

หมายเหตุ (*) หนังสือที่นำเรื่องเก่าบางเรื่องมารวมพิมพ์แล้วตั้งชื่อใหม่ และหนังสือที่ปรับแก้แล้วตั้งชื่อใหม่

ผลงานด้านศาสนกิจ

งานด้านศาสนกิจของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) มีมากมายซึ่งไม่สามารถจะกล่าวให้หมดได้ในระยะเวลาอันจำกัดเช่นนี้ ฉะนั้นจึงขอประมวลมากล่าวไว้ ณ ที่นี้เพียงสังเขป ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๐๕–๒๕๐๗	สอนในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. ๒๕๐๗–๒๕๑๗	สอนในชั้นปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ระหว่างนั้นบางปีบรรยายที่คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และในโครงการศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. ๒๕๑๗–๒๕๑๗	ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการ และต่อมาเป็นรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. ๒๕๑๕–๒๕๑๙	เป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์
พ.ศ. ๒๕๑๕	บรรยายวิชาพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทยที่ University Museum, University of Pennsylvania
พ.ศ. ๒๕๑๙	บรรยายวิชาการทางพระพุทธศาสนา ที่ Swarthmore College, Pennsylvania
พ.ศ. ๒๕๒๔	ได้รับอาราธนาเป็น Visiting Scholar ที่ Center for the Study of World Religions และบรรยายวิชาการทางพระพุทธศาสนา สำหรับ Divinity Faculty และ Arts Faculty, Harvard University
พ.ศ. ๒๕๓๗	เป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม จนปัจจุบัน

สมณศักดิ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ตามลำดับดังนี้

พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระศรีวิสุทธิโมลี

พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่พระราชวรมุนี

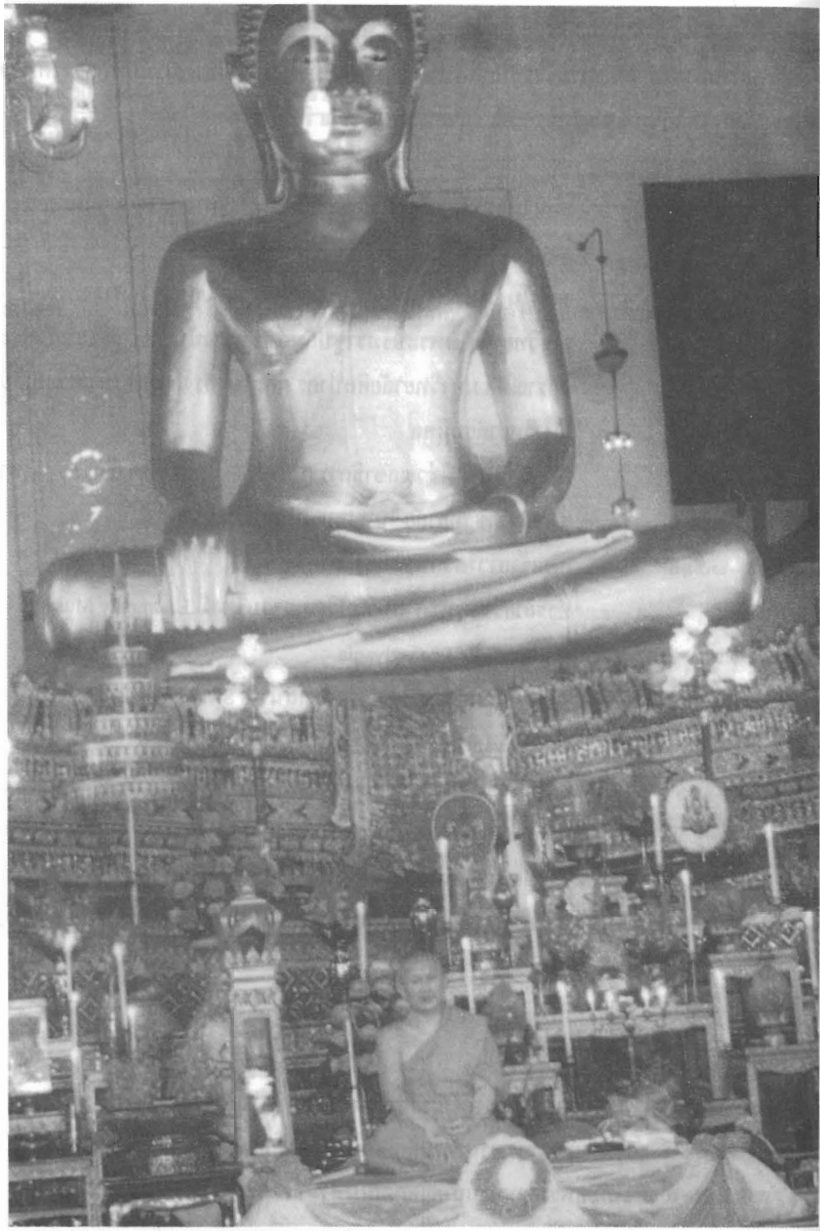

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่พระเทพเวที

พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่พระธรรมปิฎก อดุลญาณนายก ปาพจนดิลกนิวิฐ ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆารามคามวาสี

ผลการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

งานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของพระธรรมปิฎกมีปรากฏในหลายลักษณะ ทั้งในด้านการสอน การบรรยาย การปาฐกถา การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการแสดงพระธรรมเทศนา

ท่านได้รับอาราธนาไปสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนา ณ มหาวิทยาลัยชั้นนำในต่างประเทศหลายครั้ง อาทิ University Museum, University of Pennsylvania ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ Swarthmore College, Pennsylvania ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ และ Harvard University ใน พ.ศ. ๒๕๒๔ และเป็นพระภิกษุไทยที่ได้รับการระบุอาราธนาแสดงปาฐกถาในที่ประชุมนานาชาติ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศหลายครั้ง เช่น

ปาฐกถาในการประชุม The International Conference on Higher Education and the Promotion of Peace เรื่อง Buddhism and Peace ซึ่งจัดขึ้นที่โรงแรมเอเชีย กรุงเทพฯ เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๒๙

บรรยายในการประชุม Buddhistic Knowledge Exchange Programme in Honour of His Majesty the King of Thailand เรื่อง Identity of Buddhism ซึ่งจัดโดยองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) เมื่อ ๙ พฤษภาคม ๒๕๓๐

ปาฐกถาในการประชุม The Sixth Asian Workshop on Child and Adolescent Development เรื่อง Influence of Western & Asian Thought of Human Culture Developmnent เมื่อ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๓

ได้รับนิมนต์ให้จัดทำสารบรรยายสำคัญ เรื่อง A Buddhist Solution for the Twenty-first Century ในการประชุมสภาศาสนาโลก (Parliament of the World's Religions) ณ นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา เมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๓๖

งานนิพนธ์ของพระธรรมปิฎก ในลักษณะตำรา เอกสารทางวิชาการและหนังสืออธิบายธรรมทั่ว ๆ ไป เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงวิชาการ มีจำนวนมากกว่า ๑๖๕ เรื่อง

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎกได้รับนิมนต์เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัยมหิดล ในการสร้างพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์เสร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก ทำให้การศึกษาค้นคว้าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว และถูกต้องแม่นยำ

จากผลงานอันทรงคุณค่าและมีจำนวนมากมายดังกล่าวมานี้ ทำให้บุคคล คณะบุคคล สถาบันต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศได้ยกย่องเชิดชูเกียรติคุณของท่านในด้านต่าง ๆ หลายประการ กล่าวคือ

ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากสถาบันการศึกษา ๑๓ สถาบัน ดังนี้

๑. พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์พ.ศ. ๒๕๒๕

๒. ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา) จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๒๙

๓. ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๙

๔. ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์-การสอน) จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๐

๕. อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๑

๖. ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาภาษาศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๑

๗. การศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญาการศึกษา) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. ๒๕๓๓

๘. ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศึกษาศาสตร์จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. ๒๕๓๖

๙. ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ พ.ศ. ๒๕๓๗

๑๐. ตรีปิฎกาจารย์กิตติมศักดิ์ จากนวนาลันทามหาวิหาร รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย พ.ศ. ๒๕๓๘

๑๑. อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (จริยศาสตร์ศึกษา) จากมหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๘

๑๒. วิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๑

๑๓. ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๔

เกร็ดชีวิต ป. อ. ปยุตฺโต

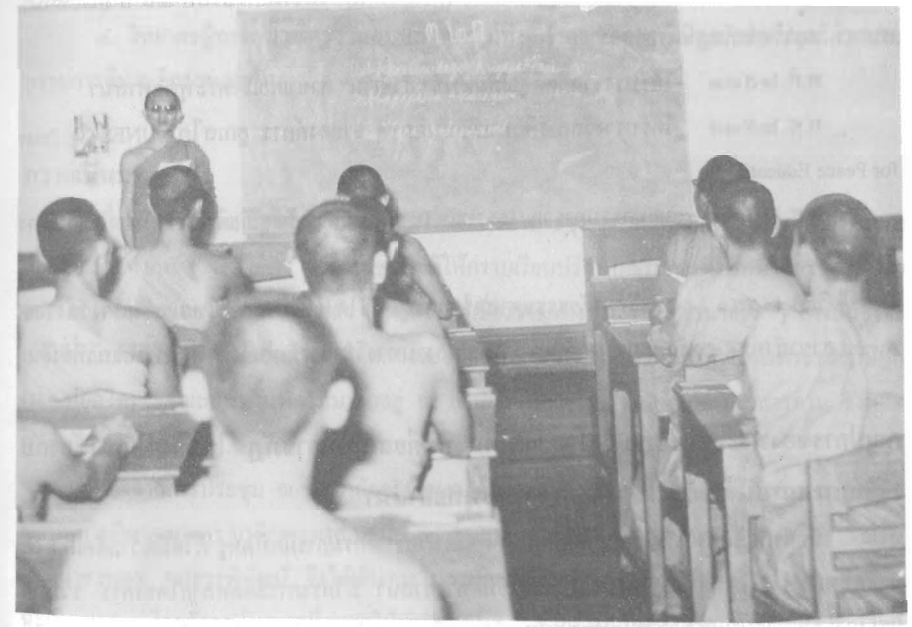

พระมหาประยุทธ์ เป็นอาจารย์สอน
ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หลังจาก
สำเร็จการศึกษาปริญญาพุทธศาสตร์บัณฑิต

ประกาศเกียรติคุณและรางวัล

พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้รับการประกาศเกียรติคุณในฐานะผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ในการฉลอง ๒๐๐ ปี กรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้รับรางวัลวรรณกรรมชั้นที่ ๑ ประเภทร้อยแก้ว สำหรับงานนิพนธ์พุทธธรรมจากมูลนิธิธนาคารกรุงเทพ

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานโล่รางวัล "มหิดลวรานุสรณ์"

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับโล่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อการศึกษา ในวาระครบรอบ ๒๐ ปี คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้รับรางวัลกิตติคุณสัมพันธ์ "สังข์เงิน" สาขาเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การ ยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education)

พ.ศ. ๒๕๓๘ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศเชิดชูเกียติเป็น "ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม"

พ.ศ. ๒๕๔๑ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย ถวายรางวัล TTF Award สาขาสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา สำหรับผลงานทางวิชาการดีเด่น หนังสือการพัฒนาที่ยั่งยืน

คุณูปการของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่มีต่อสถาบันราชภัฏ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตรสถาบันราชภัฏ โปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา

เมื่อดร.นิเชต สุนทรพิทักษ์ ได้เข้ามารับตำแหน่งอธิบดีกรมการฝึกหัดครู ก็ได้มีความคิดและได้ทำโครงการพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูโดยใช้มิติทางศาสนา มีโครงการย่อยหลายโครงการ รวมทั้งโครงการพัฒนาโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนาด้วย เมื่อมีการประชุมกัน ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบโครงการพัฒนาโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา เมื่อกลับมาประชุม ณ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ตกลงเสนอกรมการฝึกหัดครูตั้งคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยกรรมการหลายฝ่าย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๗ และตั้งกรรมการเพิ่มขึ้นหลายคณะ คือ

๑. คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตร ประกอบด้วยอธิการวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เป็นประธาน มีอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิจากวิทยาลัยครูทั่วประเทศ ๓๖ แห่ง รวม ๔๐ คน

๒. กรรมการที่ปรึกษา มีท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) เป็นที่ปรึกษาทางวิชาการที่สำคัญยิ่ง และกรรมการอื่น ๆ อีกรวม ๗ ท่าน

๓. กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ มีท่านเจ้าคุณพระเมธีธรรมาภรณ์ วัดประยุรวงศาวาส รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในขณะนั้นและกรรมการอื่น ๆ อีกรวม ๘ ท่าน

๔. วิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบหลักสูตร มีท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) และกรรมการอื่น ๆ อีกรวม ๖ ท่าน

ความเป็นมา

เมื่อตั้งกรรมการแล้วได้เชิญกรรมการดำเนินการมาประชุม ณ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๓๗ ที่ประชุมมีมติให้กราบเรียนปรึกษากรรมการที่ปรึกษาว่าจะจัดเนื้อหาอย่างไร ควรเรียนอะไรก่อนอะไรหลัง โดยเห็นว่าผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาจริง ๆ เท่านั้นจึงจะเข้าใจหลักข้อนี้ได้ คณะของเราจึงได้ตกลงจะไปกราบนมัสการปรึกษากับท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ขณะนั้นท่านพักรักษาตัวอยู่ ณ สำนักสงฆ์สายใจธรรม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

หลังจากการประชุม ณ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้ประมาณ ๑ อาทิตย์ คณะผู้ได้รับมอบหมายมีนายสถาพร มาลีเวชรพงศ์ นางสมพร สุขเกษม นายประเสริฐ หลอมทอง นางสุจิตรา รณรื่น และนายวรเดช อมรวรพิพัฒน์ จึงได้เดินทางไปสำนักสงฆ์สายใจธรรม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยตั้งจุดมุ่งหมายที่จะขอให้ท่านเจ้าคุณฯ ช่วยร่างหลักสูตรที่จะแก้ปัญหาในการเรียนพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. ผู้เรียนพระพุทธศาสนาไม่ทราบว่าพระรัตนตรัยที่แท้จริงคืออะไร

๒. ผู้เรียนพระพุทธศาสนาไม่ทราบว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไรที่จะตอบให้คนเข้าใจได้ง่าย และเป็นจริงตามพุทธพจน์

๓. ผู้เรียนพระพุทธศาสนาไม่ทราบว่าพระพุทธศาสนาคืออะไร จุดมุ่งหมายสูงสุดคืออะไร

๔. ผลของการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงนั้นคืออะไร ชาวพุทธส่วนใหญ่ไม่ทราบ เป็นต้น

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)
กัลยาณมิตรผู้ดีเยี่ยม

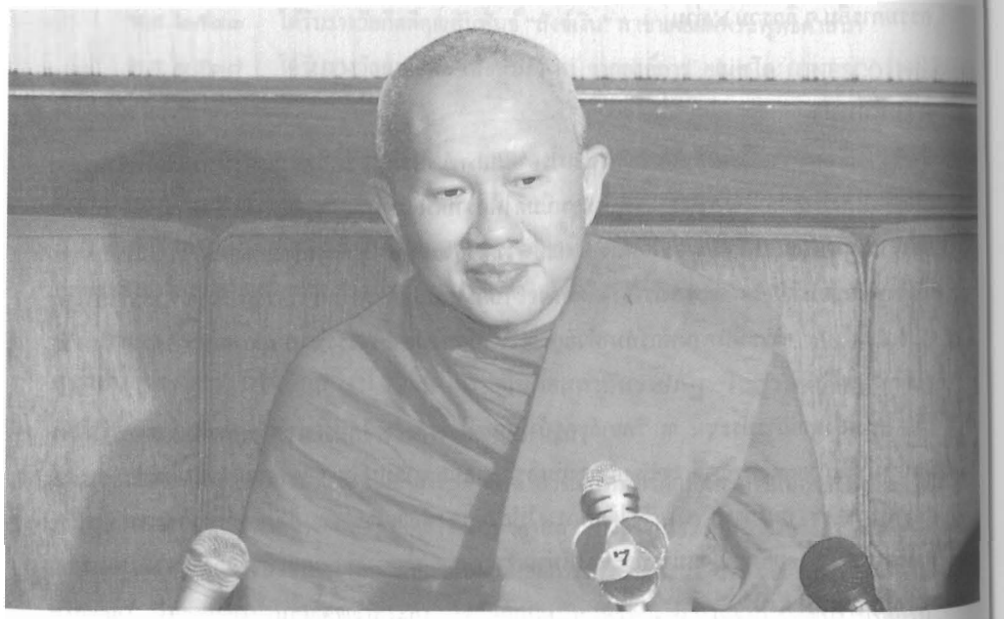

พระผู้เป็นกัลยาณมิตรของคนทุกหมู่เหล่า

เมื่อคณะไปถึงสำนักสงฆ์สายใจธรรม ก็ได้เข้ากราบนมัสการท่าน พร้อมทั้งแจ้งความประสงค์ที่กรมการฝึกหัดครูมีความตั้งใจพัฒนาการศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าถึงประชาชนอีกด้านหนึ่ง โดยพัฒนาหลักสูตรโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา เพื่อเปิดสอนในระดับปริญญาตรี ในสถานฝึกหัดครูทั่วประเทศ พร้อมขอคำแนะนำในการจัดหลักสูตรว่าควรมีเนื้อหาอย่างไร จึงจะแก้ปัญหา ๔ ประการ โดยกราบเรียนปัญหา ๔ ประการที่เตรียมไปให้ท่านพิจารณาด้วย ซึ่งท่านเจ้าคุณฯ ก็เห็นด้วยในหลายข้อและท่านได้แนะนำว่าควรมีเนื้อหาอะไรบ้าง คณะเราใช้ทั้งแถบบันทึกเสียงและการจดบันทึกเพื่อกันลืมและผิดพลาด เมื่อได้เวลาสมควรคณะเราจึงได้กราบนมัสการลากลับ

เมื่อกลับจากไปกราบนมัสการปรึกษากับพระธรรมปิฎกแล้ว คณะกรรมการดำเนินการบางส่วนที่ได้รับมอบหมายให้ทำรายชื่อวิชา จึงประชุมทำรายชื่อวิชาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๕๐ ชื่อ แล้วได้นำไปกราบนมัสการปรึกษาท่านเจ้าคุณอีกครั้งหนึ่ง ท่านได้กรุณาตรวจรายชื่อวิชา บางชื่อวิชาท่านถามความมุ่งหมายตามเนื้อหาว่าจะใส่เนื้อหาอะไร อย่างไร กรรมการหลายท่านช่วยกันกราบนมัสการรายงานให้ท่านทราบ มีหลายชื่อวิชาที่ท่านตั้งชื่อให้ใหม่ บางวิชาก็เพิ่มชื่อเข้ามาใหม่ และท่านยังได้จัดวิชาบังคับให้ โดยท่านแนะนำว่าถ้าเรียนครบวิชาบังคับนี้แล้วผู้เรียนจะเข้าใจพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอีกมาก

เมื่อกลับมาถึงสำนักงาน กรรมการที่ได้รับมอบหมาย จึงประชุมกันและมีความเห็นเชิญกรรมการทั้งหมด ๖๐ ท่านมาประชุม ณ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยแบ่งวิชาให้กรรมการพัฒนาหลักสูตรในวิทยาลัยครูนั้น ๆ ช่วยร่างเนื้อหาย่อของวิชาที่ได้รับมอบหมายมาให้ที่ประชุมพิจารณาด้วย

ในการประชุมครั้งนี้มีในช่วงเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๘ ใช้เวลาประชุม ๓ วัน สองวันแรกได้แจกเนื้อหาวิชาย่อ ๖๐ วิชาแก่กรรมการทุกคน และขอเชิญกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ กรรมการที่ปรึกษาวิทยากรผู้ตรวจหลักสูตรและกรรมการพัฒนาหลักสูตรร่วมกันพิจารณาเนื้อหาโดยกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิได้บรรยายชี้แจง ชี้แนะ แก้ไขเนื้อหาบางเรื่องบางตอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น วันที่ ๓ เป็นวันสรุปผลรวบรวมวิชาต่าง ๆ พร้อมเนื้อหาย่อ จัดพิมพ์ และกรรมการส่วนหนึ่งนำไปปรึกษาท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก ณ ที่วัดญาณเวศกวัน เนื่องจากช่วงประชุมท่านไม่ได้มาร่วมประชุมด้วย เพราะอาพาธ เมื่อนำไปถวายท่านแล้ว กราบนมัสการและกราบเรียนหลายเรื่องที่กรรมการหลายท่านเสนอแนะ และแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมให้ท่านทราบ และกราบขอความเมตตาอนุเคราะห์ให้ท่านช่วยปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติม ตัดต่อเนื้อหา ชื่อรายวิชาที่ไม่เข้ากัน เช่น บางวิชาชื่อนี้แต่เนื้อหายังไม่คลุมชื่อ หรือเกินชื่อ หรือไม่ตรงกับชื่อรายวิชา เป็นต้น ท่านก็รับไว้พิจารณาปรับปรุง แก้ไข ตัดออก ต่อเติม เป็นต้น ให้แทบทุก

รายวิชา ซึ่งท่านได้อ่าน ตรวจ พิจารณาอย่างละเอียดจริง ๆ โดยใช้เวลาประมาณ ๑ สัปดาห์เท่านั้น ทั้ง ๆ ที่ช่วงนั้นท่านอาพาธอยู่และงานอื่นก็มีมาก นับเป็นความเมตตาใหญ่หลวงของท่านต่อการพัฒนาหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาครั้งนี้ และต่อกิจการฝึกหัดครู กรมการฝึกหัดครูด้วย

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อกรมการฝึกหัดครูเป็นสถาบันราชภัฏ เมื่อวิทยาลัยครูเป็นสถาบันราชภัฏ การพัฒนาหลักสูตรพระพุทธศาสนายังดำเนินต่อไป

การดำเนินการในระยะต่อมาคือ

๑. จัดพิมพ์เนื้อหาตามรายวิชาต่าง ๆ เป็นรูปเล่ม ส่งให้สถาบันราชภัฏทั้ง ๓๖ แห่ง พร้อมกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจอีกครั้งหนึ่ง

๒. ปรับปรุงแก้ไขตามที่สถาบันต่าง ๆ และผู้ทรงคุณวุฒิทุกฝ่ายแนะนำมา

๓. นำปรึกษากับท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกและกรรมการผู้ทรงวุฒิต่าง ๆ เช่น พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ. M.A., Ph.D.) ศ.ดร.วิทย์ วิศทเวทย์ ราชบัณฑิต, อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ อาจารย์จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต, รศ.เสฐียรพงศ์ วรรณปก ราชบัณฑิต อีกครั้งหนึ่ง

๔. ปรับปรุงตามที่ท่านเหล่านั้นได้ให้คำแนะนำมา แล้วจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม

๕. นำเสนอกรรมการวิชาการประจำสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

๖. เมื่อสถาบันผ่านความเห็นชอบ ก็นำเสนอเข้าสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ เพื่อเสนอคณะกรรมการวิชาการของสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ

๗. คณะกรรมการวิชาการพิจารณาแล้วติติง เสนอแนะ แก้ไขมาหลายประการ เมื่อรวบรวมข้อเสนอแนะแล้วได้นำไปกราบนมัสการปรึกษาท่านเจ้าคุณธรรมปิฎกอีกครั้งหนึ่ง ท่านช่วยกรุณาแก้ไขตามที่กรรมการวิชาการแนะนำมาด้วยถ้อยคำและหลักธรรมอันละเอียดอ่อนยิ่ง

๘. เมื่อจัดทำรูปเล่มตามที่แก้ไขแล้วก็นำเสนอเข้าสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ เพื่อเสนอกรรมการวิชาการอีกครั้งหนึ่ง

ในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีผู้ดูแลสถาบันราชภัฏหลายคนความเห็นจึงเปลี่ยนไปบ้าง ทำให้ต้องแก้ไขหลายครั้งจึงผ่านไปได้โดยมีการชี้แนะแก้ไขอีกมาก และนำปรึกษากับเจ้าคุณธรรมปิฎกหลายครั้ง

พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก

พระผู้มั่นคงในสมณธรรมอย่างยิ่ง

๙. เมื่อทำรูปเล่มใหม่เรียบร้อย จึงนำส่งสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏเพื่อเสนอสภาสถาบันต่อไป

ช่วงนี้ได้มีการสัมมนาที่โรงแรมสวนบัวรีสอร์ท เชียงใหม่ โดยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันต่าง ๆ มาอภิปรายแสดงความคิดเห็นต่อหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนานี้ส่วนหนึ่ง ผู้ชี้แจงตอบปัญหาเกี่ยวกับหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนา มี ดร.ประเทือง อัมพรภักดิ์ ผศ.สถาพร มาลีเวชรพงศ์ รศ.ดร.สุจิตรา รณรื่น และนายวรเดช อมรวรพิพัฒน์ ได้ช่วยกันตอบข้อซักถามพร้อมรับคำชี้แนะต่าง ๆ จากนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ จากสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย สถาบันศาสนามาพิจารณาปรับปรุงให้ดีขึ้น

๑๐. เมื่อเรื่องหลักสูตรเข้าสู่การพิจารณาของสภาสถาบันราชภัฏ ก็มีการเปลี่ยนแปลงกรรมการสภาบางคนทำให้ความเห็นไม่เหมือนกัน จึงมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงและเสนอกันหลายหน

ในที่สุดหลักสูตรโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนาก็ผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เป็นหลักสูตรที่เปิดสอนได้ในสถาบันราชภัฏ ความสำเร็จนี้เป็นผลจากการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎกเป็นอย่างมาก หากไม่ได้รับความเมตตาอนุเคราะห์แล้วคงจะไม่เป็นเช่นนี้ก็ได้ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จึงกราบขอบพระคุณท่านอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้ด้วย

อนึ่ง นอกจากท่านเจ้าคุณฯ ได้อนุเคราะห์ช่วยพัฒนาหลักสูตรพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านยังได้ให้ความอนุเคราะห์ต่อสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาอีกหลายประการ เช่น

- รับนิมนต์มาบรรยายอบรมคณะครูอาจารย์นักเรียนนักศึกษา ณ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาหลายครั้ง
- อนุเคราะห์หนังสือบทความแจกในงานสัมมนาต่าง ๆ หลายครั้ง
- อนุเคราะห์ครูอาจารย์และนักศึกษาไปกราบถามปัญหาท่านที่วัดญาณเวศกวันเป็นประจำ

จึงนับได้ว่าท่านได้ช่วยพัฒนาบุคลากรของสถาบันอีกทางหนึ่งอันเป็นของประเสริฐสุดด้วย

สาระสำคัญของหลักสูตรพระพุทธศาสนาที่พระธรรมปิฎกได้เมตตาอนุเคราะห์ ตรวจ ปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสำเร็จสมบูรณ์ มีดังนี้

หมวดวิชาเฉพาะด้าน

หมวดวิชาเฉพาะด้าน	๙๕	หน่วยกิต
กลุ่มวิชาเนื้อหา	๖๐	หน่วยกิต
วิชาเอกพระพุทธศาสนาจัดเป็น ๓ แบบ คือ		
แบบเอกเดี่ยว เรียน	๖๐	หน่วยกิต
แบบเอก – โท เรียน	๔๐	หน่วยกิต
แบบเอก – โท เรียน	๓๐	หน่วยกิต

ระดับปริญญาตรี

๑. กลุ่มวิชาภาษาและการสื่อสาร ทุกสาขาวิชาให้เรียน ๙ หน่วยกิต รายวิชาที่กำหนดให้เรียนมีดังนี้

๑) ๑๕๐๐๑๐๑ ภาษาไทยเพื่อการสื่อสารและการสืบค้น ๓ (๓-๐)

๒)๑๕๐๐๑๐๒ ภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารและการสืบค้น ๓(๓-๐)

๓)๑๕๐๐๑๐๓ ภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารและทักษะการเรียน ๓(๓-๐)

๒. กลุ่มวิชามนุษยศาสตร์ ทุกสาขาวิชาให้เรียน ๙ หน่วยกิต รายวิชาที่กำหนดให้เรียนมีดังนี้

๔) ๑๕๐๐๑๐๔ ความจริงของชีวิต ๓(๓-๐)

๕) ๒๐๐๐๑๐๒ สุนทรียภาพของชีวิต ๓(๓-๐)

๖) ๒๕๐๐๑๐๑ พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนาตน ๓(๓-๐)

๓) กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์ ทุกสาขาวิชาให้เรียนไม่เกิน ๖ หน่วยกิต รายวิชาที่กำหนดให้เรียนมีดังนี้

๗) ๒๕๐๐๑๐๒ วิถีไทย ๓ (๓-๐)

๘) ๒๕๐๐๑๐๘ วิถีโลก ๓(๓-๐)

๙) ๒๕๐๐๑๐๔ ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ๓(๓-๐)

๔) กลุ่มวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทุกสาขาวิชาให้เรียน ๙ หน่วยกิต รายวิชาที่กำหนดให้เรียนมีดังนี้

๑๐) ๔๐๐๐๑๐๕ วิทยาศาสตร์เพื่อคุณภาพชีวิต ๓(๓-๐)

๑๑) ๔๐๐๐๑๐๖ การคิดและการตัดสินใจ ๓(๓-๐)

๑๒)๔๐๐๐๑๐๗ เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อชีวิต ๓(๓-๐)

วิชาบังคับ การเรียนทั้ง ๓ แบบ บังคับเรียนวิชาต่อไปนี้รวม ๒๐ หน่วยกิต

รหัส	ชื่อวิชา	น(ท-ป.)
๑๕๒๑๒๐๑	ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๒	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๓	หลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๔	การเจริญภาวนา	๒(๑-๒)
๑๕๒๑๒๐๕	ความรู้เกี่ยวกับพระสงฆ์	๒(๑-๒)
๑๕๒๑๒๐๖	พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตและสังคม	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๒	พุทธประวัติเชิงวิเคราะห์	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๓	พระอภิธรรมเบื้องต้น	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๕	พุทธศาสนพิธี	๒(๑-๒)
๑๕๒๒๒๐๘	วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม	๒(๒-๐)

วิชาเลือก	ให้ผู้เรียนแบบเอกเดี่ยว	เลือกเรียนไม่น้อยกว่า	๔๐ หน่วยกิต
	ให้ผู้เรียนแบบเอก-โท	เลือกเรียนไม่น้อยกว่า	๒๐ หน่วยกิต
	ให้ผู้เรียนแบบเอก-เอก	เลือกเรียนไม่น้อยกว่า	๑๐ หน่วยกิต
		จากรายวิชาต่อไปนี้	

รหัส	ชื่อวิชา	น(ท-ป.)
๑๕๒๑๒๐๗	พระพุทธศาสนากับสังคมไทย	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๘	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาษาบาลี	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๙	ศัพท์พระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๔	พระพุทธศาสนากับสถานการณ์ปัจจุบัน	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๖	พระพุทธศาสนากับปรัชญา	๒(๒-๐)

รหัส	ชื่อวิชา	น(ท-ป.)
๑๕๒๒๒๐๗	พระพุทธศาสนากับสุขภาพ	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๙	สมถภาวนา	๒(๑-๒)
๑๕๒๒๒๑๐	กรรม สังสารวัฏ และนิพพาน	๒(๑-๐)
๑๕๒๒๒๑๑	พุทธศึกษาศาสตร์	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๒	พุทธจิตวิทยา	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๓	พุทธสังคมวิทยา	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๔	พุทธรัฐศาสตร์	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๕	พุทธเศรษฐศาสตร์	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๖	พระพุทธศาสนาภาคภาษาอังกฤษ	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๗	สารนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาภาคภาษาอังกฤษ	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๑๐๑	ศาสนาเปรียบเทียบ	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๒	การศึกษาวิเคราะห์พุทธสาวกสาวิกาและชาวพุทธตัวอย่าง	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๓	การศึกษาวิเคราะห์วิธีสอนของพระพุทธเจ้า	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๔	ความสำคัญและความจำเป็นของการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๕	วิปัสสนาภาวนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๖	พุทธศิลป์	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๗	ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๘	การสร้างและการพัฒนาสื่อเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๐๙	การสังคมสงเคราะห์และการแก้ปัญหาสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๐	พระพุทธศาสนากับจรรยาทางธุรกิจ	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๑	พุทธศาสนสุภาษิต	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๒	พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๔	พระพุทธศาสนากับโลกาภิวัตน์	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๕	พระพุทธศาสนากับการพัฒนาแบบยั่งยืน	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๖	พระพุทธศาสนากับสันติภาพ	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๗	พุทธประวัติภาคภาษาอังกฤษ	๒(๒-๐)
๑๕๒๓๒๑๘	พระพุทธศาสนาภาคภาษาอังกฤษ ๒	๒(๒-๐)

รหัส	ชื่อวิชา	น(ท-ป.)
๑๕๒๓๔๑๗	วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาของไทย	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๒๐๔	การศึกษาเปรียบเทียบเถรวาทกับอาจริยวาท	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๒๐๕	การให้คำปรึกษาและการแนะแนวตามหลักพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๒๐๖	พระพุทธศาสนากับสิ่งเหนือธรรมชาติ	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๒๐๗	สารนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาภาคภาษาอังกฤษ 2	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๙๐๑	สัมมนาพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๙๐๒	การศึกษาเอกเทศด้านพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๔๙๐๓	การทำภาคนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)

วิชาโท ให้ผู้เรียนวิชาโทเรียนวิชาต่อไปนี้ ๒๐ หน่วยกิต

๑๕๒๑๒๐๑	ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๒	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๓	หลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๔	การเจริญภาวนา	๒(๑-๐)
๑๕๒๑๒๐๕	ความรู้เกี่ยวกับพระสงฆ์	๒(๒-๐)
๑๕๒๑๒๐๖	พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตและสังคม	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๒	พุทธประวัติเชิงวิเคราะห์	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๓	พระอภิธรรมเบื้องต้น	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๕	พุทธศาสนพิธี	๒(๒-๐)
๑๕๒๒๒๐๘	วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม	๒(๒-๐)

กลุ่มวิชาชีพครู ๒๕ หน่วยกิต

บังคับร่วม ๑๕ หน่วยกิต ให้เรียนวิชาต่อไปนี้

๑๐๑๑๑๐๑	ความเป็นครู	๒(๒-๐)
๑๐๑๑๑๐๒	การศึกษาไทย	๒(๒-๐)
๑๐๒๒๓๐๑	หลักการสอน	๓(๒-๒)

๑๐๓๒๑๐๒	เทคโนโลยีการศึกษา	๒(๑-๒)
๑๐๔๒๑๐๓	การประเมินผลการเรียน	๒(๑-๒)
๑๐๔๓๔๐๖	ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการวิจัย	๒(๑-๒)
๑๐๕๒๒๐๑	จิตวิทยาการเรียนการสอน	๒(๑-๒)

รายวิชาบังคับเฉพาะโปรแกรม ให้เรียนไม่น้อยกว่า ๖ หน่วยกิต

๑๐๒๓๒๐๕	หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา	๓(๓-๐)
๑๐๕๓๕๐๑	จิตวิทยาและการแนะแนวเด็กวัยรุ่น	๓(๓-๐)

ข้อกำหนดเฉพาะ

ผู้เรียนแบบเอกเดี่ยว หรือแบบเอก-โท ให้เรียนรายวิชาบังคับเฉพาะโปรแกรมข้างต้น

วิชาเลือกของกลุ่มวิชาชีพครู ให้เลือกเรียนไม่น้อยกว่า ๔ หน่วยกิต จากรายวิชาต่อไปนี้

๑๐๑๑๑๐๓	การสื่อความหมายสำหรับครู	๒(๒-๐)
๑๐๑๑๑๐๔	การประถมศึกษา	๓(๓-๐)
๑๐๑๑๑๐๕	การมัธยมศึกษา	๒(๒-๐)
๑๐๑๑๒๐๑	สังคมวิทยาการศึกษา	๒(๒-๐)
๑๐๑๒๑๐๑	การศึกษาสงเคราะห์ในประเทศไทย	๒(๒-๐)
๑๐๑๒๕๐๓	การฝึกฝนอาชีพเคลื่อนที่	๒(๒-๐)
๑๐๑๓๑๐๑	ประวัติการศึกษาไทย	๒(๒-๐)
๑๐๑๓๒๐๑	การจัดโรงเรียนชุมชน	๒(๒-๐)
๑๐๑๓๒๐๒	การศึกษาเปรียบเทียบ	๒(๒-๐)
๑๐๑๓๒๐๔	กิจกรรมการศึกษาเพื่อท้องถิ่น	๒(๒-๐)
๑๐๑๓๕๐๔	การศึกษานอกระบบ	๒(๒-๐)
๑๐๑๔๙๐๑	โครงการศึกษาเอกเทศ	๒(๒-๐)
๑๐๑๔๙๐๒	สัมมนาปัญหาการศึกษา	๒(๒-๐)
๑๐๒๑๒๐๑	หลักสูตรประถมศึกษา	๒(๒-๐)
๑๐๒๑๒๐๒	การวิเคราะห์แบบเรียนสังคมศึกษา	๒(๑-๒)

๑๐๒๑๒๐๒	การวิเคราะห์แบบเรียนภูมิศาสตร์	๒(๑-๒)
๑๐๒๓๒๐๑	กิจกรรมร่วมหลักสูตร	๒(๒-๐)
๑๐๗๓๒๐๒	หลักสูตรและการจัดโปรแกรมการฝึกอบรมเด็กปฐมวัย	๒(๒-๐)
๑๐๘๑๑๐๑	ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาพิเศษ	๒(๒-๐)
๑๐๘๑๑๐๑	ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษาพิเศษ	๒(๒-๐)
๑๐๘๓๒๑๒	ทฤษฎีและเทคนิคในการปรับพฤติกรรม	๒(๑-๒)
๑๐๘๓๖๐๒	การเรียนร่วมของเด็กพิเศษ	๓(๓-๐)
๑๖๓๓๕๐๑	สารนิเทศสำหรับเด็ก	๒(๒-๐)
๒๕๑๒๒๐๓	สุขวิทยาจิต	๒(๒-๐)
๒๕๑๒๔๐๑	จิตวิทยาจิต	๒(๒-๐)
๒๕๑๒๔๐๑	จิตวิทยาอปกติ	๒(๒-๐)
๒๕๖๒๔๐๕	จิตวิทยาชุมชน	๒(๒-๐)
๒๕๖๒๔๐๖	กฎหมายการศึกษา	๒(๒-๐)
๓๕๖๒๒๐๗	จิตวิทยาธุรกิจ	๓(๓-๐)
๔๐๘๒๔๑๔	นันทนาการเบื้องต้นสำหรับครู	๒(๑-๒)
๔๐๘๓๔๐๓	การลีลาศ	๑(๐-๒)
๔๑๑๓๑๐๓	สถิติทางการศึกษา ๑	๒(๒-๐)
๔๑๑๓๑๐๔	สถิติทางการศึกษา ๒	๒(๒-๐)

กลุ่มวิชาปฏิบัติการ และฝึกประสบการณ์วิชาชีพ

รายวิชาสำหรับผู้เรียน วิชาเอกพระพุทธศาสนา เรียน ๑๐ หน่วยกิต แบ่งเป็น ๒ กลุ่มย่อย ดังนี้

กลุ่มย่อย ๑ เรียน ๓ หน่วยกิต คือ

๑๐๒๓๖๓๗	พฤติกรรมการสอนวิชาพระพุทธศาสนา	๓(๒-๒)

กลุ่มย่อยที่ ๒ เรียน ๗ หน่วยกิต คือ

๑๐๐๓๘๐๒	การศึกษาสังเกตและการมีส่วนร่วม ๓	๑(๖๐)
๑๐๐๔๘๐๒	การฝึกประสบการณ์วิชาชีพวิชาพระพุทธศาสตร์	๕(๔๕๐)
๑๐๒๓๘๓๑	การทดลองสอนวิชาพระพุทธศาสนา	๑(๖๐)

รายวิชาสำหรับผู้เรียน วิชาโทพระพุทธศาสนา เรียน ๓ หน่วยกิต ดังนี้

๑๐๒๓๖๓๗	พฤติกรรมการสอนวิชาพระพุทธศาสนา	๓(๒-๒)

หมวดวิชาเลือกเสรี เรียน ๑๐ หน่วยกิต

ให้เลือกเรียนรายวิชาใด ๆ ในหลักสูตรสถาบันราชภัฏโดยไม่ซ้ำกับรายวิชาที่เคยเรียนมาแล้วและต้องไม่เป็นรายวิชาที่กำหนดให้เรียนโดยไม่นับหน่วยกิตรวมในเกณฑ์การสำเร็จหลักสูตรของโปรแกรมวิชานี้

จากสาระสำคัญของหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่าทางรัฐบาลในสมัยนั้นได้ให้ความสำคัญต่อการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษาอย่างดียิ่ง โดยมอบหมายให้กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ รับไปดำเนินการจัดทำหลักสูตรและเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรวิชาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม และกรมการฝึกหัดครูในขณะนั้นมี ดร.นิเชต สุนทรพิพัฒน์ เป็นอธิบดี ซึ่งเพียบพร้อมด้วยคุณวุฒิ คุณธรรม เป็นพุทธมามกะผู้เปี่ยมด้วยศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งรองอธิบดี ผู้บริหาร คณาจารย์ ข้าราชการและเจ้าหน้าที่กรมการฝึกหัดครูทั้งมวลมีสมานฉันท์ร่วมแรงร่วมใจกันสนับสนุนส่งเสริมให้มีการพัฒนาโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา โดยเป็นโครงการต่อเนื่องของโครงการพัฒนากระบวนการฝึกหัดครู โดยใช้มิติทางศาสนา ดังคำสั่งกรมการฝึกหัดครู ที่ ๘๐๐/๒๕๓๗ ลงวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ซึ่งได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

คำสั่งกรมการฝึกหัดครู

ที่ ๘๐๐/๒๕๓๗

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา

ด้วยกรมการฝึกหัดครู ได้เห็นชอบให้วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เป็นผู้รับผิดชอบการพัฒนาโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนาโดยเป็นโครงการต่อเนื่องของโครงการพัฒนากระบวนการพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูโดยใช้มิติทางศาสนา ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การผลิตบัณฑิตที่มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนาที่มีคุณภาพสอดคล้องกับความต้องการของกระทรวงศึกษาธิการ และสังคมเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างเรียบร้อย และเกิดประโยชน์ต่อราชการ กรมการฝึกหัดครู จึงขอแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานดังนี้

ที่ปรึกษา

๑. อธิบดีกรมการฝึกหัดครู

๒. รองอธิบดีกรมการฝึกหัดครู

๓. รองศาสตราจารย์ประหยัด ลักษณะงาม

๔. หัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์

๕. นายประเสริฐ จริยานุกูล

คณะกรรมการดำเนินงาน

๑. รองศาสตราจารย์สันต์	ธรรมบำรุง	ประธานกรรมการ
๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สถาพร	มาลีเวชรพงศ์	รองประธานกรรมการ
๓. นางประเทือง	อัมพรภักดิ์	รองประธานกรรมการ
๔. นายประเสริฐ	หลอมทอง	กรรมการ
๕. นางรุ่งทิพย์	พุ่มดนตรี	กรรมการ
๖. นางกรีสุดา	เฑียรทอง	กรรมการ
๗. รองศาสตราจารย์ทองหล่อ	วงษ์ธรรมา	กรรมการ
๘. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐีระ	ประวาลพฤกษ์	กรรมการ
๙. นางสาวละอองทอง	อัมรินทร์รัตน์	กรรมการ

๑๐. ผู้ช่วยศาสตราจารย์นันทา	วิทวุฒิศักดิ์	กรรมการและเลขานุการ
๑๑. รองศาสตราจารย์สุจิตรา	รณรื่น	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๒. นางเพ็ญแข	กิตติศักดิ์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมพร	สุขเกษม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการชุดนี้ ดำเนินการพัฒนาโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา ตามกระบวนการพัฒนาหลักสูตรของสภาการฝึกหัดครู

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๗

(นายกสาย กระจายวงศ์)

รองอธิบดี ปฏิบัติราชการแทน

อธิบดีกรมการฝึกหัดครู

คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตร ที่ปรึกษาและผู้ทรงคุณวุฒิ

คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตร

๑. รองศาสตราจารย์สันต์	ธรรมบำรุง	อธิการ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๒. นางประเทือง	อัมพรภักดิ์	รองอธิการฝ่ายวิชาการ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สถาพร	มาลีเวชรพงศ์	รองอธิการฝ่ายกิจการพิเศษ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๔. ผู้ช่วยศาสตราจารย์นันทา	วิทวุฒิศักดิ์	หัวหน้าคณะวิชามนุษยศาสตร์ฯ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๕. นางเพ็ญแข	กิตติศักดิ์	หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๖. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมพร	สุขเกษม	รองหัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๗. นายประเสริฐ	หลอมทอง	อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
๘. รองศาสตราจารย์สุจิตรา	รณรื่น	หัวหน้าภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูธนบุรี
๙. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐีระ	ประวาลพฤกษ์	หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู
๑๐. นางสาวละออง ทอง	อัมรินทร์รัตน์	สำนักงานเลขานุการ รมต. กระทรวงศึกษาธิการ
๑๑. นางรุ่งทิพย์	พุ่มดนตรี	วิทยาลัยครูจันทรเกษม
๑๒. นางกรีสุดา	เทียรทอง	วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา
๑๓. รองศาสตราจารย์ทองหล่อ	วงษ์ธรรมา	วิทยาลัยครูสวนสุนันทา
๑๔. นายสัมฤทธิ์	นามชินมาร	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์นันทา	รัตนกวี	วิทยาลัยครูจะเชิงเทรา

๑๖. ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิจิตร	สังข์ประพันธ์	วิทยาลัยครูภูเก็ต
๑๗. นายสุมน	ปนาทกุล	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑๘. นางฉวี	ทัพพะรังสี	วิทยาลัยครูกาญจนบุรี
๑๙. นายภมร	พราหมณ์แก้ว	วิทยาลัยครูเพชรบุรี
๒๐. นางสาวสุมาลี	อินทรวนิช	วิทยาลัยครูเชียงใหม่
๒๑. นายคำหมุน	ถมมา	วิทยาลัยครูเลย
๒๒. นายเจริญ	ศรประดิษฐ์	วิทยาลัยครูสุราษฎร์ธานี
๒๓. นายสมบูรณ์	บุญโท	วิทยาลัยครูยะลา
๒๔. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปราณี	วิธุระวนิชย์	วิทยาลัยครูสวนสุนันทา
๒๕. รองศาสตราจารย์บุญสืบ	วิมุตตะสูงวิริยะ	วิทยาลัยครูบุรีรัมย์
๒๖. นายนิกิจ	พลายชุม	วิทยาลัยครูนครปฐม
๒๗. นายทองหล่อ	กลางสวัสดิ์	วิทยาลัยครูสกลนคร
๒๘. นายอารย์	สมาธยากุล	วิทยาลัยครูมหาสารคาม
๒๙. นายสุรินทร์	การะนุนท์	วิทยาลัยครูอุบลราชธานี
๓๐. นายพุทธสิทธิ์	จันฤไชย	วิทยาลัยครูลำปาง
๓๑. นายพิศิษฐ์	วิสิทธิ์วัฒนเขตต์	วิทยาลัยครูเชียงราย
๓๒. นายนิวัติ	ทองวล	วิทยาลัยครูนครราชสีมา
๓๓. นายเสรี	เกื้อบุตร	วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช
๓๔. นายประสิทธิ์	จันรัตนา	วิทยาลัยครูพระนคร
๓๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประวิทย์	วิกรัยพัฒน์	วิทยาลัยครูหมู่บ้านจอมบึง
๓๖. นางบุญคุ้ม	รุณเจริญ	วิทยาลัยครูจันทรเกษม
๓๗. นายกระจาย	รุ่งเรือง	วิทยาลัยครูสุรินทร์
๓๘. นายประมวล	โภชกะ	วิทยาลัยครูเพชรบูรณ์
๓๙. นางบังอร	ครุณศิลป์	วิทยาลัยครูนครสวรรค์
๔๐. นางสาวมาลินี	สมิตสุวรรณ	วิทยาลัยครูสวนดุสิต

กรรมการที่ปรึกษา

๑. พระธรรมปิฎก	(ประยุทธ์ ปยุตโต)	วัดญาณเวศกวัน
๒. นายนิเชต	สุนทรพิทักษ์	อธิบดีกรมการฝึกหัดครู
๓. นายกลาย	กระจายวงศ์	รองอธิบดีกรมการฝึกหัดครู
๔. นายดุสิต	โสภิตชา	รองประธานกรรมาธิการการศาสนา
๕. รศ.ประหยัด	ลักษณะงาม	ผู้ตรวจราชการ กรมการฝึกหัดครู
๖. รศ.ดร.สุรศักดิ์	หลาบมาลา	หัวหน้าหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู
๗. ดร.ประเสริฐ	จริยานุกูล	ช่วยราชการหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู

กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

ที่	ชื่อ	วุฒิ	ตำแหน่ง
๑.	พระเมธีธรรมาภรณ์ (ดร.พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต)	ป.ธ.๙,พ.ม., พธ.บ., MA.,Ph.D. ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระเทพโสภณ	รองอธิการฝ่ายวิชาการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ และพระธรรมทูตไทยในชิคาโก
๒.	พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ดร.มหาณรงค์ จิตฺตโสภโณ)	ป.ธ. ๘, ป.ธ. ๙ พ.ม., พธ.บ., MA., Ph.D.(ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่พระสุธีวรญาณ)	คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยฯ
๓	ดร.บุญยง วรงวานิช	ปริญญาตรีสาขาเคมีจาก มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย, ปริญญาโทสาขาบริหารธุรกิจ จากมหาวิทยาลัยอินเดียนา และดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์	ประธานกรรมการอำนวยการ บริษัท ห้างขายยาอังกฤษ (ตราง) จำกัด
๔.	ศ.ดร.วิทย์ วิศทเวทย์	อ.บ.(จุฬา), Ph.D.(Philosophy)	อดีตคณบดีคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ราชบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา
๕.	รศ.ดร.สุนทร ณ รังษี	ศน.บ. (สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ), พ.ม.,M.A. Ph.D. (Philospophy) (B.H.U, Varanasi, India)	อดีตหัวหน้าภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ, ปัจจุบัน : ราชบัณฑิต
๖.	นายสุชีพ ปุญญานุภาพ	ป.ธ. ๙, ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา (ถึงแก่กรรมแล้ว)	อาจารย์อาวุโส สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ
๗.	นายจำนงค์ ทองประเสริฐ	ป.ธ.๙,พ.ม., พธ.บ.(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ), M.A. in Philosophy and Southeast Asia Studies, U.S.A. Yale University,	ราชบัณฑิต, บรรณาธิการ สารานุกรมไทย, ผู้เชี่ยวชาญงานพจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ศ.พิเศษ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

ที่	ชื่อ	วุฒิ	ตำแหน่ง
๘.	รศ.เสฐียรพงษ์ วรรณปก ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ศ.พิเศษ มหาวิทยาศิลปากร	ป.ธ. ๙, B.A. (Cambridge) M.A. (Cambridge)	อดีต ร.ศ. ระดับ ๙ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปัจจุบันราชบัณฑิตนักเขียน และ ศ.พิเศษ มหาวิทยาลัยศิลปากร
๙.	นายประสิทธิ์ ขันธีวิทย์	ป.ธ. ๕, น.ธ.เอก, พธ.บ. (สาขาครุศาสตร์), M.Ed.	ศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา และดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิประจำคณะกรรมาธิการศาสนา ศิลปวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร

วิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบหลักสูตร

ชื่อ-สกุล	วุฒิ	ตำแหน่ง	สถานที่ติดต่อ
๑. พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)	ป.ธ.๙, พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับ ๑) ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาวิชาพุทธศาสนา และสาขาอื่น ๆ	อาจารย์พิเศษ นักวิชาการอิสระและ ศ.พิเศษ (สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	วัดญาณเวศกวัน
๒. พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ)	ป.ธ.๙, ศน.บ., M.A.	รองอธิการบดี สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ	วัดโสมนัสวิหาร
๓. พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ)	ป.ธ.๖, ศน.บ., M.A.	รองอธิการบดี สภาการศึกษามหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย	วัดบวรนิเวศวิหาร
๔. พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว)	- กสิกรรมและสัตวบาลบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, - Diploma of Dairy Technology จาก Hawkesoury College, Australia - นักธรรมตรี	พระราชาคณะชั้นสามัญ, รองเจ้าอาวาส	วัดพระธรรมกาย คลองหลวง จ.ปทุมธานี
๕. นายสุชีพ ปุญญานุภาพ	ป.ธ.๙, ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา	อาจารย์อาวุโส สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัยฯ	ราชบัณฑิตยสถาน
๖. นายวรเดช อมรวรพิพัฒน์	ร.บ. (เกียรตินิยม, จุฬาฯ)	หัวหน้าแผนกวิชาการ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยฯ	พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม สถาบันการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงของคณะสงฆ์ไทยทั้ง ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้มีการเรียนการสอนพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงตามพระราชประณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ พระองค์ผู้ทรงสถาปนามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งนี้มาแต่โบราณกาล ปัจจุบันนี้ก็ยังดำเนินการเรียนการสอนอยู่อย่างต่อเนื่องเสมอมา จัดเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงทางศาสนจักร

ส่วนทางอาณาจักร สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา (หรือวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาในสมัยนั้น) เป็นสถาบันอุดมศึกษาทางอาณาจักรแห่งแรกของไทยที่ได้รับเกียรติจากรัฐบาลไทยให้ดำเนินการเปิดการเรียนการสอนวิชาเอกพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษา โดยที่กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ ได้มอบหมายให้สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยารับผิดชอบโครงการพัฒนาโปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนาโดยเป็นโครงการต่อเนื่องของโครงการพัฒนากระบวนการฝึกหัดครู โดยใช้มิติทางศาสนาเพื่อผลิตบัณฑิตให้มีความรู้ ความสามารถในด้านพระพุทธศาสนา ให้เป็นคนมีคุณภาพ ประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความต้องการของสังคมและประเทศชาติ ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติประวัติแก่สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาและสถาบันราชภัฏทั่วประเทศชั่วนิจนิรันดร์

ข้อความที่เก็บเล็กผสมน้อยมานี้เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งในพันของชีวิตอันดีงาม ของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่มีคุณค่ายิ่งใหญ่ เป็นประโยชน์มหาศาลแก่ชาวโลก ซึ่งชาวราชภัฏทั้งมวลได้ตระหนักในพระคุณตลอดถึงคุณูปการของพระเดชพระคุณที่มีต่อสถาบันราชภัฏทั่วประเทศ แม้กระทั่งเงินรางวัลที่ท่านได้รับจากองค์การยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) ทุกบาททุกสตางค์ท่านได้มอบให้ สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ ตั้งเป็นมูลนิธิบำรุงการศึกษาของสถาบันราชภัฏ โดยมีท่านอาจารย์ครรชิต สุนทรพิทักษ์ เป็นผู้สนองงานตามวัตถุประสงค์ของพระเดชพระคุณ เพื่อความเจริญก้าวหน้าของสถาบันราชภัฏทั่วประเทศ ฉะนั้นจึงหวังว่าปฏิปทาหรือวัตรปฏิบัติของท่านคงเป็นประโยชน์ เป็นเนตติเชบยอย่างแก่ผู้จะนำไปใช้ดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

อนึ่ง หากการรวบรวมและเรียบเรียงในครั้งนี้มีเนื้อถ้อยกระทงความหรือเนื้อหาสาระขาดตกบกพร่องประการใด ผู้รวบรวมกราบขออภัยต่อพระเดชพระคุณเจ้าของประวัติ และท่านผู้เป็นปราชญ์ทั้งหลายไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สถาพร มาลีเวชรพงศ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเสริฐ หลอมทอง
นายประสิทธิ์ จันรัตนา
สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
ผู้รวบรวมและเรียบเรียง

ภาคธรรมะ - วิชาการ

๑. ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ

๒. กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย

๓. ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?

๔. ธรรมนูญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม

๕. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย - อังกฤษ, อังกฤษ - ไทย

ความสำคัญของ
พระพุทธศาสนา
ในฐานะศาสนาประจำชาติ

ความสำคัญของพระพุทธศาสนา
ในฐานะศาสนาประจำชาติ

พระพุทธศาสนานั้น เราถือกันว่าเป็นศาสนาประจำชาติ การถืออย่างนี้เป็นประ เพณีที่สืบต่อมา โดยถูกต้องตามสมควรแก่เหตุ คือ การที่พระพุทธศาสนากับชนชาติไทยได้มีความสัมพันธ์แนบแน่นเป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

ในทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชนชาติไทย เนื่องมาด้วยกันกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยที่ชนชาติไทยมีประวัติศาสตร์อันชัดเจน ชาวไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาต่อเนื่อง ตลอดมา จนกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของประเทศไทยเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธ-ศาสนา

ในด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อ และหลักปฏิบัติใน พระพุทธศาสนา ตลอดเวลายาวนานจนทำให้เกิดการปรับตัวเข้าหากัน และสนองความต้องการของกันและกันตลอดจนผสมคลุกเคล้ากับความเชื่อถือและข้อปฏิบัติสายอื่น ๆ ที่มีมาในหมู่ชนชาวไทยถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระบบ ความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแบบของคนไทยโดยเฉพาะ อันมีรูปลักษณะ และเนื้อหาของตนเอง ที่เน้นเด่นบางแง่บางด้านเป็นพิเศษ แยกออกได้จากพระพุทธศาสนาอย่างทั่ว ๆ ไป ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นพระพุทธศาสนาแบบไทย หรือพระพุทธศาสนาของชาวไทย

วัฒนธรรมไทยทุกด้านมีรากฐานสำคัญอยู่ในพระพุทธศาสนาถ้อยคำมากมายในภาษาไทยมีต้นกำเนิด มาจากภาษาบาลี และมีความหมายที่สืบเนื่องปรับแปร หรือเพี้ยนมาจากคติในพระพุทธศาสนา แบบแผนและครรลองตามหลักการของพระพุทธศาสนา ได้รับการยึดถือเป็นแนวนำและเป็นมาตรฐาน สำหรับความประพฤติการบำเพ็ญกิจหน้าที่และการดำเนินชีวิตของคนไทยสังคมไทยทุกระดับทั้งสถาบัน พระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศ และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน

คนไทยทั่วทั้งหมด ตั้งแต่องค์พระเจ้าแผ่นดินลงมาจนถึงผู้ชายชาวบ้านสามัญแทบทุกคนได้บวชเรียน รับการศึกษาจากสถาบันพระพุทธศาสนาดังมีประเพณีบวชเรียนเป็นหลักฐานสืบมา วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสังคมไทยเป็นแหล่งคำสั่งสอนการฝึกอบรมและ อำนวยความรู้ทั้งโดยตรงแก่ผู้เข้าไปบวชเรียนอยู่ในวัด

และโดยอ้อมแก่ทุกคนในชุมชนที่อยู่แวดล้อมวัด ชุมชนทุกแห่งแม้แต่หมู่บ้านในชนบทห่างไกลต่างก็มีวัดประจำเป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน

กิจกรรมใหญ่ที่มีความสำคัญของรัฐก็ดี ของชุมชนก็ดีจะมีส่วนประกอบด้านพระพุทธศาสนาเป็นพิธีการ เพื่อเน้นย้ำความสำคัญและเสริมคุณค่าทางจิตใจ แม้แต่กิจกรรมเล็กน้อยจนถึงการประกอบกิจส่วนตัวของบุคคลใน ชีวิตประจำวัน เช่น ตื่นนอน ล้างหน้า ออกเดินทางไปทำงานจนถึงเข้านอน ก็อาจเคร่งครัด ถึงกับนำคำสอนและ ข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาเข้าแทรกเป็นส่วนนำสำหรับเตือนสติกระตุ้นเร้าในทางกุศล หรือเพื่อความเป็น สิริมงคล (ดังปรากฏต่อมาภายหลังบางทีเลือนลางเหลือเพียงเป็นการทำตาม ๆ กันมา เป็นเรื่องโชคลาง หรือสักว่าทำพอเป็นพิธี) เหตุการณ์ทั้งหลายในช่วงเวลาและวัยต่าง ๆ ของชีวิต เช่น การเกิด การแต่งงาน และการตาย ก็ทำให้ มีความสำคัญและดีงามด้วยกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าชีวิตของคนไทยผูกพัน อิงอาศัยกันกับพระพุทธศาสนาเต็มตลอด ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย

สภาพที่กล่าวมานี้ ได้เป็นมาช้านาน จนฝังลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของชาวไทยกลายเป็น เครื่องหล่อหลอม กลั่นกรองนิสัยใจคอพื้นจิตของคนไทยให้มีลักษณะเฉพาะตน ที่เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ของ สังคมไทยและทำให้พูดได้อย่างถูกต้องมั่นใจว่า *พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย*

อย่างไรก็ตาม เมื่อ ๑๐๐ ปีเศษล่วงมานี้ ประเทศไทยได้ถูกคุกคามโดยลัทธิอาณานิคมเป็นเหตุให้ต้องมี การเปลี่ยนแปลงระบบแบบแผนต่าง ๆ ในการบริหารประเทศ ตามแบบอย่างประเทศตะวันตก เพื่อเร่งรัดปรับปรุง ตัวให้เจริญทัดเทียมที่จะต้านทานป้องกันอำนาจครอบงำของประเทศที่กำลังเที่ยวล่าอาณานิคมอยู่ในเวลานั้น เริ่มแต่เปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา ไปจนถึงเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในที่สุด พร้อมกันนั้น วัฒนธรรม แบบตะวันตกก็หลั่งไหลเข้ามามากขึ้นตามลำดับ ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปในแนวทางที่ แปลกแยกห่างเหินจากวัฒนธรรมไทยเดิมยิ่งขึ้นทุกที แม้ว่าหอกราชของประเทศชาติจะได้รับการดำรงรักษา ให้รอดพ้นปลอดภัยมาได้ แต่เอกลักษณ์ของสังคมไทยก็ได้ถูกกระทบกระแทกจนสึกกร่อนและเลือนลาง ลงไปเป็นอันมาก

เมื่อเวลาผ่านมาจนถึงยุคปัจจุบัน ความแปลกแยกห่างเหินจากวัฒนธรรมของตน และความกร่อนเลือน ไม่ชัดเจนของเอกลักษณ์ไทย ก็ทำให้คนไทยจำนวนไม่น้อยเกิดความไม่มั่นใจหรือลังเลที่จะพูดว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย โดยเฉพาะในด้านการเมืองการปกครอง แม้ว่าบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญข้อว่า "พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ" จะมีผู้ตีความว่าเป็นการบ่งบอก โดยนัยว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเพราะกำหนดตายตัวให้พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่กัน กับสถาบันพระมหากษัตริย์และเป็นหลักประกันว่า องค์พระประมุขของชาติทรงเป็นศาสนิกแห่งศาสนาเดียวกันกับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศของพระองค์ แต่กระนั้น คนไทยไม่น้อยแม้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ ชะตากรรมของประเทศก็ยังขาดความมั่นใจ ต่างก็พยายามหลีกเลี่ยงที่จะพูดถึงคำพูดประโยคสั้น ๆ ที่ว่า **พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาตินี้** หรือไม่ก็พูดออกมาอย่างอึกอักอ้อมแอ้ม

ภาวะลังเล ขาดความมั่นใจ และไม่แน่วแน่เข้มแข็งที่เริ่มกลายเป็นความขัดแย้งกันนี้ ได้ครอบงำ สังคมไทยอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง จนกระทั่งในที่สุดความยืนยันตัวเองก็กลับคืนมาได้อีกครั้งหนึ่ง เมื่อชาวไทย ทั่วประเทศได้ฟังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ตรัสต้อนรับพระสันตะปาปาจอห์น ปอล ที่ ๒ ประมุขแห่งศาสนจักรคาทอลิกในคราวที่เข้าเฝ้า ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๗ มีความจำเพาะตอนนี้ว่า

> *"คนไทยเป็นศาสนิกชนที่ดีทั่วกัน ส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ"*

หลังจากได้ความมั่นใจ ดุจเป็นพระราชวินิจฉัยจากพระราชดำรัสครั้งนี้แล้ว บุคคลและวงการต่างๆ ก็พากันมีความกล้าหาญที่จะพูด หรือเขียนให้ชัดแจ้งออกมาว่า "*พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ*"

เหตุผลที่ถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มิใช่เฉพาะที่กล่าวไว้คร่าว ๆ ข้างต้นเท่านั้น แต่มีมากหลายประการ ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย

ในจำนวนประชากรของประเทศไทย ปัจจุบันประมาณ ๕๓ ล้านคน มีพลเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนา ประมาณร้อยละ ๙๕ หรือพูดได้ว่าคนไทยเกือบทุกคนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างกว้าง ๆ หรือเอาส่วนใหญ่เป็นหลัก โดยไม่ต้องประกาศอย่างเป็นทางการ ก็ถือได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย

อาจมีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาของประชากรส่วนใหญ่ก็จริง แต่การถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จะกลายเป็นการไม่ยอมรับหรือไม่ให้ความสำคัญ ตลอดจนเป็นการกีดกัน ข่มขี่ศาสนาของคนส่วนน้อยทั้งหลายไปหรือไม่

ข้อสงสัยนี้ตอบได้ว่าลักษณะการนับถือศาสนาโดยทั่วไปแยกได้เป็น ๒ แบบ คือ

การนับถือศาสนาอย่างหนึ่ง เป็นแบบยึดติดถือมั่นว่า ข้อที่พวกตนถือปฏิบัติเท่านั้นจึงจะถูกต้อง ใครถืออย่างอื่นเป็นผิดทั้งสิ้น อาจถือถึงขนาดที่ว่าความเชื่อถือปฏิบัติหรือศาสนาอื่นเป็นบาป เป็นมารร้ายที่ จะต้องใช้กำลังกำจัดกวาดล้างให้หมดสิ้นไป อย่างน้อยก็ถืออย่างเป็นเหตุให้แบ่งพวกแบ่งหมู่ในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์กันเข้ากันไม่ได้ นี้แบบหนึ่ง

การถือศาสนาแบบนี้ ถ้าพวกที่ถือเป็นคนส่วนใหญ่ ก็จะต้องไม่ยอมรับและจะต้องกีดกั้นข่มขี่ หรือถึงกับ เบียดเบียนกำจัดกวาดล้างลัทธิศาสนาของพวกคนส่วนน้อยอย่างแน่นอน อย่าว่าแต่พวกที่ถือต่างกันจะเป็น คนส่วนใหญ่กับคนส่วนน้อยเลย แม้แต่จะเป็นกลุ่มเป็นหมู่ที่ใหญ่เท่า ๆ กันใกล้เคียงกันหรือเป็นกลุ่มเป็นหมู่ เล็ก ๆ ด้วยกัน ก็ต้องมีการขัดแย้งกัน มีการกระทบกระทั่งรุนแรงหรือรบราฆ่าฟันกัน ไม่ว่าจะมีศาสนาใด ศาสนาหนึ่ง เป็นศาสนาประจำชาติหรือไม่ก็ตามดังปรากฏให้เห็นอยู่เด่นชัดในหลายประเทศ ในปัจจุบัน

ส่วนการนับถือศาสนาอีกแบบหนึ่ง เป็นการดำเนินไปตามหลักธรรมดาที่ว่าการที่จะมีชีวิตที่ดีงามนั้น สำหรับสามัญชน ก็จะต้องมีหลักความเชื่อถือและ

ระบบความประพฤติปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นแบบแผน หรือเป็นแนวนำ จึงเลือกรับหรือรับช่วงสืบทอดเอาศาสนาอย่างหนึ่งมานับถือ โดยเลื่อมใสศรัทธาและได้ พิจารณาเห็นว่า คำสอนและข้อปฏิบัติของศาสนานั้นดีงามเป็นคุณประโยชน์เหมาะสมที่จะนำทางชีวิตของตน และเป็นความจริงแท้เท่าที่ตรองเห็นด้วยสติปัญญาแล้วว่ามีคุณค่า ซึ่งจะไม่พาไปสู่ความหลงผิด

การนับถือแบบที่สองนี้ มีแต่การเห็นคุณค่าและความดีงามที่มองเห็นตระหนักแก่ตน โดยไม่ต้องมี การรังเกียจเดียดฉันท์ หรือเพ่งโทษความเชื่อถือปฏิบัติที่เรียกว่าศาสนาของคนอื่นพวกอื่น ไม่เป็นเหตุแบ่งแยก ขัดแย้งหรือเบียดเบียนกับใคร ๆ แต่อยู่ร่วมและยอมรับกันได้ มองคนอื่นโดยเห็นว่าเป็นสิทธิหรือเป็นความเหมาะกันกับตัวเขาที่จะเชื่อถือปฏิบัติอย่างนั้น แม้นถ้าหากจะเห็นว่า ความเชื่อถือปฏิบัติของคนอื่นนั้นผิดก็ย่อมคิด ที่จะช่วยแก้ไขด้วยความรักใคร่ปรารถนาดี โดยท่าทีแห่งความการุณย์ต่อมิตร และด้วยวิธีการแห่งปัญญาเพียง อย่างเดียว คือ ทำให้เขามองเห็นรู้เข้าใจและยอมรับด้วยตนเองเท่านั้น ไม่มีการบีบบังคับล่อเอาหรือยัดเยียดให้

โดยนัยนี้ ถ้าผู้นับถือศาสนาแบบหลังเป็นคนส่วนใหญ่การที่ศาสนาของคนเหล่านั้นได้เป็นศาสนา ประจำชาติ ย่อมจะไม่เป็นเหตุให้มีการกีดกั้นข่มเหงต่อศาสนาของชนส่วนน้อยแต่ประการใด แต่ในทางตรงข้าม หมู่ชนส่วนน้อยที่นับถือศาสนาอื่นจะกลับพลอยร่วมได้รับประโยชน์และผลดีตามไปด้วย ดังจะเห็นได้จากความที่ จะกล่าวต่อไป

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า หมู่ชนที่นับถือศาสนาแบบหลังนี้ ไม่ว่าจะเป็นชนส่วนใหญ่หรือ ชนส่วนน้อยก็ตาม แม้ถึงจะเป็นเจ้าของศาสนาประจำชาติ แต่ถ้าอยู่ร่วมด้วยกับหมู่ชนที่นับถือศาสนาแบบแรก ก็มักจะตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบ โดยถูกรุกไล่เบียดเบียนจากผู้ถือศาสนาแบบแรกแม้ที่เป็นชนกลุ่มย่อยกลายเป็นฝ่ายตั้งรับ ร่นถอย และร่อยหรอ ลงไปเรื่อย ๆ

ในการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับศาสนานั้น รัฐต่าง ๆ มีวิธีปฏิบัติที่แยกได้อย่างง่าย ๆ เป็น ๒ ประเภท คือ สัมพันธ์แบบให้ความสำคัญ ตลอดจนช่วยโอบอุ้มอุปถัมภ์กับสัมพันธ์แบบวางเฉยไม่เกี่ยวข้อง ตลอดจนปฏิบัติอย่างเป็นปฏิปักษ์แต่ไม่ว่าจะสัมพันธ์แบบใด ก็ล้วนเป็นการปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่รัฐทั้งสิ้น กล่าวคือเป็นเรื่องของการปกครอง ซึ่งดำเนินการในวิถีทางต่าง ๆ ที่จะทำให้ศาสนาอำนวย

ประโยชน์แก่รัฐหรือรักษา ผลประโยชน์ของรัฐไว้ไม่ให้ถูกกระทบกระเทือนจากฝ่ายศาสนา ประเภทแรกเป็นความสัมพันธ์ในทางบวกประเภทหลังเป็นความสัมพันธ์ในทางลบ

รัฐที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาในทางลบ ก็เพราะเห็นว่าความสัมพันธ์กับศาสนา ในทางบวกจะก่อให้ เกิด ปัญหาแก่รัฐ เช่น ในประเทศที่มีผู้นับถือลัทธิศาสนาต่างกันมากหลายและลัทธิศาสนาเหล่านั้น มีลักษณะ การนับถือแบบยึดติดแบ่งพวกแบ่งหมู่ ไม่ยอมรับกัน มีความขัดแย้งสูง การเกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาเหล่านั้นมีแต่จะก่อให้เกิดปัญหาความกระทบกระทั่ง แก่งแย่งกัน ตลอดจนความรุนแรงต่าง ๆ มากขึ้น รัฐก็จะวางเฉย ไม่เกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาใด ๆ โดยตรง หรือในบางประเทศที่รัฐปกครองด้วยลัทธินิยม ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับศาสนา ลัทธินิยมนั้นก็เสมือนเป็นศาสนาผูกขาดของรัฐนั้น รัฐนั้นจึงอาจปฏิบัติ ในลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนา อื่น ๆ เช่น ไม่ให้เสรีภาพในการเผยแผ่ศาสนาอื่นมาชักจูงประชาชนให้หันเหออกไปจากลัทธินิยมประจำรัฐ ของตน หรือในบางกรณี ถ้าเป็นไปได้ ก็อาจถึงกับให้นักบวชในศาสนาอื่น เป็นสื่อเผยแพร่ลัทธินิยมนั้นเสียเลยในประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกันและศาสนานั้นมีลักษณะการนับถือแบบไม่ผูกขาด ไม่รังเกียจเดียดฉันท์ผู้นับถือศาสนาอื่น ๆ ไม่แบ่งพวกแยกหมู่ ย่อมเป็นการสมควรที่รัฐจะยอมรับ ให้เป็นที่ปรากฏชัดว่า ศาสนานั้นเป็นศาสนาประจำชาติ ดังเช่นในกรณีของพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนา ประจำชาติของประเทศไทย ทั้งนี้เพื่อจะได้เกิด ความสะดวกหรือคล่องตัว ในการที่รัฐหรือสังคมจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์ และปฏิบัติต่อศาสนาและองค์ประกอบของ ศาสนานั้นได้อย่างถูกต้องเหมาะสม และได้ผลดีโดยสมบูรณ์ เฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่จะถือเอาประโยชน์จากศาสนานั้นได้อย่างเต็มที่ เช่น ในการส่งเสริมสนับสนุนให้ ศาสนานั้นมีกำลังความสามารถที่จะอำนวย ประโยชน์สุขอย่างสูงสุดแก่รัฐและแก่สังคมเป็นต้น

อนึ่งในการปฏิบัติเช่นนี้ผลดีย่อมเกิดขึ้นแก่ศาสนาต่าง ๆ ของชนกลุ่มน้อยทั้งหลายด้วย เพราะการที่ ศาสนาของคนส่วนใหญ่ปรากฏตัวเด่นชัดขึ้นมา ย่อมทำให้ศาสนาอื่น ๆ ของชนกลุ่มน้อยทั้งหลายพลอยปรากฏตัว เด่นชัดขึ้นมาด้วย เช่น ทำให้รัฐและสังคมรู้เห็นเข้าใจว่าศาสนาอื่นที่คนในประเทศเดียวกับตนนับถือ ยังมีศาสนาอะไรอีกบ้าง ศาสนาใดมีชนกลุ่มน้อยพวกไหนนับถือ มีจำนวนเท่าใด มีข้อแตกต่าง

ในธรรมเนียมปฏิบัติ และการที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างไร เป็นต้น ซึ่งในเมื่อไม่มีการแบ่งแยกกีดกั้นข่มเหงกันดังกล่าวแล้ว ความปรากฏตัวเด่นชัดนี้ ก็จะช่วยให้เกิดความสะดวกหรือคล่องตัวในการที่จะเกี่ยวข้องปฏิบัติต่อศาสนานั้น ๆ ในแนวทางของการส่งเสริมสนับสนุนเช่นเดียวกัน ตามสัดส่วนที่เหมาะสม

ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนเกี่ยวกับคำพูดที่ว่า รัฐพึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์และถือเอาประโยชน์จากศาสนา เพราะถ้าตีความคำพูดนี้ไม่ถูกต้อง อาจเข้าใจความหมายผิดพลาดและเห็นไปในทางตรงข้ามตามที่มีผู้ถือว่า การที่รัฐถือเอาประโยชน์จากศาสนาเป็นความชั่วร้าย ความจริง การที่รัฐถือเอาประโยชน์จากศาสนาหรือช่วยให้ ศาสนาอำนวยประโยชน์แก่รัฐนั้นเป็นหลักธรรมดาของการปกครองทีเดียวในทางตรงข้าม ถ้ารัฐไม่ถือเอา ประโยชน์จากศาสนานั้นแหละจะเป็นการผิดวิสัยของการปกครอง และเป็นความบกพร่องของการปกครองนั้น ด้วยปัญหามีเพียงว่า การถือเอาประโยชน์จากศาสนานั้น เป็นไปโดยชอบธรรมหรือไม่

การปกครองที่ถือเอาประโยชน์จากศาสนาโดยชอบธรรม หมายถึง การช่วยส่งเสริมสนับสนุนร่วมมือ หรือ เอื้ออำนวยโอกาสให้ศาสนาสามารถบำเพ็ญกิจหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ทำให้ประชาชนเป็นคนดีมี มีศีลธรรมอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสังคมที่มีสันติสุข ซึ่งเป็นจุดหมายร่วมกันทั้งของการปกครองของรัฐ และของศาสนา แต่ถ้าผู้ปกครองใช้ศาสนาหรือองค์ประกอบของศาสนาเป็นเครื่องมือเสริมอำนาจ หรือความมั่นคงแห่งสถานะของตน หรือแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างหนึ่งอย่างใด ก็เรียกว่า เป็นการถือเอาประโยชน์จากศาสนาโดยไม่ชอบธรรม

เป็นธรรมดาว่า ในการปกครองนั้น ไม่ว่าจะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตามที่จะยังผลกระทบต่อประโยชน์สุข ของประชาชน รัฐหรือผู้ปกครองจะต้องสนใจเกี่ยวข้องและปฏิบัติต่อสิ่งนั้นในทางที่จะบังเกิดผลดีต่อประชาชน ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่ง และมีอิทธิพลอย่างมากมายต่อชีวิตจิตใจและความเป็นอยู่ของประชาชน ถ้าศาสนามีกำลังทำกิจหน้าที่อย่างถูกต้องก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่นำประโยชน์สุขมาให้แก่ประชาชน แต่ถ้าศาสนาอ่อนแอหรือถูกนำมาปฏิบัติอย่างผิดพลาดคลาดเคลื่อน ก็อาจทำให้เกิดความสูญเสียประโยชน์ หรือก่อโทษแก่สังคมได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง จึงจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ที่รัฐหรือผู้ปกครองจะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ

ศาสนาและช่วยให้ศาสนาก่อประโยชน์อย่างถูกต้อง เพียงแต่ว่าจะต้องระวังให้เป็นการถือเอาประโยชน์จากศาสนา หรือทำให้ศาสนาอำนวยประโยชน์แก่รัฐ โดยชอบธรรม อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้น

การปกครองนั้น มีหลักการที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั่วทั้งหมด และในทางปฏิบัติย่อม เป็นการสมควรที่รัฐจะดำเนินการให้ประโยชน์สุขนั้น เกิดขึ้นแก่ประชาชนจำนวนมากที่สุด ในเวลา อันรวดเร็วที่สุด

ดังนั้น ในกรณีที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกันอยู่แล้ว การเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วยดี หรือการส่งเสริมสนับสนุนศาสนานั้น ก็เท่ากับเป็นการสร้างสรรค์อำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนแทบทั้ง ประเทศได้พร้อมกันทั้งหมดในคราวเดียว

ปัญหามีเพียงว่า ถ้าคนส่วนใหญ่ที่นับถือศาสนาเดียวกันนั้น มีลักษณะการนับถือแบบใจแคบ รังเกียจเดียดฉันท์ กีดกั้นศาสนาอื่น การส่งเสริมศาสนาของคนส่วนใหญ่นั้น ก็จะกลายเป็นการสนับสนุน ให้คนส่วนใหญ่มีกำลังมากขึ้นในการที่จะข่มเหงรังแกหรือเบียดเบียนคนส่วนน้อย และการมีศาสนาประจำชาติในกรณีอย่างนี้ ก็ย่อมมีความหมายเป็นการกีดกั้นตัดรอน ตลอดจนทำลายชนกลุ่มน้อยทั้งหลาย ที่นับถือศาสนาอื่น ๆ แต่ถ้าศาสนาของคนส่วนใหญ่มีลักษณะการนับถือแบบใจกว้าง มีความเข้าใจและไมตรี ต่อคนที่นับถือศาสนาอื่นในฐานะเพื่อนมนุษย์เสมอกัน มิใช่เห็นเป็นคนบาปหรือพวกมารร้าย การยกศาสนานั้น ขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ ย่อมกลายเป็นหนทางลัดในการที่จะสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ประชาชนทั้งชาติได้ในเวลา อันรวดเร็วที่สุด โดยก้าวแรกขั้นเดียวก็ครอบคลุมคนส่วนใหญ่ทั้งหมด แล้วก้าวต่อไปเพียงอีกนิดน้อยก็แผ่ประโยชน์สุขไปให้ทั่วถึงแก่คนกลุ่มย่อย ๆ ที่เหลืออยู่ได้อย่างง่ายดาย

๒. พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำ และเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทย

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือ และหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ซึมแทรกผสมผสานอยู่ในแนวความคิดจิตใจ และกิจกรรมแทบทุกด้านของชีวิตไทยตลอดเวลายาวนาน โดยยังคงเนื้อหาสาระเดิมที่บริสุทธิ์ไว้ได้ก็มีถูกดัดแปลงเสริมแต่งตลอดจนปนเป กับความเชื่อถือและ ข้อปฏิบัติสายอื่นหรือผันแปรไปด้วยเหตุอื่น ๆ จนผิดเพี้ยนไปจากเดิมก็มาก

ในทางจิตใจ เห็นได้ชัดว่าหลักธรรมความประพฤติปฏิบัติการดำเนินชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในและเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา ได้หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัยของคนไทย ให้เป็นผู้มีจิตใจ กว้างขวางและร่าเริงแจ่มใส ชอบเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แสดงความเป็นมิตร เข้ากับใคร ๆ ได้ง่าย ยินดีในการให้และแบ่งปัน พร้อมที่จะบริจาคและให้ความช่วยเหลือ อย่างที่เรียกว่า เป็นคนมีน้ำใจอันเป็นลักษณะเด่นชัด ที่ชนต่างชาติมักสังเกตเห็นและประทับใจ จนตั้งสมญาเมืองไทยว่าเป็นดินแดนแห่งความยิ้มแย้ม หรือ สยาม เมืองยิ้ม

ประเพณีและพิธีการต่าง ๆ ในวงจรชีวิตของแต่ละบุคคลก็ดี ในวงจรเวลาหรือฤดูกาลของสังคม หรือชุมชนก็ดี ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ถ้าไม่เป็นเรื่องของศาสนาหรือสืบเนื่องจาก พระพุทธศาสนาโดยตรงก็ต้องมีกิจกรรมตามคติความเชื่อหรือแนวปฏิบัติ ในพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วย

สำหรับวงจรชีวิตของบุคคล เช่น ตั้งชื่อ โกนผมไฟ บวช แต่งงาน ทำบุญอายุ พิธีศพ เป็นต้น ซึ่งไม่ว่าจะจัดย่อยละเอียดฉีมากกว่านี้ หรือตัดออกบ้างให้น้อยกว่านี้ เหลือเฉพาะที่สำคัญหรือจำเป็น ก็พูดรวม ๆ ได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนตายล้วนจัดให้เนื่องด้วยคติในพระพุทธศาสนา

ส่วนในวงจรกาลเวลาของสังคมและชุมชน ก็มีงานประเพณี และเทศกาลประจำปี ทั้งที่เป็นเรื่องทาง พระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา กฐิน เป็นต้น และที่จัดให้เข้าในคติของ พระพุทธสาสนา เช่น ตรุษ สงกรานต์ สารท ลอยกระทง เป็นต้น ตลอดจนงานนมัสการปูชนียวัตถุสถานประจำปีของวัดต่าง ๆ

ด้วยเหตุนี้ ในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วสังคมไทย ฤดูกาลจึงผ่านเวียนไปโดยไม่ว่างเว้นจากงานพิธี ทางพระพุทธศาสนา จนชีวิตและสังคมไทยผูกพันแนบสนิทเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพุทธศาสนา ดังได้กล่าวข้างต้น เทศกาลงานประเพณีและพิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ นอกจากเป็นเครื่องผูกพันและ ร้อยประสานรวมใจประชาชน ทั่วทั้งถิ่นและทั้งสังคมให้กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวมีความสามัคคีกันแล้ว กิจกรรมบุญกุศลในโอกาสเหล่านี้ล้วนโน้มน้อมไปในทางการให้การบริจาคสละและสลัดคลายความยึดติด จึงเป็นเครื่องกล่อมเกลาจิตใจและฝึกนิสัยของคนไทยให้มีอัธยาศัยกว้างขวางเผื่อแผ่ มีไมตรีและน้ำใจ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว

ภาษาเป็นส่วนประกอบสำคัญยิ่งของวัฒนธรรม และคำบาลีสันสกฤตก็เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของ ภาษาไทย คำบาลีนั้นมาจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ส่วนคำสันสกฤตมาจากพระพุทธศาสนาบ้าง มาจาก ศาสนาฮินดูบ้าง แต่รวมความแล้วพระพุทธศาสนาก็เป็นแหล่งใหญ่แห่งความเจริญงอกงามของภาษาไทย แม้แต่ถ้อยคำสามัญที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ก็เป็นคำมาจากบาลีสันสกฤตหลายส่วน

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ในประโยคว่า "คุณวรินทร์ รับประทานอาหารเช้าแล้วก็ขับรถยนต์พาบุตรหญิง คนเล็กไปส่งให้คุณครู ที่โรงเรียนอนุบาล แล้วแวะส่งภรรยาซึ่งเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ที่สถาบันของเธอ จากนั้นจึงไปยังที่ทำงาน" คำว่า *อาหาร รถยนต์ บุตร ครู อนุบาล ภรรยา อาจารย์ มหาวิทยาลัย* และ*สถาบัน* เป็นคำบาลีสันกฤตทั้งสิ้น

อีกตัวอย่างหนึ่งลองดูข่าวในหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่งในวันที่ ๑๔ ต.ค. ๒๕๓๐ นี้ว่า "ในการพิจารณาเรื่องนี้กระทรวงเกษตรฯ ได้เน้นเรื่องการประกันภัยเกษตรกร โดยให้กลุ่มสหกรณ์ชาวนา เป็นผู้ดำเนินการ แต่กระทรวงพาณิชย์ไม่เห็นด้วย และเสนอว่ากลุ่มสหกรณ์ยังไม่มีประสิทธิภาพ เพียงพอในการดำเนินงานทั้งทางด้านการบริหาร..." คำว่า *พิจารณา เกษตร ภัย เกษตรกร สหกรณ์ การพาณิชย์ ประสิทธิภาพ* และ*บริหาร* ก็เป็นคำบาลีสันสกฤตทั้งนั้น

ยิ่งในภาษาราชการ และภาษาทางวิชาการ ก็ยิ่งมีถ้อยคำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตมากขึ้น ตลอดกระทั่งการตั้งชื่อบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ เพื่อให้ไพเราะหรือเพื่อให้เห็นสำคัญก็นิยมตั้งเป็นคำบาลี สันสกฤต ยิ่งกว่านั้นยังนิยมให้พระสงฆ์ที่เคารพนับถือเป็นผู้ตั้งให้เพื่อความเป็นสิริมงคลอีกด้วย

ภาษาเป็นอุปกรณ์ของวรรณกรรม และวรรณกรรมก็ช่วยให้ภาษาเจริญเติบโตอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น นอกจากภาษาของพระพุทธศาสนา คือ บาลี รวมทั้งสันสกฤตจะเป็นเครื่องมือหลักของกวีไทยทั้งหลายแล้ว เรื่องราวต่าง ๆ ในคัมภีร์

พุทธศาสนายังเป็นที่มาแหล่งใหญ่ของบทประพันธ์ และกวีนิพนธ์ทั้งหลายในประเทศไทย สืบแต่โบราณอีกด้วย วรรณคดีไทยเรื่องสำคัญ ๆ ที่เป็นมรดกตกทอดมาแต่อดีต เป็นเรื่องราว ในพระพุทธศาสนาโดยตรงบ้าง ได้รับอิทธิพลโดยอ้อมบ้าง เป็นผลงานนิพนธ์ของพระสงฆ์ในวัดเองบ้าง ประพันธ์โดยท่านที่ได้รับการศึกษาไปจากวัดบ้าง

แม้ว่าในปัจจุบัน ภาษาไทยและวรรณกรรมไทยจะขยายตัวเจริญเติบโตขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจาก ภาษาต่างประเทศสายอื่น และเรื่องราวแปลกใหม่ในขอบเขตที่กว้างขวางออกไป จนบางครั้งทำให้ถ้อยคำที่มาจาก บาลีสันสกฤตบางส่วนและวรรณคดีไทยเก่า ๆ เหล่านั้น ดูเหมือนจะกลายเป็นเรื่องของอดีตนานไกลที่ล่วงผ่าน พ้นสมัยไแล้ว แต่กระนั้นก็ตามถ้อยคำและวรรณคดีไทยเก่า ๆ ทั้งหลายก็ยังคงความสำคัญในฐานะเป็นที่สืบค้น ความเป็นไทย และความเป็นมาของไทยพร้อมทั้งภูมิธรรมภูมิปัญญาของไทยอยู่ต่อไป

ยิ่งกว่านั้น การที่จะนำสังคมไทยให้เดินหน้าไปสู่ความเจริญพัฒนาอย่างได้ผลดีมีเนื้อหาสาระแท้จริง โดยไม่ล้มเหลวเสียก่อน และทั้งไม่สูญเสียความเป็นไทยด้วยนั้น คนไทยในช่วงต่อแห่งยุคสมัยนี้ จะต้องเป็นผู้ฉลาดที่จะสืบทอดความเป็นไทยเอาไว้เป็นแกนในของตัว พร้อมไปด้วยกัน กับการรับเอาความเจริญใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาผนวกและกลั่นย่อยเสริมตัวให้เติบขยายและก้าวหน้าต่อไป

นอกจากภาษาและวรรณคดีแล้ว ศิลปะและดนตรีไทยก็เนื่องอยู่ด้วยกันกับพระพุทธศาสนา เพราะเหตุว่า นอกจากวัง ซึ่งเป็นส่วนเฉพาะของเจ้านายแล้ว สำหรับประชาชนทั่วไป ก็มีแต่วัดเท่านั้นที่เป็นแหล่งใหญ่ที่กำเนิด รักษา สืบทอดพัฒนา หรือสนับสนุนศิลปะและดนตรี

วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมทางสังคมและเป็นสมบัติส่วนรวมร่วมกัน ของชุมชน ศิลปะและดนตรีจึงอาศัยวัดเป็นที่จัดแสดงหรือปรากฏตัว ดนตรีถูกใช้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพระศาสนา แม้แต่การแสดงพระธรรมเทศนาเป็นเครื่องเสริมคุณค่าทางอารมณ์ ความละเมียดละไม โอ่อ่าและความรู้สึกเป็นจริงเป็นจัง ตั้งแต่งานสมโภชไปจนถึงงานอวมงคล จิตรกรรมประติมากรรม และ สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแรงบันดาลใจเพื่อแสดงถึงศรัทธาในพระศาสนา และเป็นสื่อถ่ายทอดหลักธรรม

สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในวัดได้รับการจัดสร้างให้ใหญ่โตและมีความวิจิตรบรรจงเป็นพิเศษ แม้แต่กุฏิที่อยู่ ของพระภิกษุก็ได้รับความเอาใจใส่จัดสร้างอย่างดีพิเศษยิ่งกว่าเรือนที่อยู่ของชาวบ้านสามัญ เพราะเป็น สมบัติร่วมกันของทุกคนในชุมชน มิใช่สมบัติส่วนตัวของบุคคลใด ๆ แต่เป็นดุจหอพักที่ทุกคนมีสิทธิที่จะมาอยู่พักอาศัย ในระหว่างระยะเวลาที่เข้ามาบวชเรียนอยู่ในวัด หมุนเวียนกันตั้งแต่รุ่นปู่ทวดจนถึงหลานเหลน และต่อ ๆ ไป จนกว่าจะสิ้นสภาพของมัน

โดยนัยเดียวกัน กุฏิเจ้าอาวาสอาจได้รับการจัดสร้างให้มีเครื่องอำนวยความสะดวกพรั่งพร้อมยิ่งกว่ากุฏิอื่น ๆ เพราะมิใช่เป็นเพียงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุเท่านั้น แต่มีฐานะเป็นสำนักงานกลางของชุมชน ซึ่งผู้นำกล่าวคือเจ้าอาวาสนั้นเข้าอยู่ตามตำแหน่ง โดยความยอมรับของชุมชนและทั้งเป็นที่ต้อนรับอาคันตุกะโดยเฉพาะผู้นำจากชุมชนอื่น คือ เป็นที่แสดงตัวของชุมชนนั้นต่อผู้ที่มาจากชุมชนอื่น

สาระสำคัญที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสมบัติร่วมกันของชุมชนและเป็นที่ปรากฏแสดงตัว ของชุมชนท้องถิ่นนั้นต่อชุมชนอื่น หรือต่อคนภายนอกทั้งหมดนี้ เป็นเนื้อแท้ของวัฒนธรรมที่จะต้องเข้าใจ ให้ถูกต้องและรักษาไว้ให้ได้ หากเข้าใจเขวไปหรือรักษาสาระไว้ไม่ได้ เช่น ความหมายของเสนาสนะสงฆ์ในความสัมพันธ์กับชุมชนลางเลือนไป ทำให้เสนาสนะสงฆ์ใหญ่โตเกินกำลังฐานะและการใช้ประโยชน์ ของชุมชนโดยไม่สมเหตุผล เป็นต้น ก็เรียกได้ว่าเกิดความคลาดเคลื่อนทางวัฒนธรรม เมื่อนั้นความเสื่อมโทรมก็จะคืบคลานเข้ามาแทนที่ความเจริญมั่นคง และเป็นความเสื่อมโทรมที่จะต้องประสบร่วมกัน ทั้งฝ่ายสถาบันพระศาสนา คือ วัด และชุมชนนั้นเอง

๓. พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชนชาวไทย

ตามปกติ คนทั้งหลายจะอยู่ร่วมกันได้ดี มีความพร้อมเพรียง ต่อเมื่อมีหลักความเชื่อหรือเครื่องยึดเหนี่ยว จิตใจอย่างหนึ่งอย่างเดียวกัน เป็นเหมือนแกนหรือสายเชือกที่ร้อยประสานกันไว้ ในบรรดาหลักความเชื่อหรือ เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจทั้งหลายนั้น กล่าวได้ว่า ศาสนาเป็นหลักความเชื่อที่มีกำลังมากที่สุด และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว จิตใจที่เหนียวแน่นลึกซึ้งที่สุด ดังนั้น ในประเทศชาติใดประชาชนทั้งหมด หรือคนส่วนใหญ่นับถือศาสนา เดียวกัน ก็ต้องนับว่าประเทศชาตินั้นมีโชคดีอย่างยิ่งที่จะไม่ต้องประสบความยากลำบาก ในการที่จะทำให้ประชาชนมีจิตใจประสานรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมั่นใจได้ว่าจะสามารถสร้างเสริมความพร้อมเพรียง สามัคคีได้โดยง่าย

อย่างไรก็ดี ในกรณีที่พลเมืองส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน แม้ว่าจะมีความสามัคคีในระหว่าง ชนส่วนใหญ่นั้นแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่เป็นการแน่นอนว่าประชาชนทั้งชาติจะมีความสามัคคีกันด้วยดีอย่างแท้จริง เพราะถ้าความสามัคคีของชนส่วนใหญ่นั้น ไม่เป็นไปโดยชอบธรรมก็จะเกิดปัญหาระหว่างประชากรส่วนใหญ่กับชนส่วนน้อยที่นับถือศาสนาต่างกันและแทนที่จะเกิดความสามัคคีในชาติ ก็จะกลายเป็นการแตกแยกขัดแย้ง เบียดเบียนกัน โดยที่ชนส่วนใหญ่จะบีบคั้นข่มเหงคนกลุ่มน้อย ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็ต้องนับว่า ความมีโชคดีกลับกลาย เป็นเคราะห์ร้าย เหมือนมีร่มอยู่ในมือ แทนที่จะใช้กางคุ้มฝนกันแดด กลับใช้อย่างเป็นท่อนเหล็กท่อนไม้ สำหรับไล่ตีไล่แทงกัน แต่ถ้าเป็นความสามัคคีโดยชอบธรรมนอกจากทำให้รวมกำลังพร้อมเพรียงกัน ในหมู่ผู้ที่ถือศาสนาเดียวกันแล้ว ก็จะไม่เป็นเหตุแบ่งแยกถือพวกถือหมู่ กีดกันคนพวกอื่นด้วย ในฐานะที่ว่าแม้จะนับถือศาสนาต่างกัน แต่ก็เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จึงไม่ทำให้เสียสามัคคีในชาติ

ศาสนิกชนในบางลัทธิศาสนา ไม่เพียงแต่จะแบ่งแยกเบียดเบียน ยอมรับหรืออยู่ร่วมกันไม่ได้ กับศาสนิกชนที่นับถือศาสนาอื่นเท่านั้น แม้แต่กับศาสนิกชนของศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิยกายกับตนก็ทนกันไม่ได้ ต้องยกเอาความถือต่างทางศาสนานั้น เป็นเหตุวิวาทขัดแย้ง หรือถึงกับพิฆาตเข่นฆ่ากัน ในกรณี เช่นนี้

การยกศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ ย่อมหมายถึงการยกนิกายใดนิกายหนึ่ง ขึ้นสู่ฐานะนั้น และการปฏิบัติเช่นนั้น ย่อมไม่มีทางทำให้เกิดความสามัคคีที่แท้จริงของคนทั้งชาติ จะมีได้ก็แต่เพียง ความสามัคคีของคนกลุ่มหนึ่ง เพื่อจะปะทะกันกับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ที่มีความสามัคคีในแบบเดียวกัน หรือ ความสามัคคีของคนกลุ่มใหญ่ที่ จะเข้าบีบคั้นครอบงำหรือทำลายคนกลุ่มน้อย ตลอดจนความสามัคคี ในแต่ละกลุ่ม ของคนมากมายหลายกลุ่มที่แก่งแย่งช่วงชิงอำนาจและผลประโยชน์ซึ่งกันและกันลบหลู่ ดูหมิ่นกันหรือวิวาท ขัดแย้งกันในเรื่องหลักความเชื่อและข้อปฏิบัติทางศาสนาโดยใช้วิธีรุนแรง

ประโยชน์สำคัญอย่างหนึ่ง ที่รัฐทั้งหลายคาดหวังจากศาสนาก็คือ การทำให้เกิดความสามัคคีในชาติ และรัฐเหล่านั้นก็แสวงหาและใช้วิธีการต่าง ๆ กันที่จะให้สำเร็จผลตามความมุ่งหวังนี้ บางรัฐยกศาสนาหนึ่งขึ้น เป็นศาสนาประจำชาติแล้วก็สร้างความสามัคคีได้สำเร็จ บางรัฐทำเช่นนั้นแล้ว ก็ทำให้เกิดปัญหาคนส่วนใหญ่กับชนส่วนน้อยเบียดเบียนบีบคั้นข่มเหงกัน บางรัฐก็ยกศาสนาในรูปสถาบันที่เป็นรูปธรรมขึ้นเป็น ศาสนาประจำชาติ บางรัฐก็ยกเอาศาสนาในด้านนามธรรมขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติ

บางรัฐก็จำเป็นต้องรักษาสามัคคีด้วยการไม่ให้มีศาสนาประจำชาติ ยกตัวอย่างเช่น ประเทศ สหรัฐอเมริกา ทั้งที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน แต่เมื่อประกาศอิสรภาพตั้งเป็นประเทศในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ (ค.ศ. ๑๗๗๖) แล้วต่อมาก็ได้ตราบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญว่า ไม่ให้ยก(สถาบัน)ศาสนาใด ขึ้นเป็นศาสนาที่รัฐบาลสถาปนา คือไม่มีสถาบันศาสนาใดเป็นศาสนาประจำชาติ ซึ่งตีความตามถ้อยคำว่าให้รัฐกับศาสนาแยกต่างหากจากกัน หรือรัฐกับสถาบันสงฆ์อยู่คนละส่วน (เรียกว่า separation of Church and State)สาเหตุสำคัญที่ประเทศอเมริกาไม่ให้ยกศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นเป็นศาสนาประจำรัฐ ก็เพราะว่า คนอเมริกันได้ผ่านประสบการณ์อันขมขื่นทางศาสนามาจากทวีปยุโรปกล่าวคือ ชาวอเมริกันจำนวนมาก เป็นผู้ประสบภัย จากการกดขี่ข่มเหงระหว่างศาสนิก ในศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิกายในทวีปยุโรป จึงอพยพ หลบหนีเอาชีวิตรอด มาตั้งถิ่นฐานใหม่ในทวีปอเมริกา แม้กระนั้น เมื่อตั้งประเทศใหม่ของตนขึ้นได้แล้ว ศาสนิกทั้งหลาย ในศาสนาเดียวกันนั้น ซึ่งมีหลายนิกาย ต่างก็หวาดกลัวกันว่า ถ้านิกายอื่นได้รับการสถาปนา จาก

รัฐนิยกาย ของตัวจะประสบฐานะต้อยต่ำ หรือต้องเผชิญชะตากรรมที่ เดือดร้อนลำบากดังบทเรียนที่ได้ประสบ มาแล้วในทวีปยุโรปก่อนอพยพจึงต่างก็พยายามเกี่ยงแย่งไม่ยอมกันสาเหตุระหว่างศาสนาเดียวกัน แต่ต่าง นิกายนี้มีถึง ๓ ข้อ และมีเหตุผลอื่นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งก็เป็นบทเรียนทางศาสนาจากยุโรปเช่นเดียวกัน คือ ความตื่นตัวทางปัญญาจากการที่วิทยาศาสตร์เจริญขึ้นได้บั่นทอนความเชื่อแบบบังคับศรัทธาที่ต้องยอมตามคำบงการจากสวรรค์ให้เสื่อมคลายลง ชนชาติใหม่ที่นิยมอิสรเสรีภาพ จึงมองเห็นเหตุผลและโอกาส อันสมควรที่จะปลดเปลื้อง กิจการของรัฐจากอิทธิพล ครอบงำของศาสนจักร

สรุปว่า ประเทศสหรัฐไม่มีศาสนาประจำชาติ เพราะไม่มีเอกภาพทางศาสนา ถ้าจะให้มีศาสนาประจำชาติ ก็ต้องยกนิกายใดนิกายหนึ่งขึ้นเป็นใหญ่ เมื่อยกนิกายหนึ่งขึ้นเป็นใหญ่ ก็จะเกิดแตกสามัคคีกันขึ้น การมีศาสนาประจำชาติก็จะกลายเป็นการทำให้เกิดความไม่สามัคคี ดังนั้น จึงจำเป็นต้องเลี่ยง โดยรักษาความสามัคคีด้วยการไม่มีศาสนาประจำชาติ

อย่างไรก็ตาม ประเทศสหรัฐอเมริกาก็ยังคงต้องการให้ศาสนาซึ่งเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ช่วยทำให้เกิดความสามัคคีอยู่นั่นเอง ในเมื่อศาสนิกชนแบ่งแยกเป็นหลายนิกายนัก จะอาศัยศาสนาที่เป็น สถาบันอย่างรูปธรรมช่วยสร้างความสามัคคีนั้นก็ไม่ได้ จึงต้องหาวิธีอย่างอื่น ในที่สุดก็หาทางออกได้ โดยยกเอาตัวศาสนาที่เป็นนามธรรมขึ้นมาสถาปนาเป็นหลักของชาติ ทำนองยกเป็นศาสนาประจำชาติกลาย ๆ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ (ค.ศ. ๑๙๕๔) รัฐสภาอเมริกัน ได้มีมติให้เพิ่มคำว่า under God เข้าต่อท้ายคำว่า one nation ในคำปฏิญาณตนของอเมริกาเป็น one nation under God (ประเทศอเมริกาเป็นประชาชาติ อันหนึ่งอันเดียวภายใต้องค์พระผู้เป็นเจ้า) และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ (ค.ศ. ๑๙๕๖) รัฐสภาอเมริกัน ก็ได้มีมติยกข้อความ In God We Trust (เรามอบชีวิตฝากจิตใจไว้ในองค์พระผู้เป็นเจ้า) ขึ้นเป็นคำขวัญของชาติ (national motto)

ในประเทศไทยนี้ พระพุทธศาสนาได้พิสูจน์ตัวเองมาแล้วตลอดประวัติศาสตร์อันยาวนานว่า พุทธศาสนิกชน นอกจากมีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นอันเดียวกันในหมู่พวกตนแล้ว ก็ยังอยู่ร่วมกันด้วยดีกับ ศาสนิกชนในศาสนาอื่น ๆ โดยมีไมตรีจิตมิตรภาพตามฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ไม่เคยมีการ

เบียดเบียนข่มเหงศาสนา หรือศาสนิกชนพวกอื่น ไม่ต้องพูดถึงศาสนิกชนต่างนิกายในพระพุทธศาสนาด้วยกัน ซึ่งมีแต่ไมตรีและความสัมพันธ์ในทางช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เคยมีปัญหาความขัดแย้งใด ๆ เลย นอกจากข้อเห็นแย้งทางปัญญาซึ่งก็แก้ไขไปตามวิธีการแห่งปัญญาที่เป็นทางแห่งสันติโดยแท้

ด้วยเหตุนี้ การที่ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จึงเป็นการสร้างความสามัคคี ในหมู่ประชาชนชาวไทยทั่วทั้งหมด โดยก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในประดาคนส่วนใหญ่ พร้อมทั้ง ไม่เสียสามัคคีต่อคนกลุ่มน้อย มีแต่ไมตรีจิตมิตรภาพ และความมีน้ำใจที่แผ่ออกไปกว้างขวางทั่วผืนแผ่นดิน

๔. พระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่ช่วยดำรงรักษาเสรีภาพในการนับถือศาสนา

ในสังคมไทย ตลอดประวัติศาสตร์ของการนับถือพระพุทธศาสนา เสรีภาพทางศาสนาเป็นสิ่งที่มีมาเอง เป็นไปเอง เป็นลักษณะของสังคมที่ถ่ายทอดกันมาโดยไม่ต้องรู้ตัว สืบเนื่องจากหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เชิดชูเสรีภาพในการใช้ปัญญา โดยไม่มีการบังคับศรัทธา เพราะฉะนั้นในประวัติของชนชาติไทย จึงไม่ต้องมี การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งเสรีภาพในการนับถือศาสนา อย่างที่ได้เกิดขึ้นเป็นเรื่องรุนแรงมากในหลายประเทศ

นอกจากชาวพุทธจะอยู่ร่วมด้วยดีกับศาสนิกชนของศาสนาอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้ว แม้เมื่อมีลัทธิศาสนาใหม่ ๆ เข้ามาจากภายนอก ที่มีอยู่แล้ว แม้เมื่อมีลัทธิศาสนาใหม่ ๆ เข้ามาจากภายนอก ก็ได้พบการต้อนรับอย่างดี และเปิดโอกาสหรือถึงกับช่วยเอื้อเฟื้อให้มีการเผยแพร่โดยสะดวกด้วยซ้ำ

ในหลายสังคม แม้เพียงขันติธรรม (tolerance) ต่อกันระหว่างศาสนาก็เป็นสิ่งที่ได้มาแสนยาก แต่สำหรับสังคมไทยชาวพุทธมิใช่มีเพียงขันติธรรม (tolerance) เป็นปกติธรรมดาเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์ เชิงบวก คือถึงกับช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเกื้อกูล หรือประสานร่วมมือ ด้วยเมตตากรุณาเลยทีเดียว ดังนั้นเมื่อ พระพุทธศาสนาแพร่หลายอยู่ เป็นศาสนาของคนส่วนใหญ่ จึงกลายเป็นปัจจัยและเป็นสื่อที่ช่วยให้ศาสนา ต่าง ๆ ที่แตกต่างหลากหลาย สามารถอยู่ร่วมกันด้วยดี

มองในแง่นี้ ถ้าไม่มีพระพุทธศาสนาคอยเอื้ออยู่ หรือไม่มีพระพุทธศาสนาเป็นบรรยากาศทั่วไปของสังคม ที่คอยช่วยประสานไว้ ความขัดแย้งระหว่างศาสนาต่าง ๆ จะมีโอกาสเกิดได้มากขึ้น ๆ เพราะฉะนั้น การที่ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชาชนส่วนใหญ่ จึงเป็นเรื่องช่วยรักษาเสรีภาพทางศาสนา และช่วยส่งเสริมให้ศาสนาต่าง ๆ อยู่ร่วมกันด้วยดี

เรื่องที่สังคมชาวพุทธไทยมีใจกว้าง เอื้อโอกาสแก่ลัทธิศาสนาทั้งหลาย ทั้งที่มีอยู่แล้วภายใน และที่เข้ามาใหม่จากภายนอกนี้ เป็นที่ทราบชัดกันเป็นอย่างดีแก่คนต่างชาติ โดยเฉพาะนักเผยแพร่ศาสนา จากตะวันตก ตั้งแต่ก่อนที่จะประเทศเหล่านั้นจะได้รู้จักเสรีภาพทางศาสนา ดังจะเห็นว่า ฝรั่งที่เข้ามาเมืองไทยจะเป็น

ราชทูต บาทหลวง พ่อค้าหรือทหารก็ตามไม่ว่าในสมัยอยุธยาก็ตาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ตาม ต่างออกปากแสดงความชื่นชมหรือประทับใจในเรื่องนี้ไว้

ในที่นี้จะไม่ยกคำพูดของคนไทยที่กล่าวถึงตนเองมาอ้างเลย แต่จะนำเอาคำพูดหรือบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่บาทหลวง มิชชันนารี และคนชาติตะวันตกอื่น ๆ ได้พูดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มาแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ในจดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริธประมุขมิสซังสู่อาณาจักรโคชินจีน (กรมศิลปากร, ๒๕๓๐) ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแห่งสมัยอยุธยาบาทหลวง ฌอง เดอ บูรช์ ได้บันทึกไว้ตอนหนึ่ง (หน้า ๕๒) ว่า

> *"ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะมีประเทศใดในโลก ที่มีศาสนาอยู่มากมาย และแต่ละศาสนา สามารถปฏิบัติพิธีการของตนได้อย่างเสรีเท่ากับประเทศสยาม"* และอีกตอนหนึ่งว่า (หน้า ๕๒)
> *"ความคิดของชาวสยามที่ว่าทุกศาสนาดี ดังนั้นพวกเขาจึงไม่แสดงตนเป็นปฏิปักษ์ต่อศาสนาอื่นใด หากศาสนานั้น ๆ สามารถยืนหยัดอยู่ได้ภายในกฎหมายของรัฐ"*

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ก็เช่นเดียวกัน ในหนังสือ *บันทึกเรื่อง มิสซังแห่งกรุงสยาม* (กรมศิลปากร, ๒๕๒๔) โดยมุขนายก ฌอง แบปติสต์ ปาลเลอกัวซ์ ก็ได้เขียนไว้ว่า

> *"นับแต่โบราณกาล ผู้ปกครองของไทยมีเจตนารมณ์อันดีงามที่จะปล่อยให้แต่ละชาติ ปฏิบัติพิธีการทางศาสนาของตนได้อย่างเสรี"*

และ ท่านยังได้เล่าตัวอย่างเหตุการณ์ประกอบไว้ด้วยอันแสดงว่า

> *"...นี่เองคือเสรีภาพในส่วนที่เกี่ยวกับการนับถือศาสนาอันเป็นสิ่งที่คนทั้งหลาย ได้ชื่นชมกันอยู่ในราชอาณาจักรแห่งนี้"*

น่าสังเกตว่า เมื่อมองกลับเข้าไปที่จิตใจของบาทหลวงหรือนักเผยแพร่ศาสนาจากตะวันตกเหล่านี้ เขากลับ มีความรู้สึกที่ตรงข้ามกับคนไทย คือเขาเดินทางเข้ามาพร้อมด้วยความรู้สึกไม่ดีไม่งาม ที่ตั้งไว้ก่อนแล้วต่อ พระพุทธศาสนา โดยจะพูดถึงด้วยถ้อยคำเรียกหรือเอ่ยอ้างอย่างดูถูกดูหมิ่น เช่น ในหนังสือ *รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๒* (กรมศิลปากร, ๒๕๓๕)

หน้า ๓๑ คณะบาทหลวงเยซูอิต ซึ่งเดินทางมาโดยพระราชโองการของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในพ.ศ. ๒๒๒๙ กล่าวถึง พระพุทธศาสนา โดยใช้คำเรียกว่า "ศาสนาป่าเถื่อน" (กรมศิลปากร, ๒๕๓๕) หรืออย่างในหนังสือชุดเดียวกันนั้น ชุดที่ ๑ หน้า ๖๖ ศาสนาจารย์ คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในราว พ.ศ. ๒๓๗๑ ก็จัด พระพุทธศาสนาเข้าในคำเรียกว่า "ศาสนาจอมปลอม" เรื่องความรู้สึกที่ดีของคนไทยต่อศาสนาอื่นนั้นเป็นเรื่องที่ ฝรั่งนักเผยแพร่ศาสนาทราบกันดีและพูดถึงบ่อยมาก ขอยกตัวอย่างมาอีก เช่น ใน*ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๙ ภาคที่ ๓๒* (คุรุสภา, ๒๕๐๘) มีบันทึกของ บาทหลวงเดอชัวซี ตอนหนึ่ง (หน้า ๒๔๙) ว่า

> *"จริงอยู่ จนถึงเวลาปัจจุบันนี้ พวกมิชชันนารียังไม่ได้ทำการใหญ่โตในเมืองไทยอย่างใด พวกไทยมีนิสัยอ่อนน้อม ไม่ชอบการโต้เถียง และโดยมากเชื่อเสียว่าศาสนาทุกศาสนาเป็นคำสั่งสอนที่ดีทั้งนั้น"*

ทั้งที่มองเห็นความรู้สึกที่ดีของคนไทย แต่นักเผยแพร่ศาสนาเหล่านั้น ก็หาได้มองดีตอบต่อพุทธศาสนาไม่ และมักพูดแสดงความรู้สึกที่ไม่ดี อย่างที่หนังสือ *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๑* (กรมศิลปากร, ๒๕๓๒) หน้า ๖๗ ศาสนาจารย์ กุตสลาฟฟ์ (สมัย ร.๓) เขียน ไว้อีกว่า

> *"ถึงแม้ว่าจริง ๆ แล้ว ประเทศสยามเปิดโอกาสให้กับทุก ๆ ศาสนา แต่ศาสนาพุทธก็ยังคงเป็นศาสนาประจำชาติ และสถาบันของรัฐทั้งหมดได้ให้การสนับสนุนความเชื่อที่ผิด ๆ นี้ . . . พวกเราได้รับอนุญาตให้ไปแสดงธรรมที่วัดในพุทธศาสนา..."*

นอกจากตั้งความรู้สึกไม่ดีมาแล้ว ฝรั่งเหล่านี้ ก็ยังตั้งเจตนาไม่ดีในการที่จะปฏิบัติต่อไปด้วย คือคิดหาทางทำลายพระพุทธศาสนาเสียเลย ดังใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๓ ภาคที่ ๔๐* (คุรุสภา, ๒๕๑๑) หน้า ๒๒๗ พิมพ์บันทึกจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสไว้ว่า

> *"ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงชักชวนแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ก็คงจะหันเข้าหาศาสนาโรมันคาทอลิก เป็นแน่ ถ้าการเป็นได้เช่นนี้จริงแล้ว จะเป็นพระเกียรติยศ แก่พระเจ้าหลุยส์สักเพียงไร เพราะในเวลาพระองค์ได้ทรงจัดการศาสนาในพระราชอาณาเขตของพระองค์ ยังได้ทรงจัดการทำลายศาสนาอันไม่ดีในแผ่นดินฝ่ายตะวันออก ซึ่งนับว่าเป็นประเทศที่เจริญที่สุดอยู่แล้ว"*

แม้ว่าทางฝ่ายศาสนาที่เข้ามาเผยแพร่นี้จะตั้งความรู้สึกที่ไม่ดีไว้ และมีเจตนาร้ายต่อพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ถ้าไม่ถึงกับแสดงออกเป็นเหตุการณ์ร้าย คนไทยก็ไม่ตั้งจิตคิดร้ายตอบ และคงเอื้อเฟื้อต่อไปตามปกติ

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชบาทหลวง ได้รับการอุปถัมภ์ในการเผยแพร่ศาสนาอย่างเต็มที่ ดังจะเห็นตัวอย่าง เช่นที่บันทึกไว้ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๖ ภาคที่ ๒๗* (คุรุสภา, ๒๕๐๗) หน้า ๒๖-๒๗ ว่า

> *"... อนุญาตให้บาทหลวง มิชชันนารี เทศน์สั่งสอนศาสนาได้*
> *โดยไม่ต้องมีใครห้ามปรามขัดขวางอย่างใด และอนุญาต*
> *ให้พวกมิชชันนารี ได้สอนหนังสือรักษา*
> *พยาบาลโรคต่าง ๆ และรับคนเข้ารีตได้ทั่วพระราชอาณาจักร*
> *โดยอยู่ใน ความปกครองและอุดหนุนของพระเจ้าแผ่นดิน*
> *การที่ได้อนุญาตเช่นนี้ มีแต่ข้อห้ามอย่างเดียวเท่านั้น*
> *คือห้ามมิให้บาทหลวง มิชชันนารี สอนการอย่างใด*
> *อันจะทำให้ราษฎรพลเมืองกลับใจทรยศ หรือคิดร้าย*
> *ต่อรัฐบาล และกฎหมายของบ้านเมือง ..."*

ความที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงใกล้ชิดและเอื้อเฟื้อต่อคณะบาทหลวงนั้น เป็นเหมือนที่ บาทหลวงเดอชัวซี บันทึกไว้ ปรากฏใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๙ ภาคที่ ๓๒* (คุรุสภา, ๒๕๐๘) หน้า ๒๕๑) ว่า

> *"พระเจ้ากรุงสยามโปรดให้สร้างโบสถ์ และจะโปรด*
> *พระราชทานสิทธิพิเศษให้แก่ศาสนาในพระที่นั่งที่ประทับ*
> *มีไม้กางเขนอันหนึ่งและทรงอ่านคัมภีร์ของศาสนาที่*
> *มองซิเออร์เดอเมตโลโปลิศได้แปลความเป็นภาษาไทย"*

ความมีเมตตตาการุณย์เอาพระทัยใส่ทะนุบำรุงกิจการของ คณะผู้เผยแพร่ศาสนาคริสต์ และสนพระทัย ศึกษาหลักศาสนา ของพระมหากษัตริย์ไทยอย่างนี้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดสำหรับพระพุทธศาสนา และไม่มีหลักการทางพระพุทธศาสนาห้ามปรามขัดขวาง กลายเป็นเรื่องแปลกสำหรับบาทหลวงทั้งหลาย ซึ่งทำให้ท่านเหล่านี้เข้าใจเอาว่า สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมีพระทัยเอนเอียงไปในทางที่จะนับถือ คริสต์ศาสนา

ในวงการบาทหลวงและข้าราชการฝรั่งเศสที่เข้ามาเมืองไทยสมัยนั้นย่อมทราบกันดีว่า การที่ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เจริญพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยานั้น ทรงมีวัตถุประสงค์ยิ่งใหญ่อยู่ที่การเผยแพร่ คริสต์ศาสนาดังในประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๖ ภาคที่ ๒๗ (คุรุสภา, ๒๕๐๗) หน้า ๗๔-๗๙) กล่าวถึง คำสั่งที่เสนาบดีฝรั่งเศสมอบไว้แก่มองซิเออร์ เดฟาช์ ผู้ได้ รับหน้าที่เป็นจอมพลผู้บังคับการค่ายและกองทัพบก ซึ่งบอกชัดเจนในความประสงค์ ๒ ข้อ ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ว่า

> *"... และการทั้งหลายทั้งปวง จะเป็นการสำเร็จ ตามพระราชดำริ*
> *ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ด้วยผลการค้าขายได้ตั้ง เป็นหลักฐานแล้ว*
> *ก็จริงอยู่ แต่มองซิเออร์ เดฟาร์ก็ควรจะทราบไว้ว่าข้อสำคัญที่ทำให้*
> *พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงพระราชดำริจะให้ชาวฝรั่งเศสไปอยู่โดย*
> *มั่นคงถาวรในเมืองไทยนั้น ก็เพราะมีพระราชประสงค์*
> *จะให้การศาสนาได้แพร่หลายเจริญยิ่งขึ้นไปด้วย"*

เสนาบดีฝรั่งเศสได้มีคำสั่งเนื้อความคล้ายกันนี้แก่มองซิเออร์ ลาลูแบร์ ซึ่งเป็นอัครราชทูตมีหน้าที่ไปพูด ทางโปลิติกและไปจัดการทางศาสนา และแก่มองซิเออร์เซเบเรต์ หัวหน้าราชทูตอีกคนหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่โดยเฉพาะที่จะไปจัดในเรื่องค้าขาย โดยให้ทั้งสองท่าน

> *"เป็นธุระตรวจตราดำริว่า จะจัดการอย่างใด จึงจะเหมาะ*
> *เพื่อให้ได้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส*
> *ที่ทรงดำริไว้ในข้อสำคัญ ๒ ข้อ กล่าวคือให้ศาสนาคริสเตียน*
> *ได้แพร่หลายไปทั่วทิศฝ่ายตะวันออก และให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน*
> *ของพระองค์ได้ทำการค้าขายในฝ่ายทิศตะวันออกทั่วไปด้วย"*

การที่บรรดาบาทหลวงฝรั่งเศสมั่นใจว่า พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระทัยพร้อมที่จะรับนับถือคริสต์ ศาสนานี้ก็ได้เป็นเหตุให้พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ส่งราชทูตเดอโชมองนำพระราชสาสน์มากราบทูล อัญเชิญให้ทรง เข้ารีต ดังที่ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑๙ ภาคที่ ๓๒ (คุรุสภา, ๒๕๐๘) หน้า ๒๐๒ แสดงจดหมายเหตุเขียนโดย บาทหลวงเดอชัวซีว่า

> *"ต่อได้อ่านพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว*
> *พระเจ้ากรุงสยามจึงได้ทรงทราบว่าที่ได้แต่งราชทูตมาใหญ่โต*
> *ในครั้งนี้ไม่มีความประสงค์อย่างใดนอกจากจะต้องการให้*
> *พระเจ้ากรุงสยามได้กลับนับถือศาสนาคริสเตียนเท่านั้น"*

แม้จะไม่ได้มีพระราชประสงค์อย่างที่ฝ่ายฝรั่งเศสเข้าใจ แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ไม่ได้ทรง ตอบปฏิเสธโดยตรง แต่ทรงตอบด้วยพระราชปรีชาญาณ โดยอ้างหลักการของคริสต์ศาสนานั้นเองว่า พระเป็นเจ้าทรงสร้างสรรค์บันดาลสิ่งทั้งหลายและการทั้งปวง การที่มีความนับถือศาสนาต่างกันอยู่นี้ คงจะเป็น พระประสงค์ขององค์พระเป็นเจ้า ฉะนั้นการที่พระองค์จะเข้ารีตนั้น ก็มอบถวายสุดแต่

องค์พระเป็นเจ้าจะตัดสิน จัดสรรให้เป็นไป และมิได้ขัดเคืองพระราชหฤทัยในเรื่องนี้ และได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงคณะนักเผยแพร่ ศาสนาคริสต์มากขึ้นต่อไป

ใน*ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๙ ภาค ๓๒ นั้นเอง หน้า ๑๔๙* ได้กล่าวถึงข้อเขียนที่มองซิเออร์ วาเช รวบรวมไว้ ตอนหนึ่งว่า

> *"พระสังฆราชฝรั่งเศส ซึ่งได้ประสาทพรพระเป็นเจ้า*
> *ก็ได้เอาเมืองไทยเป็นท่ามกลางสำหรับคณะบาทหลวงทั่วไป*
> *และได้พยายามแผ่พระธรรมของพระเยซูเจ้าได้แพร่หลายทั่วไป"*

มองซิเออร์ ลาลูแบร์ ได้เขียนไว้ในหนังสือของตน ซึ่งประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๖ ภาคที่ ๒๗ หน้า ๖๒ ได้นำมาพิมพ์เป็นเชิงอรรถไว้ว่า

> *". . . เหตุใดเราจึงอุตส่าห์ข้ามน้ำข้ามทะเลตั้ง ๖,๐๐๐ ไมล์*
> *สำหรับจะไปชักชวนประเทศอินเดีย ประเทศสยาม ประเทศจีน*
> *และญี่ปุ่น ให้ถือศาสนาคริสเตียนเล่า . . . บางทีพวกไทยก็ฟัง*
> *คำสั่งสอนพวกบาทหลวงก็มีเป็นบางครั้งบางคราว และอนุญาตให้*
> *พวกบาทหลวงสร้างวัดและสอนศาสนาตามหน้าที่ของเขาได้*
> *ความจริงจะว่าใครใจดี เขาหรือเรา"*

ในเรื่องนี้ นายพล ฟอร์บัง ได้เขียนบันทึกความจำไว้ปรากฏใน*ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาคที่ ๘๐* (คุรุสภา, ๒๕๒๗) หน้า ๙๔ ว่า

> *"ความจริงพระนารายณ์มหาราช ไม่เคยมีพระราชดำริเช่นนั้นเลย*
> *พระเจ้าอยู่หัวของเราทรงเชื่อว่า พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย*
> *ทรงมีพระราชศรัทธาที่จะทรงเข้ารีตจริง จึงทรงแต่งตั้งเชวาลิเอร์*
> *เดอะ โชมองต์ เป็นราชทูต มาเชื่อมทางพระราชไมตรีกับ*
> *พระนารายณ์มหาราช"*

เชวาลิเอร์ เดอ ฟอร์บัง นี้ เป็นนายทหารฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาในคณะของราชทูตเดอ โชมอง และได้อยู่รับราชการในเมืองไทย ได้รับพระราชทานยศเป็นนายพลเรือและผู้บัญชาการทหารบก มีบรรดาศักดิ์ เป็น*ออกพระศักดิสงคราม* และได้ไปเป็นผู้บัญชาการทหารที่ป้อมเมืองบางกอก ต่อมาได้เดินทางกลับไปรับราชการอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เชวาลิเอร์ เดอ ฟอร์บัง ได้เขียนบันทึกความจำไว้เป็นจดหมายเหตุฟอร์บัง อยู่ใน*ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาคที่ ๘๐* (คุรุสภา, ๒๕๒๗)

เมื่อกลับไปฝรั่งเศสแล้ว ครั้งหนึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เล่าเรื่องศาสนาของประเทศไทย และได้รับสั่งถามว่าคณะผู้สอนศาสนาทำการได้ผลมากเพียงไร และชักชวนคนไทยเข้ารีตได้มากเท่าไร (หน้า ๑๙๓) ซึ่งฟอร์บังได้กราบทูลว่า

> *"ผู้สั่งสอนศาสนาชักชวนคนไทยเข้ารีตไม่ได้สักคนเดียว"*

ต่อมา ฟอร์บัง ได้ไปสนทนากับแปร์ เดอะ ลาเชส (Pere de La Chaise เป็นบาทหลวงใหญ่ ผู้ทำหน้าที่รับสารภาพบาปประจำพระองค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) ซึ่งก็ได้ถามว่า ผู้สั่งสอนศาสนาได้ทำ กิจการสำเร็จผลเพียงไร ฟอร์บัง ได้เล่าความตามที่ได้กราบทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และเติมความว่า (หน้า ๑๙๗-๒๐๐)

> *"ที่ทำให้คริสต์ศาสนาแผ่ไพศาลไปไม่ได้เร็วนั้น ต้องโทษจรรยาวัตร*
> *ขอพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีความอดทนและเคร่งครัดมาก พระภิกษุสงฆ์*
> *เหล่านี้ไม่เสพสุราเมรัย ฉันแต่ของที่คนใจบุญถวายเป็นวัน ๆ ไปเท่านั้น*
> *ของที่ได้มากเกินความจำเป็นก็บริจาคแก่คนจน ไม่เก็บไว้สำหรับ*
> *วันรุ่งขึ้นเลย . . .*
> *". . . ตามปรกติใจความของพระธรรมเทศนานั้นแนะนำให้คนทำบุญ*
> *จึงทั่วพระราชอาณาจักรนั้นมีคนใจบุญมากมาย เพราะฉะนั้นเรา*
> *จะไม่แลเห็นคนที่จนถึงต้องขออาหารมารับประทาน*
> *". . . ธรรมจรรยาของเขาเลิศกว่าของเรามาก เขาหานับถือผู้สั่งสอน*
> *ศาสนา ของเราไม่ เพราะว่าผู้สั่งสอนศาสนาไม่เคร่งครัด*
> *เท่าพระภิกษุสงฆ์*
> *"เมื่อผู้สั่งสอนของเราแสดงคริสต์ธรรม คนไทยซึ่งเป็นคนว่านอน*
> *สอนง่ายนั่งฟังธรรมปริยายนั้นเหมือนฟังคนเล่านิทานให้เด็กฟัง*
> *ความพอใจของเขานั้น ไม่ว่าจะสอนศาสนาใดก็ชอบฟังทั้งนั้น . . ."*
> *"พระภิกษุสงฆ์ไม่เถียงเรื่องศาสนากับผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อมีคนยก*
> *คริสต์ศาสนาหรือศาสนาใด ๆ มาพูดกับท่าน ท่านก็เห็นว่าดีทั้งนั้น*
> *ถ้ามีคนมาปรักปรำพระพุทธศาสนา ท่านก็ตอบอย่างเย็นใจว่า*
> *เมื่ออาตมภาพเห็นว่าศาสนาของท่าน เป็นศาสนาที่ดี เหตุไรท่านจึง*
> *ไม่เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีเหมือนกันเล่า . . ."*

ในประเทศไทยนี้แม้จะเคยมีผู้พยายามยกตัวอย่างกรณีที่ดูเหมือนว่า เป็นการบีบคั้นข่มขี่ศาสนิกชน ในศาสนาอื่นขึ้นมาเอ่ยอ้าง แต่เมื่อพิจารณาโดยใกล้ชิด ก็จะเห็นชัดว่าเป็นกรณีที่เกิดขึ้นเนื่องจาก ปัญหาการเมืองการปกครอง ที่กระทบต่อความมั่นคงของรัฐ เป็นการละเมิดข้ออนุญาตอย่างที่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงกำหนดไว้ดังที่อ้างแล้วข้างต้น (*อนุญาตให้บาทหลวง มิชชันนารี เทศน์สั่งสอนศาสนาได้โดยไม่ต้องมีใครห้ามปรามขัดขวางอย่างใด . . . มีแต่ข้อห้ามอย่างเดียวเท่านั้น คือห้ามมิให้ . . . สอนการอย่างใด อันจะทำให้ราษฎรพลเมืองกลับใจทรยศหรือคิดร้ายต่อรัฐบาล และกฎหมายของบ้านเมือง*) หรือเป็นการฝ่าฝืนละเมิดต่อองค์พระมหากษัตริย์ (ขอให้พิจารณาเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นในสมัยพระเพทราชาท้ายแผ่นดินพระเจ้าตากสินและปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า) โดยที่ในบางครั้งก็มีกรณีที่ นักเผยแพร่ศาสนาได้ติเตียนกล่าวร้าย ต่อพระพุทธศาสนาไว้ก่อนมาเป็นข้อผสม ซึ่งคงต้องยกให้เป็นเรื่อง วิสัยของจิตใจปุถุชน ที่มีความยึดมั่นรักใคร่หวงแหนในสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นของตน ซึ่งแสดงออกมาบ้างเป็นบางครั้งบางคราว

อย่างไรก็ดี ข้อที่สำคัญก็คือ ไม่มีหลักคำสอนใด ๆ ในพระพุทธศาสนาที่จะยกขึ้นอ้างอิงเป็นหลักฐาน สนับสนุนให้เกิดการเบียดเบียนขึ้นได้ ไม่ว่าในกรณีใด ๆ และเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับกรณีร้ายแรง ซึ่งเกิดขึ้น ในที่มากมายหลายแห่งในประเทศชาติศาสนาอื่น ๆ ที่ศาสนิกชนอ้างหลักศาสนาขึ้นมารบราฆ่าฟัน ทำร้ายกันอย่างรุนแรง เป็นสงครามใหญ่ก็มีหลายครั้ง ไม่ว่าระหว่างศาสนิกต่างศาสนาหรือศาสนิกในศาสนาเดียวกัน แต่ต่างนิกายก็ตาม ก็จะเห็นได้ว่า กรณีขัดแย้งบีบคั้นที่มีเพียงประปรายในประเทศไทยนั้น เป็นเรื่องเล็กน้อยอย่างไม่อาจยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับเขาได้เลย

ปัจจุบัน ทั่วโลกติดต่อถึงกันง่ายดายเหมือนเป็นชุมชนอันเดียว ในสภาพเช่นนี้ถ้าศาสนาต่าง ๆ ยังมีท่าที ความรู้สึกและพฤติการณ์ดูหมิ่นดูแคลนเป็นปฏิปักษ์ต่อกันและกันและมีหลักการแห่งการบังคับศรัทธาเป็น พื้นฐาน ก็ย่อมจะมีการกีดกั้นเบียดเบียนบีบคั้นตลอดจนกำจัดกันระหว่างศาสนาอยู่ต่อไป และในสภาพเช่นนั้นพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่ไม่มีความรุนแรง ก็ยากที่จะดำรงรอดอยู่ได้ โลกจึงต้องการศาสนาที่มี ลักษณะเชื่อมประสานและมีหลักการที่อื้อต่อเสรีภาพ

ปรากฏว่า โลกทุกวันนี้ยังเต็มไปด้วยปัญหาความขัดแย้งรบราฆ่าฟันกันระหว่างหมู่ชนที่นับถือศาสนา ต่างกัน โลกจึงนับวันจะต้องการศาสนาที่มีลักษณะเชื่อมประสานอย่างนั้นมากยิ่งขึ้น เพื่อให้สันติสุข ของโลกดำรง อยู่ได้

พระพุทธศาสนามีท่าทีความรู้สึกที่ดีและได้แสดงความเอื้อเฟื้อต่อศาสนาอื่นทุกศาสนาตลอดมา จนกระทั่ง แม้แต่นักเผยแพร่ศาสนาอื่นที่มีท่าทีไม่เป็นมิตร ก็ยังยอมรับ ทั้งเป็นศาสนาที่ยึดถือหลักการ แห่งเสรีภาพในการใช้ปัญญาอีกด้วย ดังนั้นการที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ จึงทำให้มั่นใจได้ว่า นอกจากพระพุทธศาสนาเองจะดำรงอยู่ได้แล้ว ก็จะช่วยให้ศาสนาอื่น ๆ ทั้งหลายอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี ในบรรยากาศแห่งความมีเสรีภาพทางศาสนาด้วย

โดยนัยดังกล่าวมา การที่ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติจึงเท่ากับเป็นการ ยกหลักการแห่งเสรีภาพในการนับถือศาสนาขึ้นมาสถาปนาไว้ซึ่งเป็นฐานที่ค้ำจุนช่วยให้ไม่มีการเบียดเบียน กันทางศาสนา และเสริมสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้ศาสนาต่าง ๆ ทั้งหลายดำรงอยู่และดำเนินกิจการกันไปได้ด้วยดีโดยสงบสุข

๕. พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติไทย

ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า นับแต่ประเทศไทยได้มีประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องชัดเจนเป็นของตน ชนชาติไทยก็ได้นับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมาโดยตลอด กิจการและเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ มากมาย ในบ้านเมือง เป็นเรื่องราวของพระพุทธศาสนา เกี่ยวข้องกับวัดวาอาราม หรือมิฉะนั้นก็ผสมผสานกับคติทางพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของประเทศไทยเป็นประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือ พระพุทธศาสนา หรือประวัติศาสตร์ของชาติไทยก็เป็นประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาด้วย

แม้ในยุคปัจจุบันก็ยังมีคำขวัญที่ถือกันต่อ ๆ มาว่า *ชาติ ศาสน์ กษัตริย์* อันเป็นความหมายที่แสดงโดย สีทั้งสามของธงไตรรงค์ ซึ่งเป็นธงชาติของไทย และเป็นเครื่องยืนยันถึงการที่ได้ถือว่า ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ทั้งสามนั้นเป็นสถาบันหลักของประเทศที่ดำรงอยู่คู่เคียงกัน โดยเฉพาะศาสน์หรือศาสนานั้น ย่อมหมายถึง พระพุทธศาสนา ดังหลักฐานจาก บทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ผู้ทรงออกแบบ ธงไตรรงค์นั้นเอง คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงกำหนดไว้ให้สีธงแต่ละสีเป็น สัญลักษณ์ของสถาบันทั้งสามที่กล่าวมาแล้วนั้น ดังปรากฏในหนังสือ *ดุสิตสมิต ฉบับพิเศษ ๒๔๖๑ หน้า ๔๒* ว่า

ขอร่ำรำพรรณบรรยาย	ความคิดเครื่องหมาย
แห่งสีทั้งสามงามถนัด	ขาวคือบริสุทธิ์ศรีสวัสดิ์
หมายพระไตรรัตน์	และธรรมะคุ้มจิตไทย
แดงคือโลหิตเราไซร้	ซึ่งยอมสละได้
เพื่อรักษะชาติศาสนา	น้ำเงินคือสีโสภา
อันจอมประชา	ธ โปรดเป็นของส่วนองค์
จัดริ้วเป็นทิวไตรรงค์	จึ่งเป็นสีธง
ที่รักแห่งเราชาวไทย	

ตามหลักการแห่งสถาบันหลัก และสัญลักษณ์ของธงไตรรงค์นี้ เมื่อขยายความออกไป ย่อมได้ความหมาย ในส่วนของพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำ พระมหากษัตริย์ไทย

การที่ถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักคู่ชาติบ้านเมืองนี้ ได้เป็นมาตลอดประวัติศาสตร์ อันยาวนาน จะเห็นได้จากหลักฐานที่สำคัญยิ่ง คือ พระราชดำรัสขององค์พระมหากษัตริย์ในทุกยุคทุกสมัย ดังตัวอย่าง ที่จะยกมาอ้าง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย ได้บรรยายตอนหนึ่ง ปรากฏอยู่ในหนังสือ *ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑* (กรมศิลปากร, ๒๕๑๙) หน้า ๑๗ ว่า

> *"...พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า*
> *ท่วยปั่วท่วยนางลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิงฝูง*
> *ท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน*
> *เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว..."*

ในคราวที่คณะทูตพิเศษของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แห่งกรุงศรีอยุธยา แจ้งการที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอัญเชิญพระองค์ให้เข้ารีตเป็นคาทอลิก พระองค์ได้ตรัสตอบ ผ่านมองซิเออร์ ฟอลคอน พระราชดำรัสครั้งนี้ แสดงถึงความที่ทรงมั่นคงในพระพุทธศาสนา โดยที่พร้อมกันนั้น ก็ทรงมีพระทัยกว้างขวางตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่เอื้ออำนวยเสรีภาพทางศาสนาและทรงมี พระปรีชาญาณในการนำเอาหลักการของศาสนามาใช้สื่อสารรักษาพระราชไมตรี โดยไม่ต้องทรงตอบปฏิเสธ โดยตรง พระราชดำรัสนี้ปรากฏในหนังสือ *ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๔ ภาคที่ ๔๑* (คุรุสภา, ๒๕๑๑) หน้า ๑๔๑-๑๔๒ ตอนหนึ่งว่า

> *". . . เราก็มีความประหลาดใจมากว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส*
> *เพื่อนรักของเราได้มาเป็นพระธุระในการอันเป็นกิจของพระเป็นเจ้า*
> *เพราะเราก็เห็นว่าพระเป็นเจ้าเองก็หาได้ฝักใฝ่ในเรื่องนี้ไม่*
> *เพราะการที่มนุษย์เรามีร่างกายมีวิญญาณ มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน*
> *ไม่ใช่พระเป็นเจ้าจะโปรดให้มนุษย์ทั้งปวง ได้มีความนับถือศาสนา*
> *อันเดียวกันแล้ว พระเป็นเจ้ามิทำให้มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาร่วมศาสนา*
> *เดียวกันหรือ แต่นี่พระเป็นเจ้า ก็ไม่ต้องการให้เป็นเช่นนั้น*
> *กลับปล่อยให้มีศาสนาต่าง ๆ กันทั่วโลก ตั้งแต่ไหนแต่ไร*
> *มาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะไม่ควรเชื่อหรือว่า พระเป็นเจ้า*

มีความประสงค์จะให้มนุษย์เราได้นับถือและบูชา พระองค์ด้วยวิธี และลัทธิต่าง ๆ กัน . . . แต่อย่างไรก็ดีเราก็รู้กันอยู่แล้วว่าการ ทั้งปวงจะเป็นอย่างไรก็สุดแล้วแต่พระเป็นเจ้าจะสั่งให้เป็น. . ."

ความที่ได้ตรัสนี้ ได้ทำเป็นเอกสารราชการ คือคำตอบจดหมายที่ เชอวาเลียเดอโชมอง เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ถวายสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยาม เมื่อวันที่ ๒๘ เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ (พ.ศ. ๒๒๒๘) หนังสือตอบนั้นปรากฏใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๔ ภาคที่ ๔๑ นั่นเอง หน้า ๖๙ ดังนี้

"...และขอให้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงดำริด้วยว่า ถ้าพระเจ้าผู้สร้างฟ้า สร้างดินและสร้างสิงสาราสัตว์อันมีรูปพรรณสัณฐานและนิสัยต่าง ๆ กัน จะประสงค์ให้ มนุษย์ทั้งหลายได้นับถือศาสนาอย่างเดียวกันทุกคน และให้มนุษย์ทั้งหลาย อยู่ในกฎหมายอันเดียวกันหมดแล้ว พระเจ้าก็คงจะทำให้เป็นเช่นนั้นได้ง่ายที่สุด แต่สิงสาราสัตว์ ต้นหมากรากไม้ และของทั้งปวงพระเจ้าก็ได้สร้างให้มีรูปพรรณ และลักษณะต่างกันทั้งสิ้น จึงเป็นพยานให้เห็นได้ว่า การที่เกี่ยว ด้วยศาสนานั้น พระเจ้าก็คงต้องการให้ถือต่างกันเหมือนกัน เพราะเหตุฉะนั้นพระเจ้ากรุงสยามนายของข้าพเจ้าทรงยอมให้ พระเจ้าได้ตัดสินในเรื่องนี้.. ."

ในศาลพระเจ้าตากสินมหาราช พระเจ้ากรุงธนบุรี ณ วัดอรุณราชวราราม มีคำจารึกว่า

อันตัวพ่อ ชื่อว่า พระยาตาก ทนทุกข์ยาก กู้ชาติ พระศาสนา
ถวายแผ่นดิน ให้เป็น พุทธบูชา แด่พระศาสนา สมณะ พระพุทธโคดม
ให้ยืนยง คงถ้วน ห้าพันปี สมณะพราหมณ์ชี ปฏิบัติ ให้พอสม
เจริญสมถะ วิปัสสนา พ่อชื่นชม ถวายบังคม รอยบาท พระศาสดา
คิดถึงพ่อ พ่อยู่ คู่กับเจ้า ชาติของเรา คงอยู่ คู่พระศาสนา
พุทธศาสนา อยู่ยง คู่องค์กษัตรา พระศาสดา ฝากไว้ ให้คู่กัน

เมื่อขึ้นต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงประกาศพระราชปณิธาน ในการเสด็จขึ้นครองราชย์ (*พระราชนิพนธ์นิราศท่าดินแดง*)ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันขอบขัณฑสีมา รักษาประชาชนและมนตรี

ความข้างต้นนี้ปรากฏใน *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑* (กรมศิลปากร, ๒๕๒๖) หน้า ๖๑ ว่า

"แล้วมีพระราชโองการปฏิสันถารแก่เจ้าพระยาและพระยาทั้งปวงว่า 'สิ่งของทั้งนี้ จงจัดทำนุบำรุงไว้ให้จงดี จะได้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและพระราชอาณาเขตสืบไป'. . ."

และอีกตอนหนึ่ง หน้า ๑๑๓ ว่า

"ครั้งนี้ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงมีอุตสาหะในฝ่าย พระพุทธจักรให้พระไตรปิฎกบริบูรณ์ขึ้นให้จงได้ ฝ่ายข้างอาณาจักร ที่จะเป็นศาสนูปถัมภกนั้นเป็นพนักงาน โยม โยม จะสู้เสียสละ ละชีวิตบูชาพระรัตนตรัยสุดแต่จะให้พระปริยัติบริบูรณ์ เป็นมูลที่จะตั้งพระพุทธศาสนาจงได้"

ในเอกสาร "ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ก็มี พระบรม ราชาธิบายตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงน้ำพระทัยต่อพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งสถานะของพระพุทธศาสนา ใน แผ่นดินไทย ว่าดังนี้

"อนึ่ง ในพระเจ้าแผ่นดินก็ตรัสสรรเสริญว่าศาสนาใด ๆ ไม่ประเสริฐกว่าพระพุทธศาสนารับสั่งดังนี้ทุกพระเจ้าแผ่นดินมา จนทุกวันนี้ ก็ซึ่งรับสั่งดังนี้ก็ดูเหมือนจะเอาใจพระสงฆ์ ซึ่งเป็นเจ้าของ ศาสนาโตอยู่ในแผ่นดิน ก็ที่แท้พระสงฆ์ราชาคณะที่เป็นประธาน ในศาสนา ก็ยังโง่งมงาย ไม่รู้แผ่นดินแผ่นฟ้า...แต่พระเจ้าแผ่นดิน องค์นี้...ทรงทายสูรย์จันทร์ถูกต้องแน่นอน...ก็เมื่อเป็นดังนี้ ท่านยังสรรเสริญว่าพุทธศาสนาดีกว่าศาสนาทั้งปวง แลทรงอุตสาหะ ประพฤติตามพุทธศาสนาอยู่ ก็เห็นชัดว่าเป็นเพราะพึ่งพาอาศัย พุทธศาสนาอยู่..."

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยะมหาราช ก็ได้ทรง แสดงน้ำพระทัยของพระองค์ต่อพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงเซอร์ เอดวิน อาร์โนลด์ ผู้แต่งหนังสือประทีปแห่งทวีปอาเซีย ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ความตอนหนึ่งว่า

"พระราชบิดาของฉัน ได้ทรงสละเวลา เป็นส่วนใหญ่ในการศึกษา และคุ้มครองศาสนาของชาติ ส่วนฉันได้ขึ้นครองราชย์ในขณะอายุ ยังน้อย จึงไม่มีเวลาที่จะเป็นนักศึกษาอย่างพ่อ ฉันเองมีความสนใจ

ในการศึกษาหนังสือหลักธรรมต่าง ๆสนใจที่จะคุ้มครองศาสนาของเรา และต้องการให้มหาชนทั่วไปมีความเข้าใจถูกต้อง"

แม้แต่การศึกษาของพระภิกษุสามเณร ก็ถือว่าเป็นภารกิจของรัฐ ซึ่งรัฐบาลจะต้องเอาใจใส่ดูแล เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาของสังคมไทยสืบมาแต่โบราณ ดังที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าไว้ใน "อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม" ว่า

"การสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรนับเป็นราชการแผ่นดินอย่างหนึ่งด้วยอยู่ในพระราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก"

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้มีพระราชดำรัสมากมายเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา ดังตัวอย่างที่ปรากฏในพระบรมราโชวาทเรื่อง *เทศนาเสือป่า* ตอนหนึ่งว่า

"พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาสำหรับชาติเรา... ศาสนาในสมัยนี้เป็นของที่แยกจากชาติไม่ได้... เป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทยจะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพระพุทธซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา"

"...เพราะฉะนั้น เป็นหน้าที่ของเราทั้งหลายที่จะช่วยกัน บำรุงรักษาพระพุทธศาสนาอย่าให้เสื่อมศูนย์ไป การที่จะบำรุงพระพุทธศาสนาเราต้องรู้สึกก่อนว่า หลักของพระพุทธศาสนาคืออะไร?"

"...เราจะถือว่า เราเป็นไทยด้วยกันหมด เราจะต้องรักษาความเป็นไทยของเราให้ยั่งยืน เราจะต้องรักษาพระพุทธศาสนา ให้ถาวรวัฒนาการอย่างที่เป็นมาแล้วหลายชั่วโคตรของเราทั้งหลาย"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบันก็ได้ทรงมีพระราชดำรัสประกาศ ไว้ในการพระราชทานพระพุทธนวราชบพิตรว่า

"ข้าพเจ้าถือว่า พระพุทธนวราชบพิตรเป็นที่ตั้งแห่งคุณพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพสูงสุดและเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศไทย และของคนไทย..."

พระราชดำรัสทั้งหลายที่ได้ยกมาอ้างนี้ หากเป็นของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ก็อาจมีผู้แย้งได้ว่า เป็นพระราชมติส่วนพระองค์ แต่เมื่อปรากฏชัด ตามที่แสดงไว้นี้ว่า พระมหากษัตริย์ที่ทรงความสำคัญ ยิ่งหลายพระองค์ และในทุกยุคสมัยได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน จึงย่อมเป็นหลักฐานยืนยันที่ชัดเจน ซึ่งต้องถือว่าเป็นระบบการและแบบแผนของประเทศไทย

เฉพาะอย่างยิ่ง จะต้องมองเห็นและเข้าใจด้วยว่า การที่องค์พระประมุขของชาติมีพระราชดำรัสดังนี้ มิใช่เป็นเพียงแนวทางพระราชดำริ ขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่เป็นการตรัสในฐานะผู้นำของประเทศแทนเสียงประชานิกรของพระองค์ เป็นเครื่องสะท้อนภาพรวมของสังคมไทย อันเป็นประมวลแห่งประเพณี คตินิยม และพฤติกรรมของประชาราษฎร์ทั่วไปในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่รองรับการปกครองของประเทศ จึงกล่าวได้โดยชอบธรรมว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติของประเทศไทย

๖. พระพุทธศาสนาสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทย ที่รักความเป็นอิสระเสรี

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป หรืออย่างน้อยคนไทยทั้งหลายก็มีความรู้สึกและพูดหรือเขียนกันเองบ่อย ๆ ว่า ชาวไทยเป็นชาติที่รักความเป็นอิสระเสรี ไม่ยอมและทนไม่ได้ที่จะอยู่ใต้อำนาจบังคับของใคร

ในแง่ส่วนรวมของชาติ ก็หมายถึงความเป็นเอกราช ซึ่งชนชาติไทยก็รักษามาได้โดยตลอด ถ้าพูดถึงอดีตนานไกลก่อนพันปีมาแล้ว เมื่อดินแดนของตนถูกรุกรานหรือครอบครอง ก็ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจ ครอบครองนั้น แต่พากันอพยพร่นถอยลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่ หรือถ้าพูดถึงระยะ ๑๐๐-๔๐๐ ปีมานี้ ก็เป็นประเทศหนึ่ง ในจำนวนน้อยประเทศนักในทวีปอาเซียที่สามารถรักษาตัวรอดพ้น จากความเป็นเมืองขึ้นของประเทศนักล่าอาณานิคมมาได้

ส่วนในแง่บุคคลหรือชาวไทยแต่ละคนก็รักความเป็นอิสระส่วนตัว ชอบเป็นตัวของตัวเอง ชอบทำอะไรด้วยตัวเองหรือชอบทำอะไร ๆ เฉพาะตัวเป็นอิสระจนมีบ่อย ๆ ที่หมิ่นเหม่จะเลยเถิด ไปจนกลายเป็นมานะ ซึ่งเป็นกิเลสที่ทำให้ถือตัวเป็นใหญ่ ลงกันไม่ได้ ร่วมมือกันไม่เป็น ตลอดจนช่วงชิงกัน เป็นใหญ่หรือกลายเป็นการทำอะไร ๆ ตามใจตัวเอง เอาแต่ใจของตนอย่างที่พูดกันจนเป็นคำล้อเลียนว่าทำได้ตามชอบใจคือไทยแท้ ถ้าคนไทยสามารถรักษาความรักอิสรเสรีภาพไว้ได้ให้อยู่ในขอบเขตที่แท้จริง ของมัน ไม่โตเลยเถิดไปเป็นมานะ และไม่กลายเป็นการเอาแต่ใจของตัวก็ย่อมเป็นความดีงามและความประเสริฐ อันชอบธรรมยิ่ง

กล่าวกันว่า ความเป็นชาติและเป็นชนที่รักอิสรเสรีภาพของคนไทยนี้ปรากฏให้เห็นแม้แต่ในคำที่ เป็นชื่อเรียกประเทศชาติและประชาชน คำเรียกชื่อประเทศและคนไทยนั้น รู้จักกันทั่วไปว่า มี ๒ อย่าง คือ *ไทย* กับ *สยาม* แต่ไม่ว่าจะเรียกว่า ไทย หรือ สยาม ก็ตาม ก็มีความหมายเล็งถึงความเป็นอิสระเสรีเช่นเดียวกัน คำทั้งสองนี้จะมีรากศัพท์ที่แท้จริงมาอย่างไรในที่นี้จะไม่ขอวิเคราะห์เชิงวิชาการทางนิรุกติศาสตร์ให้เคร่งครัด แต่พูดเพียงเท่าที่อาจเป็นไปได้หรือน่าจะเป็นไปได้ หรือแม้แต่สวมรับเอาในเมื่อเห็นว่ามีความหมายเข้ากันได้ดี

คำว่า *ไทย* อาจจะเป็นคำเดียวกับ *ไท* หรือมาจาก *ไท* ในหนังสือเก่า ๆ เคยพบเรียกคนไทยว่า ไท ก็มี ไท แปลว่าเป็นใหญ่ในตัว คือ เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อคนอื่นอย่างที่พูดบ่อย ๆ ว่า เป็นไทแก่ตัว ซึ่งก็ตรงกับมีอิสรภาพ หรือเป็นอิสระเสรีนั่นเอง

ส่วนคำว่า *สยาม* ดูเหมือนจะเลือนลางกว่าในเรื่องที่มาของศัพท์ และถ้าจะให้พบรากศัพท์ที่แท้แน่นอน ก็คงยังต้องเถียงกันอีกมาก แต่ในที่นี้ จะขอใช้วิธีง่าย ๆ โดยลากหรือดึงเข้าหาบาลี

ในภาษาบาลีมีคำหนึ่งที่ใกล้เคียงกับ "สยาม" มาก ทั้งโดยรูปศัพท์ การออกเสียง และความหมาย ที่ตรงกับ "ไท" กล่าวคือคำว่า *สยํ* เขียนอย่างไทยเป็น สยัง ถ้าเขียนเลียนแบบสันสกฤตก็เป็น *สยมฺ* (สยัม) แปลว่า เอง โดยตนเอง ในตัวเอง หรือลำพังตน *สยํ* หรือ *สยมฺ* นี้ ที่ใช้ในความหมายตรงกับ "ไท" หรือ เป็นอิสระเสรีก็คือ เมื่อมาในคำว่า *สยํวสี* (สยมฺวสี หรือ สยัมวสี) แปลว่า มีอำนาจในตัว หรือเป็นตัวของตัวเอง สามารถจะทำอะไร ๆ ได้ตามใจตัว คำว่า *สยํวสี* (สยมฺวสี หรือ สยัมวสี) นี้ ตามปกติมาร่วมกับเสรีเป็นคำชุดว่า "เสรี สยํวสี" ซึ่งมีความหมายทำนองเดียวกัน หรือเป็นคำเสริมกัน (เช่น ใน ม.ม.๑๓/๒๘๓/๒๗๗) โดยนัยนี้ แม้แต่ว่าตามรูปศัพท์หรือคำที่เป็นชื่อเรียก คนไทย หรือ ชาวสยาม ก็หมายถึงคนที่รักความเป็นอิสระเสรี ชอบเป็นตัวของตัวเอง

พระพุทธศาสนานั้น เรียกได้ว่าเป็นศาสนาแห่งอิสรภาพจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เรียกชื่อ อย่างหนึ่งว่า *วิมุตติ* แปลว่า ความหลุดพ้น ความปลอดพ้นจากสิ่งผูกรัด บีบคั้นครอบงำจำกัดขัดข้อง ไม่ต้องขึ้นต่อ อะไร ๆ หรือใคร ๆ ได้แก่ความเป็นอิสระนั่นเอง

นิพพานซึ่งเป็นบรมธรรม คือ ธรรมสูงสุด มีไวพจน์ คือ คำพ้องความหมายใช้แทนกันได้หลายคำ และไวพจน์ของนิพพานคำหนึ่งก็คือ *อิสสริยะ* หรือ อิสรภาพที่แปลว่าความเป็นอิสระ

การประพฤติปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนานั้น เป็นการดำเนินในแนวทางของความเป็นอิสระ และเพื่อความเป็นอิสระทุกขั้นตอน ดังจะเห็นได้ว่า ศรัทธาจะต้องมีปัญญาควบคุมและจะต้องนำไปสู่ปัญญา เพราะปัญญาทำให้พึ่งตนเองได้ เป็นอิสระ สาวกอาศัยพระศาสดาเป็นกัลยาณมิตรในฐานะทรงเป็น เพียงผู้ชี้ทางที่จะต้องเดินด้วยตนเองศรัทธาจะต้องระวังไม่ให้กลายเป็นความติดในตัวบุคคลและในที่สุด

ผู้ปฏิบัติ จะเห็นแจ้งสัจธรรมรู้ความจริงด้วยตนเอง โดยไม่ต้องขึ้นต่อองค์พระศาสดา และจะมีชีวิต อยู่ด้วยปัญญา เรียกว่า เป็นผู้พึ่งตนเองได้ ทุกคนจะต้องทำตนให้พึ่งตนได้ ตามหลักการพึ่งตนที่ว่า "*ตนแล เป็นที่พึ่งของตน*" พุทธพจน์บทหนึ่งแสดงคติของพระพุทธศาสนาว่า

สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺขํ สพฺพํ อิสฺสริยํ สุขํ

แปลว่า การอยู่ใต้อำนาจคนอื่นเป็นทุกข์ทั้งสิ้น อิสรภาพเป็นสุขทั้งสิ้น (ขุ.อุ. ๒๕/๖๓/๙๙)

ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยผู้รักความเป็นอิสระเสรีกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาแห่ง อิสรเสรีภาพนั้น จะเป็นไป ในลักษณะที่ว่า คนไทยนับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงทำให้คนไทย เป็นผู้รักความเป็นอิสระเสรี หรือจะเป็นไปในแนวทางที่ว่า เพราะเหตุที่คนไทยเป็นผู้รักความเป็นอิสระเสรี คนไทยจึงรับนับถือพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพ ข้อนี้ไม่อาจชี้ชัดหรือตัดสินได้ในที่นี้ แต่อย่างน้อยย่อมเป็นความจริงที่พูดได้โดยไม่ผิดพลาดว่า การที่คนไทยผู้รักความเป็นอิสระเสรี ยอมรับ นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพนั้น เป็นภาวะที่สอดคล้องกัน และเป็นเครื่องสนับสนุนให้คนไทยมีลักษณะนิสัยเช่นนั้นเข้มข้นเด่นชัดยิ่งขึ้น พูดอีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งอิสรเสรีภาพ สอดคล้องกับลักษณะนิสัย ของคนไทยผู้รักความเป็นอิสระเสรี และเป็นเครื่องสนับสนุน ให้คนไทยดำรงรักษาคุณลักษณะนั้นไว้ได้อย่างหนักแน่นชัดเจนตลอดมา

ข้อที่จะต้องไม่ประมาทในทางธรรม เพื่อให้ชาติไทยดำรงรักษาอิสรภาพไว้ได้ด้วยดี พร้อมทั้ง มีความเจริญรุ่งเรืองประสบประโยชน์สุขไปด้วยในเวลาเดียวกัน มีอยู่ประการหนึ่งคือ คนไทยจะต้อง ประจักษ์ชัดในความหมายของความเป็นอิสระเสรี หรืออิสรภาพและเสรีภาพอย่างถูกต้องชัดเจนแล้วประพฤติ ปฏิบัติดำรงชีวิต และดำเนินกิจการอยู่ภายในอิสรภาพ และเสรีภาพที่ถูกต้องตามความหมายนั้น โดยไม่ล้ำเลย จากอิสรภาพและเสรีภาพไปจนกลายเป็นมานะที่ทำให้ถือตัวเป็นใหญ่ อยากใหญ่ใฝ่เด่น และแข่งขันช่วงชิง อำนาจกัน ลงกันไม่ได้ ไม่ยอมกันตามเหตุผล ร่วมมือและทำงานด้วยกันไม่ได้ หากแต่รู้จักพึ่งตนเอง และช่วยกันทำให้อิสรภาพเป็นเครื่องอำนวยโอกาสเพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขร่วมกัน ถ้าปฏิบัติได้เช่นนี้ พระพุทธศาสนาก็จะสอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี และจะเป็นเครื่องสนับสนุนลักษณะนิสัยนั้นให้หนักแน่นมั่นคงอย่างมีคุณค่าได้โดยแท้จริง

๗.พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของชาติไทย

ความรักอิสรเสรีภาพ ที่กล่าวมาแล้วในข้อก่อนนั้น เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชนชาติไทย แต่เพราะ เป็นคุณลักษณะที่มีความสำคัญโดดเด่น และมีแง่ที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษ จึงได้แยกพูดเป็นข้อหนึ่งต่างหาก

นอกจากความรักอิสรเสรีภาพแล้ว เอกลักษณ์ไทยที่ค่อนข้างเด่นชัด ก็คือ ความมีน้ำใจเมตตา อย่างเป็นสากล ความรู้สึกผ่อนคลาย สบาย ๆ เรื่อย ๆ ปลงใจได้ ไม่ชอบความรุนแรงและความรู้จักประสาน ประโยชน์ ลักษณะเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์แต่ละอย่าง ๆ แต่ทั้งหมดทุกอย่างนั้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน หรือมีแกนสอดประสานอันเดียวกัน และพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมให้เกิดเอกลักษณ์เหล่านี้ หรือว่าหลักความเชื่อถือและการปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเป็นแกนร้อยประสานเอกลักษณ์เหล่านี้

ความมีน้ำใจ เป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของคนไทย ซึ่งชาวต่างชาติมักกล่าวขวัญถึง อย่างพิเคยเอ่ยอ้าง แล้วข้างต้นความมีน้ำใจของคนไทยนี้เป็นไมตรีจิตอย่างสากล คือ แสดงออกแก่คนทั่วไปเสมอเหมือน หรือคล้ายคลึงกัน ไม่แบ่งพวกแบ่งหมู่ ไม่จำกัดชาติศาสนา คนไทยให้เกียรติแก่คนต่างชาติต่างศาสนา ยินดีต้อนรับคนต่างถิ่นต่างลัทธิ บางทีให้เกียรติแก่คนต่างชาติต่างถิ่น ต้อนรับด้วยความมีน้ำใจอย่างเป็นพิเศษ ยิ่งกว่าที่แสดงออกต่อคนชาติเดียวกัน แม้ในบางกรณีจะมีทัศนคติไม่สู้ดีต่อคนบางกลุ่มบางพวกบ้าง แต่ก็ไม่เป็นไปอย่างรุนแรงและไม่ผูกใจเหนียวแน่นยาวนาน ลักษณะนี้แสดงออกอีกด้านหนึ่ง คือ การปรับตัวเข้าได้ง่ายและอยู่ร่วมกันได้ดีกับคนที่มีชาติหรือถือศาสนาต่างกัน

ความมีไมตรีอย่างสากลนี้ สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนาที่ถือว่ามนุษย์และแม้สัตว์อื่น ทุกอย่าง ตั้งแต่ดิรัจฉานเป็นต้นไป ล้วนเป็นเพื่อนทุกข์ มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา เสมอกันทั้งสิ้น ต่างก็มีกรรมเป็นของตน เป็นไปตามอำนาจของกรรมที่ตนกระทำเช่นเดียวกัน และสอนให้มีเมตตาเป็นอย่างอัปปมัญญธรรม คือ แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางไม่มีประมาณ ไม่จำเพาะแดน ไม่จำกัดขอบเขต ทั่วถึงสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่า

คนไทยมีลักษณะจิตใจที่ไม่ยึดติดถือมั่นอย่างรุนแรงต่อสิ่งทั้งหลาย จึงไม่เอาเรื่องเอาราวอะไรจริงจัง เกินไป แม้จะเกิดความเสื่อม ความสูญเสีย ความพลัดพรากต่าง ๆ ก็ยอมรับความจริงได้ง่าย มองเห็นความเป็น ธรรมดา ปลงใจได้ ไม่เศร้าโศกเสียใจมากเกินไปหรือนานเกินควร แม้จะเกิดเรื่องราวถูกเบียดเบียน บีบคั้น ข่มเหงก็ลืมง่าย ไม่ผูกใจโกรธเกลียดนาน จึงเป็นคนไม่เครียด มีความรู้สึกผ่อนคลาย เรื่อย ๆ สบาย ๆ ไม่พยาบาท จองเวร และไม่ชอบความรุนแรง เหตุร้ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นประเภทชั่ววูบแล้วก็ผ่านไป เข้าทำนองที่ว่า "*ไม่เป็นไร ลืมเสียเถิด*" "*แล้วก็แล้วกันไป อโหสิกันเสียเถิด*" "*อนิจจัง มีเกิดก็มีดับ*" และ "*เกิดแก่เจ็บตาย เป็นของธรรมดา ทำใจเสียเถิดนะ*"

ลักษณะจิตใจอย่างนี้ มีหลักพระพุทธศาสนาเป็นฐานหล่อเลี้ยงและสนับสนุน หลายประการ เฉพาะอย่างยิ่ง หลักอนิจจังที่สอนให้รู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร ทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้ว ก็จะต้องดับไป ซึ่งสัมพันธ์กับหลักความ ไม่ยึดติดถือมั่น ให้ไล่ถอนสลัดละอุปาทาน และหลักการวางใจ ต่อโลกธรรมทั้งหลาย ตลอดจนหลักที่ว่า เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร และหลักเมตตากรุณาธรรม ที่กล่าวมาแล้วนอกจากนั้น ความไม่ยึดติดถือมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง เหนียวแน่นรุนแรง จนเกินไปนี้ ยังส่งผลสืบเนื่อง ต่อไปอีกช่วยให้ชาวไทยเป็นคนปรับตัวเข้ากับคนใหม่ สิ่งใหม่ได้ง่าย พร้อมที่จะรับวัฒนธรรม ตลอดจนสิ่งสนอง แปลกใหม่จากภายนอก และรู้จักประสานประโยชน์ สามารถมองข้ามส่วนหรือลักษณะ ที่ขัดแย้งที่ไม่เหมาะ ไม่เข้ากัน ที่ไม่เป็นผลดี หรือที่ไม่พอใจ จับฉวยแต่ส่วน หรือลักษณะที่ใช้ได้ ไปกันได้เหมาะกันเอื้ออำนวย เป็นคุณเป็นประโยชน์เอามาผสมผสานหรือจัดสรร ให้สอดคล้องในทางที่จะ บังเกิดผลเป็นประโยชน์

คุณลักษณะทั้งหลายที่จะเกิดเป็นเอกลักษณ์ของชาติขึ้นได้นั้น จะต้อง เป็นที่ยอมรับเชื่อถือปฏิบัติกัน จนเคยชินอย่างกว้างขวางทั่วไปในสังคม และได้รับการ ปลูกฝังถ่ายทอดสืบกันมาตลอดเวลายาวนานจน แนบแน่น ซึมซาบอยู่ในชีวิตจิตใจ อย่างเป็นปกตินิสัยของคนส่วนใหญ่ และแสดงออกมาทางพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นไปเอง การที่หลักความเชื่อถือและการปฏิบัติใน พระพุทธศาสนา ได้หล่อหลอมตัวออกมาเป็น เอกลักษณ์ของคนไทยเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ากลมกลืนสนิทอยู่ในจิตใจของคนไทย จนถึงขั้นที่กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเป็นไทย

อย่างไรก็ตามว่าโดยทั่วไป สิ่งทั้งหลายที่แม้จะดี ก็ย่อมมีด้านหรือส่วนที่ด้อย อยู่ด้วยในตัว ลักษณะ ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมานี้ ถ้าปฏิบัติผิดเรื่องผิดที่ และขาดหลักการ ที่เป็นคู่กำกับหรือเป็นส่วนเติมเต็ม ให้เป็นการปฏิบัติ ที่ครบวงจร ก็อาจก่อผลเสียหาย เป็นโทษได้ เช่น ความเป็นคนเรื่อย ๆ สบาย ๆ ปลงใจได้ ไม่จริงจังกับ เรื่องราว ทั้งหลายมากนัก อาจทำให้กลายเป็นคนที่ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่หรือที่ประสบ โดยไม่คิดแก้ไขปัญหา ไม่คิดเปลี่ยนแปลง และปรับปรุง ขาดความกระตือรือร้น ตลอดจนเป็นคนเฉื่อยชา และปล่อยปละละเลยไม่ป้องกัน แก้ไข และไม่ก้าวหน้า สร้างสรรค์

การที่จะเกิดโทษอย่างนี้ขึ้น ก็เพราะถ่ายทอดสืบต่อคุณลักษณะเหล่านั้นตาม ๆ กันมา โดยไม่ได้ตรวจสอบตนเองและไม่ได้ทบทวนหลักความเชื่อและหลักการ ปฏิบัติทางพระศาสนา ซึ่งเป็นพื้นฐานที่มาของคุณลักษณะเหล่านั้นให้ชัดเจน มองเห็นทั่วตลอดอยู่เสมอ เพื่อให้แนวความคิดและพฤติกรรม ของตนดำเนินไปสู่การ ปฏิบัติที่ครบวงจร เช่น มองเห็นความเป็นอนิจจังแล้วปลงใจได้ สบายใจหายทุกข์ ร้อน เลยหยุดนิ่งอยู่แค่นั้น ไม่ใช้ปัญญามองหาเหตุปัจจัยในกระบวนการของ ความเป็นอนิจจัง และดำเนินการแก้ไข ปรับปรุง ให้ตรงเหตุตรงปัจจัย ด้วยความ ไม่ประมาท คุณธรรมที่จะต้องใช้กำกับเอกลักษณ์ทั้งหลายอยู่เสมอ ก็คือปัญญา และอัปปมาทธรรม

๘. พระพุทธศาสนาเป็นมรดก และเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของชนชาติไทย

นอกจากความเชื่อถือและคุณธรรมต่าง ๆ ที่ปลูกฝังถ่ายทอดกันมาจนติดเป็นนิสัยใจคอ ดังเช่น เอกลักษณ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นมรดกทางจิตใจและเป็นสมบัติประจำตัวด้านในแล้ว พระพุทธศาสนายังเป็น มรดกและคลังสมบัติทางด้านรูปธรรมที่ล้ำค่าของชนชาติไทยอีกด้วย

โบราณสถานและโบราณวัตถุทั้งหลายเป็นมรดกและเป็นสมบัติที่สำคัญยิ่งของประเทศชาติ นอกจากเป็นหลักฐานสำหรับสืบค้น และยืนยันความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของชาติแล้ว ยังเป็นของมีค่า อย่างสูงอีกด้วย ความมีค่าที่ว่านี้มิใช่เฉพาะคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น แต่รวมถึงคุณค่าทางเศรษฐกิจด้วย ทั้งนี้โดยเหตุผลถึงสองประการ

ประการแรก ในส่วนอดีต ว่าโดยต้นกำเนิดหรือตัวของวัตถุสถานนั้นเอง โบราณวัตถุสถานเหล่านั้น เกิดจากแรงศรัทธาหรือไม่ก็เป็นผลงานสร้างสรรค์ของพระมหากษัตริย์ คนมีฐานะสูง หรือชุมชนทั้งหมด จึงมักสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่ดีที่สุดและสร้างอย่างดีที่สุด

ประการที่สอง ในส่วนปัจจุบัน ว่าโดยความเป็นแหล่งแห่งรายได้ของประเทศ โบราณวัตถุสถานทั้งหลาย มีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง ในการดึงดูดความสนใจทำให้คนต่างถิ่นและต่างประเทศเดินทางเข้ามาทัศนาจร จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยให้ประชาชนจำนวนมากมีงานทำ ทำให้ท้องถิ่นขยายตัวเฟื่องฟู และเพิ่มพูนรายได้ของประเทศชาติโบราณสถานและโบราณวัตถุทั้งหลายในประเทศไทยของเรานี้ ส่วนใหญ่ก็คือปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ซึ่งมีอยู่ตามวัดวาอารามทั้งหลาย ทั้งที่ร้างแล้วและที่ยังเป็นสำนักอยู่ ในปัจจุบันอันล้วนเป็นของเกิดในพระพุทธศาสนา ว่าที่จริงไม่เฉพาะแต่ปูชนียวัตถุสถานที่เป็นของโบราณ เท่านั้น แม้ปูชนียวัตถุสถานมากมายในสมัยอันใกล้จนถึงปัจจุบัน ก็มีคุณค่าในเชิงที่กล่าวมานี้ไม่น้อยเหมือนกัน

ประวัติศาสตร์ของชาติไทยยุคต้น ๆ นอกจากอาศัยโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยเฉพาะ ปูชนียวัตถุสถานในพระพุทธศาสนาเป็นหลักฐานสืบค้นและยืนยันแล้วก็ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมจำพวกตำนานเป็นต้น ซึ่งส่วนมากเป็นวรรณคดีในพระพุทธศาสนา หรือนิพนธ์ขึ้นโดยพระภิกษุในอารามต่าง ๆ

เอกลักษณ์ของชาตินั้น มิใช่มีเฉพาะส่วนที่เป็นนามธรรมอย่างที่กล่าวถึงในข้องก่อนเท่านั้น แม้เอกลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม ซึ่งปรากฏอยู่ตามวัตถุต่าง ๆ ก็มีอยู่เป็นสำคัญอีกส่วนหนึ่งด้วยเอกลักษณ์ด้านนี้ จะพบได้ในศิลปะไทยทุกสาขาทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม รวมทั้งวรรณศิลปใน กวีนิพนธ์ทั้งหลาย และความเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนของคนไทย ที่เหลือมาในวรรณกรรมพื้นบ้านตลอดจน ดนตรีประเภท ต่าง ๆ

ศิลปกรรมทั้งหลายและดนตรีเหล่านี้ ส่วนมากเป็นของเกิดในพระพุทธศาสนาในสถาบัน พระพุทธศาสนา หรือไม่ก็เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นอกจากจะเป็นเครื่องแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติไทย แล้ว จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เป็นต้นเหล่านี้ ก็เป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันมีค่ายิ่งอยู่ในตัวของมันเอง ดังเช่นที่เป็นปูชนียวัตถุและปูชนียสถาน ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

๙. พระพุทธศาสนาเป็นหลักนำทาง ในการพัฒนาชาติไทย

ปัจจุบันนี้ ได้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า การที่จะพัฒนาประเทศให้สำเร็จผลดีบรรลุจุดหมาย ที่ต้องการได้อย่างแท้จริงนั้น จะพัฒนาเพียงด้านวัตถุอย่างเดียวเท่านั้นไม่เพียงพอ ประสบการณ์ในการพัฒนา ตลอดเวลายาวนานที่ผ่านมาได้สอนให้เห็นตระหนักว่า การมุ่งพัฒนาวัตถุภายนอกอย่างเดียวนั้น แม้จะระดมทุนระดมแรงลงไปแล้วอย่างมากมาย ก็ไม่ทำให้สังคมบรรลุความมั่งคั่งรุ่งเรืองและสันติสุขที่แท้จริงได้ ตามวัตถุประสงค์

แม้ว่าเมื่อมองดูผ่าน ๆ เผิน ๆ จะเห็นเหมือนว่าบ้านเมือง ได้เจริญเฟื่องฟูแปลกหูแปลกตาไปมากมาย แต่เมื่อตรวจสอบดูกับเกณฑ์เป้าหมายที่ได้ตั้งไว้ก็เห็นชัดเจนว่าการพัฒนายังห่างจากผลสำเร็จที่ต้องการ ไม่ว่า จะเป็นด้านเศรษฐกิจสังคม หรือการเมืองก็ตาม หนำซ้ำปัญหาบางอย่างที่ไม่เคยมีก็เกิดมีขึ้น หรือที่มีน้อยก็ระบาดแพร่หลายมากขึ้น ดังปรากฏอยู่ว่า ความยากจนแร้นแค้นยังแผ่ขยายทั่วไปทั้งในกลางเมืองและในชนบท การกระจายรายได้ของประชากรไม่ดำเนินไปด้วยดีฐานะทางเศรษฐกิจของคนกลับห่างไกลกันมากขึ้น ในด้าน สุขภาพ แม้แต่สาธารณสุขมูลฐานก็ยังขาดแคลน และไม่เฉพาะสุขภาพกายเท่านั้น สุขภาพจิตก็เสื่อมโทรมลงชีวิตคนในถิ่นที่เรียกว่าเจริญ มีลักษณะสับสนวุ่นวาย คนมีทุกข์ใจมากขึ้นเป็นโรคจิตโรคประสาทมากขึ้น ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษา ก็ยังอยู่ในภาวะสัมฤทธิ์ผลได้ยาก สถิติคนว่างงานก็มีแต่เพิ่มสูงขึ้น ตามลำดับการพัฒนาประชาธิปไตยก้าวหน้าไปได้ไม่มากกว่าที่ถอยหลัง มีความไม่สะอาดและความไม่ซื่อตรง ท่วมท้นในกระบวนการ

แม้ว่าถนนหนทางจะมีเพิ่มขึ้นมากมาย แต่การจราจรก็ไม่เรียบร้อย ผู้คนไม่มีระเบียบวินัยในการใช้ถนน จุบัติเหตุมีสถิติสูงอย่างน่ากลัวยิ่ง ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นปัญหาหนักยิ่งขึ้น จนคนจำนวน มากมีชีวิตอยู่ด้วยความหวาดกลัวอาชญากรรมยังแพร่หลาย ฉลี่ยล้น ฆ่า ข่มขืน ที่ร้ายแรงปรากฏขึ้นบ่อย ๆ การฉ้อราษฎร์บังหลวงกลายเป็นของชินชา ความเสื่อมโทรมทางด้านวัฒนธรรมมีกระแสแรง ชนกลายเป็นของ สามัญ ค่านิยมที่ไม่พึงปรารถนาและ ไม่อื้อต่อการพัฒนา เช่น ค่านิยมบริโภค และความนิยมหุ้งฟ้อ แผ่กระจายไปทั่ว ปัญหาทางเพศเพิ่มสูง

อบายมุขระบาดทั่วไปทั้งในกรุงและชนบท ชาวบ้านฝากความหวัง ในชีวิตไว้กับการพนันในรูปแบบต่าง ๆ และหมกมุ่นจนยากที่จะแก้ไข เยาวชนมากมายทำลายอนาคต ของตนเอง และก่อปัญหาแก่สังคมโดยเป็นผลสืบเนื่องจากการติดสิ่งเสพติด

ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทวีสูงขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายไปมาก ต้นน้ำลำธารร่อยหรอลง ฝนไม่ตกต้อง ตามฤดูกาล แผ่นดินแห้งแล้ง ทำให้เกษตรกรรม ยากลำบากมากขึ้น ส่งผลต่อความยากจนแร้นแค้นยิ่งขึ้นไปอีก แม้ถึงจะผลิตพืชผลได้มากก็ประสบปัญหาทางการตลาด มีการเอารัดเอาเปรียบกันมากกลายเป็นว่า ขายข้าวได้มาก ยิ่งกลับยากจนลง ในขณะเดียวกัน มลภาวะก็กำลังแพร่กระจายกว้างขวางออกไป ทั้งในดิน ในน้ำ และในท้องฟ้า คุกคามต่อชีวิตและสุขภาพของประชากรทั่วทุกคน การพัฒนาประเทศยังไม่สามารถก้าวข้ามพ้นภาวะเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา

ไม่เฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนาเท่านั้น แม้ในประเทศ ที่เรียกว่าพัฒนาแล้ว ทั้งหลาย สภาพที่พัฒนาแล้วก็เป็นไปในด้านรูปธรรมคือจำพวกวัตถุและระบบการทั้งหลายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนด้านจิตใจก็พัฒนาเฉพาะที่เกี่ยวกับรูปธรรมนั้นเป็นสำคัญ เช่น นิสัยการทำงานและการเคารพกฎเกณฑ์เป็นต้น แต่ปัญหาด้านจิตใจแท้ ๆ กลับเพิ่มมากขึ้น เช่น ความทุกข์ใจ ความเครียดความกระวนกระวาย ความรู้สึกแปลกแยก ความเร่าร้อนเพราะกิเลส มีโลภะ โทสะโมหะ เป็นต้น ซึ่งเมื่อแก้ไขและหาทางออกไม่ถูกต้อง ก็ผลักดันย้อนกลับออกมาเป็นพฤติกรรมที่ก่อปัญหาแก่สังคม เช่น เป็นโรคจิตกันมาก สถิติคนฆ่าตัวตายสูงเยาวชนมั่วยาเสพติดอย่างแพร่หลาย มีพฤติกรรมวิปริตทางเพศแบบต่าง ๆ การละทิ้งสังคมและกฎเกณฑ์ ของสังคม การแข่งขันและหวาดระแวงกันระหว่างชาติใหญ่ที่พัฒนาแล้ว ความหวาดกลัวสงครามนิวเคลียร์ และปัญหาความเสื่อมโทรมของภาพแวดล้อม โดยเฉพาะมลภาวะที่เพิ่มขึ้นอันตรายสูงขึ้น ๆ ทุกที

บทเรียนจากการพัฒนานั้นสอนให้รู้ว่า การพัฒนาจะต้องดำเนินไปอย่างรอบด้านทั่วถึง ไม่ใช่มุ่ง พัฒนาแต่เพียงด้านวัตถุอย่างเดียว โดยเฉพาะตัวคนซึ่งเป็นผู้ร่วมในกระบวนการพัฒนาและเสวยผล ของการพัฒนา จะต้องได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดี มิฉะนั้น จะทำให้กระบวนการพัฒนาระส่ำระสายไปหมด

แนวการพัฒนาจึงต้องหันมาเน้นด้านการพัฒนาคน และในการพัฒนาคนนั้น ส่วนสำคัญที่สุดก็คือจิตใจ ดังนั้น ในยุคปัจจุบัน งานพัฒนาจึงหันมาให้ความสนใจแก่การพัฒนาจิตใจมากขึ้น การพัฒนาจิตใจนั้น รวมถึง การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนสุขภาพจิตโดยทั่วไป การพัฒนาจิตใจ ตลอดจนการพัฒนาคน ทั้งคนนั้น เป็นงานหลักของพระพุทธศาสนา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า คำสอนทั้งหมด ในพระพุทธ - ศาสนามี ศูนย์รวม อยู่ที่การพัฒนาคน

ความจริงพระพุทธศาสนาทั้งส่วนหลักธรรมคำสอนที่เป็นนามธรรม และส่วนสถาบันคือ พระสงฆ์ และวัดวาอาราม เป็นต้น ได้มีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติมาโดยตลอด

โดยเฉพาะในอดีต (และแม้ปัจจุบันในชนบทหลายแห่ง) พระสงฆ์ได้เป็นผู้นำในการพัฒนา และวัดได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตใจและทางปัญญาของชุมชน และวัด ก็เป็นศูนย์กลางของชุมชน เริ่มแต่บทบาทสำคัญที่สุด คือ เป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชน โดยมี พระสงฆ์เป็นครู อาจารย์ ศิลปวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ พัฒนาขึ้นในวัด หรือออกไปจากวัด คนมีการศึกษาทั้งหลายล้วนเป็นผู้เล่าเรียนไปจากวัด เมื่อไปอยู่ในชุมชนก็ใช้ความรู้หลักธรรมวินัย และความรู้วิชาการอื่นที่ได้ศึกษาจาก วัดนั้น เป็นเครื่องนำครอบครัวและชุมชนในการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพการงานให้เจริญก้าวหน้า และอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความร่มเย็นเป็นสุขตามควรแก่ความประพฤติปฏิบัติ

ต่อมาเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกแพร่หลายเข้ามา และระบบการต่าง ๆ แบบตะวันตก ได้รับการสถาปนาเป็นหลักของบ้านเมือง แนวทางการพัฒนาก็เปลี่ยนแปลงไป วัดก็เหินห่างออกไปจากกระบวนการพัฒนาตามลำดับ โดยเฉพาะเมื่อการพัฒนามุ่งเน้นด้านวัตถุ บทบาทของวัดพระสงฆ์ และพระศาสนาก็ยิ่งลางเลือนลง จนโดยมากเหลือแต่บทบาทในด้านการเอื้อต่องานพัฒนา เช่น อำนวยสถานที่และอุปกรณ์ของวัด การให้กำลังใจและคำกล่าวสอนสนับสนุนในคราวชุมนุมอย่างมีพิธีกรรม เป็นต้น ซึ่งไม่สู้มีความหมายเป็นแก่นสารอะไรนัก

ครั้นถึงบัดนี้ เมื่อแนวโน้มของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปอีก โดยหันมาเน้นการพัฒนาจิตใจ และ การพัฒนาตัวคนมากขึ้น ก็เป็นโอกาสที่วัดและพระสงฆ์ หรือพระพุทธศาสนาทั้งหมด จะได้รื้อฟื้นบทบาทใน การพัฒนาและบทบาทของผู้นำการพัฒนาขึ้นใหม่ โดยปรับตัว ปรับวิธีการ และปรับบทบาทนั้น ให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน

การที่จะนำทางการพัฒนาและสวมรับบทบาทต่าง ๆ ในการพัฒนาให้ได้ผลดีนั้น นอกจากจะต้องมี ความชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทที่เหมาะสมและขอบเขตของการดำเนินบทบาทของวัดและพระสงฆ์แล้ว สิ่งที่สำคัญยิ่ง ก็คือ จะต้องมีหลักธรรมนำทาง สำหรับชี้แนวทางของการพัฒนาอย่างชัดเจน ไม่ใช่ทำกันอย่างพร่า ๆ กระจัดกระจาย แบบจับปะติดปะต่อคนละทางสองทาง ไม่ประสานสอดคล้อง ไม่รวมกำลังแล่นแน่ว ไปด้วยกัน ซึ่งจะทำให้การพัฒนาไม่สำเร็จผลดี หรือถึงกับล้มเหลวซ้ำรอยเดิมอีก

ขอยกตัวอย่างเบื้องแรกควรจะมีหลักธรรมหมวดใหญ่ที่ชี้นำแนวทางการพัฒนาเป็นพื้นฐานก่อน หลักธรรมใหญ่เหล่านี้ จะแสดงหลักการทั่วไปของการพัฒนา ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ ครบรอบ และครอบคลุม หรือรอบด้าน และตลอดวงจร (ครบรอบ ตลอดวงจร, ครอบคลุม รอบด้าน)

ในแง่รอบด้าน หรือ ครอบคลุม ถ้าเป็นการพัฒนาคนพระพุทธศาสนาสอนให้พัฒนาให้ครบ ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน เรียกว่า ภาวนา (การฝึกอบรม เจริญ หรือ พัฒนา) ๔ คือ

๑) **กายภาวนา** แปลว่า พัฒนากาย ข้อนี้มิใช่เฉพาะการพัฒนาร่างกายให้แข็งแรง ไร้โรค มีสุขภาพดีเท่านั้น แต่ท่านเน้นการพัฒนากายในความหมายว่าเป็นการพัฒนา ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทางกายภาพ เริ่มแต่ปัจจัย ๔ เป็นต้นไปอย่างถูกต้องดีงาม ในทางที่เป็นคุณประโยชน์ เช่น สัมพันธ์กับอาหาร โดยกิน เพื่อช่วยให้ร่างกายมีกำลังมีสุขภาพดี ไม่ใช่เพื่อมุ่งเอร็ดอร่อย อวดโก้ แสดงฐานะ สัมพันธ์กับโทรทัศน์ โดยดูเพื่อติดตามข่าวสาร แสวงหาความรู้ ส่งเสริมปัญญา มิใช่เพื่อหมกมุ่นในความสนุกสนานเพลิดเพลิน หรือเอาเป็นเครื่องมือเล่นการพนัน เป็นต้น

๒) ศีลภาวนา แปลว่า พัฒนาศีล หมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมให้ เป็นไปด้วยดี เริ่มแต่ไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นแก่สังคม ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่นต่อสังคม มีระเบียบวินัย ประกอบสัมมาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียร ฝึกฝนอบรมกายวาจาของตน ให้ประณีต ปราศจากโทษก่อคุณประโยชน์และเป็นเครื่องสนับสนุนการฝึกอบรมจิตใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๓) จิตภาวนา แปลว่า พัฒนาจิต คือ พัฒนาจิตใจให้มีคุณสมบัติดีงามพรั่งพร้อม ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ด้านดังนี้

ก. คุณภาพจิต คือ ให้มีคุณธรรมต่าง ๆ ที่เสริมสร้างจิตใจให้ดีงาม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต เช่น มีเมตตา มีความรัก ความเป็นมิตร มีกรุณาอยากช่วยเหลือ ปลดเปลื้องทุกข์ของผู้อื่น มีจาคะ คือ มีน้ำใจเผื่อแผ่ มีคารวะมีความกตัญญู เป็นต้น

ข. สมรรถภาพจิต คือ ให้เป็นจิตที่มีความสามารถ เช่น มีสติดี มีวิริยะ คือ ความเพียร มีขันติ คือ อดทน มีสมาธิ คือ จิตตั้งมั่นแน่วแน่ มีสัจจะ คือ จริงจัง มีอธิษฐาน คือ เด็ดเดี่ยวแน่วแน่ต่อจุดหมาย เป็นจิตใจที่พร้อมและเหมาะที่จะใช้งาน โดยเฉพาะงานทางปัญญา คือ การคิดพิจารณาให้เห็นความจริงแจ่มแจ้งชัดเจน

ค. สุขภาพจิต คือ ให้เป็นจิตที่มีสุขภาพดี มีความสุขสดชื่นร่าเริงเบิกบาน ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส พร้อมที่จะยิ้มแย้มได้ มีปีติ ปราโมทย์ ไม่เครียด ไม่กระวนกระวาย ไม่คับข้อง ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมอง ไม่หดหู่โศกเศร้า เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา แปลว่า พัฒนาปัญญา คือ พัฒนาความรู้ความเข้าใจให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง และใช้ความรู้แก้ปัญหาทำให้เกิดประโยชน์สุขได้ เริ่มแต่รู้เข้าใจศิลปวิทยาเรียนรู้ถูกต้องตามเป็นจริง ไม่บิดเบือน หรือเอนเอียงด้วยอคติ คิดวินิจฉัยใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ รู้เข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย รู้จักแก้ไขปัญหาและทำการให้สำเร็จตามแนวทางของเหตุปัจจัย ตลอดจนรู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร ถึงขั้นที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์โดยสิ้นเชิง

ในแง่ครบรอบ หรือ ตลอดวงจรการพัฒนาทุกด้านหรือทุกอย่าง ควรตรวจสอบให้เป็นการปฏิบัติที่ครบ วงจร ไม่ใช่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ซึ่งจะทำให้ได้ผลครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือได้ผลดีไม่สมบูรณ์ อาจจะดีครึ่งหนึ่ง เสียครึ่งหนึ่ง หรือดีด้านหนึ่งแต่ไปเสียอีกด้านหนึ่ง ขอยกตัวอย่างการปฏิบัติธรรมสักข้อหนึ่ง ซึ่งใช้ได้ในการพัฒนาทุกอย่าง ดังเช่น การปฏิบัติตามหลัก อนิจจัง อนิจจัง หมายถึงความไม่เที่ยง มีหลักการในทางปฏิบัติ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ

ช่วงที่ ๑ ทำจิต หรือปรับใน เป็นช่วงรู้เท่าทันคติธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร เกิดขึ้นแล้วก็จะต้องดับสลายไป ทำให้ปลงใจได้ หายทุกข์โศก สบายใจ ไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม

ช่วงที่ ๒ ทำกิจ หรือ ปรับนอก เป็นช่วงสืบค้นเหตุปัจจัยของความไม่เที่ยงที่ปรากฏออกมาเป็น อาการอย่างนั้น ๆ (เช่นว่า เสื่อม หรือ เจริญ) ว่าทำไมจึงเสื่อม ทำไมจึงเจริญ ทำอย่างไรจึงจะไม่เสื่อม ทำอย่างไร จึงจะเจริญ แล้วลงมือแก้ไขหรือสร้างเสริมด้วยความไม่ประมาท ให้เห็นไปในแนวทางที่ต้องการ (เช่นว่า ให้เจริญ ไม่ให้เสื่อม) ด้วยการทำการที่ตัวเหตุตัวปัจจัยนั้น ๆ ทำให้ทำการได้สำเร็จผลดีตามต้องการ หรือตามที่ควรจะเป็น

ถ้าปฏิบัติครบทั้ง ๒ ช่วง ก็เรียกว่าเป็นการปฏิบัติที่ครบรอบหรือตลอดวงจร ได้ผลสมบูรณ์ ทั้งสบายใจ หายทุกข์ และทำงานหรือแก้ปัญหาสำเร็จ แต่ถ้าปฏิบัติไม่ตลอดวงจรก็ได้ผลครึ่งเดียว และอาจตามมาด้วยผลเสีย หลายอย่าง เช่น เมื่อประสบความเสื่อมหรือความสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว รู้เท่าทันธรรมดาที่เกิดดับ ตามเหตุปัจจัย ก็สบายใจหายเศร้า เป็นอันจบช่วงที่ ๑ แต่ไม่ต่อช่วงที่ ๒ คือ ไม่คิดสืบสาวเหตุปัจจัย และไม่จัดการ กับเหตุปัจจัยนั้น ก็เกิดผลเสีย คือ ตกอยู่ในความประมาท ไม่ได้แก้ปัญหา ไม่ได้ทำการสร้างสรรค์นานเข้าบ่อยเข้าอาจกลายเป็นคนเฉื่อยชาเกียจคร้านไป ตรงข้าม ถ้าข้ามช่วงที่ ๑ เสีย ปฏิบัติแต่ช่วงที่ ๒ ก็อาจทำการสำเร็จ แต่ทำ ด้วยความเร่าร้อนกระวนกระวาย จิตใจไม่สบาย ไร้ความสุข

ถ้าศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจชัดเจน รู้จักเลือกรู้จักจับธรรมให้ถูกหลัก นำมาใช้อย่างฉลาด ปฏิบัติให้รอบด้านและตลอดวงจร การพัฒนาก็มีทางที่จะสัมฤทธิ์ผลดีโดยสมบูรณ์ เป็นการพัฒนาทั้งทางวัตถุและ ทางจิตใจ เป็นการพัฒนาทั้งตัวคนและสิ่งที่คนไปพัฒนา แก้ไขข้อผิดพลาดที่สืบมาจากอดีต และเสริมส่วนที่ขาดไปของปัจจุบัน อย่างน้อยเมื่อดำรงในอัปปมาทธรรม เอาใจใส่ขวนขวายที่จะแก้ไขและสร้างสรรค์อยู่ตลอดเวลา การพัฒนาก็ยากที่จะล้มเหลวหรือผิดพลาด ถ้าจะกล่าวสรุปในแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาก็เป็นทั้งแกนนำ และเป็นส่วนเติมเต็มของการพัฒนาช่วยให้การพัฒนาประเทศชาติดำเนินไปอย่างถูกทิศทางและครบถ้วนสมบูรณ์ นำมาซึ่งความเจริญมั่นคงและสันติสุขแก่ประชาชนได้อย่างแท้จริง

๑๐. พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทยมอบให้แก่อารยธรรมของโลก

ชนชาติหนึ่ง ๆ นอกจากมีหน้าที่ต้องพัฒนาประเทศชาติของตนเองแล้ว ก็พึงมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ และส่งเสริมอารยธรรมของโลกด้วย ตามประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่าชนชาติบางชนชาติ มีส่วนร่วมอย่างมากมาย ในการทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าแห่งอารยธรรมของมนุษย์ บางชนชาติก็มีส่วนร่วมเล็กน้อยแต่บางชนชาติไม่ปรากฏว่าได้มีบทบาทใด ๆ ที่ชัดแจ้งในเรื่องนี้เลย

ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่มากชนชาติหนึ่ง มีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้าอย่างสูงมาตลอดเวลา ยาวนาน จึงได้มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วย แม้ว่าจะอยู่ในขอบเขตที่ไม่กว้างนัก ส่วนร่วมที่ ว่านี้ก็คือ ศิลปวัฒนธรรมไทยซึ่งพัฒนาขึ้นมาจนมีแบบแผนเป็นของตนเองอย่างที่เรียกว่ามีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยเด่นชัด ศิลปวัฒนธรรมไทยเหล่านี้มีพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดใหญ่ดังได้กล่าวมาแล้ว

ศิลปวัฒนธรรมไทย ที่ว่าได้พัฒนามาจนมีเอกลักษณ์ของตนเองนั้นเป็นเรื่องของอดีตแทบทั้งสิ้น ส่วนที่เป็นปัจจุบันมีน้อยอย่างยิ่ง เพราะศิลปวัฒนธรรมไทยที่สืบมาแต่เดิมนั้นถึงปัจจุบัน ต้องนับว่าอยู่ในภาพที่ เรียวมาก ในช่วง ๑ ศตวรรษเศษ ๆ ที่ผ่านมา สังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คนไทยได้หันไปสนใจสิ่งแปลกใหม่ที่ยอมรับกันว่าเป็นความเจริญจากตะวันตก และรับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาอย่างไม่อั้นไม่ยั้ง โดยเฉพาะในส่วนของระบบการต่าง ๆ และเทคโนโลยีพร้อมทั้งสิ่งบริโภคทั้งหลาย

ในช่วงเวลานี้ ศิลปวัฒนธรรมไทยที่สืบกันมา ก็ถูกเมินเฉยละเลยและแม้กระทั่งทอดทิ้ง จนบางส่วน บางอย่างเลือนลางหดหาย หรือถูกตัดขาดตอนหมดไปเลยก็มี ส่วนวัฒนธรรมใหม่ หรือของใหม่ที่เรารับเข้ามาจาก ภายนอกนั้นก็มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วจากแหล่งอื่นหรือแหล่งเดิมของมัน ทำให้ มีส่วนเพิ่มพูนที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างนองเนือง จนแม้แต่เพียงรับเอาก็แทบไม่ทัน ภาพของสังคมไทยที่ปรากฏเด่นชัดในปัจจุบัน ได้แก่ ความมีค่านิยมตามอย่างวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะการตกอยู่ในภาวะเป็นผู้ตาม ด้วยการคอยรอรับ ความเจริญใหม่ ๆ จากภายนอก

ในเมื่อมีท่าทีแห่งการรับเอา และไม่ได้ตั้งตัวคิดเตรียมว่า ตนเองจะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างเป็นตัวของ ตัวเองอย่างไร อาการของคนไทยต่อวัฒนธรรมภายนอกในสมัยใหม่นี้ จึงเป็นไปในลักษณะของผู้เสพหรือ ผู้บริโภคแทบทั้งสิ้น ในเมื่ออยู่ในฐานะของผู้เสพหรือบริโภค ก็ไม่ได้ช่วยพัฒนาแม้แต่วัฒนธรรม หรือของใหม่ที่รับเข้ามา สังคมไทยในสภาพเช่นนี้ จึงแทบไม่มีอะไรเป็นของตัวเอง และแทบไม่มีส่วนร่วมในการสร้างเสริมอารยธรรมของโลกเพราะไม่มีอะไร ที่ตนสร้างสรรค์ขึ้นใหม่เองที่จะเอาไปเพิ่มให้เขา

สิ่งทั้งหลายที่ถือว่าเป็นความเจริญใหม่ ๆ ทันสมัย ซึ่งมองเห็นหรูหราโอ่อ่าอยู่ในเมืองใหญ่และในกรุง ก็ล้วนเป็นของรับเอามาจากเขาหรือทำตามอย่างเขา ซึ่งเขาเองก็มีอยู่แล้วหรือมีดีเหนือกว่าด้วยซ้ำ เมื่อจะแสดงอะไร ที่เป็นของตนเองแก่คนพวกอื่นก็จึงต้องหันไปหยิบยกเอาศิลปวัฒนธรรมสมัยเก่า ๆ ออกมาอวดแม้ถึงคนพวกอื่น จากภายนอกที่เข้ามาเยี่ยมเยือน ศึกษามองหาความเป็นไทยหรือของดีของไทยก็ชื่นชมเห็นคุณค่าแต่เฉพาะ ศิลปวัฒนธรรมไทยที่สืบมา หรือหลงเหลือจากอดีต พากันนำไปเผยแพร่หรือกล่าวขวัญ มิได้เห็นความสำคัญหรือชื่นชมตึกระฟ้า รถยนต์โอ่อ่ารุ่นล่าสุด เครื่องบินยักษ์จัมโบ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น ซึ่งพวกเขา ก็มีหรือเห็นได้ในที่อื่น แม้แต่ชนิดที่ดีกว่า ก้าวหน้ายิ่งกว่า

การมีวัตถุอุปกรณ์และระบบการต่าง ๆ ที่ทันสมัยมีคุณค่ามีประโยชน์ทั้งหลายนั้น ก็เป็นสิ่งที่ดี มิใช่ข้อเสียหาย เข้าหลักที่ว่า มีดีที่เขามี แต่ที่จะให้เขาเห็นคุณค่าเคารพนับถือจริงและได้ชื่อว่า มีส่วนร่วม สร้างเสริมอารยธรรมของโลกด้วยนั้นนอกจากมีดีที่เขามีแล้ว จะต้องมีดีที่เขาไม่มี หรือทำให้ดีเหนือกว่า ในสิ่งที่เขามีด้วย โดยเหตุนี้ คนไทยจะต้องช่วยกันคิดช่วยกันพิจารณาว่า จะพัฒนาประเทศชาติอย่างไรให้เรามีสิ่งที่ดีมีคุณค่า ซึ่งเกิดขึ้นหรือพัฒนาขึ้นจากภูมิธรรมภูมิปัญญาของเราเองอันจะทำให้เราเป็นผู้ที่ได้มี ส่วนร่วมในการเสริมสร้างอารยธรรมของโลกช่วยให้มนุษยชาติเจริญก้าวหน้ามีโอกาสบรรลุสันติสุขได้ดียิ่งขึ้น

พระพุทธศาสนา นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลป - วัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามา ในอดีตแล้ว ก็ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศและเป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมไทยอยู่แม้ในปัจจุบัน เพียงแต่รอเวลาและรอความสามารถของคนไทย ที่จะนำศักยภาพของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่อย่างสูง

เอามาใช้ให้ เป็นประโยชน์ในการร่วมพัฒนาภูมิธรรมภูมิปัญญาของมนุษยชาติให้อารยธรรมของโลกเจริญประณีตยิ่งขึ้น

ปัจจุบันนี้ ถ้ามองกว้างออกไปในโลกก็จะเห็นว่า คนจำนวนมากมายโดยเฉพาะผู้ที่มีการศึกษา ในประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างสูง พากันหันมาสนใจศึกษามองเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนามากขึ้น ๆ (น่าสังเกตอย่างชวนแปลกใจด้วยว่าในทางกลับกัน พระพุทธศาสนาดูเหมือนว่าจะเรียวรี และกำลังเสื่อมโทรมหรือสูญหายเหลือน้อยลงไปทุกที จากประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือล้าหลังทั้งหลาย) ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนา มีสิ่งที่ชนชาติเหล่านั้นไม่มี ซึ่งสามารถนำไปเสริมเติมส่วนที่บกพร่องขาดแคลนในภูมิธรรมภูมิปัญญา ของเขาให้บริบูรณ์ขึ้นมาได้

ประชาชนในประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายนั้น รู้ตระหนักแล้วว่าแม้ประเทศชาติของเขาจะเจริญ ก้าวหน้าในด้านวัตถุและระบบการต่าง ๆ แล้วอย่างมากมาย แต่ก็ยังเกลื่อนกล่นไปด้วยปัญหานานัปการ ทั้งที่ยังแก้ไม่ได้และที่เกิดประดังขึ้นมาใหม่ ไม่สามารถบรรลุสันติสุขที่แท้จริง เขาจึงคิดว่าวัฒนธรรมและอารยธรรม ของเขาได้เดินทางผิดพลาดหรือมิฉะนั้นก็คงขาดปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญบางอย่างไป และจึงพากันแสวงหาวิถีทางที่ถูกต้องหรือปัจจัยสำคัญที่ขาดไปนั้น

ในที่สุด หลายคนก็ได้มาพบคำตอบในพระพุทธศาสนาและมองเห็นว่าพระพุทธศาสนาสามารถชี้และ ชักจูงพวกเขาเข้าสู่วิถีทางแห่งการพัฒนาที่ถูกต้องพร้อมทั้งสามารถอำนวยองค์ประกอบ หรือปัจจัยสำคัญที่ขาดไป ในอารยธรรมของเขาซึ่งจะทำให้เขาแก้ไขปัญหาที่ค้างคาอยู่ เข้าถึงชีวิตที่มีความหมายและความสุขที่แท้จริงได้

สิ่งที่ขาดไปในอารยธรรมของชนชาติที่พัฒนาแล้วเหล่านี้ ก็คือ *การพัฒนาด้านจิตปัญญา* หรือ *การพัฒนาจิตใจ* และ *การพัฒนาปัญญา* ที่เรียกว่า *สัมมาปัญญา* ซึ่งการพัฒนาทั้งสองด้านหรือสองระดับนี้ เป็นแดนที่ถนัดเป็นพิเศษของพระพุทธศาสนา ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงอำนวยประโยชน์มีคุณค่าอย่างยิ่งต่ออารยธรรมของมนุษยชาติ เพราะสามารถชี้นำบอกทางที่จะทำให้การพัฒนาอารยธรรมดำเนินไปอย่างถูกต้อง สมบูรณ์ ส่งผลให้มวลมนุษย์ประสบสันติสุขและอิสรภาพได้ตามความมุ่งหมาย

ในทางตรงข้าม ประเทศด้อยพัฒนา หรือล้าหลังบางประเทศ กลับปล่อยให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรม หรือสูญหายไปจากประเทศของตน ที่ถึงกับตั้งเจตนาตัดรอน หรือทำลายล้างเสียก็มี

การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่า ประเทศเหล่านี้ได้เริ่มนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งที่ตนยังมี ความเจริญน้อย การยอมรับนับถือในครั้งนั้น ก็คือ การตกลงที่จะปฏิบัติจากจุดที่ตนยังอยู่ห่างไกลหลักการ ของพระพุทธศาสนา ให้ก้าวหน้าไปในทิศทางที่จะเข้าถึงพระพุทธศาสนามากขึ้น ๆ ตามลำดับและรับเอาได้ เฉพาะแต่หลักการและคุณค่าบางส่วนที่ตนจะรู้เข้าใจ และใช้ประโยชน์ได้ในเวลานั้น ๆ หรือเท่าที่ผู้เผยแพร่ หลักธรรมในยุคสมัยนั้นจะสามารถนำเสนอได้

ต่อมา เมื่อปฏิบัติเจริญก้าวหน้าไปบ้างระยะหนึ่ง ก็กลับเสื่อมถอยลงเพราะเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ทางการเมืองมีศึกสงครามภายนอกบ้างภายในบ้าง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในทางที่ไม่เอื้ออำนวยบ้างศาสนศึกษาและสถาบันศาสนาเสื่อมโทรมเสียเองบ้าง ความเชื่อถือหรือลัทธิศาสนาอื่นเข้ามา ปะปนบ้าง เป็นต้น รวมทั้งภูมิหลัง ซึ่งไม่มีพื้นฐานที่หนักแน่นเพียงพอที่จะต่อรับกับคุณค่าใหม่ได้ดี ต่อมา ก็มีการปรับปรุงและกลับเจริญขึ้นอีกแล้วก็กลับเสื่อมลงอีก เจริญและเสื่อมสลับกันมาตลอดเวลายาวนาน และ ระหว่างนั้นรูปแบบต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาทีละน้อย ๆ ก็ค่อย ๆ สะสมพอกพูนมากขึ้นจนทำให้เนื้อหาสาระของ พระพุทธศาสนาถูกจำกัดปกคลุมอยู่ภายในเครื่องห่อหุ้มแห่งรูปแบบที่จับตัวแข็งทื่อ

จากภาวการณ์ที่เป็นมาอย่างนี้ เมื่อใกล้จะถึงยุคปัจจุบันสภาพการ นับถือพระพุทธศาสนาก็อยู่ในภาวะ ที่เฉื่อยชา ซึ่งจัดได้ว่าอยู่ข้างเสื่อมศาสนิกชนส่วนใหญ่ยังอยู่ห่างไกลจากหลักการของพระศาสนา หรือมิฉะนั้น ก็ดึงหลักการของพระศาสนาลงมาปรับให้เข้ากับสภาพของตน ความรู้ ความเข้าใจแท้จริงในพระศาสนามีน้อยพระพุทธศาสนาถูกพอกด้วยความเชื่อถือและข้อปฏิบัติที่เข้ามาปะปนจากภายนอกเป็นอันมาก พอดีวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตกหลั่งไหลเข้ามา ประชาชนเห็นสิ่งดีแปลกใหม่ที่ตนไม่มี โดยเฉพาะความเจริญก้าวหน้า ทางวัตถุทั้งหลายก็ตื่นเต้นหันมาระดมให้ความสนใจ ต้อนรับเอาเข้ามา ๆ และเพลินชื่นชม ซึ่งในเวลาเดียวกันนั้น ก็เป็นเหตุให้ละเลยไม่ได้เอาใจใส่ศาสนา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมของตน

ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมนั้น เมื่อยิ่งถูกปล่อยปละละเลยไม่เอาใจใส่ก็ยิ่งเฉื่อยยิ่งเสื่อมลงไปอีก ชนชาตินั้นก็มัวเพลิดเพลินกับสิ่งดีที่ตนไม่มีซึ่งระดมรับอาเข้ามา พร้อมกับที่ไม่ใส่ใจและไม่รู้จักที่ จะใช้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนา เพราะตนเองก็ไม่มีความรู้และไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจ เป็นอันไม่ได้ประโยชน์ จากสิ่งดีที่ตนมี ในที่สุดก็มองไม่เห็นคุณค่าพระพุทธศาสนาจึงค่อย ๆ เสื่อมโทรม หรือสูญหายหรือถึงกับถูก ตัดรอนทำลายด้วยเจตนา พูดสั้น ๆ ว่า *ประเทศเหล่านี้มัวสนใจแต่สิ่งดีที่ตนไม่มี ไม่ใส่ใจสิ่งดีที่ตนมี* ยิ่งกว่านั้น ยังไม่เพียรพยายามทำสิ่งดีที่ตนไม่มีให้มีขึ้นเป็นของตนเอง โดยไม่ต้องรอคอยรับเอาจากพวกอื่นและสิ่งดีที่ตนมี ก็กลับทอดทิ้งหรือคิดทำลาย แทนที่จะพยายามขุดค้นคุณค่าหาทางนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อันเป็นสภาพ อย่างหนึ่งของประเทศที่ล้าหลังหรือด้อยพัฒนาทั้งหลาย

สภาพที่เป็นไปในประเทศพัฒนาแล้วอย่างสูงและประเทศด้อยพัฒนาที่ได้กล่าวมาตามลำดับนี้ ทั้งสองฝ่าย เป็นบทเรียนที่มีค่าสำหรับชนชาติไทย

ฝ่ายแรก มีสิ่งดีที่ตนทำได้ เป็นของตนเอง คือมีความเจริญด้านวัตถุและระบบการต่าง ๆ และแสวงหา สิ่งดีที่ตนไม่มี (หรือมีไม่พอ) คือรับเอาคุณค่าทางจิตปัญญาจากพระพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อเติมส่วนที่ตน ยังขาดอยู่ให้บริบูรณ์

ฝ่ายหลัง สิ่งดีที่ตนไม่มีตนอยากจะได้ คืออยากได้และคอยรับเอาซึ่งความเจริญทางวัตถุที่ตนไม่มี และที่ตนทำไม่ได้ส่วนสิ่งดีที่ตนมี ก็ไม่อยากจะได้หรือไม่ใส่ใจ ได้แก่ ละเลย หรือทอดทิ้งคุณค่าทางจิตปัญญา ในพระพุทธศาสนาที่ตนมีอยู่แล้ว ไม่รู้จักศึกษานำมาใช้ให้เป็นประโยชน์

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ฝ่ายแรกกำลังจะมีหรือทำให้มีครบทั้งสองอย่างส่วนฝ่ายหลังกำลังจะหมด หรือทำให้ไม่มีทั้งสองอย่าง จะเห็นว่าฝ่ายแรกปฏิบัติถูกต้องและกำลังจะก้าวเข้าสู่ความสมบูรณ์ ฝ่ายหลังปฏิบัติผิด และกำลังจะไม่มีอะไรเหลือเป็นของตนเองเลยแม้แต่อย่างเดียว

ว่าที่จริง ทั้งสองฝ่ายต่างก็มีคนละอย่าง และขาดคนละอย่าง สิ่งที่ฝ่ายแรกมีฝ่ายหลังไม่มี สิ่งที่ฝ่ายหลังมี ฝ่ายแรกไม่มี วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องก็คือ การทำอย่างเสมือนแลกเปลี่ยนกัน หมายความว่าแต่ละฝ่ายต่างก็รักษา และฟื้นฟูหรือขัดเกลาสิ่งดีที่ตนมีอยู่แล้วให้ใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ และต่างก็ทำสิ่งดีที่ตนยังไม่มีซึ่งอีกฝ่ายหนึ่งมี ให้มีขึ้นเป็นของตนเองบ้าง โดยทำขึ้นมาให้มีอย่างเขา กล่าวคือ

ฝ่ายแรก (ประเทศที่พัฒนาอย่างสูงแล้ว) รักษาความเจริญทางวัตถุที่ตนมีให้อยู่ในขอบเขตที่พอดี และศึกษาเสาะหาคุณค่าทางจิตปัญญา (ในกรณีนี้ คือพระพุทธศาสนา)ที่ตนไม่มีหรือบกพร่อง มาเสริมระบบ ชีวิตของพวกตนให้สมบูรณ์

ฝ่ายหลัง (ประเทศที่ล้าหลังหรือกำลังพัฒนา) ศึกษาพระพุทธศาสนาที่ตนมีอยู่แล้ว นำเอาคุณค่า ทางจิตปัญญามาใช้นำ ทางการจัดระบบชีวิตให้ได้ผลดี และเพียรพยายามสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ วิทยาการและระบบการต่าง ๆ ที่ตนไม่มีหรือยังล้าหลัง ให้มีขึ้นอย่างเพียงพอที่จะเป็นพื้นฐานรองรับคุณค่า ทางจิตปัญญาในระบบชีวิตที่พัฒนาอย่างสมบูรณ์

บทเรียนโดยสรุปคือ รักษาสิ่งดีที่ตนมีอยู่แล้วให้มีคุณค่าอำนวยผลดีอย่างแท้จริง และสร้างสรรค์สิ่งดีที่ตน ยังไม่มีให้มีขึ้นเป็นของตนเองทำให้มีขึ้นครบถ้วน ๒ อย่าง ทั้งความเจริญทางวัตถุให้เป็นพื้นฐาน ที่เพียงพอสำหรับการมีชีวิตที่ดีและคุณค่า ทางจิตปัญญาจากพระพุทธศาสนาพอสำหรับนำทางการดำเนินชีวิตที่ดี

ความที่กล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นว่า การที่ชนชาติไทยในปัจจุบันจะมีความเป็นตัวของตัวเอง และมีอะไร ที่จะช่วย เป็นส่วนเสริมให้แก่อารยธรรมของมนุษยชาติได้นั้น จะต้องปฏิบัติดังนี้

ก. รักษาและสืบทอดศิลปวัฒนธรรมไทยในส่วนที่ดีงาม ซึ่งมีมาแต่อดีต สามารถพัฒนา ต่อให้เติบขยาย งอกงาม มีคุณค่าสบสมัย คือให้ผลดีสอดคล้องเข้ากันกับสภาพทั้งปัจจุบันและที่จะเป็นต่อไป (ต่ออดีตกับปัจจุบัน และโยงถึงอนาคต)

ข. นอกจากสืบต่อ พัฒนา และถ่ายทอดสิ่งดีที่ตนมีตามข้อ ก. แล้ว จะต้องเพียรพยามสร้างสรรค์ สิ่งดีที่ตนยังไม่มีให้เป็นของทำได้ด้วยตนเอง และให้มีเป็นของตนเองจนมีครบทั้งสองอย่าง ทั้งสิ่งดี ที่ตนมีก็ยังคงมีอยู่ และสิ่งดีที่ตนไม่มีก็ทำให้มีขึ้นโดยเฉพาะคุณค่าทางจิตปัญญา ที่เคยมีมาในพระพุทธศาสนา ของตนก็ดำรงรักษาและสืบค้นเอาขึ้นมาใช้ได้ ความเจริญทางวัตถุของคนอื่นที่ตนต้องการ และควรจะมีก็เพียรพยามให้มีขึ้นโดยเป็นของที่ทำได้ด้วยตน ไม่ใช่เป็นอยู่เพียงในฐานะผู้เสพ หรือบริโภค ของที่รอรับจาก คนอื่น

ค. ชนชาติไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติล้ำค่า อันแสดงหลักการพัฒนาทางจิตใจ และสัมมาปัญญา ที่จะใช้แก้ปัญหาของโลกปัจจุบันนี้ได้ดี หลักการนี้เป็นสิ่งที่ขาดไปหรือพร่องอยู่ใน อารยธรรมของมนุษยชาติ ซึ่งชนชาติที่เรียกว่าพัฒนาแล้วก็ยอมรับกันมากขึ้น

ชนชาติไทยนั้น นอกจากจะพึงศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังและจับเอาเนื้อหาสาระ ของหลักการนี้ มาใช้พัฒนาประเทศชาติของตนแล้ว ก็พึงเห็นเป็นโอกาสที่จะช่วยแก้ปัญหาของมวลมนุษย์ และพัฒนาอารยธรรมของโลกให้สมบูรณ์ ด้วยการนำเสนอพุทธธรรมแก่ชาวโลก เฉพาะอย่างยิ่งแก่ชาวประเทศพัฒนาแล้วที่กำลังต้องการอยู่นั้นโดยวิธีฉลาดเฟ้น ฉลาดแสดง อย่างสบสมัยสบสถานการณ์

ข้อพึงปฏิบัติสามอย่างที่กล่าวมานี้สัมพันธ์ต่อเนื่องกันแต่ข้อซึ่งเป็นที่รวมแห่งคุณค่าอันสูงสุด ก็คือ ลำดับสุดท้าย ได้แก่ การที่ชนชาติไทยสามารถ มีส่วนร่วมในการเสริมสร้างอารยธรรมของโลก ด้วยการเจียดแจก สมบัติอันล้ำค่าของตนกล่าวคือ *พุทธธรรม* ให้แก่ชนทุกชาติที่กำลังต้องการ ในฐานะที่พระพุทธศาสนานั้น เป็นส่วนเติมเต็มแห่งอารยธรรมของมวลมนุษย์

สรุป

พระพุทธศาสนาเท่าที่คนไทยเราเกี่ยวข้อง อาจแยกได้เป็น ๒ ด้าน คือ ด้านที่เป็น*พระธรรมวินัย* โดยเฉพาะส่วนที่เรียกว่าพุทธธรรมอย่างหนึ่ง และด้านที่เป็น*วัฒนธรรม* อีกอย่างหนึ่ง

อย่างแรกคือ *พระธรรมวินัย* หมายถึง หลักการเดิมแท้ ๆ ล้วน ๆ ของพระพุทธศาสนา หรือตัวแท้ ตัวจริง ของพระพุทธศาสนานั้น ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน หรือทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้ ซึ่งปรากฏอยู่ใน คัมภีร์พระพุทธศาสนา และรักษาสืบทอดต่อกันมาด้วยการจารึกจดจำและอ้างอิงพระคัมภีร์เหล่านั้น

อย่างหลัง คือ *วัฒนธรรม* หมายถึง พระพุทธศาสนาอย่างที่คนไทยรู้เข้าใจและประพฤติปฏิบัติ สะสมสืบต่อกันมา จนซึมแทรกเข้าไปในชีวิตจิตใจ กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งลักษณะนิสัยและความเป็นอยู่ ซึ่งปรากฏออกมาทางวิถีชีวิตของหมู่ชน และอาศัยหมู่ชนที่ดำเนินตามวิถีชีวิตนั้นแหละเป็นเครื่องรักษาสืบทอดตัวมันเอง

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย ต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียนและตั้งใจปฏิบัติจึงจะปรากฏตัว และแสดงผลได้ แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมปรากฏตัวและแสดงผลอย่างเป็นไปเอง ในวิถีชีวิต ที่ดำเนินอยู่โดยไม่ต้องรู้ตัว

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย และพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมนั้น ต่างก็สัมพันธ์อิงอาศัย ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การที่พระพุทธศาสนาจะกลายเป็นพระพุทธศาสนาของไทยเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไทย หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเป็นไทยได้ ก็เพราะได้สะสมสืบทอดซึมแทรกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยทั่วไปจนกลายเป็นวัฒนธรรมของไทย แต่ในเวลาเดียวกันพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยก็เป็น หลักกลางหรือเป็นมาตรฐานสำหรับทบทวนตรวจสอบว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมเข้าใกล้หรือถอยห่างออกไปจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา และเป็นแหล่งซึ่งอำนวยเนื้อหาสาระสำหรับปรับ หรือช่วยดึง พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ให้เข้าสู่หรือใกล้เข้ามาสู่หลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ๆ

พูดง่าย ๆ ว่า ถ้าไม่กลายเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยก็ไม่อาจเข้าสู่ ความเป็นไทย และถ้าไม่ได้ศึกษาตรวจสอบ และคอยเพิ่มสาระจากพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย พระพุทธศาสนา ฝ่ายวัฒนธรรมก็จะถอยห่าง หรือเคลื่อนคลาดจากหลักการที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาออกไปเรื่อย ๆ

พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย โดยเฉพาะพุทธธรรม ไม่มีการเสื่อม ไม่มี การเจริญ เพราะเป็นความจริง ที่ดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน และเป็นหลักการที่เป็นกลาง ๆ สุด แต่ใครจะศึกษา และนำมาใช้ให้ได้ผลดีเหมาะกับ กาลเทศะอย่างไร คำที่พูดว่า พระพุทธศาสนาเจริญหรือเสื่อมนั้น หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม หรือ พระพุทธศาสนาที่เชื่อถือและปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้น ๆ

คำว่า *พระพุทธศาสนาเสื่อม* หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น เลือนลางหรือห่างเหินจากหลักการที่แท้จริง คือ จากพระธรรมวินัยไกลออกไปมากขึ้น ความรู้ความเข้าใจ และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จางคลายและลดน้อยลงไปจากวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้น

คำว่า พระพุทธศาสนาเจริญ หมายความว่า พระพุทธศาสนาที่หมู่ชนนั้นเชื่อถือและปฏิบัติอยู่ในเวลานั้น หนักแน่นหรือใกล้เคียงมากขึ้นในทางที่เป็นไปตามหลักการที่แท้จริง คือ พระธรรมวินัย ความรู้ ความเข้าใจ และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเฟื่องฟู และซึมแทรกเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของหมู่ชนนั้นมากขึ้น

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ได้ผ่านความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มามากมายตลอดเวลายาวนานใน ประวัติศาสตร์ มีทั้งความเสื่อมและความเจริญสลับกันไป มองในแง่หนึ่ง ความเจริญและความเสื่อม เป็น เรื่องธรรมดา เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงตามหลักของความเป็นอนิจจัง จะให้คงที่อยู่อย่างเดิมเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะความเสื่อมย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าความเจริญ เหมือนล้อเลื่อนที่ตั้งอยู่ ณ จุดหนึ่งบนทางลาด ถ้าปล่อยก็ย่อมเลื่อนไหลในทางที่ต่ำลงไป การที่จะไม่ให้ไหลลงแม้แต่เพียงจะให้ทรงอยู่กับที่ ก็ต้องใช้ ความพยายามขืนไว้ ไม่ต้องพูดถึงการที่จะให้เลื่อนขึ้นไป ซึ่งจะต้องใช้กำลังมากมายในการขับเคลื่อน หรือผลักดันยิ่งถ้าให้ขึ้นบนทางยาวจนถึงจุดสูงสุด ก็ยิ่งยากแทบสุดเข็น

ข้อเปรียบเทียบนี้เป็นเพียงเรื่องของวัตถุซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจ ใช้แต่กำลังเพียรพยายามด้วยแรงกายก็ยังยาก ยิ่งวัฒนธรรมนี้มีองค์ประกอบสลับซับซ้อนและเป็นเรื่องของมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจ การจัดการให้เป็นไปในทางที่มุ่งหมาย ก็ยิ่งยากมากกว่านั้น

พระพุทธศาสนาที่ได้กลมกลืนเข้ามาเป็นเนื้อหาของวัฒนธรรมไทย เมื่อผ่านกาลเวลายาวนาน ถ้าไม่เพียร พยายามคอยตรวจสอบเนื้อหานั้นกับหลักการที่แท้คือ

พระธรรมวินัย ไม่คอยดึงให้เดินหน้าใกล้เข้ามาสู่ หลักการที่แท้นั้นมากขึ้น ๆ หรือไม่หมั่นเติมเนื้อหาสาระของพระธรรมวินัย เข้าไปเสริมไว้เรื่อย ๆ ก็ย่อมเสื่อมโทรมและเลอะเลือนไปอย่างแน่นอน

สาเหตุซึ่งมักพ่วงมากับความเก่าแก่คร่ำคร่าที่เนื่องจากความล่วงกาลผ่านเวลายาวนาน อันทำให้เกิด ความเสื่อมโทรมเลอะเลือนแก่พระพุทธศาสนา มีข้อที่สำคัญ ดังนี้

ก. ภาวะลงร่อง และ*แข็งทื่อ* ซึ่งทำให้จำกัดตัวคับแคบเวียนวนอยู่ในที่เดิมหรือย่ำอยู่กับที่ และยาก ต่อการแก้ไขปรับปรุง ยากที่จะปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สบสมัย สบเหตุการณ์ ภาวะนี้มักเกิดขึ้น เพราะเหตุว่า สิ่งที่เชื่อถือและปฏิบัติสืบ ๆ กันมายาวนาน เมื่อสักว่าทำตาม ๆ กันไป ก็มักทำให้เกิดการย้ำเน้นเด่นชัดอยู่ในความหมายเพียงแง่หนึ่งแง่เดียว หรือเกิดความซ้ำที่ซ้ำทางตายตัว ตลอดจนเกิดมีรูปแบบขึ้นมา จับตัวแข็งทื่อ และกลายเป็นเครื่องห่อหุ้มคลุมปิดไว้

ข. ภาวะคลาดเคลื่อน และ*ไขว้แขว* ซึ่งทำให้วิปริตผิดเพี้ยน ห่างไกลออกไปจากหลักการ และความหมาย ที่แท้จริงตลอดจนหลงพลาดออกไป นอกลู่นอกทาง ภาวะนี้เกิดขึ้นเพราะการแปลความหมาย ผิดพลาดและปฏิบัติด้วยความประมาท ไม่หมั่นตรวจสอบกับหลักการเดิมแท้ให้ถูกต้องชัดเจนอยู่เสมอ

ค. ภาวะเคลือบพอก และ*ปะปน* ซึ่งทำให้ลางเลือน และเลอะเลือนมองไม่เห็นของจริง และสับสน จับผิดจับถูก หลงเอาสิ่งที่เคลือบที่พอก หรือปลอมปนอยู่เป็นตัวแท้ตัวจริงภาวะนี้เกิดจาก การขาดความรู้ ความเข้าใจ และปล่อยให้ความเชื่อถือและข้อปฏิบัติภายนอกเข้ามาหุ้มห่อบดบัง หรือคลุกเคล้าปนเปกับเนื้อหาสาระที่แท้จริง จนเห็นสิ่งเคลือบพอกเป็นของจริง หรือแยกของจริงไม่ออก

ง. ภาวะถดถอย และ*ล้าหลัง* ซึ่งทำให้ไม่สามารถก้าวหน้าใกล้เข้าไปสู่หลักการที่แท้ ของพระพุทธศาสนา แต่กลายเป็นห่างไกลออกไปจาก หลักการที่แท้นั้นมากยิ่งขึ้น ภาวะนี้เกิดจากความขาดการศึกษา ขาดความรู้ ความเข้าใจและปล่อยปละละเลย มัวแต่จมอยู่กับเรื่องราวเก่า ๆ ไม่ปรับปรุงความเชื่อถือและการปฏิบัติด้วย การคอยดึงให้ใกล้เข้าไป ๆ สู่หลักการที่แท้ของพระศาสนาไม่ศึกษาพระธรรมวินัยให้รู้เข้าใจ โดยสัมพันธ์กับ สภาพความคิดนึกและความเป็นไปต่าง ๆ ที่เป็นอยู่จริงในเวลานั้น ๆ

ปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีสภาพดังที่ได้กล่าวข้างต้น คือคนไทยส่วนใหญ่ละเลย หรือทอดทิ้งศิลปวัฒนธรรมของตนที่สืบมาแต่อดีตหันไปตื่นเต้นสนใจรับและลอกเลียนวัฒนธรรมจาก ประเทศตะวันตก สภาพเช่นนี้ได้เป็นมาตลอดเวลา ๑ ทศวรรษเศษ ๆ

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาประมาณ ๒ ทศวรรษที่ผ่านมานี้เป็นที่สังเกตว่าประชาชนทั่วไป รวมทั้งคนรุ่น หนุ่มสาว ได้หันมาสนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมากขึ้น โดยเฉพาะคนที่สนใจในการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิ หรือ จิตภาวนานับว่ามีจำนวนมากทีเดียว

โดยนัยนี้สภาพปัจจุบันของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เมื่อพิจารณาตามเกณฑ์แบ่งที่เคยพูดไว้ จึงต้องแยกพูดเป็น ๒ ด้าน คือ พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยกำลังได้รับความสนใจ ตื่นตัวศึกษาปฏิบัติกัน แพร่หลายแต่พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมกำลังเสื่อมถอย เลอะเลือน และถูกละเลยภาวะที่แบ่งออกเป็น ๒ ด้านนี้ จะบังเกิดเป็นผลดี ก็ต่อเมื่อมันเป็นเพียงจุดเริ่มต้นแห่งการที่จะกลับเข้าประสานกลมกลืน เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันต่อไป

การที่พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม เสื่อมถอยเลอะเลือนและถูกละเลยย่อมเกิดจากสาเหตุสำคัญ ๒ ประการ คือ

ประการแรก คนไทยปล่อยให้ศิลปวัฒนธรรมของตนตกอยู่ในภาวะลงร่องแข็งทื่อ ภาวะ คลาดเคลื่อน ไขว้เขว ภาวะเคลือบพอก แฝง ปะปน และภาวะถดถอยล้าหลัง

ประการที่สอง คนไทยหันไปตื่นเต้นกับความเจริญทางวัตถุและระบบการต่าง ๆ ที่เข้ามาใหม่จาก ภายนอก จนมองข้าม ดูถูก ไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมของตน

สาเหตุเหล่านี้เป็นปัจจัยหนุนแก่กันและกันเองด้วย กล่าวคือ เมื่อวัฒนธรรมของตนถูกปล่อยให้ตกอยู่ ในภาวะลงร่อง แข็งทื่อ ตลอดจนล้าหลังแล้ว ก็ย่อมชวนให้เบื่อหน่าย ไม่น่าสนใจ คนก็ยิ่งหันไปชื่นชมวัฒนธรรม จากภายนอกมากขึ้นเมื่อคนหันไปเอาใจใส่เพลิดเพลินกับวัฒนธรรมจากภายนอกวัฒนธรรมของตนเองก็ยิ่งถูกปล่อยให้อยู่ในภาวะแข็งทื่อ เป็นต้น ตลอดจนล้าหลังยิ่งขึ้น ผลมรวมก็คือความเสื่อโทรม เลอะเลือน และ ถูกละเลยแห่งวัฒนธรรมของตนเองมากยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ความจริง ความเสื่อมโทรม เลอะเลือน และถูกละเลยแห่งวัฒนธรรมของตน พร้อมกับการหลั่งไหล เข้ามา ของวัฒนธรรมจากภายนอกนั้น นับว่าเป็นการประสบสถานการณ์ร้ายและความกระทบกระเทือน ซึ่งถ้าวางท่าที ให้ถูกต้อง ก็จะทำให้เกิดผลดี คือเป็นเหมือนสัญญาณปลุกที่ทำให้เกิดความรู้ตัว ตื่นตัว และลุกขึ้นมาแก้ไขปรับปรุง อย่างน้อยก็จะได้เกิดความตระหนัก รู้เท่าทันธรรมดาที่ว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ที่ถูกปล่อยให้เป็นไป เรื่อย ๆ เฉื่อย ๆ จะตกอยู่ในภาวะแข็งทื่อคลาดเคลื่อน ถูกปะปน และล้าหลัง เมื่อรู้ตระหนักอย่างนี้แล้ว ก็จะได้รีบเร่งดำเนินการตรวจสอบทบทวนตัวเอง ทำการชำระสะสาง เคาะขูดสนิม ล้างสิ่งที่พอกลอกสิ่งที่ เคลือบร่อนกรองสิ่งปลอมปนทิ้งไป และจัดปรับใหม่ให้เข้าที่เข้าทางกระปรี้กระเปร่า พร้อมที่จะเคลื่อนไหว อย่างคล่องตัวต่อไป

ยิ่งมาประจวบพอดีว่าขณะนี้คนไทยหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติ พระพุทธศาสนาฝ่ายพระธรรมวินัยมาก ขึ้น ก็เท่ากับเป็นโอกาสเหมาะที่สุด ด้วยเหตุผลดังได้กล่าวมาแล้วว่าความเสื่อมโทรมเลอะเลือนของพระพุทธศาสนา ฝ่ายวัฒนธรรมจะแก้ไขได้ก็ด้วยการตรวจสอบกับหลักการที่แท้ใน พระพุทธศาสนาฝ่ายพระธรรมวินัย และคอยนำเอาเนื้อหาสาระ ในพระพุทธศาสนาฝ่ายพระธรรมวินัยมาเติมใส่อยู่เสมอ ๆ เพื่อไม่ให้จางเลือนและเพื่อดึงให้เดินหน้า เข้าไปหาหลักการที่แท้นั้นมากยิ่งขึ้น ๆ เมื่อคนหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัยกันแล้ว ก็เท่ากับได้เครื่องตรวจสอบและเนื้อหาสาระที่ต้องการใช้แก้ไขปรับปรุงนั้นมา โดยไม่ต้องรอหรือหนักแรงกับการทำ เรื่องนี้อีก

ในเวลาเดียวกัน แม้ว่าจะเป็นการดีที่คนไทยหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย กันมากขึ้น แต่ผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์สุขของประเทศชาติอย่างแท้จริง ก็ไม่ควรพอใจเพียงเท่านั้น พึงตระหนักใน หลักการที่กล่าวมาแล้วว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยจะกลายเป็นพระพุทธศาสนาของไทย ก็ต่อเมื่อได้ซึมซาบ กลมกลืนเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย จนกลายเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ถ้าตระหนักดังนี้แล้ว การที่คนไทยหันมาสนใจศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาฝ่ายพระธรรมวินัย ก็เท่ากับเป็นการย่างเข้าสู่ขั้นตอนที่สำคัญของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมให้กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นใหม่และก้าวหน้าต่อไปได้อีก

รวมความว่า การศึกษาและปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้สำหรับการ ดำรงรักษาและพัฒนาพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ดังนั้น ในภาพปัจจุบัน แม้ว่าพระพุทธศาสนาฝ่าย วัฒนธรรมจะเสื่อมโทรมเลือนลาง และถูกละเลย แต่เมื่อคนหันมาสนใจศึกษา และปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัยกันมากขึ้น ก็จึงเป็นนิมิตดีว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมจะกลับมีชีวิตชีวา รุ่งเรือง เฟื่องฟูขึ้นได้อีก แต่การจะเป็นอย่างนี้ได้ จะต้องเป็นการกระทำด้วยความสำนึกตระหนักในเป้าหมายและตั้งใจ โน้มการปฏิบัติให้ส่งผลมายังเป้าหมายนั้น คือให้การศึกษาและปฏิบัติตามหลักการแห่งพระธรรมวินัย ส่งผลต่อพระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรม ด้วยการประสานกลมกลืนเนื้อหาสาระแห่งพระธรรมวินัยนั้นให้ซึมซาบเข้าไปในกระแสความรู้ ความเข้าใจ และการประพฤติปฏิบัติที่เป็นวิถีชีวิตของหมู่ชน

ถ้าการศึกษาและปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาฝ่ายพระธรรมวินัย กับการรักษาสืบทอดพระพุทธศาสนา ฝ่ายวัฒนธรรมยังดำเนินอยู่คู่เคียงกัน โดยมีความสัมพันธ์ในทางที่อิงอาศัยเกื้อกูลกันดังได้กล่าวมา พระพุทธศาสนาของชาวไทยก็จะยังเจริญมั่นคงอยู่ในประเทศไทย เพื่อประโยชน์สุขโดยตรงแก่ชนชาติไทยและโดยอ้อมแก่มวลชนชาวโลก ตลอดกาลนาน

พุทธมณฑล คือ พื้นที่ภายในขอบเขตพิเศษที่ได้อุทิศถวายแด่พระพุทธเจ้าหรือบริเวณที่อุทิศให้เป็น ศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้จัดสร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในฐานะศาสนา ประจำชาติเป็นหลักฐานและเป็นที่ประกาศยืนยันความจริงที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชากร ส่วนใหญ่ของประเทศ เป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมไทยเป็นศูนย์รวมจิตใจให้ชนชาวไทยตั้งอยู่ในสามัคคี เป็นสถาบันที่ดำรงยืนยงมาคู่ชาติไทย เป็นหลักคำสอน สอดคล้องกับลักษณะนิสัยของคนไทยที่รักความเป็นอิสระเสรี เป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ ของชาติไทย เป็นมรดกและเป็นคลังสมบัติอันล้ำค่าของ ชนชาติไทย เป็นหลักนำทางในการพัฒนาชาติไทยและเป็นแหล่งของดีมีค่าที่ชนชาติไทย มอบให้แก่อารยธรรม ของโลก

ศูนย์กลางของศาสนาประจำชาตินี้ พึงเป็นจุดรวมพลังชีวิตของพระพุทธศาสนา ดุจหัวใจเป็นศูนย์รวม พลังชีวิตของบุคคล เป็นแหล่งแพร่กระจายหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนาออกไปหล่อเลี้ยงวัดวาอาราม และองค์กร ที่เผยแพร่พระธรรมวินัย ดุจหัวใจเป็นแหล่งสูบฉีดโลหิตไปหล่อเลี้ยงอวัยวะทั้งปวงทั่วร่างกาย

พุทธมณฑล ในอุดมคติ พึงเป็นศูนย์กลางที่ประมวลรักษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาฝ่ายธรรมวินัย เป็นที่ทบทวนตรวจสอบพระพุทธศาสนา ฝ่ายวัฒนธรรมที่เชื่อถือและประพฤติปฏิบัติกันมาในสังคมไทย ให้คงอยู่และคืนเข้าสู่มาตรฐานและครรลองที่ถูกต้อง พร้อมทั้งแพร่กระจายเนื้อหาสาระ ของพระธรรมวินัยออกไป ผสมผสานซึมซาบเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชน ให้พระพุทธศาสนาฝ่ายวัฒนธรรมมีกำลังมั่นคงและเจริญก้าวหน้า ตามแนวทางแห่งหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา

ถ้าการณ์เป็นไปได้เช่นนี้ พุทธมณฑลที่ร่มรื่นด้วยสวนป่าอันงอกงามน่ารื่นรมย์ก็จะเป็นสัญลักษณ์ แห่งความเจริญงอกงามของพุทธธรรมที่แพร่หลายออกไปอำนวยสันติสุขและความร่มเย็นเบิกบานแก่ ประชาราษฎร์ทั่วทั้งสังคม

กระบวนการเรียนรู้
เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย

ชุดปฏิรูปการศึกษา

กระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย

ขอเจริญพร ท่านอธิบดีกรมวิชาการ ท่านอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน

วันนี้ อาตมภาพได้รับนิมนต์มาให้พูดตามหัวข้อดังที่ทุกท่านทราบดีอยู่แล้ว เวลาก็จำกัดหน่อย จึงขอพูดเข้าในเรื่องเลย แต่ที่จริงก็ไม่ค่อยจะเข้าเรื่องเท่าไร วันนี้ว่าจะพูดแบบสบายๆ ไม่เอาจริงเอาจัง คือพูดไปตามกำลัง โดยอาจจะเป็นทำนองเกร็ดความรู้ อาจจะไม่ได้พูดตามหัวข้อที่ตั้งไว้มากนัก ที่เป็นอย่างนี้ ก็เพราะว่าเนื้อหาส่วนหนึ่งปรากฏตามเอกสารที่แจกไปแล้ว แม้ว่าจะมีชื่อเรื่องไม่ตรงกับหัวข้อที่จะปาฐกถา แต่เนื้อหาก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องกันมาก บทปาฐกถาที่แจกไปนั้นเป็นเรื่อง *แง่คิดข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา* โดยเน้นไปที่เรื่องของการเรียนรู้เป็นสำคัญ

ในเมื่อถือว่าเรื่องที่จะพูดนี้มีปรากฏตามเอกสารที่แจก วันนี้ก็อาจจะพูดต่อจากนั้นไปบ้าง แต่ตอนแรกนี้จะพูดเรื่องอื่นๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้อง เพราะเอามาใช้เป็นชื่อหัวข้อด้วย คือเรื่อง *ประชาธิปไตย* ที่จริงนั้น หัวข้อปาฐกถาเน้นที่การเรียนรู้ แต่ก็ควรพูดถึง*ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับประชาธิปไตย* สักนิดหน่อย

ประเทศจะเป็นประชาธิปไตย ประชาชนต้องมีการศึกษา

เมื่อพูดถึงเรื่องประชาธิปไตย ถ้าจะกล่าวถึงความหมาย เรามีวิธีพูดง่ายๆ อย่างหนึ่ง คือ ยกเอาวาทะของประธานาธิบดีลินคอล์นมาอ้าง เพราะคนชอบและรู้กันมาก คือวาทะที่ว่า *"ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน"* วาทะนี้คนจำกันแม่น แต่น่าสังเกตว่า เวลาพูดกันคนมักมองความหมายในแง่ของความรู้สึกที่ตื่นเต้นว่าพวกเราประชาชนจะได้เช่นจะได้สิทธิได้อำนาจหรือได้ความเป็นใหญ่ในการที่จะเป็นผู้ปกครอง แต่อีกแง่หนึ่งที่ไม่ค่อยได้มอง คือ ความรับผิดชอบ

คุณภาพของประชาธิปไตย ขึ้นต่อคุณภาพของประชาชน

ในวาทะของลินคอล์นนี้ถ้าพิจารณาลึกลงไปให้เห็นความ หมายที่ซ่อนอยู่ข้างใน ก็จะต้องพูดต่อไปอีก กล่าวคือ ที่ว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนนั้นเป็นการเตือนให้รู้สึกตัวด้วยว่า คุณภาพของประชาธิปไตยอยู่ที่คุณภาพของประชาชน เพราะว่าตามปกติ คุณภาพของการปกครองย่อมขึ้นต่อคุณภาพของผู้ปกครองเป็นสำคัญ

สมัยก่อน เมื่อปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย พระราชา

หรือมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครอง คุณภาพของราชาธิปไตยก็อยู่ที่คุณภาพของพระราชามหากษัตริย์นั้น ถ้าพระราชาดีมีปรีชาสามารถ บ้านเมืองก็เจริญมั่นคงร่มเย็นเป็นสุข แต่ถ้าพระราชาร้ายด้อยปัญญาไม่มีความสามารถ บ้านเมืองก็เสื่อมโทรมเดือดร้อน

สมัยนี้ ในเมื่อประชาชนมาเป็นผู้ปกครอง บ้านเมืองจะเป็นอย่างไร ประชาธิปไตยจะมีคุณภาพแค่ไหน ก็อยู่ที่คุณภาพของประชาชน

ความหมายที่ว่ามานี้น่าจะมีความสำคัญมากกว่า คือ ***ถ้าประชาชนมีคุณภาพดี ประชาธิปไตยก็มีคุณภาพดีด้วย ถ้าประชาชนมีคุณภาพต่ำ ประชาธิปไตยก็จะเป็นประชาธิปไตยอย่างเลวด้วย เพราะว่าคุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นต่อคุณภาพของประชาชน แล้วคุณภาพของประชาชนขึ้นต่ออะไร ก็ขึ้นต่อการศึกษา*** เพราะฉะนั้นตรงนี้แหละ คือตอนที่ประชาธิปไตยมาสัมพันธ์กับการศึกษาโดยตรง

ประชาชนปกครอง คือประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจตัดสินใจ ประชาชนจะตัดสินใจถูกดี ประชาชนต้องมีการศึกษา

ยังมีข้อพิจารณาต่อไปว่า เมื่อประชาชนเป็นผู้ปกครอง ก็หมายความว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจตัดสินใจ เพราะว่า ***คนไหนปกครอง คนนั้นก็เป็นเจ้าของอำนาจตัดสินใจ***

การตัดสินใจเป็นเรื่องสำคัญมาก หากตัดสินใจถูกก็ดีไป ถ้าตัดสินใจผิดก็อาจเกิดความเสื่อมความพินาศทุกอย่างทุกประการ

ทีนี้การที่จะตัดสินใจผิดหรือตัดสินใจถูก ก็อยู่ที่ความเป็นคนดีและมีปัญญา คือมีคุณธรรม และมีความรู้ความเข้าใจเฉลียว

ฉลาดสามารถในการคิดเป็นต้น ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ประชาชนควรจะมี ถ้าประชาชนเป็นคนดี ตั้งใจดี มีความรู้ความเข้าใจ มีปัญญาชัดเจน คิดเป็น มองเห็นความจริง ก็ตัดสินใจได้ถูกต้อง

ดังนั้น จึงเห็นชัดว่า ประชาธิปไตยจะดี ก็อยู่ที่ประชาชนที่เป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจนั้นว่าจะต้องเป็นคนดีและมีปัญญา อันนี้เป็นเรื่องง่ายๆ

ทีนี้พิจารณาต่อไปอีกที่ว่าประชาชนเป็นใหญ่มีอำนาจตัดสินใจนี้ การตัดสินใจนั้นวินิจฉัยด้วยเสียงข้างมากคือเอาเสียงข้างมากเป็นใหญ่ ในเรื่องนี้มีข้อสังเกต 2 อย่าง คือ

1. ถ้าคนส่วนใหญ่เป็นคนโง่ เสียงข้างมากที่วินิจฉัยก็จะเป็นการตัดสินใจเลือกอย่างโง่ๆ หรือแม้แต่เลือกไปตามที่ถูกเขาหลอกล่อ ทำให้ผิดพลาดเสียหาย แต่ถ้าคนส่วนใหญ่เป็นคนดีมีปัญญา ก็จะได้เสียงข้างมากที่ตัดสินใจเลือกได้ถูกต้องบังเกิดผลดี จึงต้องให้ประชาชนมีการศึกษา เพื่อจะได้เสียงข้างมากที่ตัดสินใจอย่างผู้ใช้ปัญญา

2. ความจริงของสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นอย่างที่มันเป็น มันย่อมไม่เป็นไปตามการบอก การสั่ง การลงคะแนนเสียง หรือตามความต้องการของคน ดังนั้นคนจะไปตัดสินความจริงไม่ได้ แต่เป็นหน้าที่ของคนเองที่จะต้องตัดสินใจเลือกสิ่งที่เป็นจริง หรือให้ตรงกับความจริง และคนที่จะทำอย่างนั้นได้ ก็ต้องมีปัญญา จึงต้องให้ประชาชนมีการศึกษา เพื่อจะได้เสียงข้างมากที่ตัดสินใจเลือกเอาสิ่งที่ถูกต้องเป็นจริง

ขอย้ำว่า *เสียงข้างมากตัดสินความจริงไม่ได้* อันนี้เป็นหลักธรรมดา ***เราตัดสินใจ ไม่ใช่ตัดสินความจริง*** *ถ้าเอาเสียงข้างมากมาตัดสินความจริง ก็เป็นไปไม่ได้*

หากย้อนหลังไปประมาณสัก 200 ปี ตอนนั้น ถ้าไปถามคนทั้งหลายว่าโลกมีรูปร่างอย่างไร เขาจะบอกว่าโลกแบน คนตั้งล้าน หรือ 50-100-1,000 ล้าน บอกว่าโลกแบน แต่คนที่รู้และบอกความจริงได้อาจมีคนเดียว และคนเดียวนั่นแหละถูกต้อง

เพราะฉะนั้น เราไม่สามารถเอาเสียงข้างมากมาตัดสินความจริงได้ ถ้าอย่างนั้นเราเอาเสียงข้างมากมาตัดสินอะไร

เราเอาเสียงข้างมากมาตัดสินความต้องการ คือบอกว่าจะเอาอย่างไร ในแง่นี้เราบอกได้ว่า ประชาชนมีความต้องการอะไร จะเอาอย่างไร แล้วก็มีมติเป็นที่ตกลงกันว่า จะเอาอย่างนี้

อย่างไรก็ตาม ความต้องการนั้น จะถูกต้องได้ผลดีหรือไม่ ในที่สุดก็ต้องมาบรรจบกับความจริงตรงที่ว่า จะต้องเป็นความต้องการที่เกิดจากเจตนาที่ดีและมีความรู้ความเข้าใจว่าอะไรดี-จริง-ถูกต้อง-เป็นประโยชน์ที่แท้

มีกรณีไม่น้อย ที่คนตัดสินใจไม่เอาความจริง และมีกรณีมากมายที่คนตัดสินใจเลือกไม่ได้สิ่งที่ถูกต้องเป็นจริง ดังนั้น เราจะต้องมีกระบวนการที่จะทำให้คนตัดสินใจเลือกให้ตรงและให้ได้สิ่งที่ถูกต้องเป็นจริง ถ้าอยากจะมีประชาธิปไตย ก็ต้องถือภารกิจนี้เป็นเรื่องใหญ่ ที่จะต้องทำให้สำเร็จ

รวมความปัญหาอยู่ที่ว่า *ทำอย่างไรจะให้ความต้องการที่ว่าจะเอาอย่างไรนั้น ไปประสานกับความมุ่งหมายที่ดี โดยมีสติปัญญาที่รู้เข้าใจว่าอะไรเป็นความจริงความถูกต้องและตัวประโยชน์แท้ที่ควรจะเอา* คือ ต้องให้ความต้องการนั้น ไปตรงกับตัวความจริงความถูก

ต้องและความเป็นประโยชน์ที่แท้จริง มิฉะนั้นความต้องการนั้นก็ผิด

เมื่อคนตัดสินใจด้วยความต้องการที่ผิด การตัดสินใจนั้นก็จะผิด จะเลือกผิด เอาผิด และก่อให้เกิดผลร้าย เพราะฉะนั้นจึงหนีไม่พ้นที่จะต้องทำให้คนมีความรู้ มีสติปัญญา เราจึงต้องเน้นกันว่าคนจะต้องมีวิจารณญาณ หรือจะใช้คำศัพท์ให้ลึกลงไปกว่านั้น ก็คือ ต้องมีโยนิโสมนสิการ

คำว่าโยนิโสมนสิการ เป็นคำที่มีความหมายลึกกว่า กว้างกว่าคำว่าวิจารณญาณ

วิจารณญาณ เป็นการกระทำต่อเรื่องที่กำลังพิจารณาโดยมุ่งที่จะวินิจฉัยเรื่องนั้นโดยเฉพาะ แต่โยนิโสมนสิการแยกแยะและเชื่อมโยงเรื่องนั้นเข้ากับอะไรก็ได้ ที่จะทำให้มองเห็นความจริงและเห็นแง่มุมที่จะทำให้เกิดประโยชน์ขยายออกไป

ดังนั้น คนจะต้องมีการศึกษา เพื่อให้เกิดสติปัญญา ที่จะมาประสานความต้องการให้ตรงกับความจริง ความถูกต้อง ความดีงามและประโยชน์สุขที่แท้ เพื่อให้ประชาชนตัดสินใจเอาสิ่งที่ถูกต้องดีงามและเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงไม่ใช่เพียงแค่ตัดสินใจเอาสิ่งที่ตนชอบใจ กับทั้งเพื่อให้ประชาชนมีความรู้เท่าทัน ที่จะไม่เอาอำนาจตัดสินใจของตนไปยกให้แก่พ่อมดสังคม

ด้วยเหตุนี้*การใช้เสียงข้างมากมาตัดสิน จึงต้องให้เป็นเสียงแห่งสติปัญญา ที่แสดงถึงความต้องการอันฉลาด ที่จะเลือกเอาสิ่งที่ดีงามถูกต้องเป็นประโยชน์แท้จริง*

สรุปว่า การศึกษาจำเป็นต่อประชาธิปไตย เพื่อพัฒนาประชาชนให้ทำหน้าที่หรือใช้อำนาจตัดสินใจอย่างได้ผลดีใน 2 ประการ คือ

1. ให้เสียงข้างมากที่จะใช้วินิจฉัย เกิดจากการตัดสินใจของคนที่เป็นบัณฑิต คือคนดีมีปัญญา

2. ให้การตัดสินใจของคนเกิดจากความต้องการที่มาประสานกับปัญญาที่รู้และให้เลือกเอาสิ่งที่ถูกต้องดีงามจริงแท้ และเป็นประโยชน์แท้จริง

หนึ่งบัณฑิต ดีกว่าพันพาล
แต่ประชาธิปไตยต้องการให้ทั้งพันเป็นบัณฑิต

มีคาถาเป็นพุทธศาสนสุภาษิตอยู่บทหนึ่งใจความว่า คนเขลาอ่อนปัญญา มาประชุมกันมากมายเกินพัน พวกเขาได้แต่คร่ำครวญรำพันตัดพ้อต่อว่ากัน ปัญหาก็ไม่ได้แก้ แต่บัณฑิตเพียงผู้เดียวเข้ามา เขารู้จักใช้ปัญญา พาคนทั้งพันผ่านพ้นปัญหาไปได้ *(ดู ขุ.ชา.27/99)*

ที่ว่านี้ไม่ได้หมายความว่าจะให้มานิยมการปกครองแบบบุคคลผู้เดียว เพราะถ้าเปลี่ยนบัณฑิตผู้เดียว มาเป็นคนพาลผู้เดียวล่ะ ก็จะกลายเป็นว่า คนพาลผู้เดียวมาตัดสินใจ ก็จะยิ่งยุ่งกันใหญ่

ตัวปัญหาอยู่ที่ว่า เมื่อคนตั้งพันที่อ่อนปัญญา ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เราจะทำอย่างไร

เรายอมรับว่า บัณฑิตคนเดียวดีกว่าคนพาลตั้งพัน แต่ใครๆ ก็ต้องยอมรับว่า มีบัณฑิตพันคน ดีกว่ามีบัณฑิตคนเดียว ประชาธิปไตยต้องการให้คนทั้งพันเป็นบัณฑิต

1. จะได้ไม่ต้องเสี่ยงต่อการที่จะได้คนเดียวที่เป็นพาล แทนที่

จะได้คนเดียวที่เป็นบัณฑิต

2. มีบัณฑิตพันคน จะตัดสินใจได้ผลดีกว่ามีบัณฑิตคนเดียว

ดังนั้น *เมื่อเราปกครองด้วยระบบประชาธิปไตยเราก็เลยมีภาระที่จะต้องทำให้คนทั้งพันหรือส่วนใหญ่ของพันนั้น เป็นบัณฑิตผู้มีสติปัญญา* อันนี้เป็นสาระของการศึกษาที่จะมาช่วยประชาธิปไตย คือทำอย่างไรจะให้คนทั้งพันที่มาประชุมกันไม่ได้เรื่องนั้น ให้กลายเป็นบัณฑิตขึ้นมา

โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันนี้ มีข่าวสารมากมาย และรวดเร็วจนกระทั่งเราบอกว่า มันล้น เราตามไม่ทัน ในเมื่อข้อมูลข่าวสารมีมากมาย และมีเทคโนโลยีที่ทำให้เผยแพร่ได้ง่ายดายรวดเร็ว คนก็มีความโน้มเอียงที่จะตกอยู่ใต้อิทธิพลของผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจมีความเชี่ยวชาญ อย่างน้อยเริ่มต้น ผู้ที่เชี่ยวชาญด้านการข่าว คือสื่อมวลชน อาจจะชักนำผู้คนให้หันเหไปตามต้องการ และอย่างร้ายสื่อชวนเชื่อทั้งหลายก็จะได้โอกาสทำลายสังคม

ถ้าคนไม่มีวิจารณญาณ ไม่มีความสามารถในการคิด แทนที่จะวินิจฉัย ตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้ด้วยสติปัญญา ก็กลายเป็นว่าจะถูกอิทธิพลของสื่อครอบงำ ไม่เฉพาะสื่อชวนเชื่อทั้งหลาย ที่ร้ายอย่างยิ่ง แม้แต่สื่อมวลชนซึ่งทำหน้าที่นำเสนอ ทั้งข่าว ทั้งความคิด แต่ละคนก็จะต้องศึกษาพินิจพิจารณา

แม้แต่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ก็กำลังมีปัญหาว่า เมื่อสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น สิ่งที่ต้องเรียนรู้มากขึ้น ตามไม่ไหว ก็เริ่มมีการพึ่งผู้เชี่ยวชาญ ทีนี้ก็กลายเป็นว่า เรื่องอะไรต่อมิอะไร ก็ต้องพึ่งพาอาศัยผู้เชี่ยวชาญให้เป็นผู้ตัดสินใจ

ดีไม่ดี เราอาจจะมีคนบางพวกบางประเภทมาครองอำนาจแทนผู้ปกครองโดยไม่รู้ตัว แล้วเรื่องก็จะกลายเป็นว่า เราอุตส่าห์เพียรพยายามเปลี่ยนผู้ปกครองจากผู้มีอำนาจคนเดียว มาเป็นผู้ปกครองคือประชาชนทั้งหมด แต่เสร็จแล้ว โดยไม่รู้ตัว ไม่ตั้งใจประชาชนนั้นกลับไปตกอยู่ใต้อิทธิพลของบุคคลบางพวก

ดังนั้น ***จึงจะต้องทำให้ประชาชนไม่สูญเสียอำนาจการตัดสินใจ และไม่สูญเสียศักยภาพในการที่จะตัดสินใจได้อย่างถูกต้องด้วย***

การศึกษาจะพัฒนาคนได้ผล ต้องช่วยให้คนพัฒนาความต้องการ

ได้พูดแล้วว่าคุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาชน เพราะฉะนั้นในสังคมประชาธิปไตยจึงต้องให้คนมีการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพของคน หรือเพื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพที่ดี

การพัฒนาคนถือว่าสำเร็จผลขั้นพื้นฐาน เมื่อคนพัฒนาความต้องการของเขา

ที่ว่า "พัฒนาความต้องการ" นี้ มิใช่หมายความว่าเพิ่มขนาดหรือเพิ่มกำลังของความต้องการที่มีอยู่เดิมให้มาก หรือให้แรงขึ้น แต่หมายความว่าเปลี่ยนแปลงความต้องการ ให้เกิดความต้องการอย่างใหม่ที่เป็นความเจริญงอกงามของชีวิต และทำให้ชีวิตเจริญงอกงามยิ่งขึ้นต่อไป

นอกจากนี้ ที่ว่าเปลี่ยนแปลงความต้องการนั้น ก็มิใช่หมายความว่าจะต้องละเลิกความต้องการอย่างเก่าหมดสิ้น แล้วมีความต้องการอย่างใหม่เข้ามาแทนที่เลยทีเดียว แต่ให้ความ

ต้องการอย่างใหม่เกิดเพิ่มขึ้นมาถ่วงดุลกับความต้องการพื้นฐานอย่างเก่า แล้วค่อยๆ เพิ่มกำลังมากขึ้นๆ จนกระทั่งความต้องการพื้นฐานแบบเดิมหมดพิษภัย และความต้องการอย่างใหม่ทำหน้าที่ได้โดยสมบูรณ์

ถ้าเปลี่ยนความต้องการของคนได้ ก็เปลี่ยนตัวคนนั้นได้

ความเป็นสัตว์พิเศษของมนุษย์ก็อยู่ตรงนี้แหละ คือ ธรรมชาติของมนุษย์นั้นพัฒนาได้ หรือว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่สามารถพัฒนา คือแก้ไขเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของตนเองให้ดีงามขึ้นได้ ซึ่งทำให้มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ดังพุทธพจน์ที่ว่า **"ในหมู่มนุษย์ คนที่ฝึกแล้วประเสริฐสุด"** *(ขุ.ธ.25/33/57)* และว่า **"ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์และมวลเทวา"** *(ที.ปา.11/72/107)*

มนุษย์มีความต้องการพื้นฐานอย่างหนึ่ง ที่ติดมาโดยสัญชาตญาณ ซึ่งมนุษย์ต้องพึ่งอาศัยเพื่อปกป้องตัวในขณะที่ยังไม่มีการศึกษาที่จะอยู่ได้ด้วยปัญญา ความต้องการพื้นฐานนี้ เมื่อมนุษย์เริ่มมีการศึกษา ขณะที่ปัญญาเริ่มพัฒนา ก็จะรู้จักควบคุมขัดเกลา จัดการ หันเบนให้เป็นปัจจัยแก่แรงจูงใจหรือคุณสมบัติที่ดีงามอย่างอื่น จนกระทั่งเมื่อสามารถเป็นอยู่ด้วยปัญญาคนก็จะเป็นอิสระจากมัน

ความต้องการประเภทนี้ ได้แก่ ความอยากได้ อยากเสพ อยากปรนเปรอ อยากอยู่รอด-ยืนยง-ยิ่งใหญ่ อยาก(ให้เกิดการ)สูญสลาย อยากทำลาย พูดสั้นๆ ว่า ความอยากที่เป็นความเห็นแก่ตัวทั้งหลาย ที่ตั้งอยู่บนฐานของอวิชชา ความต้องการประเภทนี้เรียกสั้นๆ ว่า **"ตัณหา"**

ส่วนความต้องการฝ่ายบวก หรือฝ่ายกุศล ที่จะต้องพัฒนาให้มีกำลังมากขึ้นๆ ด้วยการศึกษา ซึ่งจะพ่วงมา และเพิ่มพูนไปด้วยกันกับปัญญา คือความอยากรู้เข้าใจ(ความจริงของสิ่งทั้งหลาย) และความอยากทำ(สิ่งทั้งหลายให้ดีให้งาม) ที่พูดเป็นสำนวนจำง่ายว่า "ใฝ่รู้-ใฝ่ดี-ใฝ่สร้างสรรค์" ความต้องการประเภทนี้มีชื่อเป็นทางการว่า **"ฉันทะ"**

ความต้องการประเภทที่สองนี้ ถ้าไม่มีการศึกษา ไม่มีการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา ก็จะไม่เกิดขึ้น แม้มีศักยภาพที่จะมีได้ แต่ก็ไม่พัฒนา ความต้องการประเภทนี้จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ที่จะมีชีวิตที่ดีที่เจริญงอกงามและสร้างสรรค์ให้เกิดความเจริญแก่สังคม รวมทั้งการที่จะมีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย การที่ต้องพัฒนาความต้องการประเภทนี้ จึงทำให้จำเป็นต้องมีการศึกษา

ในทางพุทธศาสนาถือว่า เมื่อใดคนมีความต้องการหรือความอยากประเภทสอง ที่เรียกว่า "ฉันทะ" นี้ เมื่อนั้น ก็เป็นรุ่งอรุณของการศึกษา หรือเป็นแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม ซึ่งทำให้แน่ใจได้ว่า คนผู้นั้นจะมีชีวิตที่เจริญงอกงาม ก้าวหน้าไปในวิถีชีวิตที่ประเสริฐ และพาสังคมให้ก้าวไปในอารยธรรมแท้ ที่มิใช่เป็นเพียงนาครธรรม (civilization)

ถ้าพูดอย่างสั้นๆ ความต้องการที่พึงพัฒนานี้ มีลักษณะสำคัญ 2 ด้าน คือ

1. ต้องการความจริง และอยากรู้ความจริง เป็นความต้องการที่ฉลาด ประกอบด้วยวิจารณญาณ เป็นไปพร้อมด้วยปัญญา พูดสั้นๆ ว่า ***มีปัญญา***

2. ต้องการความดีงามและอยากทำสิ่งทั้งหลายให้ดีให้งาม เป็นความต้องการที่ประกอบด้วยคุณธรรมเป็นเจตจำนงในทางสร้างสรรค์ พูดสั้นๆว่า ***มีเจตนาดี***

ประชาธิปไตยจะเป็นจริงได้ ต้องให้ประชาชนรู้จักปกครองตนเอง

ทีนี้แง่ต่อไปก็คือ ในการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น ไม่มีใครมาสั่งมาบังคับ เพราะประชาชนเป็นใหญ่ ประชาชนจึงต้องรับผิดชอบชีวิตและสังคมได้เอง การที่จะรับผิดชอบสังคมได้เอง คือปกครองกันเองได้ ก็ต้องปกครองตัวเองได้ด้วย

ดังนั้น เมื่อจะดูการปกครองประชาธิปไตย ที่ประชาชนปกครองกันเอง ว่าเป็นประชาธิปไตยที่ดี ก็ดูที่ประชาชนว่าปกครองตัวเองกันได้ดีแค่ไหน

ในแง่หนึ่ง เราอาจจะพูดว่า *ประชาธิปไตย คือการปกครองของประชาชนที่ปกครองตัวเองได้* ทีนี้ก็ต้องถามว่า คนที่จะปกครองตัวเองหรือรับผิดชอบตัวเองได้นั้น มีอะไรเป็นเครื่องปกครองตัวเองหรือปกครองด้วยอะไร คือ ***เอาอะไรเป็นมาตรฐานในการตัดสินใจ*** *สิ่งที่จะมาปกครองหรือควบคุมตัวเราก็คือ หลักการ กฎเกณฑ์ กติกา และกฎหมาย* ซึ่งเรียกสั้นๆ คำเดียวว่า **"ธรรม"**

ดังนั้น ปัญหาของประชาธิปไตยจึงอยู่ที่ว่า จะทำอย่างไรให้คนในสังคมประชาธิปไตย สามารถอยู่ได้ด้วยหลักการ อยู่ด้วยหลักความจริง ความถูกต้องดีงาม และอยู่ด้วยกฎเกณฑ์ กติกา และกฎหมาย เป็นต้น ที่ได้ตกลงกันวางไว้ คำตอบเริ่มต้นก็คือ

*1. **ด้านความรู้ความเข้าใจ*** ต้องมีปัญญาที่รู้หลักการนั้น ว่าอะไร

จริง อะไรถูกต้อง อะไรดีงาม รู้จักวางกฎเกณฑ์ กติกา หรือกฎหมายที่ชอบธรรม และรู้จักคิด รู้จักวินิจฉัย เพื่อที่จะใช้หลักการ และกติกาต่างๆ นั้น ให้ได้ผลเป็นจริง พูดสั้นๆ ว่า **"รู้ว่าอะไรเป็นธรรม"** พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็คือ

2. ด้านจิตใจ ต้องยึดถือมั่นคงอยู่ในความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนั้น โดยมีอุดมคติ หรือที่เรียกว่ายึดถือในอุดมการณ์ พูดง่ายๆ สั้นๆ ว่า **"ถือธรรมเป็นใหญ่"** นั่นคือจิตใจต้องใฝ่ความจริง ใฝ่ความดี ใฝ่ความถูกต้อง ที่ว่ายึดถือธรรมเป็นใหญ่ ก็คือ เอาธรรม คือความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนี้เป็นใหญ่ ไม่ใช่เอาความชอบใจถูกใจของตนเป็นใหญ่หรือยึดถือตามอำเภอใจ ถ้าประชาชนไม่เอาธรรมเป็นใหญ่ คือไม่เอาหลักการ ไม่เอาความจริงความถูกต้อง ความดีงาม มาเป็นใหญ่ ก็เอาความชอบใจตัวเองเป็นใหญ่ แล้วก็จะต้องเกิดปัญหา

3. ด้านพฤติกรรม คนจะต้องมีความสามารถที่จะควบคุมพฤติกรรมของตนให้อยู่ในหลักการ ที่ได้จัดสรรออกมาวางตั้งเป็นกฎระเบียบ กติกา เป็นต้น หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่ารู้จักใช้สิทธิเสรีภาพ เป็นต้น ในการปฏิบัติหรือทำการทั้งหลายด้วยความรับผิดชอบ ที่จะให้เกิดผลตามหลักการ พูดสั้นๆ ว่า **"มีวินัยที่จะปฏิบัติและจัดการให้เป็นไปตามธรรม"**

ถ้าทำได้ทั้ง 3 อย่างนี้ ก็เรียกว่า ***ปกครองตนเองได้***

ทีนี้การที่จะให้สำเร็จผล 3 อย่างนี้ คือ ทั้งการมีวินัยที่จะควบคุมพฤติกรรมให้อยู่ในหลักการและดำเนินตามหลักการ ก็ตาม การที่จะมีจิตใจยึดมั่นในอุดมคติและในตัวหลักการ โดยถือธรรมเป็นใหญ่

ก็ตาม การที่จะมีปัญญา รู้ว่าอะไรเป็นธรรม และรู้ว่าจะทำอย่างไรให้เป็นธรรม โดยสามารถจัดวางหลักการ กฎ กติกา ตลอดจนสามารถนำมาใช้อย่างได้ผล ก็ตาม ก็ต้องอาศัย**การศึกษา**ทั้งสิ้น

ประชาธิปไตย จัดสรรสังคมให้มีโอกาสสูงสุด

ต่อไปอีกแง่หนึ่งคือ การปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นระบบการจัดสรรสังคมเพื่อให้เกิดโอกาสดีที่สุดในการสร้างสรรค์ ที่จะทำให้ชีวิตและสังคมบรรลุประโยชน์สุขสูงสุด สิ่งสำคัญที่ประชาธิปไตยช่วยให้เกิดขึ้น ก็คือ ***โอกาส***

การปกครองหลายแบบมีปัญหา เพราะกลายเป็นการตัดโอกาส หรือทำให้เสียโอกาส หรือทำให้ไม่เกิดโอกาส

โอกาสนั้นมองได้หลายอย่าง แต่โอกาสสำคัญซึ่งประชาธิปไตยที่ดีจะต้องอำนวยให้มี 2 อย่าง คือ

1. โอกาสพัฒนาตน หรือโอกาสที่จะพัฒนาศักยภาพของบุคคล คือประชาชนทุกคนจะมีโอกาสพัฒนาศักยภาพของตน ให้ชีวิตเจริญงอกงาม บรรลุประโยชน์สุขสูงสุด

ในขณะที่ศักยภาพไม่สามารถพัฒนาได้เพราะถูกปิดกั้นบั่นรอนหรือจำกัด ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ประชาธิปไตยก็มาเอื้อโอกาสนี้ ทำให้เราได้โอกาสที่จะพัฒนาตัวเอง พัฒนาชีวิต และพัฒนาศักยภาพของตน (เช่นด้วยบริการทางการศึกษา)

2. โอกาสร่วมสร้างสรรค์สังคม คือ การที่ประชาชนเหล่านั้นแต่ละคน มีโอกาสที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกไปร่วมสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าและประโยชน์สุขให้แก่สังคม (เช่น ด้วย

การมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกตั้ง และสมัครรับเลือกตั้ง)

การปกครองหลายแบบมีปัญหาที่เป็นข้อบกพร่องอย่างสำคัญ คือ จะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ได้กลายเป็นการปิดกั้นโอกาส ทำให้ความรู้ ความสามารถ ความถนัดจัดเจน สติปัญญา ที่มีอยู่ในประชาชนมากมาย แต่ละคนๆ ไม่มีโอกาสนำออกมาใช้เป็นส่วนร่วมสร้างสรรค์พัฒนาสังคม เป็นความสูญเสียโอกาสของบุคคล และเป็นการสูญเปล่าของทรัพยากรสังคม ประชาธิปไตยมาแก้ไขจุดอ่อนข้อนี้ ทำให้ศักยภาพที่มีอยู่ของบุคคลทุกคนมีโอกาสนำออกมาใช้ในการร่วมสร้างสรรค์พัฒนาสังคม

แต่ถ้าที่ใดปกครองแบบประชาธิปไตยแล้วไม่เกิดโอกาสและไม่ได้ประโยชน์จากโอกาสทั้งสองนี้ ก็เป็นเ**ครื่องฟ้องว่าประชาธิปไตย**นั้นไม่สัมฤทธิ์ผล

ก) หลักการของประชาธิปไตย เพื่อให้มีประสิทธิผลในการใช้โอกาส

โอกาสสองด้านนี้จะต้องมาบรรจบกัน คือ มีทั้งโอกาสที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ให้ชีวิตเจริญงอกงาม บรรลุประโยชน์สูงสุด และพร้อมกันนั้น ก็มีโอกาสที่จะให้ศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของแต่ละคนออกไปเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมหรือร่วมสร้างสรรค์สังคมด้วย แต่การที่จะมีโอกาสครบทั้งสองอย่างนี้หาได้ยาก และเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามนี้ เราจึงต้องมีหลักการที่สำคัญของประชาธิปไตย คือ

1. มี***เสรีภาพ*** ที่ฝรั่งเรียกว่า liberty หรือบางทีก็ใช้ freedom เสรีภาพนั้นเป็นเครื่องมือ เพื่อจะสร้างและใช้โอกาส คนที่มีโอกาส

คือคนที่ไม่ถูกปิดกั้น แต่ก่อนนี้โอกาสไม่มี คือไม่มีเสรีภาพ เพราะถูกปิดกั้น ศักยภาพที่มีอยู่ของแต่ละคนไม่สามารถออกมาเป็นส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคม แต่ตอนนี้เรามีเครื่องมือ คือเสรีภาพมาเป็นตัวช่วยเปิดโอกาส ให้ศักยภาพของเรามีช่องทางออกไปเป็นประโยชน์ได้จริง

2. มี*ความเสมอภาค* ที่เราแปลจากคำว่า equality ความเสมอภาคนี้เป็นขอบเขต และเป็นเครื่องสมาน การที่จะใช้เสรีภาพต้องมีขอบเขต คือ ความเสมอภาค ที่จะไม่ล่วงล้ำก้ำเกิน ไม่ละเมิดต่อผู้อื่น และมีโอกาสที่จะใช้เสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน

พร้อมกันนั้น ความเสมอภาคไม่ใช่เป็นเพียงขอบเขต แต่ที่สำคัญคือเป็นเครื่องสมานด้วย สมานอย่างไร ก็คือความสม่ำเสมอกันในการที่จะร่วมแก้ปัญหาและร่วมสร้างสรรค์ ตรงกับคำว่า เสมอในสุขและทุกข์ ในภาษาเก่าท่านใช้คำว่า มีสุขและทุกข์เสมอกัน แปลอย่างสมัยปัจจุบันว่า "ร่วมสุขร่วมทุกข์"

การร่วมสุขร่วมทุกข์นั้นเป็นความเสมอภาคที่สำคัญ และเป็นความเสมอภาคเชิงสมาน และความเสมอภาคในแง่นี้ก็คือ ความมีสมานฉันท์ ซึ่งขอย้ำว่าเป็นหลักการที่สำคัญมาก

ความเสมอภาคนี้ ถ้ามองไม่ดีก็ทำให้เกิดการแก่งแย่งช่วงชิงกันโดยคอยระแวงและจ้องกันว่า แกอย่าเหนือข้านะ ต้องเท่ากันนะ แกจะได้มากกว่าฉันไม่ได้นะ คนนั้นได้เท่าไร ทำไมฉันไม่ได้เท่านั้น อะไรทำนองนี้ ความเสมอภาคแบบนี้ เป็นความเสมอภาคแบบแบ่งแยกและแก่งแย่ง

แต่ความเสมอภาคเชิงสมานคือ เสมอในสุขและทุกข์ ร่วมสุข

ร่วมทุกข์ ร่วมในการสร้างสรรค์และแก้ปัญหา เสมอโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง เสมอโดยไม่ดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เสมอโดยไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เสมอแบบนี้เป็นการเสมอแบบสมาน

คำว่าเสมอ ภาษาบาลีเรียกว่า "สมาน" อ่านอย่างบาลีว่า สะมานะ อ่านอย่างไทยว่า สะหมาน น่าสังเกตว่าคนไทยสมัยก่อนใช้คำว่าเสมอในความหมายที่มาประสานร่วมกัน แต่ก็น่าสังเกตเช่นเดียวกันว่า ปัจจุบันนี้ ความเสมอภาคดูซักจะมีความหมายหนักไปในแง่ของความแบ่งแยกและแก่งแย่งมากกว่า

บางทีถ้าเราเห็นว่า คำว่าเสมอภาคนี้ ซักจะใช้กันในความหมายที่ไม่ค่อยดี ก็อาจจะเปลี่ยนมาใช้คำที่ตรงแท้และเข้าชุดดีกว่า คือ "สมานภาพ" แทนก็ได้

3. ข้อที่มักจะถูกมองข้าม ไม่ค่อยพูดถึงกัน ก็คือ *ภราดรภาพ* ที่ฝรั่งใช้คำว่า fraternity ภราดรภาพ คือความเป็นพี่เป็นน้อง ข้อนี้เราอาจจะใช้ศัพท์อื่น ไม่จำเป็นต้องใช้ศัพท์นี้

ความจริง ในสายวัฒนธรรมของเราก็มีถ้อยคำที่ใช้กันมา ในทางพระพุทธศาสนา ท่านใช้คำว่า *สามัคคี* และคำว่า*เอกีภาพ* ที่เราใช้เป็น *เอกภาพ* สามัคคีหรือเอกภาพนั่นแหละเป็นความหมายที่ต้องการของ ภราดรภาพ ดังนั้นเราจะไม่ใช้คำว่าภราดรภาพก็ได้ แต่ใช้คำว่า เอกภาพ หรือใช้คำว่า สามัคคี แทน หรืออีกคำหนึ่ง ที่ใช้ในภาษาบาลีว่า *สังคหะ* คือ ความประสานรวมเข้ากันได้ หรือการรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ภราดรภาพ สามัคคี หรือเอกีภาพนี้ เป็นฐานและเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้การใช้เสรีภาพและความเสมอภาค เกิดผลงอก

งามและสัมฤทธิ์ผลได้จริง ถ้าไม่มีภราดรภาพหรือเอกภาพแล้ว เสรีภาพและความเสมอภาคจะโน้มเอียงไปในทางที่จะทำให้คนแบ่งแยกและแก่งแย่งกัน แล้วก็เกิดปัญหา

นอกจากเป็นสภาพเอื้อแล้ว ภราดรภาพนี้ จะเป็นตัวเพิ่มพลังด้วย คือ ทำให้เกิดกำลังมากขึ้น

ดังได้กล่าวแล้วว่า การใช้เสรีภาพ และสมานภาพ/ความเสมอภาค มีจุดหมายอยู่ที่ว่าจะนำเอาศักยภาพของทุกคนออกมาร่วมกันสร้างสรรค์สังคม การทำเช่นนั้นจะได้ผลมากขึ้น เมื่อมีการประสานร่วมมือและรวมกำลังกัน ซึ่งจะทำให้เราใช้โอกาสอย่างได้ผลมากที่สุด แต่ถ้ามัวเกี่ยงงอนแก่งแย่งกันอยู่ แทนที่จะมีโอกาสสร้างสรรค์ ก็กลับจะกลายเป็นการขัดขวางและปิดกั้นโอกาสไม่ให้บรรลุประโยชน์สุขไปด้วยกัน

จุดที่ต้องการเน้น คือคำว่า ภราดรภาพ หรือ สามัคคี หรือ เอกีภาพนี้ เพราะเท่าที่ผ่านมาประชาธิปไตยของเรามัวแต่เน้นกันที่เสรีภาพและความเสมอภาค ความจริงภราดรภาพก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าปล่อยให้หลบ ๆ แฝง ๆ อยู่ ดีไม่ดีก็จะหายไปเสียเลย

ข) หลักการของประชาธิปไตย ที่มีอยู่โดดเด่นในสังคมไทย

แม้แต่ในสังคมที่ถือกันว่าเป็นผู้นำทางด้านประชาธิปไตยในยุคปัจจุบัน คือประเทศอเมริกา เราจะได้ยินว่า เท่าที่เป็นมาตามประเพณีประเทศอเมริกานี้มีความภูมิใจเป็นอย่างยิ่งในคติหนึ่งแห่งชาติของเขา คือ melting pot ที่แปลว่าเบ้าหลอม เขาเคยภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่จะ

พูดว่า ประเทศอเมริกานี้ เป็นเบ้าหลอม ที่หลอมรวมผู้คน ต่างชาติ ต่างภาษา ต่างวัฒนธรรม ที่มาจากยุโรป ให้ประสานกลมกลืนเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนกระทั่งประเทศอื่นก็ยกย่องสรรเสริญ อย่างนางมาร์กาเรต แธตเชอร์ (Margaret H. Thatcher) อดีตนายกรัฐมนตรีของอังกฤษ เคยพูดในที่ประชุมใหญ่ ๆ ยกย่องประเทศอเมริกาว่า มีคุณลักษณะพิเศษในการทำให้คนที่มีความแตกต่างหลากหลายมารวมเข้าด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว

คติของประเทศอเมริกาเอง ซึ่งเป็นคำขวัญอยู่ในตราแผ่นดิน (Great Seal of the United States) ก็ใช้คำว่า *E pluribus unum* แปลว่า ความเป็นหนึ่งจากความหลากหลาย หรือจากหลายกลายเป็นหนึ่ง

ข้อความเหล่านี้เป็นคติที่สำคัญของประเทศอเมริกา หมายความว่า เบื้องหลังการที่เขาพูดโดดเด่นในเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาคนั้น หลักการอย่างหนึ่งที่เป็นฐานรองรับ ให้ประเทศและสังคมของเขาอยู่ได้ก็คือ ความเป็น melting pot หรือเบ้าหลอมนี้ แต่ว่าคนไทยไม่ค่อยพูดถึง

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้ ในประเทศอเมริกา melting pot หรือเบ้าหลอมนั้นแตกเสียแล้ว แตกมาหลายปีแล้ว ก็เลยจะเอาแค่ให้เป็น mosaic คือ เมื่อหลอมรวมกลมกลืนเป็นอันเดียวกันไม่ได้ ก็เอาแค่เป็นเหมือนกระเบื้องชิ้นเล็กชิ้นน้อยมากมายที่มีสีสันแตกต่างกัน เอามาจัดเรียงกันเป็นระเบียบก็น่าดู แต่ตอนนี้แม้แต่ mosaic ก็ทำท่าว่าจะเป็นไม่ได้ คนอเมริกันเองบอกว่า สังคมของเขาจะเป็นได้แค่จานสลัด (salad bowl) คือเพียงแต่ปนเปคลุกกันไป

เวลานี้ อเมริกากำลังมีปัญหาในด้านภราดรภาพ คนรุ่นใหม่จำนวนมากไม่ชอบคติเบ้าหลอม คือ melting pot แต่กลายเป็นต่อต้านการหลอมรวม จึงเรียกง่ายๆ ว่าเบ้าหลอมแตกแล้ว และเกิดมีคติใหม่เรียกว่า multiculturalism คือให้มีความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม แทนที่จะให้วัฒนธรรมทั้งหลาย เช่น ของคนดำกับของคนขาวเป็นต้น มาหลอมรวมกัน ก็ให้อยู่ร่วมกันด้วยดีมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวโดยรักษาวัฒนธรรมที่แตกต่างกันนั้นไว้

แต่ภาวะที่เป็นจริงในอเมริกาเวลานี้ก็คือ เขาอยู่ร่วมกันด้วยดีไม่ได้ และคนอเมริกันก็กำลังทะเลาะกันในเรื่องนี้ บางคนถึงกับพูดว่าประเทศของเขาอยู่ในภาวะวิกฤติหรือสงครามทางวัฒนธรรม (cultural crisis หรือ cultural war; ลองอ่าน *The De-valuing of America* ของอดีต รมว.ศึกษาธิการของอเมริกา William J. Bennett, 1992)

เมื่อในอเมริกา melting pot ยังไม่ทันเป็นจริงก็มาแตกเสียแล้ว ประชาธิปไตยก็มาถึงระยะที่เป็นขาลง ตอนนี้เราพูดว่าประเทศไทยเป็นยุคเศรษฐกิจขาลง อเมริกาก็หวั่นใจว่าจะเข้ายุคประชาธิปไตยขาลง ถ้าแก้ปัญหานี้ไม่ตก ประชาธิปไตยก็จะอยู่ดีได้ยาก *จึงไม่ใช่เรื่องที่จะไปภูมิใจแค่เพียงการมีเสรีภาพและความเสมอภาค เวลานี้ปัญหาหนักคือ ความแตกแยกในสังคม*

เรื่องที่กำลังพูดกันมาก คือ multiculturalism ที่แปลกันว่า ภาวะพหุวัฒนธรรมนั้น ก็พาให้การศึกษาตามไปด้วย คือการศึกษาจะสนองแนวทางของสังคม เพื่อหาทางให้คนต่างวัฒนธรรมมาอยู่ร่วมกันได้ ทำอย่างไรจะให้ความแตกต่างหลากหลายประสานเป็นอัน

หนึ่งอันเดียวกันได้ นี้เป็นปัญหาที่หนักที่สุด ซึ่งประเทศที่ก้าวหน้าที่สุดขณะนี้ ก็ยังไม่สามารถแก้ไขได้ อเมริกากลายเป็นประเทศที่ล้าหลังในเรื่องนี้

อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยเรา แม้จะมีปัญหาน้อยในเรื่องการแบ่งแยกกันอย่างนี้ แต่ก็ไม่ควรจะมัวเพลินอยู่กับเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาคมากเกินไป จนกระทั่งลืมไปว่า *ที่แท้แล้ว สิ่งที่จะมารองรับสังคมไว้นั้น ไม่มีทางเลี่ยง คือ สังคมต้องมีภราดรภาพ* ซึ่งจะเรียกว่าสามัคคี เอกภาพ หรือจะเรียกอะไรก็แล้วแต่ จะต้องมีหลักการนี้ ดังนั้นการศึกษาปัจจุบันจะต้องมาเน้นเรื่องนี้

ประเทศไทยของเรามีปัญหาน้อยกว่าอเมริกา เราไม่มีคติ melting pot แต่เราก็มีภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่น่าภูมิใจ แทบจะพูดได้ว่าอาจจะเป็นที่หนึ่งในโลก หรืออย่างน้อยก็เป็นประเทศที่มีปัญหาน้อยที่สุดประเทศหนึ่ง ในเรื่องความแตกแยกของประชาชนในสังคม เราต้องจับให้ได้ว่า อะไรที่เป็นตัวประสาน หรือเป็นหลักการที่เอื้อทางวัฒนธรรม ที่ทำให้เรามีความสามารถพิเศษในด้านนี้ แล้วก็อย่าปล่อยทื่อไป หลักการหรือแนวคิดนี้จะต้องนำเอามาใช้รักษาสังคมประชาธิปไตยให้ได้

พื้นฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทย มีคุณลักษณะที่เอื้อต่อภราดรภาพ หรือเอกภาพ อย่างเห็นได้ชัดอย่างน้อย 2 ประการ คือ

1. ในระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คนไทยใช้ภาษาสื่อสารเรียกกันด้วยถ้อยคำที่ชักนำให้มองกันฉันญาติพี่น้อง พบคนสูงอายุก็เรียกคุณตา คุณยาย หรือตานั่น ยายนี่ พบคนรุ่นใกล้เคียงพ่อแม่ก็เรียกว่า ลุง ป้า น้า อา พบคนอายุใกล้เคียงกับตน ก็เรียกว่าพี่ว่า

น้อง พบเด็กก็เรียกลูกเรียกหลาน

2. ในระดับความสัมพันธ์ระหว่างหมู่หรือกลุ่มชน คนไทยให้เกียรติต้อนรับ และปรับตัวเข้ากับคนต่างเชื้อชาติต่างศาสนาได้อย่างประสานกลมกลืนมาก หากจะมีความรังเกียจเดียดฉันท์บ้างเมื่อเทียบกับที่มีในสังคมอื่น ก็นับว่าน้อยอย่างยิ่ง ยากที่จะเกิดปัญหาเกี่ยวกับการแบ่งแยก

เสรีภาพและความเสมอภาคที่แท้จะประสานและเสริมกันกับภราดรภาพ แต่ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ถึงแม้ประชาชนมีเสรีภาพและความเสมอภาค เมื่อขาดภราดรภาพหรือสามัคคีเอกีภาพแล้ว ประชาธิปไตยก็ไม่อาจบรรลุจุดหมายในการที่จะสร้างสรรค์สังคมให้มั่นคงมีสันติสุข

ในขั้นสุดท้าย ภราดรภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อคนมีการศึกษา ได้พัฒนาจิตใจและปัญญา รู้เข้าใจแจ้งในความจริงของโลกและชีวิต จนข้ามพ้นความรู้สึกแบ่งแยก กีดกัน คับแคบ หวงแหนที่เรียกในทางธรรมว่า"มัจฉริยะ" ทั้ง 5 ประการ เช่น วรรณมัจฉริยะ (ความหวงแหนกีดกั้นกันในเชิงแบ่งแยกชาติชั้นวรรณะ) เป็นต้นได้หมดสิ้น และในบรรยากาศแห่งภราดรภาพนี้ การใช้เสรีภาพและความเสมอภาคจึงจะนำประชาธิปไตยไปสู่จุดหมายที่เป็นประโยชน์สุขของประชาชนอย่างแท้จริง

ค) หลักการของประชาธิปไตย ภายใต้อิทธิพลเศรษฐกิจทุนนิยม

ขอพูดต่อไปอีกสักนิดว่า ขณะนี้ปัญหาของประชาธิปไตยที่

เกิดขึ้นในระดับของหลักการใหญ่ๆ ยังขยายต่อไปอีก กล่าวคือ เวลานี้แม้แต่คำว่าเสรีภาพ และความเสมอภาค ก็มีความหมายที่ออกจะผิดเพี้ยนไป ซึ่งเป็นเพราะระบบต่างๆ ทางสังคม มีความสัมพันธ์และส่งอิทธิพลต่อกัน หมายความว่า ระบบอย่างหนึ่ง ไม่สามารถจะแยกขาดจากระบบอย่างอื่นในสังคมส่วนรวมได้ พูดง่ายๆ คือเรามีระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา เป็นต้น ระบบการปกครอง ก็ไม่สามารถแยกต่างหากจากระบบเศรษฐกิจได้ และบางครั้งระบบหนึ่ง ก็อาจจะมีอิทธิพลไปครอบงำอีกระบบหนึ่ง

ขณะนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจ จะมีกำลังแรงและเข้ามาครอบงำแนวคิดของระบบการเมืองการปกครอง

ระบบเศรษฐกิจในยุคปัจจุบันนี้ที่มีอิทธิพลมาก คือระบบทุนนิยม ที่ถือผลประโยชน์เป็นใหญ่ และเป็นแบบปัจเจกชนนิยม ซึ่งถือลัทธิตัวใครตัวมัน นิยมการแข่งขัน เมื่อสังคมประชาธิปไตยมาอยู่กับลัทธิเศรษฐกิจแบบนี้ อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบนี้ก็อาจจะเข้าไปครอบงำหรือแทรกแซงความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยโดยไม่รู้ตัว

อย่างเช่นความหมายของเสรีภาพ ที่บอกว่า เป็นการเปิดช่องทาง เช่นให้ศักยภาพที่มีอยู่ในแต่ละคนออกไปร่วมสร้างสรรค์สังคมโดยไม่ถูกปิดกั้น เป็นการสอดคล้องกับหลักการปกครอง ซึ่งแน่นอนว่า ย่อมมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสรรค์สังคมให้ร่มเย็นเป็นสุข

การที่เราให้ประชาชนปกครอง ก็คือ เราต้องการให้ศักยภาพที่มีอยู่ในตัวของประชาชนแต่ละคน เช่นสติปัญญาของเขา ได้มีช่องทางเปิดกว้าง ที่จะออกไปร่วมสร้างสรรค์สังคม นี้เป็นจุดหมายที่เรา

ต้องการ

แต่เวลานี้ ความหมายของ*เสรีภาพที่ถูกครอบงำด้วยอิทธิพลของแนวคิดเศรษฐกิจ จะหนักไปในแง่ของการมีโอกาสที่จะแย่งชิงผลประโยชน์กัน* จนกระทั่งมีการเน้นในแง่ของการที่จะทำอะไรๆ ได้ตามความชอบใจของแต่ละคน โดยไม่ไปล่วงละเมิดผู้อื่น หรือโดยสัญลักษณ์คือ ไม่ไปล่วงละเมิดกฎหมาย แต่การเน้นในแง่ที่ว่าเสรีภาพเป็นช่องทางให้ศักยภาพของแต่ละคนออกไปร่วมสร้างสรรค์สังคมนั้น เรากลับไม่มอง อย่างนี้ก็เป็นการมองเสรีภาพในแง่ลบ

ความเสมอภาคก็เช่นเดียวกัน พอเสรีภาพเริ่มเขว ความเสมอภาคก็เขวด้วย อย่างที่ได้กล่าวเมื่อกี้ว่า *ความเสมอภาค แทนที่จะเป็นเครื่องมือมาช่วยสมานสังคม ก็กลายเป็นเครื่องสร้างความแตกแยก โดยมีความหมายในเชิงแก่งแย่งผลประโยชน์* เป็นต้นว่า ถ้าเธอได้ 50 ฉันก็ต้องได้ 50 ถ้าเธอได้ 500 ฉันก็ต้องได้ 500 อย่างนี้คือความเสมอภาคที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ซึ่งถือว่าอยู่ใต้อิทธิพลของแนวความคิดแบบทุนนิยม

เราจะต้องหันกลับไปเน้นความหมายของเสรีภาพและความเสมอภาค ในแง่ที่เป็นการมีโอกาสและสามารถใช้โอกาสนั้นอย่างเท่าเทียมกัน ในการนำเอาศักยภาพของแต่ละคนออกไปร่วมกันสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมให้เจริญงอกงามมีสันติสุข

ง) โอกาส ต้องมากับความไม่ประมาท

ขอย้อนกลับมาพูดถึงแง่ที่ว่า ประชาธิปไตยเป็นการจัดสรร

สังคมให้เกิดโอกาสมากที่สุด *เมื่อเปิดโอกาสให้แล้วก็ต้องรู้จักใช้โอกาส* โดยเฉพาะการใช้เครื่องมือคือเสรีภาพให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ คือทำอย่างไรจะให้มันสนองวัตถุประสงค์ของประชาธิปไตย

เราสามารถ***วัดการพัฒนาของคนด้วยการรู้จักใช้โอกาส*** ว่าเขาใช้โอกาสเป็นหรือไม่ ถ้าคนใช้โอกาสนั้นในการหาผลประโยชน์ในทางเห็นแก่ตัวและแย่งชิงกัน ก็เป็นการใช้ในทางที่ผิด ไม่เป็นการสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตย วัตถุประสงค์ของประชาธิปไตยก็จะหายไป

อย่างน้อยพอมีโอกาส ปัญหาที่จะเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อไม่ถูกบีบคั้นบังคับให้จำเป็นต้องทำอะไร ก็จะเกิดความประมาท เพราะธรรมดาเป็นอย่างนั้น คือสำหรับมนุษย์ปุถุชนนี้มีความโน้มเอียงตามธรรมชาติว่า เมื่อถูกทุกข์บีบคั้นหรือถูกภัยคุกคามจึงจะลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวายแต่พอสุขสบายก็มีแนวโน้มที่จะหยุดและลงนอน พอทุกข์ร้อนก็ลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวายทำโน่นทำนี่วุ่นวายกันใหญ่ แต่พอหมดทุกข์แล้วก็นอน

ตอนที่มีทุกข์ภัยจึงมักเป็นจุดเริ่มต้นของการเพียรพยายามที่จะนำไปสู่ความเจริญ แต่เมื่อประสบความสำเร็จมีความสุขแล้ว ความสุขสบายนั้นก็มักตามมาด้วยความลุ่มหลงเพลิดเพลินมัวเมาประมาทผัดเพี้ยน ที่นำมาซึ่งความเสื่อม ชีวิตและสังคมมนุษย์จึงมักตกอยู่ในวงจรแห่งความเจริญและความเสื่อมเรื่อยไป นี่คือปัญหาของมนุษย์ปุถุชน

ด้วยเหตุนี้ *เมื่อโอกาสมากับความเป็นอิสระเสรี การมีโอกาสนั้นจึงเป็นทั้งประโยชน์สูง และเป็นสุดยอดของความเสี่ยง* เมื่อโอกาส

มีแล้ว และไม่มีใครหรืออะไรมาบีบบังคับให้จำเป็นต้องทำ คนก็สามารถเลือกที่จะปฏิบัติต่อโอกาสนั้นได้เต็มที่ ถ้าเขาไม่ประมาท รู้จักใช้โอกาสนั้น ก็จะเกิดประโยชน์อย่างสูงสุด แต่ถ้าคนมัวประมาทผัดเพี้ยนหลงละเลิงมัวเมาโอกาสนั้นก็จะกลับนำเขาดิ่งลงสู่ความเสื่อม

ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า เมื่อโอกาสมีพร้อมแล้ว อะไรจะเป็นตัวเร่งให้คนไม่ประมาท และใช้โอกาสนั้นในการสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์สุขที่แท้จริง ถ้าไม่ใช้ตัวเร่งจากภายนอก *(ปัจจัยภายนอก)* คือเครื่องปลุกเร้าล่อบีบคั้นบังคับ ก็ต้องใช้ตัวเร่งจากภายใน *(ปัจจัยภายใน)* คือจิตสำนึกแห่งความไม่ประมาท ที่จะทำการด้วยสติปัญญาซึ่งเกิดจากการพัฒนาคนด้วยการศึกษาที่ถูกต้อง

แต่ก็จะต้องทราบไว้ด้วยว่า *ยังไม่มีสังคมใดในโลกที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาคนถึงระดับนี้* ซึ่งก็คงเท่ากับพูดว่า ยังไม่มีประเทศใดประสบความสำเร็จในการพัฒนาประชาธิปไตยได้สมบูรณ์

ในประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา เมื่อระบบประชาธิปไตยให้โอกาสแล้ว สังคมก็มีระบบแข่งขันแบบตัวใครตัวมัน (บนรากฐานแห่งแนวคิดของลัทธิดาร์วินเชิงสังคม ที่หลงเหลือเป็นเชื้ออยู่ว่า ใครเก่งใครรอด ใครดีใครอยู่ – the survival of the fittest) เป็นเครื่องบีบคั้นเร่งรัดให้ผู้คนต้องขะมักเขม้นดิ้นรนขวนขวาย เพื่อความอยู่รอดและเจริญก้าวหน้า จนเป็นวิถีชีวิตของสังคมของเขาสืบมา

แต่ก็จะเห็นได้ว่า ทั้งที่ยังมีระบบแข่งขันแบบตัวใครตัวมันนี้บีบคั้นเร่งรัดอยู่ เมื่อสังคมอเมริกันมีความมั่งคั่งพรั่งพร้อมสุขสำราญทางเศรษฐกิจมากขึ้น คนก็เริ่มอ่อนแอเฉื่อยชาลง และเริ่ม

เสื่อมเสียความพร้อมที่จะแข่งขัน (competitiveness) ดังที่คนในสังคมของเขาเองกำลังโอดครวญกันอยู่ (ลองอ่าน *Why America Doesn't Work* ของ Chuck Colson and Jack Eckerd, 1991) จึงเป็นเครื่องเตือนใจสังคมประชาธิปไตยว่า ถ้าไม่สามารถพัฒนาคนให้มีปัจจัยภายในที่จะรู้จักใช้โอกาส ก็หนีไม่พ้นที่จะต้องเลือกระหว่างการใช้ปัจจัยภายนอกมาบีบเร่ง หรือยอมรับความเสื่อมสลายของประชาธิปไตยนั่นเอง

ดังนั้น เป้าหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาคนจึงอยู่ที่ว่า ***ทำอย่างไรจะให้คนเรานี้ ทั้งที่สุขสบาย ก็ไม่ประมาท*** เพราะว่าแท้จริงนั้นสภาพสุขสบาย ก็คือสภาพที่เอื้อโอกาส ตอนที่ทุกข์ยากจะทำอะไรก็ติด ก็ขัดข้องไปหมด เวลาทุกข์ก็คือเวลาที่ทำอะไรๆ ได้ยาก ทำได้ลำบาก จะทำอะไรก็ไม่คล่อง แต่ตอนที่ทุกข์นี่แหละคนจะลุกขึ้นต่อสู้ดิ้นรนขวนขวาย

คำว่า "สบาย" ภาษาไทยแปลเพี้ยนไปจากภาษาบาลีว่า "สปฺปาย" ซึ่งแปลว่า สภาพเอื้อที่ทำให้เราทำอะไรได้ผลดี แต่คนไทยพอฟังคำว่าสบาย ก็แปลไปในความหมายว่า เราจะได้นอน ไม่ต้องทำอะไร คือ มองในความหมายที่จะหยุด

สุขก็เหมือนกัน "สุข" แปลว่า คล่อง ง่าย สะดวก คือสภาพคล่องนั่นเอง หมายความว่า ในเวลาที่สุขนั้นจะทำอะไร ก็ทำได้ง่าย คล่อง สะดวก ตรงข้ามกับตอนที่ทุกข์ ซึ่งทำได้ยากและมักจะติดขัดไปหมด แต่เรากลับไปดิ้นทำแต่ในตอนทุกข์ พอสุขที่จะทำได้ง่าย ทำได้คล่อง จะทำอะไรก็ทำได้เต็มที่ เรากลับจะหยุดจะเฉยจะลงนอน การทำอย่างนี้ท่านเรียกว่า***ประมาท ก็คือใช้โอกาสไม่เป็น หรือไม่รู้จักใช้***

โอกาส พอมีโอกาสที่จะทำได้อย่างดี ก็กลับมานอนเสียนี่

รวมความว่า *สุข คือสภาพคล่อง* และ*สบาย คือสภาพเอื้อ* ซึ่งช่วยให้ทำอะไรๆ ได้ง่ายสะดวกเป็นผลดี เพราะฉะนั้นเวลาที่จะสร้างสรรค์ได้ดีที่สุด ก็คือตอนที่สุขสบาย เพราะมีโอกาสเต็มที่ และความไม่ประมาทนี่แหละที่ทำให้เรารู้จักใช้โอกาส ถ้าเราประมาท แม้จะมีโอกาส เราก็จะทิ้งโอกาสนั้นไปเสียเปล่า หรือยิ่งกว่านั้น ถึงจะมีโอกาส แต่ถ้ามัวประมาท ก็มีความพินาศเป็นที่หวัง

โอกาสเป็นภาวะที่เปิดกว้าง ประชาธิปไตยจัดสรรให้มีโอกาส และให้เสรีภาพที่จะใช้โอกาสนั้น แต่ด้วยเสรีภาพนั้น เมื่อคนไม่พัฒนา เขาอาจจะผลาญโอกาสให้สูญเปล่าด้วยความหลงละเลิงมัวเมาในการเสพบริโภค เขาอาจใช้โอกาสเพื่อทำการในทางสนองความเห็นแก่ตัวและทำลายผู้อื่นอย่างชนิดที่แม้แต่กฎหมายก็อาจกลายเป็นเครื่องมือของเขา ตลอดจนไม่รู้ไม่เข้าใจแม้แต่ความหมายและความมุ่งหมายของการให้มีเสรีภาพ

เพราะฉะนั้น ***หากขาดการศึกษาที่พัฒนาคนอย่างถูกต้อง เสรีภาพอาจกลายเป็นอาวุธร้าย และโอกาสก็อาจกลายเป็นภาวะเสี่ยงภัย***

การใช้โอกาสที่สำคัญก็คือ ความไม่ประมาทที่จะใช้โอกาสในทางสร้างสรรค์ การไม่ใช้โอกาสในทางที่ผิดเท่านั้นยังไม่เพียงพอ แต่จะต้องไม่ทิ้งโอกาสแล้วมัวเพลิดเพลินอยู่ คือจะต้องใช้โอกาสให้เกิดประโยชน์ขึ้นมาจริงๆ ด้วย

เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นมากในเรื่องความไม่ประมาท วัดคนก็วัดกันตรงนี้ว่า ***ผู้ใด ทั้งที่สุขสบายก็ไม่ประมาท ผู้นั้นคือคนที่พัฒนาจริง*** เพราะคนที่ไม่พัฒนานั้น พอหายทุกข์ สุขสบาย

แล้วก็จะเพลิดเพลินจะผัดเพี้ยนและจะนอน นี่ก็เป็นเหตุผลที่ประชาธิปไตยต้องการการศึกษา

จ) ต้องมีปัญญา โอกาสจึงจะเกิดเป็นประโยชน์

พร้อมกันนี้อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญก็คือจะต้องมีปัญญารู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์สุขที่แท้จริงด้วย เพราะว่าเราจะใช้โอกาสเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุข แต่ถ้าเราไม่มีปัญญา ไม่รู้จักประโยชน์สุขที่แท้ ก็อาจจะทำผิดพลาดได้ เรื่องนี้ไม่ต้องอธิบายมาก ขอยกเป็นนิทานดีกว่า

มีชาดกเรื่องลิงเฝ้าสวน เรื่องมีว่า ครั้งหนึ่ง คนเฝ้าสวนในพระราชอุทยาน พอถึงวันนักขัตฤกษ์ มีงานเทศกาล ก็อยากไปเที่ยวสักสองสามวัน แต่ก็ติดขัดว่าจะทำอย่างไรดี ถ้าไปเที่ยวแล้วใครจะมารดน้ำต้นไม้ เดี๋ยวต้นไม้ก็จะตายเสียหมด ก็นึกขึ้นมาได้ว่าในสวนของเรามีลิงอยู่ฝูงหนึ่ง ก็เอาลิงฝูงนี้แหละมาช่วยรดน้ำตอนที่เราไม่อยู่

คิดแล้วก็เรียกหัวหน้าลิงมา บอกว่า ฉันจะไม่อยู่สักสองสามวัน ระหว่างที่ฉันไม่อยู่ เธอช่วยพาฝูงลิงรดน้ำต้นไม้ให้ฉันได้ไหม หัวหน้าลิงตอบว่า ได้ซิ เพราะคิดว่าจะได้ตอบแทนทำประโยชน์ให้แก่เจ้านายบ้าง เมื่อหัวหน้าลิงรับเรื่องแล้ว คนเฝ้าสวนก็ออกไปเที่ยวงานเทศกาล

พอได้เวลารดน้ำต้นไม้ หัวหน้าลิงก็เรียกฝูงลิงมาประชุมกัน บอกว่า เรามาช่วยกันทำประโยชน์ให้แก่เจ้านายหน่อย ตอนนี้เขาไม่อยู่ เรามาช่วยกันรดน้ำต้นไม้ เครื่องมืออุปกรณ์อยู่ทางโน้น ลิงบริวารก็

พากันไปตักน้ำมาเพื่อเตรียมรดต้นไม้

หัวหน้าลิงบอกว่า เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด เราจะต้องใช้น้ำอย่างประหยัด และรู้จักออมแรงงาน การที่จะรดน้ำให้ได้ผลดีก็ต้องรดให้พอดีกับความต้องการของต้นไม้ เราจึงต้องรู้ว่าต้นไม้ต้นไหนต้องการน้ำมาก และต้นไม้ต้นไหนต้องการน้ำน้อย แล้วรดให้พอดีกับความต้องการของต้นไม้นั้น

แต่เราจะรู้ได้อย่างไร ก็รู้ได้โดยดูว่า ต้นไม้ต้นไหนมีรากยาว ต้นไม้ต้นนั้นก็ต้องการน้ำมาก ต้นไม้ต้นไหนรากสั้น ต้นไม้ต้นนั้นก็ต้องการน้ำน้อย แล้วทำอย่างไรจึงจะรู้ล่ะ เราก็แบ่งงานกันทำ คือจัดลิงเป็นคู่ๆ ตัวหนึ่งเอากระป๋องไปตักน้ำ ตัวหนึ่งก็ยืนอยู่ที่โคนต้นไม้ พอน้ำมาถึง ก็ดึงต้นไม้ขึ้นมาดู ต้นนี้รากยาวก็รดน้ำมาก ต้นนี้รากสั้นก็รดน้ำน้อย รดกันไปจนกระทั่งหมดสวน ปรากฏว่าต้นไม้ตายหมด

อย่างนี้ท่านเรียกว่า คนไม่ฉลาดในประโยชน์ ไม่รู้จักว่าทำอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์ที่แท้จริง พอทำลงไป แทนที่จะได้ประโยชน์ก็กลับเกิดความพินาศ

เพราะฉะนั้นจึงต้องระวัง *ถ้าขาดการศึกษา ก็ไม่รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์ที่แท้จริง และวิธีการที่จะทำให้เกิดประโยชน์ ก็กลายเป็นการทำลายประโยชน์*

ลองฟังดูอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องเด็กปัญญาอ่อน มีแมลงวันบินมาจับศีรษะของพ่อ ก็อยากช่วยพ่อ เพราะเห็นพ่อต้องคอยไล่มันอยู่เรื่อย จึงคิดว่า เราต้องฆ่ามันให้ตาย แต่ทำอย่างไรจะให้ตายแน่ๆ ก็ต้องเอาของที่หนักหน่อย พอดีตรงนั้นมีขวานอยู่ พอแมลงวันจับ

ที่ศีรษะของพ่อ จ้องดีแล้ว ก็ตีอย่างแม่นเลย ปรากฏว่าแมลงวันตาย แต่พ่อตายด้วย

เรื่องที่เล่านี้ คือ ตัวอย่างของคนที่มีคุณธรรมมาก และมีเจตนาดี ในกรณีนี้ลูกมีความกตัญญู และมีความปรารถนาดีด้วย แต่การมีความปรารถนาดี มีเจตนาดี หรือมีคุณธรรมอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีปัญญาด้วย

นิทานนี้เป็นเรื่องที่เตือนใจเรา ให้รู้ว่าประชาธิปไตยนั้นต้องอาศัยการศึกษามาพัฒนาคนหลายด้าน ***คุณธรรมก็เป็นส่วนหนึ่ง แต่สติปัญญานั้นสำคัญอย่างยิ่ง***

ประชาธิปไตย ช่วยให้ประโยชน์ของบุคคลและสังคมมาประสานเสริมกัน

อีกแง่หนึ่งคือ ประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ช่วยประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลและสังคม หลักการนี้ยังหาผู้ปฏิบัติได้ผลจริงได้ยาก จะเห็นได้ว่าระบบสังคมต่างๆ มักมีปัญหาในเรื่องที่ว่าถ้าให้บุคคลได้ สังคมก็ต้องเสีย ถ้าให้สังคมได้ บุคคลก็ต้องยอมสละ ทำอย่างไรจึงจะประสานประโยชน์กันได้

อุดมคติอย่างหนึ่งของประชาธิปไตยก็คือ การช่วยประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลกับสังคม

เมื่อกี้ได้พูดไปแล้วว่าในสังคมประชาธิปไตย เราพยายามจัดสรรสังคมให้เป็นสภาพที่เอื้อโอกาสอย่างดีที่สุดแก่บุคคล เพื่อให้เขาสามารถพัฒนาศักยภาพของเขาได้อย่างสมบูรณ์เต็มที่ พร้อมกันนั้น

นอกจากเขาสามารถพัฒนาศักยภาพของชีวิตได้อย่างดีที่สุดแล้ว เขาก็จะได้ประโยชน์มากที่สุดจากสังคมของเขาด้วย

แต่อีกด้านหนึ่ง พร้อมกับที่คนพัฒนาศักยภาพได้ดี สามารถมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข และได้รับประโยชน์สูงสุดจากสังคมนั้น เขาก็จะยิ่งเป็นส่วนร่วมที่ดีในการสร้างสรรค์สังคมนั้นได้มากขึ้นด้วย

ยิ่งคนพัฒนาดีเท่าไร เขาก็ยิ่งมีศักยภาพในการที่จะร่วมสร้างสรรค์สังคมได้ดีขึ้นเท่านั้น และในทางกลับกัน พอสังคมดี สังคมนั้นก็เป็นสภาพเอื้อ ให้คนแต่ละคนมีโอกาสพัฒนาตนได้ดี จึงเป็นวงจรที่ดี แต่ทำอย่างไรจะให้วงจรอย่างนี้เกิดขึ้นได้ นี่ก็คือการประสานประโยชน์ ระหว่างบุคคลกับสังคม

ในทางปฏิบัติจริงปรากฏว่า สังคมประชาธิปไตยยังคงมีปัญหาเรื่องนี้มาก คือยังประสานประโยชน์ไม่ค่อยได้ ปัญหาก็ยังคงอยู่อย่างเดิมว่า ถ้าให้บุคคลได้ สังคมก็เสีย ถ้าให้สังคมได้ บุคคลก็เสีย ก็เลยเป็นเรื่องใหญ่ที่ในยุคที่ผ่านมาถึงกับแตกกัน พวกหนึ่งเป็นสังคมแบบประชาธิปไตยทุนนิยม ที่เอาประโยชน์ของบุคคลเป็นใหญ่ กับอีกพวกหนึ่งเป็นสังคมนิยมที่เอาผลประโยชน์ของสังคมเป็นใหญ่ กลายเป็นสุดโต่ง ทำอย่างไรเราจะประสานให้ลงตัวพอดีได้

ประชาธิปไตยที่แท้จะต้องเดินทางมาถึงจุดนี้ให้ได้ คือจุดที่ว่าให้บุคคลกับสังคมประสานประโยชน์กันให้ได้ โดยเป็นตัวเอื้อแก่กัน

สังคมยิ่งดีก็ยิ่งช่วยให้บุคคลมีโอกาสบรรลุความดีงามและประโยชน์สุขสูงยิ่งขึ้น และยิ่งบุคคลพัฒนาดี ก็ยิ่งมาช่วยสร้างสรรค์สังคมได้ดียิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ก่อนจะก้าวไปสู่การประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลกับสังคมให้มาเสริมกันนั้น มีบททดสอบพื้นฐานอยู่อย่าง

หนึ่งที่จะให้เห็นว่าประชาชนในสังคมนั้น ๆ มีคุณภาพเพียงพอที่จะทำให้คุณค่าของประชาธิปไตยข้อนี้บรรลุผลได้หรือไม่

บททดสอบนี้ ก็คือ ความประสานสมดุลในการปฏิบัติตามหลักการแห่ง

1. *สิทธิ* กับ *หน้าที่*

2. *เสรีภาพ* กับ *ความรับผิดชอบ*

คู่กับการมีสิทธิที่จะได้และเรียกร้องเอาสิ่งที่ตนพึงมีพึงได้นั้น บุคคลก็มีหน้าที่ที่จะต้องทำเพื่อเป็นส่วนร่วมที่จะธำรงรักษาและสร้างสรรค์พัฒนาสังคมประชาธิปไตยนั้นด้วย

ถ้าอยากใช้สิทธิ ก็ควรปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี และเมื่อมีการทำหน้าที่ด้วยดี สังคมประชาธิปไตยก็จะได้รับการรักษาไว้ เพื่อให้คนมีโอกาสที่จะใช้สิทธิได้ต่อไป

คู่กับเสรีภาพที่จะทำการต่าง ๆ ตามปรารถนาของตน บุคคลจะต้องรู้จักรับผิดชอบ ต่อการกระทำและผลการกระทำของตน และใช้เสรีภาพนั้นอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมที่ตนมีส่วนร่วมอยู่ด้วย

แม้แต่ในขั้นพื้นฐานนี้ก็ยังเห็นกันได้ทั่วไปว่า สังคมประชาธิปไตยยังบกพร่องกันมากมาย แน่นอนว่าความบกพร่องนี้เป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไขด้วยการศึกษา และจะต้องเป็นการศึกษาที่แท้ ซึ่งพัฒนาคนได้จริง ดังนั้น บททดสอบนี้จึงเป็นเกณฑ์วัดคุณภาพของการศึกษา ที่เป็นกิจการของสังคมนั้นด้วย ว่าเป็นการศึกษาที่จะดำรงรักษาสังคมประชาธิปไตยไว้ได้หรือไม่

ประชาธิปไตย ทำให้คนมีโอกาสศึกษา
การศึกษา ทำให้คนเข้าถึงโอกาสในสังคมประชาธิปไตย

ที่พูดมานี้เป็นแง่มุมต่างๆที่จะเห็นได้ว่า *การปกครองระบอบประชาธิปไตย จำเป็นต้องอาศัยการศึกษา เพื่อทำให้คนมีคุณภาพ เพราะคุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาชน* และในเวลาที่มองประชาธิปไตย ก็อย่ามองแค่การปกครอง อย่ามองแค่ว่า อ้อ นี่เราเป็นประชาธิปไตย ประชาชนได้ขึ้นมาเป็นผู้ปกครองแล้วก็หยุดเท่านั้น โดยนึกว่านี่เราเก่งเราได้เป็นใหญ่แล้ว สิ่งที่สำคัญก็คือจะต้องมองว่า *เราปกครองเพื่ออะไร เราควรจะมองไปให้ถึงจุดหมายของการปกครอง*

การปกครองนั้น ก็คือการที่เรามาจัดสรรสังคม เพื่อสร้างสรรค์สังคมให้เจริญมั่นคงมีสันติสุขและให้แต่ละคนมีโอกาสพัฒนาศักยภาพเพื่อให้ชีวิตเจริญงอกงามบรรลุประโยชน์สุขที่สูงประเสริฐ และมาร่วมสร้างสรรค์สังคมกันต่อไปอีก ตรงนี้แหละที่ว่าเป็นตัวจุดหมาย

ที่พูดมานี้เป็นการตอบคำถามที่ว่าเราปกครองกันเพื่ออะไร ซึ่งสำคัญกว่าการที่จะมาภูมิใจกันอยู่แค่ว่าเราได้มาปกครอง เราได้มีสิทธิ์มีเสียงแล้ว มาเน้นกันอยู่แค่นั้น ถ้าอย่างนี้ก็จะเป็นเพียงเหมือนกับว่า เราได้เครื่องมือหรืออุปกรณ์ แต่ไม่เคยคิดว่าจะเอามันไปใช้ทำอะไร

ตอนนี้ก็คิดว่า พอสมควรแล้วสำหรับเรื่องการศึกษากับประชาธิปไตย

ขอเน้นอีกทีว่า การปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น จะต้อง

อาศัยการศึกษา อย่างน้อยก็เป็นการนำเอาการศึกษามาช่วยเตรียมคนให้พร้อม ที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการของสังคมประชาธิปไตย อันนี้คือสาระที่สำคัญที่สุด คือการเตรียมคนให้เขาพร้อมที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในสังคมประชาธิปไตย หรือในกระบวนการประชาธิปไตยทั้งหมด

ถ้าไม่มีการเตรียมคนอย่างนี้ กระบวนการประชาธิปไตยก็จะกลายเป็นกระบวนการที่ล้มเหลว เพราะว่าบุคคลที่เป็นส่วนร่วมซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนกระบวนการนั้น ไม่มีคุณภาพ ไม่มีความพร้อม

อย่างน้อย การศึกษาก็ทำให้คนได้เข้าถึงโอกาสในสังคมประชาธิปไตย เราบอกว่าประชาธิปไตยจัดสรรสังคมให้เกิดมีโอกาสแก่บุคคลแต่ละคนแล้ว แต่คนที่ไม่มีการศึกษา ก็ไม่สามารถเข้าถึงหรือใช้โอกาสนั้น คือไม่สามารถได้รับประโยชน์จากสังคมประชาธิปไตย เช่น ถ้าบุคคลใดไม่รู้หนังสือ โอกาสที่มีอยู่มากมายในสังคมประชาธิปไตย ก็ไม่เป็นประโยชน์แก่เขา ดังนั้น ในขั้นที่หนึ่งเราจึงพูดว่า *การศึกษาช่วยให้คนเข้าถึงโอกาส และสามารถได้ประโยชน์จากสังคมประชาธิปไตยนั้น*

ในขั้นต่อไป เมื่อคนมีการศึกษาดี เขาก็สามารถนำศักยภาพของตนออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคมอย่างที่กล่าวข้างต้นแล้ว ดังนั้นจึงพูดต่อไปอีกว่า *การศึกษาช่วยให้คนสามารถใช้โอกาส ที่จะทำประโยชน์แก่สังคมประชาธิปไตย*

ในที่สุด เมื่อพูดโดยรวมก็คือ การศึกษาเข้ามาช่วยให้การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยมีคุณภาพที่แท้จริง และสัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ของประชาธิปไตย ถ้ามิฉะนั้นประชาธิปไตยก็อาจ

จะเป็นเพียงชื่อ เป็นเพียงแต่ระบบในอุดมคติที่ไม่สามารถบรรลุผลได้เลย เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่า *ปัจจัยที่จะให้สังคมประชาธิปไตยบรรลุผลสำเร็จ ก็คือการศึกษา*

ในทางกลับกัน ประชาธิปไตยก็ให้โอกาสแก่ทุกคนที่จะเข้า ถึงการศึกษาอย่างเสมอภาคด้วย หมายความว่า เมื่อเรามีการ ปกครองแบบประชาธิปไตย ประชาธิปไตยก็เปิดโอกาสให้กับคน ที่จะเข้าถึงการศึกษาได้ เพราะฉะนั้นในความหมายหนึ่ง *การสร้าง สรรค์สังคมประชาธิปไตย ก็คือการสร้างสรรค์สังคมที่เอื้อต่อการ ศึกษา* หรือจะใช้คำที่กำลังนิยมกันว่า *สร้างสรรค์สังคมให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้*

ถึงตอนนี้แหละสังคมประชาธิปไตยก็จะเข้าถึงหลักการที่แท้จริง ซึ่งมาบรรจบกับที่นิยมพูดกันเวลานี้ที่ว่า เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ เพราะที่แท้แล้วสังคมประชาธิปไตยนี่แหละจะต้องเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ เพราะคนจะต้องพัฒนาตัวให้มีสติปัญญา ที่จะมาร่วมในการดำเนินกระบวนการประชาธิปไตยให้สัมฤทธิ์ผลไปถึงจุดหมายได้

ถ้ามองในแง่นี้ก็น่ายินดีว่า ปัจจุบันคนให้ความสำคัญแก่คำว่า ***"สังคมแห่งการเรียนรู้"*** เพราะที่จริงนั้น ***สังคมประชาธิปไตย กับสังคมแห่งการเรียนรู้ ก็คือคนละด้านของเรื่องเดียวกัน***

เรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง สังคมประชาธิปไตย กับการศึกษา ก็ได้ใช้เวลาไปมากแล้ว เป็นอันว่า เพื่อให้คนเป็นส่วนร่วมที่ดีของสังคมประชาธิปไตย และสามารถได้รับประโยชน์จากสังคมประชาธิปไตย แล้วก็ช่วยให้ประชาธิปไตยดำเนินไปด้วยดีสู่จุดหมาย เราต้องอาศัยการศึกษา

กระบวนการเรียนรู้ เพื่อขับเคลื่อนสังคมประชาธิปไตย

ทีนี้เพื่อให้เกิดการศึกษา คนก็ต้องเรียนรู้ เพราะว่าแกนของการศึกษา ก็คือ การเรียนรู้ของแต่ละคน ทีนี้ ทำอย่างไรจะให้การเรียนรู้ดำเนินไปได้ด้วยดี เราก็ต้องมีกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้อง

เรียน ศึกษา ฝึก หัด พัฒนา

อย่างไรก็ตาม ก่อนจะพูดถึงกระบวนการเรียนรู้ ก็อยากวิจารณ์คำว่า "การเรียนรู้" สักนิด ขอให้ถือว่าเป็นเรื่องเกร็ดๆ

คำว่า "การเรียนรู้" นี้ก็แปลก ไม่ทราบว่าเกิดขึ้นมาเมื่อไร แต่ก่อนนั้นเข้าใจว่าไม่มี เวลานี้ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานก็ยังไม่ได้บรรจุคำนี้เข้าไว้ "การเรียนรู้" จึงยังเป็นศัพท์ในวงการของนักการศึกษาอยู่

เดิมเรามีแต่คำว่า "เรียน" เวลานี้เนื่องจากวิชาการต่างๆ เรามักนิยมถือตามแนวคิดทางตะวันตก เมื่อพูดคำว่าเรียนหรือเรียนรู้ เราก็เทียบกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า learning คำว่า "learning" แต่เดิมเราก็แปลกันว่า "เรียน" เฉยๆ และการศึกษาก็เท่ากับคำว่า

เรียนเท่านั้น เพราะ "เรียน" เป็นคำไทย ส่วน ศึกษา เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต คือ "ศิกฺษา" ตรงกับคำบาลีว่า "สิกฺขา" ซึ่งก็คือเรียน (เรียน = สิกฺขา = ศิกฺษา → ศึกษา) แต่เวลานี้การศึกษามีความหมายกว้างกว่าเรียนไปแล้ว เรียนเป็นเรื่องของแต่ละคน ส่วนการศึกษาอาจจะเป็นกิจการของสังคม เป็นเรื่องใหญ่ ที่กว้างออกไป

แต่ถ้าพูดกันในแง่ของศัพท์ คำว่า "เรียน" ก็น่าจะพอแล้ว ทำไมจึงเติมคำว่า "รู้" เข้ามา อาจสันนิษฐานว่า

1. เพื่อให้คำพูดไม่ห้วน เวลาพูดว่าเรียนๆ เราอาจรู้สึกว่าห้วน ก็เติมคำว่ารู้เข้าไป เป็นเรียนรู้ ฟังดูไพเราะขึ้น ไม่ห้วน

2. อีกอย่างหนึ่งอาจเป็นเพราะว่า กลัวจะเรียนโดยไม่รู้ ก็เลยเติมรู้เข้าไป เป็นเรียนโดยมีความรู้ หรือเรียนเพื่อรู้ หรือเรียนให้รู้

แต่ที่จริงนั้น คำว่าเรียนมีคำว่ารู้แฝงอยู่ด้วยในตัว และคำว่า "รู้" นี้เป็นแกน เป็นแก่น หรือเป็นสาระของการเรียนทีเดียว *ถ้าเรียนโดยไม่รู้ เรียกว่า "เลียน"* (ล ลิง)

การเรียนต้องมีรู้เป็นแกน แต่ไม่ใช่แค่รู้อย่างเดียว รู้อย่างเดียวไม่เป็นเรียน แต่ ***เรียน*** เท่ากับ "รู้" บวกด้วย "ได้" อะไรเพิ่มเข้ามาให้แก่ชีวิตด้วย

ได้อะไรในที่นี้ก็คือ ได้ความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ได้ความงอกงามขึ้นมา ได้สิ่งนั้นมาเป็นของตน เริ่มตั้งแต่ได้ความรู้นั่นแหละ เช่นได้ความรู้ ได้ความเข้าใจ ได้ความสามารถ ได้วิธีการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้นได้วิธีปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆได้ความชำนิชำนาญจัดเจน ได้ความสามารถที่จะปรับตัวและปรับปรุงตน ฯลฯ คือได้ความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ไม่ใช่รู้อย่างเดียว แต่ต้องมีรู้ด้วย

เพราะรู้นี้เป็นแกนกลางทีเดียว เขียนให้ดูง่ายๆ ดังนี้

เรียน = รู้ + ได้ความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

ทีนี้เมื่อพูดว่า เรียน คือ รู้ แล้วได้อะไรเข้ามาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นนั้นในแง่นี้เรียนก็เลยมาตรงกับคำว่า "**พัฒนา**" ด้วย แต่คำว่า เรียน ถ้าเอาตัวศัพท์แท้ ก็คือ ศึกษานั่นเอง ดังนั้น คำว่า เรียน ศึกษา พัฒนา ก็เลยได้ความหมายที่เป็นไวพจน์กัน คือเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ เรียนก็เป็นการพัฒนาด้วย เพราะเรียนไปก็ได้อะไรเพิ่มเข้ามา

ความหมายอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งก็เป็นอีกด้านหนึ่งของเรื่องเดียวกัน คือ

เรียน = รู้ + ทำให้ได้ ทำให้เป็น

เรียนไม่ใช่รู้อย่างเดียว จะเป็นเรียนต้องทำให้ได้ให้เป็นด้วย ทั้งให้รู้ ทั้งให้ทำได้ทำเป็นด้วย เช่น เรียนทำนา จะไปทำนาก็ต้องรู้ ถ้าไม่รู้จะไปทำนาได้อย่างไร แต่ไม่ใช่แค่รู้เฉยๆ ต้องทำให้เป็นด้วย หรือจะเรียนจักสาน ก็ต้องรู้วิธีจักสาน และต้องทำการจักสานได้ด้วย จึงจะเป็นเรียนจักสาน หรือเรียนขับรถ ก็ต้องให้ทั้งรู้ ทั้งขับเป็นด้วย จึงจะเป็นเรียนขับรถ หรือเรียนพูด ก็ต้องรู้ถ้อยคำ รู้วิธีการพูด และพูดให้ได้ หรือเรียนคอมพิวเตอร์ ไม่ว่าจะเรียนใช้คอมพิวเตอร์ เรียนสร้างคอมพิวเตอร์ หรืออะไรก็แล้วแต่ ก็ต้องทั้งรู้ ทั้งใช้เป็น หรือทำเป็น แต่ทั้งหมดนี้ต้องมีรู้แทรกอยู่ด้วย ปนอยู่ด้วย เป็นแกน

เรียนในแง่ที่ว่า ทั้งให้รู้ ทั้งทำให้ได้ ให้เป็น นี้ ตรงกับความหมายที่ว่า "ฝึก" หรือ "หัด" ดังนั้น เรียน กับฝึก หรือหัด จึงมีความหมายที่ใช้แทนกันได้ ฝึกและหัดนั้นเน้นในแง่การทำให้ได้ ให้เป็น

ส่วนเรียนจะเน้นในแง่ของรู้ด้วย

สรุปแล้ว ทั้งคำว่า **เรียน ศึกษา ฝึก หัด พัฒนา** เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ แต่ "เรียนรู้" เป็นคำที่เรามานิยมใช้กันในระยะหลัง ซึ่งต้องระวังเหมือนกัน คือ ถ้าใช้ไม่ดี คุมความหมายไม่อยู่ ก็จะกลายเป็นว่าเรียนเพียงเพื่อรู้

การเรียนเพื่อรู้นั้น แทนที่จะได้ความหมายครบ ก็กลับจะแคบเข้า และขาดไป เช่น "เรียนรู้ตลอดชีวิต" ก็อาจจะกลายความหมายไปว่า เป็นการหาความรู้ตลอดชีวิต แต่เท่านั้นพอหรือสำหรับการเรียนรู้ตลอดชีวิต ในเมื่อ*เรียนนั้น ไม่ใช่แค่เพื่อรู้อย่างเดียว* **การเรียนรู้ตลอดชีวิต** *คงไม่ใช่เพียงแค่การหาความรู้ตลอดชีวิต แต่เป็นการฝึกหัด ฝึกฝน พัฒนาตน พัฒนาชีวิตตลอดไป จนกระทั่งหมดอายุไปเลย*

อย่างไรก็ตาม ที่วิจารณ์นี้ก็เพียงเพื่อให้ระมัดระวังเท่านั้นเอง คือ ถ้าเรายังใช้มันอยู่ เราก็จะต้องใช้คำว่า"เรียนรู้"ในความหมายที่เต็มที่ ที่ครบถ้วน ไม่ใช่แค่เรียนเพื่อความรู้ แต่การเรียนนั้นมีความรู้เป็นแกน เป็นสาระสำคัญ โดยที่ทำให้ได้อะไรเปลี่ยนแปลงเพิ่มเข้ามาในทางที่ดีขึ้นด้วย แต่ในที่นี้แม้จะวิจารณ์ ก็ยังจะใช้คำว่า "เรียนรู้" ตามไปด้วย เพียงแต่ขอทำความเข้าใจกันก่อน

เลี้ยง - เลียน - เรียน

ขอย้ำว่า ถ้าเราเรียนโดยไม่รู้ มันก็ได้แค่ **เลียน** ที่เป็น ล ลิง เท่านั้น เมื่อเป็นการเลียน มันก็จะลดคุณภาพลงจากสิ่งที่เราไปเลียนมา สิ่งนั้นเป็นแค่นี้ คือ 100 พอเลียนมาเราได้มาแค่ 80 หรืออาจจะเหลือ 50 ถ้าเลียนจะได้ลดลง จะแย่ลง คุณภาพจะหดจะด้อยลงไป เพราะ

ฉะนั้น เราจึงไม่เอาแค่เลียน เพราะ *เลียนนั้นลดคุณภาพ แต่เรียน จะมีอะไรใหม่เพิ่มเข้ามา ซึ่งกลายเป็นเนื้อตัวของเราด้วย*

เมื่อพูดถึง เรียน กับ เลียน ก็อยากพูดถึงคำว่า เลี้ยง ด้วย เลี้ยงก็เป็นศัพท์สำคัญเหมือนกัน ทำไมต้องพูดถึงคำว่า เลี้ยง ด้วย เพราะอยากเน้นถึงความสำคัญของการให้การศึกษาที่บ้านในวัยเริ่มต้น

"**เลี้ยง**" ก็คือกระบวนการให้การศึกษาในวัยเริ่มต้น ซึ่งเป็นวัยที่สำคัญอย่างยิ่ง ในทางพระพุทธศาสนา ท่านเน้นนักในเรื่องฐานะของพ่อแม่ที่เรียกว่าเป็นบุรพาจารย์ ตามข้อความภาษาบาลีว่า *ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร* ... แปลว่า *มารดาบิดานั้น ท่านเรียกว่าเป็นบุรพาจารย์* หรืออาจารย์ต้น หรือครูต้น พูดง่าย ๆว่าครูคนแรก ผู้สอนในสิ่งที่จำเป็นที่สุด คือสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

เราอาจจะไปเรียนวิชาการต่าง ๆ เป็นหย่อม เป็นจุด เป็นเรื่องจำเพาะ แต่ก่อนที่จะไปเรียนวิชาต่าง ๆ เหล่านั้น เราได้เรียนรู้วิธีดำเนินชีวิตที่จำเป็นเบื้องต้น ทั้งการกิน-ขับถ่าย-นั่ง-นอน-เดิน-พูด ฯลฯ จนกระทั่งเรียนความรู้สึก เรียนวิธีที่จะสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ เรียนลักษณะนิสัยใจคอต่าง ๆ จากพ่อแม่ เราจึงควรให้ความสำคัญแก่บทบาททางการศึกษาของพ่อแม่ผู้เลี้ยง ที่เป็นบุรพาจารย์นี้ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องโยงเรื่องการเลี้ยงให้มาสัมพันธ์กับการศึกษาให้ได้

ว่าที่จริง ***เลี้ยง*** *คือ กระบวนการให้การศึกษาที่บ้านในวัยเริ่มต้นของเด็ก*

เราลองมามองดูว่า คำว่า เลี้ยงคืออะไร ถ้าจะเข้าใจความหมายของคำว่าเลี้ยง ก็ต้องถามก่อนว่าทำไมจึงต้องเลี้ยง เราต้องเลี้ยง

เด็กเพราะอะไร เพราะว่าเขายังดำเนินชีวิตด้วยตนเองไม่ได้ ใช่หรือไม่ เขายังดำเนินชีวิตให้รอดและให้ดีด้วยตนเองไม่ได้ ดังนั้นเราจึงต้องเลี้ยง เมื่อใดเขาดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง เราก็เลิกเลี้ยง ใช่ไหม แต่เราควรจะก้าวไปกว่านั้นอีกว่า เมื่อเขาดำ**เนินชีวิตที่ดี**ได้ด้วยตนเอง เราก็เลิกเลี้ยง

พูดสั้นๆ ว่า ***การเลี้ยง คือ กระบวนการช่วยให้เด็กดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง***

เด็กจะสามารถดำเนินชีวิตได้หรือได้อย่างดีด้วยตนเองนั้น เราจะทำอย่างไร อะไรเป็นตัวสำคัญที่จะทำให้เด็กดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง ทั้งได้รอด และได้ดีด้วย เพียงแค่เลี้ยงอาหารเป็นต้น คือให้ปัจจัย 4 และวัตถุอำนวยความสะดวกสบายทั้งหลายนั้น เพียงพอไหมที่จะให้เด็กดำเนินชีวิตได้ด้วยตัวเอง ตอบว่า ไม่พอหรอก สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงเครื่องประกอบ เป็นสิ่งเอื้ออำนวย ตัวสำคัญที่จะทำให้เด็กสามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง ก็คือการเรียนนั่นเอง

การเรียน การฝึก การหัด นี่ต่างหากเป็นตัวแท้ตัวจริงที่ทำให้เด็กสามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง การเลี้ยงให้โตด้วยอาหารเป็นต้นนั้น ทำให้เขาโตแต่กาย แต่เขาจะยังไม่สามารถดำเนินชีวิตด้วยตนเอง

ด้วยเหตุนี้ การบำรุงด้วยอาหารและสิ่งเสพบริโภคต่างๆ จะยังไม่เพียงพอที่จะเรียกได้ว่าเป็นการเลี้ยง จนกว่าจะทำด้วยความตระหนักรู้ที่โยงสัมพันธ์กับการเรียน คือ ทำไปในความหมายที่ว่าเป็นการจัดสรรโอกาสและปัจจัยเกื้อหนุนให้เด็กได้เรียน ถ้าอย่างนี้จึงจะเรียกได้ว่าเป็นการเลี้ยง เพราะฉะนั้น ***การเลี้ยง คือการจัดสรรโอกาส***

และปัจจัยต่างๆ เพื่อเกื้อหนุนการเรียนของเด็ก หรือพูดสั้นว่า ***การเลี้ยง คือการช่วยให้เด็กได้เรียน***

เป็นอันว่า สิ่งที่จะทำให้เด็กสามารถดำเนินชีวิตด้วยตัวเอง คือ การเรียน เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า สิ่งที่เป็นไปหรือดำเนินไปโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ระหว่างที่พ่อแม่เลี้ยงลูกนั้น ลูกทำอะไร ลูกก็เรียนรู้ เพราะฉะนั้นในการเลี้ยงลูก ลูกก็จะเรียนอยู่ตลอดเวลา จึงต้องพูดและมองให้ครบคู่ว่า ***พ่อแม่เลี้ยงไป ลูกก็เรียนไป***

แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า ลูกจะเรียนอย่างมีคุณภาพ หรือเรียนอย่างสะเปะสะปะ ถ้าพ่อแม่ไม่รู้ ไม่ตระหนัก ขาดปัญญา ลูกก็เรียนอย่างสุ่มสี่สุ่มห้า เรียนแบบสะเปะสะปะ เรื่อยๆเปื่อยๆ ไป ไม่ได้ผลดี ได้แต่เลียน ไม่ค่อยได้เรียน

แต่ถ้าพ่อแม่รู้ว่าการเลี้ยงของตนคือการช่วยการเรียนรู้ของเด็ก พ่อแม่จะตั้งใจและทำด้วยปัญญา เพื่อจะทำให้เด็กมีความสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างดีด้วยตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะการที่คนจะมีชีวิตอยู่อย่างมนุษย์ที่ดี ข้อที่สำคัญคือต้องมีความสามารถดำเนินชีวิตได้ด้วยดี อันนี้เป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษา

เมื่อคนดำเนินชีวิตที่ดีได้แล้ว ก็หมดภาระในการเลี้ยงและ สัมฤทธิ์ผลของการศึกษา

เป็นอันว่า เริ่มต้น พ่อแม่เป็นตัวกลางที่สำคัญอย่างยิ่ง ในการวางรากฐานของการดำเนินชีวิตที่ดีให้แก่เด็ก เราจะต้องช่วยให้เด็กดำเนินชีวิตที่ดีให้ได้ โดยช่วยให้การเรียนของเด็ก ในระหว่างที่เราเลี้ยงอยู่นั้น เป็นการเรียนที่มีประสิทธิภาพ

เพราะฉะนั้น*เราจะต้องมองการเลี้ยง โดยมุ่งเน้นไปที่การเรียน*

*รู้ของเด็ก*โดยถือว่าการให้อาหารเป็นต้นนั้น เป็นเพียงปัจจัยเกื้อหนุนเอื้ออำนวยเท่านั้น

เราอาจให้ความหมายว่า *การเลี้ยง คือกระบวนการช่วยเหลือเกื้อหนุน ให้เด็กเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา เพื่อให้สามารถที่จะดำเนินชีวิตที่ดีได้ด้วยตนเอง* เมื่อมองอย่างนี้ การเลี้ยงก็เป็นการให้ศึกษาไปในตัว พูดสั้นๆ อย่างที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า ***การเลี้ยง คือการช่วยให้เรียน*** หรือการเลี้ยง คือการช่วยเด็กให้ศึกษา (ไม่ใช่ให้การศึกษาแก่เด็ก)

ตอนแรกก็มีผู้ช่วยให้เรียน คือคนเลี้ยง ต่อไป พอเริ่มดำเนินชีวิตที่ดีได้ด้วยตนเองแล้วก็เลิกเลี้ยง คือไม่ต้องมีคนเลี้ยง(ที่จะมาช่วยให้เรียน) ต่อจากนั้นเขาก็เลี้ยงตัวเอง (ทั้งทางกาย–จิตใจ–ปัญญา) คือช่วยตัวเองในการเรียนรู้ต่อไป เพราะการดำเนินชีวิตที่ดีไม่มีจุดจบ คนเราสามารถดำเนินชีวิตที่ดียิ่งขึ้น และต้องปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงใหม่ๆ อยู่เรื่อยไป เราจึงต้องพัฒนาตัวให้ดำเนินชีวิตได้ดียิ่งขึ้น

ใครสามารถพูดได้ว่า ฉันดำเนินชีวิตได้ดีที่สุดแล้ว ยังหรอกตราบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องเรียนรู้เรื่อยไป ต่อจากคนอื่นเลี้ยง คือช่วยให้เรียนแล้ว ก็ต้องเลี้ยงตัวเอง คือเรียนด้วยตนเองเรื่อยไป ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะยืดยาวไปตลอด จึงเป็นการเรียนตลอดชีวิต เข้ากับคติที่ว่า ***เรียนรู้ตลอดชีวิต***

เมื่อบุคคลแต่ละคนเรียนรู้ตลอดชีวิต สังคมก็จะกลายเป็น ***สังคมแห่งการเรียนรู้***

แต่พร้อมกันนั้น ในทางย้อนกลับก็ต้องจัดสรรสังคมให้มีสภาพ

และบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของแต่ละบุคคลนั้นด้วย

เรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะมนุษย์เป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้

ตอนนี้มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเหตุผลเข้ามาแทรกอยู่นิดหน่อย คือเรื่องของการเรียนรู้ตลอดชีวิต ว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ทำไมมานิยมพูดกันตอนนี้

ก) เรียนรู้ตลอดชีวิต ไม่ใช่แค่หาความรู้ตลอดชีวิต

สำหรับเหตุผลที่จะให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต เรามักจะไปเน้นกันที่ว่า ปัจจุบันนี้ เป็นยุคที่มีข่าวสารข้อมูลมาก โลกเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว สิ่งที่จะต้องเรียนรู้เพิ่มพูนก้าวไปเรื่อยไม่รู้จักหยุดหย่อน การที่เราจะมีชีวิตที่ดีงามได้ เราจะต้องปรับตัวให้ทัน รับมือได้กับความเปลี่ยนแปลง และใช้ประโยชน์ได้จากสิ่งแปลกใหม่ทั้งหลาย ถ้าเราไม่เรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เราก็จะไม่สามารถตามทันข่าวสารข้อมูลเป็นต้น รับมือกับความเปลี่ยนแปลงไม่ไหว และใช้ประโยชน์จากสิ่งแปลกใหม่ ไม่ได้ อันนี้ดูเหมือนจะเป็นเหตุผลสำคัญที่เอามาอ้างกัน ในการที่จะทำให้ต้องมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และให้มีสังคมแห่งการเรียนรู้ ถ้าพูดอย่างนี้ก็กลายเป็นว่า

1. เราถูกความจำเป็นบังคับทำให้ต้องมีและต้องถือคติแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ และ
2. เรามักจะเน้นการเรียนที่มุ่งความรู้เป็นสำคัญ

ฉะนั้น ถ้าไม่ระวังก็จะก้าวพลาดจากความหมายของการศึกษา ความจริงเราควรจะพูดว่า *การเรียนรู้ตลอดชีวิต ก็คือการหันเข้าหาหลัก*

ความจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นหลักการที่แท้จริงอันถูกต้อง เป็นแต่ว่าเราเผลอเราพลาดไปนาน เราอาจจะหลงระเริงไปเสีย ก็เลยลืมหลักการที่เป็นจริง

ข) มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ เพราะเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้

การเป็นผู้ต้องเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ เป็นหลักความจริงตามธรรมชาติแท้ๆ เพราะฉะนั้น การที่เราหันมาใช้หลักการนี้ จึงเป็นการหันเข้าหาหลักเดิมที่แท้ เพราะมนุษย์นั้นถือว่าเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้ ความพิเศษของมนุษย์อยู่ที่นี่ ***ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐนั้น ก็เพราะเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้*** เรียกอย่างภาษาพระว่าเป็น "สัตว์ที่ฝึกได้"

คำว่า "ฝึก" ก็อย่างที่กล่าวมาแล้วว่าเป็นไวพจน์ของคำว่าเรียนนั่นเอง เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก ก็คือเรียนรู้ได้และต้องเรียนรู้ หมายความว่า การดำเนินชีวิต ที่จะให้รอดก็ตาม และให้ดีก็ตาม มนุษย์ไม่ได้มาเปล่าๆ เพียงด้วยสัญชาตญาณ แต่จะได้มาด้วยการเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา ต่างจากสัตว์ชนิดอื่นที่เรียนรู้ได้น้อย และแทบไม่ต้องเรียนรู้เลย ก็อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ แต่ก็อยู่ด้วยสัญชาตญาณนั้นไปจนตาย เกิดมาอย่างไรก็ตายไปอย่างนั้น

พระพุทธศาสนาบอกว่า ***มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก*** ไม่พูดว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ

การพูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐนั้นเป็นคำที่เสี่ยง และเป็นคำที่ไม่สมบูรณ์ ความจริงนั้น ถ้าไม่มีการฝึก หรือไม่มีการ

เรียนรู้แล้ว มนุษย์หาประเสริฐไม่ อาจจะแย่ยิ่งกว่าสัตว์ชนิดอื่นด้วย ฉะนั้นจะต้องพูดให้เต็มว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าใช้สำนวนสมัยใหม่ก็ว่าประเสริฐด้วยการเรียนรู้ ซึ่งสืบเนื่องมาจากที่พูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก คือเป็นสัตว์แห่งการเรียนรู้

ในเมื่อเรารู้ว่า มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงาม โดยมิใช่จะได้มาเฉยๆ แต่มนุษย์จะต้องลงทุนด้วยการเรียนรู้ ฝึกฝนพัฒนา เราจึงมองว่า *ถ้ามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีที่ประเสริฐ ก็จะต้องฝึกต้องเรียนรู้อยู่เรื่อยไป*

การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนานี้เป็นความพิเศษของมนุษย์ที่สัตว์ชนิดอื่นทำไม่ได้ สัตว์ชนิดอื่นนั้นเรียนรู้ได้จำกัดอย่างยิ่ง เราเรียกรวบรัดว่าไม่สามารถเรียนรู้ หรือเป็นสัตว์ที่ฝึกไม่ได้

แม้ว่าสัตว์บางชนิดอาจจะฝึกได้มาก แต่ก็ต้องให้มนุษย์ฝึกให้ ส่วนมนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่ฝึกได้เรียนรู้ได้ และฝึกตนเองได้ด้วย แล้วยังฝึกได้จนกระทั่งไม่มีขอบเขตที่สิ้นสุด ตั้งแต่เกิดจนตาย *มนุษย์ที่ฝึกตนหรือมีการเรียนรู้ จึงเปลี่ยนแปลงไป และทำให้โลกเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย* ฝึกจนกระทั่งเป็นพุทธะก็ได้

ด้วยเหตุนี้ เราจึงตั้งพุทธะไว้เป็นตัวแบบ เพื่อเตือนให้มนุษย์ระลึกถึงศักยภาพของตนว่า เรามีศักยภาพที่จะเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาได้จนกระทั่งเป็นบุคคลแบบอย่างนี้ คือจะเป็นพุทธะก็ได้ แล้วก็เตือนใจว่าเราจะต้องเรียนรู้ฝึกฝนตลอดไป ไม่เฉพาะชีวิตนี้ ไม่ว่าจะมีกี่ชีวิตก็ต้องเรียนรู้กันเรื่อยไป จนกว่าจะเป็นพุทธะ จึงจะเลิกเรียนได้

นี่คือเหตุผลที่พูดว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นหลักความจริงตามธรรมชาติ การที่ต้องย้ำจุดนี้ไม่ใช่เพราะความจำเป็นของยุคสมัย แต่เพราะมันเป็นการศึกษาที่ถูกต้องตามหลักการที่แท้ คือตรงตาม

ค) เรียนรู้ตลอดชีวิต เพราะจุดหมายชีวิตของมนุษย์คือเป็นพุทธะ

ขอตั้งข้อสังเกตหน่อยว่าถ้าเราเอาเรื่องของการเรียนรู้ตลอดชีวิตมามองในแง่ของการที่ถูกสภาพแวดล้อมของยุคสมัยบังคับ ก็จะเป็นการตั้งวัตถุประสงค์ต่ำเกินไป คือเราจะตั้งวัตถุประสงค์แค่ว่าให้มนุษย์ปรับตัวได้แล้วก็สามารถจัดการกับสภาพแวดล้อมในยุคสมัยนี้และฉวยเอาประโยชน์จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วนี้ได้อย่างดีเท่านั้น คือมีมาตรฐานแค่ว่า แต่ก่อนเคยอยู่มาอย่างนี้ๆ ก็อยู่ดีได้ ไม่ต้องเรียนรู้แบบนี้ แต่ตอนนี้มันเกิดความจำเป็น จะอยู่ให้ดีแค่นั้นไม่ได้ จึงต้องปรับตัว อะไรทำนองนั้น

แต่ในทางหลักธรรม เราตั้งอุดมคติว่า การที่มนุษย์จะต้องพัฒนาไปจนถึงจุดสูงสุดนี้เป็นหลักธรรมดา อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่าเราตั้งเป้าหมายไว้เป็น***พุทธะ*** หรือเป็น***ภาวิต*** ซึ่งแปลว่าบุคคลที่พัฒนาแล้ว

บุคคลมีชีวิตตราบใด ก็จะต้องพัฒนาฝึกฝนเรียนรู้เรื่อยไปจนกว่าจะถึงจุดหมายนี้ จุดหมายสูงสุดนี้จะต้องตั้งไว้

เรื่องนี้ก็เป็นแง่หนึ่งที่ควรจะตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างระหว่างตะวันตกกับตะวันออก อย่างเช่นในทางจิตวิทยา

จิตวิทยาตะวันตกเอามนุษย์ปุถุชนธรรมดาเป็นมาตรฐานสำหรับวัดว่า เป็นมนุษย์ปกติที่ดีแล้ว มนุษย์ที่ผิดปกติก็คือสูงหรือต่ำกว่าเกณฑ์นั้น แต่ต่ำนั้นเน้นมาก เพราะวิชาจิตวิทยาพัฒนาขึ้น

มาจากฐานนั้น คือเริ่มจากคนที่ผิดปกติมากๆ เช่นคนบ้า คนเสียสติ หรือคนเป็นโรคจิตที่มีปัญหาว่าทำอย่างไรจะให้กลับขึ้นมาเป็นคนปกติที่เป็นคนมีโลภ โกรธ หลงอย่างทั่วๆไป และถือว่านี่แหละใช้ได้แล้ว

ส่วนพุทธศาสนาเริ่มจากคนที่เป็นปุถุชนว่าเป็นอย่างต่ำ ซึ่งจะต้องพัฒนาขึ้นไปจนสูงสุด จึงเป็นแนวความคิดคนละแบบ อันนี้เป็นเรื่องของการตั้งข้อสังเกตไว้

ง) เด็กเกิดมา ที่ว่าบริสุทธิ์ คือว่างเปล่าจากความรู้ จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงภัย

อีกอย่างหนึ่งที่อยากพูดไว้ด้วย ก็คือเรื่องของเด็กที่เกิดมานี้ เรามักพูดว่าเด็กว่างเปล่า เหมือนผ้าขาวหรือกระดาษที่ยังไม่ได้เขียน หรือบางทีก็ว่าเด็กเป็นคนบริสุทธิ์ คำว่าบริสุทธิ์นี่เป็นคำที่กำกวม

ว่างเปล่าคือไม่มีอะไร แต่ในความหมายหนึ่งก็คือว่างจากความรู้ด้วย คือไม่มีความรู้ ตรงนี้แหละสำคัญมาก พุทธศาสนาจะไม่บอกว่าเด็กบริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ แต่เราพูดอยู่อย่างหนึ่งว่า ยังมีความไม่รู้ หรือว่างเปล่าจากความรู้ เมื่อว่างเปล่าปราศจากความรู้ หรือไม่มีความรู้ ก็อยู่ในภาวะเสี่ยง

มนุษย์จะเป็นอยู่อย่างไรถ้าไม่มีความรู้ เมื่อเจออะไร ถ้าไม่รู้ว่ามันคืออะไร และจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ก็ติดขัดเกิดปัญหา เพราะฉะนั้น*คนที่ไม่มีความรู้ก็คือมีศักยภาพแห่งปัญหา*พอไปเจออะไร เมื่อไม่รู้ว่าคืออะไร และจะทำต่อมันอย่างไร ก็เกิดปัญหาทันที คือเกิดความติดขัดคับข้องบีบคั้นขึ้นมา ซึ่งเรียกว่าทุกข์หรือปัญหา

ฉะนั้น ***ความไม่รู้ ก็คือศักยภาพที่จะทำให้เกิดปัญหา*** จากความไม่

รู้ ก็กลายเป็นงง หรือหลง ถ้าถึงขนาดหลง ก็จะทำหรือปฏิบัติต่อสิ่งนั้นผิดพลาด *การที่เด็กเกิดมาพร้อมกับความไม่มีอะไรอย่างหนึ่ง คือไม่มีความรู้ หรือว่างเปล่าจากความรู้ นี่แหละเป็นเรื่องใหญ่ที่สำคัญมาก*

ความบริสุทธิ์ที่แท้ ต้องเป็นความบริสุทธิ์ที่เกิดจากปัญญาคือความรู้ ไม่ใช่ความบริสุทธิ์ที่อยู่กับความไม่รู้ หรือเป็นความบริสุทธิ์ในความมืด ***จึงต้องรู้จักแยก ระหว่างความบริสุทธิ์แบบไร้เดียงสา กับความบริสุทธิ์จากความรู้แจ้งด้วยปัญญา***

เรื่องนี้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ เอามาพูดแทรกไว้ในที่นี้ แต่ไม่ใช่โอกาสที่จะอธิบาย

ระบบแห่งกระบวนการเรียนรู้

ต่อไป ขอพูดถึงกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งที่จริงก็อยู่ในบทสรุปที่แจกไปแล้ว ในที่นี้จะยกมาพูดเพียงเล็กๆ น้อยๆ

กระบวนการเรียนรู้นั้นเป็นเรื่องใหญ่ อย่างน้อยควรจะทราบไว้ในฐานะเป็นกระบวนการที่ทำงานใน 3 ระบบ คือ

1. เป็นระบบปัจจยาการของชีวิต 3 ด้าน
2. เป็นระบบการสื่อสารสัมพันธ์กับโลกทางอินทรีย์ 6
3. เป็นระบบสัมพันธ์ของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

ความจริงควรจะพูดถึงข้อที่สอง คือระบบการสื่อสัมพันธ์กับโลกทางอินทรีย์ 6 เสียก่อน เพราะเป็นระบบพื้นฐาน แต่เพราะเป็นเรื่องที่ได้พูดไว้มากแล้วในบทปาฐกถาครั้งก่อนที่แจกไป เพราะฉะนั้นจึงขอพูดถึงเรื่องที่หนึ่งที่ตั้งไว้ก่อน ซึ่งเป็นเรื่องที่ครอบคลุมทั้งหมด

คือระบบปัจจยาการของชีวิต 3 ด้าน

ว่าโดยหลักการ ถ้าจะให้กระบวนการเรียนรู้ได้ผลจริง จะต้องให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ การที่เราพูดถึงระบบเหล่านี้ ก็เพราะมันเป็นระบบชีวิตของมนุษย์ตามธรรมชาตินั่นเอง เราจึงต้องมาดูความจริงของชีวิตหรือธรรมชาติของมนุษย์

1. กระบวนการเรียนรู้ในระบบสัมพันธ์ของชีวิต 3 ด้าน

ก) องค์ประกอบของชีวิตและการดำเนินชีวิต

การที่จะรู้เข้าใจชีวิต วิธีหนึ่งก็คือแยกชีวิตออกไปเป็นองค์ประกอบต่างๆ

ในทางธรรมถือว่า ชีวิตนี้เกิดขึ้นจากองค์ประกอบต่างๆ มารวมกันขึ้น แต่ชีวิตนี้ไม่ใช่ของนิ่ง ไม่ใช่ของเฉย มันเป็นสภาวะที่มีความคืบเคลื่อน ดังที่เราเรียกว่า ***การดำเนินชีวิต*** ดังนั้น นอกจากแยกองค์ประกอบว่ามีอะไรบ้างแล้ว ก็ต้องแยกต่อไปอีกในแง่ที่ว่า องค์ประกอบนั้นๆ ทำงานอย่างไร มีความสัมพันธ์กันอย่างไร ส่งผลต่อกันอย่างไร เหมือนกับรถ เมื่อเราแยกส่วนว่ามีชิ้นส่วนอะไรบ้างแล้วก็ยังไม่พอ จะต้องดูด้วยว่าชิ้นส่วนเหล่านั้นทำงานอย่างไร และสัมพันธ์กันอย่างไร

รวมความว่า ชีวิตนี้ต้องแยกแยะ 2 แบบ คือ

1. แยกองค์ประกอบในภาวะนิ่ง เหมือนรถที่จอดอยู่นิ่งๆ เราก็ดูว่ามีชิ้นส่วนอะไรบ้าง วิธีนี้แยก ***ชีวิต*** อย่างง่ายๆ ว่ามี 2 ส่วน คือ รูปกับนาม หรือกายกับใจ แต่ที่จริงแยกย่อยไปได้อีกมากมาย เช่น

แยกเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่อย่างง่ายที่สุดก็คือแยกเป็นกายกับใจ

อย่างไรก็ตาม วิธีแยกว่าชีวิตมีองค์ประกอบอะไรแบบอยู่นิ่งๆ นี้ ไม่พอสำหรับมนุษย์ที่มีการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการคืบเคลื่อน

การแยกอีกแบบหนึ่งนั้นสำคัญมาก แต่เรามักมองข้าม พุทธศาสนามิใช่แยกชีวิตอยู่แค่ 2 ด้าน เป็นกายกับใจ เท่านั้น แต่มีการแยกแยะชีวิตเมื่อดำเนินไป ว่ามีอะไร เป็นอย่างไรด้วย

2. แยกองค์ประกอบในภาวะเคลื่อนไหว วิธีนี้แยก*การดำเนินชีวิต*ของมนุษย์ออกเป็น 3 ด้าน ที่ประสานสัมพันธ์เป็นปัจจัยหนุนเนื่องไปด้วยกัน คือ

ด้านที่ 1 การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งรับเข้าและแสดงออก ได้แก่พฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้ง*ทางวัตถุ* คือสิ่งของเครื่องใช้ปัจจัย 4 เริ่มแต่อาหารการกิน ตลอดจนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และเทคโนโลยี และ*ทางสังคม* คือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้ ด้วยพฤติกรรมทางกายและทางวาจา ทั้งการรับเข้า และการแสดงออกภายนอก ทั้งหมดนี้เป็นด้านหนึ่งของชีวิต รวมเรียกว่า ***ด้านพฤติกรรม***

ด้านที่ 2 การสื่อสัมพันธ์และพฤติกรรมทั้งหมด ทั้งด้านรับเข้าและแสดงออกนี้ มิได้เกิดขึ้นโดยเลื่อนลอย แต่เกิดจากความตั้งใจ

การรับรู้เข้ามาและพฤติกรรมที่แสดงออกไปแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะพูด จะทำ จะเคลื่อนไหวอย่างไร ย่อมเกิดจากความตั้งใจ จงใจ เจตจำนง และเจตจำนงหรือความตั้งใจนั้น ก็มีแรงจูงใจอยู่เบื้องหลัง

แรงจูงใจนั้นมีทั้งที่ดีและที่ร้าย เช่น ความรัก ความชอบ ความโกรธ ความเกลียด ความอยากได้ เป็นต้น ซึ่งทำให้เราเลือกรับข่าวสารและเคลื่อนไหวกระทำพฤติกรรมต่างๆ โดยมีสภาพจิตใจที่ดีและชั่วเป็นตัวปรุงแต่งอยู่เบื้องหลัง นอกจากนั้นยังมีความสุข และความทุกข์เป็นแรงผลักดัน โดยที่การสื่อสัมพันธ์และการเคลื่อนไหวทำพฤติกรรมต่างๆนั้น เป็นไปเพื่อหาความสุขบ้าง เพื่อหลีกหนีความทุกข์บ้าง

ด้านที่ 2 ของชีวิตที่ดำเนินไปด้วยกันโดยอยู่เบื้องหลังการสื่อสัมพันธ์และพฤติกรรมนี้ ก็คือ *ด้านจิตใจ* ซึ่งเป็นเรื่องของคุณธรรมความดีงามหรือความชั่วบ้าง เรื่องของสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ เช่น ความเข้มแข็ง ความเพียรพยายาม ความอดทน ความมีสติสมาธิบ้าง เรื่องของความสุขความทุกข์บ้าง

ด้านที่ 3 การที่เราจะขยับเขยื้อนมีพฤติกรรมแสดงออกอย่างไรๆ ทั้งหมดนั้นต้องอาศัยความรู้ เรามีความรู้แค่ไหน เราก็ทำพฤติกรรมได้แค่นั้น หมายความว่าเราทำพฤติกรรมได้ภายในขอบเขตของความรู้ ที่เรียกว่าปัญญา

ถ้าปัญญาของเราขยายออกไป พฤติกรรมของเราก็ขยายกว้างซับซ้อนขึ้น และได้ผลยิ่งขึ้น คนมีปัญญาน้อย ความรู้น้อย ก็ทำพฤติกรรมได้ตื้นๆ และไม่ได้ผล แต่พอมีความรู้มากขึ้น คิดอะไรได้ซับซ้อนขึ้น พฤติกรรมก็ยิ่งซับซ้อนและได้ผลมากขึ้น องค์ประกอบของชีวิตส่วนนี้ เรียกว่า ***ด้านปัญญา***

สามด้านของชีวิตนี้ทำงานสัมพันธ์ไปด้วยกันตลอด คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

อนึ่ง ขอทำความเข้าใจกันไว้ก่อนว่า คำว่า **"พฤติกรรม"** ในที่นี้ใช้ในความหมายพิเศษที่กว้างกว่าปกติ คือหมายถึงความสัมพันธ์เชิงรูปธรรมกับสิ่งแวดล้อม ทั้งในการสื่อสารรับรู้เสพความรู้สึกทางอินทรีย์คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และการสื่อเจตนาที่แสดงออกทางกายและวาจา

ข) ความสัมพันธ์เชิงปัจจัยของชีวิตทั้ง 3 ด้าน ในกระบวนการเรียนรู้

ที่ว่าการดำเนินชีวิตสามด้านนี้ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกัน และส่งผลต่อกันนั้น ในด้านพฤติกรรมก็อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่าต้องอาศัยจิตใจ และต้องอาศัยปัญญา เช่น เราจะทำอะไรก็ต้องมีความตั้งใจและแรงจูงใจ และจะทำได้แค่ไหน ก็ต้องอาศัยปัญญาบอกนั้น เรื่องนี้ก็ชัดอยู่แล้ว

ในทางกลับกัน จิตใจจะเสพอารมณ์และแสดงออก ก็ต้องอาศัยพฤติกรรม โดยใช้พฤติกรรมเป็นช่องทางสนองความต้องการของตน เพื่อทำให้ตนเองได้ความสุข หรือหนีความทุกข์ และสนองความอยากความปรารถนาต่างๆ

จิตใจก็ต้องอาศัยปัญญา จิตใจมีความปรารถนาอะไรต่างๆ ได้ในขอบเขตของความรู้ และถ้าไปเจออะไรแล้ว ไม่มีความรู้ว่าจะทำอย่างไรเป็นต้น จิตใจก็จะติดขัดคับข้องถูกบีบคั้น มีความทุกข์ แต่พอรู้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร ใจก็โล่งหายทุกข์ ฉะนั้นปัญญาจึงเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ทำจิตใจให้เป็นอิสระ และเป็นตัวเปลี่ยนท่าทีของจิตใจ

อย่างที่ยกตัวอย่างบ่อยๆ ว่า เราเห็นคนๆ หนึ่ง พอพบกันเขาหน้าบึ้ง เราก็มีความโน้มเอียงจะโกรธ หรือไม่พอใจว่า ทำไมคนนี้หน้าบึ้งกับเรา แต่พอเราใช้ปัญญาคิดพิจารณา เพียงแค่คิดถึงความเป็นไปได้ว่า เอ คนนี้เขาอาจจะมีปัญหา เขาอาจจะถูกดุว่า หรือเขามีเรื่องกระทบกระทั่ง มีอารมณ์ค้างมาจากบ้าน หรือไม่สบายใจเพราะไม่มีเงินใช้ พอเราเริ่มใช้ปัญญาคิดอย่างนี้ เราก็เริ่มหายโกรธ และอาจจะเปลี่ยนเป็นสงสาร ยิ่งเมื่อรู้ปัญหาของเขา เราจะเปลี่ยนท่าทีเลย จากความโกรธก็กลายเป็นความกรุณา ฉะนั้นปัญญาจึงเป็นตัวเปลี่ยนท่าทีของจิตใจ และเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจให้เป็นอิสระ

แต่ปัญญาจะพัฒนาไปได้ก็ต้องอาศัยพฤติกรรม เช่นต้องใช้เท้าเดินไปหาข้อมูลเป็นต้น ต้องใช้มือทำงาน เวลามีของมาอยากจะรู้ว่าเป็นอะไร ก็อาจจะต้องรื้อออก อาจจะต้องจับแยกเป็นส่วนๆ และอาจจะต้องเอามาจัดเอามาประกอบดู ทำดู ฝึกหัดดู หรืออาศัยพฤติกรรมทางวาจา เช่นไปไถ่ถามผู้อื่น ไปปรึกษาหารือ รู้จักตั้งคำถาม เพราะถ้าตั้งคำถามไม่เป็น เขาก็ไม่พอใจที่จะตอบ หรือเขาไม่รู้เรื่อง แต่พอตั้งคำถามเป็น พูดเป็น และพูดดีด้วย เขาก็อยากจะตอบอยากร่วมมือ และตอบได้ชัดเจน เราก็ได้ความรู้หรือได้ปัญญา ปัญญาจึงต้องอาศัยพฤติกรรม

พร้อมนั้น ปัญญาก็ต้องอาศัยจิตใจ เช่น เมื่อมีใจใฝ่รู้ มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีสมาธิ มีสติ แน่วแน่ไม่ฟุ้งซ่าน ก็ทำให้ปัญญาพัฒนาได้ผล เป็นต้น

ฉะนั้น กระบวนการของชีวิตที่ดำเนินไปจึงสำคัญมากสำหรับ

การเรียนรู้หรือการศึกษาทั้งหมด หมายความว่า พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา สามส่วนนี้ ต้องเอามาใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้ประกอบไปด้วยกัน ไม่ใช่ไปแยกส่วน

ค) จริยธรรมที่แท้เป็นระบบความสัมพันธ์ของชีวิตทั้ง 3 ด้าน

เวลานี้มีความโน้มเอียงในทางที่จะแยกส่วน เช่นจริยธรรมก็มักมองเฉพาะในแง่พฤติกรรม โดยโยงไม่ค่อยถึงจิตใจ และตัดออกไปจากปัญญา เป็นการหลงติดในจริยธรรมตะวันตก ที่ไม่เอาปัญญาเข้ามาด้วย

จริยธรรมตะวันตกมองแค่พฤติกรรม โดยโยงมาหาจิตใจเพียงในแง่คุณธรรมนิดหน่อย (แง่สุข-ทุกข์ ถูกมองข้าม) แต่ปัญญาไม่นึกถึง เพิ่งจะมีโกลเบอร์ก (Lawrence Kohlberg, 1927-1987) มาเริ่มโยงบ้าง ก็ทำให้นักการศึกษาตื่นเต้นกันว่า จริยธรรมแบบโกลเบอร์กนี่เอาเรื่องเหตุผลเข้ามาพิจารณาด้วย อะไรทำนองนี้

ความจริงจริยธรรมต้องครบทั้ง 3 ด้าน จะแยกกันไม่ได้ จริยธรรมก็คือชีวิตทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยดี

จริยธรรม คืออะไร ก็คือการที่จะทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ด้วยดี หรือหลักการดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งประกอบด้วย 3 ด้านของชีวิต คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งจะต้องเอามาประสานกันให้เป็นองค์รวมให้ได้ เพราะคนเราเรียนรู้จากสามด้านนี้มาประสานกัน แต่ละด้านก็มีการเรียนรู้

เรียนรู้ทางด้านพฤติกรรม เมื่อเราเคลื่อนไหวพูดจาจัดแจง

อะไรต่างๆ ก็ทำให้เกิดความเคยชิน มีทักษะ

เรียนรู้ทางด้านจิตใจ เช่น เราไปอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ที่สงบ เรามีความซาบซึ้ง มีความสุขจากธรรมชาติ หรือมีความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่มนุษย์ มีการช่วยเหลือกัน มีความเอื้อเฟื้อไมตรี เกิดความชื่นชมมีความสุข การเรียนรู้ในทางจิตใจแบบนี้ ก็ทำให้เกิดการพัฒนาคุณธรรม มีความโน้มเอียงของจิตใจ เช่นจริตอัธยาศัยต่างๆ เกิดขึ้น

เรียนรู้ทางปัญญา เมื่อเรารู้จักคิดพิจารณา ที่เรียกว่าโยนิโส-มนสิการ ก็จะได้ความรู้เข้าใจได้ความคิด และทำให้ทั้งพฤติกรรมและจิตใจเปลี่ยนแปลงไป

เราเรียนรู้ทั้งสามด้านนี่แหละ แต่จะต้องเอามาประสานกันให้ได้ กระบวนการเรียนรู้จึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี

ถ้าเราพัฒนาพฤติกรรม กาย วาจา ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุก็ดี ทางสังคมก็ดี ให้เกิดเป็นคุณลักษณะประจำตัวในทางที่ดี ท่านเรียกว่า*ศีล* การฝึกทางด้านจิตใจนั้น มีสมาธิเป็นแกน ก็เลยเรียกว่า*สมาธิ* ส่วนการฝึกฝนพัฒนาในด้านความรู้ความเข้าใจ ก็เรียกว่า*ปัญญา*

ง) ประชาธิปไตยจะสำเร็จ ต้องประสานชีวิต 3 ด้านให้เสริมกันให้ได้

ประชาธิปไตยนี้ เน้นหลักการอย่างหนึ่ง คือการใช้เสรีภาพ ซึ่งมักมองกันที่พฤติกรรมในการใช้เสรีภาพนั้น เพราะว่าประชาธิปไตยเป็นระบอบ เป็นระบบ ซึ่งเป็นเรื่องที่เน้นรูปธรรม ฉะนั้น

พฤติกรรมจึงเป็นตัวเด่น แต่กระนั้นการใช้เสรีภาพก็เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า การศึกษาที่ครบองค์ประกอบทั้งสามด้านนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง

แม้ว่าการใช้เสรีภาพจะแสดงออกทางพฤติกรรม แต่ถ้าจิตใจของเรามากด้วยความเห็นแก่ตัว ขาดคุณธรรม ไม่ยึดมั่นในหลักการ หรือขาดปัญญา เช่นขาดวิจารณญาณ เราก็อาจจะใช้เสรีภาพในทางสนองความเห็นแก่ตัว ทำอะไรๆ แบบตามใจตัว ทำให้เกิดความขัดแย้ง สังคมแตกกระจัดกระจาย หรือก่อความผิดพลาดเสียหายได้มากมาย อย่างที่เคยอธิบายแล้วข้างต้น

การขาดปัญญาอาจทำให้เกิดผลอีกอย่างหนึ่ง ที่ตรงข้ามกับที่ว่ามาแล้ว คือเสรีภาพอาจจะเป็นเสรีภาพที่จะทำตามที่ถูกชักจูง

คนจำนวนมากในสังคมถูกชักจูงตื่นไปตามข่าวตื่นเต้น หลงไปตามลัทธิที่เหลวไหลต่างๆ จนไม่น่าเชื่อว่าสังคมที่พัฒนาแล้วอย่างนี้จะมีความตื่นตูม เชื่อ ถูกชักจูงไปด้วยเรื่องเหลวไหลได้ง่ายๆ ฉะนั้นถ้าขาดปัญญาแล้ว การใช้เสรีภาพจะก่อผลร้ายที่ตรงกันข้าม 2 แบบ คือ

1. แต่ละคนทำตามใจชอบ เอาแต่ความคิดเห็นของตัว ทำให้เกิดความขัดแย้งแตกแยกกระจัดกระจายกันไป

2. คนอาจจะรวมกัน แต่เป็นการยอมถูกชักจูงไปในเรื่องไม่เข้าเรื่อง เสียหาย ทำให้เกิดความเสื่อมแก่สังคม คนขาดปัญญาที่มาใช้เสรีภาพแบบนี้ อาจจะพากันไปทำความวิบัติเป็นกลุ่มเป็นพวกใหญ่ อย่างในบางสังคมที่มีลัทธิแปลกๆ ชวนกันไปฆ่าตัวตายเป็นจำนวนร้อย หรือก่อการใหญ่ที่ทำให้คนตายกันมากมาย

เสรีภาพแบบนี้ จึงกลายเป็นอันตราย

ถึงแม้มีปัญญา แต่ถ้าขาดการพัฒนาจิตใจ ก็ไม่มีคุณธรรม ไม่มีความใฝ่ดี ไม่มีความใฝ่ในอุดมคติ หรือในอุดมการณ์ของประชาธิปไตย แต่ละคนก็ใช้เสรีภาพไปในการสนองตัณหา หาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเอง สนองมานะในการแสวงอำนาจเป็นต้น ซึ่งก็ทำให้ขัดแย้งกันอีก

แต่ถ้าเราพัฒนาทางด้านจิตใจ ให้มีความใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ มั่นคงในอุดมคติของประชาธิปไตย มีใจมุ่งมั่นที่จะสร้างสรรค์สังคมให้บรรลุจุดหมายที่ดีงามมีสันติสุข คนก็สามารถใช้ปัญญามาร่วมกันให้เกิดความสมานฉันท์ เสรีภาพก็จะเป็นช่องทางให้นำเอาศักยภาพของแต่ละคนออกมาใช้ในการร่วมสร้างสรรค์สังคมได้สมความมุ่งหมาย

เรื่องนี้เป็นเพียงตัวอย่างให้เห็นว่า การพัฒนาคนด้วยการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญ และการพัฒนาในกระบวนการของการเรียนรู้นี้ก็คือการรู้จักประสาน 3 ด้านของชีวิตให้มาเอื้อเสริมต่อกันให้ได้ในกระบวนการของการพัฒนา ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาไปด้วยกัน ไม่ใช่แยกเป็นส่วนๆ

2. กระบวนการเรียนรู้ในระบบสื่อสัมพันธ์กับโลกทางอินทรีย์ 6

ก) จุดแยกจากกระบวนการเสพสู่กระบวนการศึกษา

เนื่องจากเวลาหมด จึงขอเน้นนิดเดียวว่า ระบบที่ 2 คือเรื่องของการสื่อสัมพันธ์กับโลกทางอินทรีย์ 6 นี่สำคัญ

อย่างที่ได้บอกแล้วว่ามนุษย์เกิดมายังไม่มีความรู้ เมื่อยังไม่มีความรู้ เมื่อไปเจออะไร เราไม่รู้ว่าคืออะไร และจะปฏิบัติต่อมันอย่างไร ก็ย่อมเกิดปัญหา คือมีความคับข้อง เกิดทุกข์ ทางแก้ไขก็คือ เราจะต้องมีความรู้ว่ามันคืออะไร และจะทำต่อมันอย่างไร

แต่เราจะรู้ได้อย่างไร ตอบว่า เรามีเครื่องมือไว้แล้ว คือ พอเราเกิดมา ก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ติดมาด้วย

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทางที่เราจะติดต่อกับโลก ถ้าเราติดต่อกับโลกเป็น เราก็ได้ข้อมูล ได้ความรู้ และสามารถพัฒนาความรู้

การเรียนรู้และความรู้เกิดที่ไหน ก็เกิดที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี่แหละ แต่จะต้องใช้เป็นด้วย เพราะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกรวมๆ ว่าอายตนะ หรือ อินทรีย์ นั้นทำหน้าที่ 2 อย่าง คือ

1. รู้สึก และ *เสพ*

2. รู้ และ *ศึกษา* หรือ *เรียน*

เมื่อตา หู เป็นต้นของเราเจอเข้ากับประสบการณ์ หรือสิ่งเร้าต่างๆ เช่น พอเห็นอะไรปั๊บ ด้านหนึ่งก็มีความรู้สึก คือสบายหรือไม่สบาย

พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็เกิดความรู้คือได้รับรู้ว่า มันคืออะไร เขียว แดง ขาว เหลือง ใหญ่ เล็ก กลม แบน เสียงเบา เสียงดัง เป็นต้น

ตอนแรกเมื่อรู้ยังไม่พอ ความรู้สึกมาก่อน พอรู้สึกสบายก็จะเอา แต่พอรู้สึกไม่สบาย ก็ไม่เอา จะหลีก จะหนี ความรู้สึกนี้จะมาครอบงำวิถีชีวิต โดยมุ่งที่จะหาความสุขจากสิ่งที่ชอบใจและหลีกหนีสิ่งที่ไม่ชอบใจ แล้วก็วนเวียนอยู่กับความชอบใจ-ไม่ชอบใจ และสุข-

ทุกข์จากความชอบใจและไม่ชอบใจนั้น นี่คือกระบวนการทำงานของอินทรีย์ 6 ในบุคคลที่ไม่มีการศึกษา เรียกว่า ***กระบวนการเสพ*** หรือ *กระบวนการสนองความใฝ่เสพ* (ที่หาความสุขจากการเสพ)

แต่พอเราเริ่มใช้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อการเรียนรู้ คนก็จะพัฒนาขึ้น การศึกษาก็เริ่มต้น เมื่อรู้แล้วก็อยากรู้ต่อไป คนก็จะพัฒนาความต้องการใหม่

ตรงนี้เป็นจุดสำคัญที่สุด คือพัฒนาความต้องการใหม่ แต่ก่อนนี้มนุษย์มีความต้องการอย่างเดียว คือต้องการเสพ ต่อมา พอรู้จักเรียนรู้ ก็เกิดความต้องการความรู้ ซึ่งเรียกว่าใฝ่รู้

เมื่อมีความต้องการก็ต้องสนอง พอสนองความต้องการได้ก็เกิดความสุข เมื่อสนองความต้องการรู้ คือสนองความใฝ่รู้ ก็ได้ความรู้และเกิดความสุขจากการเรียนรู้ นี่คือ ***กระบวนการเรียนรู้*** หรือ *กระบวนการสนองความใฝ่ศึกษา* (ที่มีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้)

จะเห็นว่ากระบวนการของชีวิตดำเนินมาโดยไม่แยกจากกัน เมื่อมี *พฤติกรรม* ในการเรียนรู้ *จิตใจ* ก็มีความสุข พร้อมกับที่ *ปัญญา* ก็เกิดขึ้นด้วย เราจึงพูดถึงการเรียนรู้ด้วยความสุข ซึ่งเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่ถูกต้อง ***ถ้าการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างถูกต้อง ความสุขก็จะต้องตามมาในตัวของมันเอง***

ตอนแรก เมื่อบุคคลเกิดความใฝ่รู้แล้ว การใช้อายตนะหรืออินทรีย์เพื่อการเรียนรู้ ก็จะเป็นความสุข และเมื่อเกิดความรู้แล้ว ความรู้ก็จะทำให้เกิดการแยกออกได้ระหว่างดีกับไม่ดี แล้วก็เกิดความต้องการที่จะทำให้มันดี หรือความใฝ่ดีและใฝ่ทำให้มันดี ที่

เรียกว่าใฝ่สร้างสรรค์

ใฝ่รู้ ใฝ่ดี และใฝ่ทำให้มันดีนี้ เรียกง่ายๆ ว่า ใฝ่ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์ พอสนองความต้องการใฝ่ศึกษาก็เกิดความสุขในการเรียนรู้ และพอสนองความต้องการใฝ่สร้างสรรค์ ก็เกิดความสุขจากการทำ

พอเกิดความสุขจากการทำ ก็คือมีความสุขชนิดใหม่แล้ว คนก็จะถอยห่างหรือบางเบาจากการหาความสุขจากการเสพ ความสุขจากการเสพก็มีอิทธิพลน้อยลง คนก็จะก้าวไปในการศึกษา

เมื่อมีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ หรือใฝ่รู้ใฝ่ดีใฝ่ทำให้ดีแล้ว ตอนนี้การเรียนรู้ก็จะดำเนินไปเอง เพราะว่ามันเริ่มตั้งต้นอย่างถูกทางแล้ว ท่านว่า กระบวนการของเหตุปัจจัยนั้น เมื่อมันตั้งต้นแล้ว มันก็จะเป็นไปเองตามเหตุปัจจัยโดยไม่ต้องไปเรียกร้อง

3. กระบวนการเรียนรู้ในระบบสัมพันธ์ปัจจัยภายใน-ภายนอก

ปัจจัยที่ช่วยในการเรียนรู้มีหลายอย่าง แต่เมื่อจัดประเภทก็มี 2 พวก คือ ปัจจัยภายนอก กับปัจจัยภายใน และในบรรดาปัจจัยภายนอก--ภายในที่มีมากนั้น ปัจจัยที่เป็นแกน คือ

1. **ปัจจัยภายนอก** ได้แก่ ปรโตโฆสะ (เสียงจากผู้อื่น/สื่อข้างนอก) ที่ดี ที่เอื้อหรือเกื้อหนุน โดยเฉพาะกัลยาณมิตร คือ บุคคลหรือประสบการณ์ของบุคคลที่ดีมีปัญญา

2. **ปัจจัยภายใน** ได้แก่ โยนิโสมนสิการ (การรู้จักมอง รู้จักคิด รู้จักพิจารณา คิดเป็น หรือคิดถูกทางถูกวิธี)

คนจะมีการศึกษาจริง ต่อเมื่อเขามีโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะทำให้เขารู้จักเรียนรู้ ดำเนินชีวิตได้ดี ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างได้ผล

และพึ่งตนเองได้

สำหรับคนทั่วไป การเรียนรู้ การที่จะรู้จักดำเนินชีวิตให้ดี การที่จะปฏิบัติต่อสิ่งและสถานการณ์ทั้งหลายอย่างได้ผล ต้องอาศัยการช่วยเหลือแนะนำของผู้อื่น ที่หวังดีและมีประสบการณ์มากกว่า ซึ่งเรียกว่ากัลยาณมิตร

การช่วยเหลือที่ดีที่สุดของกัลยาณมิตร (ปัจจัยภายนอก) คือการชักนำกระตุ้นเร้าให้ผู้เรียนเกิดมีโยนิโสมนสิการ (ปัจจัยภายใน)

เรื่องปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน หรือเรื่องกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการนี้ เป็นเรื่องใหญ่มาก และโยงเอากระบวนการเรียนรู้ 2 ระบบแรก (ทั้งระบบสัมพันธ์ของชีวิต 3 ด้าน และระบบสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางอินทรีย์ 6) เข้ามาใช้ประโยชน์ได้ทั้งหมด จึงมิใช่โอกาสที่จะนำมาบรรยายในที่ซึ่งมีเวลาจำกัดอย่างนี้ นอกจากพูดพอเป็นการตั้งเค้าให้เห็นแนวเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อกี้นี้ได้พูดถึงกระบวนการเรียนรู้ในระบบที่ 2 ซึ่งใช้อินทรีย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และได้พูดมาถึงตอนที่เกี่ยวข้องกับความสุข--ความทุกข์ จึงจะขอพูดถึงการเรียนรู้ในระบบที่ 3 นี้ เฉพาะแง่ที่โยงกับเรื่องความสุขในกระบวนการเรียนรู้ อีกสักหน่อย

ในหัวข้อที่ผ่านมา ได้พูดให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาความสุขด้วย เช่น จากภาวะพื้นฐานที่บุคคลหาความสุขด้วยการเสพ/บริโภค ซึ่งจะสุขเมื่อไม่ต้องทำ และเมื่อทำก็เป็นทุกข์ คนที่เรียนรู้จะพัฒนาขึ้นมาสู่ภาวะที่มีความสุขจากการศึกษา ซึ่งจะทำให้เขาหาความสุขจากการเรียนรู้ และจากการสนองความต้องการที่จะทำ(ให้ดี) แล้วความสุขจากการศึกษานี้ก็จะยิ่งมาหนุน

การเรียนรู้ให้ก้าวหน้า และผู้เรียนรู้ก็จะยิ่งพัฒนา

ในการพัฒนา "ความสุขจากการศึกษา" นี้ โยนิโสมนสิการมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ตั้งแต่เป็นตัวเริ่มต้นกระบวนการ และช่วยได้ทุกสถานการณ์ไปจนตลอด แม้กระทั่งพลิกสถานการณ์ให้กลับจากเสียเป็นได้ และกลับจากร้ายเป็นดี

ด้วยโยนิโสมนสิการในแง่ความสุข-ความทุกข์นี้ แม้เพียงแค่รู้จักมองทุกข์เป็นบททดสอบจิตปัญญาและมองปัญหาเป็นแบบฝึกหัด คนก็จะนำชีวิตเข้าสู่มิติใหม่แห่งความสุข และเปิดขยายโอกาสแห่งการพัฒนาตนเองออกไปอย่างมากมาย

ในเวลาที่เกินเลยไปบ้างนี้ ขอพูดถึงกระบวนการเรียนรู้ระบบที่ 3 ในแง่ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาความสุขไว้สักหน่อย เป็นการสืบต่อจากหัวข้อก่อนในกระบวนการเรียนรู้ระบบที่ 2 ดังนี้

ก) การเรียนอย่างมีความสุข ก็ต้องแยกแยะเข้าใจให้ถูก

เวลานี้เรามาเน้นกันในเรื่องการเรียนรู้อย่างมีความสุข ก็เลยขอแทรกตอนนี้ว่า การเรียนรู้อย่างมีความสุขนั้นมี 2 แบบ คือ

1. **ความสุขที่อาศัยปัจจัยภายนอก** คือ มีกัลยาณมิตร เช่น ครู อาจารย์ เป็นต้น ที่สร้างบรรยากาศแห่งความรักความเมตตาและช่วยให้สนุก แต่อันนี้เป็นความสุขที่เกิดจากสภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศเอื้อ ซึ่งแม้จะสำคัญมาก แต่ต้องระวัง ถ้าคุมไม่ดี ความสุขแบบนี้จะทำให้เด็กอ่อนแอลง ยิ่งถ้ากลายเป็นการเอาใจหรือตามใจก็จะยิ่งอ่อนแอลงไป และเกิดลักษณะพึ่งพา

2. **ความสุขจากปัจจัยภายใน** เมื่อบุคคลเกิดความใฝ่รู้และใฝ่

สร้างสรรค์แล้ว เขาก็มีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์นั้น ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากภายในตัวเขาเอง อย่างเป็นอิสระ และเขาจะเข้มแข็งขึ้น ความสุขแบบนี้ ทำให้คนเข้มแข็ง เพราะยิ่งทำคนก็ยิ่งเข้มแข็ง พร้อมกับยิ่งมีความสุขชนิดที่ไม่ต้องพึ่งพา และเมื่อทำได้เอง ก็พึ่งตนเองได้ จึงเป็นอิสระ

ตรงนี้สำคัญ คือ ถ้าเรามีการศึกษาผิดที่ทำให้คนใฝ่เสพ คนก็จะต้องได้สนองความใฝ่เสพ ได้รับการบำรุงบำเรอ สบายแล้ว ไม่ต้องทำ จึงจะมีความสุข แต่เมื่อไรต้องทำ ก็คือความทุกข์

ในทางตรงข้าม ถ้าเราให้การศึกษาที่ถูกต้อง คนเกิดความใฝ่รู้ใฝ่ทำ ใฝ่สร้างสรรค์ เขาก็จะมีความสุขเมื่อเรียนรู้ และเมื่อทำ ยิ่งทำก็ยิ่งมีความสุข และเมื่อทำ ก็ยิ่งมีความเข้มแข็ง เพราะฉะนั้น การศึกษาจะทำให้คนเข้มแข็งขึ้น มีความสุขมากขึ้น พัฒนายิ่งขึ้น และพึ่งตนเองได้ เป็นอิสระมากขึ้น

เป็นอันว่า การเรียนรู้ด้วยความสุข ต้องแยกเป็น 2 แบบ คือ

1. สุขจากการเอื้อของปัจจัยภายนอก คือ บรรยากาศที่เกิดจากกัลยาณมิตร ครู อาจารย์ที่มีเมตตาเป็นต้น ซึ่งต้องระวัง ที่ว่าจะทำให้อ่อนแอลง และพึ่งพา

2. สุขที่เกิดจากการสนองปัจจัยภายใน คือ การเรียนรู้และการทำงาน เป็นการสนองความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์ในตัวของเขาเอง ซึ่งทำให้เขามีความสุขขึ้นในตัวเอง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นอิสระ และทำให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

*ข) เรียนด้วยความสุข และสนุกในการเรียน**

ระยะนี้เราพูดกันมากขึ้นถึงการที่ว่าเด็กควรจะเรียนอย่างมีความสุข และสนุกในการเรียน ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีมาก แต่ก็มีช่องทางพลาดซึ่งจะต้องระวังโดยไม่ประมาท

อย่างที่กล่าวแล้วว่า การเรียนอย่างมีความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งจากปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน

• *ผลดี*

ความสุขอาศัยปัจจัยภายนอกที่เราปรารถนาคือ การสื่อสารสัมพันธ์กันระหว่างครูกับเด็ก หรือเด็กกับเด็ก เป็นต้น ในบรรยากาศแห่งความรักใคร่ไมตรี ซึ่งมีผลดีหลายประการ โดยเฉพาะ

1. เด็กมีความสุข สดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ทำให้มีสุขภาพจิตดี
2. มีบรรยากาศที่ชื่นชม อบอุ่น เกิดกำลังใจ ส่งเสริมความใฝ่รู้ เอื้อต่อการศึกษา
3. เด็กเจริญเติบโตขึ้นในบรรยากาศแห่งความรัก ก็จะรู้จักรักผู้อื่น แผ่ความรักและความสัมพันธ์ที่ดีกว้างออกไป และพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น

อย่างไรก็ดีความสุขอาศัยปัจจัยภายนอกมีจุดอ่อนอย่างสำคัญคือยังเป็นความสุขแบบพึ่งพา

นอกจากนี้ที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือ นอกจากความสัมพันธ์ที่ดี

---

* หัวข้อนี้ เขียนเพิ่มเติม โดยปรับปรุงจาก "ภาคผนวก 3: ข้อคิดในงานการศึกษา" ในหนังสือ *ถึงเวลา มารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 4, 2541

กับเพื่อนมนุษย์แล้วยังมีปัจจัยภายนอกอีกอย่างหนึ่งคือสิ่งเสพบริโภค

ความสุขจากปัจจัยภายนอกประเภทหลังนี้ คือ ความสุขจากการสนองความใฝ่เสพ อย่างที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งทำให้การเสพเป็นความสุข หรือความสุขอยู่ที่การเสพและการไม่ต้องทำอะไร

เราต้องการลดอิทธิพลและอัตราส่วนของการหาความสุขจากการเสพ โดยเฉพาะลดกำลังความใฝ่เสพที่ทำให้เด็กพึ่งพาขึ้นต่อปัจจัยภายนอกประเภทนี้โดยไม่พัฒนา และเราพยายามช่วยให้เด็กพัฒนาความต้องการใหม่ คือความใฝ่รู้ใฝ่ดีใฝ่ทำให้ดี หรือใฝ่ศึกษาและใฝ่สร้างสรรค์ ที่จะทำให้เด็กมีความสุขจากการศึกษา หรือมีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้และใฝ่ทำ เพื่อให้การเรียนรู้และการทำเป็นความสุข

หมายความว่าเราจะลดอิทธิพลของปัจจัยภายนอกด้านสิ่งเสพบริโภค คือให้เด็กพัฒนาเลยขั้นของการหาความสุขจากการเสพ ที่การเสพบริโภคเท่านั้นเป็นความสุข โดยให้เด็กพัฒนาขึ้นไปสู่ขั้นของความสุขจากปัจจัยภายใน คือการมีความสุขจากการสนองความใฝ่รู้และใฝ่ทำ ที่การศึกษาและสร้างสรรค์ คือการเรียนรู้และการทำการสร้างสรรค์ต่างๆ เป็นความสุขในตัวของมันเอง

เพราะฉะนั้น ในการนำเอาปัจจัยภายนอกด้านความสัมพันธ์ที่ดีมีความรักความอบอุ่นเข้ามาสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้อย่างมีความสุขนั้น ตัวครูเป็นต้นที่เป็นปัจจัยภายนอกนั้นจะต้องมีความชัดเจนในเป้าหมายที่จะส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ ครูหรือกัลยาณมิตรจึงมีสิ่งที่จะต้องทำ 2 อย่างในเวลาเดียวกัน คือ

1) ดูแลระวังไม่ให้สถานการณ์แห่งการเรียนรู้ เฉหรือเขวออก

ไปกลายเป็นการส่งเสริมความใฝ่เสพ และการหาความสุขจากการเสพ (ปัจจัยภายนอกที่ผิด)

2) ช่วยชักนำสถานการณ์แห่งการเรียนรู้นั้น ให้เชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาความใฝ่รู้ใฝ่ทำ และการมีความสุขจากการศึกษาและสร้างสรรค์ (ปัจจัยภายในที่ต้องการ)

• *ผลเสีย*

ทั้งนี้ พึงทราบตระหนักว่า ความสัมพันธ์ด้วยความรักหรือเมตตาไมตรี ให้เรียนอย่างมีความสุขนั้น ถ้าขาดดุลยภาพแล้วเลยเถิดไป เช่นกลายเป็นโอ๋ ก็จะพลาด อาจเกิดโทษ คือ

1. เด็กจะโน้มไปในทางที่จะให้คนอื่นตามใจ เรียกร้อง จะเอาแต่ใจตัว หรือต้องให้พะเน้าพะนอ
2. อาจเกิดนิสัยชอบพึ่งพา และมีความสุขแบบพึ่งพา
3. โน้มเอียงไปในทางที่จะอ่อนแอลง
4. ถ้าความรักกลายเป็นการเอาอกเอาใจหรือมุ่งให้สนุกสนานอย่างขาดเป้าหมาย อาจกลายเป็นการกระตุ้นความใฝ่เสพบริโภค ทำให้เขวออกจากการศึกษาไปเลย

• *วิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง*

ข้อควรตระหนักเพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องในเรื่องนี้ ที่สำคัญคือ

1) การสร้างบรรยากาศแห่งความรักให้เด็กมีความสุขนั้น ไม่ใช่จุดหมาย แต่เป็นการสร้างปัจจัยเอื้อต่อการก้าวสู่เป้าหมาย คือเพื่อหนุนการเรียนรู้และการทำอะไรที่เป็นการสร้างสรรค์

2) ให้เด็กอยู่ในบรรยากาศแห่งความรักหรือได้รับความรักในลักษณะที่ไม่ทำให้รวมศูนย์เข้าหาตัว ซึ่งจะนำไปสู่การเรียกร้อง แต่ให้ขยายความรักออกไป รักครู รักเพื่อน ฯลฯ และอยากช่วยเหลือผู้อื่น

3) แทนที่จะทำให้เกิดลักษณะพึ่งพา จะต้องให้เกิดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อันเป็นลักษณะของสังคมที่พึงปรารถนา

4) มีตัวดุลไม่ให้อ่อนแอลง แต่ช่วยให้ก้าวต่อไป โดยครูหรือปัจจัยภายนอกนั้นทำหน้าที่

ก. ช่วยทำให้สถานการณ์นั้นเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาปัจจัยภายใน คือความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ในตัวเด็ก

ข. เป็นตัวกลางที่เป็นสื่อเงียบช่วยให้เด็กได้สัมผัสกับความจริงแห่งธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่เขาจะต้องพัฒนาความสามารถที่จะเกี่ยวข้องจัดการและรับผิดชอบด้วยตนเอง

5) *สถานการณ์การเรียนอย่างสนุก*

ก. ต้องไม่ดำเนินไปในลักษณะที่ทำให้เด็กเกิดความเคยชินกับการที่จะเป็นผู้บริโภคบริการแห่งความสนุก หรือรอเสพความสนุก แต่ต้องให้เป็นไปในลักษณะที่จะช่วยให้เด็กพัฒนาความสามารถที่จะเรียนอย่างสนุกขึ้นได้เอง ในสภาพแวดล้อมทั่วไป ในโลกแห่งความเป็นจริงข้างนอก

ข. ต้องไม่ดำเนินไปในลักษณะที่ทำให้เด็กกลายเป็นติด

ในความสนุกหรือเห็นแก่ความสนุกแล้วเขวออกไปสู่การเสริมย้ำความใฝ่เสพ แต่ต้องดำเนินไปในลักษณะที่ความสนุกนั้นจะเป็นปัจจัยส่งต่อไปสู่การพัฒนาความใฝ่รู้และใฝ่ทำการสร้างสรรค์

• *หลักการที่ควรดำนึง*

หลักการต่างๆที่เป็นเครื่องประกอบการพิจารณาและควรระลึกไว้เสมอ ในการปฏิบัติเกี่ยวกับการเรียนอย่างมีความสุขนี้ คือ

ก) การเรียนรู้จะได้ผล และการพัฒนาของคนจะสำเร็จได้ เด็กจะต้องก้าวจากการหาความสุขด้วยการเสพ ขึ้นไปสู่การมีความสุขจากการเรียนรู้และทำการสร้างสรรค์

ข) ความสุขในการศึกษา จะต้องพัฒนาขึ้นไปจนถึงขั้นเป็นความสุขที่เกิดจากปัจจัยภายใน ซึ่งจะทำให้ไม่อ่อนแอ และพ้นจากการพึ่งพา อันจะเป็นความสุขที่แท้จริง มั่นคง พึ่งตนเองได้ เป็นอิสระและทำให้คนเข้มแข็งยิ่งขึ้น

ค) มนุษย์ทุกคนดำรงชีวิตอยู่โดยมีความสัมพันธ์ 2 ระดับ คือ

1. ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เรามีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ซึ่งเรามุ่งจะพัฒนาให้เป็นความสัมพันธ์ที่ดีด้วยความรักใคร่ไมตรี ช่วยเหลือส่งเสริมกัน
2. ลึกลงไป ภายใต้การอยู่ร่วมสังคมนั้น เราอยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิตตามกฎธรรมชาติ ซึ่งทุกคนจะต้องพัฒนาความสามารถที่จะรับผิดชอบตนเองในการที่จะปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้องเป็นผลดี

ความสัมพันธ์ที่ดีในข้อ 1. จะต้องระวังไม่ให้กลายเป็นเครื่องตัดรอนการพัฒนาความสามารถในการสัมพันธ์ข้อที่ 2. แต่ควรจะให้เป็นเครื่องเกื้อหนุน

ง) จะต้องระลึกอยู่เสมอว่า *สถานการณ์ในห้องเรียน มักไม่ใช่สถานการณ์ในชีวิตจริง* แต่เป็นสถานการณ์ที่ครูหรือกัลยาณมิตรจัดสรรปรุงแต่งขึ้น ถ้าเราเห็นว่าเป็นสถานการณ์ที่พึงปรารถนา คือควรให้เกิดมีขึ้นจริงข้างนอกด้วย เราจะต้องไม่ทำในลักษณะที่จะทำให้เด็กเกิดความเคยชินหรือความโน้มเอียงที่จะเป็นผู้บริโภคหรือรอเสพสถานการณ์เรียนรู้ที่สนุกเป็นต้นนั้น แต่จะต้องทำในลักษณะที่จะทำให้เด็กพัฒนาความสามารถที่จะสร้างสถานการณ์อย่างนั้นขึ้นมาด้วยตัวของเขาเอง

จ) *การเรียนที่มีเด็กเป็นศูนย์กลาง* (child-centered) นั้น จะต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดเจน มิฉะนั้นมันจะเป็นเพียงการไปสุดโต่งตรงข้ามกับการเรียนที่มีครูเป็นศูนย์กลาง (teacher-centered) และการเรียนที่มีเนื้อหาวิชาเป็นศูนย์กลาง (subject-centered) แล้วก็จะพลาดอีก

การเรียนแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลางนั้น มีหลักการที่ดีมากเป็นการศึกษาแท้ ซึ่งมุ่งที่การพัฒนาตัวของเด็กเอง แต่ก็ต้องระวังความผิดพลาด เนื่องจากการแปลความหมายผิดและการไปสุดโต่ง

การเรียนแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลางมีแหล่งกำเนิดใหญ่ 2 ทาง คือ จากการจัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของเด็กพิการหรือเด็กบกพร่อง ทางหนึ่ง และจากการที่จะช่วยปลดปล่อยเด็กให้หลุดพ้นจากการครอบงำของพ่อแม่และครู ให้เด็กมีชีวิตของตัวเขา

เอง อีกทางหนึ่ง

การเรียนแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลาง เน้นการเรียนด้วยการกระทำให้ศึกษาจากกิจกรรมเหมือนในชีวิตจริง ให้เด็กพัฒนาอย่างบูรณาการ คือเป็นองค์รวม ไม่แยกส่วนแตกเป็นด้านๆ ทั้งนี้โดยครูช่วยจัดกระบวนการเรียนและมีส่วนร่วมช่วยเด็กค้นพบศักยภาพของตน แล้วดึงออกมาพัฒนาให้เต็มที่ ให้ห้องเรียนเป็นเหมือนรูปจำลองของสังคมทั้งหมด

สุดโต่งเกิดซ้อนขึ้นมาเมื่อมุ่งแต่จะสนองความต้องการของเด็ก จนเด็กอาจกลายเป็นผู้รับบริการหรือผู้บริโภคของสำเร็จรูปที่ครูจัดให้ หรือมิฉะนั้นก็ปล่อยให้เด็กทำเอาเอง โดยครูอาจละเลยลดความรับผิดชอบของตนให้ย่อหย่อนลง และครูไม่พัฒนาตัวเอง

การเรียนรู้ที่ได้ผลดี ย่อมเกิดจากความสัมพันธ์แบบมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องตามบทบาทของทั้งสองฝ่าย

อนึ่ง การเรียนที่มีเด็กเป็นศูนย์กลาง มิใช่การมุ่งแต่จะสนองความต้องการของเด็ก หรือช่วยให้เด็กได้สนองความต้องการของตน แต่หมายถึงการช่วยให้เด็กพัฒนาความต้องการใหม่ให้แก่ตัวเขาด้วย

การเรียนแบบมีเด็กเป็นศูนย์กลางเพื่องขึ้นมาแทนการศึกษาแบบเก่า ในช่วงปลาย คศต. 19 และต้น คศต. 20

แต่พอถึงกลางศตวรรษที่ 20 เมื่อโซเวียตส่งดาวเทียมสปุตนิคขึ้นไปได้สำเร็จในปี 1957 (พ.ศ. 2500) คนอเมริกันก็หันไปโทษการศึกษาแบบใหม่นี้ว่าทำให้เด็กอ่อนแอและอ่อนวิชา อเมริกาจึงหันกลับไปหาการเรียนแบบเก่าที่เอาครูและเนื้อหาวิชาเป็นศูนย์กลาง (teacher- and subject-centered)

ครั้นแล้ว อีก 20-30 ปีต่อมา ถึงปลาย คศต. 20 ช่วง คศ. 1980 อเมริกาเห็นว่าการศึกษาแบบเก่าทำให้เด็กแปลกแยก เบื่อหน่าย เล่าเรียนอย่างไม่มีความหมาย ก็หันมารื้อฟื้นการเรียนแบบก้าวหน้าที่มีเด็กเป็นศูนย์กลางนี้ใหม่

การเรียนสองแบบนั้นเป็นสุดโต่งสองข้าง ฝรั่งเจอมาแล้วทั้งผลดีและผลเสียของทั้งสองอย่าง แม้แต่ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 นี้ ลูกตุ้มอเมริกันก็ยังแกว่งไปมาระหว่างสุดทาง 2 ข้างนี้ ไทยเราน่าจะมีหลักการชัดเจนของตน ที่จะไม่ต้องแกว่งไปกับเขาอยู่เรื่อยๆ

จุดสำคัญ จะต้องไม่ลืมว่า ถ้ายังช่วยเด็กให้พัฒนาปัจจัยภายในตัวของเขาขึ้นมาไม่ได้ การศึกษาก็ยังไม่ก้าวไปไหน

ฉ) สายตาทางการศึกษา ที่มองมนุษย์ด้วยความปรารถนาดี คิดจะให้สิ่งที่ดีที่สุดแก่เด็ก ตลอดจนใฝ่หาอุดมคติให้แก่ชีวิตและสังคมมนุษย์นั้น จะต้องไม่ลืมที่จะมองด้วยความสำนึกตระหนักอยู่เสมอถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิตที่ดำเนินไปภายใต้กฎของธรรมชาติอย่างไม่เข้าใครออกใครทั้งสิ้น

เป็นอันว่า กระบวนการเรียนรู้ข้อที่ 3 คือระบบสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในกับปัจจัยภายนอก ไม่มีเวลาพอที่จะบรรยายต่อไปในวันนี้ จึงได้แต่ฝากไว้ ขอให้ศึกษาค้นคว้าเองในเรื่อง *ปรโตโฆสะ* แบบกัลยาณมิตร กับ *โยนิโสมนสิการ*

ส่วนเรื่องสุดท้ายที่เขียนไว้ในโครงเรื่อง คือคุณภาพของการเรียนรู้ที่ว่ามี 4 ระดับนั้น เป็นเรื่องของการแยกระดับตามความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายนอกกับปัจจัยภายใน ซึ่งว่าโดยสาระก็คือ ถ้าเป็นการเรียนรู้ที่อาศัยปัจจัยภายนอกมาก ก็จะเป็นการเรียนรู้ที่มี

คุณภาพค่อนข้างต่ำ เมื่อไรเป็นการเรียนรู้ที่อาศัยปัจจัยภายในได้เต็มที่ ก็จะเป็นการเรียนรู้ที่มีคุณภาพสูงยิ่งขึ้น จนกระทั่งสูงสุด

เอาเป็นว่า คงจะพูดได้เท่านี้ ขอความสุขสวัสดีจงมีแด่ท่านอาจารย์ทุกท่าน

ปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนา จะไปอยู่ไหน?

ปฏิรูปการศึกษา:

พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน?

ความเป็นมา

หลังจากที่สำนักงานปฏิรูปการศึกษาได้ดำเนินงานตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายตามมาตรา ๗๕ แห่ง พรบ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ในการเสนอการจัดโครงสร้าง องค์กร การแบ่งส่วนงาน มาตลอดปี ๒๕๔๓ พอถึงต้นปี ๒๕๔๔ ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๔ เป็นต้นมา สำนักงานปฏิรูปการศึกษาได้เผยแพร่ข้อเสนอ เพื่อรับฟังความคิดเห็น เป็นต้น

เนื่องจากการจัดโครงสร้างองค์กรและการแบ่งงานนี้เป็นเรื่องของกระทรวงการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งรวมทั้งสำนักงานคณะกรรมการศาสนาและวัฒนธรรม ที่จะดูแลกิจการพระพุทธศาสนา แทนกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการที่จะยุบเลิกไป รวมทั้งมีเรื่องเกี่ยวกับการสอนพระพุทธศาสนาในงานของคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติโยงเข้ามาด้วย ชาวพุทธจำนวนมากจึงสนใจ และเมื่อได้พิจารณาเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาอย่างมาก จึงได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อขอให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง โดยมีการแจ้งข่าว ประชุม อภิปราย การพบปะกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง และกิจกรรมอื่นๆ ต่อเนื่องมาตามลำดับ

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๔ เวลา ๑๖.๐๐ น. ศาสตราจารย์ ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ประธานกรรมการบริหาร สำนักงานปฏิรูปการศึกษา กับกรรมการบริหาร ๒ ท่าน คือ ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ และ ดร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ (เลขาธิการ) และคณะ ได้เดินทางไปนมัสการพระธรรมปิฎก ณ วัดญาณเวศกวัน อ.สามพราน จ.นครปฐม เพื่อขอความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องการปฏิรูปการศึกษา ที่กำลังมีเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวกันอยู่นั้น

การสนทนา และการแสดงความคิดเห็นในวันนั้น มีดังต่อไปนี้

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ขออธิบายความเป็นมาของกรรมการศาสนาและวัฒนธรรม ความเป็นมาของสำนักงานปฏิรูปการศึกษานั้นเป็นอย่างไร เนื่องจากมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ๒๕๔๒ เกิดขึ้น จึงมีการตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษาขึ้นมาเมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๓ กรรมการชุดนี้มีหน้าที่ในการจัดโครงสร้างใหม่ให้กับหน่วยงานของกระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัย และสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติ จะต้องเอาสามหน่วยงานนี้มารวมเข้าด้วยกัน ตามกฎหมายระบุว่ากระทรวงการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมนั้น ให้มี ๔ องค์กรหลักบริหารในรูปของสภา ประกอบด้วย

องค์กรที่หนึ่ง สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นการเอาสภาการศึกษามารวมกันที่จุดนี้

องค์กรที่สอง คือ มีสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

องค์กรที่สาม สำนักงานกรรมการการอุดมศึกษา คือทบวงมหาวิทยาลัย

องค์กรที่สี่ คือตัวที่เป็นปัญหาปัจจุบันนี้ ก็คือ สำนักงานคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม

ทีนี้ ในรูปของคณะกรรมการ จะต้องมีคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรมขึ้นมาชุดหนึ่ง ภายใต้คณะกรรมการนี้ ก็มีสำนักงานเลขาธิการ

หน่วยงานสำนักงานเลขาธิการนี้ อันที่จริง ก็คือ หน่วยงานซึ่งเอางานของกรมการศาสนา กรมศิลปากร และสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติเข้ามารวมกัน

คณะกรรมการสำนักงานปฏิรูปการศึกษา ก็มีหน้าที่จะต้องกำหนดว่าองค์ประกอบของคณะกรรมการศาสนาและวัฒนธรรมนั้นจะมีกี่คน ประกอบด้วยใครบ้าง

ตามกฎหมายบอกว่า คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและแผนพัฒนาศาสนา กฎหมายกำหนดว่าอย่างนั้น ส่วนเรื่องการบริหารงานต่างๆ ให้เป็นหน้าที่ของสำนักงานเลขาธิการ

พอเป็นรูปนี้ จึงคิดกันว่า คณะกรรมการชุดนี้ซึ่งจะต้องกำหนดนโยบายและแผนพัฒนา ควรจะต้องประกอบด้วยกรรมการหลายรูปแบบ

กรรมการกลุ่มที่หนึ่ง คือกรรมการโดยตำแหน่ง

กรรมการกลุ่มที่สอง คือกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ

กรรมการกลุ่มที่สาม คือกรรมการที่เป็นตัวแทนของงานด้านศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

งานด้านศาสนานั้นเดิมกำหนดไว้ว่า ให้มีตัวแทนของศาสนาพุทธ ๑ คน และตัวแทนศาสนาอื่นที่ทางราชการรับรองอีก ๔ คน คือ ศาสนาซิกซ์ ฮินดู อิสลาม และคริสต์ ศาสนาละ ๑ คน รวมทั้งหมดเป็น ๕ คน

พอข่าวอันนี้ออกไป ปรากฏว่าเป็นที่วิตกวิจารณ์กันมากว่าจะเอาคนศาสนาอื่นมาครอบงำศาสนาพุทธ หลังจากที่ไปพบพระพรหมมุนี จึงแก้ไขโดยให้ศาสนาพุทธมีตัวแทน ๓ คน เป็นพระภิกษุซึ่งทางมหาเถรสมาคมมอบหมายให้มาเป็นตัวแทน คือถ้าในรูปนี้ ศาสนาพุทธมีตัวแทน ๓ คน ศาสนาอื่นๆ มีตัวแทน ๔ คน แต่คนอื่นนอกจากนั้นโดยทั่วไปคงจะเป็นคนพุทธ

นี่คือภาพความวิตกก็เกิดขึ้นมากมาย ก่อนที่จะพูดถึงความวิตก กระผมขออนุญาตให้ท่านอธิบดีเล่าให้ฟังว่า องค์ประกอบหรือรายละเอียดนั้นเป็นอย่างไร

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ ถึงแม้ว่าจะมีการปรับกรรมการอย่างที่ท่าน ดร.ปรัชญาว่าไว้เมื่อกี้ เนื่องจากว่ากรรมการนี้มีหน้าที่กำหนดนโยบาย มีหน้าที่ในการจัดสรรทรัพยากร มีหน้าที่ในการตรวจการ

อย่างไรก็ตาม เมื่อกรรมการมีหน้าที่รับผิดชอบ มีผู้ที่สงสัยคิดว่ากรรมการจะมีอำนาจร่วมในการบริหารหรือไม่

เมื่อไปพบพระพรหมมุนีและรับฟังข้อคิดเห็นแล้ว เราก็ไปเพิ่มเติมในหน้าที่ เขียนไว้ในกฎหมายว่าอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม ไม่ล่วงละเมิดอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม หรืออำนาจที่มีอยู่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ทั้งในเรื่องของการกำหนดกรอบอำนาจหน้าที่การตรวจติดตามอะไรต่างๆ ทางคณะกรรมการไม่เกี่ยวข้อง มีหน้าที่เฉพาะ ในเรื่องของการส่งเสริมและสนับสนุนเป็นการทั่วไป

ส่วนการบริหารทรัพย์ทางเรื่องของศาสนสมบัตินั้น เราเขียนไว้ในกฎหมายด้วยว่า คณะกรรมการนี้เข้ามาเกี่ยวข้องไม่ได้ แต่ให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และถ้าหากว่าจะมีอะไรที่จะต้องรายงานคณะกรรมการ ในส่วนที่เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น ให้ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมเสียก่อน ถึงจะรายงานไปได้ จะเขียนในกฎหมายเพิ่มเติมเข้าไว้ในพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารราชการในกระทรวงการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม เป็นการเขียนเพิ่มเติมจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ๒๕๔๒

ในขณะเดียวกัน ในเรื่องของโครงสร้างการแบ่งส่วนงาน เมื่อมีการจัดองค์กรใหม่ อย่างที่ท่านประธานฯพูดไปแล้ว เรามาจัดโครงสร้างงานที่กรมการศาสนาทำเหมือนเดิม เข้ามาในโครงสร้างใหม่ ให้เป็นสำนักส่งเสริมมหาเถรสมาคม ให้เป็นสำนักส่งเสริมกิจ

การศาสนสมบัติ รวมทั้งการกิจการของสงฆ์อยู่ด้วย และสำนักพุทธมณฑล

แต่หน้าที่หลักที่เรานำมาทำนั้น ให้มีหน้าที่ในการส่งเสริมและปฏิบัติตามมติมหาเถรสมาคม ตามที่กำหนดไว้ในสาระของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มี ๓ หน่วยงาน ที่เป็นสำนักจริงๆ ถ้ามองในแง่องค์กร เป็นการยกระดับองค์กร ปรับปรุงประสิทธิภาพจัดการแบ่งส่วนงานให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยงานที่เกี่ยวกับส่งเสริมพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปนั้น จะอยู่ในสำนักนี้ ในขณะเดียวกัน จะส่งเสริมศาสนาอื่นด้วย ส่วนที่เกี่ยวข้องหรือต้องดำเนินงานตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์นั้น มี ๓ สำนักที่จะต้องดูแล รวมทั้งพุทธมณฑล แยกออกมาเป็นสำนักงานใหญ่

ในการบริหารจัดการ เลขาธิการคณะกรรมการการศาสนาวัฒนธรรม ก็ทำหน้าที่แทนอธิบดีกรมการศาสนา ในฐานะที่เป็นเลขานุการของมหาเถรสมาคม แล้วในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เขียนบอกว่า ให้กรมการศาสนาเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินพุทธศาสนา หน่วยงานนี้โอนไปเป็นของสำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการศาสนา แต่มีข้อขมวดไว้ ที่ให้มีลักษณะเป็นการเฉพาะตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ในส่วนกลางเขียนไว้อย่างนี้

ในระดับพื้นที่ มีคณะกรรมการการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม ในเขตพื้นที่ขึ้นเช่นเดียวกัน ในคณะกรรมการนั้น นอกจากจะมีผู้แทนองค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพต่างๆ แล้ว รวมทั้งผู้แทนทางด้านครู หรือทางด้านผู้บริหารการศึกษาแล้ว ก็เขียนให้มีผู้นำทาง

ด้านศาสนา ให้เป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา หรือผู้นำศาสนา เพราะว่าในบางพื้นที่ อาจจะจำเป็นต้องมีผู้นำทางศาสนา

เดิมทีเดียว เขียนว่าให้มีผู้นำทางศาสนาเพียงอย่างเดียว ทีนี้คำว่า "ผู้นำทางศาสนา" นั้นมีความหมายนัยทางกฎหมาย อาจจะทำให้มองไปทางอื่นได้ ตรงนี้จึงแก้เป็นพระในพุทธศาสนาที่มีคณะสงฆ์ให้ความเห็นชอบ ที่ไปเป็นผู้แทน

ในขณะเดียวกัน ในเขตพื้นที่ มีการจัดส่วนงานขึ้นรองรับงานการศึกษาศาสนาวัฒนธรรม ซึ่งแต่เดิมงานนี้ กรมการศาสนามอบไปให้ผู้ว่าราชการจังหวัดในฝ่ายของทางราชการ ส่วนที่เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ก็มีเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะภาค ก็เป็นเหมือนเดิม ไม่ไปแตะต้องอะไรเลย เพียงแต่เปลี่ยนการทำงาน จะมอบงานไปให้ผู้ว่าราชการจังหวัด ตอนนี้ต้องมอบงานต่อไปแก่ผู้อำนวยการเขตพื้นที่ และมีกลุ่มงานทางด้านศาสนาวัฒนธรรม ซึ่งเดิมทีเดียว แต่ละจังหวัด มีคนไม่กี่คน รวมทั้งที่อำเภอด้วย ตอนนี้ก็มีคนที่จัดไว้ประมาณ ๗-๘ คน ที่จะดูแลสนับสนุนงานทางด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม

แต่งานส่วนใหญ่จะเป็นงานด้านศาสนา เพราะว่างานทางด้านศิลปะส่วนมากจะขึ้นตรงต่อส่วนกลาง ส่วนงานทางด้านวัฒนธรรมนั้นเป็นงานที่จะสนับสนุน เป็นเรื่องขององค์กรทางประชาชนมากกว่า

นี่เป็นการจัดองค์กรรวม ซึ่งคนเหล่านี้เราคงจะต้องพัฒนาเขา ให้สามารถเอื้ออำนวยทำงานเกี่ยวกับการสนับสนุนทางด้านศาสนา ในเรื่องของพระ ในเรื่องของวัด เรื่องของที่ศาสนสมบัติ

กลาง และงานต่างๆ ของพระศาสนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น อันนี้เป็นการปรับหลังจากในส่วนหนึ่งได้ดำเนินการไปแล้ว

เดิมทีเดียว คณะกรรมการเข้าใจว่าการที่เขียนหน้าที่เข้าไว้ตามพระราชบัญญัติ ระเบียบการปกครอง คณะบุคคลไม่น่าจะมีปัญหา แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อทางคณะสงฆ์และมีผู้ที่ตั้งข้อสังเกตมากมาย เราก็ไปปรับ ทั้งในแง่กฎหมาย ทั้งในแง่องค์ประกอบของคณะกรรมการ และในแง่ของโครงสร้าง ให้สอดคล้องกันทั้งระดับชาติ และระดับพื้นที่

อันนี้เป็นการดำเนินงานของคณะกรรมการ ก็ได้พยายามชี้แจงไปหลายที่ ผมกับท่านประธานฯได้ไปชี้แจงให้กับองค์กรพระพุทธศาสนาหลายครั้ง ผมขอชี้แจงเพียงเท่านี้

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์: ขอกราบเรียนเพิ่มเติม เรื่องที่วิตกกังวลกันนี้ จะมีอยู่ ๒-๓ เรื่อง

เรื่องที่ ๑ ก็คือ เกรงว่าการปกครองคณะสงฆ์จะไปถูกครอบงำโดยคณะกรรมการ ซึ่งเรื่องนี้เราเขียนไว้ว่า การปกครองคณะสงฆ์นั้น อย่างไรก็ตาม ก็ต้องเป็นไปตาม พรบ.คณะสงฆ์ ซึ่งเขียนเรื่องการปกครองคณะสงฆ์ไปแล้ว เรื่องการแต่งตั้งพระสังฆราช หรือพระราชาคณะต่างๆ นั้น ให้เป็นไปตามกฎหมายคณะสงฆ์กำหนด เรื่องนั้นเขียนไว้ แต่มีหลายท่านยังไม่เชื่อว่า จะเป็นอย่างนั้นจริง แต่ที่เราเข้าใจกันเป็นอย่างนั้น

เรื่องที่ ๒ เรื่องศาสนสมบัติ ศาสนสมบัตินั้น มีทั้งศาสนสมบัติกลาง ศาสนสมบัติของวัด ซึ่งศาสนสมบัติของวัดนั้นวัดดูแลอยู่แล้วตาม พรบ.คณะสงฆ์ ส่วนศาสนสมบัติกลางนั้น ใน

กฎหมายฉบับปัจจุบันเป็นเรื่องของอธิบดีกรมการศาสนา แต่ว่าในปี ๒๕๔๕ จะไม่มีกรมการศาสนาอีก งานอันนี้จึงยกไปให้กับเลขาธิการคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรมเป็นผู้ทำหน้าที่แทน และคนๆ นี้ก็จะเป็นเลขานุการของมหาเถรสมาคมเหมือนเดิม อันนี้คืองานเชิงปฏิบัติ

เพราะฉะนั้นในแง่ของคณะกรรมการที่กำหนด ทั้งกฎหมายฉบับใหญ่และกฎหมายย่อย คณะกรรมการดูแลเพียงเชิงนโยบาย ติดตามกำกับ แต่คนที่ทำหน้าที่จริงๆ คือ ตัวเลขาธิการสำนักงานการศาสนาและวัฒนธรรม ตัวนี้คือตัวที่เขาจะต้องดูแล

เมื่อออกมาเป็นอย่างนั้น งานที่เกี่ยวข้องกันกับกิจการของคณะสงฆ์ ก็เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์แยกไป ส่วนงานที่เป็นเชิงปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเป็นเชิงสนับสนุน เป็นหน้าที่ของสำนักงานเลขาธิการ การศาสนาและวัฒนธรรม โดยที่กรรมการซึ่งเป็นกรรมการการศาสนาวัฒนธรรม และเอาคนศาสนาอื่นเข้ามาร่วมอยู่จำนวนหนึ่ง ก็ไม่ได้มีบทบาทในการเข้ามาครอบงำ

แต่ถึงจะอธิบายอย่างไร ก็ยังมีความวิตกกังวลกันอยู่ จนวันนี้ผมเชื่อว่าอย่างไรยังคงวิตกกังวลกันอยู่ว่าจะไม่เป็นอย่างนั้น ได้อธิบายว่า ถ้าหากคนพุทธมีเกินกว่าครึ่ง นั่งอยู่ในนั้น ถ้า ๓๙ คน ๔ คนเป็นศาสนาอื่น ๓๕ คนเป็นคนพุทธ เมื่อคนพุทธยอมให้ศาสนาอื่นมาทำลายศาสนาพุทธ มันก็มีปัญหาแล้วนะครับ เขาบอกว่าให้ดู ในอดีตที่มีการลงชื่อกันตั้ง ๒ ล้านกว่าชื่อ เพื่อจะให้ระบุว่าศาสนาพุทธต้องเป็นศาสนาประจำชาติ ก็ยังไม่เอากัน ไม่ไว้ใจคนพุทธด้วยกันอีก อันนี้เป็นความวิตกกังวล ซึ่งเขามีเหตุผลของเขา

พระธรรมปิฎก ขอโอกาสอาตมาแสดงความคิดเห็นหน่อย เรื่องนี้อาตมาได้ยินเช่นทางวิทยุ และบางท่านมาที่นี่บ้าง พูดตรงๆ ว่า ไม่มีเวลาเอาใจใส่จริงจัง คือ ที่มีการเคลื่อนไหวกันหลายต่อหลายวันแล้ว ก็เพิ่งจะได้ตามข่าว ก็เห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ แต่ก็ได้แค่ฟัง ยังไม่ได้ศึกษาเนื้อเรื่อง โดยเฉพาะเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เมื่อได้ทราบว่าท่านประธานฯ จะกรุณามาที่นี่ เมื่อวานนี้ก็เลยอ่านเอกสาร มีทั้งที่เป็นเอกสารแบบปริ๊นท์เอาท์ออกมาจากคอมพิวเตอร์ และที่เป็นเล่มหนังสือ ซึ่งมีหลายท่านเอามาทิ้งๆ ไว้ ไม่มีเวลาอ่าน บางเล่มวางอยู่เป็นเดือน เลยตะลุยอ่านเมื่อวาน เมื่ออ่านแล้วรวมกับที่ได้รับฟังมา จึงจะให้ความคิดเห็นได้

ที่ท่านประธานฯว่า เรื่องกลัวการครอบงำการปกครอง หรือการบริหารการพระศาสนา หรือคณะสงฆ์ ตลอดจนเรื่องศาสนสมบัตินั้น คิดว่าคงไม่ใช่เท่านั้น ส่วนที่สำคัญคือ เราควรถือโอกาสคิดกันว่า ทำอย่างไรจะให้กิจการพระศาสนามีประสิทธิภาพในการที่จะทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมประเทศชาติได้ดีที่สุด ให้สมตามอุดมคติของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานั้น และแม้แต่พระภิกษุทุกองค์ก็มีไว้เพื่อความมุ่งหมายนี้ คืออุดมคติที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่าพระศาสนาดำรงอยู่และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก เพื่อเห็นแก่ประโยชน์และความสุขของพหูชน อันนี้เป็นอุดมคติและเป็นจุดหมายสำคัญ

เมื่อจุดหมายอยู่ที่นี่ พุทธศาสนาเป็นสถาบันใหญ่อยู่ในประเทศ มีบทบาทสำคัญ เมื่อเราทำงานที่เกี่ยวกับพระศาสนา แม้

ว่าเราจะประสงค์ดี แต่จะต้องระลึกตระหนักถึงความสำคัญของงานนี้ เพราะถ้าผิดพลาดไป มันก็คือผลกระทบที่ร้ายแรงต่อพระศาสนา ซึ่งหมายถึงสังคมประเทศชาติด้วย เพราะฉะนั้นเรื่องนี้ต้องเห็นใจผู้ที่เป็นห่วง แม้จะมีการว่ากันแรงๆ บ้าง ก็อย่าถือกัน ขอให้ถือว่าเป็นเรื่องที่ทุกคนนั้นมีใจมุ่งประโยชน์ส่วนรวม

๑. ทำไมกิจการพุทธศาสนา จึงควรตั้งเป็นองค์กรอิสระ

เท่าที่อาตมภาพอ่านดู ก็มีจิตใจคล้อยไปตามในเรื่องการจัดตั้งกิจการพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรอิสระ เป็นแต่เพียงว่า จะทำในรูปไหน อย่างไร สังกัดที่ไหนนั้น ยังไม่พูดถึง ประเด็นอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรให้มีประสิทธิภาพที่จะเกิดผลตามวัตถุประสงค์ ให้พระศาสนาสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่ชีวิตและสังคมประเทศชาติได้มากที่สุด

ในแง่เหตุผลว่าทำไมจึงควรเป็นองค์กรอิสระ

แยกไปเป็นอิสระ แล้วใช้วิธีประสาน เพื่อป้องกันการปฏิบัติผิดพลาดโดยไม่รู้

ข้อที่ ๑ เราคงต้องยอมรับความจริงในสภาพปัจจุบัน ซึ่งไม่ใช่เป็นการตำหนิใคร แต่มันเป็นมาอย่างนั้น คือว่า ผู้บริหารฝ่ายรัฐหรือแม้กระทั่งท่านที่อยู่ในกระทรวงศึกษาธิการเอง ไม่ค่อยรู้เรื่องพระศาสนาเท่าไร ใช่ไหม อันนี้เป็นความจริงอย่างนั้น ยิ่งมองต่อไปข้างหน้าเราก็มีความหวังได้น้อย หรือหวังได้ยากว่าแนวโน้มจะดี

ขึ้น เมื่อเป็นอย่างนี้ จึงมีความเสี่ยงอยู่ แม้จะมีความหวังดีปรารถนาดี แต่เมื่อทำในสิ่งที่ตนไม่รู้ ก็อาจจะผิดพลาดเสียหายได้

ตามธรรมดา เมื่อจะทำอะไร เราควรทำในสิ่งที่ตนรู้ ถ้าให้ดีกว่านั้นก็คือ ทำในสิ่งที่ตนเห็นคุณค่า เห็นช่องทางที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ในที่นี้คือ เราต้องการประโยชน์สุขแก่สังคมประเทศชาติ คนที่ทำ ถ้าเห็นชัดว่า สถาบันพระศาสนา เริ่มแต่องค์กรคณะสงฆ์นั้น โดยสอดคล้องกับพระธรรมวินัยมีประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติได้อย่างนี้ๆ ความชัดอันนี้จะช่วยให้ทำงานได้ผลดี เพราะฉะนั้น ความรู้เข้าใจนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ และต้องมีใจที่อยากจะให้สถาบันพระศาสนา และงานพระศาสนานั้นเกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนจริงๆ ต้องมีใจรักอันนี้อยู่

ถ้าเราทำผิดพลาด โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ในบางกรณีความผิดพลาดนั้นอาจจะมีผลถึงกับเป็นความล่มสลายของพระศาสนาและสังคมประเทศชาติเลยก็ได้ จึงต้องให้ความสำคัญเอาจริงเอาจังกันในเรื่องนี้

ในเมื่อมีปัญหาความไม่รู้ไม่เข้าใจอยู่อย่างนี้ การจัดในรูปองค์กรอิสระก็มีข้อดี แต่พร้อมกันนั้นก็คือ ไม่แยกกัน ต้องมีระบบการประสานงาน และร่วมมือที่ดี ข้อที่หนึ่งนี้เป็นการป้องกันความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้น ซึ่งอาจจะมีได้เรื่อยๆ

ถ้าไม่ระวัง จะเป็นเพียงงานพ่วงที่จัดพอให้เสร็จ ควรถือโอกาสจัดวางให้ดีที่สุด

ข้อที่ ๒ งานนี้เรียกชื่อว่างาน "ปฏิรูปการศึกษา" ชื่อบอกอยู่แล้วว่า เป้าหมายที่แท้ของงานเน้นที่การศึกษา เราก็เลยระดมความคิดและพลังงานไปให้กับเรื่องการศึกษา เพื่อหาทางปฏิรูปการศึกษาเป็นอย่างมาก

แต่ในเรื่องพระศาสนาซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ เป็นกิจการใหญ่มาก เหมือนกับเป็นอาณาจักรหนึ่งเลย เรากลับมีโอกาสให้ความสนใจน้อย คล้ายกับเป็นเรื่องที่พ่วงมา ก็จำเป็นต้องจัดต้องทำดำเนินการ ก็เลยทำไปตามที่จำเป็น ฉะนั้น บางทีเราก็เลยไม่มีโอกาสที่จะให้แรงงานกับเรื่องนี้มากนัก และยิ่งกว่านั้น ถ้าเผลอไปเราอาจจะทำแค่พอเสร็จเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ต้องให้เห็นความสำคัญขึ้นมา

นอกจากนั้น ระยะหลังนี้เรามักมีแนวคิดมองศาสนาต่างหากจากการศึกษา เราให้ความสนใจน้อยสักนิดในการที่ว่าจะเอาศาสนามาเกื้อหนุนการศึกษาอย่างไร แล้วกิจการพระศาสนาเองเราก็ให้ความสนใจไม่เพียงพอ ฉะนั้นก็น่าที่จะจัดออกไปเป็นองค์กรอิสระ แล้วถือโอกาสจัดรูปเสียให้ดีที่สุด ให้มีประสิทธิภาพ เราอาจจะไม่เรียกว่าปฏิรูปศาสนา แต่เป็นการฟื้นฟูหรือจัดดำเนินการวางระบบต่างๆ ให้ดีที่สุดในตอนนี้

บางทีที่ผ่านมาเราอาจจะระดมพลังงานได้น้อย ก็อย่าไปถือสา เอาเป็นว่าตอนนี้มาคิดกันให้ดี ให้นึกถึงประเทศชาติเป็นใหญ่ไว้ อันนี้เป็นข้อที่สอง

ถึงแม้ตั้งใจดี จะรักษารูปเก่าแต่เอามาใส่ในกรอบใหม่ เลยกลายเป็นปนเปและเสียเอกภาพ

ข้อที่ ๓ ดูที่โครงสร้างการจัดระบบและจัดแบ่งหน่วยงาน เห็นว่า ตามโครงสร้างใหม่ เหมือนกับว่าแบ่งกรมการศาสนาเดิมนี่แยกออกไปเป็น ๔ หน่วยงาน จะไม่ต้องบอกรายละเอียดว่ามีอะไรบ้าง ซึ่งจะทำให้หน่วยงานแต่ละหน่วยนั้นใหญ่ขึ้น เพราะแต่ละหน่วยนั้นแต่เดิมขึ้นกับกรมการศาสนาหมด ตอนนี้มีฐานะเท่ากับกรมการศาสนา ดูเหมือนจะดี แต่พร้อมกันนั้นก็มีข้อเสีย คืองานพระศาสนาจะขาดเอกภาพไป

สมควรไหมที่จะกำหนดให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพระศาสนา มีสังกัดรวมใหญ่เป็นอันเดียวกัน นี่เป็นข้อพิจารณาอันหนึ่ง

การจัดแบ่งตามโครงสร้างที่เตรียมกันไว้นี้ ก็เหมือนกับว่าเรากำลังทำให้กระจัดกระจาย และนอกจากกระจัดกระจายแล้วก็ไปปะปนกับหน่วยงานอื่นๆ สายอื่นๆ เข้ามาอีก จริงอยู่ การร่วมมือประสานกับส่วนอื่นต้องมี แต่พร้อมกันนั้น ความเป็นเอกภาพในตัวเพื่อให้งานเป็นขบวนหนึ่งเดียว เหมือนขบวนรถไฟหรืออะไรก็แล้วแต่ ที่มันจะวิ่งจะแล่นไปของมันได้ด้วยดี ก็สำคัญมาก จึงน่าจะได้พิจารณาให้เป็นองค์กรใหญ่อันเดียวกัน

เราก็รู้อยู่แล้วว่าพระพุทธศาสนาเป็นกิจการใหญ่มากของรัฐที่ว่าเหมือนกับเป็นอาณาจักรหนึ่งซ้อนอยู่ จนกระทั่งทางบ้านเมืองถึงกับยอมให้มี พรบ.คณะสงฆ์ ให้คณะสงฆ์มีการปกครองตนเอง มีระบบการปกครองของตัว มีทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค มีระบบบริหาร นิติบัญญัติ ตุลาการ ครบหมด ในเมื่อมีระบบการปกครอง

อย่างนี้ ก็น่าจะเป็นองค์กรใหญ่ ที่มีความสมบูรณ์ในตัว หน่วยราชการหรือส่วนงานที่เป็นจุดประสานระหว่างรัฐกับองค์กรปกครองสงฆ์นี้ ก็ควรมีเอกภาพภายในตัวเองด้วย

สถานะขององค์กรปกครองสงฆ์ที่ว่าเป็นอิสระ

ไหนๆ จะวางระบบระยะยาว ก็ควรทำให้ชัดไม่ให้ติดขัดอึดอัดขึ้นมา

ข้อที่ ๔ เมื่อมีเสียงร้องขึ้นมา แล้วทางคณะกรรมการมีการปรับแก้หลักการบางอย่างหรือแก้ไขกฎระเบียบบางข้อ อาตมภาพว่าเป็นเพียงการหาทางออก คือจะไม่เป็นการแก้ปัญหาที่แท้จริง เพราะถึงอย่างไรเมื่ออยู่ในร่มเดียวกัน ก็ควรจะเป็นขบวนเดียวกัน

เรื่องอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรมที่มีตัวแทนศาสนาต่างๆ เข้าไปร่วม ที่ว่าจะไม่ให้ไปกระทบอำนาจของมหาเถรสมาคม และเรื่องศาสนสมบัตินั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่ง แต่เราต้องมองที่ตัวงานทั้งหมด เช่นเมื่อคณะกรรมการชุดนี้ทำงาน ก็มีเรื่องนโยบาย ส่วนทางมหาเถรสมาคมจะปฏิบัติเรื่องก็ต้องกระทบกระเทือนถึงกัน การทำงานต้องมีทั้งด้านนโยบายและการปฏิบัติ ทีนี้ ถ้าจะให้มหาเถรสมาคมเข้ามาโยงอยู่กับส่วนงานที่ต้องปฏิบัติตามนโยบายของคณะกรรมการ เหมือนกับเป็นอิสระซ้อนอยู่ มันก็คลุมเครือ และจะเกิดความอลักเอลื่ออึดอัดกัน

ยิ่งกว่านั้น เมื่อคณะกรรมการใหญ่ชุดนี้วางนโยบายส่วนรวมไว้ มหาเถรสมาคมก็จะมีนโยบายของตนเอง เพราะเป็นองค์กรปกครองคณะสงฆ์ทั้งประเทศ ที่จริงนั้น ในงานคณะสงฆ์ มหาเถร-

สมาคมมีหน้าที่วางนโยบาย แต่อาจจะยังทำหน้าที่นี้น้อยไปหน่อย มหาเถรสมาคมไม่ใช่หน่วยงานปฏิบัติ แต่เป็นองค์กรสำหรับวางนโยบาย สำนักงานที่มาแทนกรมการศาสนาจะต้องรับนโยบายทั้งจากมหาเถรสมาคม และจากคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม พูดง่ายๆ ว่า ไม่ปลอดโปร่ง ฉะนั้นกิจการคณะสงฆ์จึงน่าจะให้มีความเป็นเอกเทศออกไป จึงน่าจะทำเป็นองค์กรอิสระให้ชัด

ถึงแม้จะให้มหาเถรสมาคมเป็นหน่วยงานปฏิบัติ (ซึ่งที่จริงไม่ใช่) เมื่อคณะกรรมการนั้นวางนโยบายไว้ ถ้ามหาเถรสมาคมปฏิบัติขัดกับนโยบายนั้น หรือปฏิบัติตามนโยบายนั้นไม่ได้ จะว่าอย่างไร ตามปกติก็ต้องถือว่าผู้วางนโยบายใหญ่กว่าไม่ใช่หรือ ถึงแม้จะไม่พูดในแง่ใครจะใหญ่กว่าใคร แต่เรื่องอะไรจะมาเปิดช่องทางไว้ให้เกิดปัญหาหรือข้อติดขัดโดยไม่จำเป็น

แม้ว่าท่านที่ทำงานจัดแบ่งส่วนงานนี้จะบอกว่าคณะกรรมการนี้เป็นเพียงทำงานด้านสนับสนุน แต่นี่ก็เป็นการคิดตามความตั้งใจดีของท่าน แต่เมื่อเป็นกฎหมายชัดขึ้นมาแล้วจะเป็นอย่างไร ก็อาจจะไม่เป็นไปตามที่ท่านคิดตั้งใจดีอย่างนั้น แต่อยู่ที่ว่า ผู้ปฏิบัติตามกฎหมายและนักกฎหมายเขาอ่านกฎหมายนี้แล้วจะเข้าใจอย่างไร

ตามกฎหมายนั้น คณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม "มีอำนาจหน้าที่พิจารณาเสนอนโยบายและแผนพัฒนาด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม ที่สอดคล้องกับแผนการศึกษาศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมแห่งชาติ การสนับสนุนทรัพยากร

การติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผล การดำเนินการด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม"

ตามที่ท่านกล่าวว่าคณะกรรมการทำงานเพียงด้านสนับสนุน แต่เมื่ออ่านตัวบทกฎหมายแล้วก็เป็นการสนับสนุนเฉพาะด้านทรัพยากร แต่เรื่องอื่นไม่ระบุชัดว่าเป็นแค่งานสนับสนุน จึงไม่ใช่เป็นเรื่องความวิตกกังวลที่เป็นอัตวิสัย แต่มองเห็นว่าข้อกำหนดอำนาจหน้าที่ที่วางไว้นั้นกว้างๆ คลุมๆ ถึงแม้จะบอกว่าต้องสอดคล้องกับแผนฯแห่งชาติ ก็มีช่องว่างมาก ถ้าไม่วางระบบกำกับไว้ให้ชัดเจน จะต้องเป็นปัญหาได้แน่นอน

แม้แต่ในแง่ทำงานด้านสนับสนุนส่งเสริม ถ้าไม่รู้จริงก็อาจจะส่งเสริมออกนอกลู่นอกทางนอกพระธรรมวินัยไปเลยก็ได้

การมีหน่วยราชการขึ้นมาทำงานพระพุทธศาสนา ก็เป็นไปตามธรรมดาที่จะให้ได้ประโยชน์แก่ประชาชน

ข้อที่ ๕ เรารู้กันอยู่ว่าประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทย ๙๔-๙๕ เปอร์เซ็นต์ เป็นพุทธศาสนิกชน ฉะนั้นกรมการศาสนาที่ตั้งขึ้นมาเพื่อดูแลเกื้อหนุนกิจการพระพุทธศาสนานี้ จึงเป็นไปตามสภาพความเป็นจริงของสังคม ไม่ใช่เลือกที่รักมักที่ชังอะไรหรอก

ในเรื่องการพระศาสนา เมื่อประชาชนส่วนใหญ่คือชาวพุทธและมีวัดวาอารามมากมาย งานจึงเกิดขึ้น เพราะเป็นเรื่องที่ต้องจัดดำเนินการ ทางรัฐก็คิดว่าจะทำอย่างไรให้การส่งเสริมเป็นไปด้วยดีและมีการสื่อสารกัน จะได้ไม่ออกไปคนละทิศละทางกับรัฐ จึงเกิดกรมศาสนาขึ้นมา ทั้งนี้ในความหมายหนึ่ง ก็เพื่อเกื้อหนุนรัฐ และ

ให้คณะสงฆ์ดำเนินงานพระศาสนาให้สมความมุ่งหมายที่จะเกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชน กรมการศาสนาจึงเท่ากับเป็นกรมพระพุทธศาสนามาแต่เดิม

แต่เพราะพุทธศาสนาในประเทศไทยเราไม่มีการรังเกียจศาสนาอื่น ตั้งแต่สมัยไหนๆ มา ในสมัยอยุธยา เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เอกสารของศาสนาอื่นก็เล่าไว้ ถึงแม้คนที่นับถือศาสนาอื่นจะมีจำนวนน้อย ท่านก็ยินดีอุปถัมภ์บำรุง แล้วก็ให้ปกครองกันเอง เช่นอย่างศาสนาอิสลามก็ให้มีจุฬาราชมนตรี และในเขต ๔ จังหวัดภาคใต้ที่มีศาสนิกชนเป็นมุสลิมมาก ก็ให้หยุดราชการวันศุกร์ได้ มีการให้ใช้กฎหมายอิสลามในเรื่องครอบครัวและมรดก เป็นต้น หมายความว่าประเทศไทยนี้เปิดกว้างที่สุดอยู่แล้ว แต่เพราะกิจการเหล่านั้นเขาดำเนินการได้เอง แล้วก็เป็นคนจำนวนน้อย เราก็ให้ดำเนินการต่างหากไป

ในเมื่อกรมการศาสนาเป็นกรมพุทธศาสนาอยู่ในตัว ฉะนั้นจึงควรจะให้ทำงานพระพุทธศาสนาให้ได้ผล ไม่ใช่ว่าทำงานศาสนาอะไรก็ไม่ได้ดีสักชิ้นหนึ่ง ศาสนาโน้นก็มี ศาสนานี้ก็มี ไม่เป็นเรื่องเป็นราว เพราะฉะนั้นน่าจะจัดจะทำให้ชัดลงไป

เรื่องที่รัฐจะจัดตั้งหน่วยราชการขึ้นมารองรับ ว่าจะจัดในรูปไหนดี ในตอนนี้หลักการก็คือ ให้เห็นชัดๆ ว่า เป็นหน่วยงานที่ทำงานได้เต็มที่ในเรื่องกิจการพระพุทธศาสนา ส่วนศาสนาอื่นก็เปิดโอกาสอยู่แล้วตามกฎหมาย และถ้ามีช่องทางอื่นๆ ที่จะเกื้อหนุนได้ ก็พิจารณากันไป

ไม่ใช่แค่เรื่องวิตกห่วงใย
แต่เป็นเรื่องที่ต้องทำให้ถูกตามหลัก

ข้อที่ ๖ เรื่องอัตราส่วนกรรมการที่เป็นตัวแทนศาสนาต่างๆ ในกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม ที่ว่าชาวพุทธเป็นห่วงนั้น อาตมาว่าเป็นการห่วงใยในเรื่องที่ควรเป็นห่วง เพราะมีเหตุผลที่ควรเป็นห่วง ก็อย่างที่ว่าแล้ว เวลานี้พุทธศาสนิกชนจำนวนมาก ไม่ค่อยรู้เรื่องพระศาสนาเท่าไร ตามที่ท่านประธานฯได้บอกว่า คนส่วนใหญ่ที่เป็นกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม แม้จะไม่ได้เข้ามาในฐานะเป็นตัวแทนศาสนาพุทธ แต่ก็เป็นชาวพุทธ เพราะฉะนั้นก็เท่ากับมีชาวพุทธเป็นกรรมการส่วนใหญ่อยู่แล้วนั้น เรื่องนี้จะไปหวังอะไรอย่างนั้นคงไม่ได้

๑) อันที่จริง คนที่เรียกว่าเป็นพุทธศาสนิกชนเฉยๆ นั้น แม้จะมีจำนวนมากก็ไม่ค่อยรู้เรื่องพุทธศาสนา

เรารู้อยู่แล้วว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้เสรีภาพทางปัญญา ไม่ใช่ศาสนาที่มีศรัทธาเป็นใหญ่ ซึ่งจะว่ามีจุดอ่อนก็จุดอ่อน จะว่าเป็นจุดดีก็จุดดี คือบางทีกลายเป็นว่า เป็นพุทธศาสนิกชนก็เป็นอย่างเรื่อยเปื่อย เป็นชาวพุทธเป็นอย่างไรก็ได้ อย่างเรื่องทาลีบันทำลายพระพุทธรูป เราฟังเสียงดูว่าจะมีการตื่นตัวอะไรไหม น้อยเหลือเกิน แล้วก็ไม่เข้าใจ ไม่รู้ว่าจะวางท่าทีอย่างไร ไม่รู้ว่าเหตุการณ์ที่นั่นมีผลกระทบกระเทือนอะไรอย่างไร ฉะนั้น แค่กรณีทาลีบันก็ไปไม่รอดแล้ว จะมาหวังให้ ๓๙ ท่านที่อยู่ในคณะกรรมการนี้มาช่วยอะไรนี่ได้น้อย อาจจะมีบางท่านเอาใจช่วยอยู่ แต่ไม่รู้จะทำอย่างไร

๒) การให้มีผู้แทนของศาสนานั้นๆ เป็นกรรมการ กับการมีคนนับถือศาสนานั้นๆ เป็นกรรมการ ย่อมไม่เหมือนกัน การที่มีผู้แทน ก็คือ นอกจากเอาคนที่รู้เรื่องเป็นอย่างดีแล้ว ก็ต้องมีหน้าที่ มีความรับผิดชอบด้วย เขารู้ตัวอยู่ว่าเขาเป็นผู้แทน ที่จะต้องคอยคิดพิจารณาในแง่ของศาสนาของตน ในกรณีนี้ ถึงกรรมการ ๓๐ กว่าคนจะเป็นชาวพุทธ แต่ไม่รู้เรื่องราวมากพอ และไม่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ถึงหลายสิบคนก็อาจจะสู้ผู้แทนคนเดียวก็ไม่ได้

ถ้าถือว่ากรรมการอื่นส่วนมากก็เป็นชาวพุทธอยู่แล้ว ก็อาจจะพูดได้เหมือนกันว่า กรรมการอื่นใน ๓๙ คน ที่ไม่ได้เป็นผู้แทนนั้น อาจจะเป็นศาสนิกศาสนาอื่นๆ อยู่แล้ว

ถ้าเป็นศาสนิกอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องมีผู้แทน ในกฎหมายนี้ก็ไม่น่าจะต้องกำหนดผู้แทนเอาไว้

เมื่อจะกำหนดให้มีผู้แทน ก็กำหนดไปตามหลัก เช่น ตามอัตราส่วนประชากร เป็นต้น จึงจะเป็นเรื่องที่เป็นไปตามธรรมดา ไม่ใช่เรื่องของการวิตกกังวลอะไร

๓) การวางนโยบายไม่ใช่เรื่องเล็ก จะต้องมองเห็นทะลุเลยว่างานพระศาสนา สภาพปัญหาด้านต่างๆ เป็นอย่างไร การที่จะสร้างสรรค์ความเจริญ จะทำให้พระศาสนาอำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนได้อย่างไรนั้น เป็นเรื่องที่ไม่ใช่ง่าย

ในเมื่อพุทธศาสนาเป็นศาสนาของคนส่วนใหญ่ มีอยู่ทุกท้องถิ่น มีสภาพหลากหลายมากมาย แม้แต่เรื่องราวปัญหาของแต่ละถิ่นแต่ละภาคก็ไม่ใช่เรื่องง่ายแล้ว ผู้แทนคนหนึ่งสองคนไม่มีทางรู้จักสภาพการณ์ความเป็นไปของพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นนั้นๆ

หรือในชนบทต่างๆ ทั่วทุกแห่ง ฉะนั้นเขาจะไม่มีความสามารถที่จะให้แนวคิดที่จะวางนโยบายได้ อันนี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเลย คนจะต้องมีความสามารถจริงๆ ที่จะถึงขั้นวางนโยบาย

เรื่องจำนวนอัตราส่วนของกรรมการเป็นเรื่องสำคัญขึ้นมา ก็เพราะคณะกรรมการไปตั้งเรื่องขึ้นมาให้เป็นปัญหาอย่างนี้ เป็นธรรมดาว่าเมื่อมีการตั้งผู้แทน มันก็ต้องว่าไปตามอัตราส่วน ไม่ใช่เรื่องแปลก ถ้าไม่ทำตามอัตราส่วนนั่นสิจะเป็นเรื่องแปลก

เวลาเราเลือกตั้งผู้แทนของแต่ละจังหวัด คือ ส.ส. นี่ เราไม่ได้เอาว่ากรุงเทพฯ คนหนึ่ง ระนองคนหนึ่ง ใช่ไหม แต่เราดูว่าจังหวัดไหนมีจำนวนประชากรเท่าไร แล้วให้มีผู้แทนตามอัตราประชากรที่ตั้งไว้ อันนี้ก็อย่างหนึ่ง แล้วอีกอย่างหนึ่ง คนจังหวัดระนองก็ไม่เลือกผู้แทนของตนให้ไปบริหารกรุงเทพฯ คนกรุงเทพฯก็ไม่เลือกผู้แทนของตัวให้ไปบริหารจังหวัดระนอง ใช่ไหม อันนี้เราไม่เข้าไปก้าวก่ายกัน

ขณะนี้เรากำลังพิจารณาในเรื่องงานส่วนรวมของประเทศ กรณีนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องพยายามพิจารณาให้ดี เพราะเราจะต้องมุ่งหวังว่า จะทำอย่างไรให้กรรมการนี้ทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์สุขของสังคมให้ได้ ถ้าคนเหล่านี้ไม่มีความรู้เข้าใจจริงแล้ว ยากที่จะทำให้สำเร็จ ฉะนั้นแม้แต่ไม่พูดถึงอัตราส่วน ก็มีความจำเป็นอยู่ในตัวว่า เราจะต้องเอาผู้แทนของฝ่ายพุทธศาสนาเข้ามามาก เราอาจจะต้องมองจำแนกเป็นภาคเป็นถิ่นเป็นอย่างไร หรือส่วนไหนๆ เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่

ที่จริงไม่ต้องพูดในแง่อัตราส่วนของกรรมการ คือแม้จะไม่พูดเป็นอัตราส่วนก็ได้ แต่เป็นความจำเป็นในตัวเอง เพื่องานพระศาสนา ที่จะเกิดผลเป็นประโยชน์แก่ชาติ แก่ประเทศของเรา เราก็ต้องพิจารณาอยู่แล้วว่าจะต้องมีผู้รู้จำนวนเพียงพอเข้าไปเป็นกรรมการ ซึ่งอาจจะจำนวนมากกว่าอัตราส่วนก็ได้ ควรคำนึงถึงงานที่จะให้สำเร็จประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติเป็นหลัก หรือเป็นจุดหมายสูงสุด ไม่ใช่มัวเกี่ยงงอน หรือติดอยู่กับรูปแบบเกินไป

จัดให้ตรงตามสภาพความจริง ให้คนทั้งหลายได้ประโยชน์จากพระศาสนาของเขา

ข้อที่ ๗ คือคำนึงถึงความเป็นจริงที่บอกเมื่อกี้ว่า เราทำงานและจัดกิจการต่างๆ โดยมุ่งประโยชน์สุขของสังคม เมื่อพุทธ-ศาสนิกชนเป็นคนส่วนใหญ่ โดยสามัญสำนึก เราก็ต้องคิดว่า จะทำอย่างไรให้ประชากรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นพุทธศาสนิกชนนั้น เป็นคนดีมีความสามารถที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคมของตน เราไม่ต้องไปมองเรื่องระหว่างศาสนาอะไรเลย

ก็คนส่วนใหญ่เขาเป็นชาวพุทธอย่างนี้ เราจะทำอย่างไรให้คนส่วนใหญ่นั้นประพฤติดีปฏิบัติชอบ มีคุณสมบัติที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ สังคม และให้คนไทยส่วนใหญ่นั้นได้ประโยชน์จากพระพุทธศาสนาที่เขานับถือ ให้ได้สมจริงตามวัตถุประสงค์ที่ควรจะเป็น หรือว่า ให้พระศาสนาอำนวยประโยชน์สุขให้แก่ประชาชนได้ตามวัตถุประสงค์ ก็ต้องจัดต้องทำให้ได้ผลอย่างนั้น เป็นเรื่องธรรมดาที่มีความจำเป็นอยู่ในตัวเองที่จะต้องเป็นอย่างนั้น

มีปัญหาน่าปรับปรุงมานาน ไหนๆ จะจัดกันใหม่ ทำไมจะไม่ใช้โอกาสนี้จัดให้ดีที่สุด

ข้อที่ ๘ อย่างที่บอกแล้ว เรารู้กันอยู่ว่าวงการพระศาสนาของเราอ่อนแอ มีปัญหาขึ้นมามากมายแล้ว ถึงเวลานานนักหนาแล้วที่ควรจะได้ฟื้นฟู ทำให้เข้มแข็งขึ้นมา ในเมื่อจะมีการเปลี่ยนแปลง ทางราชการจะจัดตั้งเป็นกระทรวงใหม่ จัดแบ่งหน่วยงานใหม่ ก็คือ ถึงยุคของการเริ่มต้นใหม่ ทำไมจะมัวปล่อยให้เป็นอย่างเดิมอยู่อีก แล้วจะตั้งกระทรวงขึ้นมาใหม่ทำไม เราควรถือโอกาสนี้มาจัดการแก้ไขปรับปรุงทำอะไรให้พร้อม ให้ดีที่สุด เพื่อจะฟื้นฟูกิจการพุทธศาสนาให้เข้มแข็งเสียที เพราะฉะนั้นอย่าเร่งรัดนักเลยว่าจะต้องจัดให้เสร็จวันนั้นเดือนนี้ ตรงนี้ต้องมาคิดกันให้หนักเลยว่าจะทำอย่างไร เพื่อให้ได้ผลดีที่สุดสมตามวัตถุประสงค์ แล้วถือโอกาสฟื้นฟูการพระศาสนาขึ้น

ปัญหาเป็นมานานแล้วว่า การบริหารงานหลักของพระศาสนาไม่มีหน่วยงานหรือบุคคลที่มีหน้าที่ปฏิบัติและรับผิดชอบในการดำเนินการแน่นอนชัดเจนลงไป อะไรเกิดขึ้นไม่รู้ว่าจะเรียกร้องตรวจสอบที่ไหน การสนองงานคณะสงฆ์ก็ไม่มีระบบที่จะรับช่วงกำกับควบคุมที่จะเป็นหลักประกันให้งานพระศาสนาออกสู่การปฏิบัติให้เกิดเป็นผลได้อย่างมั่นใจ

เมื่อจะเริ่มต้นใหม่ครั้งใหญ่ ถึงกับเปลี่ยนยุบกระทรวงศึกษาธิการและกรมการศาสนา ที่มีมาตั้งค่อนศตวรรษ ให้หายหมดไป เกิดเป็นกระทรวงและสำนักในชื่อใหม่ขึ้นมาอย่างนี้ รัฐและคณะสงฆ์จะแก้ปัญหาเรื้อรังให้หมดไปกับระบบเก่า และยกการพระ

ศาสนาขึ้นสู่ความเจริญรุ่งเรืองเพื่อช่วยสังคมไทยให้เฟื่องฟูขึ้นได้หรือไม่ เรื่องนี้ถ้าเกินกำลังของคณะกรรมการหรือของคนในยุคนี้ ก็คงได้แต่ฝากไว้

อย่าปล่อยหลุดประเด็นหลัก ต้องให้พระพุทธศาสนาทำหน้าที่แท้คือการศึกษา

ตอนนี้จะขอโยงมาพูดในขั้นพื้นฐาน คือเรื่องระหว่างพระพุทธศาสนากับการศึกษา การแบ่งส่วนงานฟังว่าคนไทยเวลานี้มีท่าทีมองศาสนาอย่างไร คือจะมองศาสนาไปเป็นเรื่องศิลปวัฒนธรรมในความหมายที่เป็นรูปแบบ อย่างที่คนส่วนมากมองกันอยู่ คือ มองเหมือนกับว่าอยู่ที่วัดนี่ เห็นโบสถ์ เห็นใบระกา เห็นสิ่งสวยๆ งามๆ มีศิลปกรรม เช่น จิตรกรรมฝาผนัง มีวรรณกรรมอะไรต่างๆ ซึ่งมากับพระศาสนา มีประเพณี มีพิธีกรรมโน่นนี่ และสิ่งนี้เราเรียกว่าเป็นวัฒนธรรม มองแค่นี้แล้วก็เลยคล้ายๆ ว่าจับเอาศาสนามาเป็นเรื่องจำพวกเดียวกันหรือระดับเดียวกันกับวัฒนธรรม ก็เลยจัดเข้าเป็นงานของคณะกรรมการหรือสำนักงานคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม ส่วนการศึกษาก็แยกไปอีกอันหนึ่ง เหมือนกับว่าศาสนานั้นแยกกันเป็นคนละอย่างกับการศึกษา

แต่ว่าตามหลักการแท้ๆ พระพุทธศาสนานั้นตัวแท้อยู่ที่การศึกษา ทางพระเรียกเป็นบาลีว่า "สิกขา" ถ้าไม่มีการศึกษา ก็ไม่มีพุทธศาสนา ใช่ไหม ดูง่ายๆ ที่คำว่า "บวชเรียน" การบวชก็คือการเรียน แต่ตอนหลังความคิดนี้ของเรากำลังจะหายไป และตรงนี้แหละคือความหมายหลักที่เป็นเนื้อตัวของพระพุทธศาสนา จุดที่

เราจะต้องฟื้นก็คืออันนี้ คือทำอย่างไรจะให้พุทธศาสนากลับคืนสู่เนื้อหาที่แท้ของพุทธศาสนาเอง คือการศึกษา ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคน หรือการสร้างมนุษย์ให้มีคุณภาพดี ทั้งทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

พุทธศาสนาตัวแท้ก็คือการศึกษา การศึกษาก็มาพัฒนาคนให้มีพฤติกรรมดี มีจิตใจดี มีปัญญาเจริญงอกงาม แล้วคนที่มีจิตใจดี และมีปัญญานั้น ก็มาสร้างสรรค์ผลงานต่างๆ ที่เชิดชู ทำให้จิตใจคนและทำให้สังคมมนุษย์ดีขึ้น เกิดงานศิลปกรรมอะไรต่างๆ ขึ้น มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เป็นแบบแผนของการอยู่ร่วมกัน และเป็นวิถีชีวิต ก็เกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้น ถ้ามองในแง่นี้แล้ววัฒนธรรมก็สืบเนื่องมาจากศาสนาในรูปที่เป็นการศึกษานี้เอง ศาสนาที่เป็นการศึกษา เป็นต้นแหล่งที่มาของวัฒนธรรมที่เรากำลังเอามาผนวกเข้าด้วยกันนี้

การศึกษาปัจจุบันที่เรามองแยกจากศาสนามาเป็นแบบนี้ ก็เพราะเราจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ขึ้นมาเป็นระบบต่างหาก แล้วการศึกษาแบบสมัยใหม่นั้นก็พัฒนาคนขึ้นมาให้เขามีแนวคิด มีลักษณะบุคลิกภาพของเขาอีกแบบหนึ่ง มีการดำเนินชีวิตอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็จะกลายเป็นวัฒนธรรมที่สืบเนื่องจากการศึกษาแบบปัจจุบัน อาจจะพูดแบบล้อกันหน่อยว่า วัฒนธรรมของการศึกษาปัจจุบัน หรือวัฒนธรรมที่สืบเนื่องจากการศึกษาระบบปัจจุบันกำลังเริ่มขึ้นแล้ว ซึ่งคงจะพอไปหาดูได้แถวคาราโอเกะ หรือตามเซ็นเตอร์พอยนต์ และอาร์ซีเอ เป็นต้น อันนี้แหละ คือรูปเค้าของวัฒนธรรมที่สืบเนื่องจากการศึกษาปัจจุบันใช่ไหม

การศึกษาเป็นเรื่องใหญ่ที่เราจะปฏิรูปกัน แต่ขณะนี้เราก็ยังตีไม่แตกในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับศาสนา และการมองศาสนาในความหมายของการศึกษา ถ้าอย่างนี้ การปฏิรูปการศึกษาก็จะไม่ไปไหน คือจะได้แต่มองตามฝรั่ง และปรับไปตามฝรั่งกันต่อไป โดยไม่มีอะไรเป็นของเราเอง และที่จะเข้ากันได้กับสภาพของตัวเราที่แท้จริง

ขอย้ำว่า ต้องถือเรื่องการศึกษาเป็นเป้าหมายและภารกิจหลักของพระพุทธศาสนา เพราะนี่คือเนื้อตัวที่แท้ของพุทธศาสนา เมื่อพิธีบวชพระโบสถ์เสร็จสิ้นลง พระอุปัชฌาย์บอกชีวิตความเป็นอยู่ให้แก่พระบวชใหม่ทันที บอกว่าให้ศึกษาโดยไม่ประมาทในอธิศีล อธิจิต อธิปัญญา คือการพัฒนาชีวิตมนุษย์ ทุกคนต้องศึกษาจนกว่าเป็นพระอรหันต์ เรียกว่าเป็น อเสขะ จึงไม่ต้องศึกษา

การศึกษาสมัยใหม่ที่จัดกันมา ได้มองเห็นกันมากขึ้นว่าชักจะมีความหมายแคบและเพี้ยนไป กลายเป็นแค่ความรู้ข้อมูลและการที่จะได้เครื่องมือทำมาหากิน แม้กระทั่งเป็นความเก่งในการหาผลประโยชน์ ความหมายที่แท้เหลือแค่เปลือก ๆ และไม่ค่อยเอาใจใส่กัน คือการพัฒนาความเป็นมนุษย์ ทำให้คนมีความเป็นอยู่ดีงามขึ้น มีพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ที่จะสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมให้ประเสริฐ(เป็นอารยะ)มีสันติสุข

จุดนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก ถ้าเราจะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาก็จะต้องฟื้นฟูที่นี่ ทำอย่างไรจะมาประสานกับรัฐในเรื่องนี้ บางทีเราจะไปติดแนวคิดของตะวันตก ที่มองศาสนากับการศึกษาไปคนละทางกัน เรื่องนี้จะต้องตีประเด็นให้แตก

ปฏิรูปการศึกษาคงไม่ไปไหน
ถ้ามองไม่เห็นพุทธศาสนาในการศึกษาของสังคมไทย

ลองดูความเป็นมาในการตั้งกรมการศาสนา และกระทรวงศึกษาธิการ เดิมกระทรวงศึกษาธิการก็คือกระทรวงธรรมการ ถ้าเราย้อนไปดูเหตุผลในการตั้งกระทรวงธรรมการของในหลวงรัชกาลที่ ๕ ก็คือต้องการให้ศาสนามาเอื้อต่อการศึกษา หรือมองการศึกษากับศาสนาเป็นเรื่องเดียวกัน มุ่งหวังว่าศาสนาจะช่วยให้การศึกษาได้สร้างสรรค์พัฒนามนุษย์ที่มีคุณภาพดี เป็นคนดีของสังคม มีวิถีชีวิตที่ดีงามได้แท้จริง จึงตั้งเป็นกระทรวงธรรมการขึ้น ให้ธรรมเป็นหลักใหญ่

ต่อมา ถึงรัชกาลที่ ๖ ในหลวงรัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่า คนที่จะรู้ดีทั้งเรื่องทางวัด คือเรื่องพระศาสนา และรู้ดีเรื่องการศึกษาด้วยนั้น หาไม่ค่อยได้ นี่แสดงว่าเป็นมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว ที่รู้ดีทั้งสองด้านแทบไม่มี จึงแยกศาสนากับการศึกษาจากกันไป เอากรมธรรมการไปอยู่ในวัง แล้วเปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ทำหน้าที่ทางด้านการศึกษา ซึ่งจะเป็นไปตามแนวตะวันตก

จนกระทั่งในหลวงรัชกาลที่ ๗ เสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงพระปรารภว่า การศึกษาไม่ควรแยกจากพระศาสนา ก็ย้ายกรมธรรมการโอนกลับมาอยู่กระทรวงศึกษาธิการ เปลี่ยนชื่อกระทรวงศึกษาธิการกลับเป็นกระทรวงธรรมการอีก

พอเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เสร็จ รัฐบาลใหม่ก็เปลี่ยน เอากระทรวงธรรมการเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีก กรม

ธรรมการจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระทรวงศึกษาธิการ คือเป็นกรมการศาสนาในปัจจุบัน

อันนี้เป็นเรื่องเก่า ซึ่งเราจะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับศาสนา แต่ในสมัยใหม่นี้นานๆ เข้าก็ห่างเหินกัน จนกระทั่งเดี๋ยวนี้เรียกว่า ตีไม่แตก แล้วมองเห็นเป็นคนละอย่าง จนมาถึงเวลานี้เมื่อเรามีการฟื้นฟูปฏิรูป เราจะมีความสามารถแค่ไหนที่จะทำให้สองอย่างนี้มาเอื้อต่อกันได้ อันนี้ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ต้องคิดกันให้ลงตัว เรียกว่าลงมาที่ฐานเลย

ต้องขอบอกว่า เวลานี้เรามองแบบตะวันตกมากไป คือมองความหมายของศาสนาแบบตะวันตก ซึ่งไม่เหมือนกับเรามองศาสนาของเรา ศาสนาของเขามีความหมายไปคนละทิศกันเลยกับเรา คำว่าการศึกษา ก็มีความหมายไม่เหมือนกัน อันนี้เป็นเรื่องของการจัดแบ่งหน่วยงาน ขอโอกาสพูดเท่านี้ก่อน

ถ้าจัดแค่รักษารูปแบบเก่า เอามาใส่ในกรอบใหม่
ก็ไม่ต้องหวังจะดีขึ้น ทรงก็ไม่ไหว จะได้แต่ทรุด

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ คณะกรรมการเข้าใจว่าพระเดชพระคุณคงได้รับฟังข่าวสารข้อมูลของคณะกรรมการกิจการสงฆ์ที่เป็นปัญหา ที่คณะกรรมการที่มหาเถรสมาคมจัดเข้ามา

พระธรรมปิฎก ก็ไม่ได้ยินโดยตรงหรอก เจริญพร

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ (กฎหมาย)ที่คณะกรรมการใช้เป็นกรอบ คือพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่กำหนดให้มี

คณะกรรมการศาสนาและวัฒนธรรม ในกระทรวงใหม่นั้น ให้มีหน่วยงานระดับกรมเพียง ๔ กรม เราเพิ่มสำนักงานปลัดกระทรวงขึ้นมา ธรรมชาติของกระทรวงต้องมีสำนักงานปลัดกระทรวงด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีการยุบรวมสำนักวัฒนธรรม กรมศิลปากร และกรมการศาสนา เพราะว่าหน้าที่ของคณะกรรมการตาม พรบ.การศึกษาแห่งชาติ ๒๕๔๐ กำหนดไว้อย่างนั้น

เมื่อได้มาจับส่วนงานนี้ ต้องกราบเรียนว่า ไม่ว่าจะเป็นสำนักประสานส่งเสริม สำนักสนับสนุนงานมหาเถรสมาคม สำนักส่งเสริมทรัพย์สินส่วนพระพุทธศาสนาหรือสำนักประสานส่งเสริมศาสนา จริงๆ แล้วเป็นส่วนงานที่มีอยู่ในกรมการศาสนา เมื่อกี้พระเดชพระคุณอาจารย์อาจจะไม่ค่อยเข้าใจ จริงๆ แล้วสำนักเหล่านี้ก็คือกอง ไม่ใช่เป็นกรม

พระธรรมปิฎก ทีนี้ก็ยิ่งแยกกันใหญ่

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ คือแต่เดิมทีเดียว สำนักเหล่านี้เป็นกองในกรมการศาสนา มีกองศาสนสมบัติกลาง กองต่างๆ ซึ่งเราได้จัดเป็นกองอยู่แล้ว บางทีก็มีหน่วยงานที่ทำงานซ้อนกันอยู่ คณะกรรมการจึงจัดกลุ่มให้ชัดเจน แต่การแยกเป็นกองนั้นเป็นกองอยู่ภายในกรมการศาสนา เดิมมันเรียกอย่างนั้น พอมาอยู่ในสำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม ส่วนนี้ยังเป็นกองอยู่ พอเราเรียกสำนัก ก็เป็นกองขนาดใหญ่ แต่สิ่งที่ทำให้ดูคลุมเครือ หรือทำให้ความชัดเจนของพระพุทธศาสนานั้นหย่อนยานไปก็ตรงที่มีงานอื่นมารวม งานศิลปวัฒนธรรมมารวม อะไรต่างๆ มารวมเข้าด้วยกัน

พระธรรมปิฎก เพราะการที่มีงานอื่นมารวมอย่างหนึ่ง และตัวเองมีหลายหน่วยด้วย เลยทั้งกระจายทั้งปะปน อาตมาว่าอย่าไปติดเรื่องการรักษารูปแบบและสถานะของเก่าเลย เรามุ่งประสิทธิภาพที่จะให้เกิดผลสำเร็จแก่ประเทศชาติเป็นสำคัญ เมื่อมีโอกาสถ้าทำให้มีเอกภาพได้จะดีมาก

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ ท่านประธานฯและคณะกรรมการไปกราบพระพรหมมุนีบอกว่า สิ่งที่คณะกรรมการทำและพยายามปรับปรุงให้ไปได้ เป็นการทำในกรอบของคณะกรรมการ แต่ถ้าหากว่าพระเดชพระคุณบอกว่า อยากเป็นองค์กรอิสระ

พระธรรมปิฎก ก็เห็นด้วย ตามที่เขาคิดกันอย่างนั้น

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ ทางคณะกรรมการได้กล่าวต่อพระพรหมมุนี คณะกรรมการพร้อมที่จะรับเรื่อง ขอนิดเดียว เพราะว่าคณะกรรมการยังคงติดกรอบของ พรบ. ถ้าหากคณะสงฆ์เห็นด้วยอย่างนั้น ทางคณะกรรมการนี่ก็พร้อมสนองงาน โดยถ้าทำอย่างนั้นก็คงจะต้องมีการแก้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ใหม่ คณะกรรมการนี้ไม่อยากจะไปแตะต้องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กลัวจะมีปัญหาอะไรขึ้นมา ถ้าหากว่าคณะสงฆ์เห็นว่าควรจะเป็นองค์กรอิสระแล้วขณะเดียวกันก็แก้ พรบ.สงฆ์

ก็ได้กราบนมัสการพระพรหมมุนี บอกว่าทางคณะกรรมการนี่พร้อม และถ้ามหาเถรสมาคมมีมติอย่างไร ก็สามารถดำเนินการ (ขอให้)บอกมาก่อนที่คณะกรรมการจะเสนอเรื่องไปยังรัฐบาล เราจะเสนอไปพร้อมกัน แต่ถ้าไม่ทันที่จะเสนอไปพร้อมกัน ท่าน

ประธานฯก็บอกว่า ทางคณะสงฆ์อาจจะขอให้กระทรวงศึกษาธิการส่งเรื่องเข้าไปสมทบกันในคณะรัฐมนตรีได้ อันนี้เป็นทางออกซึ่งตรงกับที่พระเดชพระคุณท่านได้กล่าวถึง

ที่จริงแล้วในเรื่องของโครงสร้างแบบองค์กรอิสระ ทางคณะกรรมการได้เสนอเข้าไปยังคณะทำงานเป็นรูปแบบหนึ่ง แต่ได้กราบเรียนพระพรหมมุนีว่า อันนี้เป็นตุ๊กตา แล้วแต่ทางคณะสงฆ์จะเห็นว่าอย่างไร ก็ได้เสนอไปอย่างนั้น ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นเรื่องที่แยกออกเป็นองค์กรอิสระ แต่ก็มีแนวคิดว่าอาจจะเป็นองค์กรอิสระในสำนักนายกรัฐมนตรี หรือองค์กรอิสระที่ขึ้นกับมหาเถรสมาคม สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ

พระธรรมปิฎก อาตมายังไม่มีความเห็นไปทางไหน เพราะอยู่ที่ว่าอันไหนจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลในการทำงานเพื่อสังคมประเทศชาติมากกว่า

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ ในส่วนตัวของผมซึ่งเป็นประธานกลุ่มโครงสร้าง ได้กราบนมัสการพระพรหมมุนีและได้พูดที่วัดบวรฯว่า ถ้าหากว่าเป็นองค์กรอิสระในกำกับของท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ มันจะเชื่อมโยงการศึกษากับการศาสนาได้ดีกว่าที่จะออกมาอยู่ข้างนอก เพราะอยู่ภายใต้กำกับของรัฐมนตรีกระทรวงเดียวกัน

พระธรรมปิฎก พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ก็อาจจะไม่ต้องแก้ด้วย ใช่ไหม

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์อาจจะต้องแก้ ในส่วนที่เกี่ยวกับที่มอบให้กับกรมการศาสนา บทบาทขององค์กรอิสระ รวมทั้งการที่จะออกพระราชบัญญัตินี้ มีลักษณะเฉพาะ ไม่เหมือนกับส่วนราชการ อันนี้เป็นเรื่องทางฝ่ายกฎหมายต้องดูอีกที

พระธรรมปิฎก ต้องดูกันในรายละเอียด แต่องค์กรอิสระนี้ ไม่ใช่ตัวมหาเถรสมาคม

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ ไม่ใช่ครับ

พระธรรมปิฎก เพราะฉะนั้นมหาเถรสมาคมยังอยู่อย่างนั้น เป็นแต่เพียงว่าจะไปสัมพันธ์กับใคร และอย่างไร

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ คือการปกครองของคณะสงฆ์จะมีมหาเถรสมาคม แล้วองค์กรอิสระจะมีคณะกรรมการบริหาร มีการแบ่งส่วนงาน เอาส่วนที่เกี่ยวข้องเข้าไปไว้ด้วยกัน และเพิ่มงานบางส่วน มีการบริหารจัดการภายใต้คณะกรรมการ ซึ่งมหาเถรสมาคมกำกับอยู่อีกทีหนึ่ง คณะกรรมการนี้อาจจะมีการเขียนไว้ว่า เป็นเรื่องที่มหาเถรสมาคมสนับสนุนให้เป็นไปในทิศทางหนึ่ง อันนี้มีทางที่จะเป็นไปได้ เรียนกราบนมัสการ ทางคณะผมตอนนี้รออยู่

พระธรรมปิฎก ปัญหาตอนนี้อยู่ที่ว่าถ้าตกลงเป็นองค์กรอิสระจะสังกัดที่ไหน แต่อาตมาไม่มีความเห็นในเรื่องนี้ เอาเพียงหลักการว่า อันไหนจะทำให้งานพระศาสนาเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนแก่สังคมได้ดีที่สุด ก็เอาอันนั้น

ขอแทรกเพิ่มเติมหน่อย คือ ทางคณะกรรมการพูดบ่อยๆ ถึงกรอบพระราชบัญญัติ ซึ่งหมายถึงว่า คณะกรรมการปฏิรูปการ

ศึกษานี้ จำเป็นต้องทำงานภายในกรอบที่ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดวางไว้แล้ว ซึ่งเป็นเรื่องที่ทุกคนจะต้องเข้าใจ และต้องเห็นใจคณะกรรมการ แต่อย่างไรก็ตาม คิดว่า เราคงต้องถือจุดหมายที่ว่าทำให้เกิดผลดีเป็นประโยชน์มากที่สุด แก่พระศาสนาและสังคมประเทศชาติ อันนี้ต้องเป็นจุดหมายสูงสุด

เมื่อเรามุ่งไปที่จุดหมายแท้จริงนี้แล้ว ถ้าบางอย่างมีอันขัดกันกับกรอบที่วางไว้ ก็จะได้รู้ว่ากรอบที่วางไว้นั้นเป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรค แล้วเราก็ต้องหาทางออกให้ดีที่สุด ถ้ามองแง่นี้ บางทีเราอาจจะไม่ต้องติดขัดอับจน เพราะถูกกรอบบังคับมากเกินไป

ที่ท่านอธิบดีฯ บอกว่า หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา คือสำนักประสานส่งเสริม สำนักสนับสนุนงานมหาเถรสมาคม สำนักส่งเสริมทรัพย์สินส่วนพระพุทธศาสนา ที่จริงก็เป็นส่วนงานที่มีอยู่ในกรมการศาสนา คือเป็นกอง ไม่ใช่กรม อาตมาอ่านผ่านๆ เลยเอาเป็นส่วนงานระดับกรมไป ที่จริง ตัวสำนักงานคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรมนั่นแหละ เท่ากับเป็นกรม เหมือนกรมการศาสนา พอพูดมาถึงตรงนี้ก็เข้าตัวประเด็นเลย

ที่ว่าเป็นตัวประเด็นก็คือ จะเห็นว่า ทางคณะกรรมการพยายามจัดรูปและแบ่งส่วนงาน

๑) ให้เป็นไปตามกรอบของ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ

๒) พยายามคงรูปร่างและสถานะ ของหน่วยงานต่างๆ ไว้อย่างเดิม จะปรับเปลี่ยนไปบ้างก็เพียงเท่าที่จำเป็น เพื่อให้สอดคล้องกับ พรบ.การศึกษาแห่งชาตินั้น และแก้ไขความซ้ำซ้อน

นี่แหละคือจุดที่ว่าจะต้องเห็นใจท่านอธิบดี เพราะต้องทำไปตามกรอบที่มี และก็ได้พยายามรักษารูปงานและสถานะอย่างเดิมไว้เท่าที่จะเป็นไปได้ แต่จุดที่เห็นใจนี่แหละก็เป็นจุดที่จะต้องใส่ใจว่า ทำอย่างไรจะให้เป็นการจัดโดยมุ่งให้มีประสิทธิภาพเกิดเป็นคุณประโยชน์มากที่สุด ซึ่งถ้ากรอบไม่อำนวยก็น่าจะหาทางออกเท่าที่จะเป็นไปได้

การจัดปรับวางระบบนี้คิดว่าน่าจะเป็นไปได้ ๓ ระดับ คือ

๑) จัดปรับให้เสื่อมทรุดลงกว่าเดิม

๒) จัดปรับให้คงอยู่เท่ากับของเดิม

๓) จัดปรับให้ดีขึ้นกว่าของเดิม

พร้อมกันนี้ เกณฑ์ที่จะใช้วัดหรือตัดสินก็มีให้เลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๒ อย่าง คือ

ก. ทำให้ได้ให้เป็นไปตามกรอบที่วางไว้

ข. ทำให้สนองจุดหมาย เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนาและสังคมประเทศชาติให้ดีที่สุด

ในที่นี้ น่าจะใช้เกณฑ์ข้อ ข. ส่วนข้อ ก. ถือว่าเป็นรองลงไปตามระดับทั้ง ๓ และจากเกณฑ์วัดที่ว่านี้ ขอตั้งข้อสังเกตว่า

๑. เริ่มต้นที่ส่วนงานใหญ่ คือเมื่อยุบกระทรวงศึกษาธิการและตั้งกระทรวงใหม่ คือกระทรวงการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมนั้น จะเห็นชัดว่า เวลาแบ่งส่วนราชการ พรบ.การศึกษาแห่งชาติให้ความสำคัญแก่การศึกษา มีส่วนราชการระดับกรม หรือเรียกง่ายๆ ว่ากรมที่เป็นเรื่องการศึกษาโดยเฉพาะถึง ๒ กรม แต่การ

ศาสนากับวัฒนธรรม เอาไปรวมกันเป็นกรมเดียว แทนที่จะแยกเป็นกิจการศาสนากรมหนึ่ง และวัฒนธรรมกรมหนึ่ง

การจัดเอาการศาสนากับวัฒนธรรมมารวมกันอยู่ในกรมเดียวนั้น ก็แสดงว่า นอกจากให้ความสำคัญแก่กิจการ ๒ อย่างนี้น้อยกว่าการศึกษาแล้ว ก็แสดงถึงความคิดความเข้าใจของผู้จัดที่มองเรื่องศาสนาเป็นแค่เรื่องจำพวกเดียวกับวัฒนธรรมในความหมายแคบๆ ที่เป็นแนวโน้มของคนจำนวนมากในปัจจุบัน ซึ่งมองไม่ชัดทั้งเรื่องศาสนาและเรื่องวัฒนธรรม ตรงนี้น่าจะถือว่าเป็นการพลาดไปแล้วขั้นหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ ซึ่งไม่อยู่ในขั้นที่เป็นงานของคณะกรรมการนี้ เป็นเรื่องต้องปล่อยผ่านไปก่อน แต่ถ้ามีโอกาสก็น่าจะเอามาพิจารณากันอีก

๒. เมื่อจัดปรับงานศาสนาและวัฒนธรรมเข้ามาอยู่ในกระทรวงใหม่ กรมการศาสนาก็ต้องยุบไป แต่ก็มาจัดเข้าเป็นสำนักงานคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม และกองต่างๆ ก็มาจัดปรับเป็นสำนักต่างๆ ซึ่งก็เหมือนกับว่าส่วนงานด้านศาสนาคงสถานะอยู่อย่างเดิม และเป็นไปตามกรอบของ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ ซึ่งเป็นจุดที่ว่าจะต้องเห็นใจคณะกรรมการ ที่ได้พยายามรักษาสถานะหน่วยงานศาสนาไว้เท่าที่กรอบจะอำนวยให้

แต่เมื่อมองด้วยเกณฑ์วัดที่ว่าควรจะจัดปรับโดยมุ่งให้เกิดผลดี ให้งานพระศาสนามีประสิทธิภาพที่จะเกิดผลเป็นประโยชน์แก่สังคมประเทศชาติมากที่สุด เมื่อมองตามเกณฑ์นี้ก็กลายเป็นว่า

๑) งานด้านศาสนาและวัฒนธรรมไม่ใช่เป็นหมายที่คณะกรรมการตลอดถึงรัฐจะตั้งใจจัดวางให้เจริญงอกงามเป็นผลดี

คณะกรรมการตลอดถึงรัฐตั้งใจจัดเรื่องการปฏิรูปการศึกษาเท่านั้น แต่เพราะงานศาสนาและวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่พ่วงหรือแอบอิงอยู่ด้วยในระบบงานเดิม เมื่อปรับปรุงเรื่องการศึกษา ก็เลยจำเป็นต้องจัดปรับหน่วยงานเรื่องศาสนาและวัฒนธรรมไปด้วย ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็ทำให้มองได้ว่า การจัดปรับหน่วยงานศาสนาเป็นเพียงเรื่องพลอยพ่วงมาด้วย ซึ่งจะต้องจัดทำให้เสร็จๆ ไป เพียงแต่พยายามรักษาไว้ให้คล้ายหรือเสมอกับของเดิมให้มากที่สุด

๒) ในการที่พยายามจัดปรับให้เสมอเหมือนของเดิมนั้น ก็ได้พยายามจะให้เป็นอย่างนั้นจริงๆ และเมื่อมองเผินๆ ก็คล้ายจะเป็นอย่างนั้น แต่แท้จริงนั้น การรักษาสถานะเดิมก็ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะการจัดปรับใหม่นี้ มิใช่มีแต่กิจการศาสนาเท่านั้น การศาสนาไม่ได้เป็นเอกเทศ แต่มีองค์ประกอบอย่างอื่นเข้ามาข้องด้วย คือมีงานด้านวัฒนธรรมเข้ามารวมอยู่ด้วยกัน จึงกลายเป็นว่า

ก. งานด้านศาสนาลดความสำคัญลง แต่ก่อนเคยเป็นกรมการศาสนา ซึ่งเป็นหน่วยงานเฉพาะสำหรับกิจการศาสนาเต็มที่ แต่คราวนี้เปลี่ยนมาเป็น (กรม)สำนักงานคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งมีงาน ๒-๓ ด้านมาอยู่ด้วยกัน (รวมกรมการศาสนา-กรมศิลปากร-สวช. เข้าด้วยกัน) แม้แต่อธิบดีใหม่ คือเลขาธิการสำนักงานคณะกรรมการการศาสนาและวัฒนธรรม ก็จะพูดหรือมีความรู้สึกที่แบ่งออกไปทำนองว่า "ฉันไม่ได้รับผิดชอบงานศาสนาเท่านั้นนะ ฉันมีงานอื่นที่ต้องดูแลด้วย"

ข. งานด้านศาสนาขาดเอกภาพ เพราะมีหน่วยงานด้านอื่นๆ มาร่วมอยู่ด้วยในส่วนงานใหญ่ เหมือนปะปนกันอยู่ในกรมเดียวกัน

เมื่อพิจารณาดังว่านี้แล้ว ก็เห็นได้ว่า การที่คิดจะจัดให้เหมือนเดิม พยายามรักษาสถานะอย่างเดิมนั้น เมื่อทำไปแล้วกลับกลายเป็นการทำให้เสื่อมทรุดลง

เวลานี้ก็เห็นกันอยู่ชัดๆ แล้วว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมต่างๆ ได้ปรากฏออกมามากมาย ข่าวเสียหายต่อพระศาสนาระบาดสะพรั่ง เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ควรจะมีการปรับปรุงกิจการพระศาสนากันนานแล้ว เพราะฉะนั้นแม้แต่การที่จะรักษารูปแบบให้คงอยู่อย่างเดิมก็ไม่เพียงพอ มีแต่จะต้องจัดปรับให้ดีขึ้นกว่าของเดิมอย่างเดียวเท่านั้น

การที่ให้มีกระทรวงการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมขึ้นมาแทนกระทรวงศึกษาธิการนั้น สาระสำคัญก็เพื่อให้เกิดการแก้ไขปรับปรุงกิจการเหล่านั้นให้ดีขึ้น แล้วทำไมจะไม่ทำการแก้ไขปรับปรุงให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของการจัดตั้งกระทรวงใหม่นั้นให้ครบทุกกิจการ ไม่ใช่ปรับปรุงแต่การศึกษาอย่างเดียว

จึงไม่น่าจะติดอยู่กับการรักษารูปแบบหรือกรอบ แต่ควรจะย้ำให้มุ่งสู่จุดหมายที่แท้จริงของตัวงาน คือทำอย่างไรจะให้งานพระศาสนามีประสิทธิภาพที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่ประชาชนสังคมประเทศชาติให้มากที่สุด และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงส่วนราชการเป็นการเริ่มต้นใหม่ ก็ควรใช้โอกาสนี้จัดปรับทุกอย่างให้ดีที่สุด

เป็นอันว่า ถ้าการจัดแบ่งส่วนราชการตามกรอบของ พรบ.การศึกษาแห่งชาติ ๒๕๔๒ จะทำให้เสียผลและเรามีทางออกนอกกรอบได้โดยไม่ผิด คือ จัดตั้งเป็นองค์กรอิสระอย่างที่ว่า ก็ควรจะทำ ส่วนจะสังกัดหรือไม่สังกัดที่ไหน ก็มาพิจารณากันในแง่การสนองจุดหมายได้ดีที่สุด

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ผมกราบนมัสการคณะทำงานที่พระพรหมมุนีกำลังทำงานว่า ถ้าตกลงกันอย่างไร ถ้าคิดว่าทางคณะกรรมการสำนักงานปฏิรูปจะเป็นประโยชน์ ที่จะเข้าไปช่วยคิดในบางเรื่อง ก็มีความยินดีที่จะเข้าไปประสาน

พระธรรมปิฎก ตอนนี้ที่สำคัญคือถ้าตั้งเป็นองค์กรอิสระ จะวางระบบประสานงานและร่วมมืออย่างไร เพราะว่าในขณะที่แต่ละฝ่ายไม่รู้เรื่องของกันและกันมาก จะต้องอาศัยการร่วมมือประสานงาน ทิ้งกันไม่ได้ แล้วก็ต้องให้เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

ดร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ กราบเรียน น่าจะใช้เป็นโอกาสที่จะทำให้องค์กรมหาชนนี้ ได้ดำเนินการตามที่ท่านเจ้าคุณและท่านประธานฯได้ชี้แจง

พระธรรมปิฎก คือทำอย่างไรก็ตามที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์เพื่อสังคมประเทศชาติส่วนรวม ให้ดีที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ อย่าไปคิดอะไรกันเลย ไม่ถือกัน

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ คณะกรรมการชุดนี้พร้อม สิ่งที่คิดทำต้องกราบนมัสการว่า มันเป็นกรอบที่มาจาก พรบ.การศึกษา ทำไว้

ก่อนหน้านี้ พอไปถึงตรงนั้น ถ้าพระสงฆ์เห็นแล้วก็จะมีการประสานกัน ถึงจะเป็นการดี

พระธรรมปิฎก แต่ พรบ.การศึกษาตอนนี้ไม่ขัด เพราะว่ายังมีคณะกรรมการศาสนาและวัฒนธรรมอยู่

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ คือ ถ้าหากว่าทางพุทธศาสนาแยกออกไป คณะกรรมการนี้ก็ยังอยู่ แต่ถ้าไม่แยกไป ทางพระพุทธศาสนาจะต้องอยู่ในองค์กรที่มารวมกันที่ทำมาแล้ว

การวางนโยบายเป็นงานใหญ่สำคัญยิ่ง ต้องให้แน่ใจว่าได้คนรู้จริงมองเห็นการณ์กว้างไกล

พระธรรมปิฎก ในเมื่อด้านการพระพุทธศาสนานี้แยกไปจัดตั้งเป็นองค์กรอิสระใหญ่ขึ้นมา แล้วคณะกรรมการนี้ยังจะมีองค์ประกอบอย่างไร แล้วจะไปมีงานที่โยงกับพุทธศาสนาอย่างไร

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ โดยหน้าที่ เขามีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและแผนแล้วการสนับสนุน เรียกว่ามีหน้าที่ในการส่งเสริมศาสนาอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นจะมีงานบางส่วนที่คณะกรรมการนี้ดำเนินการ ในเรื่องของการส่งเสริมการดำเนินงานของพุทธศาสนาในบางเรื่อง อาจจะมีส่วนที่กำหนดนโยบายที่จะเชื่อมโยงไปถึงเรื่องการศึกษา เพราะทางพุทธศาสนาเกิดเป็นองค์กรแยกออกไป แต่อย่างไรก็ตาม ภาพใหญ่ของกระทรวงนั้น จะมีสภาการศึกษาศาสนาและวัฒนธรรม อันนี้เป็นตัวบูรณาการ ที่จะเชื่อมโยงทุกหน่วยเข้าด้วยกัน

พระธรรมปิฎก ทุกหน่วยก็จะไปประสานกันที่นี่ ถึงอย่างไรก็ตาม อาตมายังเห็นว่าเรื่องเมื่อกี้ คือถ้าจะมาวางนโยบายที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็ต้องรู้เข้าใจสภาพรู้ปัญหาของสถาบันและกิจการพระพุทธศาสนา รู้การคณะสงฆ์ รู้สภาพชนบททุกภาคทุกท้องถิ่นว่าเป็นอย่างไร เช่นว่า ถอยหลังไปสัก ๒๐ ปี ในภาคกลาง มีพระมากกว่าเณร ในภาคเหนือเณรมากกว่าพระ ภาคอีสานพระกับเณรเกือบเท่ากัน แต่เดี๋ยวนี้ทุกภาคเณรจะหมดแล้ว แต่ละภาคแต่ละถิ่น มีภาวะทางการศึกษาเป็นอย่างไร ความสัมพันธ์ของวัดกับชุมชนเป็นอย่างไร วัฒนธรรมประเพณีเป็นอย่างไร มีแนวโน้มอย่างไร มีความเสื่อมความเจริญในที่ไหน ตอนไหน ปัญหาเป็นอย่างไร ความเป็นไปอย่างนี้ คนที่จะวางนโยบายต้องรู้ ต้องเข้าใจ จึงจะส่งเสริมสนับสนุนได้ถูกเรื่องถูกที่ถูกทาง

ฉะนั้น ผู้แทนคนเดียวหรือแม้แต่พระสามองค์ ไม่พอที่จะวางนโยบายและแผนได้ พระนั้น ในบางเรื่องก็ขยับเขยื้อนยาก ท่านอาจจะช่วยได้ในด้านการคณะสงฆ์ แต่สภาพการณ์พระศาสนาในฝ่ายชาวบ้านเป็นอย่างไร ชาวพุทธจะมีวิถีทางอะไรที่เอื้อแก่สังคมประเทศชาติ อะไรอย่างนี้ ต้องมีคฤหัสถ์เข้าไปช่วยอยู่ดี

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ มีส่วนหนึ่งที่คณะกรรมการมีผู้ทรงคุณวุฒิ แต่ก็อยู่ที่จะเลือกเข้าไปอย่างไร นี่จุดหนึ่งที่เป็นปัญหา

พระธรรมปิฎก ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นกลางๆ ไม่ได้บอกว่าด้านไหนใช่ไหม เพื่อความมั่นใจจะต้องบอกไปตั้งแต่ในตัวกฎระเบียบ โดยกำหนดให้มีจำนวนกรรมการด้านไหนๆ ที่แน่นอน และจะมีสัดส่วน

เท่าไร หรือไม่ต้องเรียกเป็นสัดส่วน แต่มีจำนวนเท่าไรก็ตามที่จะให้งานเป็นไปด้วยดี ไม่ใช่เรื่องเล็กๆ

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ในนี้เขียนรวมไว้ว่า ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศาสนา ศิลปวัฒนธรรม จำนวน ๒๐ คน ซึ่งคงจะต้องมีรายละเอียดประกอบ จริงๆ แล้วรายละเอียดจะออกเป็นกฎกระทรวงอีกทีหนึ่ง อันนี้เป็นข้อสังเกต ที่คณะกรรมการจะไปดูแลในเรื่องกฎกระทรวง ให้มีความชัดเจน

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าหากว่าองค์กรทางพุทธศาสนาเป็นองค์กรอิสระขึ้นมา กระผมคิดว่าองค์กรนี้เมื่อเป็นองค์กรอิสระอยู่ในกำกับของรัฐมนตรี ก็สามารถที่จะเสนอ เขามีมหาเถรสมาคมอยู่ มีคณะกรรมการอยู่ สามารถประสานเข้ามาได้

พระธรรมปิฎก ก็ประสานกันได้ แต่คนดูแลกฎกระทรวงจะต้องมีความรู้เรื่องที่จะทำด้วย ดังนั้นการมีองค์กรอิสระก็จึงช่วยได้

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ สามารถที่จะประสานเข้ามาได้ ก็จะเป็นการทำให้ข้อวิตกของพระเดชพระคุณ อาจจะลดลงได้

พระธรรมปิฎก ไม่ใช่เรื่องของการวิตก แต่เป็นเรื่องของการที่จะทำให้ได้ผลจริง งานอย่างนี้ต้องจัดวางกำหนดไว้ตั้งแต่ในระบบให้แน่ใจที่สุด คือ บางอย่างบางทีต้องให้มั่นใจที่ตัวระบบเลย จะไปหวังจากตัวคนไม่ได้ เพราะถ้าระบบบังคับอยู่ ก็จะช่วยไปขั้นหนึ่ง และถ้าได้คุณภาพคนเข้ามาอีก เช่น รู้และใจรักเป็นต้น ก็ได้อีกขั้นหนึ่ง จึงจะสมบูรณ์ขึ้นมา ต้องเอาทั้งสองด้าน

๒.ด้านที่อเมริกายังล้าหลัง

พระธรรมปิฎก ถ้าไม่มีอะไร ขอพูดต่อไปเรื่องการสอนศาสนา ในเรื่องนี้เริ่มแรกเราต้อง***อยู่กับความเป็นจริง*** เช่นอยู่กับสังคมไทย ไม่ใช่อยู่กับสังคมอเมริกันเป็นต้น แต่ก็ไม่ใช่ว่าเราจะทิ้งเรื่องอเมริกันเป็นต้นนั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เราจะต้อง***รู้ตามความเป็นจริง*** เช่น ต้องรู้เขารู้เรา ต้องรู้ว่าสังคมอเมริกัน ที่เราเห็นว่าเป็นผู้นำอยู่นี่เป็นอย่างไร อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่า เราควรมีหลักการ เช่น

๑. มุ่งประโยชน์แก่ชีวิตมนุษย์และสังคมให้ดีที่สุด

๒. ดีที่ตัวมี ศักยภาพที่ตัวมี ควรเอาออกมาใช้ให้ได้

ในการสอนศาสนานี้ เรื่องแรกก็คือเสรีภาพทางศาสนา พอดีอาตมาได้อ่านหนังสือของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เรื่องเสรีภาพทางศาสนา และเรื่องการสอนเกี่ยวกับศาสนาในโรงเรียนของรัฐในอเมริกา เป็นคำแนะนำสำหรับผู้ปกครองเล่มหนึ่ง เป็นคู่มือครูเล่มหนึ่ง แล้วก็เรื่องเกี่ยวกับนโยบายที่จะสอนเรื่องทางศาสนาที่ควิเบก ประเทศแคนาดา อีกเล่มหนึ่ง ได้อ่านเมื่อคืนนี้รวดเดียว ๓ เล่ม

เบื้องแรกอยากจะขอโอกาสถามท่านที่อยู่ในกลุ่มศาสนานิดหนึ่งว่า หนังสือเกี่ยวกับศาสนาที่ออกมาแล้ว มีอีกหลายเล่มไหม ที่อาตมายังไม่ทราบ นอกเหนือจากสามเล่มนี้

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ทางพวกผมไม่ทราบ เพราะกลุ่มศาสนาไม่ได้มา

พระธรรมปิฎก กลุ่มศาสนาไม่ได้มา

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ ทางกลุ่มศาสนาของสภาการศึกษา เป็นคนศึกษาเรื่องนี้ อันนั้นอยู่ที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา

พระธรรมปิฎก ได้ทราบวันนี้ว่า อาจารย์รุ่ง แก้วแดง จะส่งใครมา

ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ คุณพิณสุดาทำงานอยู่ที่ปฏิรูปการศึกษาด้วย เป็นกลุ่มศาสนาอยู่ที่ปฏิรูปการศึกษาด้วย แต่บังเอิญวันนี้ท่านมาไม่ได้

พระธรรมปิฎก คืออยากจะรู้ว่าท่านออกหนังสืออะไรมาบ้าง เมื่อเห็นหนังสือที่ออกมาแล้วก็จะได้เห็นภาพ อีกอย่างหนึ่งก็อยากจะทราบความมุ่งหมายว่า การที่ทางสภาการศึกษาออกหนังสือเหล่านี้มานั้นมีความมุ่งหมายอะไร เช่น อยากจะสร้างความรู้ความเข้าใจหรืออย่างไร ถ้าหนังสือที่ทำออกมามีแค่นี้ หรือจะทำหลายเล่ม แต่เริ่มต้นด้วยหนังสืออย่าง ๓ เล่มนี้ เราจะไม่ได้ผลตามวัตถุประสงค์ เพราะไม่ได้ภาพความเป็นจริงของสังคมอเมริกัน

อเมริกามีภูมิหลังศาสนาที่ขมขื่นน่าเศร้า ทำให้เขาเอาประโยชน์จากศาสนาไม่ได้

การที่จะให้ภาพชัด เราต้องรู้เข้าใจทั้งสังคมอเมริกัน และสังคมไทยของเราเอง ในเรื่องเสรีภาพทางศาสนานี้ เราจะต้องรู้ภูมิหลังความเป็นมาของสังคมอเมริกัน รู้เหตุผลว่าทำไมเขาจึงมี First Amendment คือ อนุบัญญัติข้อที่ ๑ ในรัฐธรรมนูญอเมริกัน ที่ว่า Congress shall make no law respecting an establishment of religion or prohibiting the free excerise thereof. (รัฐสภาจะไม่ตรากฎหมายขึ้นมายกย่องสถาบันศาสนาหนึ่งใด หรือห้ามการดำเนินงานโดยเสรีของศาสนานั้น) ซึ่งเป็น Amendment คืออนุบัญญัติสำคัญ ที่เจฟเฟอร์สัน บอกว่าเป็นเรื่องของการแยกรัฐกับศาสนาตามคำของเขาว่า separation of church and state เจฟเฟอร์สันบอกว่าต้องสร้างกำแพงกั้นระหว่างศาสนากับรัฐไว้ให้สูงทีเดียว

เรื่องนี้เกิดจากภูมิหลังอันขมขื่นและน่าเศร้าของสังคมอเมริกัน เราจะเอาเฉพาะตัวบทกฎหมายที่เขาออกหรือระเบียบอะไรต่างๆ มาดูไม่ได้ เราต้องรู้ภูมิหลังว่าสังคมอเมริกันเป็นอย่างไร จึงต้องออกกฎหมายอย่างนี้ขึ้นมา

อีกอย่างหนึ่ง สังคมไทยเราได้มีการปฏิบัติในเรื่องของศาสนาอย่างไร เรามีเสรีภาพทางศาสนาอย่างไร เช่น บันทึกของฝรั่งในยุคสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การที่ศาสนาคริสต์และศาสนาอื่นเข้ามาแล้วคนไทยปฏิบัติอย่างไร เป็นต้น อาจจะต้องย้อนไปจนถึงศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชเกี่ยวกับการอยู่

ร่วมกันระหว่างศาสนา จึงจะทำให้คนไทยมองเห็นภาพชัด ไม่เช่นนั้นอาจจะมองอะไรต่ออะไรไขว้เขวไป

เรื่องนี้จะต้องพยายามสร้างความเข้าใจให้ถูกต้อง *หนึ่ง* จะต้องรู้ภูมิหลังของตะวันตก *สอง* รู้ลักษณะของศาสนาต่างๆ ตามความเป็นจริงที่ไม่เหมือนกัน อย่านึกว่าศาสนากับศาสนาจะเหมือนกัน มันไม่เหมือนกันหรอก

ถ้าจะรู้จักอเมริกัน เราต้องรู้จักทั้งด้านสำเร็จและด้านล้มเหลว ที่พูดกันว่าอเมริกันมีความสำเร็จนั้น ก็คือสำเร็จในด้านการบุกฝ่าไปหาความก้าวหน้าพรั่งพร้อมทางวัตถุ แต่อีกด้านหนึ่งเขาล้มเหลว คือด้านการบริหารชีวิตจิตใจ รวมทั้งด้านจริยธรรมและเรื่องศาสนา ต้องถือว่าล้มเหลว

ไม่ต้องพูดถึงภูมิหลังของเขาที่มีเรื่องราวในยุโรปที่เต็มไปด้วย persecution คือการห้ำหั่นบีฑากันระหว่างคาทอลิกกับโปรเตสแตนต์ แม้กระทั่งเป็นสงครามศาสนาระหว่างกลุ่มประเทศ เช่น สงคราม ๓๐ ปี (Thirty Years' War) และในแต่ละประเทศก็ฆ่ากันกำจัดกันมากมาย จนกระทั่งคนจำนวนมากอพยพมาอเมริกาเพราะหนีภัยแห่งการห้ำหั่นบีฑา หรือ persecution นั้น พอหนีมาอเมริกาแล้วก็มาบีบคั้นกำจัดกันต่ออีก

ตอนแรกที่ตั้งประเทศอเมริกา ก็พิจารณาเหมือนกันว่าจะสถาปนานิกายไหนของเขาขึ้น ไม่ใช่ศาสนาไหนนะ แต่เป็นนิกายไหน คือแค่เรื่องนิกายก็ตีกันตาย แต่ละนิกายก็ลงกันไม่ได้ นี่เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ต้องมี separation of church and state คือการแยกระหว่างศาสนากับรัฐ

แม้จะสร้างกำแพงแยกกันแล้ว ไม่ให้รัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง ให้รัฐวางตัวเป็นกลางแล้ว อเมริกาก็ยังมีปัญหาเรื่อยมา จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ยกตัวอย่างง่ายๆ เช่น คนรู้จักคนหนึ่ง ซึ่งแต่งงานกับคนอเมริกัน อยู่ที่ตำบลชื่อฮอลแลนด์ (ชื่อเหมือนประเทศเนเธอร์แลนด์) ในรัฐแมสซาจูเซตส์ เล่าให้ฟังว่า วันหนึ่งในโรงเรียนที่ลูกไปเรียนใกล้จะถึงวันสำคัญของศาสนาคริสต์ ดูเหมือนจะเป็นอีสเตอร์ (Easter) ตามปกติเขาจะไม่พูดอธิบาย แต่ครูเกิดครึ้มใจอะไรไม่รู้ก็อธิบายเรื่องอีสเตอร์ เป็นธรรมดาว่าเวลาแกพูด ครูก็คงอธิบายไปตามที่แกรู้ ซึ่งกลายเป็นการสอนเรื่องศาสนาไปตามหลักของนิกายของครู เท่านั้นแหละ อีกวันสองวัน ผู้ปกครองก็มาเล่นงาน เอาเรื่องกับบอร์ดของโรงเรียน ว่าทำไมมาสอนอย่างนี้ ทำให้ลูกฉันไขว้เขวไป เกิดเรื่องอีกแล้ว

ประเทศของเขามีปัญหาเรื่องนี้อยู่ แผลเก่าก็ยังไม่หาย ในขณะที่ของเราไม่ได้มีปัญหา เรามีภูมิหลังที่ดี มีเอกภาพทางศาสนาอยู่แล้ว จะไปเอาเขาเป็นแบบอย่าง หรือแม้แต่ไปเปรียบตัวกับเขาได้อย่างไร

เมื่อเรื่องศาสนาของอเมริกามีปัญหาอย่างนี้ การศึกษาด้านจริยธรรมของเขาก็หาหลักยาก เพราะจะหันไปใช้หลักศีลธรรมของศาสนาคริสต์ ก็เป็นแบบของนิกายนั้นของนิกายนี้ พูดขึ้นมาก็ทะเลาะกันหรือตีกันเสียแล้ว เลยติดอยู่แค่นั้น ไม่ต้องได้หลักศีลธรรมจริยธรรมที่จะเอามาใช้ ไปๆ มาๆ เลยต้องสร้างจริยธรรมแบบสากลขึ้นมา เหมือนสร้างศาสนาฉบับใหม่ของราชการ

ภูมิหลังอเมริกากับภูมิหลังไทย ไม่เหมือนกัน ต้องรู้เข้าใจจึงจะจัดการศึกษาได้เหมาะกัน

ไม่เฉพาะภูมิหลังทางศาสนาเท่านั้น แม้แต่ภูมิหลังของสังคมทั้งหมดโดยรวมของอเมริกาก็ต่างกันไกล คนละทิศคนละทางกับสังคมของเรา เราจะต้องรู้ว่าสังคมอเมริกันเจริญมาจากการดิ้นรนต่อสู้แสวงหาตามคติบุกฝ่าพรมแดนที่เรียกว่า "frontier"

สำหรับคนอเมริกันนั้น frontier เป็นคำสำคัญมาก เพราะคนอเมริกันหนีภัยการห้ำหั่นบีฑาทางศาสนาจากยุโรป มาขึ้นฝั่งอเมริกาที่บอสตัน นิวยอร์ก ฟิลาเดลเฟีย บัลติมอร์ แล้วแกก็ติดพรมแดนกั้น มี frontier อยู่แค่นั้น ข้างหน้าคือป่าเขาดงพงพี เต็มไปด้วยภัยอันตราย และจะต้องฝ่าฟันต่อสู้กับอินเดียนแดง จากนั้นยุคแห่งการแผ่ขยายพรมแดน คือ frontier expansion ก็เริ่มต้น ความหวังอยู่ข้างหน้าว่า เมื่อบุกฝ่าพรมแดน คือ frontier ออกไปจะได้พบ opportunity คือโอกาสที่จะสร้างบ้านสร้างเมืองมีกินมีใช้อยู่สุขสบายต่อไป

เพราะฉะนั้นคำพูดของอเมริกันจึงมี ๒ คำที่ยิ่งใหญ่ คือ

๑. freedom คือหนีจากภัยการบีบคั้นกำจัด (persecution) จากยุโรปมาหา freedom ซึ่งเป็นการมาหาความหวังข้างหน้า และพอขึ้นฝั่งแล้ว

๒. opportunity คือโอกาส ก็จะเกิดขึ้นจากการบุกฝ่าพรมแดน คือ frontier ที่ขวางกั้นต่อไปข้างหน้า ในทิศตะวันตก ต่อจากนี้ก็เป็นยุค frontier ที่จะต้องบุกฝ่าพรมแดนไปหา opportunity ข้างหน้า

Compton's Encyclopedia บอกว่า "... opportunity is what frontiers are all about." เรื่องของ frontier ก็อยู่ที่โอกาส คือการหวังที่จะไปแสวงหาโอกาสข้างหน้า คำว่า opportunity จึงเป็นคำใหญ่ของอเมริกันมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ แม้แต่คติ American dream ก็ทำนองนี้

frontier นี้ จบไปในเวลา ๓๐๐ ปี คือ คนอเมริกันบุกฝ่าพรมแดนไปได้ปีหนึ่งเฉลี่ย ๑๐ ไมล์ ครบ ๓๐๐ ปีได้ ๓,๐๐๐ ไมล์ ก็ไปลงฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกที่รัฐแคลิฟอร์เนีย ตอนนี้ frontier ก็ closed ไปแล้ว เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๐ (พ.ศ. ๒๔๓๓) ต่อมาประเทศอเมริกาก็มีความมั่งคั่งพรั่งพร้อมขึ้น นิสัยเดิมที่บุกฝ่าสร้างสรรค์ขยันหมั่นเพียร ก็ลดลง คนอเมริกันก็ชักจะตัน ผู้นำอเมริกันที่หาเสียงเป็นประธานาธิบดี ๔ คนได้สร้างคติ New Frontier ขึ้นมาปลุกใจคนอเมริกัน แล้วมีคนหนึ่งที่ประสบความสำเร็จ คือจอห์น เอฟ เคนเนดี้ ผู้เชิดชูแนวคิด New Frontier ขึ้นมาเป็นนโยบาย

คติ frontier นี้เป็นแนวคิดคนละแบบกับของเรา คติของอเมริกันคือไปหาความหวัง ไปหาความสุขความเจริญข้างหน้า ที่นี่คือความขาดแคลน ที่นี่คือความเดือดร้อน ที่นี่คือความลำบากยากเข็ญ

แต่สังคมไทยนี้ตรงกันข้าม คนไทยมี ***คติ "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว"*** หมายความว่า ดีมันอยู่ที่นี่ ต้องไม่ไปไหน คติของชาติเป็นคนละแบบ ฉะนั้นเราจะต้องจัดการศึกษาให้เหมาะกับสภาพชีวิตจิตใจพื้นเพภูมิหลังและวัฒนธรรมของตัว เช่นว่า สำหรับคนไทยที่พอใจถิ่นนี้ และไม่มีนิสัยบุกฝ่าหาที่หวังข้างหน้า เราจะ

พัฒนาคติและคุณสมบัติอะไร เพื่อมายึดโยงสังคมและปลุกเร้าคนไทยให้สร้างสรรค์

พอสังคมบรรลุจุดหมายพื้นฐาน อเมริกันก็ไม่มีจริยธรรมที่จะรับมือกับปัญหาใหม่

เมื่อ frontier จบ ดินแดนก็ได้หมด ไม่รู้จะบุกไปไหน อุตสาหกรรมก็เจริญเต็มที่แล้ว พลังมุ่งไปหาความเจริญทางวัตถุก็อ่อนลง พอวัตถุพรั่งพร้อม คนอเมริกันก็เริ่มฟุ้งเฟ้อระเริงมัวเมา เวลานี้ปัญหาสังคมอเมริกันก็อย่างที่ทราบกันอยู่ สังคมแย่ลง ยาเสพติดก็หนัก ปัญหาความรุนแรงก็มาก ครอบครัวก็แตกสลาย

ลองดูใน *Britannica* 1999 เขาพูดถึงปัญหาเด็กนักเรียนอเมริกัน เอาปืนไปยิงเพื่อนยิงครูที่โรงเรียน เกิดขึ้นเรื่อยมาในระยะเวลาหลายปี ไม่รู้กี่คดีแล้ว เป็นที่วิตกกันมาก และปัญหาความรุนแรงนี้ก็โยงไปถึงปัญหาจิตใจ เช่นเรื่องความเครียด เรื่องนิสัยก้าวร้าวเหี้ยมเกรียม จากการหล่อหลอมของสื่อที่แสดงออกมาเป็นความรุนแรง

เขาบอกว่า ทั้งที่อเมริกามีความเข้มงวดเป็นพิเศษต่อผู้เยาว์ที่ทำความผิด เช่น เด็กวัยรุ่นอเมริกันมีความเป็นไปได้ที่จะถูกส่งไปขึ้นศาลผู้ใหญ่ ๑๑ เท่าของเด็กวัยรุ่นในแคนาดา หมายความว่าอเมริกันเขาเอาโทษกับเด็กรุนแรงมาก และทั้งๆ ที่อเมริกาเป็นสังคมอุตสาหกรรมก้าวหน้าสังคมเดียว ที่กำหนดโทษประหารแก่เด็กอายุต่ำกว่า ๑๘ ปีที่ได้กระทำการฆาตกรรม หรือฆ่ากันตาย แต่ถึงจะเอาโทษรุนแรงอย่างนี้ ก็ยังปรากฏว่า สหรัฐฯ มีสถิติการ

ฆ่ากันตายของเด็กวัยรุ่นหนุ่มสาว เป็นระดับสูงสุดของโลกอุตสาหกรรม

สถิตินานาชาติสำหรับปี ๑๙๙๕ และบางกรณีในปี ๑๙๙๔ บอกว่า ผู้ชายอเมริกันอายุ ๑๕-๒๔ ปี มีทางเป็นไปได้ที่จะตายด้วยการฆ่ากันเป็น ๒๒ เท่าของเด็กฝรั่งเศสหรือเยอรมัน เป็น ๓๔ เท่าของเด็กอังกฤษ เป็น ๙๔ เท่าของเด็กออสเตรีย นี่คือความเจริญของอเมริกัน ที่เป็นความล้มเหลว

เขาบอกด้วยว่าในระดับอายุ ๕-๑๔ ขวบ เด็กหญิงอเมริกันมีทางเป็นไปได้ที่จะถูกฆ่าตายเป็น ๒ เท่าของเด็กฝรั่งเศส และเป็น ๔ เท่าของเด็กอังกฤษ นี่คือปัญหาความรุนแรงที่ยังแก้ไม่ตก

อีกเรื่องหนึ่งที่สำคัญและน่าสังเกต คือ ปัญหาเรื่องเพศที่โยงไปหาเรื่องครอบครัว เวลานี้ในอเมริกามี nonfamily households เพิ่มมาก จะแปลว่าอะไรดี คือ เป็นเหย้าเรือนที่ไม่เป็นครอบครัว เพราะว่าบ้านที่อยู่กันเป็นครอบครัวมีครบทั้งพ่อแม่ลูกนั้น เดี๋ยวนี้จะเป็นครอบครัวในอุดมคติ ซึ่งหาได้ยาก กลายเป็นของแปลก ซึ่งสังคมของเรา ถ้าไม่ระวังให้ดี ก็จะเดินหน้าไปเป็นอย่างนั้นด้วย

เรื่องแบบนี้ไม่เห็นว่าสังคมอเมริกันจะน่าเอาอย่างอะไร การศึกษาของเขาไม่ได้ประสบความสำเร็จในเรื่องจริยธรรมอะไรเลย เขามีแต่จริยธรรมสำหรับสังคมยุคบุกฝ่า พอสังคมถึงที่หมาย อยู่สบาย ก็ไม่มีจริยธรรมที่จะรับช่วงต่อไป เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่เราจะต้องรู้ให้ทันและจัดทำให้ถูก

จะดูแต่ตัวบทกฎหมายของเขาเท่านั้นไม่พอ ต้องรู้เหตุผลและเข้าถึงความหมายที่แท้ของกฎหมายนั้นด้วย

การที่จะดูสังคมอเมริกันนั้น ไม่ใช่ดูแค่ว่าจะเอาแนวทางของเขามาใช้ แต่ต้องดูด้านร้ายที่จะต้องป้องกันด้วยว่า ในขณะที่สังคมของเรากำลังเป็นอย่างเขา ตามเขาไปเรื่อยๆ นั้น เรามีดีอะไรของตัวเอง ที่จะเอามาพัฒนาเพื่อกั้นหรือป้องกันสภาพนี้ได้บ้าง

ในกรณีอย่างนี้ ถ้าเราไปตามแบบเขา ก็จะเป็นการนำเอาปัญหาของเขาที่เราไม่มี มาใส่ให้กับตัวเรา แล้วสิ่งที่เรามี ที่ดีเป็นประโยชน์ เราก็จะทำลายให้สูญไปเสียเปล่า เช่นเอกภาพทางศาสนา เพราะปัญหาของอเมริกันนั้น ปมสำคัญเกิดจากสาเหตุที่ว่า ในขณะที่ศาสนาของเขายึดหลักศรัทธาแบบหมายมั่นรุนแรงอยู่แล้ว ประเทศของเขาก็ขาดเอกภาพทางศาสนา มีนิกายต่างๆ มากมายอีกด้วย ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับเราทั้งสองประการ

อยากจะอ่านให้ฟังเรื่องเกี่ยวกับเสรีภาพทางศาสนาในอเมริกา ที่ว่าให้แยกศาสนากับรัฐ (separation of church and state) ให้รู้รายละเอียดของความเป็นมา เพราะเราต้องรู้ภูมิหลังว่าการที่เขาทำอย่างนั้น จัดวางรูปแบบออกมาอย่างนั้น เป็นเพราะอะไร แม้แต่เรื่องที่จะสวดมนต์ในโรงเรียน แค่นี้ก็เป็นปัญหาในสังคมอเมริกันไม่รู้จักจบ มีเรื่องขึ้นศาลกันเรื่อยจนกระทั่งปี ๑๙๖๒ (= พ.ศ. ๒๕๐๕) ศาลสูงสุดจึงตัดสินว่า การสวดมนต์ใน public school ที่โรงเรียนจัดหรือรัฐจัด เป็นการละเมิดต่อ First

Amendment คือ อนุบัญญัติข้อ ๑ ของรัฐธรรมนูญอเมริกัน แต่ทั้งที่ศาลสูงสุดตัดสินไปแล้ว กรณีเรื่องสวดมนต์ก็ยังไม่จบ เวลานี้ยังมีขบวนการที่พยายามเรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญ เช่นพวก New Right ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ยังเคลื่อนไหวอยู่

สำหรับคดีอื่นๆ ก็ยังมีเรื่อยๆ อย่างคดีหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ย้อนหลังไปเมื่อปี ๑๙๔๗ (= พ.ศ. ๒๔๙๐) ที่รัฐนิวเจอร์ซี มีการจัดบริการจ่ายเงินช่วยค่าโดยสารแก่นักเรียนที่ไปโรงเรียนชุมชนคริสต์ (parochial school) ซึ่งเป็นโรงเรียนศาสนา เกิดเป็นคดีฟ้องกันจนกระทั่งถึงศาลสูงสุด ศาลสูงสุดนั้นตัดสินว่าการจัดเงินช่วยค่ารถนั้น เป็นการจัดให้แก่เด็ก ไม่ผิด เพราะไม่ได้จัดให้แก่ศาสนา ไม่ได้จัดให้แก่โรงเรียน แต่เป็นการช่วยเหลือเด็กที่ไปโรงเรียน

อย่างไรก็ตาม คำพิพากษานี้ไม่ใช่จุดสนใจ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ในการตัดสินครั้งนี้ ศาลได้แถลงมติซึ่งยืนยันความรู้ที่น่าสนใจ มติอันนี้ศาลสูงสุดบอกว่า ต้องการเตือนใจคนอเมริกันในปัจจุบันที่ไม่รู้เรื่องเก่า ว่าทำไมจึงเกิด First Amendment นี้ขึ้นในรัฐธรรมนูญอเมริกัน

เขาบอกว่า คนอเมริกันปัจจุบันไม่รู้ความเลวร้าย ความน่าหวาดกลัว และปัญหาทางการเมือง ที่เป็นเหตุให้ต้องเขียนข้อความอันนี้ไว้ (ปี ๑๙๔๗ ก็ตั้ง ๕๔ ปีแล้ว แม้แต่ครั้งนั้นฝรั่งไม่น้อยก็ยังลืมความหลังของตัวเอง) อันนี้คือจุดสนใจ ถ้าจะพูดถึงเสรีภาพทางศาสนาของอเมริกา ต้องเล่าเรื่องอย่างนี้ด้วย โดยเฉพาะกรณีนี้ศาลสูงสุดเองเป็นผู้ออกมติไว้ จึงเป็นเรื่องที่อ้างอิงได้อย่างดีให้รู้ว่าประเทศของเขาเป็นมาอย่างไร

ศาลสูงสุดของอเมริกาเตือนคนอเมริกัน ให้รู้ที่มาของข้อบัญญัติที่แยกรัฐกับศาสนา

ขอเล่าความเป็นมาของเรื่องว่า นานมาแล้ว รัฐนิวเจอร์ซี ได้ตรากฎหมายฉบับหนึ่ง ให้อำนาจแก่โรงเรียนในท้องถิ่นที่จะวางระเบียบให้ทุนอุดหนุนค่ารถแก่เด็กที่ไปโรงเรียน คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาแห่งหนึ่ง ได้อาศัยกฎหมายนี้ กำหนดให้ผู้ปกครองเบิกเงินค่ารถประจำทาง ที่บุตรของตนได้จ่ายในการเดินทางไปโรงเรียน รวมทั้งโรงเรียนชุมชนคริสต์ด้วย

นาย อีเวอร์สัน ในฐานะที่เป็นผู้เสียภาษีคนหนึ่ง (ตามระบบพิทักษ์สิทธิ์ของสังคมอเมริกัน) ได้ฟ้องศาลว่า กฎหมายของรัฐนิวเจอร์ซีที่ยอมให้เบิกค่าโดยสารรถไปโรงเรียนชุมชนคริสต์นั้น เป็นการละเมิดอนุบัญญัติข้อ ๑ ในรัฐธรรมนูญอเมริกัน ที่ให้แยกรัฐกับศาสนา ศาลสูงสุด (the Supreme Court) ของสหรัฐฯได้วินิจฉัยใน ค.ศ. ๑๙๔๗ (พ.ศ. ๒๔๙๐) ว่ากฎหมายของรัฐนิวเจอร์ซีฉบับนั้นไม่ละเมิดรัฐธรรมนูญ เพราะเป็นการจ่ายเงินช่วยเด็ก ไม่ใช่จ่ายเงินช่วยโรงเรียน ในการพิพากษาครั้งนั้นมีข้อความแถลงมติของศาลสูงสุดตอนหนึ่งซึ่งขอคัดมาอ่านให้ฟังดังนี้

The First Amendment, as made applicable to the states by the Fourteenth...commands that a state "shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof..." These words of the First Amendment reflected in the minds of early Americans a vivid mental picture of conditions and practices which they fervently wished to stamp out in order to preserve liberty for themselves and for their posterity. Doubtless their goal has not been entirely reached; but

so far has the Nation moved toward it that the expression "law respecting an establishment of religion" probably does not so vividly remind present-day Americans of the evils, fears, and political problems that caused that expression to be written into our Bill of Rights. Whether this New Jersey law is one respecting an "establishment of religion" requires an understanding of the meaning of that language, particularly with respect to the imposition of taxes. Once again, therefore, it is not inappropriate briefly to review the background and environment of the period in which that constitutional language was fashioned and adopted.

A large proportion of the early settlers of this country came here from Europe to escape the bondage of laws which compelled them to support and attend government-favored churches. The centuries immediately before and contemporaneous with the colonization of America had been filled with turmoil, civil strife and persecutions, generated in large part by established sects determined to maintain their absolute political and religious supremacy. With the power of government supporting them, at various times and places, Catholics had persecuted Protestants, Protestants had persecuted Catholics, Protestant sects had persecuted other Protestant sects, Catholics of one shade of belief had persecuted Catholics of another shade of belief, and all of these had from time to time persecuted Jews. In efforts to force loyalty to whatever religious group happened to be on top and in league with the government of a particular time and place, men and women had been fined, cast in jail, cruelly tortured, and killed. Among the offenses for which these punishments had been inflicted were such things as speaking disrespectfully of the views of ministers of government-established churches, non-attendance at those churches, expressions of nonbelief in their doctrines, and failure to pay taxes and tithes to support them.

These practices of the old world were transplanted to, and began to thrive in, the soil of the new America. The very charters granted by the English Crown to the individuals and companies designated to make the laws which would control the destinies of the colonials authorized these individuals and companies to erect religious establishments which all, whether believers or nonbelievers, would be required to support and

attend. An exercise of this authority was accompanied by a repetition of many of the old-world practices and persecutions. Catholics found themselves hounded and proscribed because of their faith; Quakers who followed their conscience went to jail; Baptists were peculiarly obnoxious to certain dominant Protestant sects; men and women of varied faiths who happened to be in a minority in a particular locality were persecuted because they steadfastly persisted in worshipping God only as their own consciences dictated. And all of these dissenters were compelled to pay tithes and taxes to support government-sponsored churches whose ministers preached inflammatory sermons designed to strengthen and consolidate the established faith by generating a burning hatred against dissenters.

These practices became so commonplace as to shock the freedom-loving colonials into a feeling of abhorrence. The imposition of taxes to pay ministers' salaries and to build and maintain churches and church property aroused their indignation. It was these feelings which found expression in the First Amendment.

(Excerpt from the opinion of the US Supreme Court, Everson v. Board of Education,1947. *Microsoft Encarta Encyclopedia 2001*)

อ่านมติของศาลสูงสุดอเมริกา จะรู้ว่าทำไมเขาเชิดชูศาสนาหนึ่งใดไม่ได้

ขอแปลเป็นไทยแบบให้พอรู้กัน ดังนี้

อนุบัญญัติข้อ ๑ (the First Amendment ในรัฐธรรมนูญอเมริกัน) ซึ่งอาศัยอนุบัญญัติข้อ ๑๔ ให้บังคับใช้แก่บรรดารัฐทั้งหลาย...กำหนดว่า รัฐ "จะไม่ตรากฎหมายขึ้นเชิดชูสถาบันศาสนาหนึ่งใด หรือห้ามการดำเนินการโดยเสรีของศาสนานั้น..."

ถ้อยคำในอนุบัญญัติข้อ ๑ เหล่านี้ สะท้อนขึ้นมาในใจของชาวอเมริกันยุคแรก ให้เห็นมโนภาพอันเด่นชัด ที่แสดงถึงสภาพและปฏิบัติการต่างๆ ที่พวกเขามีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะขจัดให้หมดสิ้นไป เพื่อจะรักษาเสรีภาพไว้ให้แก่ตนและคนรุ่นหลัง

แน่นอนว่า จุดหมายของเขายังไม่ลุล่วงโดยสมบูรณ์ แต่กระนั้น ทั้งที่ชนชาติอเมริกันได้มุ่งหน้าสู่จุดหมายนั้นมาถึงเพียงนี้แล้ว ข้อความว่า "กฎหมายขึ้นเชิดชูสถาบันศาสนาหนึ่งใด" ก็ดูจะมิได้ช่วยให้คนอเมริกันสมัยปัจจุบันระลึกนึกเห็นได้ชัดเจนนัก ถึงความเลวร้าย ความน่าหวาดกลัว และปัญหาต่างๆ ทางการเมือง ที่เป็นเหตุให้ต้องเขียนข้อความนั้นไว้ในสิทธิบรรณของเรา (Bill of Rights=*อนุบัญญัติ ๑๐ ข้อแรก ในรัฐธรรมนูญอเมริกัน*) กฎหมายของรัฐนิวเจอร์ซีนี้จะเป็นกฎหมายที่เชิดชูสถาบันศาสนาหรือไม่ จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจในความหมายของข้อความที่บัญญัติไว้นั้น โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการเรียกเก็บภาษี

เพราะฉะนั้น จึงมิเป็นการไม่เหมาะสมที่จะมาทบทวนกันดูอีกวาระหนึ่งโดยสังเขป ให้เห็นภูมิหลังและสภาพแวดล้อมของยุคสมัย ที่ข้อความในรัฐธรรมนูญส่วนนั้นได้ถูกสรรแต่งขึ้นและยอมรับให้ปฏิบัติกันมา

เหล่าชนผู้มาตั้งถิ่นฐานในประเทศนี้ยุคแรกๆ นั้น จำนวนมากทีเดียว มาประเทศนี้จากยุโรป เพื่อหลบหนีจากข้อกำหนดของกฎหมาย ที่บังคับเขาให้อุปถัมภ์บำรุงและเข้าร่วมกิจกรรมของนิกายศาสนาที่รัฐบาลอุปถัมภ์บำรุง

หลายศตวรรษก่อนหน้านั้น รวมทั้งในยุคสมัยเดียวกับที่อเมริกาเป็นอาณานิคม เต็มไปด้วยความปั่นป่วน การวิวาทขัดแย้งวุ่นวายของประชาชน และการห้ำหั่นบีฑากัน ซึ่งโดยส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากนิกายที่รัฐยกขึ้นสถาปนา ซึ่งมีความมุ่งมั่นที่จะรักษาความยิ่งใหญ่ทางศาสนาและการเมืองของตนไว้ให้เด็ดขาด

ด้วยอำนาจของรัฐบาลที่ส่งเสริมสนับสนุนนิกายศาสนานั้นๆ ในต่างกาละ ต่างเทศะ พวกคาทอลิกก็ห้ำหั่นบีฑาพวกโปรเตสแตนต์ พวกโปรเตสแตนต์ก็ห้ำหั่นบีฑาพวกคาทอลิก พวกโปรเตสแตนต์นิกายโน้นก็ห้ำหั่นโปรเตสแตนต์ที่ต่างนิกายอื่นๆ พวกคาทอลิกสายความเชื่อหนึ่ง ก็ห้ำหั่นบีฑาพวกคาทอลิกอีกสายความเชื่อหนึ่ง แล้วทุกนิกายเหล่านี้ (ทั้งโปรเตสแตนต์ ทั้งคาทอลิก) ก็ได้ห้ำหั่นบีฑาพวกยิวเป็นคราวๆ

ด้วยความพยายามที่จะบังคับให้จงรักภักดีต่อนิกายศาสนาที่ได้ขึ้นมาเป็นนิกายที่สูงสุดและเข้าพวกกับรัฐบาลในยุคสมัยนั้นๆ ชายหญิงทั้งหลายได้ถูก

ปรับสินไหม ได้ถูกจับขังคุก ได้ถูกทรมานอย่างโหดร้าย และถูกสังหาร ในบรรดาความผิดทั้งหลายที่คนเหล่านี้ถูกลงโทษ ก็เช่นการพูดโดยไม่เคารพต่อความคิดเห็นของอาจารย์สอนศาสนาในนิกายที่รัฐบาลอุ้มชู การไม่ไปร่วมกิจกรรมของนิกายเหล่านั้น การแสดงความไม่เชื่อในคำสอนของอาจารย์สอนศาสนาเหล่านั้น และการที่มิได้ยอมเสียภาษีรัฐและภาษีศาสนาเพื่ออุปถัมภ์บำรุงนิกายศาสนานั้น

ปฏิบัติการเหล่านี้ที่มีในโลกเก่า คือยุโรป ได้ถูกนำมาปลูกฝังลงและเริ่มจะแพร่ขยายไปในผืนแผ่นดินอเมริกาใหม่ กฎบัตรกฎหมายทั้งหลายที่มหากษัตริย์ของอังกฤษได้พระราชทานบรมราชานุญาตแก่บุคคลและบริษัททั้งหลาย ซึ่งได้กำหนดให้เอกชนและบริษัทเหล่านั้น ตรากฎหมายขึ้นมาบังคับควบคุมชะตากรรมของชาวอาณานิคม ก็ได้ให้อำนาจแก่เอกชนและบริษัทเหล่านี้ที่จะสร้างศาสนสถาน ซึ่งทุกคน ไม่ว่าจะเชื่อถือหรือไม่ จะต้องอุปถัมภ์บำรุงและร่วมกิจกรรม

การดำเนินการให้เป็นไปตามอำนาจนี้ พ่วงมาด้วยการนำเอาวิธีปฏิบัติต่างๆ และการห้ำหั่นบีฑาของโลกเก่า (ยุโรป) มากมายหลายอย่างมาใช้ซ้ำอีก พวกคาทอลิกพบว่าตัวเองถูกตามล่าและถูกประณามหยามเหยียดเพราะเหตุแห่งความเชื่อของตน พวกเควก-เกอรส์ผู้ดำเนินตามจิตสำนึกของตน ก็ต้องเข้าคุกไป

พวกแบบติสต์ก็เสี่ยงอันตรายเป็นพิเศษจากพวกโปรเตสแตนต์บางนิกายที่เป็นใหญ่ ชายหญิงที่นับถือศาสนาต่างๆ ซึ่งบังเอิญเป็นชนส่วนน้อยในบางถิ่นบางที่ก็ถูกห้ำหั่นบีฑา เพราะเหตุที่ยืนหยัดในการบูชาพระผู้เป็นเจ้าตามแนวทางที่จิตสำนึกของตนกำหนดนำ

ผู้ที่มีความคิดเห็นผิดแผกแตกแยกออกไปเหล่านี้ ถูกบังคับให้ต้องเสียภาษีศาสนาและภาษีบ้านเมืองเพื่อเอามาอุปถัมภ์บำรุงนิกายศาสนาที่รัฐอุ้มชู ซึ่งมีศาสนาจารย์ไปเที่ยวเทศนาคำสอนอันแสบร้อน ที่มุ่งจะเสริมสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้แก่นิกายของตนด้วยการก่อให้เกิดความชิงชังอย่างร้อนแรงแก่ผู้ที่คิดผิดแผกออกไป

ปฏิบัติการเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งสามัญดาษดื่นถึงขั้นที่สร้างความหวาดผวาแก่ชาวอาณานิคมผู้รักเสรีภาพ จนเกิดเป็นความรู้สึกขยาดเขยง การเรียกเก็บภาษีเพื่อเอามาจ่ายเป็นเงินเดือนของอาจารย์สอนศาสนาและมาก่อสร้างดูแลรักษาโบสถ์ พร้อมทั้งทรัพย์สินของโบสถ์เหล่านี้ ก่อให้เกิดความขุ่นข้องหมองใจแก่ชาวอาณานิคมเหล่านั้น ความรู้สึกเหล่านี้แหละ ที่แสดงออกมาเป็นข้อความในอนุบัญญัติข้อ ๑ (First Amendment)

[ข้อความตอนหนึ่งจากมติของศาลสูงสุด คดีอีเวอร์สันเป็นโจทก์ฟ้องคณะกรรมการการศึกษา ค.ศ. ๑๙๔๗, *Microsoft Encarta Encyclopedia 2001*]

นี่คือประวัติศาสตร์ความเป็นไปของสังคมอเมริกัน ซึ่งเป็นคนละเรื่องกันเลยกับของเรา ฉะนั้นถ้าเราจะไปเอาแนวคิดนี้มาใช้มันก็ไปกันไม่ได้ คือเท่ากับไปเอาปัญหาของเขามาใส่ตัว แล้วทิ้งของดีของตนหรือประโยชน์ที่ตัวควรจะได้

เสรีภาพของอเมริกา เพื่อให้ศาสนาไม่รังแกกัน
เสรีภาพของไทย เพื่อให้ต่างศาสนาสามัคคีกัน

ว่ากันว่าอเมริกามีเสรีภาพทางศาสนา จริงอยู่ ถ้าเทียบกับประเทศทั้งหลายทั่วไป เขามีเสรีภาพทางศาสนามาก แต่ถ้าเทียบกับไทย เราพูดได้เลยว่าอเมริกาเป็นประเทศที่ค่อนข้างขาดเสรีภาพทางศาสนา

ในเมืองไทยเรานั้น ใครจะแจกเงินเพื่อล่อให้นับถือศาสนาของเขาก็แจกไป รอบพุทธมณฑลปีที่แล้วทางคริสต์ไม่รู้นึกอย่างไรเอาป้ายเผยแพร่ศาสนาไปติดตามต้นไม้ ตามเสาไฟฟ้า บนถนนรอบพุทธมณฑล แล้วข้างวัดก็ไปติดที่ต้นไม้ เราก็ไม่ว่าอะไร ป้ายเผยแพร่ศาสนาคริสต์นี้ ติดตามริมถนนกระทั่งบนเขาสูงในเชียงราย ก็ตามสบาย ใช่ไหม ของไทยเราพื้นฐานมีเสรีภาพทางศาสนามากอยู่แล้ว จึงไม่ว่าอะไรใคร ปล่อยกันตามสบายจนถึงขนาดที่ว่า คนศาสนาอื่นเขาอดรนทนไม่ได้

ขอเล่าให้ฟังว่า เมื่อหลายปีก่อน มีชาวยิวคนหนึ่งไปหาอาตมาที่วัดตั้งแต่อยู่ในเมือง คนยิวคนนี้มาบอกว่า เขาไปทำงานอยู่ที่โรงพยาบาลคริสต์แห่งหนึ่งในภาคเหนือ ไม่ต้องระบุชื่อ เพราะตามภรรยาของเขาที่มาทำวิจัยที่นั่น เขาได้เห็นอยู่ตลอดเรื่อยเลย

ศาสนาจารย์คริสต์ชักจูงคนไทยให้นับถือศาสนาด้วยการให้สิ่งล่อให้เงิน ให้ของอะไรต่างๆ เขาบอกว่าในประเทศของเขาจะทำอย่างนั้นไม่ได้ ทำไมในประเทศไทยจึงปล่อยให้ทำกันอย่างนี้ เราก็รู้ว่าคนศาสนาอื่นเขาไม่ยอมหรอกแบบนี้ คือคนไทยเราเปิดกว้างมากจนกระทั่งว่าไม่มีขอบเขตก็ว่าได้ เลยกลายเป็นปล่อยปละละเลย เพราะฉะนั้น ถ้าพูดในแง่เสรีภาพทางศาสนานี่ ของเราไม่ได้มีปัญหาเลย

จากอดีตสืบมา ทางใต้ของประเทศไทยเรา ชาวพุทธกับชาวมุสลิมอยู่กันได้ดี มีคนใต้เล่าให้ฟังถึงขนาดที่ว่า เวลาชาวมุสลิมสร้างมัสยิด คนพุทธไปช่วยสร้าง แล้วเวลาชาวพุทธสร้างโบสถ์ชาวมุสลิมก็มาช่วยสร้าง มีน้ำใจต่อกัน อยู่กันอย่างสงบสบาย แต่ตอนหลังนี้ชักมีเสียงไม่น่าสบายใจเข้ามา

เมื่อ ๓-๔ ปีก่อน มีพระที่นราธิวาสเข้ามา ท่านวิตกกังวลเป็นห่วงมาก ท่านบอกว่า สมัยท่านเรียนหนังสือ เด็กพุทธเด็กมุสลิมเรียนด้วยกันหมด เป็นเพื่อน รู้จักกันสนิทสนม แต่มายุคนี้แยกกันเรียน ตั้งแต่ในชั้นประถม เพราะฉะนั้นก็เลยกลายเป็นคนละพวกไป ท่านห่วงใยว่าต่อไปจะเกิดอะไรขึ้น สภาพที่ดีของเรานี้ทำไมเราไม่ดูแล แล้วมันหายไปได้อย่างไร เราต้องสืบสาวเหตุ แล้วคิดหาทางว่าจะฟื้นฟูได้อย่างไร อันนี้เป็นเรื่องสำคัญกว่าที่จะไปดูปัญหาของอเมริกันแล้วจะเอามาใช้ ซึ่งเป็นคนละเรื่องกันเลย เป็นอันว่าปัญหาของเรานี้ เป็นคนละอย่างกับเขา

ย้อนอดีตไปไกลอีกหน่อย ในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นายพลฟอร์บัง ชาวฝรั่งเศส มารับราชการที่กรุง

ศรีอยุธยาตั้งหลายปี เมื่อกลับไปแล้ว ไปกราบทูลพระเจ้าหลุยส์บ้าง เล่าให้บาทหลวงฟังบ้าง บอกว่าเมืองไทยนี้ บาทหลวงจะไปสอนอย่างไรก็สอนไปเถิด เขาเล่าว่าบาทหลวงไปติเตียนพระพุทธศาสนากับพระด้วย พระท่านว่าอย่างไรรู้ไหม ท่านบอกว่า อาตมาว่าศาสนาของท่านก็ดี แต่ทำไมท่านไม่ว่าศาสนาของฉันดีบ้างนะ ถ้าเป็นเมืองฝรั่งสมัยนั้น ใครไปว่าอย่างนั้น รบกันตายฆ่ากันตาย นายพลฟอร์บังยังเล่าด้วยว่า บาทหลวงไปเทศนาสอนชาวบ้าน ชาวพุทธก็มานั่งฟัง บอกว่า เขานั่งฟังเหมือนกับฟังนิทาน ไม่ถือสาอะไร นั่นคือชาวพุทธไม่ได้รังเกียจใคร

ควรพูดให้ชัดขึ้นอีกหน่อยว่า เสรีภาพทางศาสนาของอเมริกันเป็นเสรีภาพเชิงลบ เป็นเรื่องของการที่จะไม่รุกล้ำกัน ไม่ละเมิดกัน ไม่ให้มาขัดแย้งกัน ต้องมีการบัญญัติห้ามกัน ตั้งข้อกำหนดต่างๆ แล้วก็ยังระแวงกัน หวาดกัน อึดอัดกัน เอาแค่ให้มี tolerance อดใจไว้และทนกันได้ แต่ของเราว่ากันตามสบาย ชาวพุทธจะไปงานอะไร ไปโบสถ์คริสต์ ไปมัสยิดก็ไป ให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ร่วมมือกันได้ มีไมตรี และช่วยเหลือกัน คือไม่มีปัญหาอยู่แล้ว เราจะเอาปัญหาเข้ามาทำไม

เรื่องที่เราควรคิดนั้นอยู่ที่ว่า เราทำอย่างไรจะเอาสิ่งดีที่เรามีหรือของดีของเราออกมาใช้ประโยชน์ ให้ได้ผลดีแก่ประเทศชาติสังคม และเป็นแบบอย่างแก่ชาวโลกเขาบ้าง

เบื้องหลังอเมริกาที่ร.ร.ต้องไม่สอนศาสนา กับความจริงของไทยที่ต้องเข้าใจพระพุทธศาสนา

การสอนศาสนานั้นมีสามแบบ คือ

๑. *สอนเป็นข้อมูลวิชาการ* โรงเรียนอเมริกันสอนเรื่องศาสนาได้ตามหลักข้อนี้ และคงเป็นแบบนี้กระมังที่สงสัยกันว่ากำลังมีการคิดที่จะจัดให้มีให้เป็นขึ้นในเมืองไทย คือสอนเป็นข้อมูลให้รู้ไว้ว่า ศาสนานั้นเกิดที่ไหน มีศาสดาชื่ออะไร มีคัมภีร์ชื่ออะไร

๒. *สอนเพื่อให้นับถือ* คือ convert ตามประเพณีแต่เดิมมา หรือตามหลักศาสนาของฝรั่งนี่ เขาคิดได้อย่างเดียวว่า ถ้าสอนศาสนา ก็หมายถึงว่าจะต้องเป็นการ convert คือเอาคนไปเข้ารีตเวลาไปฟังพวกฝรั่ง ถ้าเราไม่รู้ทันก็อาจจะคิดว่าเขาพูดแบบที่สาม แต่ที่จริงเป็นความคิดพื้นฐานคนละแบบ ซึ่งของเราไม่เป็นอย่างที่เขาคิด

๓. *สอนเพื่อฝึกอบรมให้เป็นคนดี* ข้อที่สามนี้ไม่ค่อยมีในความคิดของฝรั่ง เพราะเขานึกว่าสอนศาสนาก็มุ่งในข้อ ๒ ส่วนข้อ ๓ นี้เป็นการสอนจริยธรรม (ระบบความคิดแยกส่วน)

ต่างจากของเราซึ่งมุ่งที่ข้อสาม การสอนศาสนากับจริยธรรมไม่ใช่เรื่องคนละอย่าง (แต่เดิมมาคำว่าจริยธรรมเราก็ไม่มีใช้ เพิ่งบัญญัติตามฝรั่งเมื่อราว ๓๐ ปีนี่เอง)

สภาพของเราก็ไม่เหมือนเขา มีปัญหาหลายอย่างที่เป็นเรื่องเฉพาะของเขา แต่ในแง่การสอนนี่ก็เป็นอันว่า แนวการสอนและความมุ่งหมายคนละอย่าง ฝรั่งนั้นในเมื่อแกมุ่งไปในทางที่จะ

convert ก็ทำให้มีปัญหากัน ศาสนาเดียวกันแต่ต่างนิกายก็ระแวงกันขัดแย้งกัน เมื่อแกไม่มีทางออก แกก็หันไปทางจริยธรรมสากลจะสร้างสิ่งที่เรียกว่า universal ethics ขึ้นมา ซึ่งเป็นการพยายามประนีประนอม แล้วก็ไม่ได้ผลอะไร คิดว่าเท่าที่ผ่านมา universal ethics ไม่มีอะไรที่จะยึดโยงลึกซึ้งลงไปในจิตใจของคนได้ อันนี้เป็นข้อที่จะต้องรู้ว่าเราสอนศาสนากันเพื่ออะไร ตอนนี้ถ้าเมืองไทยจะมาคิดสอนศาสนาให้เป็นข้อมูลวิชาการ หรือจะสอนจริยธรรมสากลแทน ก็จบเท่านั้นเอง

ปัญหาไทยกับสหรัฐฯ ที่ว่าเป็นคนละอย่างนี่ ที่เป็นเรื่องหลักก็คือ ในสหรัฐฯ ศาสนิกแตกแยกกัน ทั้งที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาเดียวกัน คือศาสนาคริสต์ (อเมริกันนับถือคริสต์ประมาณ ๘๕%) ส่วนใหญ่เป็นนิกายโปรเตสแตนต์ มีคาทอลิกเป็นส่วนน้อยราว ๒๐ % แต่ชาวคริสต์ส่วนใหญ่ที่ว่าเป็นโปรเตสแตนต์นั้น พอดูลึกเข้าไปปรากฏว่าแยกเป็นนิกายเล็กนิกายน้อยมากมาย นับเฉพาะที่มีผู้นับถือเกิน ๕,๐๐๐ คน และมีโบสถ์หรือศาสนสถานตั้งแต่ ๕๐ แห่งขึ้นไป มีรวมแล้วราว ๑๔๔ นิกายย่อย และในจำนวน ๑๔๔ นิกายย่อยนั้น ที่มีสมาชิกเกิน ๓ ล้านคนมีเพียง ๗ นิกายเท่านั้นเอง และนิกายย่อยที่มีสมาชิกมากที่สุดก็ไม่ถึง ๙ ล้านคน

ข้อสำคัญก็คือความแตกแยกแย่งชิงกัน ไม่เฉพาะระหว่างโปรเตสแตนต์กับคาทอลิกเท่านั้น แค่โปรเตสแตนต์นิกายย่อยที่มากมายนั้นก็สอนไม่เหมือนกัน ตีความหลักไม่เหมือนกัน ยอมกันไม่ได้ และกลัวจะแย่งจะข่มเหงกัน หวาดระแวงกัน กลัวอีกนิกายหนึ่งจะมา convert คนของตัวไป แต่ของเรานี้ไม่มีปัญหาอย่างนั้น

เพราะคนส่วนใหญ่ ทั้งจังหวัด ทั้งภาคนับถือศาสนาเดียวกัน สอนหลักการเดียวกัน มีข้อแตกต่างก็ว่ากันได้ เถียงกันได้ เป็นเรื่องปลีกย่อย แต่ปัญหาของเราอยู่ที่ว่า คนที่ว่านับถือพระพุทธศาสนานั้นไม่รู้จักศาสนาที่ตนนับถือ ฉะนั้นการสอนพุทธศาสนาในเมืองไทยจึงมีวัตถุประสงค์อีกแบบหนึ่งที่ต่างจากฝรั่ง คือ

๑. สอนเพื่ออบรมคนให้เป็นคนดี

๒.สอนในฐานะที่เขาเป็นพุทธศาสนิกชน ให้รู้จักพระพุทธศาสนาที่เขานับถืออยู่แล้ว

เราสอนให้ชาวพุทธรู้จักศาสนาของเขา ไม่ใช่ปล่อยให้นับถือแล้วไม่รู้เรื่องรู้ราว ซึ่งจะทำให้สูญเสียประโยชน์ที่พึงได้ ทั้งแก่ตัวของเขาเอง และของสังคมประเทศชาติ เราไม่ได้สอนเพื่อจะไป convert แนวคิดของฝรั่งกับของเราต่างกันคนละเรื่องละราว สภาพแวดล้อมก็ไม่เหมือนกัน ฉะนั้น นอกจากต้องรู้จักฝรั่งให้เพียงพอแล้ว ก็ต้องทำความเข้าใจในเรื่องสังคมของตัวเองให้ดี

พร้อมกันนั้นต้องชัดว่าปัญหานี้ไม่ใช่เรื่องระหว่างศาสนา แต่เป็นเรื่องของการช่วยให้ประชาชนและสังคมประเทศชาติได้รับประโยชน์จากศาสนาโดยถูกต้อง และเป็นการส่งเสริมศาสนาให้ถูกทาง โดยสอดคล้องกับความเป็นจริง อย่างที่พูดแล้วว่าเราไม่ได้มีปัญหาอย่างอเมริกาเลย

คนไทยเป็นพุทธศาสนิก ๙๔–๙๕% ก็แทบจะทั้งประเทศอยู่แล้ว แต่ไม่ใช่แค่นั้น ที่ว่า ๙๔–๙๕% นั้นเป็นตัวเลขรวมเฉลี่ย ไม่ใช่ว่าจังหวัดนั้นก็ ๙๕% จังหวัดนี้ก็ ๙๕% แต่ที่จริงในจังหวัดทั้งหลายค่อนประเทศ คนนับถือพุทธหมดหรือแทบหมดทั้ง ๑๐๐% ปัญหา

ของเราคือทำอย่างไรจะให้พุทธศาสนิกชนรู้จักศาสนาที่ตนนับถือและปฏิบัติได้ถูกต้อง นี่คือเหตุผลสำคัญที่เราต้องสอนพุทธศาสนาในภาวะอย่างนี้ ถ้าโรงเรียนไม่สอนพระพุทธศาสนานั่นสิ จึงจะเป็นเรื่องแปลกประหลาด

คิดให้ชัด สอนศาสนาอย่างไรก่อปัญหาปิดกั้นปัญญา สอนศาสนาอย่างไร ปัญญาพิพัฒน์ ชีวิตและสังคมวัฒนา

อีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ได้ยินว่าจะมีการหลอมรวมหลักศาสนาต่างๆ มาใช้แบบบูรณาการ หนังสือพิมพ์ลงเมื่อวานนี้ มีบางท่านส่งมาให้อ่าน ถ่ายจากหนังสือพิมพ์ (แต่ไม่บอกว่าฉบับใด)หัวข่าวว่า "**หลอมหลักทุกศาสนาเข้ากับหลักสูตรสามัญ...**" ดูข้อความยังกำกวมอยู่ น่าจะให้ชัดว่ามุ่งความหมายว่าอย่างไร

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ไม่ทราบ

พระธรรมปิฎก เรื่องนี้ถ้าจริงอย่างที่มีการวิจารณ์กัน จะมีผลต่อไประยะยาว เพราะฉะนั้นจึงขอถือโอกาสพูดนิดหน่อย ถ้าหลอมรวมหลักศาสนา *หนึ่ง* ศาสนาแห่งศรัทธาเขาไม่ยอม เพราะเขาถือของเขาตายตัว แต่ *สอง* กลายเป็นว่าเราจะตั้งศาสนาใหม่ เพราะว่าเมื่อเอาคำสอนจริยธรรมมารวมกัน เราก็เหมือนเป็นศาสดาที่ตั้งศาสนาขึ้นมาใหม่ เป็นการลบหลู่ศาสดาของศาสนานั้นๆ เพราะว่าศาสดาของแต่ละศาสนาท่านก็มีเหตุผลของท่าน ว่าทำไมท่านจึงต้องตั้งศาสนานี้ขึ้น เช่น ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าคนอินเดียมัวบูชายัญ ถือวรรณะกันอยู่ มัวแต่ถือพระเวท ทำให้

ผูกขาดการศึกษาเฉพาะบางวรรณะ คนไม่รู้จักพึ่งตนเอง ไม่ฝึกตน เป็นต้น พระองค์จึงทรงสอนหลักธรรมขึ้นใหม่ ศาสนาต่างๆ จึงมีเอกลักษณ์ของตนเอง ถ้าเราจะหลอมรวมหลักศาสนา ก็คือเรามีแนวคิดอย่างหนึ่ง ได้แก่แนวคิดหลอมราม เมื่อทำไปตามแนวคิดนั้น ก็เลยกลายเป็นศาสนาใหม่ที่ไม่เกิดจากประสบการณ์จริง

ทีนี้เราหลอมรวมหลักศาสนา คิดว่าจะให้เป็นบูรณาการ คือ integration แต่กลายเป็นการทำลาย integrity คือทำลายบูรณภาพของศาสนา ซึ่งเป็นการแน่นอนว่า ศาสนาจะสูญเสีย integrity คือเสียบูรณภาพไปเลย

พร้อมนั้นที่บอกว่าเราทำให้เป็นจริยธรรมสากล มันก็เป็น doctrine หรือหลักลัทธิที่คลุกเคล้าขึ้นใหม่ พอเอาไปสอนเด็กก็กลายเป็น indoctrinate คือปลูกฝังลัทธิบอกว่าจะหนี indoctrination ไปๆ มาๆ กลายเป็นว่าตัวทำ indoctrination เสียเอง

อีกอย่างที่สำคัญมากคือ จะเป็นการปิดกั้นเสรีภาพทางปัญญา เพราะเราไปจัดจริยธรรมสำเร็จรูปให้แก เด็กแทนที่จะใช้ปัญญาเป็นอิสระ สืบค้นหาเหตุผลว่าทำไมจึงต้องมีคุณธรรมข้อนี้ๆ การใช้ปัญญาก็ไม่มี

ตามปกตินั้น ในศาสนาต่างๆ แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันก็ไม่เหมือนกัน เอาง่ายๆ อย่างการมองโลกมองธรรมชาติ ของคริสต์เขามองว่าพระเจ้าสร้างพืชพันธุ์ธัญญาหาร สิงสาราสัตว์ มาให้เป็นอาหารของมนุษย์ และให้มนุษย์มี dominion คือมีอำนาจบังคับสิ่งเหล่านี้ ฝรั่งจึงถือว่ามนุษย์มีสิทธิจัดการกับธรรมชาติได้ตามชอบใจ

แต่ต่อมาตอนนี้เกิดปัญหาธรรมชาติแวดล้อมเสีย ฝรั่งก็ติ

เตียนกันว่า เป็นเพราะศาสนาและปรัชญาของพวกตนสอนให้เชื่อมาผิดๆ ทีนี้จะหาทางออก ทำอย่างไรดี แกก็เก่งเหมือนกัน คนรุ่นใหม่ อย่างนายอัล กอร์ ซึ่งเป็นรองประธานาธิบดีคนที่แล้ว คนสายนี้ได้ตีความใหม่ว่า อันที่จริงไม่ใช่อย่างที่เชื่อกันมาหรอก ฝรั่งปฏิบัติกันมาผิดเอง พระเจ้าไม่ได้ต้องการอย่างนั้น

เขาตีความกันใหม่ว่า ที่พระเจ้าได้สร้างสิงสาราสัตว์ และพืชพันธุ์ธัญญาหารมา และให้มนุษย์มี dominion เหนือสิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่หมายความว่าให้มนุษย์จัดการตามความชอบใจของตน แต่หมายความว่าพระเป็นเจ้าทรงมอบให้มนุษย์มีอำนาจที่จะได้ช่วยดูแลสิ่งเหล่านั้นแทนหูแทนตาของพระเจ้า คือสิ่งที่สร้างมานั้นเป็นสมบัติของพระเจ้า แล้วพระองค์ให้มนุษย์มี dominion แปลว่ามีอำนาจควบคุม จะได้ช่วยดูแล แต่เป็นการดูแลไว้ให้พระเจ้านะ เพราะฉะนั้นจะต้องรักษาให้ดี แนวคิดนี้เขาเรียกว่า stewardship of nature (การเป็นผู้ดูแลธรรมชาติต่างหูต่างตาของพระผู้เป็นเจ้า) นี่แหละฝรั่งก็หาทางออกไป

หันมาดูแนวคิดของเราไปคนละทางกับของฝรั่ง คือเรามองว่าสิ่งทั้งหลายเป็นรูปธรรมและนามธรรม มีอยู่ตามธรรมดา ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ก็อยู่ในระบบของธรรมชาติ จะเรียกว่าโลกหรือจักรภพก็ตาม ล้วนอยู่ในระบบความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยแก่กัน เพราะฉะนั้นจึงมีผลกระทบต่อกัน แต่มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกฝนพัฒนาได้ เพราะฉะนั้นเราจึงถือโอกาสพัฒนามนุษย์ที่เป็นสัตว์ที่ฝึกได้นี้ ให้มีคุณภาพดี เพื่อให้มนุษย์นั้นสามารถช่วยทำให้ระบบความสัมพันธ์นั้นดีขึ้น เกื้อกูลกัน และอยู่กันได้ดีขึ้น

นี่เป็นตัวอย่างของแนวคิดที่ต่างกันไปคนละอย่าง ซึ่งมีเรื่องที่ต้องศึกษามาก ในการศึกษานั้นถ้าไปทำแบบเอาหลักอะไรๆ มาหลอมรวมกัน ก็กลายเป็นหลอมไปตามความคิดของคนที่ทำการหลอมนั่นแหละ ก็กลายเป็นการปิดกั้นปัญญาไป แทนที่จะรู้เหตุรู้ผล รู้อะไร ก็เลยได้แค่ถูก indoctrinate (ยัดเยียดหลักลัทธิ)

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น เมตตา ความรัก ก็คนละแบบ ของฝรั่งความรักเป็น emotion ของเราบอกว่า เมตตาต้องมากับปัญญา ต้องรู้ว่าทำไมจึงต้องมีเมตตา เพราะเขาเกิดแก่เจ็บตายเหมือนกับเรา เป็นเพื่อนร่วมโลก มนุษย์สัตว์ทุกชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์ทั้งนั้น ฉะนั้นการฆ่ากันเบียดเบียนกันจึงไม่ควรทำ แต่ควรรักกัน ช่วยเหลือกัน เด็กจะต้องเรียนศาสนาแบบมีปัญญา รู้จักใช้ความคิดสืบค้น การจัดการศึกษาศาสนาจึงเป็นเรื่องที่ต้องมีความรู้ความเข้าใจ ไม่ใช่ศรัทธาอย่างเดียว

ทำไมเราไม่ปฏิบัติการเชิงรุกบ้าง ฝรั่งมีดีจุดนี้ แต่ด้อยจุดนั้น เรามีดีอันนี้ทำไมไม่เอาขึ้นมาจัดทำส่งเสริมให้เห็นเป็นตัวอย่าง ให้โลกมองเห็นทางออกจากปัญหาที่ติดตันกันอยู่ แม้แต่อเมริกาก็ควรต้องเอาอย่างเราในเรื่องเสรีภาพทางศาสนา เพราะเสรีภาพทางศาสนาของเราเป็นเชิงบวก ไม่ใช่เชิงลบแบบของอเมริกัน เรื่องนี้เราไม่ได้สนใจศึกษาตัวเอง ต้องตื่นตัวกันขึ้นมาศึกษา

นอกจากนั้น เรื่องของเราบางอย่างที่ปัจจุบันปล่อยให้เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา อย่างเด็กมุสลิมกับพุทธในภาคใต้ ทำไมต้องแยกกันเรียน ทำไมเรียนด้วยกันแบบเก่าไม่ได้ เกิดอะไรขึ้น เราเดินหน้าเขวมาผิดทางใช่ไหม แล้วเรามีการขยับเขยื้อนในทิศทางที่จะแก้

ปัญหาสังคมแบบนี้ไหม หรือเอาแต่รูปแบบ จะเอากฎหมายเข้าว่าตามหลัก the rule of law แต่แค่นั้นไม่พอหรอก

จะเห็นว่าอเมริกันแก้ปัญหาแค่ผิวดำผิวขาวแตกแยกกัน ก็แก้ไม่ตก เพราะจะเอาแต่ด้านกฎหมาย ถ้าคนไม่รักกัน ก็ไม่มีทางสำเร็จ ช่องว่างก็จะกว้างออกไปเรื่อยๆ ต้องเอาจิตใจด้วย เรื่องนี้เราจะต้องมาช่วยกันให้ความรู้สร้างความเข้าใจกันให้มากๆ เพราะเป็นเรื่องที่เราปล่อยปละละเลยมานาน ไม่ได้มองตัวเองเลย

น่าจะเอาจุดหมายที่ชอบธรรมขึ้นตั้ง แล้ววางระบบแบบแผนหรือรูปแบบให้สนองจุดหมายนั้นให้ดีที่สุด จุดหมายนี้คือประโยชน์สุขของชีวิตและสังคม แต่ให้เป็นจุดหมายที่ชอบธรรม ไม่มีการรังแกใคร เรื่องคนส่วนใหญ่ส่วนน้อยก็ทำให้ได้ด้วยกัน หรือต่างคนต่างได้ เช่น วิธียกเว้น อะไรอย่างนี้ คือไม่ให้สูญเสียประโยชน์ที่ควรจะได้ คนส่วนใหญ่ก็ไม่ให้เสีย คนส่วนน้อยก็ต้องไม่เสีย ไม่ใช่ว่าขัดกันติดตัน แล้วทำไม่ได้ แต่เราต้องมีทางออก ไม่ใช่ว่าเห็นแก่คนส่วนน้อยสิบคนแล้วคนห้าพันคนสูญเสียประโยชน์ อย่างนี้ไม่ถูก ต้องให้คนห้าพันได้ประโยชน์เป็นหลักขึ้นมาแล้ว ก็จัดให้คนสิบคนได้ประโยชน์ที่เหมาะสมกับเขา ไม่ได้ทอดทิ้งใคร

อีกปัญหาหนึ่งคือ บางทีติดรูปแบบ อย่างเรื่องประชาธิปไตยในเรื่องเสรีภาพทางศาสนา ก็มาติดเรื่องกฎเกณฑ์กติกา ซึ่งกลายเป็นเรื่องไม่มีชีวิตชีวา แล้วก็เป็น negative คือเป็นด้านลบไปหมด มองข้ามความเป็นจริงของภาวะแวดล้อมและภูมิหลังของกรณีนั้นๆ ตลอดจนลืมความมุ่งหมายที่แท้ของเรื่องที่จะทำ เราต้องมาช่วยกันคิดให้จริงจังและให้ชัดเจนในเรื่องเหล่านี้

ถึงเวลา ตื่นขึ้นมา มองให้กว้างไกล ตั้งจุดหมายให้ชัด และไม่ประมาทเร่งรัดทำ

ขอพูดจุดสุดท้ายว่า ในเมื่อการทำงานครั้งนี้ได้เกิดปัญหาขึ้นกับการพระศาสนาและคณะสงฆ์แล้ว เราก็ไม่ใช่แค่ว่ามาแก้ปัญหานั้นให้หมดไป ไม่ใช่เท่านั้น แต่จะต้องมองไปในระยะยาว และมุ่งให้บรรลุจุดหมายที่จะให้สถาบันพระศาสนามีประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ต้องมุ่งไปให้ถึงนั่น

เราจะเห็นว่า จากการที่ไม่รู้ไม่เข้าใจกัน ไม่ประสานกัน และการปล่อยองค์กรให้อ่อนแอ ก็จึงได้มีปัญหาต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดผลเสียแก่คณะสงฆ์เองและสังคมส่วนรวมอย่างไร เมื่อปัญหาเกิดขึ้นครั้งนี้ ในแง่หนึ่งก็เหมือนเป็นภัยอันตรายที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งทางด้านพระศาสนาและคณะสงฆ์จะต้องตื่นขึ้นมา และมาฟื้นฟูตัวเองให้จริงจัง เพื่อป้องกันภัยข้างหน้าไม่ให้เกิดขึ้นอีก

การเกิดปัญหาที่ว่านี้ ไม่ได้หมายความว่าเป็นความมุ่งร้ายอะไร อย่างที่พูดแล้วว่าบางทีเราทำไปด้วยหวังดี แต่เพราะเราแยกกัน ไม่ค่อยรู้เรื่องอะไรต่อกัน ทำให้ห่างเหินและเกิดความผิดพลาดโดยไม่ได้ตั้งใจขึ้นมา

นี่แหละเท่ากับเป็นสัญญาณเตือนภัยว่า ต้องรีบตื่นตัวขึ้นมาปรับปรุงแก้ไข มิฉะนั้นก็จะทิ้งให้มีช่องว่างไว้อีก แล้วปัญหาหรือภัยที่เกิดจากความไม่รู้โดยไม่ได้ตั้งใจ ก็จะเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าและคงจะร้ายแรงขึ้นด้วย

ฉะนั้นจุดสำคัญก็คือต้องถือโอกาสนี้เป็นจุดเริ่ม เหมือนเป็นเครื่องเตือนใจว่า แย่มานานแล้วนะ เอาจริงเอาจังเสียที เร่งฟื้นฟูทำให้เข้มแข็ง ให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนและสังคมประเทศชาติได้จริงๆ เสียที อาตมาขอโอกาสฝากไว้เท่านี้ ขออนุโมทนา

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ขอนมัสการพระเดชพระคุณนะครับ สิ่งที่พระเดชพระคุณพูดมานี้ มันก็ตรงใจ อย่างน้อยกระผม เพราะว่าความอึดอัดประการหนึ่งเวลาทำโครงสร้างนี้ ต้องทำภายในกรอบที่กฎหมายมีอยู่

แต่ประเด็นที่พระเดชพระคุณพูดถึงเรื่องทำอย่างไรจึงจะให้ศาสนาพุทธนั้น กลับคืนไปสู่สภาพเดิมตามธรรมชาติของคนพุทธและวัฒนธรรมพุทธ เพราะว่าแต่ไหนแต่ไรมานี้ ศาสนาพุทธก็อยู่ในกระแสชีวิต เป็นเรื่องประจำวันของคนพุทธ การศึกษาเล่าเรียน ก็ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธศาสนา

พอมาระยะหลังเป็นอย่างที่พระเดชพระคุณได้พูดไว้แล้ว เป็นการเอาแบบตะวันตก คือไปเอาวัฒนธรรมของเขา คิดว่าเป็นของเรา แล้วออกกฎเกณฑ์ กติกาต่างๆ ที่เหมาะกับวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งเรารู้อยู่แล้วว่า ไม่ได้แก้ปัญหา เอามาใช้ในเมืองไทย

พระเดชพระคุณพูดชัดเจนแล้วว่า ศาสนาพุทธนั้นและวัฒนธรรมคนพุทธไทยนี้ เป็นวัฒนธรรมที่มีเสรีภาพกว้างขวาง อาจจะกว้างขวางเกินไปก็ได้ ที่กระผมรับไม่ได้คือ เอาเกณฑ์ตะวันตกมาแล้วก็ปิดกั้นศาสนาพุทธ ไม่ให้เข้าไปสอนในโรงเรียน คิดว่าศาสนาพุทธนั้นจำเป็นสำหรับการอยู่อย่างมีความสุข ไม่ใช่เฉพาะคนพุทธแต่คนชาติอื่นด้วย ถ้าเราจะเผยแพร่ความคิดอันนี้ออกไป

ผมอยากกราบเรียนว่า สิ่งที่พระเดชพระคุณพูดมานี้ จะออกมาเป็นเอกสารเผยแพร่ได้ไหมครับ แต่คงจะต้องเพิ่มเติมบางประเด็นให้มันครอบคลุมตอบปัญหาได้ชัด ตรงนี้คือประการที่หนึ่ง กราบรบกวนพระเดชพระคุณไว้ ถ้าหากว่าพระเดชพระคุณจะออกมาเป็นเอกสารที่สมบูรณ์แล้ว ท่านเลขาสำนักงานปฏิรูปจะพิมพ์ใช่ไหมครับ เราก็ยินดีที่จะพิมพ์

พระธรรมปิฎก อาตมายินดี ไม่ขัดข้อง ก็ขออนุโมทนาด้วย

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ที่จริงพระเดชพระคุณพูดยังไม่ครบ บทวินิจฉัยของพระเดชพระคุณเรื่องธรรมชาติและประวัติศาสตร์ของบุคคลเผ่าไทย ที่มีความเกี่ยวพันกันกับศาสนาพุทธนั้น ยังมีอีกหลายแง่หลายมุม ถ้าพระเดชพระคุณรวบรวมมาแล้วคิดออกมาแล้วเสนอออกมาครบถ้วน จะเป็นประโยชน์กับสังคมไทย อันนั้นคือประการที่หนึ่ง

ประการที่สอง ตรงนี้เกินความสามารถของพวกเราแต่ละคน ที่พระเดชพระคุณพูดถึงว่า ขณะนี้มันเป็นช่วงเวลาที่เหมาะ ใช้โอกาสนี้เสีย ที่จะฟื้นให้ศาสนาพุทธของเรากลายเป็นศาสนาของสันติภาพ

การนำศาสนาคริสต์เอามาหลอมรวมกับศาสนาพุทธ ผมไม่ทราบว่าใครมีความคิดวิตถารอุตริวิปลาสอย่างนั้น ศาสนาพุทธหลอมรวมไม่ได้ ผมมีความเข้าใจศาสนาพุทธอาจจะเล็กน้อย แต่ว่าพุทธธรรมนั้นเป็นธรรมชาติที่เป็นแก่นแท้ เวลาเขียนบทความอันนี้กระผมถึงไม่ใช้คำว่าปฏิรูปพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธ

ศาสนาปฏิรูปไม่ได้ อันนี้กระผมคิดว่าถ้าจะเอามาหลอมรวม คือจะไปสร้างศาสนาใหม่ ที่ท้ายสุดไม่มีใครยอมรับได้สักคน ถึงบอกว่าเป็นความคิดที่วิปลาส ไม่ทราบว่าใครส่งเสริมแนวคิดนี้ขึ้นมา

พระธรรมปิฎก ว่าไปตามนสพ. เมื่อกำกวม สกศ.ก็ควรชี้แจงให้ชัด

ดร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ ขออนุญาตชี้แจงเรื่องข้อมูลนิดหนึ่ง เข้าใจว่าการลงข้อความคงจะคลาดเคลื่อน เท่าที่เมื่อก่อนเคยอยู่สภาการศึกษา ตอนนี้ย้ายมาทำงานอยู่สำนักงานปฏิรูป เคยเห็นเอกสาร คิดว่า ดร.รุ่ง แก้วแดง ต้องการที่จะเห็นว่าเมื่อมีสภาการศึกษาศาสนาวัฒนธรรม อยากจะเห็นว่าศาสนานี้สามารถเข้าไปบูรณาการในการเรียนการสอนได้ แต่ว่าศาสนาใครก็ศาสนานั้น แต่ไม่ใช่ไปหลอมรวมศาสนาเข้าด้วยกัน ศาสนาพุทธก็ไปบูรณาการเข้าไปในการเรียนการสอนให้มากขึ้น เพราะว่าตอนนี้เราเห็นอยู่ว่าการสอน เอาศาสนาพุทธไปสอนในโรงเรียนนี้ ก็สอนแค่รูปแบบ และไม่ได้สอนเข้าไปถึงแก่นของศาสนาพุทธเท่าที่ควร คิดว่าเป็นเจตนารมณ์ตรงนี้มากกว่า เวลาอ่านอาจจะเข้าใจผิด

พระธรรมปิฎก เมื่อลงเป็นข่าว ก็ต้องว่าไปตามสื่อนั้นก่อน และต้องระวังไว้

ดร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ ประเด็นที่สอง บางทีคอยวิจารณ์อยู่เหมือนกัน เพราะว่าบางทีท่านไปให้ใครเขียน บางคนอาจจะเขียนไม่ได้รู้เรื่องลึกซึ้ง เคยวิจารณ์สิ่งที่เขียนออกมาว่า เขียนอย่างนี้ผิดไม่ถูก มองศาสนาพุทธแบบผิวเผิน บางทีบางคน เหมือนกับเป็นนักวิจัย ไปรับเขียนอะไรให้ อาจจะเข้าใจผิดได้

พระธรรมปิฎก เรื่องการรู้จักตัวเรา การเข้าใจสังคมของเรา เป็นเรื่องที่น่าออกหนังสือ ดังตัวอย่างเรื่องนายพลฟอร์บังในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ที่เล่าให้ฟังข้างต้น และจดหมายเหตุของพวกบาทหลวงในสมัยนั้น ที่พูดถึงท่าทีของคนไทยต่อศาสนาของเขา

เรื่องอย่างนี้เราต้องเข้าใจตัวเอง และน่าจะมีสิทธิภูมิใจด้วยใช่ไหม คือควรจะเอาเรื่องเหล่านี้มาเขียนให้เด็กได้รู้ ว่าเรามีอะไรดีของตัวเอง ที่ควรจะภูมิใจ แล้วเอาศักยภาพที่ดีที่ตัวมีออกมาใช้ ซึ่งในแง่นี้ พูดได้ว่าศักยภาพของเราสูงเหนือกว่าอเมริกันมาก

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ตะวันตกเองหมดที่พึ่งทางใจ ต้องหันมาสนใจศึกษาพระพุทธศาสนา เราจะปิดกั้นเด็กไทยไม่ให้เรียนพระพุทธศาสนา คิดว่าอันนี้เป็นปัญหา กระผมคิดว่าประเด็นที่ท่านอาจารย์พูดไว้เมื่อสักครู่ ณ วันนี้ เรารู้ถึงสภาพความเสื่อมที่เกิดจากผู้ปฏิบัติ ทั้งที่เป็นคนพุทธและคนที่บอกว่าเป็นพุทธ แต่อาจจะไม่ใช่พุทธ ถ้าเราจะทำอะไรก็ตาม คงจะต้องทำให้เป็นระบบพอสมควร คือให้มันครอบคลุม กระผมก็ทำได้แต่เพียงตัวโครงสร้าง แต่การแก้โครงสร้างมันไม่ได้แก้อะไร จะต้องแก้กระบวนการอื่นให้มันครบวงจร

ถ้าหากว่าชาวพุทธหรือกลุ่มชาวพุทธต่างๆ แทนที่จะมาพูดกันเชิงตำหนิ หรือบ่นต่อว่า ก็เอาแนวที่พระเดชพระคุณตั้งไว้เป็นโจทย์ เอามาแล้วก็มาคิดหาทางออกที่มันสอดรับสวมกันได้เป็นระบบ จะเป็นอานิสงส์อย่างยิ่ง คืออย่างที่พระเดชพระคุณว่านั่นแหละครับ นักการเมืองเอง คนที่รับผิดชอบเรื่องการศึกษาเอง ก็ไม่เข้าใจ หรือแม้แต่คนพุทธเองก็ไม่ค่อยเข้าใจธรรมชาติ พระเดชพระ

คุณพูดมานี้กระผมได้อานิสงส์ เพราะว่าแต่ก่อนนี้ไม่ค่อยเข้าใจ ไม่ทะลุปรุโปร่งอย่างที่พระเดชพระคุณได้บรรยายเอาไว้

ถ้าหากว่าเอามาพูดกันทั้งระบบ แล้วเสนอแนวทางที่จะช่วยทำให้ศาสนาพุทธนั้น สามารถทำให้คนเป็นคนดีได้อย่างแท้จริง และลงไปถึงโรงเรียน วางระบบที่จะปกป้องการรุกล้ำทำลายศาสนาพุทธให้มั่นใจ รัฐบาลคิดว่าคงจะได้ประโยชน์ เพราะเขาก็มีคนช่วยคิดแทน เพราะพระเดชพระคุณกับใครต่อใครที่มีความรักศาสนาพุทธ ยังเป็นที่พึ่งได้อีก กระผมคิดว่าก็จะเป็นประโยชน์

ทีนี้ สองประเด็นสั้นๆ นะครับ สิ่งที่พระเดชพระคุณพูด วันนี้พรุ่งนี้กระผมจะพบกับรัฐมนตรีช่วยการศึกษาและผู้บริหารของกระทรวงศึกษา จะขออนุญาตพระเดชพระคุณเอาไปสืบต่อและจะอ้างพระเดชพระคุณด้วย ว่ามีความเป็นห่วง

ส่วนเรื่องที่สอง ถ้าหากว่าจะมีอะไรที่จะทำให้งานของพระศาสนานั้นเกิดประโยชน์โสตถิผลตามที่ควรจะเป็น อาจจะต้องกระทบกับงานที่กระผมทำ จะขออนุญาตรับเป็นข้อเสนอไป แล้วจะเอาไปปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ครับ

แล้วแนวต่อไป ถ้าหากว่ากลุ่มชาวพุทธต่างๆ จะรับต่อจากนี้ ผมว่าทำให้เป็นระบบ แล้วสำนักงานปฏิรูปการศึกษาจะได้เอาเรื่องนี้ไปคุยกับทางผู้บริหารของกระทรวงศึกษาทั้งสองเรื่อง จะได้เป็นประโยชน์ร่วมกัน ผมขออนุญาตกล่าวเพียงเท่านี้

พระธรรมปิฎก ขออนุโมทนาท่านประธานอาจารย์ปรัชญา เวสารัชช์ อย่างมาก ที่คิดว่าท่านก็มีความเข้าใจ แล้วก็มีความหวังดีต่อประเทศชาติมากอยู่แล้ว ก็มาช่วยกันสาน ช่วยกันคนละไม้ละ

มือ เพื่อจะให้ส่วนที่เรารู้คนละด้านๆ มาเสริมกัน ขออนุโมทนา อาจารย์สุวัฒน์ เงินฉ่ำ อาจารย์เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และทุกท่าน

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ ทีนี้ถ้าถอดเทปแล้วจะต้องฝากพระเดชพระคุณช่วยดูต่อ เพราะว่ามีจุดนี้ พระเดชพระคุณจะเล่าต่อไหม อีกประเด็นหรือบางประเด็นหลังจากถอดเทปมาแล้ว

พระธรรมปิฎก ถ้าเขียนเดี๋ยวนี้ไม่ค่อยไหว โดยมากต้องพูดไปเลยให้เสร็จไป แล้วก็เอาบทลอกเทปมาตรวจ ได้แค่นั้น

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ คือ ถ้าพระเดชพระคุณอนุญาตนะครับ หลังจากถอดเทปมา กระผมก็จะขออนุญาตโดยส่วนตัว จะดูว่ามีเรื่องอะไรที่อาจจะให้พระเดชพระคุณเล่าต่อ ก็จะขอนิมนต์รบกวน

พระธรรมปิฎก ก็ขออนุโมทนาด้วย เพราะว่าท่านก็หวังดีต่อส่วนรวม ฉะนั้น เราก็ต้องช่วยกัน

ดร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ มีประเด็นหนึ่งที่ยังไม่ได้เรียนท่านประธานฯ ตอนที่เราทำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๓๕ ท่านก็เคยได้ช่วยมาก คือในหลักการนั้น สภาพัฒน์ฯยังไม่ได้พูดเลยว่าต้องเอาคนเป็นสำคัญ แต่ในแผนการศึกษาท่านได้กรุณาช่วยให้คำแนะนำ และก็เขียนออกมา ว่าจะต้องสอนให้คนกับศาสนา วิถีชีวิตคนกับคนกับธรรมชาติ อะไรต่างๆ เหล่านี้ก็เขียนได้ดี แต่บังเอิญว่าเอาไปเป็นแผนนำไปสู่การปฏิบัตินี่มันไม่เกิดผลเท่าที่ควร

พระธรรมปิฎก ต้องยอมรับว่ายาก

ดร.เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ ยากค่ะ แล้วก็สภาการศึกษากับ

กระทรวงการศึกษาฯก็อยู่คนละหน่วยงาน ก็ต้องเชื่อมประสานที่นำไปสู่ปฏิบัติจริงๆ ที่ท่านประธานฯพูดคิดว่ายังมีประเด็นที่สำคัญอีกนะที่เราน่าจะโฟกัสลงมานิดหนึ่ง เพราะว่าถ้าจะพูดถึงการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในวงกว้าง ก็คิดว่ามันเกินกำลังพวกเรา แต่ถ้าโยงมาถึงการสอนในโรงเรียน

พระธรรมปิฎก ก็ต้องช่วยกัน อาตมาก็ไม่ได้ชำนาญอะไรมาก

(พูดแทรก) เมื่อกี้ กระซิบกับท่านอดีตอธิบดีว่าเรารณรงค์เรื่องยาเสพติดในโรงเรียน รณรงค์เรื่องสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน แต่ไม่ได้รณรงค์ในเรื่องของศาสนาพุทธเลย เหมือนว่ามันขาดตอนไปเลย

พระธรรมปิฎก เราเอาศาสนามาช่วยแก้ปัญหายาเสพติด ปัญหาความรุนแรงเป็นต้นด้วย เวลานี้ความรุนแรงก็จะเข้ามาสังคมไทย

ศ.ดร.ปรัชญา เวสารัชช์ เริ่มเป็นแล้วครับ พวกเราไปรับฟังความคิดเห็นต่างๆ ก็มีพระภิกษุหลายรูปทีเดียว ทำไมละครับพระก็อยู่ ทำไมไม่ให้พระไปช่วยสอนศาสนา ท่านก็ปรารถนาว่าจะสอนอาทิตย์ละครั้ง จะมีชั่วโมงสอนให้ท่าน ท่านก็ยินดี

พระธรรมปิฎก ในแง่นี้ก็ต้องเห็นใจทางบ้านเมืองเหมือนกัน เมื่อห่างเหินกันไประยะหนึ่งนี้ ก็ต้องยอมรับฝ่ายพระก็เสื่อมคุณภาพลง ฉะนั้นเวลาจะกลับฟื้นต้องยอมรับความยาก พอจะเอาจริงสมมติจะหาพระมาสอนนี่จะหาได้ไม่พอหรอก พอดีท่านประธานฯไปเจอองค์ที่ท่านพร้อมดีอยู่ แต่อีกเยอะแยะนี่ไม่พร้อมเลย

(พูดแทรก) แต่อย่างน้อยดี หนึ่งสองก็ยังดีกว่าไม่มีเลย

พระธรรมปิฎก ใช่ ต้องเริ่ม คือเริ่มแล้วก็ค่อยๆ สู้ความยากลำบาก แต่อย่าไปหวังผลเลิศรวบรัด คือถ้าไปนึกว่า เออ เราเอาแล้ว ไม่เห็นได้เรื่อง อย่างนี้ไม่ได้ ต้องรู้ความเป็นจริง ขณะนี้ถ้าเราจะเริ่มใหม่ ต้องมีอุปสรรคมากมาย เราสู้ ไม่ท้อ ถ้าเตรียมใจไว้อย่างนี้ก็ไปได้

(พูดแทรก) ผมขออนุญาตใส่ประเด็นหนึ่งนะครับ เรื่องวัดในบทบาทของสถานศึกษาซึ่งควรปฏิรูปกลับคืนมา รู้สึกเราไม่มีการพูดกันถึงเรื่องนี้ คือในแง่ของการเป็นสถานศึกษาของเยาวชนซึ่งเดี๋ยวนี้ได้หายไปหมดแล้ว ดูเหมือนว่าในสภาปฏิรูปฯก็ไม่คิดที่จะทำอะไร

พระธรรมปิฎก อ้อ แม้แต่ในเชิงการศึกษาแบบนอกระบบนอกโรงเรียน คือความจริงนะ วัดนี้อย่างน้อยต้องเป็นแหล่งการศึกษานอกโรงเรียนหรือนอกระบบ คือทำหน้าที่ตลอดเวลา เพราะการศึกษาคือชีวิต มันต้องอยู่ในชีวิตเลย เด็กไปวัดได้บรรยากาศ แต่เราก็ต้องสร้างสภาพบรรยากาศในวัดด้วย ให้มันโน้มน้าจิตใจไปในคุณงามความดี เวลานี้เรากำลังร่อยหรอและเสื่อมลงไปหมด แม้แต่วัดก็มีอะไรที่ไม่เหมาะเข้าไปแล้ว จิตใจก็ชักจะไม่โน้มไปในกุศล

(พูดแทรก) ขอประเด็นหนึ่งนะครับ ตอนนี้ทุกเขตพื้นที่การศึกษาเขาจะจัดให้มีสถานศึกษาอันหนึ่ง เป็นสถานศึกษาที่สอนนอกระบบ ถ้าหากว่าจะสามารถเชื่อมการสอนของพุทธ.เอาไว้ตรงนี้ได้นะครับ ซึ่งก็แน่นอน คงไม่กีดกัน แต่ว่าอย่างน้อยในเมื่อคนพุทธเป็นคนส่วนใหญ่ เราก็เอาตรงนี้ เผยแพร่ผ่านรายการวิทยุโทรทัศน์ต่างๆ ทำเป็นระบบได้ ก็จะเป็นประโยชน์

พระธรรมปิฎก เจริญพร

ธรรมนูญชีวิต : พุทธจริยธรรม เพื่อชีวิตที่ดีงาม

ธรรมนูญชีวิต

พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

A CONSTITUTION FOR LIVING

Buddhist principles for a fruitful and harmonious life

by

P.A. Payutto

Translated from the Thai by

Bruce Evans

หมวดนำ

คนกับความเป็นคน

☆ ✻ ☆

๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ

(สมาชิกในสังกัดมนุษยชาติ)

มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลายอื่น สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ได้แก่ *สิกขา* หรือการศึกษา คือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ฝึก ศึกษา หรือพัฒนาแล้ว ชื่อว่าเป็น "สัตว์ประเสริฐ" เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่ดีงามด้วยตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดี

มนุษย์ที่จะชื่อว่าฝึก ศึกษา หรือพัฒนาตน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนผู้เป็นสมาชิกใหม่ของมนุษยชาติ พึงมีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุน ๗ ประการที่เรียกว่า ***แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม*** หรือ ***รุ่งอรุณของการศึกษา*** ซึ่งเป็นหลักประกันของชีวิตที่จะพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐอย่างแท้จริง ดังนี้

๑. *กัลยาณมิตตตา* (มีกัลยาณมิตร) **แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี** คือ อยู่ร่วมหรือใกล้ชิดกัลยาณชน เริ่มต้นแต่มีพ่อแม่เป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว รู้จักคบคน และเข้าร่วมสังคมกับกัลยาณชน ที่จะมีอิทธิพลชักนำและชักชวนกันให้เจริญงอกงามในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยเฉพาะให้เรียนรู้และพัฒนาการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา มีศรัทธาที่จะดำเนินตามแบบอย่างที่ดี และรู้จักใช้ปัจจัยภายนอก ทั้งที่เป็นบุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้และความดีงาม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหา และทำการสร้างสรรค์

INTRODUCTORY SECTION

HUMAN BEINGS AND BEING HUMAN

☆ ✻ ☆

1. MAN, THE NOBLE BEING

(A member of the human race)

Human beings are special, unlike any other kind of animal. What makes them special is sikkhā, or education, namely learning, training and development. Human beings who have been trained, educated or developed are called "noble beings." They know how to conduct a good life for themselves and also help their society fare securely in peace and happiness.

To be truly involved in this education, human beings, especially children and young people, who are the new members of the human race, should acquire the seven fundamental qualities known as the ***auroras of a good life,*** or the ***dawn of education.*** These are the guarantees of a life moving toward full human development, to people's becoming truly noble beings. They are:

1. *Kalyāṇamittatā* (having a "good friend" [a person or social environment that is helpful to one's life development]), **seeking out sources of wisdom and good examples.** This is to live with or be close to good people, beginning with one's parents as good friends in the family; to know who to associate with and to socialize with good people who will influence and encourage each other to betterment in conduct, mentality and wisdom. It is especially [that association which encourages one to] learn and develop communication and relations with fellow human beings through goodwill, to have the faith to follow good examples, and to know how to utilize external resources, be they people, books, or other communications media, for seeking knowledge and virtue for one's life development, problem solving and constructive action.

๒. *สีลสัมปทา* (ทำศีลให้ถึงพร้อม) **มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต** คือ รู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่กิจกรรมกิจการและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต อย่างน้อยมีศีลขั้นพื้นฐาน คือมีพฤติกรรมที่ถูกต้องในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน และในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยการกินใช้ปัจจัย ๔ ตลอดจนอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกื้อหนุนการศึกษา การสร้างสรรค์ และระบบดุลยสัมพันธ์ของธรรมชาติ

๓. *ฉันทสัมปทา* (ทำฉันทะให้ถึงพร้อม) **มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์** คือ เป็นผู้มีพลังแห่งความใฝ่รู้ใฝ่ดี ใฝ่ทำ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ ใฝ่ความเป็นเลิศ อยากช่วยทำทุกสิ่งทุกคนที่ตนประสบเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดีงาม ไม่หลงติดอยู่แค่คิดจะได้จะเอาและหาความสุขจากการเสพบริโภค ที่ทำให้จมอยู่ใต้วังวนแห่งความมัวเมาและการแย่งชิง แต่รู้จักใช้อินทรีย์ มีตาที่ดู หูที่ฟังเป็นต้น ในการเรียนรู้ หาความสุขจากการศึกษา และมีความสุขจากการทำสิ่งดีงาม ด้วยการใช้สมองและมือในการสร้างสรรค์

๔. *อัตตสัมปทา* (ทำตนให้ถึงพร้อม) **มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้** คือ ระลึกอยู่เสมอถึงความจริงแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ซึ่งเมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศสูงสุด แล้วตั้งใจฝึกตนจนมองเห็นความยากลำบากอุปสรรคและปัญหา เป็นลู่จเวทีที่ทดสอบและพัฒนาสติปัญญาความสามารถ มีจิตสำนึกในการพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป จนเต็มสุดแห่งศักยภาพ ด้วยการพัฒนาที่พร้อมทุกด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

2. *Sīla-sampadā* (perfection of morality), **having discipline as a foundation for one's life development.** This is to know how to organize life-style, activities, work, and environment so that they provide opportunities for personal growth; at least to have a basic level of morality; that is, to have proper conduct in one's relationship with the social environment by living helpfully and not exploitatively with one's fellow beings, and in one's relationship with the material environment by using the four necessities [food, clothing, shelter and medicine] as well as technological appliances and equipment in a way that supports the quality of one's life and is favorable to one's education, to constructive action and to the state of balance in nature.

3. *Chanda-sampadā* (perfection of aspiration): **having a heart that aspires to learning and constructive action.** This is to be one who is driven by desire for knowledge, goodness, action, constructiveness, achievement and excellence, by the desire to help all the things and people one meets or is involved with to attain to a good state; not obsessively thinking only of getting what one wants and seeking pleasure through consuming, which only drags one into the whirlpool of heedlessness and contention. Instead, one knows how to use one's faculties, such as the eyes and ears, in learning, and to derive joy from learning and doing good things, by using one's brain and hands for constructive ends.

4. *Atta-sampadā* (perfection of oneself): **dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential.** This is to always bear in mind the truth that human beings by nature are beings that can be trained, and must be trained, and that once trained are the most excellent of beings; then to resolve to train oneself so that one views difficulties, hardships, obstacles and problems as training grounds to test and develop one's intelligence and abilities; to pay heed to one's continuing improvement toward the realization of one's full potential through a comprehensive development that encompasses behavior, mentality and wisdom.

๕. *ทิฏฐิสัมปทา* (ทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม) **ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆตามเหตุและผล** คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ดีงามมีเหตุผล อย่างน้อยถือหลักเหตุปัจจัย ที่จะนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้าเป็นทางเจริญปัญญา และเชื่อการกระทำว่าเป็นอำนาจใหญ่สุดที่บันดาลชะตากรรม กับทั้งมีพฤติกรรมและจิตใจที่อยู่ในอำนาจเหตุผล แม้จะใฝ่ทำให้สำเร็จและดีงามสูงสุด ก็รู้เท่าทันความเป็นไปได้ภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยที่มีและที่ทำ ถึงสำเร็จก็ไม่เหลิงลอย ถึงพลาดก็ไม่หงอยงง ดำรงจิตผ่องใสเป็นอิสระได้ ไม่วู่วามโวยวายเอาแต่ใจตน ตลอดจนไม่ปล่อยตัวเลื่อนไหลไปตามกระแสความตื่นข่าวและค่านิยม

๖. *อัปปมาทสัมปทา* (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม) **ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท** คือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง มองเห็นตระหนักถึงความไม่คงที่ไม่คงทน และไม่คงตัว ทั้งของชีวิตและสิ่งทั้งหลายรอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตลอดเวลา ทำให้นิ่งนอนใจอยู่ไม่ได้ และมองเห็นคุณค่าความสำคัญของกาลเวลา แล้วกระตือรือร้นขวนขวายเร่งศึกษาและป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยของความเสื่อม และเสริมสร้างเหตุปัจจัยของความเจริญงอกงาม โดยใช้เวลาทั้งคืนวันที่ผ่านไปให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

๗. *โยนิโสมนสิการสัมปทา* (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) **ฉลาดคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง** คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัย ไม่ว่าจะเพื่อให้เห็นความจริง หรือเพื่อให้เห็นแง่ด้านที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ กับทั้งสามารถแก้ไขปัญหาและจัดทำดำเนินการต่าง ๆให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญาที่จะทำให้พึ่งตนเองและเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้

(สํ.ม. ๑๙/๑๒๙-๑๓๖/๓๖-๓๗)

5. *Diṭṭhi-sampadā* (perfection of view): **adhering to the principle of conditionality, seeing things according to cause and effect.** This is to be established in good and reasoned principles of thought and belief; at least adhering to the principle of conditionality, a principle leading to consideration, investigation and research as the way to wisdom development, and believing that action is the most powerful determinant of one's fate; it is also having behavior and mental states that are under the control of reason: even though one aspires to the highest achievement and excellence, one realizes what is possible within the limitations of the causes and conditions that exist and that one has created; in success, one does not forget oneself, and in failure, one is not despondent; one maintains one's mental clarity and independence, not being impulsive, overreactive or petty, and also not allowing oneself to drift along the stream of public hysteria and values.

6. *Appamāda-sampadā* (perfection of heedfulness): **establishing oneself in heedfulness.** This is to be aware of impermanence, to realize the instability, unendurability and insubstantiality of life and all things around one, which are constantly changing according to causes and conditions, both internal and external. Thus one sees that one cannot afford to be complacent. One sees the preciousness of time and strives to learn about, prevent and rectify the causes of decline and bring about the causes of growth and prosperity, using all one's time, night and day, to the greatest benefit.

7. *Yonisomanasikāra-sampadā* (perfection of wise reflection): **thinking wisely so as to realize benefit and see the truth.** This is to know how to think, to know how to investigate, to be able to see all things as they really are within the system of causes and conditions, by intelligently examining, investigating, tracing, analyzing and researching to see the truth of a given situation, or to see the perspective that will enable one to benefit from it. By so doing one is also able to solve problems and do things successfully through intelligent methods that allow one to be self-reliant and at the same time become a refuge to other people.

(S.V.29-31)

๒. คนสมบูรณ์แบบ

(สมาชิกแบบอย่างของมนุษยชาติ)

คนสมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเต็มคน ผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดี มีธรรมหรือคุณสมบัติ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. *ธัมมัญญุตา* **รู้หลักและรู้จักเหตุ** คือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติกิจหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่น รู้ว่า ตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ ดังนี้เป็นต้น ตลอดจนชั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

๒. *อัตถัญญุตา* **รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล** คือรู้ความหมาย และความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้น เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร หรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่ให้มีหน้าที่ ตำแหน่ง ฐานะ การงานอย่างนั้นๆ เขากำหนดวางกันไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร ดังนี้เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุด คือ รู้ความหมายของคติธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นจุดหมายแท้จริงของชีวิต

2. THE IDEAL PERSON

(An exemplary member of the human race)

The ideal person, or perfect human being, who can be counted as a truly valuable member of the human race, and who can be called a complete person, able to lead his community and society to peace and well-being, is one who possesses the following seven qualities:

1. *Dhammaññutā* **knowing principles, knowing causes;** he knows the underlying principles and laws governing the things with which he must deal in the process of everyday life, in performing his duties and carrying out his tasks; he knows and understands according to reason what he must do. For example, he understands what duties and responsibilities are involved in his post, his status, his occupation and his work. He knows the principles involved therein and he knows how to apply them so that they become factors for the successful completion of those duties and responsibilities. At the highest level, *dhammaññutā* means knowing fully the natural laws or truths of nature so that one can deal correctly with life and the world, with a mind that is free and not enslaved by them.

2. *Atthaññutā:* **knowing objectives, knowing results;** he knows the meaning and objectives of the principles he abides by; he understands the objectives of the task he is doing; he knows the reason behind his actions and his way of life and the objective to be expected from them. [He knows] the aim behind a duty, position or occupation. He knows what may be expected in the future from the actions he is doing in the present; whether, for example, they will lead to a good or a bad result. At the highest level, *atthaññutā* means understanding the implications of the natural course of things and the benefit that is the real purpose of life.

๓. *อัตตัญญุตา* **รู้ตน** คือ รู้ตามเป็นจริงว่า ตัวเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และทำการต่างๆ ให้สอดคล้องถูกจุด ที่จะสัมฤทธิ์ผล ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญงอกงามถึงความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

๔. *มัตตัญญุตา* **รู้ประมาณ** คือ รู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค ในการใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดี ในการพูด การปฏิบัติกิจและทำการต่างๆ ตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการ โดยมิใช่เพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจ ชอบใจ หรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลาย ที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา

๕. *กาลัญญุตา* **รู้กาล** คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่า เวลาไหน ควรทำอะไร อย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา ตลอดจนรู้จักกะเวลาและวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

๖. *ปริสัญญุตา* **รู้ชุมชน** คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุม และชุมชน รู้การอันควรประพฤติปฏิบัติในถิ่นที่ชุมนุม และต่อชุมชนนั้นว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาควรต้องทำกิริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างนี้ มีความต้องการอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้อง ควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ๆ เป็นต้น

๗. *ปุคคลัญญุตา* **รู้บุคคล** คือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคลว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ด้วยดีว่า ควรจะคบหรือไม่ ได้คติอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอน

3. *Attaññutā:* **knowing oneself;** he [or she] knows as they are the current extent and nature of his [or her] status, condition, sex, strength, knowledge, aptitude, ability, virtue, etc., and then acts accordingly, does what is needed to produce results, and rectifies and improves himself or herself so as to grow to greater maturity.

4. *Mattaññutā:* **knowing moderation;** he knows the right amount in such areas as consumption and spending; he knows moderation in speech, work and action, in rest and in all manner of recreation. He does all things with an understanding of their objectives and for the real benefits to be expected, by acting not merely for his own satisfaction or to accomplish his own ends, but rather to achieve a proper balance of supporting factors that will produce the beneficial result as revealed to him by wisdom.

5. *Kālaññutā:* **knowing occasion;** he knows the proper occasion and the proper amount of time for actions, duties and dealings with other people; he knows, for example, when what should be done and how, and he does it punctually, regularly, in time, for the right amount of time and at the right time. *Kālaññutā* includes knowing how to plan one's time and organize it effectively.

6. *Parisaññutā:* **knowing company;** he knows the locale, he knows the gathering and he knows the community. He knows what should be done in a given locale or community, thus: "This community should be approached in this way and spoken to thus; the people here have these rules and regulations; they have this culture or tradition; they have these needs; they should thus be dealt with, helped, served and benefited in this way."

7. *Puggalaññutā:* **knowing persons;** he knows and understands individual differences; he knows people's greater or lesser temperaments, abilities and virtues and knows how to relate to them effectively; he knows, for example, whether they should be associated with, what can be learned from them, and how they should be related to, employed,

อย่างไร จึงจะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น

ธรรม ๗ ข้อนี้ เรียกว่า **สัปปุริสธรรม*** *แปลว่า ธรรมของสัปปุริสชน คือคนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์*

(องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๕/๑๑๔)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑ หน้า ๗๘

praised, criticized, advised or taught.

These seven qualities are known as the sappurisa-dhamma,* *the qualities of a good or genuine person, one who has the qualities of a complete human being.*

(A.IV.213)

* See endnote 1, p.78.

หมวดหนึ่ง

คนกับสังคม

☆ ✻ ☆

๓. คนมีศีลธรรม

(สมาชิกในหมู่อารยชน)

คนมีศีลธรรม หรือมีมนุษยธรรม ที่เรียกได้ว่าเป็นอารยชน มีธรรม คือ คุณสมบัติ ดังนี้

ก. มีสุจริตทั้งสาม *คือ มีความประพฤติดีประพฤติชอบ ๓ ประการ*

๑. *กายสุจริต* ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยกาย

๒. *วจีสุจริต* ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยวาจา

๓. *มโนสุจริต* ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยใจ

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๗)

ข. ประพฤติตามอารยธรรม *โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลกรรม ๑๐ ประการ คือ*

• **ทางกาย ๓**

๑. ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน; มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

๒. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมย และการเอารัดเอาเปรียบ; เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

SECTION ONE

PEOPLE AND SOCIETY

☆ ✻ ☆

3. THE VIRTUOUS PERSON

(A member of the noble society)

One with the moral virtue or *manussa-dhamma* [qualities that make one human], who can be rightfully called civilized, conducts himself as follows:

A. He has the threefold sucarita, *the three kinds of good or proper conduct:*

1. *Kāya-sucarita:* **righteous bodily conduct;** he does things that are virtuous and proper; he has good bodily conduct.

2. *Vacī-sucarita:* **righteous speech;** he says things that are virtuous and proper; he has good verbal conduct.

3. *Mano-sucarita:* **righteous mentality;** he thinks things that are virtuous and proper; he has good mental conduct.

(D.III.215)

B. He abides by the noble qualities (ariya-dhamma) *by practicing properly according to the ten courses of wholesome action* (kusala-kamma):

• **Three of the body:**

1. Abstaining from killing or taking life, oppression and harassment; possessing kindness, compassion and helpfulness.

2. Abstaining from filching, theft and exploitation; respecting the property rights of others.

๓. ละเว้นการประพฤติผิดล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น; ไม่ข่มเหงจิตใจ หรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

• **ทางวาจา ๔**

๔. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง; กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ

๕. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก; พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย; พูดแต่คำสุภาพนุ่มนวลควรฟัง

๗. ละเว้นการพูดเหลวไหลเพ้อเจ้อ; พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

• **ทางใจ ๓**

๘. ไม่ละโมบ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้; คิดให้ คิดเสียสละ ทำใจให้เผื่อแผ่กว้างขวาง

๙. ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย; ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว; รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ธรรม ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่า **กุศลกรรมบถ** *(ทางทำกรรมดี) บ้าง* **ธรรมจริยา** *บ้าง* **อารยธรรม** *บ้าง เป็นรายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อ ข้างต้นด้วย คือ ข้อ ๑-๓ เป็น กายสุจริต ข้อ ๔-๗ เป็น วจีสุจริต ข้อ ๘-๑๐ เป็น มโนสุจริต*

(ม.มู. ๑๒/๔๘๕/๕๒๓)

3. Abstaining from misconduct and violation of others' loved or cherished ones; not abusing them, disgracing or dishonoring their families.

• **Four of speech:**

4. Abstaining from false speech, lying and deception; speaking only the truth, not intentionally saying things that stray from the truth out of a desire for personal gain.

5. Abstaining from malicious speech inciting one person against another; speaking only words that are conciliatory and conducive to harmony.

6. Abstaining from coarse, vulgar or damaging speech; speaking only words that are polite and pleasant to the ear.

7. Abstaining from worthless or frivolous speech; speaking only words that are true, reasonable, useful and appropriate to the occasion.

• **Three of the mind:**

8. Not being greedy; not focusing only on taking; thinking of giving, of sacrifice; making the mind munificent.

9. Not thinking hateful and destructive thoughts or having a destructive attitude toward others; bearing good intentions toward others, spreading goodwill and aiming for the common good.

10. Cultivating Right View *(sammādiṭṭhi)*; understanding the law of kamma, that good actions bring good results and bad actions bring bad results; having a thorough grasp of the truth of life and the world; seeing the faring of things according to causes and conditions.

These ten qualities are variously known as kusala-kammapatha *(wholesome courses of action)*, dhamma-cariyā *[principles for virtuous living] and* ariya-dhamma *[noble qualities]. They are a more detailed description of the threefold sucarita mentioned above: namely, points 1–3 cover righteous bodily conduct, 4–7 cover righteous verbal conduct, and 8–10 cover righteous mental conduct.*

(M.M.287)

ค. อย่างต่ำมีศีล ๕ หลักความประพฤติ ๑๐ ข้อต้นนั้น เป็นธรรมจริยา และเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ทำคนให้เจริญขึ้นพร้อม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารยธรรม ท่านสอนว่าผู้นั้นพึงควบคุมตนให้ได้ในทางกายและวาจาก่อนเป็นอย่างน้อย ด้วยการประพฤติตามหลัก ศีล ๕ ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยา ๑๐ ประการนั้น ก็ยังจะได้ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม คือ

๑. **เว้นจากปาณาติบาต** ละเว้นการฆ่าการสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย

๒. **เว้นจากอทินนาทาน** ละเว้นการลักขโมยเบียดบังแย่งชิง ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน

๓. **เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร** ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจตลอดจนทำวงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน

๔. **เว้นจากมุสาวาท** ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง ไม่ประทุษร้ายเขาหรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา

๕. **เว้นจากสุราเมรัย** ไม่เสพเครื่องดองของมึนเมาสิ่งเสพติด อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาดสติ เช่นทำให้เกิดอุบัติเหตุ แม้อย่างน้อยก็เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๒/๒๒๗)

*C. **At the very least he observes the five precepts:** the ten basic principles of conduct given above are a comprehensive description of the moral conduct or noble qualities through which personal development of body, speech and mind can be made. For those who are not yet firm in these noble qualities, however, it is recommended that at least moral restraint through body and speech should first be developed by observing the five precepts, which are among the first factors of the ten principles for virtuous living* (dhamma-cariyā). *The five precepts are:*

1. Abstaining from killing: not taking life or doing bodily harm.

2. Abstaining from taking what is not given: not stealing, pilfering or filching; not violating [others'] properties.

3. Abstaining from sexual misconduct; not violating the loved or cherished ones of others, thereby destroying their honor and dignity and confusing their family lines.

4. Abstaining from lying: not telling lies or using deceptive speech; not violating other people or their interests through speech.

5. Abstaining from alcohol and intoxicants: not taking wines, liquor, intoxicants or addictives, which are causes for heedlessness and drunkenness, and lead to damage and blunders such as accidents due to lack of mindfulness. An intoxicated person at least threatens the sense of security and well-being of fellow community members.

(A.III.203, 275)

๔. คนมีคุณแก่ส่วนรวม

(สมาชิกที่ดีของสังคม)

สมาชิกที่ดีผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

ก. มีพรหมวิหาร *คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ต่อไปนี้*

๑. *เมตตา* **ความรัก** คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข

๒. *กรุณา* **ความสงสาร** คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง

๓. *มุทิตา* **ความเบิกบานพลอยยินดี** เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุน

๔. *อุเบกขา* **ความมีใจเป็นกลาง** คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เที่ยงตรงดุจตาชั่ง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมที่จะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม*

(ที.ม. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕)

---

*กรณีสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ใช้อุเบกขา คือ เมื่อเห็นคนที่ตนดูแล เป็นอยู่ดี ต่างขวนขวายในกิจหน้าที่ของตน ก็รู้จักวางทีเฉยคอยดูโดยสงบ ไม่เซ้าซี้จู้จี้ ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง ท่านแสดงอุปมาข้อหนึ่งว่า อุเบกขานั้น เหมือนดังนายสารถี เมื่อม้าวิ่งถูกทางเรียบสนิทดี ก็นั่งคุมสงบนิ่งคอยดูเฉยอยู่ โดยนัยนี้ จึงแสดงความหมายของอุเบกขาอย่างคลุมความว่า ความรู้จักวางทีเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้ หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลสมควรแก่ความรับผิดชอบของตน

ดู วิสุทธิ. ๗/๔๑; วิสุทธิ.ฎีกา ๒/๑๓๖; ๗/๑๑๒

4. THE SOCIAL BENEFACTOR

(A helpful member of society)

A constructive member of society possesses the following qualities or principles of conduct:

A. ***He has the Divine Abidings,*** *the four mental attributes of a being who is sublime or grand-minded like a god, which are:*

1. *Mettā,* **loving kindness:** goodwill and amity, the wish to help all people attain benefit and happiness.

2. *Karuṇā,* **compassion:** the desire to help other people escape from their sufferings; the determination to free all beings, both human and animal, of their hardships and miseries.

3. *Muditā,* **appreciative gladness:** when seeing others happy, one feels glad; when seeing others do good actions or attain success and advancement, one responds with gladness and is ready to help and support them.

4. *Upekkhā,* **equanimity:** seeing things as they are with a mind that is even, steady, firm and fair like a pair of scales; understanding that all beings experience good and evil in accordance with the causes they have created; ready to judge, position oneself and act in accordance with principles, reason and equity.*

(D.II.196)

---

* An important instance of the use of equanimity is when, seeing people within one's charge in safety, performing their own duties well, one knows how to simply look on with detachment and not boss them around or interfere. It is compared to a carriage-driver who, when the horses are running smoothly and on course, sits quietly and watchfully [in the driver's seat]. In this sense, a more comprehensive definition of upekkhā might be "passively watching when others are able to take responsibility for themselves, or when they should receive the results of the actions for which they are responsible."

(See Vism. 467)

เมื่อมีคุณธรรมภายในเป็นพื้นฐานจิตใจเช่นนี้แล้ว พึงแสดงออกภายนอกตามหลักความประพฤติ ต่อไปนี้

ข. บำเพ็ญการสงเคราะห์ *คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า* **สังคหวัตถุ** *๔ อย่าง ดังต่อไปนี้*

๑. *ทาน* **ให้ปัน** คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. *ปิยวาจา* **พูดอย่างรักกัน** คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. *อัตถจริยา* **ทำประโยชน์แก่เขา** คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. *สมานัตตตา* **เอาตัวเข้าสมาน** คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกันต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

พูดสั้นๆ ว่า: ช่วยด้วยทุนด้วยของหรือความรู้; ช่วยด้วยถ้อยคำ; ช่วยด้วยกำลังงาน; ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ปัญหา

(ที.ปา. ๑๑/๑๔๐/๑๖๗)

Having established these four mental qualities as a foundation, he may express them outwardly in the following ways:

B. He contributes to social harmony: *he practices in accordance with the four principles for helpful integration, or qualities that bond people in unity, known as the* saṅgaha-vatthu. *These are:*

1. *Dāna:* **giving;** being kind, generous; sacrificing; sharing; helping and providing assistance with the four necessities, money or material possessions—including the imparting of knowledge or understanding and learning.

2. *Piyavācā:* **amicable speech;** speaking words that are polite, pleasant to the ear, and helpful, that point the way to benefit, and that are based on reason and conducive to goodness; or words that are sympathetic and encouraging; speaking words that lead to understanding, harmony, friendship, and mutual love, respect and service.

3. *Atthacariyā:* **helpful action;** helping with physical service, making an effort to lend a hand to others in their activities; performing actions that are helpful to the community; including helping to resolve problems and promote morality.

4. *Samānattatā:* **participation;** putting oneself in communion with others; behaving consistently and impartially; behaving equitably toward all people, not taking advantage of them; sharing in their happiness and suffering, acknowledging problems and participating in resolving them for the common good.

In brief, these are to help through contributions of money, material things or knowledge; to help through speech; to help through physical action; and to help through participation in facing and resolving problems.

(D.III.152,232)

๕. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน

(สมาชิกที่ดีของชุมชน)

คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน ซึ่งจะช่วยให้หมู่ชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

ก. พึ่งตนเองได้ *คือ ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนได้ พร้อมที่จะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระถ่วงหมู่คณะ หรือหมู่ญาติ ด้วยการประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งแก่ตนเอง (เรียกว่า* **นาถกรณธรรม)** *๑๐ ประการ คือ*

๑. *ศีล* **ประพฤติดีมีวินัย** คือ ดำเนินชีวิตโดยสุจริต ทั้งทางกาย ทางวาจา มีวินัย และประกอบสัมมาชีพ

๒. *พาหุสัจจะ* **ได้ศึกษาสดับมาก** คือ ศึกษาเล่าเรียนสดับตรับฟังมาก อันใดเป็นสายวิชาของตน หรือตนศึกษาศิลปวิทยาใด ก็ศึกษาให้ช่ำชอง มีความเข้าใจกว้างขวางลึกซึ้ง รู้ชัดเจนและใช้ได้จริง

๓. *กัลยาณมิตตตา* **รู้จักคบคนดี** คือ มีกัลยาณมิตร รู้จักเลือกเสวนาเข้าหาที่ปรึกษาหรือผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี เลือกสัมพันธ์เกี่ยวข้องและถือเยี่ยงอย่างสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ซึ่งจะทำให้ชีวิตเจริญงอกงาม

๔. *โสวจัสสตา* **เป็นคนที่พูดกันง่าย** คือ ไม่ดื้อรั้นกระด้าง รู้จักรับฟังเหตุผลและข้อเท็จจริง พร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน

๕. *กิงกรณีเยสุ ทักขตา* ***ขวนขวายกิจของหมู่*** คือเอาใจใส่ช่วยเหลือธุระและกิจการของชนร่วมหมู่คณะ ญาติ เพื่อนพ้อง และของชุมชน รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองหาวิธีดำเนินการที่เหมาะ ทำได้ จัดได้ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดี

5. THE HARMONIOUS PARTICIPANT OF THE GROUP

(A good community member)

A useful participant of a community, who contributes to the peaceful co-existence of the community, possesses the following qualities or principles of conduct:

A. ***Being self-reliant:*** *he makes himself a refuge unto himself, he is ready to take responsibility for himself and does not make himself into a problem or burden on his company or kin. This can be achieved by maintaining the ten protective virtues* (nāthakaraṇa-dhamma):

1. *Sīla:* **having good conduct and discipline;** he conducts his life honestly in body and speech; he has discipline and earns his living through right livelihood.

2. *Bāhusacca:* **possessing much experience and learning;** he has learned and heard much; he is well versed in his own field of study or specific area of knowledge, understands it extensively and profoundly, knows it clearly and can really put it to use.

3. *Kalyāṇamittatā:* **knowing good association;** he has good friends, he knows how to choose his companions, and approaches those people who are capable of giving good advice; he chooses to associate with and emulate beneficial external influences in society that will guide his life to prosperity and growth.

4. *Sovacassatā:* **being easily spoken to;** he is not stubborn or headstrong; he is willing to listen to reason and facts, and ready to correct and improve himself.

5. *Kiṁkaraṇīyesu dakkhatā:* **making an effort with the group's activities;** he takes an interest in helping the business and activities of the group, his family, friends, and the community, and uses his wisdom to look for appropriate ways to carry them out, to organize them and bring them to fruition.

๖. *ธรรมกามตา* **เป็นผู้ใคร่ธรรม** คือ รักธรรม ชอบศึกษา ค้นคว้า สอบถามหาความรู้หาความจริง รู้จักพูด รู้จักรับฟัง สร้างความรู้สึกสนิทสนมสบายใจ ชวนให้ผู้อื่นอยากเข้ามาปรึกษาและร่วมสนทนา

๗. *วิริยารัมภะ* **มีความเพียรขยัน** คือ ขยันหมั่นเพียร พยายามหลีกละความชั่ว ประกอบความดี บากบั่น ก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ละเลยทอดทิ้งธุระหน้าที่

๘. *สันตุฏฐี* **มีสันโดษรู้พอดี** คือ ยินดี พึงพอใจแต่ในลาภผล ผลงานและผลสำเร็จต่างๆ ที่ตนสร้างหรือแสวงหามาได้ด้วยเรี่ยวแรงความเพียรพยายามของตนเองโดยทางชอบธรรม และไม่มัวเมาเห็นแก่ความสุขทางวัตถุ

๙. *สติ* **มีสติคงมั่น** คือ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำ คำที่พูด กิจที่ทำแล้ว และที่จะต้องทำต่อไปได้ จะทำอะไรก็รอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่ผลีผลาม ไม่เลินเล่อ ไม่เลื่อนลอย ไม่ประมาท ไม่ยอมถลำลงในทางผิดพลาด ไม่ปล่อยปละละเลยทิ้งโอกาสสำหรับความดีงาม

๑๐. *ปัญญา* **มีปัญญาเหนืออารมณ์** คือ มีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้จักพิจารณาวินิจฉัยด้วยใจเป็นอิสระ ทำการต่างๆ ด้วยความคิดและมีวิจารณญาณ

(ที.ปา. ๑๑/๓๕๗/๒๘๑)

ข. อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี *ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว พึงปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า* **สาราณียธรรม** *(ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน)* ๖ *ประการ คือ*

๑. *เมตตากายกรรม* **ทำต่อกันด้วยเมตตา** คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

6. *Dhammakāmatā:* **being a lover of truth;** he is a lover of truth, he likes to learn, to research, to inquire, to acquire knowledge and seek the truth; he knows how to speak up and ask, and to listen; he has a friendly and relaxed manner that encourages others to approach him for consultation and conversation.

7. *Viriyārambha:* **having effort;** he is industrious in avoiding and abandoning evil actions and cultivating the good; he makes an effort and strives forward; he does not give up in despair or neglect or forsake his duties and responsibilities.

8. *Santuṭṭhī:* **being content, knowing moderation;** he is glad and contented only with gains, results and successes brought about or achieved rightfully through his own efforts; he is not caught up in material comforts.

9. *Sati:* **having firm mindfulness;** he remembers and is mindful; he recollects what he has done and said and what he needs to do in the future; he is circumspect and restrained with whatever he does, not rushed, sloppy, absentminded or reckless; he does not allow himself to slide into wrongful ways or fail to seize an opportunity to do good.

10. *Paññā:* **putting head over heart;** he has the wisdom to see causes and results; he knows right from wrong, benefit from harm and what is useful from what is not; he sees all things as they are; he knows how to examine and judge with a free mind; he does things with reflection and discernment.

(D.III.266,290)

B. ***Living harmoniously in the group:*** *in regard to relations with colleagues, associates, fellow community members and siblings in the family, the principles for harmony known as the six sāraṇīya-dhamma (conditions leading to mutual recollection) should be observed, as follows:*

1. *Metta-kāyakamma:* **friendly action;** [members of the community] each show friendliness and goodwill to their colleagues, associates, and fellow community members by willingly helping them in their duties, and bearing a courteous and respectful manner, both in their presence and in their absence.

๒. *เมตตาวจีกรรม* **พูดต่อกันด้วยเมตตา** คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. *เมตตามโนกรรม* **คิดต่อกันด้วยเมตตา** คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. *สาธารณโภคี* **ได้มาแบ่งกันกินใช้** คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕. *สีลสามัญญตา* **ประพฤติให้ดีเหมือนเขา** คือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. *ทิฏฐิสามัญญตา* **ปรับความเห็นเข้ากันได้** คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงาม หรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

(ที.ปา. ๑๑/๓๑๗/๒๕๗)

2. *Mettā-vacīkamma:* **friendly speech;** they each inform the others what is of benefit; they teach or advise them with a heart of goodwill; they say only polite and respectful words to them, both in their presence and in their absence.

3. *Mettā-manokamma:* **friendly thoughts;** they establish their minds in goodwill, thinking of ways to be of service to each other; looking at each other in a good light, having a pleasant and congenial attitude toward each other.

4. *Sādhāraṇa-bhogī:* **sharing of gains;** they share with each other whatever gains have been rightfully acquired, seeing to it that even small things are distributed equally to all.

5. *Sīla-sāmaññatā:* **moral harmony;** they maintain virtuous conduct, abide by community rules and regulations, and do not conduct themselves in ways that are objectionable or damaging to the community.

6. *Diṭṭhi-sāmaññatā:* **harmony of views;** they respect and honor each other's views; they have reached consensus or agreed upon the main principles; they adhere to the same ideals, principles of virtue or ultimate aims.

(D. III. 245)

๖. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี

(สมาชิกที่ดีของรัฐ)

สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย พึงรู้หลักและปฏิบัติดังนี้

ก. รู้หลักอธิปไตย *คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า* **อธิปไตย ๓** *ประการ** ดังนี้

๑. *อัตตาธิปไตย* **ถือตนเป็นใหญ่** คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารภตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน

๒. *โลกาธิปไตย* **ถือโลกเป็นใหญ่** คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารภจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยม หรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่เว้นชั่วทำดี ด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

๓. *ธรรมาธิปไตย* **ถือธรรมเป็นใหญ่** คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารภสิ่งที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นประมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ถ้าต้องการรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย พึงถือหลักข้อ ๓ คือ ธรรมาธิปไตย

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๑)

---

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๒ หน้า ๗๘

6. THE CONTRIBUTOR TO GOOD GOVERNMENT

(A responsible member of state)

Citizens who contribute to bringing about good administration, especially in a democracy, should know and abide by the following principles:

A. Understanding the three kinds of supremacy **(adhipateyya)*** *as follows:*

1. *Attādhipateyya:* **supremacy of oneself;** putting the prime importance on one's own self, position, reputation, or status; acting in view of one's self and what relates to oneself; on the wholesome side, it means abandoning evil actions and cultivating the good out of a sense of self-respect.

2. *Lokādhipateyya:* **supremacy of the world;** putting the prime importance on worldly values; wavering in face of criticism and praise; operating on the basis of what pleases the group, seeking popularity or fearing censure; on the wholesome side, it refers to avoiding evil actions and cultivating the good in deference to the opinions of the community.

3. *Dhammādhipateyya:* **supremacy of Dhamma;** putting the prime importance on principles, truth, righteousness, virtue and reason; operating on the basis of what has been learned and verified against the facts; acting on views that have been extensively and clearly investigated and considered to the best of one's wisdom and integrity to be righteous and for the sake of goodness; on a general level, it means acting out of respect for established principles, laws, rules and regulations.

Bearing these three kinds of supremacy in mind, a responsible member of a democratic state should adhere to the last of the three, namely the supremacy of Dhamma.

(D.III.220)

---

* See endnote 2, p.78.

ข. มีส่วนในการปกครอง *โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว ที่เรียกว่า* **อปริหานิยธรรม ๗** *ประการ คือ*

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ พบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน) โดยสม่ำเสมอ

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน

๓. ไม่ถืออำเภอใจใคร่ต่อความสะดวก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติวางไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติกันไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนูญ

๔. ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนาน ให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง

๕. ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก

๖. เคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติอันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ เร้าให้ทำดี และเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลย พิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี

๗. จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิตผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

(ที.ม. ๑๐/๖๘/๘๖)

นอกจากนี้ พึงประพฤติตนเป็นผู้ครองเรือนและหัวหน้าครอบครัวที่ดีตามหลักปฏิบัติในบทที่ ๑๒ ว่าด้วยคนครองเรือนที่เลิศล้ำ โดยเฉพาะข้อ จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี

***B. Participating in government** by practicing in accordance with the principles for collective responsibility which help prevent decline and lead only to prosperity, known as the seven* aparihāniya-dhamma:

1. Meeting often and regularly; regularly conferring on community affairs and projects (which are to be shouldered by each person according to his level).

2. Meeting together, dispersing together and doing together what needs to be done together.

3. Neither instituting laws and regulations not communally agreed upon simply out of convenience or personal preference, nor denigrating or abolishing things already instituted; upholding the main provisions established as the constitution.

4. Honoring and respecting the elders long in experience, giving weight to their words.

5. Honoring and respecting the womenfolk, protecting them from abuse and ill-treatment.

6. Honoring and revering the shrines, holy places and national monuments, which are memorials arousing virtue and centers of community spirit; not neglecting to honor the ceremonies required for those places as dictated by tradition.

7. Organizing rightful protection, support and sanctuary to monks and priests who maintain pure moral conduct and who serve as spiritual refuges and moral examples for the people; gladly receiving them and wishing for their comfort.

(D. II. 73)

In addition to these principles, it is also advisable to maintain the principles outlined in Chapter 12 on the ideal householder, particularly point E: conducting oneself as a good citizen.

๗. คนผู้นำรัฐ

(พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง)

ท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งต้นแต่พระเจ้าจักรพรรดิ **พระม**หากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณส**มบัติ และ**เป็นข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. ทรงทศพิธราชธรรม *คือ มีคุณธรรมของผู้ปกครอง หรือ* **ราชธรรม** *(ธรรมของพระราชา)* ๑๐ *ประการ ดังนี้*

๑. *ทาน* **ให้ปันช่วยประชา** คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยบริการ จัดสรรความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

๒. *ศีล* **รักษาความสุจริต** คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษากิตติคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

๓. *ปริจจาคะ* **บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ** คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๔. *อาชชวะ* **ปฏิบัติภาระโดยซื่อตรง** คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕. *มัททวะ* **ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน** คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้ความรักภักดี แต่มิขาดยำเกรง

7. THE STATE LEADER

(A king or administrator)

For the lord of the land, the state leader or ruler—be he an emperor, king or administrator in general—there are the following qualities and principles of conduct:

A. Being endowed with the ten regal qualities: *to have the ten qualities of a righteous ruler or king* (rāja-dhamma):

1. *Dāna:* **sharing with the populace;** he is a benefactor in that he rules or works to give, not to take; he devotes himself to administering services and providing welfare and aid for the people to ensure their well-being, convenience and safety; he renders assistance to those in distress and difficulty and supports those who have done well.

2. *Sīla:* **maintaining good conduct;** he is impeccable in conduct and restrained in actions and speech; he does only good actions and upholds his honor; he sets an example for the people, commands their respect and is free from any cause for contempt.

3. *Pariccāga:* **working selflessly;** he is capable of sacrificing personal comfort, even his own life, for the benefit of the people and the peace and stability of the country.

4. *Ājjava:* **working honestly;** he is honest and upholds the truth; he is free of deceit and upright in his dealings; he is sincere and does not deceive the people.

5. *Maddava:* **deporting himself with gentleness and congeniality;** his bearing is not arrogant, rude, harsh or conceited; he has nobility and dignity that are based on a polite and gentle manner, inspiring devotion and loyalty but not without awe.

๖. *ตปะ* **พ้นมัวเมาด้วยเผากิเลส** คือ แผดเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระงับยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่ายๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

๗. *อักโกธะ* **ถือเหตุผลไม่โกรธา** คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคืองขุ่นวินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

๘. *อวิหิงสา* **มือหิงสานำร่มเย็น** คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙. *ขันติ* **ชำนะเข็ญด้วยขันติ** คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างใด ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐. *อวิโรธนะ* **มิปฏิบัติคลาดจากธรรม** คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎร์เป็นที่ตั้ง อันใดประชาราษฎร์ปรารถนาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลาภสักการะหรืออิฏฐารมณ์อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

(ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๗/๔๖)

6. *Tapa:* **rejecting indulgence through austerity;** he destroys defilements and cravings and does not allow them to control his mind; he can restrain his mind and does not allow it to become lost in sensual pleasure and debauchery; he is simple and regular in life-style, and dedicated to the fulfillment of duty.

7. *Akkodha:* **adhering to reason, not anger;** he is not given to fiery outbursts and does not make judgments or act out of anger, but has a heart of goodwill, suppressing anger; he judges and acts righteously with a mind that is subtle and calm.

8. *Avihimsā:* **bringing tranquillity through nonviolence;** he does not let his power go to his head or use it to repress his subjects; he is kind; he does not find a pretext for punishing a subject out of vindictiveness and hatred.

9. *Khanti:* **overcoming difficulties with patience;** he endures a heavy work load and perseveres in the face of tiredness; no matter how difficult or depressing the work may be, he does not give in; no matter how much he is provoked or ridiculed, or with whatever harsh and abrasive words, he does not despair; he refuses to abandon a task that is rightfully done.

10. *Avirodhana:* **not doing that which strays from righteousness;** he does not transgress the principles of public administration that are based on the welfare, happiness and righteousness of the people and the country; he does not oppose what the people rightfully desire; he does not stand in the way of those activities which are for the common good; he establishes himself firmly in righteousness, steadfast and unwavering in the face of pleasant and unpleasant words, gain and loss, desirable and undesirable conditions; he is firmly established in righteous principles and does not deviate from or subvert them—both in judicial terms, namely [the administration of] justice, and in regulatory terms, namely [the observation of] regulations, formalities and administrative principles, including good customs and traditions.

(D.V.378)

ข. บำเพ็ญกรณียของจักรพรรดิ *คือ ปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า* **จักรวรรดิวัตร** *(ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ) ๕ ประการ* คือ*

๑. *ธรรมาธิปไตย* **ถือธรรมเป็นใหญ่** คือ ยึดถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล หลักการ กฎกติกาที่ชอบธรรม เป็นบรรทัดฐาน เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

๒. *ธรรมิการักขา* **ให้ความคุ้มครองโดยธรรม** คือ จัดอำนวยการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายใน** ข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ เช่นพ่อค้าและเกษตรกร ชาวนิคมชนบทและชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้าสัตว์ปีก อันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๓. *มา อธรรมการ* **ห้ามกั้นการอาธรรม์** คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้การกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อน เกิดมีขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตและนิยมธรรม รวมทั้งจัดวางระบบที่กันคนร้าย ให้โอกาสคนดี

๔. *ธนานุประทาน* **ปันทรัพย์แก่ชนผู้ยากไร้** มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕. *ปริปุจฉา* **ไม่ขาดการสอบถามปรึกษา** แสวงปัญญาและความดีงามยิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา ที่จะช่วยให้เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบปะพระสงฆ์และนักปราชญ์ ไถ่ถามหาความรู้หาความดีงามหาความจริง และ

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๓ หน้า ๗๙

**หมายถึง พระมเหสี โอรส ธิดา ข้าราชการในพระองค์ หรือคนในครอบครัวและในปกครองส่วนตัว ซึ่งพึงคุ้มครอง โดยให้การบำรุงเลี้ยงอบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่สุขสงบและเคารพนับถือกัน

B. Performing the duties of a universal emperor: *he performs the five duties of a supreme ruler, called the* cakkavatti-vatta:*

1. *Dhammādhipateyya:* **holding the Dhamma supreme;** he adheres to truth, righteousness, goodness, reason, principle and rightful rules and regulations as standards; he respects, upholds, favors and establishes himself in righteousness and practices accordingly.

2. *Dhammikārakkhā:* **providing righteous protection;** he provides fair protection to all groups of people in the land, i.e., the royal household,** the military, administrative officials, civil servants, academics and people of various occupations such as merchants and farmers, country people and inhabitants of the border provinces, monks and priests who uphold moral conduct, and even beasts and birds requiring conservation.

3. *Mā adhammakāra:* **prohibiting unrighteous actions;** he arranges preventive and remedial measures, not allowing unrighteous actions, exploitation, oppression, corruption, or unrest to arise in the country; he encourages the people to establish themselves firmly in honesty and virtue and also establishes a system that excludes bad people and promotes good ones.

4. *Dhanānuppadāna:* **distributing resources to the poor;** he ensures that there are no poverty-stricken people in the land by, for example, arranging that all people have a chance to make an honest living.

5. *Paripucchā:* **not failing to seek counsel;** he seeks advancement in wisdom and virtue by having advisors who are learned and virtuous, who are morally upright and not heedless or self-indulgent, and who can help him to cultivate his wisdom and wholesome qualities; he approaches monks and wise men and queries them to seek knowledge,

*See endnote 3, p.79.

**Refers to the queen, princes, princesses, officials working for the royal household, or members of a ruler's family and people under his personal control, who should be protected through support and instruction so that they live comfortably and peacefully with mutual respect.

ถกข้อปัญหาต่างๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกต้องชอบธรรม ดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

(ที.ปา. ๑๑/๓๕/๖๕)

ค. ประกอบราชสังคหะ *คือ ทำนุบำรุงทวยราษฎร์ ให้ประชาชาติดำรงอยู่ในเอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า* **ราชสังคหวัตถุ** *(หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา) ๔ ประการ คือ*

๑. *สัสสเมธะ* **ฉลาดบำรุงธัญญาหาร** คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

๒. *ปุริสเมธะ* **ฉลาดบำรุงข้าราชการ** คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถ และจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น

๓. *สัมมาปาสะ* **ผูกประสานปวงประชา** คือ ผดุงผสานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชยกรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ ไม่ให้ฐานะเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน

๔. *วาชไปยะ* **มีวาทะดูดดื่มใจ** คือ รู้จักพูด รู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักทักทายไถ่ถามทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหา เสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ

(สํ.ส. ๑๕/๓๕๑/๑๑๐)

ง. ละเว้นอคติ นักปกครอง เมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นความลำเอียง หรือความประพฤติที่คลาดเคลื่อนจากธรรม ๔ ประการ

๑. *ฉันทาคติ* ลำเอียงเพราะชอบ
๒. *โทสาคติ* ลำเอียงเพราะชัง
๓. *โมหาคติ* ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา
๔. *ภยาคติ* ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

(ที.ปา. ๑๑/๑๗๖/๑๙๖)

goodness and truth; he discusses various problems with them at regular and appropriate times so that he may examine and improve himself and carry out his duties rightfully, properly and so as to bring about true welfare and happiness.

(D.III.61)

C. Effecting the royal benefactions: *he supports the people, allowing them to live in unity and harmony, with the four* rāja-saṅgaha-vatthu *(principles by which a king supports his people):*

1. *Sassamedha:* **shrewdness in promoting agriculture;** he is skilled in agronomic policies and promotes agricultural activity which brings about bountiful crop yields.

2. *Purisamedha:* **shrewdness in promoting government officials;** he is clever at making policies for supporting government officials by, for example, encouraging honest and capable officials and providing them with adequate social benefits.

3. *Sammāpāsa:* **bonding the people together;** he assists the people with policies that support their livelihood by, for example, providing funds from which the poor may borrow to set themselves up in commerce or start business operations, thereby eliminating an economic disparity that is so wide as to cause rifts among the people.

4. *Vājapeyya:* **impressive speech;** he knows how to speak, clarify and advise; he takes an interest in greeting people of all levels and inquiring about their welfare; his speech is pleasant to the ear, worth listening to, reasoned, well-founded and useful; it leads the way to constructive action, to solution of problems, to increased harmony, and to mutual understanding, trust and respect.

(S.I.76)

D. Avoiding the biases: *when an administrator is carrying out his functions, he should not allow the four biases, or deviations from righteousness, to interfere:*

1. *Chandāgati:* biased conduct on account of like
2. *Dosāgati:* biased conduct on account of dislike
3. *Mohāgati:* biased conduct on account of delusion or foolishness
4. *Bhayāgati:* biased conduct on account of timidity and fear

(D.III.182, 288)

หมวดสอง

คนกับชีวิต

☆ ✻ ☆

๘. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ

(ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์)

คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตน จนไม่หวาดหวั่นพรั่นพรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอยู่อย่างดีที่สุด และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์คุ้มค่ากับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัย ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนเช่นนั้นคือผู้ที่ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิต และดำเนินชีวิตของตนตามหลักการต่อไปนี้

ก. นำชีวิตสู่จุดหมาย *คือ ดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิต ที่เรียกว่า* **อัตถะ** *หรือ* **อรรถ ๓** *คือ*

๑. *ทิฏฐธัมมิกัตถะ* **จุดหมายขั้นตาเห็น** หรือ **ประโยชน์ปัจจุบัน** ที่สำคัญ คือ

ก) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว

ข) มีเงินมีงาน มีทรัพย์จากอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ

ค) มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไมตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม

ง) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่นับถือ

ทั้งหมดนี้ พึงให้เกิดมีโดยธรรม และใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒. *สัมปรายิกัตถะ* **จุดหมายขั้นเลยตาเห็น** หรือ **ประโยชน์เบื้องหน้า** ที่เป็นคุณค่าของชีวิต ซึ่งให้เกิดความสุขล้ำลึกภายใน โดยเฉพาะ

SECTION TWO

PEOPLE AND LIFE

☆ ✻ ☆

8. THE CONFIDENT ONE

(A life that is perfect)

Through conducting his life impeccably and reaping the most benefit out of birth into this world, a person can attain such confidence in his life that he fears nothing, not even death. This is living victoriously, making a success of life. Such a person is one who has attained the objective of living and leads his life according to the following principles:

A. Steering one's life to its objectives: *he conducts his life toward the realization of the three benefits which are the objectives of life known as the three* attha:

1. *Diṭṭhadhammikattha:* **the temporal objective or present benefit**, the important kinds being:

a) Having good health, a strong body, freedom from disease, pleasant appearance and longevity.

b) Having work and income, wealth derived from honest livelihood; being economically self-reliant.

c) Having good status, having rank, honor, friendship and social acceptance.

d) Having a happy family, making one's family worthy of respect.

All of the above should be righteously obtained and used or treated so as to produce rightful benefit and happiness both for oneself and for others.

2. *Samparāyikattha:* **the spiritual objective or further benefit** that gives value and meaning to life, and which leads to the profound inner happiness, especially:

ก) ความอบอุ่นซาบซึ้งสุขใจ ด้วยศรัทธา มีหลักใจ

ข) ความภูมิใจ ในชีวิตสะอาด ที่ได้ประพฤติแต่การดีงามสุจริต

ค) ความอิ่มใจ ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์

ง) ความแกล้วกล้ามั่นใจ ด้วยมีปัญญาที่จะแก้ปัญหานำพาชีวิตไป

จ) ความโปร่งโล่งมั่นใจ ว่าได้ทำกรรมดี มีหลักประกันวิถีสู่ภพใหม่

๓. *ปรมัตถะ* **จุดหมายสูงสุด** หรือ **ประโยชน์อย่างยิ่ง** คือ การมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต อันทำให้จิตใจเป็นอิสระ

ก) ไม่หวั่นไหวหรือถูกครอบงำด้วยความผันผวนปรวนแปรต่างๆ

ข) ไม่ผิดหวังโศกเศร้าบีบคั้นจิตเพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด

ค) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา

ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย

อัตถะ *๓ ขั้นนี้ จัดแบ่งใหม่เป็น ๓ ด้านดังนี้*

๑. *อัตตัตถะ* **จุดหมายเพื่อตน** หรือ **ประโยชน์ตน** คือ ประโยชน์ ๓ ขั้นข้างต้น ซึ่งพึงทำให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง หรือพัฒนาชีวิตของตนให้ลุถึง

๒. *ปรัตถะ* **จุดหมายเพื่อผู้อื่น** หรือ **ประโยชน์ผู้อื่น** คือ ประโยชน์ ๓ ขั้นข้างต้น ซึ่งพึงช่วยเหลือให้ผู้อื่นหรือเพื่อนมนุษย์ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไปจนเข้าถึงตามลำดับ

๓. *อุภยัตถะ* **จุดหมายร่วมกัน** หรือ **ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย** คือ ประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งภาวะและปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทั้งทางวัตถุ เช่น ป่า แม่น้ำ ถนนหนทาง และทางนามธรรม เช่น ศีลธรรม วัฒนธรรม ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมาย ๓ ขั้นข้างต้น อย่างน้อยไม่ให้การแสวงประโยชน์ตนส่งผลกระทบเสียหายต่อประโยชน์สุขของส่วนรวม

a) Warmth, deep appreciation and happiness through faith; having an ideal.

b) Pride in having a clean life, in having done only good and virtuous actions.

c) Gratification in a worthwhile life, in having made sacrifices and performed beneficial actions.

d) Courage and confidence in having wisdom to deal with problems and guide one's life.

e) Security and freedom from worry in having performed good kamma, having a guarantee for the future life.

3. *Paramattha*, **the highest objective or greatest benefit**; having insight into the truth, having penetrated to the nature of life and the world, thereby rendering the mind free, [as a result of which]:

a) One is not shaken or overwhelmed by vicissitudes and changes.

b) One is not disappointed, downhearted or distressed on account of attachment to things.

c) One is secure, calm, clear, cheerful and buoyant at all times.

d) One lives and acts with wisdom, which looks at causes and conditions.

These three levels of *attha* can be attained on three fronts, as follows:

1. *Attattha*: **the objective for oneself or one's own benefit**; i.e., the three levels of benefit explained above, which one should establish within oneself, or develop one's life toward.

2. *Parattha*: **the objective for others, or other people's benefit**; i.e., the three levels of benefit explained above, which one should help other people successively achieve by inducing and encouraging them to develop their lives.

3. *Ubhayattha*: **the mutual objective or benefit to both parties**; i.e., the collective benefit, happiness and virtue of the community or society, including environmental conditions and factors, both concrete, such as forests, rivers and roads, and abstract, such as morality and culture. We should contribute to the creation and conservation of these in order to help both ourselves and others advance to the three levels of objectives mentioned above, at the very least not allowing our own pursuit of

ดังตัวอย่าง พระภิกษุเมื่อปฏิบัติตามพระวินัย ย่อมช่วยรักษาสามัคคีแห่งสงฆ์ อันเป็นบรรยากาศที่เกื้อหนุนให้ภิกษุที่อยู่ร่วมกันทุกรูปอยู่ผาสุก และเจริญงอกงามในการปฏิบัติ จนอาจลุถึงปรมัตถ์ คือประโยชน์สูงสุด

(ขุ.จู. ๓๐/๗๕๕/๓๘๙)

ข. ภายในทรงพลัง *คือ มีกำลังที่เกิดจากคุณธรรมความประพฤติปฏิบัติที่เป็นหลักประกันของชีวิต ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองจนไม่มีความหวาดหวั่นกลัวภัย เรียกว่า* **พละ** *(ธรรมอันเป็นกำลัง) มี ๔ ประการ กล่าวคือ*

๑. *ปัญญาพละ* **กำลังปัญญา** คือ ได้ศึกษา มีความรู้ความเข้าใจถูกต้องชัดเจน ในเรื่องราวและกิจการที่ตนเกี่ยวข้อง ตลอดไปถึงสภาวะอันเป็นธรรมดาของโลกและชีวิต เป็นผู้กระทำการต่างๆ ด้วยความเข้าใจเหตุผลและสภาพความจริง

๒. *วิริยพละ* **กำลังความเพียร** คือ เป็นผู้ประกอบกิจทำหน้าที่การงานต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ด้วยความบากบั่นพยายาม ไม่ได้ทอดทิ้งหรือย่อหย่อนท้อถอย

๓. *อนวัชชพละ** **กำลังสุจริต** หรือกำลังความบริสุทธิ์ คือมีความประพฤติและหน้าที่การงาน สุจริตไร้โทษ สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีข้อที่ใครจะติเตียนได้

๔. *สังคหพละ* **กำลังการสงเคราะห์** คือ ได้ช่วยเหลือเกื้อกูล ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ เป็นสมาชิกที่มีคุณประโยชน์ของชุมชน

ตัวอย่างเช่น เป็นข้าราชการ พึงจำสั้นๆ ว่า รู้งานดี ทำหน้าที่ไม่บกพร่อง มือสะอาด ไม่ขาดมนุษยสัมพันธ์

(องฺ.นวก. ๒๓/๒๐๙/๓๗๖)

*แปลตามศัพท์ว่า กำลังการกระทำที่ปราศจากโทษ

benefit to adversely affect the benefit and well-being of the community. For example, in keeping the discipline a monk helps foster the harmony of the monastic community, which is an atmosphere that helps the monks living together all live in comfort and grow in their practice toward attaining the highest benefit (*paramattha*).

(Nd² 26)

B. Maintaining inner strength: *he has the strength that arises from the moral qualities or practices that are life's assurances—known as the four powers* (bala)*—which instill such self-confidence into him that he fears no peril, namely:*

1. *Paññā-bala:* **the power of wisdom;** he is learned; he has proper and clear knowledge and understanding of all matters and tasks he must deal with, and ultimately the true nature of life and the world; he does things with understanding of their reasons and their real nature.

2. *Viriya-bala:* **the power of effort;** he always applies himself to his tasks and duties with effort and perseverance; he does not give up, slacken or become discouraged.

3. *Anavajja-bala:** **the power of integrity** or the power of purity; his conduct and work are honest, faultless, clean, pure and uncensurable.

4. *Saṅgaha-bala:* **the power of benefaction;** he helps and supports others and makes himself useful to his fellow man; he is a benefactor of the community.

A government official, for example, might bear in mind these four brief injunctions: "Know your work well, perform your duty faultlessly, be honest and do not neglect human relations."

(A.IV.363)

*Literally: "the power of blameless action."

ค. ตั้งตนบนฐานที่มั่น *ซึ่งใช้เป็นที่ยืนหยัดให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได้ โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด ไม่เปิดช่องแก่ความผิดพลาดเสียหาย และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมที่เรียกว่า* **อธิษฐาน** *(ธรรมเป็นที่มั่น) ๔ ประการ คือ*

๑. *ปัญญา* **ใช้ปัญญา** คือ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ทำกิจการต่างๆ ด้วยความคิด เมื่อประสบเหตุใดๆ ก็ไม่วู่วามตามอารมณ์หรือหลงไปตามสิ่งที่เย้ายวน ศึกษาสิ่งต่างๆ ให้มีความรู้ชัด หยั่งเห็นเหตุผล เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายจนเข้าถึงความจริง

๒. สัจจะ ***รักษาสัจจะ*** คือ สงวนรักษาดำรงตนมั่นในความจริงที่รู้ชัดเห็นชัดด้วยปัญญา เริ่มแต่จริงวาจา จริงในหลักการ จริงในการปฏิบัติ จนถึงจริงปรมัตถ์

๓. *จาคะ* **เพิ่มพูนจาคะ** คือ คอยเสริมหรือทวีความเสียสละ ให้เข้มแข็งมีกำลังแรงยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพื่อป้องกันหรือทัดทานตนไว้มิให้ตกไปเป็นทาสของลาภสักการะและผลสำเร็จเป็นต้นที่ตนได้สร้างขึ้น อันคอยล่อเร้าเย้ายวนให้เกิดความยึดติด ลำพอง และลุ่มหลงมัวเมา สิ่งใดเคยชินเป็นนิสัยหรือเคยยึดถือไว้ แต่ผิดพลาด ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ก็สามารถละได้ทั้งหมด เริ่มแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส

๔. *อุปสมะ* **รู้จักสงบใจ** คือรู้จักหาความสุขสงบทางจิตใจ ฝึกตน ให้สามารถระงับความมัวหมองดับความขัดข้องวุ่นวายอันเกิดจากกิเลสได้ ทำจิตใจให้สงบผ่องใสรู้จักรสแห่งสันติ คนที่รู้จักรสแห่งความสุขอันเกิดจากความสงบใจแล้ว ย่อมจะไม่หลงใหลมัวเมาในวัตถุ หรือลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นต้น โดยง่าย

(ม.อุ. ๑๔/๖๘๒/๔๓๗)

C. Establishing oneself on a firm foundation *from which to grasp the highest success aspired to without causing self-delusion, creating opportunities for error and blemish or leading to the accumulation of defilements. This can be achieved by practicing according to the principles known as the four inner strongholds* (adhiṭṭhāna):

1. *Paññā:* **using wisdom;** he lives his life with wisdom and acts with reason; he does not react impulsively or emotionally to the incidents he encounters or get carried away by temptation; he studies things to know them clearly and penetrate to their raison d'être; he understands things as they really are, ultimately attaining the truth.

2. *Sacca:* **upholding truth;** he establishes and maintains himself firmly in the truth that he has clearly known and seen with wisdom. *Sacca* ranges from being truthful in speech, being true to principles and having integrity in deeds, to [realizing] the highest truth.

3. *Cāga:* **fostering relinquishment;** he fosters or increases his relinquishment to ever greater heights to prevent or restrain himself from becoming enslaved by any fame, fortune or success, for example, that he may acquire, which keep luring him into attachment, pride and delusion; he can relinquish whatever he has previously been attached to—ranging from material possessions to mental defilements—that is mistaken, false or wrong.

4. *Upasama:* **calming the mind;** he knows how to find peace in his mind; he trains to be able to overcome mental defilements and remove the frustration and confusion resulting from them; he makes his mind calm and clear so that it can experience the taste of peace; having known the taste of happiness that arises from the calmed mind, he is not easily infatuated with material possessions, status, or fame.

(M.III.243)

๙. คนประสบความสำเร็จ

(ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ)

ผู้ที่ต้องการดำเนินชีวิตให้เจริญก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะในด้านการศึกษา หรืออาชีพการงานก็ตาม พึงปฏิบัติตามหลักต่อไปนี้

ก. หลักความเจริญ *ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ที่เรียกว่า* **จักร** *(ธรรมประดุจล้อทั้งสี่ที่นำรถไปสู่จุดหมาย) ซึ่งมี* **๔** *ข้อ คือ*

๑. *ปฏิรูปเทสวาสะ* **เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะ** คือ เลือกหาถิ่นที่อยู่ หรือแหล่งเล่าเรียนดำเนินชีวิตที่ดีซึ่งมีบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่อำนวยแก่การศึกษาพัฒนาชีวิต การแสวงธรรมหาความรู้ การสร้างสรรค์ความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า

๒. *สัปปุริสูปัสสยะ* **เสาะเสวนาคนดี** คือ รู้จักเสวนาคบหา หรือร่วมหมู่กับบุคคลผู้รู้ ผู้ทรงคุณ และผู้ที่จะเกื้อกูลแก่การแสวงธรรมหาความรู้ ความก้าวหน้างอกงาม และความเจริญโดยธรรม

๓. *อัตตสัมมาปณิธิ* **ตั้งตนไว้ถูกวิถี** คือ ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมและทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการงานให้ดีงามแน่ชัด และนำตนไปถูกทางสู่จุดหมาย แน่วแน่ มั่นคง ไม่พร่าสาย ไม่โลเลเชือนแช

๔. *ปุพเพกตปุญญตา* **มีทุนดีได้เตรียมไว้** ทุนดีส่วนหนึ่ง คือ ความมีสติปัญญา ความถนัด และร่างกายดี เป็นต้น ที่เป็นพื้นมาแต่เดิม และอีกส่วนหนึ่ง คือ อาศัยพื้นเดิมเท่าที่ตัวมีอยู่ รู้จักแก้ไขปรับปรุงตน ศึกษาหาความรู้ สร้างเสริมคุณสมบัติ ความดีงาม ฝึกฝนความชำนิชำนาญ เตรียมไว้ก่อนแต่ต้น ซึ่งเมื่อมีเหตุต้องใช้ก็จะเป็นผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จ สามารถสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข และก้าวสู่ความเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

(องฺ.จตุกฺก.. ๒๑/๓๑/๔๓)

9. THE SUCCESSFUL ONE

(A life that advances and succeeds)

One who desires progress and success in life, be it in the field of education, occupation or livelihood, is advised to abide by the following principles:

A. The principles of growth: *to practice according to the teachings that guide life to prosperity and eminence known as the four* cakka *(the conditions likened to the four wheels that carry a vehicle to its destination):*

1. *Paṭirūpadesavāsa:* **choosing a suitable environment;** to choose a suitable location in which to live, study or work, where there are people and an environment conducive to learning and betterment in life, to the pursuit of the truth, virtue and knowledge, and the generation of goodness and prosperity.

2. *Sappurisūpassaya:* **associating with good people;** to seek association or alliance with people who are learned and virtuous and who will support one's pursuit of the truth, virtue and knowledge, and one's advancement and growth in a rightful way.

3. *Attasammāpaṇidhi:* **establishing oneself rightly;** to establish oneself firmly in virtue and a right way of life; to establish a clear and virtuous goal for one's life and work, and set oneself resolutely and firmly on the right path to that goal, not wavering or being negligent.

4. *Pubbekatapuññatā:* **having a good "capital foundation";** one portion of this capital foundation comprises innate qualities such as intelligence, aptitude and a healthy body; the other is, on the basis of that foundation, knowing how to rectify or improve oneself, to seek further knowledge, to strengthen good qualities and to train oneself in preparation for when these qualities are needed, to be ready to welcome success, to bring about welfare and happiness and to advance to even greater heights.

(A.II.32)

ข. หลักความสำเร็จ *ปฏิบัติตามหลักธรรม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งกิจการนั้นๆ ที่เรียกว่า* **อิทธิบาท** *(ธรรมให้ถึงความสำเร็จ) ซึ่งมี* **๔** *ข้อ คือ*

๑. *ฉันทะ* **มีใจรัก** คือ พอใจจะทำสิ่งนั้น และทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจหรืองานที่ทำ มิใช่สักว่าทำพอให้เสร็จๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร

๒. *วิริยะ* **พากเพียรทำ** คือ ขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ท้อถอย ก้าวไปข้างหน้าจนกว่าจะสำเร็จ

๓. *จิตตะ* **เอาจิตฝักใฝ่** คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยจิตใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อยๆ เสมอๆ ทำกิจหรืองานนั้นอย่างอุทิศตัวอุทิศใจ

๔. *วิมังสา* **ใช้ปัญญาสอบสวน** คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องขัดข้องเป็นต้น ในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลอง วางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น เพื่อจัดการและดำเนินงานนั้นให้ได้ผลดียิ่งขึ้นไป

ตัวอย่างเช่น ผู้ทำงานทั่วๆไป อาจจำสั้นๆ ว่า รักงาน สู้งาน ใส่ใจงาน และ ทำงานด้วยปัญญา

(ที.ปา. ๑๑/๒๓๑/๒๓๓)

ค. หลักเผล็ดโพธิญาณ *ดำเนินตามพระพุทธปฏิปทา ด้วยการปฏิบัติตามธรรม* **๒** *อย่างที่เป็นเหตุให้พระองค์บรรลุสัมโพธิญาณ เรียกว่า* **อุปัญญาตธรรม** *(ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง) คือ*

๑. *อสนฺตุฏฺฐิตา กุสเลสุ ธมฺเมสุ* **ไม่สันโดษในกุศลธรรม** คือ ไม่รู้อิ่ม ไม่รู้พอ ในการสร้างสรรค์ความดีและสิ่งที่ดี

B. The principles of success: *practicing according to the four conditions that lead to the success of any undertaking, known as the* iddhipāda *(pathways to success):*

1. *Chanda:* **having a heart of zeal;** to be keen to do something, and to do it for the love of it; to wish to bring an activity or task to its optimum fruition, not simply doing it to get it out of the way or merely for reward or material gain.

2. *Viriya:* **doing with effort;** to be diligent and apply oneself to a task with effort, fortitude, patience and perseverance, not abandoning it or becoming discouraged, but striving ever onward until success is attained.

3. *Citta:* **committing oneself to the task;** to establish one's attention on the task in hand and do it thoughtfully, not allowing the mind to wander; to apply one's thought to the matter regularly and consistently and do the task or action devotedly.

4. *Vīmaṁsā:* **using wise investigation;** to diligently apply wise reflection to examine cause and effect within what one is doing and to reflect on, for example, its pros and cons, gains and shortcomings or obstructions. This can be achieved by experimenting, planning and evaluating results, and devising solutions and improvements in order to manage and carry out the activity in hand so as to achieve better results.

When applied to the work situation, for example, these four conditions may, in short, be remembered as ***love of work, tenacity, dedication and circumspection.***

(D.III.221)

C. The conditions effectuating enlightenment: *to follow the Buddha's example by conducting oneself in accordance with the two qualities that enabled the Buddha to attain his own enlightenment* (sambodhi), *known as the virtues which the Buddha himself practiced and saw the benefit of* (upaññata-dhamma):

1. *Asantuṭṭhitā kusalesu dhammesu:* **non-contentment with wholesome qualities;** knowing no satiation, never having enough, of generating virtue and performing good works.

๒. *อปฺปฏิวาณิตา จ ปธานสฺมึ* **บำเพ็ญเพียรไม่ระย่อ** คือ เพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ยอมถอยหลัง ไม่ยอมแพ้ ไม่ยอมท้อถอยต่ออุปสรรคและความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๗/๒๒๓)

2. *Appaṭivāṇitā ca padhānasmiṁ:* **unrelenting effort;** striving forward constantly, not retreating; refusing to give in or become discouraged in the face of obstacles, weariness and difficulties.

(D.III.214)

๑๐. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ

(ชีวิตที่เป็นหลักฐาน)

คนที่จะเรียกได้ว่า รู้จักหา รู้จักใช้ทรัพย์ หรือหาเงินเป็น ใช้เงินเป็น เป็นคนทำมาหากินที่ดี ตั้งตัวสร้างหลักฐานได้ และใช้ทรัพย์สมบัติให้เป็นประโยชน์ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ทางเศรษฐกิจอย่างถูกต้อง ก็เพราะปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้

ก. ขั้นหาและรักษาสมบัติ *ปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน หรือหลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น ที่เรียกว่า* **ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม*** *๔ ประการ*

๑. *อุฏฐานสัมปทา* **ถึงพร้อมด้วยความหมั่น** คือ ขยันหมั่นเพียร ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน และการประกอบอาชีพที่สุจริต ฝึกฝนให้มีความชำนิชำนาญและรู้จริง รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจตรา หาวิธีการที่เหมาะที่ดีจัดการและดำเนินการให้ได้ผลดี

๒. *อารักขสัมปทา* **ถึงพร้อมด้วยการรักษา** คือ รู้จักคุ้มครอง เก็บ รักษาโภคทรัพย์และผลงานที่ตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓. *กัลยาณมิตตตา* **คบหาคนดีเป็นมิตร** คือ รู้จักเสวนาคบหาคน ไม่คบไม่เอาอย่างผู้ที่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณ ผู้มีความสามารถ ผู้น่าเคารพนับถือ และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔. *สมชีวิตา* **เลี้ยงชีวิตแต่พอดี** คือ รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่พอดีสมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้

(องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๘๙)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๔ หน้า ๗๙

10. THE SHREWD BREADWINNER

(A life that is well founded)

Through abiding by the following principles, a person can be said to know how to acquire and use wealth (i.e., to be money wise), to be a good breadwinner, and to have established himself and used his wealth beneficially—he is one who performs his economic duties properly:

A. On the level of seeking and safeguarding wealth: *practicing according to the principles that lead to immediate benefit, or that aid in the attainment of basic benefit, known as the four* diṭṭhadhammikattha-saṁvattanika-dhamma:*

1. *Uṭṭhāna-sampadā:* **endowment of industry;** he is energetic and applies himself to his duties and making an honest living; he trains so that he acquires skills and true knowledge; he wisely scrutinizes [his undertakings] and seeks skillful means to manage and conduct his work for good results.

2. *Ārakkha-sampadā:* **endowment of protection;** he knows how to protect from risk and loss the wealth and fruits of his labor, gained through his own honest efforts.

3. *Kalyāṇamittatā:* **association with good friends;** he discerns which people are worth associating with and which not, and does not associate with or emulate those who would lead him downward, but associates with, studies and emulates people who are learned, worthy, capable, honorable and endowed with qualities that are helpful to his livelihood.

4. *Samajīvitā:* **balanced life-style;** he keeps track of his income and expenditure and lives within his means so that he is neither deprived nor extravagant, and has income left over for saving.

(A.IV.281)

*See endnote 6, p.79.

ข. ขั้นแจงจัดสรรทรัพย์ *เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ที่เรียกว่า* **โภควิภาค ๔** *คือ*

- *เอเกน โภเค ภุญฺเชยฺย* ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง และทำประโยชน์
- *ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย* ๒ ส่วน ใช้เป็นทุนประกอบการงาน
- *จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย* อีก ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

(ที.ปา. ๑๑/๑๙๗/๒๐๒)

ค. ขั้นจับจ่ายกินใช้ *พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หาความหมายใดๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงปฏิบัติต่อทรัพย์หนึ่งส่วนแรกในข้อ ข. ตามหลัก* **โภคาทิยะ** *(ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคะ หรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองทรัพย์สมบัติ) ๕ ประการ ดังพุทธพจน์ว่า*

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข

๒. บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดจากภยันตราย

๔. ทำพลี คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง

(๑) *ญาติพลี* สงเคราะห์ญาติ

(๒) *อติถิพลี* ต้อนรับแขก

(๓) *ปุพพเปตพลี* ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ

(๔) *ราชพลี* บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น

B. On the level of allotting wealth: *having acquired wealth, he knows how to allot it into four portions, according to the principles for dividing wealth known as the four* bhoga-vibhāga:

- *Ekena bhoge bhuñjeyya:* one portion to be used for supporting himself and his dependents and for good causes.
- *Dvīhi kammaṁ payojaye:* two portions to be used for investment.
- *Catutthañca nidhāpeyya:* another portion to be put aside for future needs.

(D.III.188)

C. On the level of using wealth: *it should always be borne in mind that the acquisition, protection and possession of wealth are for the purpose of creating benefit for both oneself and others. If wealth is not used to create benefit, its acquisition and possession are of no value or meaning. Thus, when one owns or acquires wealth, one should use the first portion as given in B. above in accordance with the five benefits to be derived from wealth, or reasons a noble disciple should hold to for acquiring and possessing wealth* (bhogādiya), *as described in the Buddha's words:*

Having acquired wealth through the sweat of his own brow and the strength of his own arms, honestly and rightfully, a noble disciple:

1. Supports himself, his parents, children, wife and dependents and sees to their comfort.

2. Supports his friends and associates and sees to their comfort.

3. Uses it to safeguard his well-being and to make himself secure and free from dangers.

4. Makes sacrifice; that is, he gives offerings as support and oblations, in the following ways:

(1) *Ñāti-bali:* supporting relatives.

(2) *Atithi-bali:* receiving guests.

(3) *Pubbapeta-bali:* making merit or offerings in dedication to the departed.

(4) *Rāja-bali:* supporting the government through taxes, etc.

(๕) *เทวตาพลี* ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา

เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงโภคะเพิ่มขึ้น ก็สบายใจ เช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๔๑/๔๘)

การใช้จ่ายใน ๕ ข้อนี้ ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่าย ให้รู้ว่าควรใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้าง มิใช่หมายความว่าให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ นอกจากนั้น ท่านมุ่งกล่าวเฉพาะรายการที่พึงจ่ายเป็นประจำสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าผู้ใดสามารถ ก็ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้มากขึ้นไปอีก ตามหลัก **สังคหวัตถุ** *(ในบทที่ ๔) เป็นต้น*

(5) *Devatā-bali:* making offerings to the deities; that is, contributions made in accordance with his faith.

5. Supports those monks and priests who are virtuous and free of heedlessness and indulgence.

Having used wealth in this way, even if it has been exhausted he can still rest assured that the wealth has been rightfully used for beneficial purposes, while if it increases he can also feel at ease; thus he is free of remorse in either case.

(A.III.45)

The use of wealth through these five channels is mentioned with a view to enumerating the ways in which wealth should be spent so that one learns how to use it. It is not implied that an equal portion of wealth should be assigned to each. Moreover, this teaching points specifically to expenditure on a regular basis; those who are able should create further benefit in accordance, for example, with the principles for helpful integration (sangaha-vatthu) *given in Chapter 4.*

๑๑. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ

(ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์)

คนที่จะเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือน เป็น คฤหัสถ์หรือชาวบ้านที่ดี น่าเคารพนับถือเป็นแบบฉบับ ควรถือเป็นตัวอย่าง จะต้องวัดด้วยหลักเกณฑ์ ดังนี้

ก. มีความสุขสี่ประการ *คือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี หรือความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนอยู่เสมอ เรียกสั้นๆ ว่า* **สุขของคฤหัสถ์ (กามโภคีสุข) ๔** *คือ*

๑. *อัตถิสุข* **สุขเกิดจากความมีทรัพย์** คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มและอุ่นใจว่า ตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. *โภคสุข* **สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์** คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจว่า ตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. *อนณสุข* **สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้** คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจว่า ตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. *อนวัชชสุข* **สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ** คือ ความภูมิใจ เอิบอิ่มใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ*

บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชชสุขมีค่ามากที่สุด

(องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖๒/๙๑)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๕ หน้า ๗๙

11. THE IDEAL HOUSEHOLDER

(A perfect home life)

A person who can be said to have achieved success in domestic life as a good householder, who is worthy of respect and emulation, can be measured by the following gauges:

A. Possessing the four kinds of happiness: *these are the four kinds of happiness that are fitting for a householder, or that lay people should always make efforts to attain. They are briefly known as the four kinds of happiness for a householder* (kāmabhogī-sukha)*:*

1. *Atthi-sukha:* **the happiness of possessing wealth;** the pride, satisfaction and security of having wealth, rightfully acquired through the sweat of his own brow and the strength of his own arms.

2. *Bhoga-sukha:* **the happiness of spending wealth;** the pride and satisfaction of knowing that he has used his wealth, rightfully gained, for the support of himself, his family and his dependents and for good causes.

3. *Anaṇa-sukha:* **the happiness of freedom from debt;** the pride and satisfaction of knowing that he is free, not indebted to anybody.

4. *Anavajja-sukha:* **the happiness of blameless conduct;** the pride and satisfaction of knowing that he has acted honestly, faultlessly and blamelessly in body, speech and mind.*

Of these four kinds of happiness, the last is the most valuable.

(A.II.69)

*See endnote 5, p.79.

ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ *คนครองเรือน แยกได้เป็นหลายประเภท จัดเป็นขั้นๆ ได้ตั้งแต่ร้ายไปถึงดี และที่ดีก็มีหลายระดับ คฤหัสถ์ที่ดี น่าเคารพนับถือแท้จริง คือประเภทที่ ๑๐ ใน* **ชาวบ้าน** *๑๐ ประเภทต่อไปนี้*

กลุ่มที่ ๑ หาทรัพย์โดยทางไม่ชอบธรรม

๑. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตนให้เป็นสุข ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี *(เสียทั้ง ๓ ส่วน)*

๒. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เป็นสุข แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี *(เสีย ๒ ส่วน ดี ๑ ส่วน)*

๓. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เป็นสุขด้วย เผื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำความดีด้วย *(เสีย ๑ ส่วน ดี ๒ ส่วน)*

กลุ่มที่ ๒ หาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ *(เสีย ๓ ดี ๑)*

๕. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ *(เสีย ๒ ดี ๒)*

๖. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ *(เสีย ๑ ดี ๓)*

กลุ่มที่ ๓ หาโดยชอบธรรม

๗. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๑ *(เสีย ๒ ดี ๑)*

๘. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๒ *(เสีย ๑ ดี ๒)*

B. Being a model householder: *people who live the household life can be divided into several groups and classified into various levels. There are both bad and good, and the good can in turn be divided into several levels. The ideal householder, who is truly worthy of respect, is the tenth of the following ten kinds of householders* (kāmabhogī):

First group: acquiring wealth through wrongful means [a minus]:

1. Having acquired wealth, they do not use it to support themselves in comfort [a minus], and they do not share it with others or use it for good causes [a minus] (bad on all three counts).

2. Having acquired wealth, they use it to support themselves in comfort [a plus], but they do not share it with others or use it for good causes [a minus] (bad on two counts, good on one).

3. Having acquired wealth, they use it to support themselves in comfort [a plus], and they share it with others and use it for good causes [a plus] (bad on one count, good on two).

Second group: acquiring wealth both rightfully [a plus] and wrongfully [a minus]:

4. Having acquired wealth, they deal with it as in point 1 (bad on three counts, good on one).

5. Having acquired wealth, they deal with it as in point 2 (bad on two counts, good on two).

6. Having acquired wealth, they deal with it as in point 3 (bad on one count, good on three).

Third group: acquiring wealth rightfully [a plus]:

7. Having acquired wealth, they deal with it as in point 1 (bad on two counts, good on one).

8. Having acquired wealth, they deal with it as in point 2 (bad on one count, good on two).

๙. ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างข้อ ๓ แต่ยังติด ยังมัวเมา หมกมุ่น กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้เป็นอิสระเป็นนายเหนือโภคทรัพย์ได้ *(เสีย ๑ ดี ๓)*

พวกพิเศษ ผู้ที่แสวงหาชอบธรรม และใช้อย่างมีสติสัมปชัญญะ มีจิตใจเป็นอิสระ มีลักษณะดังนี้

๑๐. แสวงหาทรัพย์โดยทางชอบธรรม; ได้มาแล้ว เลี้ยงตนให้เป็นสุข; เผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี; ไม่ลุ่มหลง ไม่หมกมุ่นมัวเมา กินใช้ทรัพย์สมบัติโดยรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ ทางดีทางเสียของมัน มีปัญญา ทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้น เป็นนายเหนือโภคทรัพย์

ประเภทที่ ๑๐ นี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ สูงสุด ควรชมทั้ง ๔ สถาน คือ เป็นคฤหัสถ์แบบฉบับที่น่าเคารพนับถือ

(องฺ.ทสก. ๒๔/๙๑/๑๘๘)

ค. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่ *คือ ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ที่เรียกว่า* **ฆราวาสธรรม*** *๔ ประการ ดังนี้*

๑. *สัจจะ* **ความจริง** คือ ดำรงมั่นในสัจจะ ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้

๒. *ทมะ* **ฝึกตน** คือ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัว และแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดีงามยิ่งขึ้นอยู่เสมอ

๓. *ขันติ* **อดทน** คือ มุ่งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียรเข้มแข็งอดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

*ดู นันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๖ หน้า ๗๙

9. Having acquired wealth, they deal with it as in point 3. However, they are still attached to, infatuated and obsessed with wealth, using it without full awareness of its drawbacks, and they lack the wisdom that leads to independence from and mastery over wealth [a minus] (bad on one count, good on three).

Special group: one who acquires wealth rightfully and uses it mindfully and comprehendingly, with a mind that is detached, has the following characteristics:

10. Having acquired wealth rightfully [a plus], he supports himself comfortably [a plus], shares it with others and uses it for good causes [a plus]. Moreover, he is not obsessed or infatuated with wealth, but uses it with full knowledge and awareness of its benefits and faults, its merits and demerits; he has the wisdom that frees him, making him master of his wealth [a plus].

This tenth kind of householder was commended by the Buddha as the most excellent kind of person, praiseworthy on all four counts, a model householder.

(A.V.176)

C. Governing life with four qualities: *he practices according to the four qualities for leading the household life, known as the* gharāvāsadhamma:*

1. *Sacca:* **truthfulness;** he adheres to truth, integrity, honesty, sincerity; he is as good as his word; he ensures that his actions are trustworthy and reliable.

2. *Dama:* **training;** he disciplines and restrains himself; he adjusts himself to conditions and corrects and improves himself so as to be constantly progressing.

3. *Khanti:* **endurance;** he applies himself to doing his work with diligence and effort; he is tenacious and endures without wavering; he is firm in his aim and does not become discouraged.

*See endnote 6, p.79.

๔. จาคะ **เสียสละ** คือ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ ชอบช่วยเหลือเกื้อกูล บำเพ็ญประโยชน์ สละโลภ ละทิฐิมานะได้ ร่วมงานกับคนอื่นได้ ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน

(ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑)

ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง *คือ มีความสัมพันธ์อันดีงามอบอุ่นเป็นสุขภายในครอบครัว ตลอดถึงญาติมิตร ผู้ร่วมงาน และคนที่พึ่งพาอาศัยอยู่ในปกครองทั้งหมด โดยทำหน้าที่มิใช่เพียงนำประโยชน์ทางวัตถุมาให้เขาอย่างเดียว แต่นำประโยชน์สุขทางจิตใจมาให้ด้วย โดยประพฤติตนเป็นตัวอย่างช่วยชักจูงให้คนในครอบครัวและผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้นด้วยคุณธรรมที่เรียกว่า* **อารยวัฒิ** *ทั้ง ๕ ดังต่อไปนี้*

๑. **งอกงามด้วยศรัทธา** คือ ให้มีความเชื่อความมั่นใจในพระรัตนตรัยและในการที่จะทำความดี มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ

๒. **งอกงามด้วยศีล** คือ ให้มีความประพฤติดีงาม สุจริต รู้จักเลี้ยงชีวิต มีวินัย และมีกิริยามารยาทอันงาม

๓. **งอกงามด้วยสุตะ** คือ ให้มีความรู้จากการเล่าเรียนสดับฟัง โดยแนะนำหรือขวนขวายให้ศึกษาหาความรู้ที่จะฟื้นฟูปรับปรุงชีวิตจิตใจ

๔. **งอกงามด้วยจาคะ** คือ ให้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และพอใจทำประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์

๕. **งอกงามด้วยปัญญา** คือ ให้มีความรู้คิด เข้าใจเหตุผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มีวิจารณญาณ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเหตุปัจจัย แก้ไขปัญหา และจัดทำดำเนินการต่างๆ ให้ได้ผลดี

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๔๐/๔๗)

4. Cāga: **sacrifice;** he is thoughtful and generous; he helps others and performs good works; he relinquishes greed and pride and is able to work with others without being narrow-minded, selfish, or insisting on having things his own way.

(Sn.189)

D. Accepting responsibility for one's dependents: *he has good and harmonious relations within the family, among relatives, friends, work associates and all of his dependents, by not only seeing to their material needs but also bringing mental benefit into their lives, by being an example to them and encouraging them in growth with the virtues known as the five qualities leading to noble growth (*ariya-vaḍḍhi*):*

1. Growth in faith: encouraging them to have firm belief and faith in the Triple Gem [Buddha, Dhamma and Saṅgha; the Teacher, the Teaching and the Community of Noble Disciples] and in performing good deeds, to have a solid object of faith in their hearts.

2. Growth in morality: encouraging them to have good conduct, to be honest and maintain good livelihood and to be disciplined and well-mannered.

3. Growth in learning: encouraging them to acquire knowledge through learning and hearing, by advising them or encouraging them to learn those things that will revive and improve their lives and minds.

4. Growth in giving: encouraging them to be generous, to be thoughtful to one another and to derive satisfaction in helping their fellow man.

5. Growth in wisdom: encouraging them to be reflective, to understand reason, to know good from evil, benefit from harm, what is useful from what is not; to see things as they really are; to be judicious, and to use their wisdom to investigate causes and conditions, solve problems and perform and carry out their tasks effectively.

(A.III.80)

จ. ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี *นำชีวิตและครอบครัวของตนไปสู่ความเจริญ สงบสุข และเป็นพลเมืองที่สร้างสรรค์สังคม โดยประพฤติ ดังนี้*

๑. *น สาธารณทารสฺส* ไม่คบชู้สู่หามัวหมกมุ่นในทางเพศ

๒. *น ภุญฺเช สาธุเมกโก* ไม่ใจแคบเสพสิ่งเลิศรสผู้เดียว

๓. *น เสเว โลกายติกํ* ไม่พร่าเวลาถกถ้อยที่เลื่อนลอยไร้สาระ

๔. *สีลวา* ประพฤติดี มีวินัย ตั้งอยู่ในศีล ๕

๕. *วตฺตสมฺปนฺโน* ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอโดยสมบูรณ์

๖. *อปฺปมตฺโต* ไม่ประมาท กระตือรือร้นทุกเวลา

๗. *วิจกฺขโณ* มีวิจารณญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา

๘. *นิวาตวุตฺติ อตฺถทฺโธ* สุภาพ ไม่ดื้อกระด้าง ยินดีรับฟังผู้อื่น

๙. *สุรโต* เสงี่ยมงาม รักความประณีตสะอาดเรียบร้อย

๑๐. *สขิโล มุทุ* พูดจาน่าฟัง ทั้งใจกายก็อ่อนโยน ไม่หยาบคาย

๑๑. *สงฺคเหตา จ มิตฺตานํ* มีน้ำใจเอื้อสงเคราะห์ต่อมิตรสหาย

๑๒. *สํวิภาคี* เผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือคนทั่วไป

๑๓. *วิธานวา* รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี

๑๔. *ตปฺเปยฺย* บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม

๑๕. *ธมฺมกาโม* ใคร่ธรรม รักความสุจริต

๑๖. *สุตาธโร* อ่านมากฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ

๑๗. *ปริปุจฺฉโก* ชอบสอบถามค้นคว้า ใฝ่หาความรู้ยิ่งขึ้นไป

(ขุ.ชา. ๒๘/๙๔๙/๓๗๒)

E. Conducting oneself as a good citizen: *leading oneself and one's family to prosperity and happiness, and being a constructive member of the society, by practicing the following:*

1. *Na sādhāraṇadārassa:* not being promiscuous or preoccupied with sex.

2. *Na bhuñje sādhumekako:* not selfishly taking all the tasty morsels for oneself.

3. *Na seve lokāyatikaṁ:* not wasting time arguing about worthless things.

4. *Sīlavā:* having good conduct and discipline; being established in the five precepts.

5. *Vattasampanno:* performing one's duties regularly and completely.

6. *Appamatto:* not being heedless, but energetic at all times.

7. *Vicakkhaṇo:* being judicious, doing things with wisdom.

8. *Nivātavutti atthaddho:* being polite, not stubborn or arrogant; being open to the opinions of others.

9. *Surato:* being modest; possessing a love of refinement, cleanliness and orderliness.

10. *Sakhilo mudu:* having pleasant speech; being gentle in both deeds and thoughts.

11. *Saṅgahetā ca mittānaṁ:* being kind and generous to one's friends.

12. *Saṁvibhāgī:* sharing with and helping people in general.

13. *Vidhānavā:* managing one's duties efficiently and effectively.

14. *Tappeyya:* supporting the learned and virtuous monks.

15. *Dhammakāmo:* loving truth; esteeming virtue.

16. *Sutādharo:* having read and heard much; thoroughly knowing one's field.

17. *Paripucchako:* possessing an inquiring mind, seeking ever more knowledge.

(J.VI.287)

๑๒. คนไม่หลงโลก

(ชีวิตที่ไม่ถลำพลาด)

บุคคลที่ไม่ประมาทมัวเมาจนตกเป็นทาสของโลกและชีวิต อย่างที่เรียกได้ว่า หลงโลก เมาชีวิต ก็เพราะมีสติ รู้จักมอง รู้จักพิจารณา รู้จักวางตัววางใจต่อความจริงต่าง ๆ อันมีประจำอยู่กับโลกและชีวิตเป็นคติธรรมดา ดังนี้

ก. ***รู้ทันโลกธรรม*** *คือ รู้จักพิจารณา รู้เท่าทัน ตั้งสติให้ถูกต้องต่อสภาวะอันหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ในชีวิตที่อยู่ท่ามกลางโลก ซึ่งเรียกว่า* **โลกธรรม** *(ธรรมดาของโลกหรือความเป็นไปตามคติธรรมดา ซึ่งหมุนเวียนมาหาชาวโลก และชาวโลกก็หมุนเวียนตามมันไป) ๘ ประการ คือ*

ชื่นชม	*ขมขื่น*
๑. *ได้ลาภ*	๒. *เสื่อมลาภ*
๓. *ได้ยศ*	๔. *เสื่อมยศ*
๕. *สรรเสริญ*	๖. *นินทา*
๗. *สุข*	๘. *ทุกข์*

โลกธรรม ๘ นี้ จัดเป็น ๒ ฝ่าย คือ ที่ชื่นชมน่าปรารถนาน่าชอบใจคนทั่วไปอยากได้ เรียกว่า *อิฏฐารมณ์* พวกหนึ่ง ที่ขมขื่น ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ คนทั่วไปเกลียดกลัว เรียกว่า *อนิฏฐารมณ์* พวกหนึ่ง แต่จะชอบใจอยากได้หรือไม่ก็ตาม โลกธรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้แก่ทุกคน ทั้งแก่ปุถุชนผู้ไม่มีการศึกษา และแก่อริยสาวกผู้มีการศึกษา จะแตกต่างกันก็แต่การวางใจและการปฏิบัติตนต่อสิ่งเหล่านี้ กล่าวคือ

12. THE UNBEGUILED ONE

(A life that does not err)

A person who is not heedless or so enraptured by life and the world that he is enslaved by them—"deceived by the world, drunk on life," as it were—is one who is mindful, who knows how to look and investigate, and knows the right attitude to adopt to the truths that exist inherently in life and this world as the natural course of things, as follows:

A. ***Knowing the ways of the world:*** *he reflects on, understands and establishes mindfulness properly in relation to the ever-changing conditions in life within the world known as the eight* loka-dhamma *(norms of the world, or normal conditions which repeatedly visit worldly beings, and by which worldly beings are constantly being spun around):*

Sweet	*Bitter*
1. Gain	2. Loss
3. Repute	4. Disrepute
5. Praise	6. Blame
7. Happiness	8. Suffering

These eight worldly conditions are divided into two sides, those that are pleasant, desirable and generally aspired to, known as *iṭṭhārammaṇa*, and those that are distressing, undesirable, and generally abhorred, known as *aniṭṭhārammaṇa*. Regardless of whether they are liked or not, these eight worldly conditions can arise for everyone, be they unlearned and unenlightened or learned and enlightened, the only difference lying in the way each person responds to and acts on them. That is to say:

๑. **ปุถุชนผู้ไม่มีการศึกษา ไม่รู้จักฝึกอบรมตน** ย่อมไม่เข้าใจ ไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริง ลุ่มหลงลืมตน ยินดียินร้าย คราวได้ก็หลงใหลมัวเมาหรือลำพองจนเหลิงลอย คราวเสียก็หงอยละเหี่ยหมดกำลังหรือถึงกับคลุ้มคลั่งไป ปล่อยให้โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยีจิต ฟูยุบเรื่อยไป ไม่พ้นจากทุกข์โศก

๒. **ส่วนผู้มีการศึกษา เป็นอริยสาวก** รู้จักพิจารณารู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้ ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม ที่เกิดขึ้นแก่ตน ล้วนไม่เที่ยง ไม่คงทน ไม่สมบูรณ์ มีความแปรปรวนได้เป็นธรรมดา จึงไม่หลงใหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปในเพราะอนิฏฐารมณ์ มีสติดำรงอยู่ได้ วางตัววางใจพอดี ไม่เหลิงในสุขและไม่ถูกทุกข์ท่วมทับ

ยิ่งกว่านั้น อริยสาวกอาจใช้โลกธรรมเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์ เช่น ใช้อนิฏฐารมณ์เป็นบทเรียน บททดสอบ หรือเป็นแบบฝึกหัดในการพัฒนาตน และใช้อิฏฐารมณ์เป็นโอกาสหรือเป็นอุปกรณ์ในการสร้างสรรค์ความดีงามและบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นไป

(องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๙๖/๑๕๙)

*ข. **ไม่มองข้ามเทวทูต** คือ รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสภาวะที่ปรากฏอยู่เสมอในหมู่มนุษย์อันเป็นสัญญาณเตือนใจให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิตที่ไม่ควรลุ่มหลงมัวเมา ซึ่งเรียกว่า* **เทวทูต** *(สื่อแจ้งข่าวของยมเทพ หรือตัวแทนของพญายม) ๕ อย่าง คือ*

๑. **เด็กอ่อน** ว่าคนเราทุกคนเกิดมา ก็อย่างนี้ เพียงเท่านี้

๒. **คนแก่** ว่าทุกคน หากมีชีวิตอยู่ได้นาน ก็ต้องประสบภาวะเช่นนี้

๓. **คนเจ็บ** ว่าภาวะเช่นนี้ เราทุกคนอาจประสบได้ด้วยกันทั้งนั้น

๔. **คนต้องโทษ** ว่ากรรมชั่วนั้น ไม่ต้องพูดถึงตายไป แม้ในบัดนี้ก็มีผลเดือดร้อนเป็นทุกข์

1. Unlearned, unenlightened beings do not know or understand the true nature of worldly conditions and so they mindlessly rejoice and lament over them: whenever they win they become indulgent and vainglorious, and whenever they lose they become sad and despondent, or even deranged. They let worldly conditions control their lives and overwhelm their minds, so that they are forever experiencing ups and downs and do not transcend sorrow.

2. Learned noble disciples know how to reflect on worldly conditions and see their true nature: that all things that arise, whatever they may be, are without exception unstable, impermanent, imperfect and naturally subject to change. Thus they do not mindlessly indulge in pleasant experiences *(iṭṭhārammaṇa)* or become saddened or depressed on account of unpleasant experiences *(aniṭṭhārammaṇa)*; they abide with mindfulness and equilibrium, neither indulging in happiness nor being overwhelmed by suffering.

Moreover, the noble disciple may make use of worldly conditions. For example, he may use undesirable experiences as lessons, tests or exercises for training in his own self-development, or use desirable experiences as opportunities or tools for constructive action and the furtherance of beneficial activities.

(A.IV.157)

*B. **Ignoring no divine messengers:** he reflects on the states that always arise among humankind, which are reminders of the natural course of life, something not to be heedlessly indulged in. These states are known as the five* deva-dūta *(the harbingers or heralds of the Lord of Death):*

1. **A newborn baby:** [reminds us] that when we are born this is all we are.

2. **An old person:** [reminds us] that all people, if they live long enough, will have to experience this.

3. **A sick or injured person:** [reminds us] that this condition may arise for any of us.

4. **A prisoner:** [reminds us] that bad deeds cause misery and suffering even in this very life, let alone after death.

๕. **คนตาย** ว่าภาวะเช่นนี้ เราทุกคนต้องได้พบ ไม่มีใครพ้น และกำหนดไม่ได้ว่า ที่ไหน เมื่อใด

มองเห็นสภาพเช่นนี้เมื่อใด เช่น เมื่อผ่านเข้าไปในสุสาน ทัณฑสถาน และโรงพยาบาลเป็นต้น ก็มิให้มีใจหดหู่หรือหวาดกลัว แต่ให้มีสติ รู้จักใช้ปัญญาพิจารณา จะได้เกิดความสังเวช เร่งขวนขวายประกอบแต่กัลยาณกรรม คือ การกระทำที่ดีงาม ดำเนินชีวิตด้วยความไม่มัวเมา ไม่ประมาท

(ม.อุ. ๑๔/๕๐๗/๓๓๕)

ค. คำนึงสูตรแห่งชีวิต *แม้ไม่ใช่เวลาที่มองเห็นเทวทูตก็ควรพิจารณาอยู่เสมอ ตามหลักที่เรียกว่า* **อภิณหปัจจเวกขณ์** *(สิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าหญิง ไม่ว่าชาย ไม่ว่าชาวบ้าน ไม่ว่าชาววัด ควรหัดพิจารณาเนืองๆ) ซึ่งมีอยู่* **๕** *ประการ คือ*

๑. *ชราธัมมตา* **ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้**

๒. *พยาธิธัมมตา* **ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความเจ็บป่วยไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้**

๓. *มรณธัมมตา* **ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้**

๔. *ปิยวินาภาวตา* **ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เราจักต้องประสบความพลัดพรากทั้งจากคนและของที่รักที่ชอบใจไปทั้งสิ้น**

๕. *กัมมัสสกตา* **ควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น**

เมื่อพิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมา ในความเป็นหนุ่มสาว ในทรัพย์สมบัติ และในชีวิต เป็นต้น บรรเทาความลุ่มหลง ความถือมั่นยึดติด และป้องกันการทำความทุจริต ทำให้เร่งขวนขวายทำแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๕๗/๘๑)

5. **A dead person:** [reminds us] that death awaits all of us; no one can escape it, and no one knows for certain where and when it will happen.

Whenever we see these phenomena—as when we enter a cemetery, a prison or a hospital—we should not become depressed over or afraid of them, but establish mindfulness, and reflect on them with wisdom so that we are roused to bring forth wholesome actions and lead lives that are free of intoxication and heedlessness.

(M.III.179)

C. Reflecting on the formula of life: *even when he does not see the "divine messengers," he should constantly reflect according to the five subjects that all people, male or female, lay followers or monastics, should constantly bear in mind* (abhiṇha-paccavekkhaṇa):

1. *Jarādhammatā:* we are subject to aging and cannot escape it.
2. *Byādhidhammatā:* we are subject to pain and illness and cannot escape them.
3. *Maraṇadhammatā:* we are subject to death and cannot escape it.
4. *Piyavinābhāvatā:* we must inevitably be separated from all people and things that we love.
5. *Kammassakatā:* we have kamma as our own; whatever deeds we do, be they good or evil, of those we will surely be the heirs.

Regularly reflecting in this way helps to prevent infatuation with youth, possessions and life, alleviating heedlessness and attachment, preventing evil actions and inspiring us to quickly work for goodness and benefit.

(A.III.71)

หมวดสาม

คนกับคน

☆ ✻ ☆

๑๓. คนร่วมชีวิต

(คู่ครองที่ดี)

คู่ครองที่ดี ที่จะเป็นคู่ร่วมชีวิตกันได้ นอกจากกามคุณแล้ว ควรมีคุณสมบัติ และประพฤติตามข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. คู่สร้างคู่สม *มีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสอดคล้องกลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้ยืดยาว เรียกว่า* **สมชีวิธรรม ๔** *ประการ คือ*

๑. *สมสัทธา* **มีศรัทธาสมกัน** เคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งเคารพบูชา แนวความคิดความเชื่อถือ หรือหลักการต่างๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกัน หรือปรับเข้าหากัน ลงกันได้

๒. *สมสีลา* **มีศีลสมกัน** มีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรม พอเหมาะสอดคล้อง ไปกันได้

๓. *สมจาคา* **มีจาคะสมกัน** มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความมีใจกว้าง ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกัน

๔. *สมปัญญา* **มีปัญญาสมกัน** รู้เหตุรู้ผล เข้าใจกัน อย่างน้อยพูดกันรู้เรื่อง

(องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๕/๘๐)

SECTION THREE

PEOPLE AND PEOPLE

☆ ✻ ☆

13. THE PARTNER

(A good spouse)

To be partners in life, good spouses should not only have pleasant sensual attributes, but also possess the qualities and observe the principles of conduct listed below:

A. The compatible couple: *there are principles for partners in life to ensure their compatibility, providing a firm foundation for a long married life, called the four qualities for a good match* (samajīvi-dhamma)*:*

1. *Sama-saddhā:* **having compatible faith;** they uphold the same religion, revere the same objects of worship, concepts, beliefs or principles, and share the same lines of interest—they are equally firm in all these or can reach agreement on them.

2. *Sama-sīlā:* **having compatible morality;** they have conduct, morality, ethics, manners and upbringing which are harmonious or compatible.

3. *Sama-cāgā:* **having compatible generosity;** they are in accord, not conflict, with each other in their generosity, hospitality, munificence, sacrifice, and readiness to help others.

4. *Sama-paññā:* **having compatible intelligence;** they are sensible and can understand each other; they can at least reason with each other.

(A.II.60)

ข. คู่ชื่นชมคู่ระกำ *หรือ คู่บุญคู่กรรม คือ คู่ครองที่มีคุณธรรม ลักษณะนิสัยความประพฤติปฏิบัติ การแสดงออกต่อกัน ที่ทำให้เกื้อกูลกันหรือถูกกัน ก็มี ต้องยอมทนกันหรืออยู่กันอย่างขมขื่น ก็มี ในกรณีนี้ ท่านแสดง* **ภรรยา** *ประเภทต่างๆ ไว้ ๗ ประเภท คือ*

๑. *วธกาภริยา* **ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต** คือ ภรรยาที่มิได้อยู่กินด้วยความพอใจ ดูหมิ่น และคิดทำลายสามี

๒. *โจรีภริยา* **ภรรยาเยี่ยงโจร** คือ ภรรยาชนิดที่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓. *อัยยาภริยา* **ภรรยาเยี่ยงนาย** คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการงาน ปากร้าย หยาบคาย ชอบข่มสามี

๔. *มาตาภริยา* **ภรรยาเยี่ยงมารดา** คือ ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใย เอาใจใส่ สามีหาทรัพย์มาได้ก็เอาใจใส่คอยประหยัดรักษา

๕. *ภคินีภริยา* **ภรรยาเยี่ยงน้องสาว** คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดังน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจ มักคล้อยตามสามี

๖. *สขีภริยา* **ภรรยาเยี่ยงสหาย** คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน มีจิตภักดี เวลาพบสามีก็ร่าเริงยินดี วางตัวดี ประพฤติดี มีกิริยามารยาทงาม เป็นคู่คิดคู่ใจ

๗. *ทาสีภริยา* **ภรรยาเยี่ยงนางทาสี** คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ใต้อำนาจสามี ถูกสามีตะคอกตบตี ก็อดทน ไม่แสดงความโกรธตอบ

(องฺ.สตฺตก. ๒๗/๖๐/๙๒)

ท่านสอนให้ภรรยาสำรวจตนว่า ที่เป็นอยู่ ตนเป็นภรรยาประเภทไหน ถ้าจะให้ดี ควรเป็นภรรยาประเภทใด สำหรับชายอาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรแก่หญิงประเภทใดเป็นคู่ครอง และสำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะกับอุปนิสัยตนหรือไม่

แม้สามีก็ย่อมมีหลายประเภท พึงเทียบเอาจากภรรยาประเภทต่างๆ เหล่านั้น

B. Sweet couples and bitter couples: or *"blessed couples and doomed couples," are partners who have qualities, tendencies, conduct and responses to each other that make their lives either, on the positive side, mutually supportive or compatible, or, on the negative side, barely endurable or downright miserable. In this regard, there is the teaching on the seven kinds of wives, as follows:*

1. *Vadhakā-bhariyā:* **the murderous wife;** a wife who does not live happily with her husband, who disparages him and thinks of destroying him.

2. *Corī-bhariyā:* **the thieving wife;** a wife who squanders all her husband's wealth.

3. *Ayyā-bhariyā:* **the domineering wife;** a wife who is lazy and doesn't attend to her duties; she is foul-mouthed and vulgar, and likes to dominate her husband.

4. *Mātā-bhariyā:* **the motherly wife;** a wife who looks to her husband's well-being and attends to his needs, taking care of the money that he acquires and seeing that it is not squandered.

5. *Bhaginī-bhariyā:* **the sisterly wife;** a wife who respects and loves her husband as a younger sister loves her brother; she is gentle and deferential, and tends to agree with her husband.

6. *Sakhī-bhariyā:* **the comradely wife;** a wife who is like a friend, loyal to her husband; when she greets her husband she is happy; she deports and conducts herself well; she has fine manners and is a friend who readily shares her husband's thoughts and feelings.

7. *Dāsī-bhariyā:* **the servile wife;** a wife who lives under her husband's thumb, and who passively endures his beatings and abuse.

(A.IV.91)

According to the teachings, a wife should look at herself and ask herself what kind of wife she is now and what kind of wife she should be. For a man, this teaching might be used as a principle for exploring his own character to see which kind of wife he is most suited to, and to examine a potential partner to see whether or not she is suited to him.

There are also many different kinds of husbands, in regard to which a parallel can be drawn to the seven kinds of wives.

ค. คู่ศีลธรรมคู่ความดี เอาหลักธรรมสำหรับการครองเรือน คือ **ฆราวาส-ธรรม*** *๔ ประการมาใช้ต่อกันในบ้านด้วย ดังนี้*

๑. *สัจจะ* **ความจริง** คือ ซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการกระทำ

๒. *ทมะ* **ฝึกตน** คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดดัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่องข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากัน และปรับปรุงตนให้ดีงามยิ่งขึ้นไป

๓. *ขันติ* **อดทน** คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่วู่วาม ทนต่อ ความล่วงล้ำก้ำเกินกัน และร่วมกันอดทนต่อความเหนื่อยยากลำบากตรากตรำฝ่าฟันอุปสรรคไปด้วยกัน

๔. *จาคะ* **เสียสละ** คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละความสุขสำราญความพอใจส่วนตนเพื่อคู่ครองได้ เช่น อดหลับอดนอนพยาบาลกันในยามเจ็บไข้เป็นต้น ตลอดจนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรสหายของคู่ครอง ไม่ใจแคบ

(สํ.ส. ๑๕/๘๔๕/๓๑๖)

ง. คู่ถูกหน้าที่ต่อกัน สงเคราะห์ อนุเคราะห์กัน ตามหลักปฏิบัติในทิศ ๖ ข้อที่ว่าด้วย **ทิศเบื้องหลัง**** *คือ*

สามีปฏิบัติต่อภรรยา โดย

๑. ยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่นอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน

๕. หาเครื่องแต่งตัวมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

ภรรยาอนุเคราะห์สามี โดย

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๖ หน้า ๗๙

**ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

C. The couple sharing in goodness: the four principles for leading the household life (gharāvāsa-dhamma*) *can be used by a couple in the following ways:*

1. *Sacca:* **truthfulness;** being truthful and faithful to each other in thoughts, speech and deeds.

2. *Dama:* **training;** exercising restraint, training themselves to correct faults, resolve differences, adapt to each other and improve themselves.

3. *Khanti:* **patience;** being firm, stable and patient; not reacting impulsively to each other's affronts; enduring difficulties and hardships and overcoming obstacles together.

4. *Cāga:* **sacrifice;** being thoughtful, able to give up personal comfort for the sake of one's partner by, for example, foregoing sleep in order to nurse him or her in sickness; also being kind and generous, not uncharitable, to the relatives and friends of one's partner.

(S.I.215)

*D. The couple sharing responsibility help and serve each other according to the teachings given on the rearward of the six directions** as follows:*

A husband serves his wife by:

1. Honoring her in accordance with her status as his wife.
2. Not disparaging her.
3. Not committing adultery.
4. Giving her control of household concerns.
5. Giving her occasional gifts of ornaments and clothing.

A wife honors her husband by:

1. Keeping the household tidy.

*See endnote 6, p.79.

**See endnote 8, p.80.

๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี

๓. ไม่นอกใจ

๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้

๕. ขยัน ช่างจัดช่างทำ เอางานทุกอย่าง

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๑/๒๐๔)

จ. พ่อบ้านเห็นใจภรรยา *สตรีมีความทุกข์จำเพาะตัวอีกส่วนหนึ่ง ต่างหากจากผู้ชาย ซึ่งสามีพึงเข้าใจ และพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ เห็นอกเห็นใจ คือ*

๑. ผู้หญิงต้องจากหมู่ญาติมาอยู่กับตระกูลของสามีทั้งที่ยังเป็นเด็กสาว สามีควรให้ความอบอุ่นใจ

๒. ผู้หญิงมีระดู ซึ่งบางคราวก่อปัญหาให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจกาย ฝ่ายชายควรเข้าใจ

๓. ผู้หญิงมีครรภ์ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่บำรุงกายใจเป็นพิเศษ

๔. ผู้หญิงคลอดบุตร ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัส และเสี่ยงชีวิตมาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน

๕. ผู้หญิงต้องคอยปรนเปรอเอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตัว พึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อและมีน้ำใจตอบแทน

(นัย สํ.สฬ. ๑๙/๔๖๒/๒๙๗)

2. Being helpful to the relations and friends of both sides of the family.

3. Not committing adultery.

4. Safeguarding any wealth that has been acquired.

5. Being diligent in all her work.

(D.III.192)

E. ***A sympathetic husband:*** *There are a number of conditions peculiar to a woman about which a husband should be considerate and to which he should respond with care and sympathy. They are:*

1. She must be parted from her kin despite her young age to live with her husband's family: the husband should make her feel at home.

2. She has a monthly period, which sometimes causes vacillations in her physical and mental states: the husband needs to understand this.

3. She may be with child, at which times she needs special care and attention, both physical and mental.

4. She may give birth, which is an extremely painful and even life-threatening time: the husband should look after his wife as if her suffering were his own.

5. She must submit to the wants of her husband: the husband should not do just as he pleases, but appreciate her attention and respond to it thoughtfully.

(After S.IV.239)

๑๔. คนรับผิดชอบตระกูล

(หัวหน้าครอบครัวที่ดี)

ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากปฏิบัติตามหลักธรรมอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น เช่น เป็นคนที่รู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นต้นแล้ว พึงปฏิบัติตามหลักธรรมเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อวงศ์ตระกูลบางอย่าง ต่อไปนี้

ก. รักษาตระกูลให้คงอยู่ *โดยปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน หรือเหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน เรียกว่า* **กุลจิรัฏฐิติธรรม ๔** *อย่าง คือ*

๑. *นัฏฐคเวสนา* ของหายของหมด รู้จักหามาไว้

๒. *ชิณณปฏิสังขรณา* ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม

๓. *ปริมิตปานโภชนา* รู้จักประมาณในการกิน การใช้

๔. *อธิปัจจสีลวันตสถาปนา* ตั้งหญิงหรือชายมีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน

(องฺ.จุตกฺก. ๒๑/๒๕๙/๓๓๗)

ข. บูชาคนที่เหมือนไฟ *บุคคลต่อไปนี้เปรียบเหมือนไฟ ถ้าปฏิบัติถูกต้องย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว จึงควรปฏิบัติดุจพวกนับถือการบูชาไฟในสมัยโบราณ บำเรอไฟที่ตนบูชาด้วยความเอาใจใส่ระมัดระวังตั้งใจทำให้ถูกต้อง เพราะมีความเคารพยำเกรง เรียกว่า* **อัคคิปาริจริยา** *(ไฟที่ควรบำรุง หรือบุคคลที่ควรบูชาด้วยการใส่ใจบำรุงเลี้ยง และให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) มี ๓ อย่าง คือ*

๑. *อาหุไนยัคคิ* **ไฟที่ควรแก่ของคำนับ** ได้แก่บิดามารดา

๒. *คหปตัคคิ* **ไฟประจำตัวเจ้าบ้าน** ได้แก่บุตร ภรรยา และคนในปกครอง

14. THE KEEPER OF THE LINEAGE

(A good head of family)

A head of family, in addition to practicing in accordance with the qualities and principles already mentioned, for example by knowing how to make a living, should also abide by certain principles concerning responsibility for his family in the following ways:

A. Ensuring the stability of the family line *by practicing according to the principles for sustaining family prosperity, or causes for a family's prosperity and longevity, known as the four* kula-ciraṭṭhiti-dhamma*:*

1. *Naṭṭha-gavesanā:* when things are lost or used up, he replenishes them.

2. *Jiṇṇa-paṭisaṅkharaṇā:* when things are old and damaged, he restores and repairs them.

3. *Parimita-pānabhojanā:* he knows moderation in eating and using.

4. *Adhipacca-sīlavanta-ṭhāpanā:* he places a moral and virtuous woman or man in charge of the household.

(A.II.249)

B. Honoring the people who are like fire: *the following people are like fire—if one behaves toward them properly, great benefit can arise, but if one relates to them wrongly great harm can result, like burning oneself with fire. Thus one should act [toward them] as the ancient fire worshippers who took pains to tend the fires they worshipped caringly, cautiously, attentively and properly, out of respect and awe. These people are called* aggi-pāricariyā *(fires to be tended: people who must be worshipped by giving them attentive care and the respect proper to their position, like the fire of a fire worshipper):*

1. *Āhuneyyaggi*—"**the fire deserving of offerings**": father and mother.

2. *Gahapataggi*—"**the fire of the householder**": wife, children and dependents.

๓. *ทักขิไณยัคคิ* **ไฟทักขิไณย** ได้แก่บรรพชิต หรือพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล *ซึ่งทำหน้าที่สั่งสอน ผดุงธรรม ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมา*

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙)

ค. *ใส่ใจบุตรธิดา* *ในฐานะที่เป็นบิดามารดา พึงรู้จัก* **บุตร ๓** *ประเภท และให้การศึกษาอบรมให้เป็นบุตรชนิดที่ดีที่สุด คือ*

๑. *อภิชาตบุตร* **บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา** ดีเลิศกว่าพ่อแม่

๒. *อนุชาตบุตร* **บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา** เสมอด้วยพ่อแม่

๓. *อวชาตบุตร* **บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา** เสื่อมทรามทำลายวงศ์ตระกูล

(ขุ.อิติ. ๒๕/๒๕๒/๒๗๙)

ง. *ทำหน้าที่ผู้มาก่อน* *คือ พึงอนุเคราะห์บุตรธิดาตามหลักปฏิบัติในฐานะที่บิดามารดาเป็นเสมือน* **ทิศเบื้องหน้า*** *ดังนี้*

๑. ห้ามปรามป้องกันจากความชั่ว

๒. ดูแลฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๔. เป็นธุระในเรื่องจะมีคู่ครองที่สมควร

๕. มอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาส

(ที.ปา. ๑๑/๑๙๘/๒๐๒)

จ. *เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ* *ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมพื้นฐาน ที่จะเป็นส่วนประกอบช่วยให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองมั่นคง ดังนั้น หัวหน้าครอบครัวที่ดี พึงเป็นราษฎรที่ดีของรัฐด้วย โดยครองตนเป็นพลเมืองที่ดีตามหลักปฏิบัติในบทที่ ๑๑ ข้อ จ.*

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

3. *Dakkhiṇeyyaggi*—"**the fire worthy of gifts**": virtuous priests or monks, who teach and uphold righteousness, who practice rightly, and who are not heedless or deluded.

(D.III.217)

C. Attending to one's children: *as a parent, one should be aware of the three kinds of children, and arrange education and training for them in order to ensure that they develop in the best way. They are:*

1. *Abhijāta-putta:* the child who excels his or her parents, and is superior to them.

2. *Anujāta-putta:* the child who follows his or her parents, and is equal to them.

3. *Avajāta-putta:* the child who falls short of his or her parents, who drags the family down into ruin.

(It.62)

D. Maintaining the duties of a parent: *helping children according to the principles of conduct for parents, who are described as the "forward direction,"* by:*

1. Cautioning and protecting them from evil.
2. Nurturing and training them in goodness.
3. Providing an education.
4. Seeing to it that they obtain suitable spouses.
5. Providing allowances and bequeathing the inheritance to them at the proper time.

(D.III.191)

E. Being a good citizen: *the family is the basic social unit and is a factor for social and national prosperity and security. Thus, a good head of family should also be a good citizen by conducting himself according to the principles outlined in Chapter 12, point E.*

*See endnote 8, p.80.

๑๕. คนสืบตระกูล

(ทายาทที่ดี)

ผู้เป็นทายาท นอกจากจะรับทรัพย์สมบัติและวงศ์ตระกูลมารักษาสืบต่อแล้ว จะต้องรับเอาหน้าที่และคุณธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการรักษาวงศ์ตระกูล มาปฏิบัติสืบต่อไปด้วย แต่ในเบื้องต้น ในฐานะที่เป็นทายาทที่ดี พึงปฏิบัติตามหลักธรรมต่อไปนี้

ก. เปิดประตูสู่ความเจริญก้าวหน้า *ดำเนินตามหลักธรรมที่เป็นทวารแห่งประโยชน์สุข หรือข้อปฏิบัติที่เป็นดุจประตูชัยอันเปิดออกไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของชีวิต ที่เรียกว่า* **วัฒนมุข ๖*** *ประการ ต่อไปนี้*

๑. *อาโรคยะ* **รักษาสุขภาพดี** มีลาภอันประเสริฐ คือความไร้โรคทั้งจิตและกาย

๒. *ศีล* **มีระเบียบวินัย** ประพฤติดีมีมรรยาทงาม ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม

๓. *พุทธานุมัต* **ได้คนดีเป็นแบบอย่าง** ศึกษาเยี่ยงนิยมแบบอย่างของมหาบุรุษพุทธชน

๔. *สุตะ* **ตั้งใจเรียนให้รู้จริง** เล่าเรียนค้นคว้าให้รู้เชี่ยวชาญ ใฝ่สดับเหตุการณ์ให้รู้เท่าทัน

๕. *ธรรมานุวัติ* **ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม** ดำรงมั่นในสุจริต ทั้งชีวิตและงาน ดำเนินตามธรรม

๖. *อลีนตา* **มีความขยันหมั่นเพียร** มีกำลังใจแข็งกล้า ไม่ท้อถอยเฉื่อยชา เพียรก้าวหน้าเรื่อยไป

(ขุ.ชา. ๒๗/๔๔/๒๗)

---

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๗ หน้า ๗๙

15. THE FAMILY SUCCESSOR

(A worthy heir)

A family's successor, in addition to inheriting the wealth and family name, must also take over various duties and adopt certain virtuous qualities which are related to preserving the family lineage. In the first place, as a good heir, he should abide by the following principles:

A. Opening the doorway to growth and progress: *practicing according to the six conditions that are a doorway to benefit and happiness or the practices that are like a gateway of victory opening onto advancement in life* (vaḍḍhanamukha*), *as follows:*

1. *Ārogya:* **maintaining good health;** having the greatest wealth, which is the absence of illness in both mind and body.

2. *Sīla:* **being possessed of discipline;** conducting oneself well and properly, creating no trouble in the community.

3. *Buddhānumata:* **having a good example;** studying and emulating great, enlightened beings.

4. *Suta:* **learning to be really learned;** learning and seeking knowledge so as to be truly versed in one's subject; taking an interest in keeping updated.

5. *Dhammānuvatti:* **doing only what is right and good;** firmly establishing oneself in righteousness; conducting both one's personal life and work with rectitude.

6. *Alīnatā:* **being energetic and diligent;** being ardent, not given to discouragement or sluggishness; constantly striving forward.

(J.I.366)

---

*See endnote 7, p.79.

ข. ปิดช่องทางที่เข้ามาของความเสื่อม *หลีกเว้นความประพฤติที่เป็นช่องทางของความเสื่อมความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โภคทรัพย์ย่อยยับไป ที่เรียกว่า* **อบายมุข ๖** *ประการ คือ*

๑. **ติดสุรายาเมา** *ซึ่งมีโทษ ๖*

๑. ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ

๒. ก่อการทะเลาะวิวาท

๓. ทำลายสุขภาพ

๔. เสื่อมเกียรติเสียชื่อเสียง

๕. ทำให้แสดงด้าน ไม่รู้จักอาย

๖. ทอนกำลังปัญญา

๒. **เอาแต่เที่ยวกลางคืน** ซึ่งมีโทษ ๖

๑. เป็นการไม่รักษาตัว

๒. เป็นการไม่รักษาลูกเมีย

๓. เป็นการไม่รักษาทรัพย์สมบัติ

๔. เป็นที่ระแวงสงสัย

๕. เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ

๖. เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. **จ้องจะดูการเล่น** ซึ่งมีโทษ ทำให้การงานเสื่อมเสีย เพราะใจกังวล คอยคิดจ้อง และเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้น ๆ เช่น เต้นรำที่ไหน ขับร้อง ดนตรีที่ไหน ไปที่นั่น

๔. **ไม่เว้นการพนัน** ซึ่งมีโทษ ๖

๑. เมื่อชนะ ย่อมก่อเวร

๒. เมื่อแพ้ ก็เสียดายทรัพย์ที่เสียไป

๓. ทรัพย์หมดไป ๆ เห็นชัด ๆ

๔. เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ

๕. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง

B. Shutting off the channels of ruin: *steering clear of the practices that are channels to ruin and destruction, and which lead to the dissipation of wealth, known as the six pathways to ruin* (apāya-mukha)*:*

1. **To be addicted to drink and drugs,** which has six hazards:
   1. Wealth visibly dissipates.
   2. Brawls are caused.
   3. Health is impaired.
   4. Reputation is harmed.
   5. Indecent exposure and shamelessness result.
   6. Intelligence is reduced.
2. **To be always revelling in nightlife,** which has six hazards:
   1. One's self is not protected.
   2. Wife and children are not protected.
   3. Wealth is not protected.
   4. One is susceptible to suspicion and doubt.
   5. One is exposed to slander and rumor.
   6. It leads to trouble of many a kind.
3. **To be bent on entertainment,** which has a harmful effect on work because one is always preoccupied with forms of entertainment and wasting time frequenting them: where there is dancing, singing or music, there one goes.
4. **To be addicted to gambling,** which has six hazards:
   1. When one wins, one gains enemies.
   2. When one loses, one bemoans one's lost wealth.
   3. Wealth visibly dissipates.
   4. One's word is not respected in meetings.
   5. One is an object of contempt for one's friends.

๖. ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมียไม่ไหว

๕. **มั่วสุมมิตรชั่ว** ซึ่งมีโทษทำให้กลายไปเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบ ทั้ง ๖ ประเภท คือ ได้เพื่อนที่ชักนำให้กลายเป็นนักการพนัน นักเลงผู้หญิง นักเลงเหล้า นักลวงของปลอม นักหลอกนักต้ม และนักเลงหัวไม้

๖. **มัวแต่เกียจคร้าน** ซึ่งมีโทษ ทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้าง ผัดเพี้ยนไม่ทำการงาน โภคะใหม่ก็ไม่เกิด โภคะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือ ให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณี ว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นไปแล้ว ยังเช้านัก หิวนัก อิ่มนัก แล้วไม่ทำการงาน

(ที.ปา. ๑๑/๑๗๙/๑๙๖)

ค. เชื่อมสายสัมพันธ์กับบุรพการี *คือ ในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พึงเคารพบิดามารดา ผู้เปรียบเสมือน* **ทิศเบื้องหน้า*** *ดังนี้*

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน

๓. ดำรงวงศ์สกุล

๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

(ที.ปา. ๑๑/๑๙๙/๒๐๒)

ง. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา *พระพุทธเจ้าตรัสว่า ลูกๆ คือเด็กทั้งหลายเป็นฐานรองรับมนุษยชาติ ลูกในครอบครัวคือเด็กในสังคม ควรได้รับการฝึกอบรมให้เป็นผู้มีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุนในตัว ซึ่งจะทำให้พร้อมที่จะก้าวหน้าไปในการศึกษาพัฒนาชีวิตของตน และเป็นสมาชิกที่มีคุณค่าของสังคม ด้วยการปลูกฝังคุณสมบัติที่เรียกว่า* **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม** *หรือ* **รุ่งอรุณของการศึกษา ๗** *ประการ ดังนี้*

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

6. One is not favored as a potential partner in life because one could not be trusted to raise a family

5. To consort with evil people, which has the harmful effect of turning one into an evil person just like any of the six kinds of evil persons one associates with: that is, having friends that lead one into becoming a gambler, a womanizer, a drunkard, a forger, a trickster or a hood.

6. To be chronically lazy, which has the harmful effect of causing one to give all kinds of excuses for putting off the work that should be done; new wealth does not arise, and old wealth dissipates. The six excuses for not working are "too cold," "too hot," "too late," "too early," "too hungry," and "too full."

(D.III.182)

*C. **Cementing relationships with one's parents:** as a son or daughter, one should honor one's parents, who are compared to the "forward direction,"* in the following ways:*

1. Having been raised by them, one looks after them in return.
2. One helps them in their work.
3. One continues the family line and tradition.
4. One behaves as is proper for an heir.
5. When they have passed away, one performs meritorious acts and dedicates the merits to them.

(D .III.191)

*D. **Having the guarantee of a life that will progress:** The Buddha stated that children are the foundations of the human race. The sons and daughters of a family are the children of a society. They should be given training which provides them with a basic capital for preparing them to advance in their education and life development to become valuable members of society. This can be achieved by instilling in them the qualities known as the* **auroras of a good life,** *or the* **dawn of education,** *of which there are seven, as follows:*

*See endnote 8, p.80.

๑. *แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี*

๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต

๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์

๔. มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้

๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล

๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท

๗. ฉลาดคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

ดูคำอธิบายใน หมวดนำ คนกับความเป็นคน ๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ

1. Seeking out sources of wisdom and good examples.

2. Having discipline as a foundation for life development.

3. Having a heart that aspires to learning and constructive action.

4. Dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential.

5. Adhering to the principle of conditionality; seeing things according to cause and effect.

6. Establishing oneself in heedfulness.

7. Thinking wisely so as to realize benefit and see the truth.

For explanations, see ***Introductory Section:*** *Human Beings and Being Human,* 1. Man, the Noble Being.

๑๖. คนที่จะคบหา

(มิตรแท้–มิตรเทียม)

การคบเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญ มีผลต่อความเจริญก้าวหน้าและความเสื่อมของชีวิตอย่างมาก จึงควรทราบหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องมิตรที่เป็นข้อสำคัญๆ ไว้ ในที่นี้จะแสดงเรื่องคนที่ควรคบ คนที่ไม่ควรคบ และหลักปฏิบัติต่อกันระหว่างมิตรสหาย ดังต่อไปนี้

ก. มิตรเทียม *พึงรู้จักมิตรเทียม หรือศัตรูผู้มาในร่างของมิตร* **(มิตรปฏิรูปก์)** *๔ ประเภท ดังนี้*

๑. **คนปอกลอก** ขนเอาของเพื่อนไปถ่ายเดียว *(หรชน*)* มีลักษณะ ๔

๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว

๒. ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก

๓. ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน

๔. คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ประโยชน์

๒. **คนดีแต่พูด** *(วจีปรม)* มีลักษณะ ๔

๑. ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย

๒. ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย

๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้

๔. เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง

๓. **คนหัวประจบ** *(อนุปิยภาณี)* มีลักษณะ ๔

๑. จะทำชั่วก็เอออ

๒. จะทำดีก็เออออ

๓. ต่อหน้าสรรเสริญ

๔. ลับหลังนินทา

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๙ หน้า ๘๐

16. THE COMPANY ONE KEEPS

(True friends and false friends)

Our association with friends is important, having a great influence on our advancement and regression in life. Thus we should be aware of the main teachings on friends. Listed here are the teachings on those who should be associated with and those who should not, and the principles through which friends should relate to each other:

A. False friends: one should know the four kinds of false friends, or enemies in the guise of friends (mitta-paṭirūpaka)*, as follows:*

1. The out-and-out robber, one who only takes from his friend *(harajana*)*, has four main features:

1. He thinks only of getting.
2. He gives little in the hope of getting much.
3. Only when he is in danger does he help his friend.
4. He is a friend only for his own profit.

2. The smooth talker *(vacīparama)* has four main features:

1. He is only good at talking about that which is done and gone.
2. He is only good at talking about that which has not yet come.
3. He offers help that is ineffectual.
4. When his friend needs help, he makes excuses.

3. The flatterer *(anupiyabhāṇī)* has four main features:

1. He consents to [his friend's] doing wrong.
2. He consents to his doing right.
3. He sings his praises to his face.
4. He runs him down behind his back.

*See endnote 9, p.80.

๔. **คนชวนฉิบหาย** *(อปายสหาย)* **มีลักษณะ ๔**

๑. คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา

๒. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน

๓. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการละเล่น

๔. คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน

ข. มิตรแท้ *พึงรู้จักมิตรแท้ หรือมิตรด้วยใจจริง* **(สุหทมิตร) ๔** *ประเภท ดังนี้*

๑. **มิตรอุปการะ** *(อุปการก)* **มีลักษณะ ๔**

๑. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน

๒. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน

๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้

๔. มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

๒. **มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์** *(สมานสุขทุกข์)* **มีลักษณะ ๔**

๑. บอกความลับแก่เพื่อน

๒. รักษาความลับของเพื่อน

๓. มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง

๔. แม้ชีวิตก็สละให้ได้

๓. **มิตรแนะนำประโยชน์** *(อัตถักขายี)* **มีลักษณะ ๔**

๑. จะทำชั่วเสียหาย คอยห้ามปรามไว้

๒. แนะนำสนับสนุนให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง

๔. บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔. **มิตรมีใจรัก** *(อนุกัมปี*)* **มีลักษณะ ๔**

๑. เพื่อนมีทุกข์ พลอยไม่สบายใจ (ทุกข์ ทุกข์ด้วย)

๒. เพื่อนมีสุข พลอยแช่มชื่นยินดี (สุข สุขด้วย)

๓. เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ให้

๔. เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

(ที.ปา. ๑๑/๑๙๒/๒๐๑)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๐ หน้า ๘๐

4. **The leader to ruin** *(apāyasahāya)* has four main features:

1. He is a companion in drinking.
2. He is a companion in night life.
3. He is a companion in frequenting shows and fairs.
4. He is a companion in gambling.

*B. **True friends:** one should know the four kinds of true friends, or friends at heart* (suhada-mitta)*, as follows:*

1. The helping friend *(upakāraka)* has four main features:

1. When his friend is off guard, he guards him.
2. When his friend is off guard, he guards his property.
3. In times of danger, he can be a refuge.
4. In times of need, he gives more than asked for.

2. The friend through thick and thin *(samānasukhadukkha)* has four main features:

1. He confides in his friend.
2. He keeps his friend's secrets.
3. He does not desert his friend in times of danger.
4. He will give even his life for his friend's sake.

3. The good counselor *(atthakkhāyī)* has four main features:

1. He restrains his friend from doing evil or harm.
2. He encourages his friend in goodness.
3. He makes known to his friend what he has not heard before.
4. He points out the way to prosperity and happiness.

4. The loving friend *(anukampī*)* has four main features:

1. When his friend is unhappy, he commiserates.
2. When his friend is happy, he is happy for him.
3. When others criticize his friend, he comes to his defense.
4. When others praise his friend, he joins in their praise.

(D.III.185)

*See endnote 10, p.80.

ค. มิตรต่อมิตร *พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์กัน ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่เป็นเสมือน* **ทิศเบื้องซ้าย*** *ดังนี้*

พึงปฏิบัติต่อมิตรสหาย *ดังนี้*

๑ เผื่อแผ่แบ่งปัน

๒. พูดจามีน้ำใจ

๓. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๔. มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย

๕. ซื่อสัตย์จริงใจ

มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบ *ดังนี้*

๑. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน

๒. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน

๓. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๒/๒๐๔)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

C. ***Reciprocal friendship:*** *friends should support each other according to the practices in the teachings on the "left direction"* listed below:*

One should treat friends as follows:

1. Share with them.
2. Speak kindly to them.
3. Help them.
4. Be constant through their ups and downs.
5. Be faithful and sincere.

Friends reciprocate as follows:

1. When their friend is off guard, they protect him.
2. When their friend is off guard, they protect his property.
3. In times of danger, they can be a refuge.
4. They do not desert their friend in times of need.
5. They respect their friend's family and relations.

(D.III.189)

*See endnote 8, p.80.

๑๗. คนงาน–นายงาน

(ลูกจ้าง–นายจ้าง)

คนที่มาทำกิจการงานร่วมกัน ในฐานะลูกจ้างฝ่ายหนึ่ง และนายจ้างฝ่ายหนึ่ง ควรปฏิบัติต่อกันให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และเพื่อให้งานได้ผลดี โดยทำตามหลักปฏิบัติในทิศ ๖ ข้อที่ว่าด้วย **ทิศเบื้องล่าง*** *ดังนี้*

ก. นายจ้าง *พึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ดังนี้*

๑. จัดงานให้ทำ ตามความเหมาะสมกับกำลัง เพศ วัย ความสามารถ

๒. ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่

๓. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น

๔. มีอะไรได้พิเศษมา ก็แบ่งปันให้

๕. ให้มีวันหยุด และพักผ่อนหย่อนใจ ตามโอกาสอันควร

ข. คนรับใช้และคนงาน *มีน้ำใจช่วยเหลือนาย ดังนี้*

๑. เริ่มทำงานก่อน

๒. เลิกงานทีหลัง

๓. เอาแต่ของที่นายให้

๔. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น

๕. นำความดีของนายงานและกิจการไปเผยแพร่

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๓/๒๐๕)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

17. THE WORKER AND THE BOSS

(Employee and employer)

People who work together in the capacity of employee and employer should relate to each other properly in accordance with their duties, so that good relations are maintained and the work proceeds smoothly, by abiding by the principles of conduct outlined in the teachings on the "lower of the six directions"* as follows:

A. An employer should support his servants and employees by:

1. Assigning them work in accordance with their strength, sex, age, and abilities.

2. Paying them wages commensurate with their work and adequate for their livelihood.

3. Granting them fringe benefits by, for example, providing medical care in times of sickness.

4. Sharing with them a portion of any special profits that may accrue.

5. Giving them appropriate holidays and time to rest.

B. An employee helps his employer by:

1. Starting work before him.

2. Stopping work after him.

3. Taking only what is given by the employer.

4. Doing his job well and seeking ways to improve on it.

5. Spreading a good reputation about his employer and his business.

(D.III.189)

*See endnote 8, p.80.

หมวดสี่

คนกับมรรคา

☆ ✻ ☆

๑๘. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา

(ครู อาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม)

ผู้ทำหน้าที่สั่งสอน ให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะครู อาจารย์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติ และประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

ก. เป็นกัลยาณมิตร *คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือ* **กัลยาณมิตรธรรม ๗** *ประการ ดังนี้*

๑. *ปิโย* **น่ารัก** คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒. *ครุ* **น่าเคารพ** คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ และมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่ง ได้และปลอดภัย

๓. *ภาวนีโย* **น่าเจริญใจ** คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ่ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔. *วตฺตา* **รู้จักพูดให้ได้ผล** คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. *วจนกฺขโม* **อดทนต่อถ้อยคำ** คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์*

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๑ หน้า ๘๐

SECTION FOUR

PEOPLE AND THE WAY

☆ ✻ ☆

18. THE EDUCATOR

(A teacher, mentor or preacher)

One whose duty it is to teach and provide others with learning, especially a teacher, should possess the qualities and observe the principles of conduct outlined below:

A. He is a good friend: *[a teacher] should be endowed with the seven qualities of the good friend* (kalyāṇamitta-dhamma), *as follows:*

1. *Piyo:* **endearing;** he is endowed with kindness and compassion, taking an interest in his students and their well-being; he has rapport; he creates a familiar and casual atmosphere, encouraging students to approach him with queries and doubts.

2. *Garu:* **worthy of respect;** he is firm, adhering to principle; he has conduct that befits his position, inspiring feelings of reassurance, refuge and safety.

3. *Bhāvanīyo:* **inspiring;** he is truly learned and wise, and is one who constantly trains and improves himself; he is praiseworthy and exemplary, so that his students speak and think of him appreciatively, confidently and proudly.

4. *Vattā:* **capable of speaking effectively;** he knows how to explain things clearly, and knows when to speak what and how; he gives counsel and caution and is an able advisor.

5. *Vacanakkhamo:* **patient with words;** he willingly listens to questions and queries, no matter how petty, and can bear even improprieties, admonishments and criticisms without becoming dejected or offended.*

*See endnote 11, p.80.

๖. *คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา* **แถลงเรื่องล้ำลึกได้** คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗. *โน จฏฺฐาเน นิโยชเย* **ไม่ชักนำในอฐาน** คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

(องฺ.สตฺตก. ๒๓/๓๔/๓๓)

ข. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ *โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ที่เรียกว่า* **ธรรมเทศกธรรม ๕** *ประการ คือ*

๑. *อนุปุพฺพิกถา* **สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ** คือ แสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาตามลำดับความง่ายยากลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒. *ปริยายทัสสาวี* **จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล** คือ ชี้แจง ยกเหตุผลมาแสดง ให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยักเยื้องไปต่างๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

๓. *อนุทยตา* **ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี** คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

๔. *อนามิสันตร* **ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อามิส** คือ สอนเขามิใช่มุ่งที่ตนจะได้ลาภ สินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕. *อนุปหัจจ์** **วางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น** คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขี่ผู้อื่น

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๕๙/๒๐๕)

ค. มีลีลาครูครบทั้งสี่ *ครูที่สามารถมีลีลาของนักสอน ดังนี้*

๑. *สันทัสสนา* **ชี้ให้ชัด** จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะอธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. *สมาทปนา* **ชวนให้ปฏิบัติ** คือ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๒ หน้า ๘๐

6. *Gambhīrañca kathaṁ kattā:* **capable of expounding on the profound;** he can explain difficult and profound subjects clearly and can teach his students even profounder subjects.

7. *No caṭṭhāne niyojaye:* **not leading in wrongful ways;** he does not lead his students in ways that are detrimental or in matters that are worthless or improper.

(A.IV.31)

B. He is dedicated to giving knowledge *by establishing himself in the five qualities of one who gives teachings, known as the* dhammadesaka-dhamma*:*

1. *Anupubbikathā:* **teaching step-by-step, in proper sequence;** he teaches the principles or subject matter in order, from easy to abstruse, shallow to profound, in logical progression.

2. *Pariyāyadassāvī:* **expanding on and clarifying the main points;** he explains; he brings forth reasons to clarify the meaning of each aspect and point; he varies his explanations to enable his listeners to clearly see his points in the light of reason.

3. *Anudayatā:* **teaching with a heart of goodwill;** he teaches with a mind imbued with goodwill and a sincere desire for his listeners' benefit.

4. *Anāmisantara:* **aiming not for material gain;** he does not teach out of a desire for any material reward, payment or personal benefit.

5. *Anupahacca:** **speaking impartially and unabrasively;** he teaches according to the principles, according to the content, with the intention of revealing the truth and the meaning, neither exalting himself nor satirizing or belittling others.

(A.III.184)

C. He maintains the fourfold grace of a teacher: *a capable teacher has the following techniques of teaching:*

1. *Sandassanā:* **making clear;** no matter what he teaches, he explains the reasons behind it and analyzes it so that his listeners understand it clearly, as if leading them by the hand to see it for themselves.

2. *Samādapanā:* **inviting practice;** he teaches in such a way that [his listeners] see the importance of doing what needs to be done, appreciate its value, become convinced, accept it and are motivated to implement it or put it into practice.

*See endnote 12, p.80.

๓. *สมุตเตชนา* **เร้าให้กล้า** คือ ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยหรือยากลำบาก

๔. *สัมปหังสนา* **ปลุกให้ร่าเริง** คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังแช่มชื่น มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ

จำง่ายๆ ว่า สอนให้ แจ่มแจ้ง จูงใจ แกล้วกล้า ร่าเริง

(เช่น ที.สี. ๙/๑๙๘/๑๖๑)

ง. มีหลักตรวจสอบสาม *เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ครูอาจตรวจสอบตนเองด้วยลักษณะการสอนของพระบรมครู ๓ ประการ คือ*

๑. สอนด้วยความรู้จริง รู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา

๒. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง

๓. สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้นๆ เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็นความจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น

(องฺ.ติก. ๒๐/๕๖๕/๓๕๖)

จ. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ *คือ ปฏิบัติต่อศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรม เสมือนเป็น* **ทิศเบื้องขวา*** *ดังนี้*

๑. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี

๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ

๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริงและรู้จักดำรงตนด้วยดี ที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดี มีความสุขความเจริญ**

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๐/๒๐๓)

---

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

**ดู บันทึกท้ายเล่ม ๑๓ หน้า ๘๐

3. *Samuttejanā:* **arousing courage;** he rouses his listeners to zeal, interest, fortitude and firm resolve to consummate the practice, to fear no difficulty or hardship.

4. *Sampahaṁsanā:* **inspiring joy;** he creates an atmosphere of fun, cheerfulness, joyousness and delight; he inspires his listeners with hope and vision of a good result and the way to success.

In brief, this can be summarized as: teaching to clarify, motivate, rouse and delight.

(As in D.I.126)

D. He uses the three gauges: *briefly speaking, a teacher may examine himself with the three kinds of manner that characterized how the Buddha taught:*

1. He teaches with true knowledge: having first himself acquired true knowledge and accomplished his goal, he teaches others.

2. He teaches logically, so that his listeners can clearly see the meaning with their own wisdom.

3. He teaches pragmatically, accomplishing the objective of the teaching by, for example, guiding his listeners to truly understand, to see the truth, to actualize the practice and to attain the results of the practice.

(A.I.276)

E. He performs the duties of a teacher to a student: *he conducts himself toward his students by helping them according to the teachings compared to the "right direction,"* as follows:*

1. He trains them to be good.

2. He guides them to thorough understanding.

3. He teaches the subject in full.

4. He encourages and praises his students' goodness and abilities and allows their full expression.

5. He provides a protection for all directions;** that is, teaching and training them so that they can actually use their learning to make a living and know how to conduct themselves well, having a guarantee for smoothly leading a good life and attaining happiness and prosperity.

(D.III.189)

---

*See endnote 8, p.80.

**See endnote 13, p.80.

๑๙. คนผู้เล่าเรียนศึกษา

(นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า)

คนที่เล่าเรียนศึกษา จะเป็นนักเรียน นักศึกษา หรือนักค้นคว้าก็ตาม นอกจากจะพึงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับคนที่จะประสบความสำเร็จ คือ จักร ๔* และอิทธิบาท ๔* แล้ว ยังมีหลักการที่ควรรู้ และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติอีก ดังต่อไปนี้

ก. รู้หลักบุพภาคของการศึกษา *คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็น* **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒** *ประการ ดังนี้*

๑. องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ **มีกัลยาณมิตร** หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไป ที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูง หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน การค้นคว้า ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์

๒. องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ** หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย จนเข้าถึงความจริง และแก้ปัญหาหรือทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นได้

กล่าวโดยย่อว่า

ข้อหนึ่ง รู้จักพึ่งพาให้ได้ประโยชน์จากคนและสิ่งที่แวดล้อม

ข้อสอง รู้จักพึ่งตนเอง และทำตัวให้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น

(ม.มู. ๑๒/๔๙๗/๕๓๙)

*ดู บทที่ ๑๐

19. THE LEARNER

(A pupil, student or researcher)

For one who is learning, whether a pupil, a student or a researcher, the teachings for one who is to be successful, namely the four wheels *(cakka*)* and the four pathways to success *(iddhipāda*)* are not the only thing to bear in mind. There are also the following principles to learn and practices to observe:

A. ***Knowing the heralds of learning:*** *he understands the two factors for Right View, which are:*

1. **Good external factor:** having good friends, which refers to associating with teachers, advisors, friends, and [other vehicles of learning such as] books. It also includes having general social conditions that are wholesome and helpful. All of these will encourage or arouse the arising of wisdom, through the processes of listening, discussing, seeking advice, querying, reading, and researching. This also entails being selective about the use of mass media.

2. **Good internal factor:** *yonisomanasikāra*, which is the proper use of thinking, knowing how to think, or being skilled in thinking; that is, seeing things with critical reflection, tracing their causes and effects; analyzing an object or problem in order to see it as it is and in terms of its causal conditions until one sees its true nature and can solve the problem or bring about benefit.

In short:

1. Knowing how to rely beneficially on the people and things around one.

2. Knowing how to be self-reliant and also make oneself a refuge to others.

(M.I.294)

*See Chapter 10.

ข. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา *เมื่อรู้หลักบุพภาคของการศึกษา ๒ อย่างแล้ว พึงนำมาปฏิบัติในชีวิตจริง พร้อมกับสร้างคุณสมบัติอื่นอีก ๕ ประการให้มีในตน รวมเป็นองค์ ๗ ที่เรียกว่า* **แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดีงาม** *หรือ* **รุ่งอรุณของการศึกษา** *ที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบว่าเหมือนแสงอรุณเป็นบุพนิมิตแห่งอาทิตย์อุทัย เพราะเป็นคุณสมบัติต้นทุนที่เป็นหลักประกันว่าจะทำให้ก้าวหน้าไปในการศึกษา และชีวิตจะพัฒนาสู่ความดีงามและความสำเร็จที่สูงประเสริฐอย่างแน่นอน ดังต่อไปนี้*

๑. แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี

๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต

๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์

๔. มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้

๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล

๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท

๗. ฉลาดคิดแยบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง

ดูคำอธิบายใน **หมวดนำ** *คนกับความเป็นคน* **๑. คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ**

ค. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา *ในทางปฏิบัติ อาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ ๒ อย่างข้างต้นนั้นได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลัก* **วุฒิธรรม*** *(หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) ๔ ประการ*

๑. *สัปปุริสสังเสวะ* **เสวนาผู้รู้** คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชา คบหาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณความดี มีภูมิธรรมภูมิปัญญาน่านับถือ

๒. *สัทธัมมัสสวนะ* **ฟังดูคำสอน** คือ เอาใจใส่สดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรง และจากหนังสือหรือสื่อมวลชน ตั้งใจเล่าเรียน ค้นคว้า หมั่นปรึกษาสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่จริงแท้

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๔ หน้า ๘๑

B. Having the guarantee of a life that is progressing: *Having learned of the two heralds of learning, one must put them into practice in one's own life and also develop another five qualities, bringing the total to seven, which are known as the* **auroras of a good life,** *or the* **dawn of education.** *The Buddha compared them to the light of the dawn, which always precedes sunrise, because these qualities are the capital foundation which guarantees that learning will advance and life will progress to virtue and success that are exalted and noble. They are as follows:*

1. Seeking out sources of wisdom and good examples.
2. Having discipline as a foundation for one's life development.
3. Having a heart that aspires to learning and constructive action.
4. Dedicating oneself to training for the realization of one's full human potential.
5. Adhering to the principle of conditionality; seeing things according to cause and effect.
6. Establishing oneself in heedfulness.
7. Thinking wisely so as to realize benefit and see the truth.

For explanations, see ***Introductory Section:*** *Human Beings and Being Human,* 1. Man, The Noble Being.

C. Practicing according to the principles for encouraging wisdom: *in practice, he may bring about the two conditions for Right View mentioned above by following the principles known as the four* vuddhi-dhamma* *(conditions conducive to the development of wisdom):*

1. *Sappurisasaṁseva:* **associating with the wise;** he knows how to select sources of knowledge, and associates with learned people who are virtuous, wise and worthy of respect.

2. *Saddhammassavana:* **harkening to the teaching;** he listens attentively to teachings and advice; he searches for knowledge from people and from books or mass media; he applies himself to learning and researching, seeks advice and makes queries so that he attains real knowledge.

*See endnote 14, p.81.

๓. *โยนิโสมนสิการ* **คิดให้แยบคาย** คือ รู้ เห็น ได้อ่าน ได้ฟังสิ่งใด ก็รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะและสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่านั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

๔. *ธรรมานุธรรมปฏิบัติ* **ปฏิบัติให้ถูกหลัก** นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและตริตรองเห็นชัดแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติหรือลงมือทำ ให้ถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น

(องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๔๘/๓๓๒)

ง. ศึกษาให้เป็นพหูสูต *คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็ทำตนให้เป็นพหูสูตในด้านนั้น ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครบ* **องค์คุณของพหูสูต** *(ผู้ได้เรียนมาก หรือผู้คงแก่เรียน)* **๕** *ประการ คือ*

๑. *พหุสฺสุตา* **ฟังมาก** คือ เล่าเรียน สดับฟัง รู้เห็น อ่าน สั่งสมความรู้ในด้านนั้นไว้ให้มากมายกว้างขวาง

๒. *ธตา* **จำได้** คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระไว้ได้แม่นยำ

๓. *วจสา ปริจิตา* **คล่องปาก** คือ ท่องบ่น หรือใช้พูดอยู่เสมอ จนแคล่วคล่องจัดเจน ใครสอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้

๔. *มนสานุเปกฺขิตา* **เจนใจ** คือ ใส่ใจนึกคิดจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

๕. *ทิฏฺฐิยา สุปฏิวิทฺธา* **ขบได้ด้วยทฤษฎี** คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลแจ่มแจ้งลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผล และความสัมพันธ์ของเนื้อความและรายละเอียดต่างๆ ทั้งภายในเรื่องนั้นเอง และที่เกี่ยวโยงกับเรื่องอื่นๆ ในสายวิชาหรือทฤษฎีนั้นปรุโปร่งตลอดสาย

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๘๗/๑๒๙)

3. *Yonisomanasikāra:* **thinking wisely;** having learned, seen, read or heard about something, he reflects on it for himself, analyzes it to see its true nature and looks into it to see the what, when, where, why and how of it; he sees its merits and demerits, benefit and harm, etc.

4. *Dhammānudhammapaṭipatti:* **practicing in accordance with principles;** the things he has learned, heard and thoroughly considered he puts into practice correctly in accordance with the principles and their objectives, so that the minor principles accord with the major ones and the minor practices are harmonious with the overall objective; he practices the teaching with its objective in mind; for example, contentment as a support for effort, but not leading to laziness.

(A.II.245)

D. Learning to be learned: *whatever he learns or studies, he makes himself well versed in that field by increasing and clarifying his knowledge and understanding until he is endowed with the five qualities of a learned one (bahussuta):*

1. *Bahussutā:* **hearing much;** he learns, hears, sees, experiences, reads and amasses a large and extensive amount of knowledge in his field.

2. *Dhatā:* **retaining;** he grasps the gist or essence and remembers the subject matter accurately.

3. *Vacasā paricitā:* **becoming fluent;** he recites or speaks about the subject often so that he is fluent in and clear about it, and can answer any queries about it.

4. *Manasānupekkhitā:* **becoming thoroughly familiarized;** he thinks about the subject so often that he is thoroughly familiar with it; whenever he calls it to mind the content is vivid to him, and he perceives it clearly and thoroughly.

5. *Diṭṭhiyā supaṭividdhā:* **having penetrated;** he clearly understands the overall meaning and rationale of the subject; he thoroughly and penetratingly knows its source, its logic and the relationship of the content and details within the subject itself and in relation to other subjects within that field or theory.

(A.III.112)

จ. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา *ในด้านความสัมพันธ์กับครูอาจารย์ พึงแสดงคารวะนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศ ๖ ข้อว่าด้วย* **ทิศเบื้องขวา*** *ดังนี้*

๑. ลุกต้อนรับ แสดงความเคารพ

๒. เข้าไปหา เพื่อบำรุง รับใช้ ปรึกษา ซักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น

๓. ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา

๔. ปรนนิบัติ ช่วยบริการ

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๐/๒๐๓)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

E. Honoring the "lighter of the lamp": *in terms of their relations with the teacher, students should show respect to him as the "right direction" according to the teachings on the six directions:**

1. Rising to greet the teacher and showing respect to him.

2. Approaching the teacher to care for and attend him, to consult, query and receive advice from him.

3. Hearkening well so as to gain wisdom.

4. Serving the teacher and running errands for him.

5. Learning the subject respectfully and earnestly; giving the task of learning its due importance.

(D.III.189)

*See endnote 8, p.80.

๒๐. คนใกล้ชิดศาสนา

(อุบาสก อุบาสิกา)

พุทธศาสนิกชน มีหลักปฏิบัติที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตนกับพระพุทธศาสนา ดังนี้

ก. เกื้อกูลพระ โดยปฏิบัติต่อพระสงฆ์ เสมือนเป็น **ทิศเบื้องบน*** *ดังนี้*

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

๔. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ

๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๘/๒๐๖)

ข. กระทำบุญ คือ ทำความดีด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เรียกว่า **บุญกิริยาวัตถุ** *(เรื่องที่จัดว่าเป็นการทำบุญ) ๓ อย่าง คือ*

๑. *ทานมัย* ทำบุญด้วยการให้ปันทรัพย์สิ่งของ

๒. *สีลมัย* ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีปฏิบัติชอบ

๓. *ภาวนามัย* ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือ ฝึกอบรมจิตใจให้เจริญด้วยสมาธิ และปัญญา

และควรเจาะจงทำบุญบางอย่างที่เป็นส่วนรายละเอียดเพิ่มขึ้นอีก ๗ ข้อ รวมเป็น ๑๐ อย่าง คือ

๔. *อปจายนมัย* ทำบุญด้วยการประพฤติสุภาพอ่อนน้อม

๕. *ไวยาวัจมัย* ทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ ให้บริการ บำเพ็ญประโยชน์

๖. *ปัตติทานมัย* ทำบุญด้วยการให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในการทำความดี

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

20. THE DEVOTEE

(A lay follower)

Buddhists express their relationship to their religion through the following principles of conduct:

A. Supporting the monks: treating the monks as the "upper direction," by:

1. Acting toward them with goodwill.
2. Speaking to them with goodwill.
3. Thinking of them with goodwill.
4. Receiving them willingly.
5. Supporting them with the four requisites [almsfood, robes, shelter and medicine].

(D. III, 192)

B. Making merit: performing good deeds through the various means known as the three puññakiriyā-vatthu *(bases of meritorious action):*

1. *Dāna-maya:* making merit through sharing out material things.
2. *Sīla-maya:* making merit through virtuous conduct or moral behavior.
3. *Bhāvanā-maya:* making merit through mind training, i.e., developing mental qualities and wisdom.

Buddhists should also make an effort to perform these seven more specific kinds of merit, bringing the total to ten:

4. *Apacāyana-maya:* making merit through polite and modest conduct.
5. *Veyyāvacca-maya:* making merit through efforts to give practical help, offer service or do the common good.
6. *Pattidāna-maya:* making merit through involving others in doing good deeds.

*See endnote 8, p.80.

๗. *ปัตตานุโมทนามัย* ทำบุญด้วยการพลอยยินดีในการทำความดีของผู้อื่น

๘. *ธัมมัสสวนมัย* ทำบุญด้วยการฟังธรรม ศึกษาหาความรู้ที่ปราศจากโทษ

๙. *ธัมมเทสนามัย* ทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์

๑๐. *ทิฏฐุชุกัมม์* ทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงให้เป็นสัมมาทิฏฐิ

(ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/๓๓๐; ที.อ. ๗/๒๔๖)

ค. คุ้นพระศาสนา *ถ้าจะปฏิบัติให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น ถึงขั้นเป็นอุบาสก อุบาสิกา คือ ผู้ใกล้ชิดพระศาสนาอย่างแท้จริง ควรตั้งตนอยู่ในธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสก เรียกว่า* **อุบาสกธรรม ๗** *ประการ คือ*

๑. ไม่ขาดการเยี่ยมเยือนพบปะพระภิกษุ

๒. ไม่ละเลยการฟังธรรม

๓. ศึกษาในอธิศีล คือ ฝึกอบรมตนให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติรักษาศีลขั้นสูงขึ้นไป

๔. พรั่งพร้อมด้วยความเลื่อมใส ในพระภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็น เถระ นวกะ และ ปูนกลาง*

๕. ฟังธรรมโดยมิใช่จะตั้งใจคอยจ้องจับผิดหาช่องที่จะติเตียน

๖. ไม่แสวงหาทักขิไณยภายนอกหลักคำสอนนี้ คือ ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา

๗. กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นที่ต้น คือ เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา**

(องฺ.สตฺตก. ๒๓/๒๗/๒๖)

*ตามพระวินัย ภิกษุบวชใหม่ จนถึงยังไม่ครบ ๕ พรรษา เรียกว่า *นวกะ* ภิกษุบวชครบ ๕ พรรษา แต่ยังไม่เต็ม ๑๐ พรรษา เรียกว่า *มัชฌิมะ* ภิกษุบวชครบ ๑๐ พรรษาแล้วขึ้นไป เรียกว่า *เถระ*

**ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๕ หน้า ๘๑

7. *Pattānumodanā-maya:* making merit through rejoicing in the good deeds of others.

8. *Dhammassavana-maya:* making merit through listening to the teachings and acquiring knowledge that is free of harm.

9. *Dhammadesanā-maya:* making merit through explaining the teachings and imparting knowledge that is beneficial.

10. *Diṭṭhujukamma:* making merit through correcting one's views, learning to see all things as they really are so that one attains Right View.

(D.III.218; D.A.III.999)

C. Familiarizing oneself with the religion: *if one wishes to practice more strictly, to be a male lay follower (upāsaka) or female lay follower (upāsikā), one should establish oneself in the conditions leading to prosperity for a lay follower known as the seven* upāsaka-dhamma, *as follows:*

1. Not failing to visit or meet with the monks.
2. Not neglecting to hear the teachings.
3. Training oneself to progress in higher levels of morality.
4. Being imbued with faith in the monks, be they elders, newly ordained or of intermediate status.*
5. Listening to the teaching not for finding fault or flaws to criticize.
6. Not seeking the gift-worthy, or a field of merit, outside Buddhist principles.
7. Giving first service to this religion; that is, applying oneself to supporting Buddhist activities.**

(A.IV.25, 26)

* According to the monastic discipline, a monk who has been ordained for less than five years is regarded as a new monk *(navaka)*, one who has been ordained between five and just under ten years is a middler *(majjhima)*, and one who has been ordained for ten years or more is an elder *(thera)*.

**See endnote 15, p.81.

ง. เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ *อุบาสก อุบาสิกาที่ดี มีคุณสมบัติที่เรียกว่า* **อุบาสกธรรม ๕** *ประการ คือ*

๑. มีศรัทธา เชื่อมีเหตุผล มั่นในคุณพระรัตนตรัย

๒. มีศีล อย่างน้อยดำรงตนได้ในศีล ๕

๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล มุ่งหวังผลจากการกระทำ มิใช่จากโชคลาง หรือสิ่งที่ตื่นกันไปว่าขลังศักดิ์สิทธิ์

๔. ไม่แสวงหาทักขิไณยนอกหลักคำสอนนี้

๕. เอาใจใส่ทำนุบำรุงและช่วยกิจการพระพุทธศาสนา*

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๕/๒๓๐)

จ. หมั่นสำรวจความก้าวหน้า *กล่าวคือ โดยสรุป ให้ถือธรรมที่เรียกว่า* **อารยวัฒิ ๕** *ประการ เป็นหลักวัดความเจริญในพระศาสนา*

๑. *ศรัทธา* เชื่อถูกหลักพระศาสนา ไม่งมงายไขว้เขว

๒. *ศีล* ประพฤติและเลี้ยงชีพสุจริต เป็นแบบอย่างได้

๓. *สุตะ* รู้เข้าใจหลักพระศาสนาพอแก่การปฏิบัติและแนะนำผู้อื่น

๔. *จาคะ* เผื่อแผ่เสียสละ พร้อมที่จะช่วยเหลือผู้ซึ่งพึงช่วย

๕. *ปัญญา* รู้เท่าทันโลกและชีวิต ทำจิตใจให้เป็นอิสระได้

(องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๖๓-๔/๙๑-๒)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๕ หน้า ๘๑

D. Being a leading lay follower: *good Buddhist lay followers* (upāsaka, upāsikā) *should be endowed with the qualities known as the five* upāsaka-dhamma:

1. They have faith, rational belief and confidence in the attributes of the Triple Gem.

2. They have morality, at least maintaining themselves in the five precepts.

3. They reject superstition; they believe in deeds, not in luck; they aspire to results through their own actions, not through lucky charms or things wildly rumored to be magical.

4. They do not seek the gift-worthy outside of this teaching.

5. They apply themselves to supporting and helping with Buddhist activities.*

(A.III.206)

E. Regularly monitoring one's progress: *this is in brief to uphold the qualities for measuring progress in the Buddha's teachings known as the five* ariya-vaḍḍhi:

1. *Saddhā:* having belief that accords with the principles of Buddhism, not being credulous or easily led astray.

2. *Sīla:* having honest and exemplary conduct and livelihood.

3. *Suta:* having sufficient knowledge of the principles of Buddhism to be able to practice them and teach them to others.

4. *Cāga:* sharing and giving, being ready to help those deserving of help.

5. *Paññā:* understanding the true nature of life and the world so that one's mind is not bound by them.

(A.III.80)

*see endnote 15, p.81.

๒๑. คนสืบศาสนา

(พระภิกษุ)

พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอน สืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติมากมาย แต่ในที่นี้จะแสดงไว้เฉพาะหน้าที่ที่สัมพันธ์กับคฤหัสถ์ และข้อเตือนใจในทางความประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

ก. อนุเคราะห์ชาวบ้าน *พระสงฆ์อนุเคราะห์คฤหัสถ์ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่ตนเป็นเสมือน* **ทิศเบื้องบน*** *ดังนี้*

๑. ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว

๒. แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี

๔. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง

๕. ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๖. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสุขความเจริญ

(ที.ปา. ๑๑/๒๐๔/๒๐๖)

ข. หมั่นพิจารณาตนเอง *คือ พิจารณาเตือนใจตนเองอยู่เสมอตามหลัก* **ปัพพชิตอภิณหปัจจเวกขณ์** *(ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ) ๑๐ ประการ ดังนี้*

๑. เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ สลัดแล้วซึ่งฐานะ ควรเป็นอยู่ง่าย จะจู้จี้ถือตัวเอาแต่ใจตนไม่ได้**

๒. ความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ต้องอาศัยเขาเลี้ยงชีพ ควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย และบริโภคปัจจัย ๔ โดยพิจารณา ไม่บริโภคด้วยตัณหา**

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๘ หน้า ๘๐

**ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๖ หน้า ๘๑

21. THE PERPETUATOR OF THE RELIGION

(A Buddhist monk)

The Order of monks *(Saṅgha)*, who are the ordained members of the Buddhist religion, have the responsibility of studying, practicing and teaching the Dhamma, thereby perpetuating the religion. Monks have many rules of conduct to observe. Here only some of their duties in relation to lay people and some of the admonishments for practice will be given:

A. Helping householders: *a monk helps lay people through the principles of practice for the "upper direction"* as follows:*

1. Enjoining them from evil actions.
2. Encouraging them in goodness.
3. Assisting them with kind intentions.
4. Making known to them things not heard before.
5. Explaining and clarifying those things they have already heard.
6. Pointing out the way to heaven, teaching them the way to happiness and prosperity.

(D.III.192)

B. Regularly examining oneself: *a monk must be constantly cautioning himself in accordance with the ten themes to be frequently reflected on by a monk (*pabbajita-abhiṇha-paccavekkhaṇa*):*

1. My standing is not the same as that of a layman. I have renounced all statuses; I should live simply, and not try to get things my own way.**

2. My livelihood depends on others as I rely on them for my sustenance; I should make myself easily looked after and use the four requisites reflectively, not out of craving.**

*See endnote 8, p.80.

**See endnote 16, p.81.

๓. เรามีอากัปกิริยาที่พึงทำต่างจากคฤหัสถ์ อาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้นๆ และยังจะต้องปรับปรุงตนให้ดียิ่งขึ้นไปกว่านี้*

๔. ตัวเราเองยังติเตียนตัวเราเองโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่

๕. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้เป็นวิญญูชน พิจารณาแล้ว ยังติเตียนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่

๖. เราจักต้องถึงความพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น

๗. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น

๘. วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

๙. เรายินดีในที่สงัดอยู่หรือไม่

๑๐. คุณวิเศษยิ่งกว่ามนุษย์สามัญที่เราบรรลุแล้วมีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขิน เมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถาม ในกาลภายหลัง

(องฺ.ทสก. ๒๔/๔๘/๙๑)

*ดู บันทึกท้ายเล่ม ข้อ ๑๖ หน้า ๘๑

3. The manner expected of me differs from that of a lay person; whatever is the manner of a monk I must adopt; I must also constantly improve myself.*

4. In regard to moral conduct, am I still beyond self-reproach?

5. In regard to moral conduct, am I still beyond the reproach of my friends in the higher life (brahmacariya) who are wise?

6. I will have to be separated from all that is loved and dear.

7. My kamma is my own; whatever kamma I do, whether good or evil, of that I will surely be the heir.

8. The days and nights are passing: how am I using my time?

9. Am I content with a secluded dwelling?

10. Are there any of those supernormal attainments within me that will save me from embarrassment when later questioned by my fellow monks?

(A.V,87)

*See endnote 16, p.81.

๒๒. คนถึงธรรม

(ผู้หมดกิเลส)

หยาดน้ำไม่ติดใบบัว วารีไม่ติดปทุม ฉันใด มุนีย่อมไม่ติดในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน และในอารมณ์ที่ได้รับรู้ ฉันนั้น

(ขุ.สุ. ๒๕/๔๑๓/๔๙๓)

ผู้ถึงธรรม ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่พร่ำเพ้อถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง ดำรงอยู่ด้วยสิ่งที่เป็นปัจจุบัน ฉะนั้นผิวพรรณจึงผ่องใส

ส่วนชนทั้งหลายผู้ยังอ่อนปัญญา เฝ้าแต่ฝันเพ้อถึงสิ่งที่ยังไม่มาถึง และหวนละห้อยถึงความหลังอันล่วงแล้ว จึงซูบซีดหม่นหมอง เสมือนต้นอ้อสด ที่เขาถอนทิ้งขึ้นทิ้งไว้ที่ในกลางแดด

(สํ.ส. ๑๕/๒๒/๗)

ผู้ใดไม่มีกิเลสเป็นเหตุคอยกังวลว่า นี้ของเรา นี้ของคนอื่น ผู้นั้นไม่ต้องเผชิญกับเจ้าตัว "ของข้า" จึงไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี, เขาไม่กระวนกระวาย ไม่ติดข้อง ไม่หวั่นไหว เป็นผู้สม่ำเสมอในที่ทั้งปวง เมื่อเขาไม่หวั่นไหว มีความรู้แจ้งชัด จึงปราศจากความรู้สึกปรุงแต่งใดๆ เขาเลิกรำพึงรำพันหมดแล้ว จึงมองเห็นแต่ความปลอดโปร่งในที่ทุกสถาน

(ขุ.สุ. ๒๕/๔๒๒/๕๑๙)

ผู้ถึงธรรมดับกิเลสเสียได้ อยู่สบายทุกเวลา ผู้ใดไม่ติดอยู่ในกามทั้งหลาย เขาจะเย็นสบาย ไม่มีที่ให้กิเลสตั้งตัวได้

ตัดความติดข้องเสียให้หมด กำจัดความกระวนกระวายในหทัยเสียให้ได้ พักจิตได้แล้ว จึงถึงความสงบใจอยู่สบาย

(องฺ.ติก. ๒๐/๔๗๔/๑๗๕)

22. THE ATTAINER OF THE DHAMMA

(A liberated one)

Just as a drop of water does not cleave to the lotus leaf, or water to the lotus flower, a sage does not cleave to sights seen, sounds heard or experiences cognized.

(Sn.812)

Attainers of the Dhamma do not pine over things done and gone or dream about things not yet come. They attend to the present; thus are they radiant.

Those who are still weak in wisdom spend their time day-dreaming about things not yet come and pining over things done and gone, so they become haggard, like fresh reeds uprooted and left in the sun.

(S.I.5)

One without the defilements which cause the concern of "mine" and "theirs" does not have to contend with the notion of "mine" and is thus without the sorrow of not having. He is not agitated by longing, he has no obsessions, he is not perturbed; he is constant in all situations. Since he is unperturbed, his insight is clear and he is free from all kinds of mental concoctions; he has abandoned brooding and bemoaning and sees only ease in all places.

(Sn.951-953)

He who has attained the Dhamma and extinguished the defilements is always at ease; he who is not attached to sensuality is cool and at peace; within him no foothold for the defilements can be found.

When all attachments are cut off, all anxiety driven from the heart, and the heart is at rest, peace and happiness are attained.

(A.I.138)

ถาม: นี่แน่ะพระ ท่านไม่มีทุกข์บ้างหรือ ท่านไม่มีความสนุกบ้างหรือ ท่านนั่งอยู่คนเดียวไม่เบื่อหน่ายบ้างหรือ?

ตอบ: นี่แน่ะท่านผู้ยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าไม่มีความทุกข์หรอก ความสนุกข้าพเจ้าก็ไม่มี ถึงข้าพเจ้าจะนั่งอยู่คนเดียว ก็หามีความเบื่อหน่ายไม่

ถาม: นี่แน่ะพระ ทำอย่างไรท่านจึงไม่มีทุกข์ ทำอย่างไรท่านจึงไม่มีความสนุก ทำอย่างไรท่านนั่งคนเดียว จึงไม่หงอยเหงาเบื่อหน่าย

ตอบ: คนมีความทุกข์นั่นแหละ จึงมีความสนุก คนมีความสนุกนั่นแหละจึงมีความทุกข์ พระไม่มีทั้งสนุก ไม่มีทั้งทุกข์ เรื่องเป็นอย่างนี้ จงเข้าใจเถิดนะท่าน

(สํ.ส. ๑๕/๒๖๘/๗๖)

ความงุ่นง่านหงุดหงิด ย่อมไม่มีในใจของพระอริยะผู้ผ่านพ้นไปแล้วจากการ (คิดกังวล) ที่จะได้เป็น จะไม่ได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านปราศจากภัยมีแต่สุข ไม่มีโศก แม้แต่เทวดาก็มองใจท่านไม่ถึง

(ขุ.อุ. ๒๕/๖๕/๑๐๑)

ผู้ถึงธรรมไม่มีกิจ เพราะผู้ถึงธรรมทำกิจเสร็จแล้ว คนว่ายน้ำยังหาที่หยั่งไม่ได้ ตราบใด ก็ต้องเอาตัวกระเสือกกระสนไปจนเต็มที่ ตราบนั้น แต่พอหาที่หยั่งพบ ขึ้นยืนบนบกได้แล้ว ก็ไม่ต้องพยายาม เพราะเขาข้ามถึงฝั่งเสร็จแล้ว

(สํ.ส. ๑๕/๒๓๑/๖๕)

ยังเป็นอยู่ก็ไม่เดือดร้อน เวลาจะตายก็ไม่เศร้าโศก ถ้าเป็นปราชญ์มองเห็นที่หมายแล้วไซร้ ถึงอยู่ท่ามกลางโลกที่โศกก็หาโศกไม่

(ขุ.อุ. ๒๕/๑๐๘/๑๔๒)

Question: Monk, don't you have any suffering, don't you have any fun, aren't you bored sitting by yourself?

Answer: Great One, I do not have any suffering and neither do I have fun; even though I sit all alone, I am not bored.

Question: Monk, how is it that you do not have any suffering, how is it that you do not have any fun, and how is it that you are not bored sitting on your own?

Answer: Only those who suffer have fun, and only those who have fun suffer. The monk is free of both fun and suffering. This is how it is; understand it thus.

(S.I.54)

Irritation does not exist in the mind of the noble one who has transcended [the concern with] being or not being this or that; he is free of fear and has only happiness, no sorrow. Even the devas cannot perceive his mind.

(Ud.20)

He who has attained the Dhamma has no task to do, as his task has been accomplished. As long as he has not obtained a foothold, the swimmer must strive to his utmost, but when he has found a place to rest his feet and gone up to dry land, his striving is over because he has crossed to the further shore.

(S.I.48)

While alive he is untroubled, and when he dies he is not sorrowful; a sage who has seen the goal lives unsorrowfully even in a sorrowful world.

(Ud.46)

จะไปไหน ก็ไม่หวาด จะนอนไหน ก็ไม่หวั่น ทั้งคืนวันไม่มีเดือดร้อนใจ อะไรที่จะสูญเสียก็ไม่เห็นที่ไหนในโลก ดังนั้น จนหลับไป ก็มีแต่ใจหวังดีที่คิดปรานีช่วยปวงสัตว์

(สํ.ส. ๑๕/๔๕๔/๑๖๒)

คาเม วา ยทิ วารญฺเญ นินฺเน วา ยทิ วา ถเล
ยตฺถ อรหนฺโต วิหรนฺติ ตํ ภูมิรามเณยฺยกํ

ไม่ว่าบ้าน ไม่ว่าป่า ไม่ว่าที่ลุ่ม หรือที่ดอน
ท่านผู้ไกลกิเลสอยู่ที่ไหน ที่นั้นไซร้คือสถานอันรื่นรมย์

(ขุ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๘)

Wherever I go I am unafraid; wherever I sleep, I am unalarmed. The nights and days do not burn me. I see nothing in this world that is to be lost; therefore my heart dwells in goodwill and kindness to all beings until I fall to sleep.

(S.I.110)

Gāme vā yadi vārañňe ninne vā yadi vā thale
Yattha arahanto viharanti taṁ bhūmirāmaṇeyyakaṁ

Be it a village or forest, in lands low or high,
wherever enlightened ones dwell, that is a place of delight.

(Dh.98)

บันทึกท้ายเล่ม

ที่มาท้ายหมวดธรรมแต่ละหมวดในหนังสือนี้ ได้แสดงไว้หมวดละที่มาเดียว พอเป็นหลักฐานเท่านั้น ส่วนความหมายและคำอธิบาย ได้ขยายบ้าง ย่อบ้าง ตามสมควร และได้ตรวจสอบกับที่มาแห่งอื่นๆ ด้วย ทั้งในพระไตรปิฎก และอรรถกถา แต่ไม่อาจแสดงที่มาไว้ให้ครบถ้วน เพราะจะทำให้หนังสือนี้มีลักษณะเป็นตำรามากเกินไป อย่างไรก็ดี มีข้อความบางตอนที่ควรสังเกต ขอชี้แจงไว้เป็นพิเศษดังนี้:-

๑. ใน*สัปปุริสธรรม ๗* ประการ *ธัมมัญญุตา*ยังมีความหมายอีกแง่หนึ่งว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไร ก็จับหลักจับสาระมองเห็นเนื้อแท้ของสิ่งหรือเรื่องราวนั้นได้ *อัตถัญญุตา* มีความหมายว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินได้ฟังอะไรก็เข้าใจความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ แนวทางที่จะขยายความของสิ่งนั้นเรื่องนั้นได้ ธรรม ๒ ข้อนี้ เป็นแกนของสัปปุริสธรรมทั้งหมด

๒. ใน*อธิปไตยสูตร (องฺ.ติก. ๒๐/๔๗๙/๑๘๖)* พระพุทธเจ้าทรงแสดงความหมายของ *อธิปไตย ๓* เฉพาะในแง่การปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ แต่ความหมายเช่นนั้นอาจถือได้ว่า เป็นคำอธิบายเฉพาะกรณีหรือเป็นตัวอย่าง ดังจะเห็นว่า *ธรรมาธิปไตย* เป็นธรรมข้อหนึ่งของ*พระเจ้าจักรพรรดิ* (ดูบทที่ ๗) เป็นคุณสมบัติของนักปกครอง เช่นเดียวกับที่เป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า *(องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๗/๑๓๙; องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๓๓/๑๖๙)* ใน*วิสุทธิมคฺค (๑/๑๒, ๑๖)* ท่านจำแนกศีลเป็น ๓ ประเภท ตาม*อธิปไตย ๓* นี้ นอกจากนั้น พระอรรถกถาจารย์มักใช้ *อัตตาธิปไตย* และ*โลกาธิปไตย* เป็นคำอธิบายความหมายของ*หิริ* และ*โอตตัปปะ (ที.อ. ๓/๒๑๕; ม.อ. ๒/๔๒๒; อิติ.อ. ๒๐๕; ชา.อ. ๑/๑๙๘)* ส่วนในหนังสือนี้ ได้นำมา

ENDNOTES

In this book only one source has been given at the end of each group of teachings just for reference purposes. The meanings and explanations have been occasionally expanded on, occasionally condensed, as appropriate, and have been checked against other sources, both in the Tipiṭaka and in the Commentaries. To mention all the sources would make the book too textbookish; however, there are a number of points which should be noted, as follows:

1. In the seven qualities of a good person *(sappurisa-dhamma)*, *dhammaññutā* may also mean: when hearing or seeing anything, one can grasp the essence of it. *Atthaññutā* may mean: having seen or heard anything, one understands its meaning, purpose and objective and how to elaborate on it. These two conditions are the core of all the *sappurisa-dhamma*.
2. In the *Adhipateyya Sutta (A.III.33)* the Buddha explains the meaning of the three supremacies specifically in reference to monastic practice, but it may be taken that this teaching was given for a specific situation, or as an example, since it can be seen that *dhammādhipateyya* is one of the conditions listed in the qualities of a universal ruler (see Chapter 7) and is a quality of an administrator just as much as it is a quality of the Buddha *(A.I.109; A.III.149)*. In the *Visuddhimagga (Vism.14)* morality *(sīla)* is divided into three levels in accordance with the three levels of supremacy. Moreover, the Commentators tend to use the words *attādhipateyya* and *lokādhipateyya* in explaining the meaning of *hiri* (shame) and *ottappa* (moral conscience) *(DA.3/215; MA.2/422; ItA.205)*. In this book, I have adapted these meanings to a governmental perspective, as it ties in well with the matter in

ยักเยื้องอธิบายในแง่ของการปกครองทั้ง ๓ ข้อ เพราะเข้ากับเรื่องนี้ได้ดี และให้มองเห็นประโยชน์อีกด้านหนึ่ง

๓. *จักรวรรดิวัตร* ในพระบาลีมีเพียง ๔ หัวข้อใหญ่ แต่ในหนังสือนี้จัดเป็น ๕ (แยกข้อ ๑ เป็น ๒ ข้อ) เพื่อให้ดูง่ายขึ้น ส่วนที่เรียกกันว่า *จักรวรรดิวัตร ๑๒* ดังรู้จักกันมากนั้น ท่านนำมาจากอรรถกถา *(ที.อ. ๓/๔๖)*

๔. *ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม* นี้ ปรุงรูปศัพท์ตามบาลี ส่วนที่ท่านให้ชาวบ้านจำง่ายๆ พูดกันมาติดปากว่า *ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์* คำว่า *ประโยชน์* เป็นคำสร้อยเติมไว้ให้คล่องปากเท่านั้น เพราะตรงกับ *อัตถะ* ที่มีอยู่แล้วนั่นเอง

๕. ใน*สุขของคฤหัสถ์ ๔* สุขข้อสุดท้ายที่แปลกันมาว่า "สุขเกิดจากประกอบการงานที่ปราศจากโทษ" ชวนให้เข้าใจจำกัดเฉพาะการงานอาชีพเท่านั้น แต่ตามพระบาลีท่านหมายถึงกรรมดีทางไตรทวาร ในที่นี้จึงยักเยื้องคำแปลเสียใหม่เพื่อให้เข้าใจตรงตามพระบาลี (สุขเกิดจากการงานอาชีพสุจริต รวมอยู่ในสุขข้อที่ ๑ แล้ว)

๖. เมื่อว่าเต็มความหมาย *ฆราวาสธรรม* ใช้สำหรับการครองชีวิตโดยทั่วไปของชาวบ้าน และตามบาลีเดิมเรียกว่า *ฆรเมสิธรรม* (ธรรมของผู้แสวงเรือน) อนึ่ง ในที่นี้ *ทมะ* ท่านหมายเอาปัญญา *ขันติ* ท่านหมายเอาความเพียร (มาใน *ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑* ด้วย; *สํ.อ. ๑/๓๙๑; สุตฺต.อ. ๑/๓๒๓)*

๗. ในบาลีเดิม เรียกว่า *อัตถทวาร* (ประตูแห่งประโยชน์) อรรถกถาอธิบาย *อัตถ* ว่าได้แก่ "วุฒิ" ส่วน *ทวาร* มีคำไขความว่า "ปมุข" หรือ "มุข" จึงเรียกว่า *วุฒิมุข* ก็ได้ สำหรับ "วุฒิ" นั้น คนไทยคุ้นกับคำว่า *วัฒน* ซึ่งเป็นไวพจน์ ในที่นี้จึงใช้คำว่า *วัฒนมุข* (ปากช่องแห่งความเจริญ)

hand and also gives another perspective on the teaching that might be useful.

3. In the Tipiṭaka only four main factors are given for the *cakkavatti-vatta*, but in this book five are given for the sake of clarity (the first divided into two). The more familiar twelve *cakkavatti-vatta* are from the Commentaries *(DA.3/46)*.

4. The word *Diṭṭhadhammikattha-saṁvattanika-dhamma* is coined in accordance with the Pali sources. The term made familiar to the layman [in Thailand], and also easier to remember, is *"diṭṭha-dhammikattha-prayojana"*. The term *prayojana*, "benefit," is appended merely for ease of utterance, as it is synonymous with the already existing term *attha*.

5. Of the four kinds of happiness of the householder, the fourth, usually translated as "the happiness that arises from blameless work," gives the rather narrow impression that it deals specifically with livelihood, but in the Tipiṭaka it is said to mean all kinds of good kamma through the three doors [bodily, verbal, and mental]. Here the definition has been adapted to accord more closely with the original Pali (the happiness arising from honest labor is already included in the first point).

6. In the fullest sense of the term, the *gharāvāsa-dhamma* are used [to guide] the conduct of the householder's life in general, and in the Pali they are referred to as the *gharamesi-dhamma* ("teachings for those who seek a home"). Here, *dama* is meant to refer to wisdom, and *khanti* to effort.

7. In the original Pali it is called *attha-dvāra* (the doorway to benefit). The Commentaries explain that *attha* is the same as "vuḍḍhi," while *dvāra* is glossed as "pamukha" or "mukha." Thus, it can also be referred to as *vuḍḍhi-mukha*. However, Thai people are more familiar with the term *vaḍḍhana*, which is a synonym for "vuḍḍhi." Thus, here I have used the term *vaḍḍhana-mukha* (the gateway to advancement).

๘. บุคคลทั้งหลายในสังคมที่แวดล้อมตัวเราอยู่ ซึ่งเราควรจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์ให้ถูกต้อง ด้วยวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันไปตามสถานะแห่งความสัมพันธ์กับตัวเรา พระพุทธเจ้าตรัสเรียกด้วยคำเปรียบเทียบว่า *ทิศ* ๖ เพราะเป็นดุจด้านต่างๆ ของเทศะที่อยู่รอบตัวเรา กล่าวคือ

๑. *ทิศเบื้องหน้า*	คือ ผู้มาก่อน	ได้แก่ บิดามารดา
๒. *ทิศเบื้องขวา*	คือ ผู้ที่ควรเคารพ	ได้แก่ ครูอาจารย์
๓. *ทิศเบื้องหลัง*	คือ ผู้ตามมา	ได้แก่ บุตร ภรรยาหรือคู่ครอง
๔. *ทิศเบื้องซ้าย*	คือ ผู้เคียงข้าง	ได้แก่ มิตรสหาย
๕. *ทิศเบื้องล่าง*	คือ ผู้เป็นฐานกำลัง	ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน
๖. *ทิศเบื้องบน*	คือ ผู้มีคุณความดีสูง	ได้แก่ พระสงฆ์

๙. *หรชน* เป็นศัพท์ตัดทอน บาลีเดิมเป็น *อญฺญทตฺถุหร*

๑๐. *อนุกมฺปี* บาลีเดิมเป็น *อนุกมฺปก*

๑๑. ใน*องค์คุณของกัลยาณมิตร ๗* ข้อ ๕ *วจนกฺขโม* คำบาลีท่านมุ่งความหมายว่า อดทนต่อคำพูดของผู้อื่น คือ รับฟังคำตำหนิวิพากษ์วิจารณ์ได้ และพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน (ดูความหมายใน *องฺ.อ. ๓/๒๐๐* และตัวอย่างใน *สํ.อ. ๑/๑๔๕)*

๑๒. คำบาลี ๕ ข้อนี้ เป็นรูปที่ปรุงใหม่ ตามบาลีแท้เป็น *๑ อนุปุพฺพิกถํ ๒. ปริยายทสฺสาวี ๓. อนุทยตํ ปฏิจฺจ ๔. น อามิสนฺตโร ๕. อตฺตานญฺจ ปรญฺจ อนุปหจฺจ*

๑๓. หน้าที่ครูต่อศิษย์ ข้อที่ ๕ *สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ* อธิบายตามอรรถกถาว่า สอนให้เขาเอาวิชาความรู้ไปใช้ประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและคุ้มครองตนได้ ตลอดจนเมื่อศิษย์ไปทำมาหากินที่อื่นแล้ว อาจารย์ก็แนะนำแก่ผู้อื่นให้เกิดความเชื่อถือ ไปหาศิษย์นั้น *(ที.อ. ๓/๑๘๓)*

8. The Buddha compared the people in the society surrounding us, to whom we must relate properly in various ways according to their status of relationship with us, to *six directions*, in the sense that they are like different directions in the space around us, as follows:
   1. *The forward direction:* those who come before, i.e. parents
   2. *The right direction:* those worthy of respect, i.e. teachers
   3. *The rearward direction:* those who come after, i.e. spouse and children
   4. *The left direction:* those who are alongside, i.e. friends and associates
   5. *The lower direction:* those who support, i.e. employees and workers
   6. *The upper direction:* those who are high in virtue, i.e. monks
9. *Harajana* is a clipping of the original *aññadatthuhara*.
10. *Anukampī:* the original term is *anukampaka*.
11. In the seven qualities of a good friend, the fifth, *vacanakkhamo*, is meant in the source texts to refer to resilience in the face of others' words, or the ability to listen to criticisms and be ready to correct any faults that may be pointed out (see definition at *AA.3/200* and example at *(SA.1/45)*.
12. The five Pali words used here are newly coined. The original terms are *1. anupubbikathaṁ, 2. pariyāyadassāvī, 3. anudayataṁ paṭicca, 4. na āmisantaro, 5. attānañca parañca anupahacca.*
13. The fifth duty of a teacher to a student, "providing a protection for all directions," means, according to the Commentaries, teaching his students so that they can use their knowledge to make a living and fare well in the world. It also means that, if the student goes to live in a different locality, the teacher recommends him to others so that they become convinced of his abilities and approach him [for his services, etc.]. *(DA.3/183)*

๑๔. *วุฒิธรรม* หรือ *วุฒิ ๔* นั้น ตามพระบาลีเรียกว่า *ปญฺญาวุฑฺฒิธมฺม* คือธรรมเครื่องเจริญแห่งปัญญา มิใช่ความเจริญทั่วๆ ไป ดังนั้น จึงนำมาจัดเข้าในหมวดการเรียนการศึกษา

๑๕. แปลรักษาศัพท์ว่า *กระทำบุพการในศาสนานี้* ดังนั้นจะแปลว่า "ออกนำในการอุปถัมภ์และช่วยกิจการพระพุทธศาสนา" ก็ได้

๑๖. คำอธิบายถือตาม *องฺ.อ. ๓/๓๙๕* แปลกจากที่เรียนกันมาบ้าง

14. The four *vuḍḍhi* are known in the original Pali as the *paññāvuḍḍhi-dhamma*, the conditions that encourage the growth of wisdom; they do not refer to progress in a general sense. This is why they have been included in the section on learning and education.

15. Literally, the term means "giving priority to serving this religion." Thus it may also be translated as "taking the lead in supporting and helping out in activities for the Buddhist cause."

16. The explanations given are according to the Commentary *(AA.3/395)* and differ somewhat from what is usually taught.

อักษรย่อชื่อคัมภีร์*

เรียงตามอักขรวิธีแห่งมคธภาษา

(ที่พิมพ์ตัว *เอนหนา* คือ คัมภีร์ในพระไตรปิฎก)

องฺ.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา (มโนรถปูรณี)	***ขุ.อป.***	***ขุทฺทกนิกาย อปทาน***
		ขุ.อิติ.	***ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก***
องฺ.อฏฺฐก.	***องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต***	***ขุ.อุ.***	***ขุทฺทกนิกาย อุทาน***
องฺ.เอก.	***องฺคุตฺตรนิกาย เอกนิปาต***	***ขุ.ขุ.***	***ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ***
องฺ.เอกาทสก.	***องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต***	***ขุ.จริยา.***	***ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก***
องฺ.จตุกฺก.	***องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต***	***ขุ.จู.***	***ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส***
องฺ.ฉกฺก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต***	***ขุ.ชา.***	***ขุทฺทกนิกาย ชาตก***
องฺ.ติก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต***	***ขุ.เถร.***	***ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา***
องฺ.ทสก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต***	***ขุ.เถรี.***	***ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา***
องฺ.ทุก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต***	***ขุ.ธ.***	***ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท***
องฺ.นวก.	***องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต***	***ขุ.ปฏิ.***	***ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค***
องฺ.ปญฺจก.	***องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต***	***ขุ.เปต.***	***ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ***
องฺ.สตฺตก.	***องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต***	***ขุ.พุทฺธ.***	***ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส***
อป.อ.	อปทาน อฏฺฐกถา (วิสุทฺธชนวิลาสินี)	***ขุ.ม.,ขุ.มหา.***	***ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส***
		ขุ.วิมาน.	***ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ***
อภิ.ก.	***อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ***	***ขุ.สุ.***	***ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต***
อภิ.ธา.	***อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา***	ขุทฺทก.อ.	ขุทฺทกปาฐ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถโชติกา)
อภิ.ป.	***อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน***		
อภิ.ปุ.	***อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ***	จริยา.อ.	จริยาปิฏก อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
อภิ.ยมก.	***อภิธมฺมปิฏก ยมก***		
อภิ.วิ.	***อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค***	ชา.อ.	ชาตกฏฺฐกถา
อภิ.สํ.	***อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี***	เถร.อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
อิติ.อ.	อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)		
		เถรี.อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
อุ.อ.,อุทาน.อ.	อุทาน อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)		

*คัมภีร์ที่สำคัญได้นำมาลงไว้ทั้งหมด แม้ว่าบางคัมภีร์จะมิได้มีการอ้างอิงในหนังสือนี้

ABBREVIATIONS

Designating major Buddhist scriptures*

(Canonical works in ***bold italics***)

A.	***Aṅguttaranikāya (5 vols.)***
AA.	Aṅguttaranikāya Aṭṭhakathā (Manorathapūraṇī)
Ap.	***Apadāna (Khuddakanikāya)***
ApA.	Apadāna Aṭṭhakathā (Visuddhajanavilāsinī)
Bv.	***Buddhavaṁsa (Khuddakanikāya)***
BvA.	Buddhavaṁsa Aṭṭhakathā (Madhuratthavilāsinī)
Comp.	Compendium of Philosophy (Abhidammatthasaṅgaha)
Cp.	***Cariyāpiṭaka (Khuddakanikāya)***
CpA.	Cariyāpiṭaka Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
D.	***Dīghanikāya (3 vols.)***
DA.	Dīghanikāya Aṭṭhakathā (Sumaṅgalavilāsinī)
DAṬ.	Dīghanikāya Aṭṭhakathā Ṭīkā (Līnaṭṭhapakāsinī)
Dh.	***Dhammapada (Khuddakanikāya)***
DhA.	Dhammapada Aṭṭhakathā
Dhtk.	***Dhātukathā (Abhidhamma)***
DhtkA.	Dhātukathā Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Dhs.	***Dhammasaṅganī (Abhidhamma)***
DhsA.	Dhammasaṅganī Aṭṭhakathā (Aṭṭhasālinī)
It.	***Itivuttaka (Khuddakanikāya)***
ItA.	Itivuttaka Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
J.	***Jātaka (including its Aṭṭhakathā)***
Kh.	***Khuddakapāṭha (Khuddakanikāya)***
KhA.	Khuddakapāṭha Aṭṭhakathā (Paramatthajotikā)
Kvu.	***Kathāvatthu (Abhidhamma)***
KvuA.	Kathāvatthu Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
MA.	Majjhimanikāya Aṭṭhakathā (Papañcasūdanī)
Miln.	Milindapañhā
Nd1	***Mahāniddesa (Khuddakanikāya)***
Nd2	***Cūḷaniddesa (Khuddakanikāya)***
NdA.	Niddesa Aṭṭhakathā (Saddhammapajjotikā)
Nett.	Nettipakaraṇa
Paṭ.	***Paṭṭhāna (Abhidhamma)***
PaṭA.	Paṭṭhāna Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Ps.	***Paṭisambhidāmagga (Khuddakanikāya)***
PsA.	Paṭisambhidāmagga Aṭṭhakathā (Saddhammapakāsinī)
Ptk.	Peṭakopadesa
Pug.	***Puggalapaññatti (Abhidhamma)***
PugA.	Puggalapaññatti Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Pv.	***Petavatthu (Khuddakanikāya)***
PvA.	Petavatthu Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
S.	***Saṁyuttanikāya (5 vols.)***
SA.	Saṁyuttanikāya Aṭṭhakathā (Sāratthapakāsinī)
Sn.	***Suttanipāta (Khuddakanikāya)***
SnA.	Suttanipāta Aṭṭhakathā (Paramatthajotikā)
Thag.	***Theragāthā (Khuddakanikāya)***
ThagA.	Theragāthā Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Thīg.	***Therīgāthā (Khuddakanikāya)***
ThīgA.	Therīgāthā Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Ud.	***Udāna (Khuddakanikāya)***
UdA.	Udāna Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)

*All major scriptures are listed here, though, to some of them, no reference is made in this volume.

ที.อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)
ที.ปา.	***ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค***
ที.ม.	***ทีฆนิกาย มหาวคฺค***
ที.สี.	***ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค***
ธ.อ.	ธมฺมปทฏฺฐกถา
นิทฺ.อ.	นิทฺเทส อฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)
ปญฺจ.อ.	ปญฺจปกรณ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
ปฏิสํ.อ.	ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปกาสินี)
เปต.อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
พุทฺธ.อ.	พุทฺธวํส อฏฺฐกถา (มธุรตฺถวิลาสินี)
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา (ปปญฺจสูทนี)
ม.อุ.	***มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก***
ม.ม.	***มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก***
ม.มู.	***มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก***
มงฺคล.	มงฺคลตฺถทีปนี
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหา
วินย.	***วินยปิฏก***
วินย.อ.	วินย อฏฺฐกถา (สมนฺตปาสาทิกา)
วินย.ฏีกา	วินยฏฺฐกถา ฏีกา (สารตฺถทีปนี)
วิภงฺค.อ.	วิภงฺค อฏฺฐกถา (สมฺโมหวิโนทนี)
วิมาน.อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
วิสุทฺธิ.ฏีกา	วิสุทฺธิมคฺค มหาฏีกา (ปรมตฺถมญฺชุสา)
สงฺคณี อ.	ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐกถา (อฏฺฐสาลินี)
สงฺคห	อภิธมฺมตฺถสงฺคห
สงฺคห.ฏีกา	อภิธมฺมตฺถสงฺคห ฏีกา (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)
สํ.อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา (สารตฺถปกาสินี)
สํ.ข.	***สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค***
สํ.นิ.	***สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค***
สํ.ม.	***สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค***
สํ.ส.	***สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค***
สํ.สฬ.	***สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค***
สุตฺต.อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา (ปรมตฺถโชติกา)

M.	*Majjhimanikāya (3 vols.)*
VbhA.	Vibhaṅga Aṭṭhakathā (Sammohavinodanī)
Vin.	*Vinaya Piṭaka (5 vols.)*
VinA.	Vinaya Aṭṭhakathā (Samantapāsādikā)
VinṬ.	Vinaya Aṭṭhakathā Ṭīkā (Sāratthadīpanī)
Vism.	Visuddhimagga
Vbh.	*Vibhaṅga (Abhidhamma)*
VismṬ.	Visuddhimagga Mahāṭīkā (Paramatthamañjusā)
Vv.	*Vimānavatthu (Khuddakanikāya)*
VvA.	Vimānavatthu Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)
Yam.	*Yamaka (Abhidhamma)*
YamA.	Yamaka Aṭṭhakathā (Paramatthadīpanī)

คำปรารภ

หนังสือ *ธรรมนูญชีวิต* นี้ เมื่อแรกเรียบเรียงขึ้นและพิมพ์ครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ มีชื่อว่า *คู่มือดำเนินชีวิต* ผู้เรียบเรียงได้แก้ไขปรับปรุงเนื้อหาและเปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบัน เมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๔ ในเดือนมกราคม ๒๕๒๒ ต่อมาในเดือนเมษายน ๒๕๒๓ ได้แก้ไขปรับปรุงให้อ่านง่ายจำง่ายยิ่งขึ้น และนับแต่นั้นได้มีการพิมพ์ซ้ำเรื่อยมาจนใน พ.ศ. ๒๕๓๓ นับได้เกินกว่า ๑๐๐ ครั้ง แต่ต่อจากนั้นไม่นานก็เลิกติดตามสถิติการพิมพ์ เพราะเป็นการยากที่จะนับครั้งได้ครบถ้วน

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ อาจารย์บรูส อีแวนส์ (Bruce Evans) แห่งมูลนิธิพุทธธรรมได้แปล *ธรรมนูญชีวิต* เป็นภาษาอังกฤษ และหลังจากได้ตรวจสอบคำแปลแล้ว ก็ได้ตีพิมพ์ทั้งฉบับแปลภาษาอังกฤษ และฉบับสองพากย์เป็นครั้งแรก ในเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

ครั้นถึงปี ๒๕๔๐ นี้ อาจารย์บรูส อีแวนส์ เห็นว่าธรรมนูญชีวิตฉบับแปลที่ทำไว้เดิม เป็นการแปลแบบจับความ เมื่อมีการพิมพ์ทั้งพากย์ภาษาไทยและพากย์ภาษาอังกฤษรวมเป็นเล่มเดียวกัน ควรจะให้คำแปลนั้นตรงกับภาษาไทยอย่างแม่นยำและสมบูรณ์มากขึ้น จึงชำระคำแปลใหม่ตลอดเล่ม

ระหว่างรอการสอบทานคำแปลก่อนจัดพิมพ์ ผู้เรียบเรียงเห็นเป็นโอกาสอันควรที่จะเพิ่มเนื้อหาบางอย่างที่คิดไว้ เพื่อให้ฉบับแปลนั้นใกล้ความสมบูรณ์มากที่สุด จึงได้เพิ่มหลักธรรมสำคัญเรื่อง*บุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของมรรค*เข้ามา และจัดเป็นบทแรกของหนังสือ ให้ชื่อว่า "คนผู้เป็นสัตว์ประเสริฐ" กับทั้งได้เปลี่ยนชื่อ *บทนำ* ใหม่ จาก "คนเต็มคน" เป็น "คนกับความเป็นคน" นอกจากนี้ ใน *หมวดสอง* (คนกับชีวิต) ได้ย้ายบทที่

Preface

This book, *A Constitution for Living (Thammanoon Cheewit)*, when originally compiled and printed in 1976, was entitled *A Handbook for Living (Koo Mue Damnern Cheewit)*. For the fourth printing in January 1979, I made some adjustments and improvements to the text and changed the title to its present one. In April 1980 I again made minor alterations to make the text easier to read and remember, and in that form, up until 1990, the book went through more than a hundred impressions. Before long, publication statistics ceased to be updated as it was difficult to keep up with all the impressions being made.

In 1995 Bruce Evans of the Buddhadhamma Foundation translated *Thammanoon Cheewit* into English. After the translation was checked, the book was published both in English and in a bilingual version for the first time in February 1996.

In 1997 Mr. Evans felt that, the original translation being more or less a "paraphrastic" translation, and since the book was now being printed in a bilingual version, it was advisable to make a more accurate and complete translation. As a result, he retranslated the book in full.

While waiting for the opportunity to check the translation before it went to press, I considered the time appropriate to include a number of additions I had been wanting to make in order to make the translated version as complete as possible, and to this end I added an important teaching known as the "heralds of the arising of the path," making it a new first chapter under the name of "Man: The Noble Being." The title of the original Introduction was changed from "The Consummate Human Being" to "Human Beings and Being Human." In addition, in Section Two (*People and Life*), I moved the original Chapter 8 (*The unbeguiled*

๘ (คนไม่หลงโลก) ไปเป็นบทสุดท้ายของหมวด พร้อมนั้นก็ได้แทรกเสริมเพิ่มความปรับสำนวนในที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง เพื่อให้หนังสือได้ความครบถ้วนทางธรรม และสำเร็จประโยชน์แก่ผู้อ่านมากขึ้น

อาจารย์บรูส อีแวนส์ ได้ตั้งใจทำงานแปลนี้ด้วยฉันทะวิริยะ และอาศัยความชำนาญในการแปล งานจึงสำเร็จด้วยดี นอกจากนั้น ในระหว่างตรวจชำระและสอบทานคำแปล ก็ยังได้ปรับปรุงขัดเกลาถ้อยคำข้อความและสำนวนไปเรื่อยๆ ด้วยฉันทเจตนาที่จะให้ธรรมนูญชีวิตฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษนี้มีความถูกต้อง แม่นยำ น่าอ่าน และง่ายที่ผู้อ่านจะเข้าถึงคุณค่าของธรรมได้ดีที่สุด จึงขออนุโมทนาอาจารย์บรูส อีแวนส์ ไว้ในที่นี้เป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง ระหว่างนี้ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผู้เรียบเรียงมีงานต่างๆ คั่งค้างมากและอาพาธบ่อยๆ ดร.สมศีล ฌานวังศะ รองศาสตราจารย์ แห่งสถาบันภาษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยความเอื้อเฟื้อประสานงานของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และโดยอนุมัติของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีน้ำใจมาช่วยให้กำลังร่วมมือสนับสนุนผ่อนเบาภาระในการทำงานทางวิชาการ ข้อเสนอแนะต่างๆและการร่วมพิจารณา ของ ดร.สมศีล ฌานวังศะ ได้อำนวยประโยชน์แก่งานนี้อย่างมาก ขออนุโมทนาความมีน้ำใจเกื้อหนุนของ ดร.สมศีล ฌานวังศะ ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ส่วนในการจัดเตรียมต้นแบบเพื่อการตีพิมพ์ โดยเฉพาะฉบับสองภาษาไทย-อังกฤษ ได้อาศัยพระครูปลัดปิฎกวัฒน์ (อินศร จินฺตาปญฺโญ) ช่วยดำเนินการจนเสร็จเรียบร้อย จึงขออนุโมทนาพระครูปลัดปิฎกวัฒน์เป็นอย่างมาก

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๗ สิงหาคม ๒๕๔๐

one) to the end of the section, making it its last chapter. I also made a number of insertions and adjustments in other sections of the text to make the book more complete in terms of the teaching and also more beneficial to the reader.

Mr. Evans has applied himself to this work with zeal and effort and, thanks to his translation skills, brought the work to completion. During the checking of the translation, also, he constantly adjusted and polished the wording and style of the translation in an effort to make this edition of *Constitution for Living* as correct, accurate, readable and lucid as possible, so that the reader may be best able to realize the value of the teaching, and I here express my appreciation for his work.

During the checking of the translation, a time in which I had many projects unfinished and in which I was often ill, Dr. Somseen Chanawangsa, an associate professor at Chulalongkorn University Language Institute, by courtesy of the Office of the National Culture Commission and with the approval of Chulalongkorn University, relieved me of some of my academic responsibilities by kindly assisting in the work. His checking and the numerous suggestions he made were of great help in this work, and I am thankful for his generosity and support.

The prepress work for publication, especially of the bilingual Thai–English version, was carried out by Phrakhrupalat Pidokwat (Insorn Cintāpañño), to whom I also express my appreciation.

Phra Dhammapiṭaka (P. A. Payutto)

August 27, 1997

บทนำ*

เมื่อพูดถึงเรื่องทั่วๆ ไปเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน ศาสนาทั้งหลายมีแนวปฏิบัติแตกต่างกันเป็น ๒ แบบ กล่าวคือ แบบหนึ่ง ไม่ใส่ใจเรื่องอย่างนั้นเลยโดยสิ้นเชิง มุ่งเน้นเฉพาะแต่การบรรลุจุดหมายที่สูงส่ง คือการเข้ารวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า หรือเข้าถึงปรมัตถสัจจะ ส่วนอีกแบบหนึ่งก็สั่งสอนข้อปฏิบัติเกี่ยวกับชีวิตประจำวันนั้นเสียอย่างละเอียดพิสดาร โดยกำหนดแก่เราว่าจะต้องคิดหมายใคร่ทำอะไรๆ แค่ไหนอย่างไร จะต้องกินอาหารอะไร จะต้องสวมใส่เสื้อผ้าแบบไหน ศาสนาสองแบบนี้น่าจะเป็นสุดโต่ง ๒ ด้าน

พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนสายกลางหรือสอนความพอดี ในเรื่องนี้ก็เช่นเดียวกับเรื่องอื่นๆ คำสอนในพระพุทธศาสนาดำเนินสายกลางระหว่างการเพิกเฉยไม่ใส่ใจเสียเลยต่อเรื่องที่จะต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวันกับการตราบทบัญญัติเป็นกฎข้อบังคับที่เคร่งตึงตายตัว พระพุทธศาสนาสอนแนวทางความประพฤติตามหลักสัจธรรมที่เป็นอกาลิโก ว่าด้วยประโยชน์สุขที่พึงได้ อันเกิดจากการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันโดยใช้ปัญญาด้วยเมตตากรุณา และพร้อมกันนั้นก็มุ่งให้บรรลุถึงอิสรภาพทางจิตปัญญาที่เป็นจุดหมายสูงสุดถึงขั้นที่ทำให้อยู่ในโลกได้โดยไม่ติดโลกหรืออยู่เหนือโลก

เนื้อหาในหนังสือนี้ได้รวบรวมจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั้งหลายซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา (ยุคแรก) สายเถรวาท ที่ทุกวันนี้ยังใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และถือปฏิบัติกันอยู่ ในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำสอนนี้มีอายุเกินกว่า ๒๕๐๐ ปี

* บทนำนี้ Mr.Bruce Evans ได้เขียนขึ้นสำหรับ *ธรรมนูญชีวิต* ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ ในที่นี้ เมื่อนำทั้งสองพากย์มาพิมพ์ไว้คู่กัน จึงแปลไว้เพื่อให้ทั้งสองพากย์เท่ากันครบถ้วน

INTRODUCTION*

In relation to the prosaic affairs of everyday life, religions may take two approaches: one is to ignore them completely, to concentrate wholly on the higher aim of merging with God or realizing ultimate truth; the other is to go into great detail about such matters, telling us how to organize our will, what foods to eat and what clothes to wear. These would seem to be two extremes.

Buddhism is a teaching of moderation. As in other things, the Buddhist teachings steer a middle course, in this case between the two extremes of blindly ignoring practical daily affairs and laying down a code of rigid and inflexible rules. The Buddhist teachings offer guidelines for behavior based on timeless truths—the positive weal created by compassionate, wise relationships—and aimed at the ultimate goal of spiritual freedom: living in the world and yet above it.

The contents of this book are gleaned from the Pali Tipiṭaka and Commentaries, the texts of Theravāda Buddhism, which is lived and practiced today in Thailand, Sri Lanka, Burma, Laos and Cambodia. The teachings are over 2,500 years old, but they are far from outdated. In

*This introduction was originally written by Bruce Evans for the English translation of *Thammanoom Cheevit*. Since the texts of both languages were to be printed together here, it was rendered into Thai for the sake of completeness.

แล้ว แต่มิได้คร่ำคร่าล้าสมัยแต่ประการใด ในสังคมปัจจุบันยุคถือหลักความเสมอภาค ที่แบบแผนความประพฤติต่างๆ ตามที่ถือสืบๆ กันมาแต่เดิม ได้ถูกล้มล้างลงไป หรือถูกตั้งข้อสงสัยไปหมด และทั้งๆ ที่มีแนวคิดภูมิปัญญาชนิดที่ว่า "รู้แจ้งเจนจบ" แพร่สะพัดไป แต่ชีวิตของผู้คนกลับสับสนวุ่นวายยิ่งกว่ายุคสมัยใดๆ ในสภาพเช่นนี้ คำสอนของพระพุทธศาสนาที่ย้อนยุคสมัยมีมาแต่ครั้งที่อะไรๆ ยังเป็นไปตามธรรมดาสามัญกว่านี้อย่างมากมายนั้น จะเป็นเสมือนกระแสอากาศสดชื่นบริสุทธิ์ที่ผ่านเข้ามาในห้องที่มีผู้คนแออัด บางทีอาจจะถึงเวลาแล้วที่เราจะหวนกลับไปหาคุณค่าที่ว่าเก่าๆ แต่คงทนดีกว่า

เมื่อการดำเนินชีวิตและกิจการต่างๆ ยึดหลักความเอื้ออาทรเห็นอกเห็นใจกัน มากกว่าจะมุ่งหาผลประโยชน์ให้แก่ตน ก็จะเห็นผลปรากฏว่าชีวิตและกิจการเหล่านั้นมิใช่จะเลวร้ายอย่างที่เราเคยคิด และที่แท้แล้วมันจะช่วยให้ชีวิตของเราโปร่งโล่งเบาสบายขึ้นด้วย ลองนำแนวคิดของคนสมัยนี้จำนวนมากที่มองสังคมเป็นสนามชิงผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง กับคำสอนง่ายๆ ว่าด้วย "การปฏิบัติต่อกันระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง" หน้า ๕๒ มาเทียบกันดูซิว่าเป็นอย่างไร

คนปัจจุบันจำนวนมากมองชีวิตทุกวงการเป็นการต่อสู้ระหว่างผลประโยชน์ที่ขัดกัน เกิดเป็นฝ่ายนายจ้างกับลูกจ้าง รัฐบาลกับราษฎร คนมีกับคนจน และแม้แต่หญิงกับชาย หรือลูกกับพ่อแม่ เมื่อคนถือเอาทรัพย์และอำนาจเป็นจุดหมายของชีวิต สังคมก็กลายเป็นสนามต่อสู้ระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวที่ขัดกัน เราก็เลยต้องเที่ยวหาจริยธรรมสำหรับมาปกป้องผลประโยชน์เหล่านั้น นี่คือ "จริยธรรมเชิงลบ" กล่าวคือ สังคมยึดหลักผลประโยชน์แบบเห็นแก่ตัว โดยถือ "สิทธิของแต่ละคนที่จะแสวงหาความสุข" แล้วเราก็เลยต้องหาจริยธรรมดังเช่น "สิทธิมนุษยชน" มาคอยกีดกั้นกันและกันไว้ ไม่ให้คนมาเชือดคอหอยกัน ในระหว่างที่กำลังวิ่งหาความสุขนั้น

today's egalitarian societies, in which we find all our traditional roles either torn down or under question, and in which in spite of a flood of "enlightened" ideas our lives are more confused than ever, the Buddhist teachings, dating back to a time when things were much simpler, are like a breath of fresh air in an overcrowded room. Perhaps it is time for a return to more traditional, yet more enduring, values.

When roles are based on compassion rather than exploitation, we may find that they are not the evils we thought they were, and that in fact they can simplify and harmonize our lives. Compare, for instance, the attitude of many modern people, who tend to see society as a battleground for the play of conflicting interests between the "bosses" and the "workers," with the simple teaching on "The worker and the boss" found on page 52.

Many people today look on life in all sectors as a struggle between conflicting interests—the "bosses" against the "workers," the "government" against the "people," the "rich" against the "poor," and even the "women" against the "men," or the "children" against the "parents." When the aim of life is seen as material wealth or power, society becomes a struggle between conflicting personal interests, and we are in need of an ethic to protect those interests. It is a "negative ethic": society is based on selfish interests—"the right of each and every person to pursue happiness"—and an ethic, such as "human rights," is needed to keep everybody from cutting each other's throats in the process.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็น "จริยธรรมเชิงบวก" ประโยชน์สุขคือจุดหมาย หาใช่ทรัพย์และอำนาจไม่ พระพุทธศาสนาถือว่า สังคมเป็นสื่อกลาง ที่ช่วยให้ทุกคนมีโอกาสอันเท่าเทียมกันที่จะพัฒนาตนเอง และเข้าถึงประโยชน์สุขได้มากที่สุด และนำเอาจริยธรรมมาใช้เพื่อเกื้อหนุนจุดหมายที่กล่าวนี้

คำสอนที่แสดงไว้ในหนังสือนี้ ยึดถือตามหลักธรรมที่เป็นความจริงอันไม่จำกัดกาล กล่าวคือ กรุณา เมตตา สามัคคี สังคหะ และปัญญา คนสมัยใหม่ที่มองธรรมชาติคนว่าเห็นแก่ตัว อาจจะรู้สึกว่าคำสอนเหล่านี้เป็นเพียงอุดมคติ แต่ก็มิใช่สิ่งที่เป็นไปไม่ได้ หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำมาปฏิบัติได้จริง อย่างไรก็ตาม จะต้องระลึกไว้ว่า คำสอนเหล่านี้เก่าแก่ถึง ๒,๕๐๐ ปีแล้ว อาจจะมีอยู่ ๒-๓ อย่างที่จะต้องนำมาแปลความหมายให้เข้ากับสภาพปัจจุบัน แต่ข้าพเจ้ามีความรู้สึกว่า คำสอนเหล่านั้นง่ายพอที่ผู้อ่านจะกลั่นกรองความหมายเอามาใช้ได้ด้วยตนเอง ขอให้หลักธรรมดังกล่าวอำนวยประโยชน์แก่ท่านผู้อ่าน เหมือนดังที่ได้อำนวยประโยชน์แก่ชาวพุทธจำนวนมากมายทั่วทั้งโลก

The Buddhist teachings are a "positive ethic": well-being, rather than power or riches, is the aim; society is seen as a medium through which all people have equal opportunity to maximize self-development and well-being, and ethics are used to facilitate those ends.

The teachings contained in this book are based on timeless principles: compassion, goodwill, harmony, cooperation and wisdom. To the modern cynic, they may seem idealistic, but they are not impossible. They can be put into practice. Bear in mind, however, that they are 2,500 years old. There may be one or two teachings which need to be translated into a more modern context, but I feel that the message contained herein is simple enough for the reader to glean for himself. May these teachings prove as useful to you as they do to countless Buddhists the world over.

แถลงความเป็นมา

หนังสือนี้มีกำเนิดจากความคิดที่จะอนุโมทนาต่อศรัทธา และคุณงามความดี อันเป็นบุญจริยา ของพุทธศาสนิกชนชาวไทยในสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้ไปช่วยอุปถัมภ์สนับสนุนการปฏิบัติศาสนกิจของผู้เขียน ระหว่างพำนักอยู่ ณ ประเทศนั้นใน พ.ศ. ๒๕๑๙

เรื่องมีว่า เมื่อต้น พ.ศ. ๒๕๑๙ ผู้เขียนได้รับอาราธนาไปเป็นวิทยากรในวิชาฝ่ายพระพุทธศาสนา ณ สวอร์ทมอร์วิทยาลัย ในรัฐเพนน์ซิลเวเนีย โดยมีคุณบุญเลิศ โพธินี ร่วมเดินทางไปช่วยทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรระหว่างพำนักอยู่ ณ ที่นั้น พุทธศาสนิกชนชาวไทยในถิ่นใกล้เคียง คือตำบลที่ติดต่อกับสวอร์ทมอร์บ้างในเมืองฟิลาเดลเฟียบ้าง ตลอดถึงบางเมืองในรัฐนิวเจอร์ซี ได้ไปเยี่ยมเยียนและอุปถัมภ์อำนวยความสะดวกต่างๆ โดยเฉพาะด้านพาหนะ นอกจากนั้น ยังได้บริจาคปัจจัยทำบุญในโอกาสต่างๆ ด้วย ผู้เขียนได้เกิดความรู้สึกในเวลานั้นว่า การที่ท่านผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลาย ไปถวายความอุปถัมภ์ด้วยภัตตาหาร และการอำนวยความสะดวกต่างๆ ก็นับเป็นความเกื้อกูลอย่างยิ่งอยู่แล้ว สำหรับปัจจัยที่บริจาคถวายนั้นตั้งใจว่าจะส่งผลานิสงส์กลับคืนให้แก่ผู้บริจาคด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะเกิดดอกออกผลเป็นบุญกุศลเพิ่มพูนคุณความดียิ่งๆ ขึ้นไป โดยที่ทั้งผู้บริจาคและผู้รับบริจาคได้มีส่วนบำเพ็ญจาคธรรมร่วมกัน

อาศัยความตั้งใจนี้ ประกอบกับความคิดพื้นเดิมที่ว่า น่าจะมีหนังสือแสดงหลักธรรมพื้นๆ ง่ายๆ ที่เหมาะแก่คฤหัสถ์ทั่วไปสักเล่มหนึ่ง สำหรับมอบให้เป็นประโยชน์ด้านความรู้ทางธรรม แก่ท่านผู้ศรัทธาซึ่งอยู่ห่างไกล พร้อมทั้งจะได้เผยแพร่ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนอื่นๆ กว้างขวางออกไปด้วย อาศัยข้อปรารภนี้ ผู้เขียนจึงได้ใช้เวลาช่วงท้ายของการพำนักที่สวอร์ทมอร์ หลังจากทำหน้าที่วิทยากรให้แก่วิทยาลัยนั้นเสร็จสิ้นแล้ว

How this book came into being

This booklet is a result of a wish to express my appreciation to Thai Buddhists in the United States for their faith and beneficence in lending support to my religious activities in that country in 1976.

In the beginning of that year I was invited to be a resource person in Buddhism at Swarthmore College, Pennsylvania. Mr. Boonlert Bodhini travelled with me at that time and served as my lay companion while I stayed there. Thai Buddhists in the nearby areas, namely in the vicinity of Swarthmore, in Philadelphia and in certain towns in New Jersey, came to visit and helped me in many ways, especially transportation. They also offered donations on different occasions. I felt at the time that the food and all the convenience provided were already a great service. As for the monetary donations, it was my intention to return the merit thereof in one way or another so as to yield even greater merit whereby the donors and the recipient would both share in the meritorious act of giving.

This intention was coupled with my original idea that there should be a book on basic and simple Dhamma teachings for the general laity that could be presented to those devout Buddhists in distant lands for the benefit of Dhamma studies, and that could otherwise be publicized among a wider Buddhist audience. With this in mind, I used the time towards the end of my stay in Swarthmore after fulfilling my academic

รวบรวมเรียบเรียงหนังสือ *คู่มือดำเนินชีวิต* ขึ้น งานเรียบเรียง แม้จะได้ใช้หนังสือ*พจนานุกรมพุทธศาสตร์* ที่ผู้เขียนจัดทำไว้ก่อนแล้วเป็นฐาน ก็ยังกินเวลาในการปรุงแต่ง ขัดเกลาคำอธิบาย และตรวจสอบความหมายตามคัมภีร์ อีกมิใช่น้อย เมื่อเขียนเสร็จยังไม่ทันได้พิมพ์ ก็เดินทางออกจากสวอร์ทมอร์เสียก่อน ต่อมาระหว่างพักอยู่ที่วัดวชิรธรรมปทีป นครนิวยอร์ค ตามคำอาราธนาของวัดนั้น จึงได้มีโอกาสจัดพิมพ์ขึ้น ในรูปตัวพิมพ์ดีดโรเนียวเย็บเล่ม โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระสงฆ์วัดวชิรธรรมปทีป และได้ใช้ทุน ซึ่งผู้ศรัทธาได้บริจาคถวายที่สวอร์ทมอร์ สมตามความตั้งใจ นอกจากนั้น ทางวัดวชิรธรรมปทีปเองก็ได้พิมพ์เผยแพร่เพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่งด้วย ต่อมาทางเมืองไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเจ้าภาพอื่นบางราย ได้ขออนุญาตบ้าง ถือวิสาสะบ้าง นำไปพิมพ์แจกในโอกาสต่างๆ นับว่าหนังสือได้แพร่หลายมากขึ้น

ทางด้านผู้เขียนเอง เมื่อกลับเมืองไทยแล้ว ก็ได้ปรับปรุง *คู่มือดำเนินชีวิต* จัดพิมพ์เป็นธรรมทานใหม่อีก ในเดือนมกราคม ๒๕๒๒ นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ มีที่แก้ไขปรับปรุงจากเดิมเป็นอันมาก และได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า *ธรรมนูญชีวิต* หลังจากนั้น มีผู้ขอพิมพ์เผยแพร่อีก ๒–๓ ครั้ง เฉพาะในการพิมพ์ครั้งใหม่นี้ ได้แก้ไขปรับปรุงอย่างมากตลอดเล่ม โดยมุ่งให้อ่านง่ายและจำง่ายยิ่งขึ้น*

ขออนุโมทนา และอำนวยพรแก่พุทธศาสนิกชน ย่านใกล้เคียงสวอร์ทมอร์ ในฐานะที่ท่านเหล่านั้นเป็นเจ้าของศรัทธาและบุญจริยา ที่เป็นแรงดลใจให้หนังสือเล่มน้อยนี้เกิดมีขึ้น และขออนุโมทนาอาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ที่ได้ช่วยอนุเคราะห์รับภาระเป็นไวยาวัจกรเพื่อการนี้โดยตลอด ขอทุกท่านจงเป็นผู้มีส่วนในความดีงาม และกุศลผลานิสงส์ ซึ่งจะพึงบังเกิดมีจากธรรมวิทยาทานนี้ทั่วกัน

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

๑๙ เมษายน ๒๕๒๓

* กรมการศาสนาขอพิมพ์ใหม่ในชื่อว่า *พุทธจริยธรรม*

(A Handbook for Living). Although the book drew upon the *Dictionary of Buddhism* I had earlier compiled, it took no small amount of time to compose, edit the explanations and verify the meanings against the scriptures. When it was finished, I left Swarthmore before I had a chance to get it printed. Later, while I was staying at Wat Vajiradhammapadipa in New York at their invitation, I had a chance to have it published—typewritten, mimeographed and stapled. This was accomplished through the help of the monks there, drawing upon, as I had wished, the funds donated by the people when I was in Swarthmore. Wat Vjiradhammapadipa also printed a share for its own distribution. Back in Thailand, Mahachulalongkorn Rajavidyalaya Buddhist University and some private parties, either asking my permission or taking it as given, also printed it for distribution on various occasions.

When I got back to Thailand, I revised *A Handbook for Living* for reprinting as a gift of the Dhamma in January 1979. This fourth impression, which was greatly revised from the original edition, and retitled *Thammanoon Cheewit (A Constitution for Living)*, was subsequently reprinted on a couple of occasions. In the current printing, a large number of revisions have been made throughout the book to improve readability and to make it easier to remember.*

I would like to express my appreciation and extend my good wishes to the Buddhists in the vicinity of Swarthmore for their faith and beneficence, which inspired this booklet. Thanks must also go to Mr. Siri Phetchai for kindly serving as treasurer for the publication of this book. May they all share in this beneficence as well as the wholesome fruit of this gift of the Dhamma.

Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto)

April 19, 1980

* The Department of Religious Affairs asked my permission to reprint it under the title *Buddhacariyadhamma*.

บันทึกของผู้แปล

หนังสือ *ธรรมนูญชีวิต* ฉบับแปลที่แก้ไขปรับปรุงใหม่นี้ มีการเปลี่ยนแปลงจากฉบับแปลครั้งแรกอย่างมาก เพราะมิใช่จะเป็นการแปลใหม่เท่านั้น แต่ยังมีบทใหม่และข้อความอีกหลายแห่งที่ท่านผู้ประพันธ์เห็นสมควรเพิ่มเติมสำหรับฉบับใหม่นี้

ฉบับแปลฉบับแรกที่พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้กระทำอย่างรวดเร็วและมิได้เคร่งครัดตามฉบับเดิมนัก เพราะจุดมุ่งหมายก็เพื่อประมวลสาระของธรรมะยิ่งกว่าเป็นการแปลโดยตรง ผู้แปลรู้สึกว่าลักษณะเนื้อหาของหนังสือ ซึ่งเป็นหมวดคำสอนสั้น ๆ สำหรับบุคคลในฐานะทางสังคมและทางศาสนาต่าง ๆ กัน จำเป็นต้องมีการปรับให้เหมาะสำหรับผู้อ่านภาษาอังกฤษที่ยังไม่คุ้นกับแนวความคิดทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากท่านผู้ประพันธ์ได้ตรวจเอง การใช้ถ้อยคำที่ไม่ลงกันระหว่างพากย์ไทยและพากย์อังกฤษ เมื่อได้ผ่านสายตาของท่านผู้ประพันธ์แล้วก็ถือโดยปริยายว่า "ใช้ได้"

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากหนังสือเล่มนี้ในพากย์ไทยเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย ต่อมาไม่นานจึงมีผู้ประสงค์ตีพิมพ์ฉบับสองภาษา โดยมีฉบับเดิมในพากย์ไทยและฉบับแปลในพากย์อังกฤษอยู่ในหน้าคู่กัน เมื่อเทียบภาษาไทยกับภาษาอังกฤษแล้ว ผู้อ่านก็เริ่มสังเกตเห็นความลักลั่นระหว่างสองพากย์นั้น จึงเห็นได้ชัดว่า หากมีการพิมพ์ฉบับสองภาษาต่อไปอีก ก็จำต้องแก้ไขฉบับแปลให้ใกล้กับฉบับเดิมยิ่งขึ้น ในระหว่างการแก้ไขนี้ จึงได้แปลใหม่ทั้งเล่ม

อนึ่ง ดร.สมศีล ฌานวังคะ ได้รับมอบหมายจากพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณธรรมปิฎกให้ช่วยงานบางส่วนด้านหนังสือธรรมะพากย์อังกฤษ

Translator's note

This revised translation of *A Constitution for Living* represents a major change from the first. It is not only a complete retranslation, but contains a new chapter and numerous extra passages that the author saw fit to add for this edition.

The first translation, published in 1996, was done quickly and not in strict conformity with the original—the aim being to synthesize the gist of the teachings rather than to present a translation as such. I felt that the nature of the material—sets of brief "instructions" to people in their various social and religious capacities—was such that it required some adaptation to make it suitable for an English-speaking readership as yet unfamiliar with Buddhist concepts. Since the translation was being checked by the venerable author himself, any inconsistencies of wording between the Thai and the English, having passed the author's checking, would be automatically "authorized."

However, the Thai edition of this book being well known among Thai Buddhists, it was not long before people wanted to print a bilingual version, with the Thai original and the English translation on facing pages. Comparing the Thai with the English, readers began noticing discrepancies, and it became obvious that if the bilingual version was to continue being printed the translation would need revising to bring it more closely in line with the original. In the process of revision the book was retranslated in full.

Dr. Somseen Chanawangsa was assigned by Venerable Dhammapiṭaka (P.A. Payutto) to help with some of his English publications, and so he helped me to correct any remaining inaccuracies in my

จึงได้ช่วยแก้ไขข้อคลาดเคลื่อนในการแปลใหม่ครั้งนี้ และให้ข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงในด้านอื่น ๆ อีก จากนั้นท่านผู้ประพันธ์ อาจารย์สมศีล และผู้แปลเองได้ร่วมกันตรวจแก้ เมื่อผ่านการขัดเกลาอีกรอบหนึ่งแล้ว ในที่สุดหนังสือเล่มนี้จึงสำเร็จดังที่ท่านเห็นอยู่นี้

สิ่งที่ต้องชี้แจงเกี่ยวกับการใช้สรรพนามก็คือ ในหนังสือนี้ได้เลือกใช้สรรพนามเพศชายบุรุษที่ ๓ เอกพจน์ (*he, him* และ *his*) เป็นส่วนใหญ่ ภาษาไทยเป็นภาษาที่อาจละคำสรรพนามในประโยคได้ แต่ในการแปลจำเป็นต้องหาสรรพนามมาใส่ การเลือกใช้คำสรรพนามเช่นนี้ก็เพื่อให้อ่านสะดวก (และเพื่อหลีกเลี่ยงการยอมสละการใช้ภาษาที่ถูกต้องเพียงเพื่อเหตุผล "ความถูกต้องแบบการเมือง" ในประโยคประเภท "A good *person* should make sure that *they* observe the precepts") แต่ทั้งนี้มิได้เจตนาส่อความหมายว่า คำสอนต่าง ๆ จะใช้ได้เฉพาะแก่เพศชายเท่านั้น

ผู้แปลขอขอบคุณดร.สมศีล ฌานวังศะ ในการตรวจรอบแรก ซึ่งช่วยให้บทแปลมีความถูกต้องยิ่งขึ้นในหลายด้าน และขอกราบพระคุณพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณธรรมปิฎก ในการตรวจรอบสุดท้าย ซึ่งพระเดชพระคุณได้กรุณาให้ความกระจ่างเกี่ยวแก่ความหมายที่ละเอียดอ่อนในหลายแห่ง และแก้ไขข้อผิดพลาดในหลายประเด็น การชี้แนะของท่านเจ้าคุณนับเป็นปัจจัยอันสำคัญยิ่งในการให้ได้มาซึ่งผลงานในขั้นสุดท้ายนี้

บรูส อีแวนส์

กันยายน ๒๕๔๐

retranslation and offered suggestions for improvement in other ways. The result was then checked again by the author, Dr. Chanawangsa and myself together. After going through another round of polishing, the book was finally finished in its present form.

A note on the use of pronouns: we have opted to use the third person singular masculine pronouns (*he, him* and *his*) in most cases. As Thai is a language in which pronouns can often be omitted from sentences, it was necessary to supply some in the translation. Our choice was made merely on the basis of readability (and to avoid forsaking good grammar in the cause of political correctness with such sentences as "A good *person* should make sure *they* observe the precepts.") and is in no way meant to imply that the teachings apply solely to men.

I would like to thank Dr. Chanawangsa for his preliminary checking, which in many ways helped to increase the accuracy of the translation. My thanks also go to Venerable Dhammapiṭaka for his final checking, in which he kindly clarified many nuances of meaning and corrected several mistakes. Needless to say, his guidance was an indispensable factor in producing the final result.

Bruce Evans

September, 1997

พจนานุกรมพุทธศาสตร์
ฉบับประมวลธรรม
(Dictionary of Buddhism)

๑. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ไทย - อังกฤษ

(Thai-English Buddhist Dictionary)

๒. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อังกฤษ - ไทย

(English - Thai Buddhist Dictionary)

ก

กฏัตตากรรม *(Kaṭattākamma)* casual act; cumulative or reserve Karma.

กฐิน *(Kaṭhina)* the Kathin ceremony; the annual robe-presentation ceremony (in the month following the end of the Rains Retreat); post-lenten robe-offering; Post-Retreat Robe-Presentation.

กตเวที *(Katavedī)* one who reciprocates the done favour.

กตัญญุตา *(Kataññutā)* gratitude; gratefulness; appreciation.

กตัญญู *(Kataññū) adj.* grateful; obliging; knowing the done favour.

กตัญญูกตเวทิตา *(Kataññūkataveditā)* the quality of being a grateful person; gratitude; gratefulness.

กตัญญูกตเวที *(Kataññūkatavedī)* one who is thankful for benefits received and reciprocates them.

กตัตตากรรม ดู กฏัตตากรรม

กถาวัตถุ *(Kathāvatthu)* **1.** "Points of Controversy"; name of the fifth book of the Abhidhamma Piṭaka. **2.** a subject of discussion.

กรมการศาสนา *(Sāsanādhikāra)* Department of Religious Affairs.

กรรม *(Kamma)* **1.** Karma; Kamma; a volitional action; action; deed; good and bad volition. **2.** work; job; activity; transaction.

กรรมกิเลส *(Kammakilesa)* an action causing impurity; depravity of action; vice of conduct.

กรรมฐาน *(Kammaṭṭhāna)* subjects of meditation; meditation exercises; the act of meditation or contemplation; ground for mental culture.

กรรมนิยาม *(Kammaniyāma)* order of act and result; the Law of Karma.

กรรมปถ *(Kammapatha)* course of action; way of action; Karma as the way leading to the woeful or blissful existences.

กรรมภพ *(Kammabhava)* Karma-process; the active process of becoming.

กรรมวาจา *(Kammavācā)* the formal words of an act; text of a formal act, i.e. a motion (ญัตติ) together with one or three proclamations (อนุสาวนา) that may follow.

กรรมวาจาจารย์ *(Kammavācācariya)* Act-Announcing Teacher; (First) Ordination-Teacher.

กรวดน้ำ *(Dakkhiṇodakasiñcana) v.* to pour the water of dedication (to transfer merit to other beings).

กระถางธูป *(Dhūpabhājana)* incensory; censer.

กราบ *(Abhivāda)* to bow to the ground; to pay respect by making the five-point prostration; to prostrate.

กรุณา *(Karuṇā)* compassion; pity.

กลด *(Mahāchatta, Dussakuṭikā)* a sunshade; umbrella-like tent.

กลละ *(Kalala)* the embryo in the first week after conception.

กษัตริย์ *(Khattiya)* **1.** a man of the warrior caste; the warrior-ruler; nobles. **2.** a king.

กสิณ *(Kasiṇa)* a meditational device; object of meditation; the method of inducing concentration by gazing at any of the ten objects, viz., earth, water, fire, air, blue, yellow, red, white, space and light.

กังขา *(Kaṅkhā)* doubt; uncertainty.

กัณฑ์ *(Kaṇḍa)* **1.** a chapter, portion or

part (of a religious book). **2.** a sermon.

กัณฑ์เทศน์ *(Dhammadesanāpūjā, Dhammakathikadeyya)* offerings for a sermon.

กัป, กัปป์, กัลป์ *(Kappa)* **1.** an aeon; world-aeon; world-age; world-cycle; world-period. **2.** the life-term; life-period; the duration of life.

กัปปพินทุ *(Kappabindu)* a smudge that makes a new robe allowable; dark mark or small black dot applied to a new robe to make it lawful. *v.* (ทำกัปปพินทุ) to make a robe allowable by applying a disfiguring smudge (by which the owner can identify it); mark with a smudge.

กัปปิยการก *(Kappiyakāraka)* one who makes things suitable for a monk; attendant of a monk.

กัมม - ดู กรรม-.

กัลปนา *(Kappanā)* **1.** merit dedicated to the departed. **2.** ดู ที่กัลปนา.

กัลยาณมิตตตา *(Kalyāṇamittatā)* good friendship; good company; association with the virtuous.

กาม *(Kāma)* sense-desire; desire; sensuality; an object of sensual enjoyment; sensual pleasures.

กามคุณ *(Kāmaguṇa)* sensual pleasure; objects of sensual enjoyment.

กามฉันท์ *(Kāmachanda)* sensual desire; excitement of sensual pleasure.

กามตัณหา *(Kāmataṇhā)* sensual craving; craving for sensual pleasures.

กามภพ *(Kāmabhava)* the sphere or state of existence dominated by sensual pleasures; Sensuous Existence; Sense-Sphere.

กามราคะ *(Kāmarāga)* sensual passion; sensual lust; sense-desire; sensuality.

กามโลก *(Kāmaloka)* the world of sense-desire; the Sense-Sphere; the world of sensual pleasures.

กามวิตก *(Kāmavitakka)* thought of sensual pleasures.

กามสังวร *(Kāmasaṁvara)* sexual restraint.

กามสุข *(Kāmasukha)* worldly happiness; happiness arising from sensual pleasures.

กามสุขัลลิกานุโยค *(Kāmasukhallikānuyoga)* Self-Indulgence; sensual indulgence; the constant attachment to sensual pleasures.

กามาวจร *(Kāmāvacara)* belonging to the Sense-Sphere.

กามาวจรภูมิ *(Kāmāvacarabhūmi)* the Sensuous Plane of Existence; the Sense-Sphere; the Sensuous-Sphere.

กามุปาทาน *(Kāmupādāna)* Sensuous Clinging; attachment to sensuality.

กาเมสุมิจฉาจาร *(Kāmesumicchācāra)* sexual misconduct; sensual misconduct; unlawful sexual intercourse; adultery.

กาย *(Kāya)* **1.** the body; material body. **2.** the body of psychic factors, namely, Vedanā, Saññā and Saṅkhāra.

กายกรรม *(Kāyakamma)* bodily action; actions performed by the body.

กายคตาสติ *(Kāyagatāsati)* mindfulness with regard to the body; reflection or contemplation on the 32 impure parts of the body.

กายทวาร *(Kāyadvāra)* **1.** the body-door; body-avenue; the outlet of bodily senses. **2.** the body-door; the channel of bodily action.

กายทุจริต *(Kāyaduccarita)* misconduct by the body; misconduct in action.

กายวิญญัติ *(Kāyaviññatti)* bodily intimation; bodily expression.

กายวิญญาณ *(Kāyaviññāṇa)* body-consciousness; consciousness by means of touch.

กายวิเวก *(Kāyaviveka)* seclusion of the body.

กายสังขาร *(Kāyasaṅkhāra)* bodily formation, i.e. in-breath and out-breath.

กายสัมผัส *(Kāyasamphassa)* bodily contact; bodily touch.

กายสุจริต *(Kāyasucarita)* good conduct in action; good conduct by the body; bodily good conduct.

กายานุปัสสนา *(Kāyānupassanā)* the contemplation of the body; mindfulness as regards the body.

กายิกทุกข์ *(Kāyikadukkha)* physical pain; bodily pain; physical suffering.

กายิกสุข *(Kāyikasukha)* physical happiness; bodily happiness.

กาเปรียญ *(Dhammasālā)* preaching hall; study hall.

กาลมรณะ *(Kālamaraṇa)* timely death.

กาลัญญุตา *(Kālaññutā)* the quality of one who knows the proper time; knowing the proper time; knowledge of how to choose and keep time.

กาสาวพัสตร์ *(Kāsāya, Kāsāvavattha)* cloth dyed with astringent decoction; the yellow robe; ochre robes.

กำเนิด ดู โยนิ.

กิงกรณีเยสุ ทักขตา *(Kiṅkaraṇīyesu dakkhatā)* the willingness to give a helping hand.

กิจจาธิกรณ์ *(Kiccādhikaraṇa)* business to be enacted by the Sangha; legal questions concerning obligations; duties.

กิจวัตร *(Kiccavatta)** religious routine; daily religious observances.

กิริยาจิต *(Kiriyācitta)* functional consciousness; inoperative consciousness.

กิเลส *(Kilesa)* defilements; impurities; impairments.

กิเลสกาม *(Kilesakāma)* sensuality as defilement; subjective sensuality; desire; lust.

กุกกุจจะ *(Kukkucca)* remorse; brooding; confusion; repentance; worry.

กุฏี *(Kuṭī)* an abode of a Buddhist monk or novice; a monk's cell; a monk's lodging; dormitory; living quarters of monks.

กุลุปกะ *(Kulupaka)* a family-frequenter; family-friend monk; family mentor.

กุศล *(Kusala) adj.* wholesome; meritorious; moral; skilful; Karmically wholesome. *n.* merit; good action; virtue; the good; the happy and auspicious; wholesome action.

กุศลกรรม *(Kusalakamma)* wholesome or meritorious action; right conduct.

กุศลกรรมบถ *(Kusalakammapatha)* the tenfold way of good action; the tenfold wholesome course of action.

กุศลจิต *(Kusalacitta)* meritorious thought; moral or wholesome consciousness.

กุศลเจตนา *(Kusalacetanā)* right or wholesome volition; good intention.

กุศลมูล *(Kusalamūla)* (the three) roots of good; root of good action; karmically wholesome root; the wholesome roots.

กุศลวิตก *(Kusalavitakka)* wholesome thought.

กุหนา *(Kuhanā)* deceit; fraud; hypocrisy; trickery.

เกตุมาลา *(Ketumālā)* garland of rays round the Buddha's head; the halo.

เกิดใหม่ ดู ชาติหน้า.

โกธะ, โกรธ *(Kodha)* anger; furious or wrathful passion.

โกศ *(Kosa)** mortuary urn; funeral urn.

โกสัชชะ *(Kosajja)* idleness; indolence; sloth.

ข

ขณะจิต *(Cittakkhaṇa)* a thought-moment.
ขณิกสมาธิ *(Khaṇikasamādhi)* momentary concentration.
ขณิกาปีติ *(Khaṇikāpīti)* momentary joy; instantaneous joy.
ขมา *(Khamā)* patience; tolerance; pardon.
ขมา, การขอ *(Khamāpana)* asking for pardon.
ของขลัง *(Parittavatthu, Indajālikavatthu)** something said to have magic power; magic object; amulet; talisman; charm; fetish.
ขัดสมาธิ *(Pallaṅkaṁ ābhujati)* to sit (flat on the haunches) cross-legged.
ขันติ *(Khanti)* patience; forbearance; tolerance; endurance.
ขันธ์ *(Khandha)* aggregate; category.
ขันธ์ห้า ดู เบญจขันธ์.
ข้างขึ้น *(Juṇha-pakkha, Sukka-~)* the waxing moon.
ข้างแรม *(Kaṇha-pakkha, Kāḷa-~)* the waning moon.
ขาทนียะ *(Khādanīya)* hard or solid food.
ขีณาสพ *(Khīṇāsava)* an Arahant; the canker-free one; one whose mind is free from mental obsessions.
ขุททกนิกาย *(Khuddakanikāya)* "Smaller Collection"; the "Minor Anthologies of the Pali Canon"; name of the fifth of the five main divisions of the Sutta Piṭaka.
ขุททกปาฐะ *(Khuddakapāṭha)* "Shorter Texts"; the "Text of Small Passages"; name of the first division of the Khuddaka Nikāya.
ขุททกาปีติ *(Khuddakāpīti)* slight sense of interest; lesser thrill.
เข้าพรรษา ดู วันเข้าพรรษา.
เขี้ยวแก้ว ดู ทาฐธาตุ.

ค

คณะ *(Gaṇa)* group; denomination; monastery-section.
คณปูรกะ *(Gaṇapūraka)* one who completes the quorum; quorum-completing monk.
คณะวินัยธร *(Vinayadhara-gaṇa, ~ -samajjā)** Eccl. Judicature.
คณะสงฆ์ *(Saṅgha)* the monastic order; the Church, esp. the Buddhist monastic order; the Order; the Saṅgha.
คณะสังฆมนตรี *(Saṅghamanti-gaṇa, ~ -samajjā)** Council of Saṅgha Ministers; Eccl. Cabinet.
คติ *(Gati)* (the five) courses of existence; destiny; destination.
คนธรรพ์ *(Gandhabba)* **1.** a heavenly musician. **2.** a being ready to take a new existence.
ครองผ้า *(Nivāseti, Pārupati)* *v.* to don; wear; put on (the yellow robe).
ครุกกรรม *(Garukakamma)* Weighty Action; Karma of serious or strong effect.
ครุฏฐานียบุคคล *(Garuṭṭhānīyapuggala)* a respectable person.
ครุธรรม *(Garudhamma)* (the eight) strict conditions or chief rules to be observed by the Buddhist nun throughout her life.

คฤหัสถ์ *(Gahaṭṭha)* a householder; layman; the laity.
คันถธุระ *(Ganthadhura)* the burden of studying the Scriptures; the burden of the books.
คันธะ *(Gandha)* odour; odorous object; smell.
คัมภีร์ *(Gantha, Potthaka, Pakaraṇa)* (T.) a scripture; text; canon; religious book.
คาถา *(Gāthā)* **1.** a verse; stanza of 4 half-lines. **2.** (T.) a magic spell.
คามวาสี *(Gāmavāsī)* (T.) a town-monk.
คารวะ *(Gārava)* respect; reverence; esteem; attention; appreciative action.
คิลานปัจจัย *(Gilānapaccaya)* support for the sick; requisites for the sick; medicine.
คิลานเภสัช *(Gilānabhesajja)* drug; medicine.
คิหิปฏิบัติ *(Gihipaṭipatti)** practices for the layman; code of morality for the laity.
คุกเข่า *(Jannukāhi nipatati)* *v.* to sit on one's heels; kneel.
คุณ *(Guṇa)* **1.** quality; property. **2.** good quality; virtue; merit. **3.** (T.) help; aid; benefit; support; favour.
คุณธรรม *(Guṇadhamma)* goodness; virtue.
คุณพิเศษ, คุณวิเศษ *(Visesa)* unusual virtue; extraordinary state; specific attainment.
คู่สวด *(Upasampadācariya, Kammavācācariya + Anusāvanācariya)* the two monks who chant the formal words of an act (esp., of ordination); Act-Announcer; Ordination-Teacher.
เครื่องจาง *(Indajālikavatthu)** an amulet; talisman.
โคจร *(Gocara)* **1.** field or sphere of sense perception; a sense-object. **2.** a suitable place; resort for alms; alms resort.
โคจรคาม *(Gocaragāma)* a village where a monk goes for alms or obtains his food; alms-resort village.
โคตม, โคตมะ *(Gotama)* name of the clan to which the Buddha belonged.
โคตร *(Gotta)* clan; ancestry; lineage.

ฆ-ง

ฆนสัญญา *(Ghanasaññā)* perception of compactness; the idea of massiveness.
ฆราวาส *(Gharavāsa)* **1.** the household life. **2.** (T.) a householder; layman; the laity.
ฆราวาสธรรม *(Gharāvāsa-dhamma)* virtues for a good household life; rules of household conduct; qualities of a good layman.
ฆานะ *(Ghāna)* the nose.
ฆานทวาร *(Ghānadvāra)* nose-door; nose-avenue.
ฆานวิญญาณ *(Ghānaviññāṇa)* nose-consciousness.
โฆสัปปมาณิกา *(Ghōsappamāṇikā)* those who measure or judge by voice; those whose faith depends on sweet voice or good repute; those attached to voice.
งานมงคล *(Maṅgala, Maṅgala-samaya)* auspicious ceremony; festive occasion.
งานวัด *(Cetiya-mahāpūjā, Vihārasamajja, Ussava, Maha)* temple fair.
งานศพ *(Sarīrajjhāpana)* funeral; obsequies; cremation ceremony.
งานสมรส *(Vivāhakāla, Vivāhamaṅgala)*

wedding; marriage ceremony.

งานอวมงคล *(Avamaṅgala, Petadakkhiṇādāna)* funeral; rites for the dead; funereal occasion; memorial service; inauspicious occasion.

จ

จงกรม *(Caṅkama)* walking up and down; a terraced walk. *v.* to walk up and down.

จตุตถฌาน *(Catutthajjhāna)* the fourth Jhāna; the fourth absorption.

จตุธาตุววัตถาน *(Catudhātuvavatthāna)* analysis of the four elements; determining of the elements; contemplation on the 4 essential qualities of which the body is composed.

จตุปัจจัย *(Catupaccaya)* ดู ปัจจัย

จตุรพิธพร *(Catubbidhavara)* the fourfold blessing; the four excellent things, viz., long life, beauty, happiness and health.

จตุราริยสัจจ์ *(Cattāri Ariyasaccāni)* the Four Noble Truths; the Four Holy Truths.

จตุวรรค *(Catuvagga)* a chapter of four monks.

จรณะ *(Caraṇa)* behaviour; conduct; good conduct.

จริต *(Carita)* the intrinsic nature of a person; (the six types of) characteristic behaviour; character; temperament.

จริยาปิฎก *(Cariyāpiṭaka)* "Modes of Conduct"; name of the fifteenth division of the Khuddaka Nikāya.

จริยาวัตร *(Cariyāvatta)** **1.** customs and manners to be observed; duties concerned with conduct. **2.** conduct and duties; moral conduct and the performance of duties.

จักขุ, จักษุ *(Cakkhu)* the eye.

จักขุทวาร *(Cakkhudvāra)* the eye-door; eye-avenue.

จักขุวิญญาณ *(Cakkhuviññāṇa)* eye-consciousness.

จักร, จักรธรรม *(Cakka)* the set of four virtues, being like the four wheels of a carriage, constituting the means to prosperity; virtues wheeling to prosperity.

จักรพรรดิ *(Cakkavatti)* **1.** world-king; a universal monarch, endowed with the seven valuables or treasures. **2.** (T.) an emperor.

จักรวาฬ *(Cakkavāḷa)* a world-circle; solar system.

จัณฑาล *(Caṇḍāla)* an outcaste; the untouchable.

จันทรคติ *(Candagati)** the system of a lunar calendar.

จาคะ *(Cāga)* **1.** charity; generosity; sacrifice; self-denial; liberality; munificence; benefaction. **2** abandoning; giving up; renunciation.

จาคสัมปทา *(Cāgasampadā)* achievement of charity.

จาคานุสติ *(Cāgānussati)* reflection on generosity; recollection of liberality.

จาตุทสี *(Cātuddasī)* the 14th day of a fortnight.

จาตุมหาราช *(Cātummahārājika)* the Four Guardian Deities; the realm of the Four Great Kings.

จาตุรงคสันนิบาต *(Cāturaṅgasannipāta)* the Great Assembly of Disciples marked by the union of four factors.

จาริก *(Cārika)* **1.** a traveller; wanderer; way-farer. **2.** a wandering place. **3.** a journey; wandering. **4.** (T.) *v.* to wander; go on a journey.

จารึก *(Likhati)* *v.* to inscribe; incise; engrave.

จำพรรษา, การ *(Vassāvāsa)* Vassa-residence; the rains-retreat; rains-residence; keeping the Buddhist Lent; keeping the rainy season; dwelling permanently at a suitable place throughout the three months of the rainy season.

จำวัด *(Seyyaṁ kappeti)* *v.* to sleep (of a monk or novice).

จิต, จิตต์ *(Citta)* thought; mind; a state of consciousness.

จิตกาธาน *(Citakā)* a funeral pile; crematorium; pyre; crematory; catafalque.

จิตตะ *(Citta)* thought; thoughtfulness; active thought.

จิตตนิยาม *(Cittaniyāma)* psychic order; psychic law; order of mind.

จิตตวิสุทธิ *(Cittavisuddhi)* purity of mind; purification of consciousness.

จิตตสังขาร *(Cittasaṅkhāra)* mental formation; mental function, i.e., perception and feeling.

จิตตานุปัสสนา *(Cittānupassanā)* the contemplation of mind; contemplation of various states of mind; mindfulness as regards thoughts.

จิตตุบาท, จิตตุปปาท *(Cittuppāda)* the rise of a thought; thought; intention.

จินตมยปัญญา *(Cintamaya-paññā)* understanding through reasoning; wisdom resulting from reflection.

จีวร *(Cīvara)* **1.** the yellow robe (of a Buddhist monk or novice); any of the three garments of the monk. **2.** (T.) the upper or inner robe.

จีวรอธิษฐาน *(Adhiṭṭhitacīvara)* the determined robes; the three robes determined for regular personal use.

จีวรอาศัย *(Atireka-cīvara)* an extra robe.

จุติ *(Cuti)* shifting (out of one existence to another); decease; the final thought-moment of a particular life; death.

จุติจิต *(Cuticitta)* death-consciousness; dying or death-consciousness; the consciousness disconnecting the present life.

จุติวิญญาณ *(Cutiviññāṇa)* ดู จุติจิต.

จุตูปปาตญาณ *(Cutūpapātañāṇa)* the knowledge of the decease and rebirth of beings; the clairvoyant supernormal vision dealing with the death and rebirth of beings; the perception of the appearing and disappearing of various beings according to the consequences of their past deeds.

จุลลวรรค *(Cullavagga)* "Smaller Section"; name of a book of the Vinaya Piṭaka.

เจดีย์ *(Cetiya)* **1.** a person, place or object worthy of worship; reminder. **2.** (T.) a sepulchral monument; pagoda; shrine; dagoba; bell-shaped stupa (with a slender spire); tapering-spired stupa; Phra Chedi.

เจตนา *(Cetanā)* volition; will; intention.

เจตภูต *(Attā, Jīva)* soul; the self; Ātman.

เจตสิก *(Cetasika)* mental concomitants; mental factors; mental states; mental activities; the adjuncts of consciousness; mental adjuncts; mental coefficients.

เจตสิกทุกข์ *(Cetasikadukkha)* mental pain.

เจตสิกสุข *(Cetasikasukha)* mental happiness.

เจโตปริยญาณ *(Cetopariyañāṇa)* knowledge of others' thoughts; telepathy.

เจโตวิมุตติ *(Cetovimutti)* deliverance of

mind.

เจริญพระพุทธมนต์ *(Paritta-bhaṇana)* to chant holy stanzas.

เจ้าคณะ *(Gaṇādhipati)** **1.** chief monk of an administrative division; eccl. chief officer; eccl. governor. **2.** chief monk of a monastery-section.

เจ้าคณะจังหวัด *(Nagarasaṅghapāmokkha)** the Ecclesiastical Provincial Governor.

เจ้าคณะตำบล *(Gāmasamuhasaṅghādhipati)** the Ecclesiastical Commune-Chief. Eccl. Sub-District Head.

เจ้าคณะภาค *(Cūḷasaṅghamaṇḍalapāmokkha)** the Ecclesiastical Regional Governor.

เจ้าคณะใหญ่ *(Mahāsaṅghamaṇḍalapāmokkha)** the Chief Superintendent of the (Central, North, South, East, or Dhammayutika) Ecclesiastries; Chief of the . . . Eccl. Jurisdiction; Eccl. Governor General.

เจ้าคณะอำเภอ *(Nigamasaṅghādhipati)** the Ecclesiastical District Officer.

เจ้าคุณ *(Guṇassāmī)** a title unofficially used in speaking to or of a monk of a higher rank; "Chao Khun"; "The Right Venerable". ดู **พระราชาคณะ**

เจ้าภาพ *(Nimantaka, Dānapati)* the host; sponsor; chief donor.

เจ้าอธิการ *(Vihārādhipati, Adhikārapati)** the abbot who is an Ecclesiastical Village-Chief as well.

เจ้าอาวาส *(Vihārapati)** the abbot.

เจิม *(Abbhañjati)* *v.* to anoint. *n.* anointment.

แจกัน *(Pupphādhāna)** a vase.

แจง *(Saṅgītikathā)** preaching or chanting on the account of the First Council of Buddhism.

โจทก์ *(Codaka)* reprover; accuser; plaintiff.

โจทนา *(Codanā)* reproof; charge; accusation; plaint.

ฉ

ฉกามาพจรสวรรค์ *(Chakāmāvacaradevaloka)* the six heavens of sensual pleasures.

ฉลอง *(Mahakamma)* celebration. *v.* to celebrate.

ฉฬภิญญา *(Chaḷabhiññā)* the sixfold supernormal knowledge; the six psychic powers.

ฉัตร *(Chatta)* royal canopy; sunshade; parasol.

ฉัน *(Bhuñjati)* *v.* to eat; take food (of a monk or novice).

ฉันทะ *(Chanda)* **1.** will; aspiration; intention; resolve; zeal; desire; impulse; wish. **2.** consent; declaration of consent to an official act by an absentee; proxy vote.

ฉันท์ *(Chanda)* metrics; prosody; a metre; metrical composition.

ฉันทาคติ *(Chandāgati)* the wrong way of behaviour consisting in excitement; prejudice caused by love; partiality.

ฉัพพัณณรังสี *(Chabbaṇṇaraṅsī)* the ray of six colours.

ฉายา *(Chāyā)* **1.** (T.) the Pali monastic name of a Buddhist monk; ordination-name. **2.** shade; shadow.

เฉวียง *(Ekaṁsaṁ)* *v.* to arrange the upper robe over one shoulder (the left one).

ช

ชฎิล *(Jaṭila)* a class of ascetics with matted hair, usually worshipping fire, sometimes classed under Isi; matted-hair ascetic.

ชนกกรรม *(Janakakamma)* Reproductive Kamma; regenerative Karma.

ชมพูทวีป *(Jambūdīpa)* the continent of the rose-apples, i.e. India.

ชรา *(Jarā)* old age; decay.

ชลาพุชะ *(Jalābuja)* womb-born creatures; those born from the womb; viviparous.

ชวนะ *(Javana)* impulsion; apperception; impulsive moment; a phase or stage of the process of consciousness at which there is full perception and at which Karma is performed, usually lasting for seven thought-moments.

ช่อฟ้า *(Kaṇṇikā, Kūṭapilandhana*)* the curved finial (of a gable); gable-finial; (elongated ornate) gable spire.

ชักผ้า ดู **บังสุกุล, ผ้าป่า.**

ชัยมงคลคาถา *(Jayamaṅgalagāthā)** stanzas for the blessing or glory of victory.

ชาคริยานุโยค *(Jāgariyānuyoga)* practice of watchfulness; avoidance of sleep; wakefulness.

ชาดก *(Jātaka)* **1.** a birth story; the stories of the Buddha's previous lives. **2.** "Birth Stories"; name of the tenth division of the Khuddaka Nikāya.

ชาติ *(Jāti)* birth; rebirth.

ชาติก่อน *(Atītabhava)* a previous birth; former life.

ชาติหน้า *(Paraloka, punabbhava)* rebirth; re-existence; future life.

ชินะ *(Jina)* **1.** the conqueror; the victor; the Buddha. **2.** Jaina.

ชินบุตร, ชิโนรส *(Jinaputta, Jinorasa)* a disciple of the Buddha.

ชิวหา *(Jivhā)* the tongue.

ชิวหาทวาร *(Jivhādvāra)* tongue-door; tongue-avenue.

ชิวหาวิญญาณ *(Jivhāviññāṇa)* tongue-consciousness.

ชี *(Muṇḍakaupāsikā)* a shaven-headed female devotee who wears white robes and observes five or eight precepts; white-robed female lay follower.

ชีวิต *(Jīvita)* life; vitality.

ชีวิตินทรีย์ *(Jīvitindriya)* vitality; life-principle; psychic life; the faculty of life.

ชุกชี *(Mahāpaṭimā-patiṭṭhāna)* base (for the principal Buddha image); pedestal.

เชิงตะกอน ดู **จิตกาธาน.**

เชิงเทียน *(Sitthadīpādhāra)** candlestick.

เชิงบาตร *(Pattādhāraka)* bowl-support; bowl-stand.

ฌ

ฌาน *(Jhāna)* meditation; absorption; a state of serene contemplation attained by meditation; (mis.) trance; ecstasy.

ฌาปนกิจ *(Jhāpanakicca)* cremation.

ฌาปนสถาน *(Jhāpanaṭṭhāna)* crematorium.

ญ

ญัตติ, ญัติ *(Ñatti)* a motion.

ญาณ *(Ñāṇa)* knowledge; real knowledge; wisdom; insight.

ญาณทัศนะ *(Ñāṇadassana)* knowing and seeing; perfect knowledge; all-comprising knowledge; a vision of truth; insight; vision through wisdom.

ญาณทัสสนวิสุทธิ *(Ñāṇadassanavisuddhi)* purity of knowledge and vision; purity of vision regarding intuitive wisdom; purification by knowledge and vision.

ญาติ *(Ñāti)* a kinsman; relative.

ญาติพลี *(Ñātibali)* offering to kins-folk; the helping of one's relatives.

ญาติสังคหะ *(Ñātisaṅgaha)* good treatment towards kinsmen; the helping of one's relatives.

ญาติสาโลหิต *(Ñātisālohita)* relations and blood relations.

ญายะ, ญายธรรม *(Ñāya)* right path; right method; the Noble Path; truth; Nibbāna.

เญยยธรรม, ไญยธรรม *(Ñeyyadhamma)* anything that should be learnt or understood; the knowable.

ฎ

ฎีกา *(Ṭīkā)* **1.** a sub-commentary. **2.** (T.) a letter of invitation or invitation card to a monk. **3.** (T.) written request for donation. **4.** (T.) petition; appeal.

ฐ

ฐาน *(Ṭhāna)** pedestal (as of a Buddha image).

ฐานานุกรม *(Ṭhānānukkama)** the ecclesiastical order of retinue; assistants or staff members; entourage.

ฐานานุศักดิ์ *(Ṭhānānusatti)* the authority based on one's rank or dignity.

ฐิติ *(Ṭhiti, Ṭhīti)* duration; static moment; the moment of standing.

ณ

เณร ดู สามเณร.

ด

ดวงตาเห็นธรรม ดู ธรรมจักษุ.

ดาบส *(Tāpasa)* a hermit; ascetic.

ดาวดึงส์ *(Tāvatiṁsa)* the realm (or heaven) of the Thirty-three Gods; name of the second heavenly abode, of which Sakka is the king.

ดิรัจฉาน, ดิรัจฉานโยนิ ดู ดิรัจฉานโยนิ.

ดุสิต *(Tusita)* the realm of delight; the delightful realm; the heaven of the satisfied gods; name of the fourth heavenly abode, of which Santusita is the king.

เด็กวัด *(Ārāmika, Ārāmika-kumāra, Daharārāmika, Kappiyakāraka)* temple boy. ดู ศิษย์วัด.

เดียรถีย์ *(Titthiya)* an adherent of another religion; heretical teacher.

ต

ตจปัญจกกัมมัฏฐาน *(Tacapañcakakammaṭṭhāna)* the subject for meditation comprising the five constituents ending with the skin; also called Mūlakammaṭṭhāna.

ตติยฌาน *(Tatiyajhāna)* the third Jhāna; the third absorption.

ตถาคต *(Tathāgata)* **1.** the Accomplished One; the Thus-come; the Thus-gone; the Truth-winner; an epithet of the Buddha. **2.** an Arahant. **3.** a being.

ตทังคปหาน *(Tadaṅgapahāna)* abandoning by substitution of opposites.

ตทังควิมุตติ *(Tadaṅgavimutti)* deliverance by substitution of opposites.

ตบะ *(Tapa)* **1.** religious austerity; penance. **2.** exertion; mental devotion; ascetic practice.

ตรัสรู้ *(Bodhi)* Enlightenment. *v.* to be enlightened; attain enlightenment.

ตราตั้ง *(Adhikārapaṭṭa)** certificate of appointment; credentials; eccl. warrant. *เทียบ* สัญญาบัตร.

ตลกบาตร ดู ถลกบาตร.

ตักบาตร *(Piṇḍadāna)* *v.* to offer food to the monks on their almsround.

ตัชชนียกรรม *(Tajjaniya-kamma)* the formal act of censure.

ตัณหา *(Taṇhā)* craving; desire; thirst.

ตัตรมัชฌัตตตา *(Tatramajjhattatā)* equanimity; equipoise; mental balance.

ตัสสปาปิยสิกา *(Tassapāpiyasikā)* inflicting a penalty on one who is at fault; decision for specific depravity.

ตาลปัตร *(Tālapatta)* a palm leaf. (T.) a fan made of palm-leaves, with long handle, used by a monk in ceremonies; ceremonial fan. ดู พัดยศ.

ตำนาน *(Vaṁsa)* tradition; chronicle.

ติณวัตถารกวินัย *(Tiṇavatthārakavinaya)* procedure for covering over (as) with grass, (a reconciliation of both parties without need for clearing up the rights and wrongs).

ติรัจฉานกถา *(Tiracchānakathā)* a variety of worldly talk; childish talk; aimless talk.

ติรัจฉานโยนิ *(Tiracchānayoni)* the animal kingdom; the realm of the brute creation.

ติรัจฉานวิชา *(Tiracchānavijjā)* a low art; pseudo-sciences; any study tending to be an obstacle on the way to Nibbāna.

ติสรณคมนูปสัมปทา *(Tisaraṇagamanūpasampadā)* ordination by taking the Threefold Refuge.

เตโชกสิณ *(Tejokasiṇa)* fire-contemplation; fire as a meditational device.

เตชโธาตุ *(Tejodhātu)* fire-element; the element of heat; heat.

เตวาจิก *(Tevācika)* *lit.* pronouncing three words or three times; esp. one who pronounces the threefold formula of refuge, the first being Yasa's father.

โต๊ะหมู่บูชา *(Pūjanapīṭha)** a set of altar

tables.

ไตรจีวร *(Ticīvara)* the three robes of a Bhikkhu, consisting of the under, the upper and the outer robes; Triple Robe.

ไตรทวาร *(Tidvāra)* the three doors or avenues of action: body, speech, and mind.

ไตรปิฎก *(Tepiṭaka) lit.* the Three Baskets; Tripiṭaka; Tipiṭaka; the three divisions of the Buddhist Canon, viz., Vinaya, Sutta and Abhidhamma, generally known as the Pali Canon.

ไตรเพท *(Tiveda) lit.* the three knowledges; the three Vedas; the three divisions of the Brahmanic canon of authorized religious teaching and practice, viz., Irubbeda, Yajubbeda and Sāmaveda, to which the fourth, Athabbana, was added later.

ไตรภพ, ไตรภูมิ *(Tibhava, Tebhūmi)* the Three Spheres, viz., the Sense-Sphere, the Form-Sphere and the Formless Sphere; three realms; three worlds; three planes of existence.

ไตรมาส *(Temāsa)* three months, esp. those of the rainy season.

ไตรรัตน์ *(Ratanattaya)* the Three Jewels; the Three Gems. ดู รัตนตรัย.

ไตรลักษณ์ *(Tilakkhaṇa)* the Three Characteristics; the Three Signs of Being; also called the Common Characteristics. ดู สามัญลักษณะ.

ไตรโลก *(Tiloka)* the three worlds. ดู ไตรภพ.

ไตรสรณะ *(Tisaraṇa)* the threefold Refuge; Three Refuges; Triple Guide.

ไตรสรณคมน์ *(Tisaraṇagamana)* taking the Threefold Refuge; going to the Buddha, the Doctrine, and the Order for refuge.

ไตรสิกขา *(Sikkhāttaya)* the threefold training; the three studies: morality, concentration and wisdom, (preferably, training in higher morality, in higher mentality, and in higher wisdom.)

ถ

ถลกบาตร *(Pattathavikā)* the bag with a sling, used for carrying an alms-bowl in; bowl-case; bowl-bag.

ถวาย *(Deti) v.* to offer, give or present (to a monk or a prince).

ถวายพระเพลิง *(Sarīrajjhāpana)* the cremation ceremony.

ถัมภะ *(Thambha)* obstinacy; immobility; hardness; obduracy.

ถาน the water closet; toilet (for monks); privy.

ถีนะ *(Thīna)* sloth; unwieldiness; impliability; morbid state of mind.

ถีนมิทธะ *(Thīnamiddha)* sloth and torpor; sloth and drowsiness; torpor and languor; stolidity and drowsiness.

ถุลลัจจัย *(Thullaccaya)* a grave offence; Serious Transgression.

ถูปารหบุคคล *(Thūpārahapuggala)* persons worthy of a tope; those whose relics should be enshrined.

เถน *(Thena)* a thief; (T.) unbecoming religious; shameless monk.

เถยจิต *(Theyyacitta)* intention to steal.

เถยเจตนา *(Theyyacetanā)* intention to steal.

เถยสังวาส *(Theyyasaṁvāsa)* living clandestinely with the monks; disguising oneself as a monk; communion by theft.

เถระ *(Thera)* an elder; a senior member of the Order; a senior monk (of at least ten years' standing).

เถรคาถา *(Theragāthā)* "Psalms of the Brethren"; "Verses of the Elders"; name of the eighth division of the Khuddaka Nikāya.

เถรวาท *(Theravāda)* the Doctrine of the Elders; Teaching of the Elders; the Southern School of Buddhism.

เถรานุเถระ *(Therānuthera)** senior monks in general.

เถรี *(Therī)* a woman elder; senior nun.

เถรีคาถา *(Therīgāthā)* "Psalms of the Sisters"; "Verses of the Women Elders"; name of the ninth division of the Khuddaka Nikāya.

ท

ทธิ *(Dadhi)* curd; sour milk.

ทมะ *(Dama)* self-command; self-control; taming; subjugation; training; mastery; adjustment.

ทวาร *(Dvāra)* **1.** door; avenue. **2.** a sense-door; sense-avenue. **3.** door of action.

ทศชาติ *(Dasajāti)* the ten longest birth-stories of the Buddha, regarded as the most important.

ทศบารมี *(Dasapāramī)* the ten perfections; the ten principal virtues practised by a Bodhisatta.

ทศพร *(Dasavara)* the ten blessings; ten boons.

ทศพล *(Dasabala)* **1.** the Ten Powers of the Buddha. **2.** one who is endowed with ten supernormal powers, i.e. the Buddha.

ทศพลญาณ *(Dasabalañāṇa)* the ten supreme intellectual powers of a Tathāgata.

ทศพิธราชธรรม *(Dasarājadhamma)* the tenfold code of the king; the tenfold virtue or duty of the king; the ten royal virtues; virtues of a ruler.

ทองคำเปลว *(Suvaṇṇapatta)* gold leaf.

ทอดกฐิน ดู กฐิน.

ทอดผ้า (บังสุกุล) *(Paṁsukūlacīvaranikkhipana) v.* to lay a robe (as an offering to a monk at a funeral or memorial ceremony); lay down a funeral robe.

ทอดผ้าป่า ดู ผ้าป่า.

ทักขิณา, ทักษิณา *(Dakkhiṇā)* a gift; donation; dedicatory gift; an intercessional expiatory offering; donation given to a holy person with reference to unhappy beings in the Peta existence, intended to induce the alleviation of their sufferings.

ทักขิณาวัฏ *(Dakkhiṇāvaṭṭa)* winding to the right; clockwise.

ทักขิโณทก *(Dakkhiṇodaka)* water of dedication; consecrated water.

ทักขิไณยบุคคล, ทักษิเณยยบุคคล *(Dakkhiṇeyyapuggala)* an individual deserving a donation; one worthy of a donation.

ทักษิณนิกาย *(Dakkhiṇanikāya)* the Southern School of Buddhism, i.e. the Theravāda.

ทักษิณานุปทาน *(Dakkhiṇānupadāna)** offering made to a monk or monks on behalf of the dead.

ทัณฑกรรม *(Daṇḍakamma)* punishment; penalty.

ทัศนะ, ทรรศนะ, ทัสสนะ *(Dassana)* **1.**

seeing; sight; intuition. **2.** view; opinion; theory.

ทัฬหีกรรม *(Daḷhīkamma)* making firm; strengthening by repeating, as reordination.

ทาฐธาตุ *(Dāṭhadhātu)* the tooth relic (of the Buddha).

ทาน *(Dāna)* giving; gift; alms-giving; charity; generosity; benevolence; liberality; a gift; donation; alms; benefaction.

ทานบดี *(Dānapati)* **1.** lord of alms; master in liberality. **2.** one in charge of alms-giving; chief donor.

ทานมัย *(Dānamaya)* (merit) gained through, or connected with, alms-giving; the way of making merit, consisting in alms-giving or charity.

ทายก *(Dāyaka)* almsgiver; donor; benefactor; the lay supporter of Bhikkhus; lay giver; lay supporter.

ทายิกา *(Dāyikā)* a female donor.

ทำนองสวด *(Vatta, Bhāṇassara)** mode of chanting.

ทำบุญ *(Puññakaraṇa)* merit-making; performing meritorious action. *v.* to make merit; do merit; do good; perform meritorious action.

ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ *(Gehapaṭhamaparibhogamaṅgala, Gehappavesanamaṅgala)** house-warming ceremony.

ทำบุญบ้าน *(Gehamaṅgala)** house-blessing ceremony.

ทำวัตรเช้า-ค่ำ *(Pubbaṇhabhāṇa, Sāyaṇha~; Pubbaṇhanamakkāravidhi,~)** *v.* to perform morning or evening chanting.

ทิฏฐธรรม *(Diṭṭhadhamma)* the visible order of things; present condition; this world; the present life.

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม *(Diṭṭhadhammavedanīyakamma)* Immediately Effective Kamma; Karma ripening during the lifetime.

ทิฏฐธัมมิกัตถะ *(Diṭṭhadhammikattha)* gain for this life; present benefit; temporal welfare; sources of happiness in the present life.

ทิฏฐาวิกัมม์ *(Diṭṭhāvikamma)* an open statement of one's view; explanation of views.

ทิฏฐิ, ทิฐิ *(Diṭṭhi)* **1.** a theory; view; belief; opinion; speculation; dogma. **2.** misbelief; erroneous opinion; false theory.

ทิฏฐิวิสุทธิ *(Diṭṭhivisuddhi)* purity of understanding; purification of view.

ทิฏฐิสามัญญตา *(Diṭṭhi-sāmaññatā)* equality in view; unity in view.

ทิฏฐุชุกรรม *(Diṭṭhujukamma)* straightening of one's own views.

ทิฏฐุปาทาน *(Diṭṭhupādāna)* clinging to erroneous opinions; attachment to views.

ทิพพจักขุ *(Dibbacakkhu)* divine eye; heavenly eye; clairvoyance.

ทิพพโสตะ *(Dibbasota)* divine ear; heavenly ear; clairaudience.

ทิพย์ *(Dibba)* divine; heavenly; celestial.

ทีฆนิกาย *(Dīghanikāya)* the Collection of Long Discourses; Dialogues of the Buddha; name of the first main division of the Sutta Piṭaka.

ที่กัลปนา *(Kappanāvatthu)** monastic revenue estate.

ที่ธรณีสงฆ์ *(Saṅghikavatthu)** monastery estate.

ที่วัด *(Ārāmavatthu, Vihāravatthu)* monastery compound.

ที่สุด ดู อันตะ.

ทุกกฏ *(Dukkaṭa)* an offence of wrongdoing.

ทุกข์ *(Dukkha)* **1.** suffering; misery; woe; pain; ill; sorrow; trouble; discomfort;

unsatisfactoriness; problematic situation; stress; conflict. *adj.* unsatisfactory; miserable; painful; subject to suffering; ill; causing pain. **2.** physical or bodily pain.

ทุกขตา *(Dukkhatā)* the state of being subject to suffering; painfulness; stress; conflict.

ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ *(Dukkhanirodha Ariyasacca)* the Noble Truth of the Cessation of Suffering; the Noble Truth of the Extinction of Suffering.

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ *(Dukkhanirodhagāminīpaṭipadā Ariyasacca)* the Noble Truth of the Path that leads to the Cessation (or, the Extinction) of Suffering.

ทุกขเวทนา *(Dukkhavedanā)* painful feeling.

ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์ *(Dukkhasamudaya Ariyasacca)* the Noble Truth of the Cause (or, the Origin) of Suffering; the Noble Truth of the Condition of the Arising of Suffering.

ทุกขอริยสัจจ์ *(Dukkha Ariyasacca)* the Noble Truth of Suffering.

ทุกรกิริยา *(Dukkarakiriyā)* the practice of austerities; self-mortification.

ทุคติ *(Duggati)* (the 3 or 4) States of Unhappiness; woeful courses of existence; evil states; woeful existences.

ทุจริต *(Duccarita)* bad conduct; wrong action.

ทุติยฌาน *(Dutiyajjhāna)* the second Jhāna; the second absorption.

ทุพภาษิต *(Dubbhāsita)* an offence of wrong speech.

ทุศีล *(Dussīla)* of bad conduct; void of morality; immoral.

เทพ *(Deva) lit.* a shining one; god; deity; divine being.

เทวดา *(Devatā)* a celestial or heavenly being; deity.

เทวตานุสติ *(Devatānussati)* recollection of heavenly beings; reflection on deifying virtues as found in oneself.

เทวตาพลี *(Devatābali)* an offering to the deity.

เทวทูต *(Devadūta) lit.* gods' messenger; divine messenger; a symbolic name for those things which remind man of his future and rouse him to earnest striving.

เทวธรรม *(Devadhamma)* divine virtue; the virtues that make divine, i.e. moral shame and fear.

เทวรูป *(Devarūpa)** an image of a deity; idol.

เทวโลก *(Devaloka)* world of gods; heaven; celestial realm.

เทววาจิก *(Dvevācika) lit.* pronouncing two words or two times; esp. those who pronounce the words, taking only two refuges, viz., the Buddha and the Dharma, Tapussa and Bhallika being the first ones.

เทศกาล *(Desakāla)** a season for merit-making and local festivals.

เทศนา *(Desanā)* preaching; discourse; sermon; instruction. *v.* to preach; expound the Doctrine; give a sermon.

เทียน *(Sitthadīpa)* a candle.

เทียนพรรษา *(Vassadīpa, Vassāvāsikadīpa)* candle for the rains; Lenten candle.

โทมนัส *(Domanassa)* a painful mental feeling; (mental) displeasure; sad-mindedness; grief.

โทษ *(Dosa, Vajja, Ādīnava)* fault; blemish; defect; corruption; depravity; disadvantage.

โทสะ *(Dosa)* hatred; anger; ill-will; aversion.

โทสจริต *(Dosacarita)* the hateful; one of hating temperament.

โทสาคติ *(Dosāgati)* wrong way of behaviour consisting in hatred; prejudice caused by hatred.

ไทยทาน *(Deyyadāna)* a gift fit to be given; gift; donation.

ไทยธรรม *(Deyyadhamma)* that which has the quality of being given; gift; offerings (to monks).

ธ

ธมกรก *(Dhamakaraka)* a filter; water-strainer.

ธรณีสงฆ์ ดู ที่ธรณีสงฆ์.

ธรรม *(Dhamma)* **1.** the Dharma; the Dhamma; the Doctrine; the Teachings (of the Buddha). **2.** the Norm; the Law; nature. **3.** the Truth; Ultimate Reality. **4.** the Supramundane, esp. Nirvāṇa. **5.** righteousness; virtue; morality; good conduct; right behaviour. **6.** tradition; practice; principle; rule; duty. **7.** justice; impartiality. **8.** thing; phenomenon. **9.** a cognisable object; mind-object; idea. **10.** mental state; mental factor; mental activities. **11.** condition; cause; causal antecedent.

ธรรมกถา *(Dhammakathā)* ethical discussion; religious talk; talk on the Dharma; Dhamma-lecture.

ธรรมกถิก *(Dhammakathika)* one who preaches the Doctrine; a preacher.

ธรรมขันธ์ *(Dhammakkhandha)* a portion of the Dharma; a main article of the Doctrine; a textual unit; a category of the Dharma.

ธรรมคุณ *(Dhammaguṇa)* virtue or quality of the Dharma.

ธรรมจริยา *(Dhammacariyā)* observance of righteousness; righteous conduct.

ธรรมจักร *(Dhammacakka)* the Wheel of the Doctrine; the Wheel of the Law or of Truth; the Kingdom of Righteousness; the First Sermon.

ธรรมจักษุ *(Dhammacakkhu)* the Eye of Truth; Eye of Wisdom.

ธรรมจาริก wandering Dhamma-preacher; spiritual-welfare worker.

ธรรมเจดีย์ *(Dhammacetiya)* a shrine in which sacred texts are housed; a shrine of the Doctrine; doctrinal monument.

ธรรมตา *(Dhammatā)* general rule; nature; the law of nature; cosmic law.

ธรรมทาน *(Dhammadāna)* the Gift of Truth; gift of the Dhamma.

ธรรมทูต *(Dhammadūta)** Dhamma-messenger; Buddhist field-preacher; Buddhist missionary.

ธรรมเทศนา *(Dhammadesanā)* expounding the Doctrine; preaching; exposition of the Doctrine; a sermon.

ธรรมธาตุ *(Dhammadhātu)* **1.** a mental object. **2.** the cosmic law.

ธรรมนิยาม *(Dhammaniyāma)* order of the norm; law of the Dharma; certainty or orderliness of causes and effects; general law of cause and effect.

ธรรมบท *(Dhammapada)* **1.** "Way of Truth"; "An Anthology of Sayings of the Buddha"; name of the second division of the Khuddaka Nikāya. **2.** a line or stanza of the Doctrine; a word of the Doctrine.

ธรรมบรรยาย *(Dhammapariyāya)* disquisition.

ธรรมปฏิสัมภิทา ดู ธัมมปฏิสัมภิทา.

ธรรมยุต, ธรรมยุติกนิกาย *(Dhammayuttika-nikāya)** the Dhammayutika Sect; "Law-Abiding Sect"; Smaller Sub-Order (of the Thai Monkhood); smaller denomination. *เทียบ* มหานิกาย.

ธรรมวาที *(Dhammavādī)* one who speaks according to the Dharma; speaker of the doctrine; speaker of the rightful things.

ธรรมวิจัย *(Dhammavicaya)* investigation of the Truth or the Doctrine; (T.) research on the Dhamma; search of Truth.

ธรรมวิชัย *(Dhammavijaya)* conquest by piety; conquest by righteousness.

ธรรมวินัย *(Dhammavinaya)* Dharma-Vinaya; the Norm-Discipline; the Doctrine and the Discipline.

ธรรมสภา *(Dhammasabhā)* the Hall of Truth; a hall for the discussion of the Doctrine; a place for religious meeting.

ธรรมสวนะ ดู ธัมมัสสวนะ.

ธรรมสากัจฉา *(Dhammasākacchā)* discussion about the Doctrine; religious discussion.

ธรรมเสนาบดี *(Dhammasenāpati)* generalissimo of the Doctrine; Commander in Chief of the Law; an epithet of the Venerable Sāriputta.

ธรรมาธิปไตย *(Dhammādhipateyya)* regard of the Dharma (the Law or righteousness) as being supreme; supremacy of the Dharma; dominant influence by the Dhamma.

ธรรมาธิษฐาน *(Dhammādhiṭṭhāna)* exposition in terms of ideas; teaching with reference to ideas.

ธรรมารมณ์ *(Dhammārammaṇa)* a mind-object; cognizable object; cognoscible object.

ธรรมาสน์ *(Dhammāsana)* the Dharma-seat; a seat on which a monk sits while preaching; pulpit.

ธรรมีกถา *(Dhammīkathā)* religious talk; discussion concerning the Doctrine; Dharma talk.

ธัมม- ดู ธรรม-.

ธัมมกามตา *(Dhammakāmatā)* the quality of one who loves the Dharma; love of Truth.

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร *(Dhammacakkappavattanasutta)* the discourse of setting in motion the Wheel of the Doctrine; the Discourse of the Foundation of the Kingdom of Righteousness; the First Sermon.

ธัมมเทศนามัย *(Dhammadesanāmaya)* (merit) connected with, or to be gained through, preaching; the way of making merit consisting in moral instruction.

ธัมมปฏิสัมภิทา *(Dhammapaṭisambhidā)* Discrimination of the Law; analytical knowledge of the Law; discriminating knowledge of reasons, conditions or causal relations.

ธัมมสังคณี *(Dhammasaṅgaṇi)* "Classification of Dhammas"; "Enumeration of Phenomena"; name of the first book of the Abhidhamma Piṭaka.

ธัมมัญญุตา *(Dhammaññutā)* the quality of one who knows the Law; knowing the cause or origin; knowing the principles.

ธัมมัปปมาณิกา *(Dhammappamāṇikā)* those who measure or judge by righteousness; those whose faith depends on the Dharma or on righteous behaviour.

ธัมมัสสวนมัย *(Dhammassavanamaya)* (merit) connected with, or to be gained

through, hearing a sermon; the way of making merit consisting in listening to the Doctrine.

ธัมมัสสวนะ *(Dhammassavana)* hearing the Doctrine; hearing the preaching of the Doctrine; hearing a sermon; listening to the good teaching.

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ *(Dhammānudhammapaṭipatti)* practice in perfect conformity to the Doctrine.

ธัมมานุปัสสนา *(Dhammānupassanā)* the Contemplation of Mind-object; contemplation of phenomena; mindfulness as regards the Dharma.

ธัมมานุสติ *(Dhammānussati)* recollection of the Doctrine; reflection on the virtues of the Dharma.

ธัมมาภิสมัย *(Dhammābhisamaya)* understanding of the Truth; conversion to the Dhamma; enlightenment.

ธาตุ *(Dhātu)* **1.** an element; natural condition; that which carries its own characteristic mark. **2.** a relic, esp. that of the Buddha or an Arahant.

ธาตุกถา *(Dhātukathā)* "Discussion with reference to the Elements"; name of the third book of the Abhidhamma Piṭaka.

ธาตุกรรมฐาน ดู จตุธาตุววัตถาน.

ธาตุเจดีย์ *(Dhātucetiya)* a shrine over the Buddha's relics; dagoba.

ธาตุมนสิการ ดู จตุธาตุววัตถาน.

ธาตุววัตถาน ดู จตุธาตุววัตถาน.

ธิติ *(Dhiti)* energy; courage; steadfastness; firm character; resolution; wisdom.

ธุตงค์ *(Dhutaṅga, Dhūtaṅga)* (the thirteen) Austere Practices; constituents of ascetic practice to remove defilements.

ธุระ *(Dhura)* burden; load; duty; charge; office; responsibility.

ธูป *(Dhūpa)* an incense-stick; joss-stick.

น

นมัสการ *(Namakkāra)* salutation; the act of paying homage; homage; veneration; (T.) salutation with joined palms.

นรก *(Naraka, Niraya)* abyss; hell; purgatory. ดู นิรยะ.

นวกภิกษุ *(Navakabhikkhu)* a neophyte; newly ordained monk (of not more than 5 years' standing).

นวกรรม *(Navakamma)* building new; construction; making repairs.

นักขัตฤกษ์ *(Nakkhattakīḷana)* the celebration of a festival; festivity.

นักเทศก์ ดู ธรรมกถึก.

นักธรรม *(Dhammika)** one learned in the Doctrine; Doctrine-knower; one who has passed the examination of any of the three grades of Dharma-study; eccl. graduate of Dhamma studies; Dhamma graduate; Dhamma scholar.

นักบวช *(Pabbajita)* a religious; priest; monk.

นักพรต *(Yati, Vatavantu)* one who takes up a religious practice or observes a religious vow; ascetic; recluse; hermit.

นักสวด *(Dhammagāyaka)** a chanter.

นั่งขัดสมาธิ ดู ขัดสมาธิ.

นั่งคุกเข่า ดู คุกเข่า.

นั่งพับเพียบ ดู พับเพียบ.

นัจจคีตวาทิตวิสูกทัสสนะ *(Naccagītavāditavisūkadassana)* dancing, singing,

music, and unseemly shows (or stage plays).

นัตถิกทิฏฐิ *(Natthikadiṭṭhi) lit.* the theory of nothingness; nihilism; nihilistic view. นัตถิกวาท ก็ว่า.

นาค *(Nāga)* **1.** a serpentlike water-god. **2.** (T.) an applicant (or candidate) for ordination; ordinand.

นาม *(Nāma)* mind; name; mental factors; mentality.

นามรูป *(Nāmarūpa)* Mind and Matter; name and form; mind and body; mentality and corporeality.

นาสนะ, นาสนา *(Nāsana, ~nā)* causing to perish; expulsion.

น้ำมนต์ *(Parittodaka)** consecrated water; blessing water; lustral water; holy water.

นิกเขปบท *(Nikkhepapada)* a verse or words of summary; thesis; verse or passage set up for detailed treatment in a discourse; a saying quoted for discoursing; discourse-opening verse.

นิกาย *(Nikāya)* **1.** a collection; chapter or section of a Scripture; group. **2.** a sect; school.

นิครนถ์ *(Nigaṇṭha) lit.* one who is freed from all ties; a member of the Jain Order; ascetic in Jainism.

นิคหกรรม *(Niggahakamma)* suppression; punishment; censure; reproach; rebuke; chastisement of a perverse monk.

นิจศีล *(Niccasīla)* permanent undertaking; regular precepts; uninterrupted observance of virtue; the good conduct to be observed uninterruptedly, i.e. the Five Precepts.

นิตยภัต *(Niccabhatta)* a continuous food-supply; monthly food allowance.

นิทเทส *(Niddesa)* **1.** "Expositions"; name of the eleventh division of the Khuddaka Nikāya. **2.** description; analytic explanation.

นิทาน *(Nidāna)* **1.** source; cause; origin; reference. **2.** (T.) a story.

นินทา *(Nindā)* blame; reproach; fault-finding; calumny. *v.* to blame; calumniate; speak ill of a person.

นิพพาน *(Nibbāna)* Nirvāṇa; Nibbāna; the extinction of the fires of greed, of hatred and of ignorance; the Unconditioned; the supreme goal of Buddhism; the Summum Bonum of Buddhism; the Final Goal; the extinction of all defilements and suffering.

นิพพิทา *(Nibbidā)* dispassion; disinterest; disenchantment.

นิมนต์, การ *(Nimantana)* invitation (for a monk). *v.* to invite (a monk).

นิมมานรดี *(Nimmānarati)* the realm of the gods who rejoice in (their own) creations; name of the fifth heavenly abode of which Sunimmita is the king.

นิมิต, นิมิตต์ *(Nimitta)* sign; omen; mark; portent; cause; the mental image; mental reflex; boundary marker.

นิยสกรรม *(Niyasa-kamma)* the formal act of subordination; giving guidance; causing (a monk) to live (again) in dependence.

นิยาม *(Niyāma)* certainty; fixed method; regular order; the state of certainty; the five orders of processes which operate in the physical and mental realms; natural and regular orders governing all things; natural law.

นิรยะ *(Niraya)* hell; woeful state.

นิรุตติปฏิสัมภิทา *(Niruttipaṭisambhidā)* the Discrimination of Language; knowledge of dialects or philological analysis; analytical knowledge of the language (with regard to the true meaning and the Law).

นิโรธ *(Nirodha)* the Cessation or Extinction of Suffering; cessation; extinction.

นิวรณ์ *(Nīvaraṇa)* (the five) hindrances; obstacles.

นิวาต *(Nivāta)* humbleness; humility; lowliness; gentleness.

นิสสยกรรม ดู นิยสกรรม.

นิสสรณวิมุตติ *(Nissaraṇavimutti)* deliverance by escaping from defilement; salvation by deliverance; Nibbāna.

นิสสัคคิยปาจิตตีย์ *(Nissaggiya-pācittiya)* an offence entailing expiation with forfeiture.

นิสสัย *(Nissaya)* that on which anything depends; foundation; help; resource; support; protection; guidance; tutelage; dependence.

นิสัย *(Nissaya)* **1.** ดู นิสสัย **2.** habit.

เนกขัมมะ *(Nekkhamma)* renunciation; giving up the world; escape from sensuality; absence of greed; independence of sensual desire and pleasures; self-denial; self-abnegation.

เนกขัมมวิตก *(Nekkhammavitakka)* thought of renunciation; thought free from selfish desire.

เนยยัน *(Navanīta)* fresh butter; (according to some, ghee).

เนยยะ *(Neyya)* one who is to be led or instructed; one requiring guidance; a trainable or teachable person.

เนยใส *(Sappi)* ghee; clarified butter.

เนวสัญญานาสัญญายตนะ *(Nevasaññānāsaññāyatana)* the Realm of neither Perception nor Non-perception; the fourth immaterial sphere.

บ

บรมธาตุ, พระ *(Dhātu)* the Buddha's relics.

บรรพชา *(Pabbajjā)* **1.** leaving the world; going forth; adopting the ascetic life; ordination. **2.** the lower ordination; ordination of a novice; admission to novicehood; Initiation.

บรรพชิต *(Pabbajita)* an ascetic; recluse; monk; the ordained; religious; renunciate; monastic.

บริกรรม *(Parikamma)* **1.** arrangement; preparation; preliminary action. **2.** (T.) repetition; pronouncing incantations; recitation (or to recite) for the purpose of making sacred.

บริขาร *(Parikkhāra)* requisite; (the eight) requisites of a Buddhist monk: the three robes, the bowl, a razor, a needle, the girdle and a water-strainer; accessory; equipment.

บริจาค *(Pariccāga)* donation; charity; sacrifice. *v.* to donate; give; give up.

บริโภคเจดีย์ *(Paribhogacetiya)* a tree, shrine, dwelling, bed, etc. used by the Buddha and consequently reminded of him and sacred; the monument of the Buddha's utility; shrine by use (or, by association).

บริวาร *(Parivāra)* **1.** retinue; suite; pomp; followers; following. **2.** accessories.

บริวาณวัด *(Āvāsaparivena)* the compound of a monastery; the Wat compound.

บริษัท *(Parisā)* surrounding people; an assembly; company; association; the four assemblies of the Buddhist devouts: the assemblies of monks, nuns, male and female lay devotees.

บวช, การ *(Pabbajjā, upasampadā)* giving up the world; adopting the ascetic life; ordination. *v.* to go forth; give up or renounce the world; become an ascetic, a Bhikkhu or a novice; be ordained; join or enter the Order.

บังสุกุล *(Paṁsukūla)* **1.** rags from a dust heap; a robe made of rags taken from dust-bins; discarded cloth; rag-robe. **2.** (T.) a yellow robe dedicated to a deceased person; *v.* to take such robes after contemplating on the impermanence of compounded things; meditate and take a funeral (or memorial) robe.

บาตร *(Patta)* a bowl; alms-bowl.

บาป *(Pāpa)* evil; wrong action; demerit; (mis.) sin. *adj.* evil; bad; wicked; demeritorious; (mis.) sinful.

บารมี *(Pāramī)* (the ten) Perfections; stages of spiritual perfection achieved by a Bodhisatta on his path to Buddhahood (or by those who are determined to become Paccekabuddhas or Arahant disciples of a Buddha).

บาลี *(Pāli)* **1.** Pāli language; the language adopted by the Theravādins as the language in which to reserve the memorized teachings of the Buddha. **2.** Tipiṭaka; the text of the Pali Canon; the Buddha's teachings as contained in the Tipiṭaka.

บำเพ็ญ *(Pūreti, Bhāveti)* *v.* to fulfil; cultivate; develop; practise.

บิณฑบาต *(Piṇḍapāta)* food received in the alms-bowl (of a Bhikkhu); alms-gathering; almsfood. *v.* to go for alms; go for collecting alms; go for alms-gathering; go on an almsround; receive food-offerings.

บุคคลาธิษฐาน *(Puggalādhiṭṭhāna)* exposition in terms of persons; teaching with reference to persons; teaching by means of personification. *cf.* Dhammādhiṭṭhāna.

บุญ *(Puñña)* merit; meritorious action; virtue; righteousness; moral acts; good works. *adj.* meritorious; good.

บุญกิริยาวัตถุ *(Puññakiriyāvatthu)* (the three or ten) items of meritorious action; way of making merit.

บุถุชน ดู ปุถุชน.

บุพกรณ์ *(Pubbakaraṇa)* preliminary works.

บุพกรรม *(Pubbakamma)* a former deed; a deed done in a former existence.

บุพการี *(Pubbakārī)* one who does a favour before; a previous benefactor.

บุพกิจ *(Pubbakicca)* preliminary function; preliminary duties.

บุพนิมิต *(Pubbanimitta)* a foretoning sign; prognostic; portent.

บุพเบตพลี *(Pubbapetabali)* offerings dedicated to the deceased.

บุพเพนิวาสานุสติญาณ ดู ปุพเพ.

บุพเพสันนิวาส *(Pubbesannivāsa)* living together in the past; previous association; cohabitation in a previous life.

บูชา *(Pūjā)* worship (external and mental); honour; veneration; homage; devotional attention; devotional offering.

เบญจขันธ์ *(Pañcakkhandha)* the Five Aggregates; the five groups of existence; the five causally conditioned elements of existence forming a being or entity, viz., corporeality, feeling, perception, mental formations and consciousness.

เบญจธรรม *(Pañcadhamma)* the five ennobling virtues.

เบญจวัคคีย์ *(Pañcavaggiya)* "belonging to the group of five"; the five Bhikkhus; the five ascetics; the five mendicants: Aññākoṇḍañña, Vappa, Bhaddiya, Mahānāma, and Assaji.

เบญจศีล *(Pañcasīla)* the Five Precepts; the Five Rules of Morality; the Five Training Rules.

เบญจางคประดิษฐ์ *(Pañcappatiṭṭhitena vandana)* five-point prostration; the method of veneration or obeisance by prostrating oneself or kneeling and touching the ground with five parts of the body, viz., the knees, elbows and forehead.

โบสถ์ *(Uposathagga, Uposathāgāra)* the uposatha hall; a chapter house; a hall or building in a monastery in which ecclesiastical acts or ceremonies are performed; consecrated assembly hall; (mis.) church; temple.

โบสีมา *(Sīmānimittuparisilāpaṭṭa)* boundary-marking slab (usu. made of stone and erected over a buried boundary-marking stone to show its place). ดู ลูกนิมิต.

ป

ปกรณ์ *(Pakaraṇa)* a literary work; book; canonical text; scripture.

ปฏิกูลสัญญา *(Paṭikūlasaññā)* consciousness of impurity; perception of loathsomeness.

ปฏิคาหก *(Paṭiggāhaka)* a recipient; one who receives.

ปฏิฆะ *(Paṭigha)* repulsion; repugnance; anger; ill-will; grudge.

ปฏิจจสมุปบาท *(Paṭiccasamuppāda)* the Dependent Origination; the Law of Causation; the Chain of Causation; the Law of Dependent Arising; the Chain of Phenomenal Cause and Effect; the Conditional Arising and Cessation of All Phenomena; (the twelve links of) conditioned co-production.

ปฏิญญาตกรณะ *(Paṭiññātakaraṇa)* doing according to what is admitted; proceeding on the acknowledgement (of the accused monk).

ปฏิบัติ *(Paṭipatti)* the practice.

ปฏิปทา *(Paṭipadā)* path; way; method; mode of progress; means of reaching a goal; practice; line of conduct.

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ *(Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi)* purity of knowledge and vision of progress.

ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ *(Paṭipassaddhivimutti)* deliverance by tranquilization.

ปฏิภาคนิมิตต์ *(Paṭibhāganimitta)* conceptualized image; counterpart sign; counter image.

ปฏิภาณ *(Paṭibhāṇa)* perspicuity; sagacity; ready wit.

ปฏิภาณปฏิสัมภิทา *(Paṭibhāṇapaṭisambhidā)* the Discrimination of Sagacity.

ปฏิมา *(Paṭimā)* an image; figure.

ปฏิรูปเทสวาสะ *(Paṭirūpadesavāsa)* living in a suitable region; residing in a suitable locality; dwelling in a favourable place.

ปฏิโลม *(Paṭiloma)* reverse; opposite; contrary; backward; in reverse order.

ปฏิเวธ *(Paṭivedha)* penetration; realization; comprehension; attainment; insight; knowledge.

ปฏิสนธิ *(Paṭisandhi)* relinking; rebirth; reunion; conception.

ปฏิสนธิขณะ *(Paṭisandhikkhaṇa)* relinking moment; the initial thought-moment of life; the initial thought-process.

ปฏิสนธิวิญญาณ *(Paṭisandhiviññāṇa)* Rebirth-consciousness.

ปฏิสวะ *(Paṭissava)* promise; assent.

ปฏิสังขรณ์ *(Paṭisaṅkharaṇa)* restoration; reparation; repair; mending.

ปฏิสันถาร *(Paṭisanthāra)* friendly welcome; kind reception; hospitality; greeting.

ปฏิสัมภิทา *(Paṭisambhidā)* (the four) Discrimination; analytic insight; Analytical Knowledge; discriminating knowledge.

ปฏิสัมภิทามรรค *(Paṭisambhidāmagga)* "the Way of Analysis"; "the Way of Discriminating Knowledge"; name of the twelfth division of the Khuddaka Nikāya.

ปฏิสารณียกรรม *(Paṭisāraṇīyakamma)* formal act of reconciliation.

ปฐมฌาน *(Paṭhamajjhāna)* the first Jhāna; the first absorption.

ปฐมเทศนา *(Paṭhamadesanā)* the First Sermon; the First Discourse. ดู ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร.

ปฐมยาม *(Paṭhamayāma)* the first watch (from 6:00 to 10:00 p.m.)

ปฐมสาวก *(Paṭhamasāvaka)* the first disciple : Aññākoṇḍañña.

ปฐวีธาตุ *(Paṭhavīdhātu)* *n.* the earth-element; the element of extension; solid; the substratum of matter.

ปณิธาน *(Paṇidhāna)* aspiration; determination; resolution.

ปทัฏฐาน *(Padaṭṭhāna)* a proximate cause.

ปธาน *(Padhāna)* effort; exertion; striving; the Four Great Efforts.

ปปัญจะ *(Papañca)* diversification; diffuseness; multiplicity.

ปมาทะ, ความประมาท *(Pamāda)* heedlessness; carelessness;negligence; indolence; remissness.

ปรจิตตวิชานน์ ดู เจโตปริยญาณ.

ปรทารกรรม *(Paradārakamma)* adultery; unlawful intercourse with others' wives.

ปรนิมมิตวสวัตตี *(Paranimmitavasavattī)* the realm of the gods who lord over the creation of others; name of the sixth heavenly abode of which Paranimmita is the king.

ปรมัตถ์, ปรมัตถธรรม *(Paramattha)* **1.** the highest good; the highest ideal; the highest gain; the Absolute Truth; the Ultimate Reality; Nibbāna. **2.** (the four) Ultimates; Ultimate Realities.

ปรมัตถสัจจะ *(Paramatthasacca)* the absolute truth; ultimate truth.

ปรโลก *(Paraloka)* the other world; the world beyond; the world to come.

ปรวาที *(Paravādī)* the opponent (in argument or controversy).

ประคด *(Kāyabandhana)* a girdle; waistband.

ประเคน *(Sakkaccaṁ sahatthā deti)* *v.* to present (something to a monk) with the hand.

ประชุมเพลิง *(Citakālimpana, Sarīrajjhāpana)* *v.* to light the funeral pyre.

ประทักษิณ *(Padakkhiṇā)* respectful clockwise circumambulation. *v.* to circumambulate; make a triple circumambulation.

ประนมมือ ดู พนมมือ.

ประพรม *(Abbhukkirati, Siñcati)* *v.* to sprinkle.

ประมาท ดู ปมาทะ.

ปรางค์ ดู พระปรางค์.

ปริจจาคะ *(Pariccāga)* giving up; sacrifice.

ปริเฉท *(Pariccheda)* a chapter; fascicule.

ปริญญา *(Pariññā)* accurate or exact

knowledge; full understanding; comprehension.

ปริญเญยยธรรม *(Pariññeyyadhamma)* that which is to be known accurately; that which should be understood or comprehended, i.e. suffering (or all conditioned things).

ปริตร *(Paritta)* verses of protection or safeguard; protective chants; holy stanzas; safety-runes.

ปริเทวะ *(Parideva)* lamentation.

ปรินิพพาน *(Parinibbāna)* the final or complete Nirvāṇa; the complete extinction of all passions; the final release from the round of rebirth; the Great Decease of the Buddha; death (after the last life-span of an Arhant).

ปริพาชก *(Paribbājaka)* a wandering religious mendicant; wanderer.

ปริยัติ *(Pariyatti)* the Scriptures; study of the Scriptures; the Teachings to be studied.

ปริวาร *(Parivāra)* "Epitome of the Vinaya"; "the Accessory"; name of the last book of the Vinaya Piṭaka.

ปริวาส *(Parivāsa)* probation.

ปริสัญญุตา *(Parisaññutā)* the quality of one who knows the assembly; knowing the assembly; knowledge of groups of persons.

ปลงอาบัติ *(Āpattidesanā)* the confession of an offence; *v.* to confess an offence.

ปลงอายุสังขาร *(Āyusaṅkhāra-vossajjana)* to relinquish the vital force; the Buddha's announcement of his coming death.

ปลาสะ *(Palāsa)* rivalry; envious rivalry; domineering.

ปลิโพธ *(Palibodha)* obstruction; hindrance; obstacle; impediment; drawback.

ปวารณา *(Pavāraṇā)* **1.** invitation; giving occasion or opportunity; allowance. **2.** invitation to ask. **3.** invitation to speak; the act of inviting others to advise one or to speak of one's offences or any unbecoming behaviour; the ecclesiastical ceremony at the end of the rains retreat, in which monks invite one another to speak of any offences or unbecoming behaviour they have seen, heard or suspected to have been committed during the rains. *v.* to invite to ask or to speak.

ปสาทะ *(Pasāda)* confidence; satisfaction; joy; calm and clarity of mind; appreciation; faith.

ปหาตัพพธรรม *(Pahātabbadhamma)* that which is to be eradicated or abandoned, i.e. the Cause of Suffering.

ปหานะ *(Pahāna)* giving up; abandoning; removal; eradication; overcoming.

ปหานปธาน *(Pahānapadhāna)* the effort to discard evils that have arisen; the effort to overcome unwholesome states.

ปักษ์ *(Pakkha)* a fortnight; one half of the lunar month; (lunar) half-month.

ปัจจยาการ *(Paccayākāra)* "the Mode of Dependency." *see* Paṭiccasamuppāda.

ปัจจเวกขณ์ *(Paccavekkaṇa)* reflection; consideration; reviewing.

ปัจจันตประเทศ *(Paccantadesa)* the outskirts of a country; bordering regions.

ปัจจัย *(Paccaya)* **1.** condition; aiding condition **2.** (the four) requisites, viz., clothing, food, dwelling and medicine; necessaries.

ปัจจัยสันนิสิตศีล *(Paccayasannissitasīla)* discipline as regards the four requisites; conduct in connection with the necessaries of life.

ปัจจุคมน์ *(Paccuggamana)* rising to receive.

ปัจจุทธรณ์ *(Paccuddharaṇa)* to give up the use (of an old robe); remove; revoke.

ปัจจุปัฏฐาน *(Paccupaṭṭhāna)* appearance; mode of appearance; phenomenon.

ปัจเจกพุทธะ *(Paccekabuddha)* an independent or private Buddha; a Silent Buddha; a Buddha who has won enlightenment by himself, but does not teach others; one who gains liberation for himself alone.

ปัจฉิมพรรษา *(Pacchimikā)* the later period for keeping the rains.

ปัจฉาภัต *(Pacchābhatta)* afternoon; after the mealtime of the monk.

ปัจฉาสมณะ *(Pacchāsamaṇa)* a junior monk who walks behind a senior on his rounds; accompanying monk; attendant.

ปัจฉิมชาติ *(Pacchimajāti)* the last birth.

ปัจฉิมยาม *(Pacchimayāma)* the last watch (from 2:00 to 6:00 a.m.).

ปัจฉิมวาจา *(Pacchimavācā)* the last word; the last saying.

ปัจฉิมโอวาท *(Pacchimaovāda)* the last instruction; the last advice or exhortation.

ปัญจ- ดู เบญจ-.

ปัญจทวาร *(Pañcadvāra)* the five sense-doors: eye, ear, nose, tongue and body.

ปัญญา *(Paññā)* wisdom; knowledge; insight; discernment; reason.

ปัญญาจักษุ *(Paññācakkhu)* the Eye of Wisdom.

ปัญญาวิมุตติ *(Paññāvimutti)* liberation through wisdom; emancipation through insight.

ปัญญาสัมปทา *(Paññāsampadā)* achievement of wisdom; the blessing of higher knowledge.

ปัญญาสิกขา ดู อธิปัญญาสิกขา.

ปัญหา *(Pañhā)* a question; inquiry; problem.

ปัฏฐาน *(Paṭṭhāna)* "the Book of Causal Relations"; "the Book of Origination"; name of the seventh book of the Abhidhamma Piṭaka.

ปัณณัตติวัชชะ *(Paṇṇattivajja)* formulated fault; breach of the training rules; that which is blamable by the regulation. *เทียบ* โลกวัชชะ.

ปัตตานุโมทนา *(Pattānumodanā)* rejoicing in others' merit.

ปัตตานุโมทนามัย *(Pattānumodanāmaya)* (merit) connected with, or to be gained through, rejoicing in others' merit.

ปัตติทาน *(Pattidāna)* giving of merit; transference of merit; letting others share or participate in doing good.

ปัตติทานมัย *(Pattidānamaya)* (merit) connected with, or to be gained through, the giving out of one's accumulated merit; the transference of merit or letting others share in doing good as a way of making merit.

ปัพพัชชา ดู บรรพชา.

ปัพพาชนียกรรม *(Pabbājanīyakamma)* the act of banishment; exile; the punishment made to a monk deserving to be expelled.

ปัสสัทธิ *(Passaddhi)* tranquillity; quietude; calmness; repose; serenity; relaxation.

ปัสสาสะ *(Passāsa)* out-breathing; exhalation.

ปาจิตตีย์ *(Pācittiya)* **1.** "Minor Offences"; one of the books of the Vinaya; **2.** an offence entailing expiation.

ปาฏิเทสนียะ *(Pāṭidesanīya)* an offence to be confessed.

ปาฏิโมกข์, ปาติโมกข์ *(Pāṭimokkha, Pātimokkha)* "The Fundamental Precepts"; the fundamental rules of the Order; the 227 disciplinary rules binding on Bhikkhus;

a collection of the fundamental precepts of the Order recited every fortnight; fortnightly recitation of the fundamental precepts; Disciplinary Code.

ปาฏิโมกขสังวรศีล, ปาติโมกข~ *(Pāṭimokkhasaṁvarasīla)* discipline as prescribed by the Pāṭimokkha; moral discipline as regards the Fundamental Precepts; restraint with regard to the monastic disciplinary code.

ปาฏิหาริย์ *(Pāṭihāriya)* marvel; wonder; miracle.

ปาณาติบาต *(Pāṇātipāta)* taking life; killing.

ปาพจน์ *(Pāvacana)* the fundamental text; the Scriptures; the Norm-Discipline; the Doctrine and the Discipline.

ปาราชิก *(Pārājika)* **1.** "Major Offences"; the first of the two divisions of the Suttavibhaṅga of the Vinaya. **2.** a grave offence involving expulsion from monkhood; Defeat. **3.** one who has committed the grave offence of expulsion; defeated one.

ปาริสุทธิศีล *(Pārisuddhisīla)* the four kinds of Higher Sīla; the fourfold moral purity; morality for purification; morality consisting in purity.

ปิฎก *(Piṭaka)* a basket; any of the three main divisions of the Pāli Canon. ดู ไตรปิฎก.

ปิดทอง *(Suvaṇṇālepa)* *v.* to gild. *adj.* gilded.

ปิตติวิสัย, เปตติวิสัย *(Pittivisaya, Pettivisaya)* the plane of the departed; the world of manes; the realm of ghost-beings.

ปิตุฆาต *(Pitughāta)* patricide.

ปิ่นโต *(Bhattahārikā)** food carrier; tiffin carrier.

ปิยวาจา *(Piyavācā)* pleasant speech; kindly speech.

ปิสุณวาจา *(Pisuṇavācā)* malicious speech; slandering; tale-bearing.

ปีติ *(Pīti)* joy; rapture; delight; interest.

ปุคคลบัญญัติ *(Puggalapaññatti)* "Description of Individuals"; "Designation of Individuals"; name of the fourth book of the Abhidhamma Piṭaka.

ปุคคลัญญุตา *(Puggalaññutā)* the quality of one who knows individuals; knowing the individual; knowledge of individuals.

ปุคคลาธิษฐาน ดู บุคคลาธิษฐาน.

ปุจฉาวิสัชชนา *(Pucchāvissajjanā)* catechism; question and answer.

ปุถุชน *(Puthujjana)* a worldling; worldly person; ordinary man.

ปุพพ- ดู บุพพ-.

ปุพเพกตปุญญตา *(Pubbekatapuññatā)* the state of having done meritorious actions in the past; to have done good deeds in the past; having prepared oneself with good background.

ปุพเพนิวาสานุสติญาณ *(Pubbenivāsānussatiñāṇa)* Reminiscence of Past or Previous Births; the recollection of former lives; supernormal knowledge which enables one to remember the various past courses of one's own existences.

ปุริมพรรษา *(Purimikā)* the earlier period for keeping the rains.

ปูชนียบุคคล *(Pūjanīyapuggala)* a venerable person; person worthy of honour; one entitled to homage.

ปูชนียวัตถุ *(Pūjanīyavatthu)** an object of worship.

ปูชนียสถาน *(Pūjanīyaṭṭhāna)** a place of worship; place of sanctity; religious place; shrine; holy or sacred place; sanctuary.

ปูชา ดู บูชา.

ปูรณมี *(Puṇṇamī)* the full-moon day.

เปตวัตถุ *(Petavatthu)* "Stories of the Departed"; name of the tenth division of the Khuddaka Nikāya.

เปยยวัชชะ *(Peyyavajja)* kindness of language; kindly speech.

เปรต *(Peta)* a departed being; ghost; ghost-being; hungry ghost; the ghost of the departed.

เปรียญ *(Pariññū, Pāliññū)** one versed or learned in Pali studies; one who has passed the examination of any of the seven higher (3 to 9) grades of Pali studies; eccl. graduate of Pali studies; Pali graduate; Pali scholar.

เปสุญวาท ดู ปิสุณวาจา.

ผ

ผรณาปีติ *(Pharaṇāpīti)* rapture; diffused rapture.

ผรุสวาจา *(Pharusavācā)* harsh speech; harsh language.

ผล *(Phala)* fruit; result; consequence; effect.

ผัสสะ *(Phassa)* contact; touch; mental impression.

ผ้ากราบ *(Abhivādanacela)** cloth for placing the forehead on when bowing down; prostrating cloth.

ผาณิต *(Phāṇita)* treacle; molasses; sugar.

ผ้าป่า *(Paṁsukūla-cīvara, Assāmika-vattha)* "Forest Robe"; (*prob.*, ผ้าป่าช้า) cloth discarded in the forest or on a charnel ground; discarded cloth; (T.) a robe left for the monks to take as a discarded cloth. *v.* (ทอดผ้าป่า) to leave a robe (together with other offerings) for the monks to take as a discarded cloth; hold a Forest-Robe Presentation Ceremony.

ผ้าอาบ *(Udakasāṭikā)* a bathing-cloth.

ผ้าอาบน้ำฝน *(Vassikasāṭikā)* cloth for the rains; rains-cloth.

ผูกสีมา *(Sīmāsammati)* *v.* to establish the boundary of the Sangha communion area. *n.* consecration of the Assembly Hall boundary.

เผดียง *(Nimanteti)* *v.* to invite (monks), esp. for a collective action.

เผยแผ่ *(Pakāsana, Vipulakaraṇa)* propagation; dissemination; spreading.

แผ่เมตตา *(Mettāya pharaṇā)* radiation of loving-kindness. *v.* to wish others (or all beings) to be well and happy.

แผ่ส่วนกุศล ดู อุทิศกุศล.

โผฏฐัพพะ *(Phoṭṭhabba)* tangible object.

พ

พนมมือ *(Añjaliṁ karoti)* *v.* to lift the joined palms as a token of reverence; put the hands together (at the chest or forehead) in salutation.

พยากรณ์ *(Vyākaraṇa)* answer; explanation; declaration; exposition; prediction.

พยาธิ *(Byādhi)* disease; sickness; ailment.

พยาบาท *(Byāpāda)* ill-will; hatred; ma-

levolence; aversion.

พยายาม, ความ *(Vāyāma)* effort; exertion; striving; endeavour.

พร *(Vara)* boon; blessing; favour.

พรต *(Vata)* ascetic practice; religious observance.

พรมน้ำมนต์ *(Parittodaka-abbhukkiraṇa;—-siñcana)* to sprinkle the holy water.

พรรษา *(Vassa)* a year; rainy season; the rains; rains-retreat; rains-residence; the Buddhist Lent.

พรหม *(Brahma)* **1.** (in Hinduism) Brahma; the Creator; the Universal Self. **2.** (in Buddhism) a divine being of the Form-Sphere or of the Formless Sphere; brahma god; happy and blameless celestial being; inhabitant of the higher heavens.

พรหมจรรย์ *(Brahmacariya)* the Holy Life; sublime life; religious life; celibate life; chaste life; strict chastity; Brahma-faring.

พรหมจารี *(Brahmacārī)* one who leads a holy or chaste life; celibate; Brahma-farer.

พรหมโลก *(Brahmaloka)* the Brahma world; the Fine-material and Immaterial Worlds.

พรหมวิหาร *(Brahmavihāra)* (the four) Divine States (of mind); the four noble sentiments; the Highest Conduct; the sublime states of mind.

พระ- ตัด "พระ" ออกแล้วดูในลำดับของคำนั้น ๆ.

พระ *(Bhikkhu, Pabbajita)* **1.** title used when speaking of a Buddhist monk; venerable. **2.** a Bhikkhu; Buddhist monk; monk; (in other religions) a priest; minister; clergyman; etc.

พระครู *(Garuṭṭhāniyabhikkhu)** the title of a monastic dignitary lower than Chao Khun; Phra Khru; Venerable Teacher.

พระเครื่อง *(Khuddakabuddhapaṭibimba)* a small Buddha image (often used as an amulet or talisman); amuletic Buddha image.

พระธรรม *(Dhamma)* Dhamma; Dharma; the Doctrine; the Teachings; the Law; the Norm.

พระนอน *(Seyyākappabuddhapaṭimā)** Reclining Buddha.

พระบรมศาสดา *(Satthu)* the Master; the Teacher; the Great Master; the Buddha.

พระบูชา *(Patiṭṭhānabuddhapaṭimā)** a Buddha image of a larger size fit to be placed more or less permanently for worship; Buddha image (to be) set (on an altar) for worship; altar Buddha-image.

พระประธาน *(Padhānabuddhapaṭimā)** the principal Buddha image (in the Uposatha hall); main Buddha image.

พระปรางค์ *(Thūpa)* (round-topped) towerlike stupa with a pronged crownpiece; Phra Prang.

พระผู้มีพระภาค *(Bhagavā)* the Blessed One; the Exalted One.

พระพุทธเจ้า *(Buddha)* the Buddha; Lord Buddha; the Enlightened One; the Awakened One.

พระพุทธบาท *(Buddhapāda)* the Buddha's footprint.

พระพุทธปฏิมา *(Buddhapaṭimā)* a Buddha image.

พระพุทธรูป *(Buddharūpa)* the figure of the Buddha; a Buddha image.

พระพุทธศาสนา *(Buddhasāsana)* Buddhism; the teaching of the Buddha.

พระสงฆ์ *(Saṅgha)* **1.** Saṅgha; the Order; the monastic order. **2.** a monk.

พระไสยาสน์ ดู พระนอน.

พราหมณ์ *(Brāhmaṇa)* a Brahmin; man of the Brahmin caste; a priest.

พละ *(Bala)* power; strength; health; energy.

พลี *(Bali)* religious offering.

พหุลกรรม *(Bahulakamma)* ดู อาจิณณกรรม.

พหูสูต *(Bahussuta)* one who has great knowledge; a very learned man; well-taught man; man of great learning.

พัดยศ *(Cittavījanī)* an ornamental long-handled fan used as insignia of monastic rank; fan as rank insignia; rank fan; official fan; fan insignia.

พัทธสีมา *(Baddhasīmā)* boundary established by the Saṅgha; consecrated area; consecrated place of assembly; (T.) consecrated assembly hall.

พับเพียบ *(Aḍḍhapallaṅkanisajjā)* *v.* to sit flat with both legs tucked back to one side; sit side-ways.

พาล *(Bāla)* a fool; spiritually defective person.

พาหุสัจจะ *(Bāhusacca)* much learning; great learning; profound knowledge.

พิธี *(Vidhāna)* arrangement; performance; ceremony.

พิธีกรรม *(Pūjāvidhi, Cārittaniyama)** rite; ritual; ceremony.

พิธีหลวง ดู ราชพิธี.

พินทุ, พินทุกัป ดู กัปป์พินทุ.

พีชนิยาม *(Bījaniyāma)* physical organic order; biological laws.

พุทธะ *(Buddha)* the Buddha; a Buddha; enlightened one.

พุทธกาล *(Buddhakāla)* the time of the Buddha (or a Buddha); the advent of the Buddha.

พุทธกิจ *(Buddhakicca)* the Buddha's daily routine; duty of the Buddha.

พุทธคุณ *(Buddhaguṇa)* the quality (virtue or character) of the Buddha.

พุทธจริยา *(Buddhacariyā)* the Buddha's conduct; the Buddha's course of conduct; the Buddha's career or style of life; the Buddha's life activities; the way of the Buddha.

พุทธจักร *(Buddhacakka)* the Buddhist Church; the Buddhist monastic order.

พุทธบริษัท *(Buddhaparisā)* the Buddhist assembly; the four assemblies of Buddhists; Buddhists collectively.

พุทธบาท *(Buddhapāda)* the Buddha's footprint.

พุทธปฏิมา ดู พระพุทธปฏิมา.

พุทธประวัติ *(Buddhapavatti)** the life of the Buddha; life-story of the Buddha.

พุทธพจน์ *(Buddhavacana)* the words (or teaching) of the Buddha; the Buddha's sayings.

พุทธภาษิต *(Buddhabhāsita)* what said by the Buddha; the Buddha's sayings.

พุทธมามกะ *(Buddhamāmaka)* one devoted to the Buddha; one who professes Buddhism; a Buddhist.

พุทธรูป ดู พระพุทธรูป.

พุทธวงศ์ *(Buddhavaṁsa)* "the History of the Buddhas"; name of the fifteenth division of the Khuddaka Nikāya.

พุทธศักราช *(Buddhasaka)** the Buddhist Era (B.E.).

พุทธศาสนา ดู พระพุทธศาสนา.

พุทธศาสนิกชน *(Buddhamāmaka)* a Buddhist; adherent of Buddhism.

พุทธันตร *(Buddhantara)* a Buddha-interval; the period between the appearance of one Buddha and the next.

พุทธานุสติ *(Buddhānussati)* recollection of the Buddha; reflection on the virtue of the Buddha.

พุทธาวาส *(Buddhāvāsa)** 'residence of the Buddha'; the sanctuary or public precincts of a monastery.

พุทธิจริต *(Buddhicarita)* the intellectual; the wise; one whose behaviour or character is wisdom; an intelligent-natured person.

เพล *(Pacchimabhattavelā)** the limited time for the second and last meal of the monk; lunchtime for Buddhist monks, (11:00-12:00 a.m.); forenoon meal.

แพศย์ *(Vessa)* a member of the third caste; merchant and agriculturalist; tradesfolk.

โพชฌงค์ *(Bojjhaṅga)* (the seven) Constituents (or Factors) of Enlightenment; wisdom-factors.

โพธิ (ต้นไม้) *(Bodhirukkha)* the "Bo" tree; the Bodhi Tree; pipal tree; the Ficus Religiosia.

โพธิญาณ *(Bodhi)* Enlightenment; supreme knowledge.

โพธิปักขิยธรรม *(Bodhipakkhiyadhamma)* (the thirty-seven) qualities contributing to enlightenment; virtues partaking of enlightenment.

โพธิสัตว์, พระ *(Bodhisatta)* the Bodhisatta; Bodhisattva; a Buddha-to-be; Enlightenment-being; candidate for Buddhahood; one who has resolved to attain enlightenment for the helping of his fellow-men.

ภ

ภควา ดู พระผู้มีพระภาค.

ภพ *(Bhava)* becoming; existence; process of becoming; state of existence.

ภยาคติ *(Bhayāgati)* wrong way of behaviour consisting in fear; prejudice caused by fear.

ภวตัณหา *(Bhavataṇhā)* craving for existence; craving for rebirth; craving for sensual pleasures connected with the view of eternalism.

ภวังค์ *(Bhavaṅga)* life-continuum; the subliminal consciousness; constituent of becoming; the passive state of mind; functional state of subconsciousness.

ภังคะ *(Bhaṅga)* dissolution; cessation; dissolving or waning moment.

ภัณฑาคาริก *(Bhaṇḍāgārika)* a storekeeper or treasurer.

ภัณฑูกรรม *(Bhaṇḍūkamma)* close shaving; act of shaving close.

ภัต *(Bhatta)* food; meal; boiled rice.

ภัตกิจ *(Bhattakicca)* taking a meal.

ภัตตุเทศก์ *(Bhattuddesaka)* one in charge of the distribution of food; an elder who supervises the distribution of food; superintendent of meals; issuer of meals.

ภัย *(Bhaya)* fear; fright; danger.

ภาวะ *(Bhāva)* fixed nature; condition; becoming.

ภาวนา *(Bhāvanā)* development; mental culture; meditation.

ภาวนาปธาน *(Bhāvanāpadhāna)* the effort to develop unrisen good; the effort to develop wholesome states.

ภาวนามยปัญญา *(Bhāvanāmaya-paññā)* wisdom resulting from mental development; understanding through practice.

ภาวนามัย *(Bhāvanāmaya)* (merit) gained through, or connected with, meditation; merit accomplished by culture or practice; mental culture as a way of making merit.

ภาเวตัพพธรรม *(Bhāvetabbadhamma)* that which is to be developed, i.e. the Noble Eightfold Path.

ภาษิต *(Bhāsita)* a saying.

ภิกขา *(Bhikkhā)* alms; begged food.

ภิกขาจาร *(Bhikkhācāra)* going about for alms; begging for alms.

ภิกขุ *(Bhikkhu)* a Bhikkhu; Bhikshu; Buddhist monk.

ภิกขุณี *(Bhikkhunī)* a Bhikkhuni; Buddhist nun.

ภูต *(Bhūta)* **1.** the elements of which the body is composed. ดู มหาภูตรูป **2.** a living being; born creature. **3.** a ghost. **4.** an Arahant.

ภูมิ *(Bhūmi)* **1.** ground; plane; stage; level. **2.** state of consciousness; a plane of existence; a plane of consciousness.

เภสัช *(Bhesajja)* medicine; drug.

โภคะ *(Bhoga)* wealth; riches; possession; enjoyment.

โภชนะ *(Bhojana)* food; meal.

โภชนียะ *(Bhojanīya)* fit to be eaten; soft food.

โภชเน มัตตัญญุตา *(Bhojane mattaññutā)* moderation in eating.

ม

มงคล *(Maṅgala)* festivity; good omen; auspice; auspicious ceremony; (the thirty-eight) blessings. *adj.* auspicious.

มณฑป *(Maṇḍapa)* a pavilion; temporary shed; square spired pavilion.

มทะ *(Mada)* intoxication; pride; sexual excess.

มนต์, มนตร์ *(Manta)* a charm; spell; incantation; sacred or magical formula or invocation; verbal formulas used as incantations in the magic of sound. ดู สวดมนต์.

มนะ, มโน *(Mana)* mind; thinking function; thinking faculty.

มนสิการ *(Manasikāra)* attention; pondering; attentiveness; advertence; mental application; reflection.

มนุษย์ *(Manussa)* a human being.

มนุษยธรรม *(Manussadhamma)* humanity; virtue of man; the Five Precepts.

มนุษยโลก *(Manussaloka)* the human world; the human realm; the world of men.

มโนกรรม *(Manokamma)* mental action; action done by mind.

มโนทวาร *(Manodvāra)* the mind-door; mind-avenue.

มโนทุจริต *(Manoduccarita)* evil mental action; evil of mind or thoughts; misconduct by mind.

มโนธาตุ *(Manodhātu)* the mind-element; element of apprehension; the ideational faculty.

มโนมยิทธิ *(Manomayiddhi)* the magic power of the mind; mind-made magical power.

มโนวิญญาณ *(Manoviññāṇa)* mind-consciousness; the mind cognition.

มโนวิญญาณธาตุ *(Manoviññāṇadhātu)* mind-consciousness element.

มโนสังขาร ดู จิตตสังขาร.

มโนสุจริต *(Manosucarita)* good mental

action; good conduct in thought.

มมังการ *(Mamaṅkāra)* selfish attachment; the notion of 'mine'.

มรณะ *(Maraṇa)* death.

มรณภาพ *(Maraṇabhāva)** death (used when speaking of a monk or novice).

มรณสติ *(Maraṇasati)* mindfulness of death; meditation on death.

มรรค *(Magga)* the Path; the Way; the Noble Path; the Noble Eightfold Path; the Path leading to the Cessation of Suffering.

มรรคนายก *(Magganāyaka)** lay leader of a congregation (or, of a Wat lay community).

มละ *(Mala)* dirt; impurity; stain; refuse; dust.

มหา *(Mahā)** the title of a เปรียญ.

มหาเถรสมาคม *(Mahātherasamāgama)** Mahathera Council; Council of Elders; the Sangha Supreme Council.

มหานิกาย *(Mahānikāya)* the Mahānikāya Sect; "Great Sect"; Greater Sub-Order (of the Thai Monkhood); greater denomination. *เทียบ* ธรรมยุต.

มหาบุรุษ *(Mahāpurisa)* Great Man.

มหาปุริสลักษณะ *(Mahāpurisalakkhaṇa)* (the thirty-two) marks of the Great Man.

มหาภิเนษกรมณ์ *(Mahābhinikkhamana)* the Great Renunciation; the going forth of the Bodhisatta into the homeless life.

มหาภูตรูป *(Mahābhūtarūpa)* (the four) primary elements; great essentials; material qualities of matter.

มหายาน *(Mahāyāna)* "the Great Vehicle"; the school of the Great Vehicle (of salvation); the Northern School of Buddhism.

มักขะ *(Makkha)* depreciation of another's worth; detraction.

มักน้อย ดู อัปปิจฉตา

มัคคะ ดู มรรค.

มังสวิรัติ *(Maṁsavirati)* abstinence from meat; vegetarianism.

มัจจุ *(Maccu)* death.

มัจจุราช *(Maccurāja)* the king of death; the Death.

มัจฉริยะ *(Macchariya)* meanness; avariciousness; stinginess; selfishness.

มัชชะ *(Majja)* an intoxicant.

มัชฌิมนิกาย *(Majjhimanikāya)* "Collection of Middle-length Discourses"; "Further Dialogues of the Buddha"; name of the second of the five main divisions of the Sutta Piṭaka.

มัชฌิมประเทศ ดู มัธยมประเทศ.

มัชฌิมยาม *(Majjhimayāma)* the middle watch (from 10:00 p.m. to 2:00 a.m.).

มัชฌิมาปฏิปทา *(Majjhimā paṭipadā)* the Middle Path; the Middle Way; the via media; the golden mean. ดู มรรค.

มัตตัญ ญุตา *(Mattaññutā)* moderation; knowledge of how to be temperate.

มัททวะ *(Maddava)* gentleness; softness.

มัธยมประเทศ *(Majjhimadesa)* the middle country including the Ganges basin.

มามบูชา *(Māghapūjā)* Worship on the Full-Moon Day of the third lunar month in commemoration of the Great Assembly of Disciples.

มาตาปิตุอุปัฏฐาน *(Mātāpituupaṭṭhāna)* the support of mother and father; ministering to parents; looking after parents.

มาติกา *(Mātikā)* **1.** matrix; schedule; list; heading. **2.** (T.) funeral chanting (of Abhidhamma matrices or schedules).

มาตุคาม *(Mātugāma)* a woman; womanfolk: women (collectively).

มาตุฆาต *(Mātughāta)* matricide.

มานะ *(Māna)* conceit; pride; inordinate feeling; spiritual pride.

มานัต *(Mānatta)* penance.

มายา *(Māyā)* illusion; deceit; trick; the display of an illusion.

มาร *(Māra)* the Evil One; Death; the Tempter.

มิจฉาทิฏฐิ *(Micchādiṭṭhi)* wrong view; false view.

มิตรปฏิรูปก์ *(Mittapaṭirūpaka)* a false friend; one pretending to be a friend.

มิทธะ *(Middha)* torpor; drowsiness; languor.

มุขปาฐ *(Mukhapāṭha)* word of mouth; oral.

มุทิตา *(Muditā)* sympathetic joy; altruistic joy.

มุทิตาจิต. การแสดง *(Muditākamma)** congratulation.

มุสาวาท *(Musāvāda)* false speech; lying.

มูลบัญญัติ *(Paññatti, Mūlapaññatti*)* root-regulation; main rule; principal or primary rule.

เมตตา *(Mettā)* loving-kindness; friendliness; goodwill.

เมถุนธรรม *(Methunadhamma)* sexual intercourse; coupling; coitus.

เมรุ ดู จิตกาธาน.

โมกขธรรม *(Mokkhadhamma)* salvation; deliverance; freedom.

โมกขะ *(Mokkha)* salvation; release; deliverance; liberation; the state of disentanglement or separation in release; freedom.

โมหะ *(Moha)* delusion; ignorance; dullness.

โมหจริต *(Mohacarita)* the unintelligent; the ignorant; one whose habit is infatuation; a man of foolish habits; the stupid- or dull-natured; one of deluded temperament.

โมหาคติ *(Mohāgati)* wrong way of behaviour consisting in delusion; prejudice caused by delusion or stupidity.

ย

ยกช่อฟ้า. พิธี *(Kaṇṇikāropana)* the ceremony of mounting the gable-finial.

ยถาภูตญาณทัศนะ *(Yathābhūtañāṇadassana)* absolute knowledge; the knowledge and vision according to reality.

ยม *(Yama)* the Lord of the Underworld; ruler of the kingdom of the dead; death.

ยมก *(Yamaka)* "The Book of Pairs"; name of the sixth book of the Abhidhamma Piṭaka.

ยมกปาฏิหาริย์ *(Yamakapāṭihāriya)* the Twin Wonder; the Twin Miracle; the miracle of the double appearances, consisting in the appearance of phenomena of opposite character in pairs, as streaming forth of fire and water at the same time.

ยศ *(Yasa)* glory; fame; repute; success; honour; high position.

ยักษ์ *(Yakkha)* **1.** a demon. **2.** an attendant of Kuvera or Vessavaṇa. **3.** a messenger of Yama. **4.** a fallen angel; deity. **5.** Sakka. **6.** any of the Four Great Kings. **7.** the individual soul.

ยัญ *(Yuñña)* sacrifice; offering; alms-giving; charity.

ย่าม *(Thavikā)* a small bag in which the monk carries things; a monk's bag; satchel.

ยามา *(Yāmadevā)* the realm of the Yāma

gods; name of the third heavenly abode, of which Suyāma is the king.

เยภุยยสิกา *(Yebhuyyasikā)* decision according to the majority.

โยคะ *(Yoga)* **1.** effort; endeavour; application; undertaking. **2.** bond; tie; attachment.

โยคาวจร *(Yogāvacara)* one who practises spiritual exercise; meditator.

โยคี *(Yogī)* one who devotes himself to spiritual things; an earnest student; one devoted to mental training; meditator.

โยชน์ *(Yojana)* a measure of length; a distance of about 10 miles, or 16 kms.

โยนิ *(Yoni)* **1.** origin; way of birth; place of birth; realm of existence; source; (the four) Modes of Births. **2.** thoroughness; knowledge; insight.

โยนิโสมนสิการ *(Yonisomanasikāra)* proper attention; systematic attention; having thorough method in one's thought; proper consideration; wise consideration; thorough attention; critical reflection; genetical reflection; analytical reflection.

โยม *(Posī)* appellation used by a monk for his parents or his patron or supporter.

ร

รส *(Rasa)* **1.** taste; sapid object; flavour. **2.** function.

ระเบียง (โบสถ์วิหาร) *(Maṭha, Samantapaghaṇa)* cloister.

รัตนตรัย *(Ratanattaya)* the Triple Gem; the Triple Jewel; the Three Jewels.

รัตตัญญู *(Rattaññū)* an elder of long standing.

ราคะ *(Rāga)* lust; passion; excitement; greed.

ราคจริต *(Rāgacarita)* the lustful; one whose habit is passion; one of passionate behaviour; the lustful-natured; one of lustful temperament.

ราชพลี *(Rājabali)* offering to the king or the government, as by paying taxes.

ราชพิธี *(Rājavidhi, Rājapūjāvidhi)** a Royal Ceremony.

ราชาคณะ, พระ *(Rājāgaṇayati, Cūḷasaṅgharājā)** (a dignitary belonging to) the Royal Chapter (of monks); Chao Khun.

ริษยา ดู อิศยา.

รูป *(Rūpa)* **1.** matter; form; material; body; shape; corporeality. **2.** object of the eye; visible object.

รูปฌาน *(Rūpajhāna)* Jhānas (Absorptions) of the Fine-material Sphere.

รูปราคะ *(Rūparāga)* desire for (separate) life in the world of form; craving for form; attachment to realms of form; greed for fine-material existence.

รูปโลก *(Rūpaloka)* the world of form; the Form-Sphere.

รูปารมณ์ *(Rūpārammaṇa)* visible object.

รูปาวจรภูมิ *(Rūpāvacarabhūmi)* the Plane of Form; the Form-Plane; Fine-material Sphere.

เรี่ยไร, การ *(Samantayācanā)** request for donation; collection of voluntary contributions.

ฤ

ฤทธิ์ ดู อิทธิ.

ฤษี *(Isi)* an ascetic; sage; seer.

ล

ลอยกระทง *(Puṭapāvaṇa)** 'leaf-vessel floating'; the Loy Krathong Festival.

ลักษณะ *(Lakkhaṇa)* a characteristic; sign; mark; distinguishing mark; prognostic; quality.

ลัทธิ *(Laddhi)* a theory; view; doctrine.

ลาภ *(Lābha)* gain; acquisition.

ลาสิกขา ดู สึก.

ลูกนิมิต *(Sīmā-nimitta, Nimitta)* a boundary marker, boundary-marking stone.

ลูขัปปมาณิกา *(Lūkhappamāṇikā)* those who measure or judge by shabbiness; those whose faith depends on shabbiness or miserable life.

โลก *(Loka)* the world; a world; plane of existence.

โลกธรรม *(Lokadhamma)* (the eight) worldly conditions; things of the world; worldly vicissitudes.

โลกธาตุ *(Lokadhātu)* a unit of the Universe; world; sphere; another name for Cakkavāla.

โลกบาล ดู จาตุมหาราช.

โลกวัชชะ *(Lokavajja)* worldly fault; breach of the ordinary moral law; action reprehended in the world; that which is blamable by the world. *เทียบ* ปัณณัตติวัชชะ.

โลกาธิปไตย *(Lokādhipateyya)* dependence on public opinion; following the influence of the world; supremacy of the world; dominant influence by (the censure of) the world.

โลกิยะ *(Lokiya)* *adj.* mundane; worldly; belonging to the world.

โลกุตตระ *(Lokuttara)* *adj.* supramundane; transcendental; beyond these worlds.

โลกุตตรธรรม *(Lokuttaradhamma)* (the nine) supramundane states: the Four Paths, the Four Fruits and Nibbāna.

โลกุตตรภูมิ *(Lokuttarabhūmi)* the Supramundane Plane (of consciousness).

โลภะ *(Lobha)* greed; covetousness.

โลหิตุปบาท *(Lohituppāda)* wounding of a Buddha; causing a Buddha to suffer a contusion or to bleed.

ว

วจีกรรม *(Vacīkamma)* verbal action; deed by word; action performed by speech.

วจีทวาร *(Vacīdvāra)* speech as a door of action; speech-door.

วจีทุจริต *(Vacīduccarita)* misbehaviour

in words; misconduct by speech.

วจีวิญญัติ *(Vacīviññatti)* verbal intimation; verbal expression.

วจีสังขาร *(Vacīsaṅkhāra)* verbal formation, i.e. Vitakka and Vicāra; verbal volition.

วจีสุจริต *(Vacīsucarita)* good action in speech; good conduct in word.

วรรค *(Vagga)* a group; party; chapter of a book.

วรรณะ *(Vaṇṇa)* **1.** colour of the skin; appearance; complexion; beauty. **2.** caste.

วัจจกุฎี *(Vaccakuṭī)* ดู ถาน.

วัฏฏะ *(Vaṭṭa)* the round of rebirth; the round of existences; the cycle of rebirth.

วัณณะ ดู วรรณะ.

วัด *(Vihāra, Ārāma)* Wat; a monastery; (mis.) temple; temple-monastery.

วัดร้าง *(Suññavihāra)** deserted monastery; uninhabited monastery.

วัดราษฎร์ *(Gāmikavihāra)** private monastery; community monastery.

วัดหลวง *(Rājavaravihāra, Rājāvāsa)** royal monastery.

วัตถุกาม *(Vatthukāma)* objective sensuality; lovely sense-objects; sensual pleasures.

วัตถุมงคล *(Maṅgalavatthu)** amulet; talisman; fetish; lucky piece; charm; good-luck charm.

วัตร *(Vatta)* duty; service; function; monastic daily routine or service; custom; observance.

วันโกน *(Kesoropaṇadivasa)** Shaving Day; the eve of a Buddhist Holy Day.

วันเข้าพรรษา *(Vassūpanāyikādivasa)* the first day of the rains-retreat; beginning of the rains-residence; Rains-Entry Day.

วันปวารณา *(Pavāraṇādivasa)* the last day of the rains-residence, on which Pavāraṇā ceremony is performed; Pavāraṇā Day.

วันพระ *(Uposathadivasa)* the Buddhist holy day; Buddhist Sabbath; day of merit-making; observance day.

วันเพ็ญ *(Puṇṇamīdivasa)* the full-moon day.

วันออกพรรษา *(Pavāraṇādivasa)* the last day of the rains-residence; end of the rains-retreat; Retreat-Ending Day.

วันอุโบสถ *(Uposathadivasa)* **1.** ดู วันพระ **2.** observance day; the day on which the Fundamental Rules of the Buddhist monks are recited.

วัย *(Vaya)* **1.** (the three) ages; periods of life. **2.** decay; loss.

วัสสูปนายิกา ดู วันเข้าพรรษา.

วาจา *(Vācā)* speech; word; saying.

วาทะ *(Vāda)* theory; saying; doctrine; creed.

วายามะ *(Vāyāma)* effort; endeavour; exertion; striving.

วาโยธาตุ *(Vāyodhātu)* lit. the air-element; motion; the element of motion; vibration.

วิกขัมภนวิมุตติ *(Vikkhambhanavimutti)* deliverance by repression.

วิกัป *(Vikappa)* to share ownership (of an extra bowl or robe) with another monk.

วิกาล *(Vikāla)* improper time; wrong time; unseemly hours; afternoon and night.

วิจัย *(Vicaya)* investigation; (T.) research.

วิจาร *(Vicāra)* sustained application; discursive thinking; discrimination.

วิจิกิจฉา *(Vicikicchā)* doubt; perplexity; scepsis; scepticism; indecision; uncertainty.

วิชชา *(Vijjā)* knowledge; transcendental wisdom; the Threefold Knowledge.

วิญญัติ *(Viññatti)* **1.** intimation; expression. **2.** begging; (unlawful) request

(for food and other requisites); hinting.

วิญญาณ *(Viññāṇa)* consciousness; act of consciousness; (T., mis.) soul; spirit.

วิญญาณัญจายตนะ *(Viññāṇañcāyatana)* the Realm of Infinity of Consciousness; the Realm of Boundless Consciousness.

วิญญูชน *(Viññū)* a wise man.

วิตก *(Vitakka)* initial application; thought conception; thought.

วิตกจริต *(Vitakkacarita)* the discursive; the ruminating-natured; one of speculative temperament.

วิถีจิต *(Vīthicitta)* thought process; process of cognition; a single unit of cognition; different serial processes of cognition; conscious mind.

วินัย *(Vinaya)* Discipline; the monastic regula; the code of monastic discipline; the rules of discipline of the Order.

วินัยธร *(Vinayadhara)* one versed in the Discipline; an expert in the disciplinary code. ดู คณะวินัยธร.

วินัยปิฎก *(Vinayapiṭaka)* the Book of Discipline; the Discipline Basket.

วินิบาต *(Vinipāta)* bad falling; place of suffering; perdition; birth of demons.

วิบัติ *(Vipatti)* failure; falling away; misfortune; downfall; abortion; invalidity.

วิบาก *(Vipāka)* consequence; effect; result; resultant; fruit.

วิปฏิสาร *(Vippaṭisāra)* remorse; repentance.

วิปริณาม *(Vipariṇāma)* change; transformation; alteration.

วิปลาส *(Vipallāsa)* derangement; perversion; perversity.

วิปัสสนา *(Vipassanā)* insight; intuitive vision; introspection; contemplation; intuition; insight development.

วิปัสสนากรรมฐาน ดู วิปัสสนาภาวนา.

วิปัสสนาธุระ *(Vipassanādhura)* the burden of contemplation; obligation of introspection; task of meditation practice.

วิปัสสนาภาวนา *(Vipassanā-bhāvanā)* insight development.

วิปากจิต *(Vipākacitta)* resultant consciousness; karma resultant.

วิภวตัณหา *(Vibhavataṇhā)* craving for self-annihilation; craving for (or attachment to) sensual pleasures connected with the view of nihilism; craving for non-existence.

วิภังค์ *(Vibhaṅga)* "the Book of Divisions"; "the Book of Treatises"; name of the second book of the Abhidhamma Piṭaka.

วิมังสา *(Vīmaṁsā)* investigation; reasoning; reflection; examination; testing.

วิมาน *(Vimāna)* a celestial mansion; fairy-palace.

วิมานวัตถุ *(Vimānavatthu)* "Stories of Celestial Mansions"; "Stories of the Mansions"; name of the ninth division of the Khuddaka Nikāya.

วิมุตติ *(Vimutti)* deliverance; emancipation; release; salvation; liberation; freedom.

วิมุตติสุข *(Vimuttisukha)* Bliss of Emancipation; bliss of freedom.

วิโมกข์ *(Vimokkha)* ดู วิมุตติ.

วิรัติ *(Virati)* abstinence; (the three) abstinences.

วิราคะ *(Virāga)* detachment; dispassionateness; absence of lust; destruction of passions.

วิริยะ *(Viriya; Vīriya)* effort; energy; vigour; endeavour; exertion.

วิริยารัมภะ *(Viriyārambha)* application of exertion; stirred up energy; energetic effort.

วิวัฏฏ์ *(Vivaṭṭa)* freedom from rebirth; absence of the cycle of existence; Nibbāna.

วิวาทาธิกรณ์ *(Vivādādhikaraṇa)* legal questions concerning disputes; contention (concerning the Doctrine and the Discipline)

วิเวก *(Viveka)* seclusion; solitude; detachment.

วิสังขาร ดู อสังขตธรรม.

วิสัชนา *(Visajjanā)* answer; explanation; exposition; elucidation.

วิสัย *(Visaya)* **1.** range; reach; scope; sphere; realm; power; capacity. **2.** sense-object.

วิสาขบูชา *(Visākhapūjā)* Worship on the Full-Moon Day of the sixth lunar month in commemoration of the Buddha's Birth, Enlightenment and Passing; the Buddhist New Year; the Festival of the May Full Moon.

วิสุงคามสีมา *(Visuṅgāmasīmā)* consecrated boundaries; consecrated area; land-grant boundaries; concession; a tract of land (now, usu. a small rectangular plot of ground) officially granted to the Sangha for establishing the boundaries of the jurisdiction of a community of monks (now, for consecrating as the site of the Uposatha hall of a monastery).

วิสุทธิ *(Visuddhi)* purity; purification; stage of purity.

วิหาร *(Vihāra)* **1.** a dwelling-place (for monks); retreat; monastery; abode. **2.** a state of mind; mode of life. **3.** (T.) a temple; repository of Buddha images; Buddha-image hall; shrine-hall.

วิหารคต *(Maṭha,Samantapaghaṇa)* cloister.

วิหิงสาวิตก *(Vihiṁsāvitakka)* cruel thought; thought of cruelty; thought of violence.

เวจกุฎี ดู ถาน.

เวทนา *(Vedanā)* feeling; sensation.

เวทนานุปัสสนา *(Vedanānupassanā)* the contemplation of sensations (or, of feeling); mindfulness as regards feelings.

เวไนย *(Veneyya)* one who is accessible to instruction; one who is ready to receive the Teaching (of the Buddha); a tractable person; trainable person; teachable person.

เวยยาวัจจะ *(Veyyāvacca)* service; helpful activity; attention; duty.

เวยยาวัจจมัย *(Veyyāvaccamaya)* (merit) to be gained through, or connected with, rendering one's services.

เวร *(Vera)* enmity; hostile action; hatred; revenge.

เวสสะ ดู แพศย์.

เวสารัชชะ *(Vesārajja)* intrepidity; perfect self-confidence.

เวียนเทียน ดู ประทักษิณ.

ไวยาวัจกร *(Veyyāvaccakara)* a servant; attendant; monks' agent; one who renders a service; lay bursar (of a monastery).

ศ

ศรัทธา ดู สัทธา.

ศรัทธาไทย *(Saddhādeyya)* a gift of faith; a gift offered through faith.

ศาลพระภูมิ *(Bhummadevaṭṭhāna)** (guardian-) spirit house.

ศาลา *(Sālā)* hall; pavilion; wayside shelter; study and merit-making hall; public building; preaching hall; multipurpose hall.

ศาลาการเปรียญ ดู การเปรียญ.

ศาสดา *(Satthu)* a teacher; master; (the Six) Teachers; (T.) the founder of a religion.

ศาสดา, พระบรม *(Satthu)* the Master; the Great Master; the Teacher.

ศาสดาพยากรณ์ *(Anāgatavattu)** a prophet.

ศาสนสมบัติ *(Sāsanasampatti)** ecclesiastical property.

ศาสนา[1] *(Sāsana)* teaching; message; doctrine; the Dispensation.

ศาสนา[2] *(Samaya, Diṭṭhi, Pāsaṇḍa)* a religion.

ศาสนาจารย์ *(Sāsanācariya)* a religious teacher; moral instructor; missionary. *เทียบ* อนุศาสนาจารย์.

ศาสนิก *(Sāsanika)* an adherent; follower.

ศิษยวัด *(Ārāmika, Kappiyakāraka, Bhikkhusissa)* monastery boy; monastery pupil; temple boy; a monk's pupil.

ศีล *(Sīla; Sikkhāpada)* **1.** morality; moral conduct. **2.** a precept; rule of morality; training rule.

ศีลธรรม *(Sīla; Sucarita; Ācāra)* morality; morals.

ศีลาจารวัตร *(Sīlācāravatta)** moral conduct, manners and duties; moral habits, mien and deportment; the way of behaving and observing one's duties.

ศูทร *(Sudda)* a person of the lowest caste; the workers; those who contribute the neccessary physical labour; a Sudra; servant; menial; workpeople.

โศก *(Soka)* grief; sorrow.

ส

สกทาคามิผล *(Sakadāgāmiphala)* the Fruit of Once-Returning.

สกทาคามิมรรค *(Sakadāgāmimagga)* the Path of Once-Returning.

สกทาคามี, พระ *(Sakadāgāmī)* a Once-Returner; one who has attained the second stage of the Path and will be reborn on the earth only once before attaining the final emancipation.

สกวาที *(Sakavādī)* the affirmative; proposer.

สงกรานต์ *(Saṅkanti)** the Songkran Festival; water-throwing festival; the old Thai New Year.

สงเคราะห์ *(Saṅgaha)* **1.** to treat kindly; give help; favour; aid. **2.** to compile; collect; comprise; include; group.

สงฆ์ *(Saṅgha)* community; assemblage; a chapter of (not less than four) Buddhist monks; the Sangha; the Order; the Buddhist clergy; the Buddhist church; Holy Brotherhood.

สงสาร *(Saṁsāra, Saṁsāracakka) lit.* faring on; the Round of Rebirth; the Round of Existence; the Wheel of Rebirth; the Wheel of Life; the Life Process; Rebirth process; the Process of Birth and Death.

สติ *(Sati)* mindfulness; attentiveness; detached watching; awareness.

สติปัฏฐาน *(Satipaṭṭhāna)* (the four) Foundations of Mindfulness; setting up of mindfulness.

สติวินัย *(Sativinaya)* verdict of innocence; procedure for the acquittal of an Arahant who has fully-developed mindfulness.

สถูป *(Thūpa)* a relic mound; reliquary

mound; tope; cairn; monument erected over the ashes of a holy person; stupa.

สทารสันโดษ *(Sadārasantosa)* contentment with one's own wife.

สนทนาธรรม ดู ธรรมสากัจฉา.

สบง *(Antaravāsaka)* inner garment; the undergarment of a Buddhist monk, nun or novice; the under robe.

สพรหมจารี *(Sabrahmacārī)* a fellow monk; fellow in the holy life; co-celibate.

สภาวะ *(Sabhāva)* nature; condition; state; reality.

สภาวธรรม *(Sabhāvadhamma)* principle of nature; natural condition; natural phenomenon.

สมชีวิตา *(Samajīvitā)* balanced livelihood; regular life; living economically; living within one's means.

สมณะ *(Samaṇa)* a recluse; a Buddhist monk.

สมณธรรม *(Samaṇadhamma)* duties of a monk; monastic observances.

สมณศักดิ์ *(Samaṇasatti)** eccl. honorific rank; title.

สมณสัญญา *(Samaṇasaññā)* awareness of one's monkhood; consciousness of proper behaviour of a monk; a monk's sense of duty.

สมณสารูป *(Samaṇasāruppa)* a monk's proper behaviour; the mien and deportment appropriate to a monk.

สมณุเทศ *(Samaṇuddesa)* a novice.

สมเด็จ *(Upasaṅgharāja)** Somdech; any of the highest dignitaries in the hierarchy of the Thai Sangha, second only to the Supreme Patriarch.

สมถะ *(Samatha)* calm; tranquillity; quietude of heart.

สมถกัมมัฏฐาน,~ธรรมฐาน ดู สมถภาวนา.

สมถภาวนา *(Samathabhāvanā)* concentration development; the method and practice of concentrating the mind; tranquillity development.

สมบัติ *(Sampatti)* success; attainment; achievement; accomplishment; fulfilment; happiness; bliss; fortune; wealth; prosperity; perfection; soundness; validity.

สมภาร ดู เจ้าอาวาส.

สมโภช ดู ฉลอง.

สมมติ *(Sammati)* convention; agreement; authorization; appointment.

สมมติสัจจะ *(Sammatisacca)* conventional truth.

สมาทาน *(Samādāna)* undertaking; observance; acceptance. *v.* to undertake; take upon oneself.

สมาธิ *(Samādhi)* concentration; one-pointedness of mind; mental discipline.

สมานัตตตา *(Samānattatā)* impartiality; sociability; state of equality; even and equal treatment; equality and participation.

สมาบัติ *(Samāpatti)* attainment; meditative attainments.

สมุจเฉทวิมุตติ *(Samucchedavimutti)* deliverance by destruction.

สมุฏฐาน *(Samuṭṭhāna)* origination; cause.

สมุทัย *(Samudaya)* the Cause of Suffering; the Origin of Suffering.

สยัมภู, สยมภู *(Sayambhū)* the Self-Existent; an epithet of the Buddha.

สรงน้ำ *(Nhāyati)* *v.* to bathe (of a monk or novice).

สรณะ *(Saraṇa)* refuge; help; protection; guide; remembrance.

สรณคมน์, สรณาคมน์ *(Saraṇagamana, ~nāgamana)* taking refuge (in the Triple

Gem); going for refuge.

สรภัญญะ *(Sarabhaññā)* intoning; a particular mode of recitation (allowable to monks).

สรรเสริญ, ความ *(Pasaṁsā)* praise; commendation.

สรีระ *(Sarīra)* the (physical) body.

สลากภัต *(Salākabhatta)* food to be distributed by tickets; ticket-food.

สวดปาฏิโมกข์, การ *(Pāṭimokkhuddesa)* recitation of the Fundamental Precepts of the Buddhist monks. *v.* to recite or chant the Fundamental Precepts. ดู ปาฏิโมกข์.

สวดพระอภิธรรม *(Abhidhammabhaṇana)** funeral chanting (of Abhidhamma excerpts); requiem chanting.

สวดมนต์, การ (ทั่วๆ ไป) *(Āyācanā)* prayer; *v.* to pray; chant; say a prayer.

สวดมนต์, การ (ในพุทธศาสนา) *(Sajjhāya, Uddesa, Pada-bhāṇa, ~gāyana, ~bhaṇana, Parittakaraṇa)* recitation; chanting (esp. of protective verses); rehearsal. *v.* to recite (the Buddha's teachings); chant; chant the holy stanzas.

สวรรค์ *(Sagga)* a place of happiness; heaven; heavenly abode.

สหธรรมิก *(Sahadhammika)* co-religionists; fellow Dhamma-farer.

สฬายตนะ *(Saḷāyatana)* the six senses; sense-bases; sense-organs; sense-spheres.

สอุปาทิเสสนิพพาน *(Saupādisesanibbāna)* Nibbāna realized with the body remaining; Nibbāna with the substratum of life remaining.

สักกายทิฏฐิ *(Sakkāyadiṭṭhi)* self-illusion; the delusion of self; belief in a personal self; theory of soul; egoistic view.

สักการะ *(Sakkāra)* honour; worship; hospitality.

สัตตะ ดู สวรรค์.

สังขตธรรม *(Saṅkhatadhamma)* things conditioned by causes; things produced by combination of causes; conditioned or compounded things.

สังขาร *(Saṅkhāra)* **1.** compounded things; component things; conditioned things; the world of phenomena; all things which have been made up by pre-existing causes, (as in "Sabbe Saṅkhārā aniccā—ti). **2.** volitional activities; formations; Karma formations; mental formations; mental predispositions; volitional impulses; impulses and emotions; volition; all the mental factors except feeling and perception having volition as the constant factor, (as in the Five Aggregates and in the Law of Causation). **3.** essential conditions; the sum of the conditions or essential properties for a given process or result; constructing or formative factors, (as in Āyusaṅkhāra, Kāyasaṅkhāra). **4.** conductive factors; instigation (as in Sasaṅkhārika, Asaṅkhārika).

สังคณี ดู ธัมมสังคณี.

สังคหวัตถุ *(Saṅgahavatthu)* objects of sympathy; objects of favour; principles of kindly treatment; principles of service and social integration.

สังคายนา, สังคีติ *(Saṅgīti)* rehearsal; a Council; general convocation of the Sangha in order to settle questions of doctrine and to fix the text of the Scriptures.

สังฆกรรม *(Saṅghakamma)* an act or ceremony performed by a chapter of Buddhist monks assembled in solemn conclave; a formal act.

สังฆคุณ *(Saṅghaguṇa)* (the nine) virtues

of the Sangha.

สังฆทาน *(Saṅghadāna)* offering to the Order; gift to the Order of monks; offering dedicated to the Sangha; gift dedicated to the Community as a whole.

สังฆนายก *(Saṅghanāyaka)** Eccl. Prime Minister.

สังฆเภท *(Saṅghabheda)* schism; causing dissension among the Order; the creation of a schism in the Order.

สังฆมณฑล *(Saṅghamaṇḍala)* the Order; the Monastic Order; the Sangha; the monkhood.

สังฆมนตรี Eccl. Minister. ดู คณะ~, องค์การ~.

สังฆราช, สมเด็จพระ *(Saṅgharāja)* (His Holiness) the Supreme Patriarch.

สังฆสภา *(Saṅghasabhā)* Eccl. Assembly.

สังฆาฏิ *(Saṅghāṭi)* the outer robe of a Buddhist monk.

สังฆาทิเสส *(Saṅghādisesa)* an offence entailing initial and subsequent meeting of the Sangha; Formal Meeting.

สังฆาธิการ *(Saṅghādhikāra)** an ecclesiastical official; eccl. administrative officer.

สังฆานุสติ *(Saṅghānussati)* recollection of the Order; reflection on the virtue of the Sangha.

สังฆาวาส *(Saṅghāvāsa)** the monastic precincts; living quarters of the monks.

สังยุตตนิกาย *(Saṁyuttanikāya)* Collection of Connected Discourses; Book of the Kindred Sayings; name of the third main division of the Sutta Piṭaka.

สังโยชน์ *(Saṁyojana)* (the ten) Fetters (that bind man to the round of rebirth).

สังวร *(Saṁvara)* restraint.

สังวรปธาน *(Saṁvarapadhāna)* the effort to prevent the arising of unrisen evils; the effort to avoid unwholesome states.

สังวาส *(Saṁvāsa)* communion.

สังเวคะ *(Saṁvega)* sense of urgency.

สังเวชนียสถาน *(Saṁvejanīyaṭṭhāna)* a place apt to rouse the sense of urgency; (the Four) Holy Places of Buddhism.

สังสารวัฏ ดู สงสาร.

สังเสทชะ *(Saṁsedaja)* moisture-born creatures.

สัจจะ *(Sacca)* truth; truthfulness.

สัจจธรรม *(Sacca)* the truth; Truth.

สัจฉิกาตัพพธรรม *(Sacchikātabbadhamma)* that which is to be realized, i.e. the Cessation of Suffering or Nibbāna.

สัญญมะ *(Saññama, Saṁyama)* restraint; self-control; abstinence.

สัญญา *(Saññā)* perception; idea; ideation.

สัญญาบัตร *(Saññāpaṭṭa)** commission; royal certificate of appointment. *เทียบ* ตราตั้ง.

สัญโญชน์ ดู สังโยชน์.

สัตตาวาส *(Sattāvāsa)* (the nine) spheres inhabited by beings; abodes of beings.

สัตตาหกรณียะ *(Sattāhakaraṇīya)* business to be done within seven days; grounds or occasions on which monks are permitted to leave the rains-residence for the limited time of seven days.

สัตบุรุษ *(Sappurisa)* a good, worthy man; righteous man; gentleman.

สัตว์ *(Satta)* a being; living being; creature; person.

สัททารมณ์ *(Saddārammaṇa)* audible object; sound.

สัทธรรม *(Saddhamma)* the true Dhamma; true doctrine; doctrine of the good; good law; good principle.

สัทธรรมปฏิรูปก์ *(Saddhammapaṭirūpaka)* false doctrine; pseudo-Dhamma.

สัทธา *(Saddhā)* faith; confidence.

สัทธาจริต *(Saddhācarita)* the devout; the faithful-natured; one of faithful temperament.

สัทธาสัมปทา *(Saddhāsampadā)* achievement of faith.

สัทธิวิหาริก *(Saddhivihārika)* a co-resident; pupil.

สันตาน ดู สันตานะ.

สันโตษ *(Santuṭṭhi, Santosa)* contentment; satisfaction with whatever is one's own.

สันตติ *(Santati)* continuity (esp. of consciousness); a series of moments.

สันตานะ *(Santāna)* **1.** continuity of subliminal consciousness; the evermoving, flowing panorama of successive mental states. **2.** intrinsic or inherent qualities of character; inborn trait; innate character.

สันติ *(Santi)* peace; tranquillity; calmness.

สันตุฏฐี ดู สันโตษ.

สัปปายะ *(Sappāya)* **1.** *adj.* beneficial; wholesome; suitable; favourable. **2.** favourable condition.

สัปปิ *(Sappi)* ดู เนยใส.

สัปปุริส ดู สัตบุรุษ.

สัปปุริสธรรม *(Sappurisadhamma)* virtue of the righteous; (the seven) qualities of a good man.

สัพพัญญุตญาณ *(Sabbaññutañāṇa)* omniscience.

สัพพัญญู *(Sabbaññū)* the Omniscient One; an epithet of the Buddha.

สัมปชัญญะ *(Sampajañña)* clear comprehension; discrimination; circumspection; clear consciousness; awareness.

สัมปทา *(Sampadā)* achievement; fulfilment; accomplishment; attainment; success; happiness.

สัมปรายภพ *(Samparāya)* a future existence; next life; future life.

สัมปรายิกัตถะ *(Samparāyikattha)* gain for the hereafter; future benefit; spiritual welfare; sources of happiness in the future life.

สัมผัปปลาปะ *(Samphappalāpa)* frivolous talk; vain talk.

สัมผัส ดู ผัสสะ.

สัมพุทธะ *(Sambuddha)* one who has been well enlightened or has thoroughly understood; a Buddha; the Buddha.

สัมภเวสี *(Sambhavesī)* *lit.* seeking birth or existence. **1.** a living being at the first stage of life or during birth-process; a being yet to be born. **2.** a being subject to rebirth; worldling. **3.** (T.) a spirit seeking (or awaiting) rebirth. *เทียบ* ภูต.

สัมมัปปธาน *(Sammappadhāna)* (the Four) Great Efforts; Supreme Efforts; Right Efforts.

สัมมากัมมันตะ *(Sammākammanta)* Right Action; Right Conduct; Right Behaviour.

สัมมาทิฏฐิ *(Sammādiṭṭhi)* Right View; Right Understanding.

สัมมาวาจา *(Sammāvācā)* Right Speech.

สัมมาวายามะ *(Sammāvāyāma)* Right Effort; Right Endeavour; Right Exertion.

สัมมาสังกัปปะ *(Sammāsaṅkappa)* Right Thought; Right Intention; Right Mental Attitude; Right Motives; Right Aspiration.

สัมมาสติ *(Sammāsati)* Right Mindfulness; Right Attentiveness.

สัมมาสมาธิ *(Sammāsamādhi)* Right Concentration.

สัมมาสัมพุทธะ *(Sammāsambuddha)* the Fully (or Perfectly) Enlightened One.

สัมมาอาชีวะ *(Sammāājīva)* Right Livelihood; Right Living; Right Means of Livelihood; Right Pursuits.

สัมมุขาวินัย *(Sammukhāvinaya)* verdict in the presence of (a Sangha, the persons and the matter concerned, and the Doctrine and Discipline).

สัสสตทิฏฐิ *(Sassatadiṭṭhi)* eternalism; the doctrine of the continuance of the soul after death; the doctrine that soul and world are eternal.

สากัจฉา *(Sākacchā)* conversation; discussion.

สาชีพ *(Sājīva)* the code of discipline; all the disciplinary rules abiding on the life of the monk.

สาเฐยยะ, สาไถย *(Sāṭheyya)* hypocrisy; craft; treachery. สาเถยยะ ก็ใช้

สาธยาย ดู สวดมนต์ (ในพุทธศาสนา)

สามเณร *(Sāmaṇera)* a novice; one who is ordained by taking the Three Refuges and observes the Ten Precepts.

สามเณรี *(Sāmaṇerī)* a female novice; female apprentice of a nun.

สามัคคี *(Sāmaggī)* concord; unity; harmony; unanimity; union.

สามัญลักษณะ *(Sāmaññalakkhaṇa)* the Common Characteristics (of component things), viz., impermanence, state of conflict and not-self.

สามีจิกรรม *(Sāmīcikamma)* proper act of respect; opportune gestures of respect.

สายสิญจน์ *(Siñcanasutta, Parittasutta)** sacred thread; sacred cord.

สารัมภะ *(Sārambha)* contention; vying; presumption.

สาราณียธรรม *(Sāraṇīyadhamma)* states of conciliation; virtues for fraternal living.

สารีริกธาตุ ดู ธาตุ.

สาวก *(Sāvaka)* a disciple; hearer; follower.

สำนักสงฆ์ *(Saṅghanivāsa, Saṅghaniketa)** monastic residence; monks' lodging.

สำรวม *(Saṁvara)* **1.** to be composed; self-controlled; restrained; decorous; sedate. **2.** commingled; mixed (food).

สิกขมานา *(Sikkhamānā)* a female novice undergoing a probationary course of two years (before receiving the higher ordination).

สิกขา *(Sikkhā)* study; training; discipline.

สิกขาบท *(Sikkhāpada)* a disciplinary rule; rule of morality; precept; training rule.

สีมา *(Sīmā)* a boundary; limit; precinct; consecrated area (established by sanctioned boundaries).

ศีล *(Sīla)* morality; moral practice; moral conduct; code of morality; Buddhist ethics; a precept; rule of morality.

ศีลมัย *(Sīlamaya)* (merit) to be gained through, or connected with, morality.

ศีลวิสุทธิ *(Sīlavisuddhi)* purity of morality; purification of morality.

ศีลสัมปทา *(Sīlasampadā)* achievement of virtue; fulfilment of moral conduct.

ศีลสามัญญตา *(Sīlasāmaññatā)* equality in moral conduct; unity in moral or disciplinary practices.

ศีลสิกขา ดู อธิศีลสิกขา.

ศีลัพพตปรามาส *(Sīlabbataparāmāsa)* adherence to mere rule and ritual; indulgence in wrongful rites and ceremonies; belief in the efficacy of rites and ceremonies.

ศีลัพพตุปาทาน *(Sīlabbatupādāna)* clinging to mere rule and ritual; adherence to rites and ceremonies; attachment to the belief in the efficacy of religious ceremonies and rituals.

ศีลานุสติ *(Sīlānussati)* recollection of morality; reflection on the advantages of morality or on one's own morals.

สีหไสยา *(Sīhaseyyā)* lying like a lion; lying on the right side.

สึก *(Uppabbajati, Vibbhamati)* *v.* to leave the Order; leave monkhood; disrobe.

สุกขวิปัสสก *(Sukkhavipassaka)* a dry-visioned Arahant; bare-insight worker.

สุข *(Sukha)* **1.** happiness; ease; joy; comfort; pleasure. **2.** physical or bodily happiness or ease.

สุคต *(Sugata)* the Happy One; the Well-Farer; the Buddha.

สุคติ *(Sugati)* (the two or twenty-seven) Happy States; blissful states of existence; good bourn.

สุจริต *(Sucarita)* right conduct; good conduct; uprightness.

สุตะ *(Suta)* that which is heard or learnt; hearing; learning.

สุตตนิบาต *(Suttanipāta)* "Collected Discourses"; "Woven Cadences of Early Buddhists"; name of the fifth division of the Khuddaka Nikāya.

สุตตันตปิฎก *(Suttantapiṭaka)* "The Basket of Discourses"; "The Basket of Sermons"; the second main division of the Pali Canon containing discourses.

สุตมยปัญญา *(Sutamayapaññā)* understanding acquired by learning; wisdom resulting from study.

สุททะ ดู ศูทร.

สุทธาวาส *(Suddhāvāsa)* (the Five) Pure Abodes (in the Form-Sphere) where the Non-Returners are reborn.

สุภาษิต *(Subhāsita)* pleasant speech; well-spoken words; a proverb.

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน *(Surāmerayamajjapamādaṭṭhāna)* (taking) intoxicants tending to cloud the mind; intoxicants causing carelessness.

สุริยคติ *(Suriyagati)** the system of a solar calendar.

สูตร *(Sutta; Suttanta)* a discourse; dialogue; aphorism.

สูตร, พระ *(Sutta, Suttapiṭaka)* the discourses; the original sermons and dialogues of the Buddha. ดู สุตตันตปิฎก.

เสขะ, พระ *(Sekha, Sekkha)* the learner, i.e. one who is in the course of perfection; one who has reached one of the stages of holiness, except the last, and has yet to undergo a higher training.

เสขิยวัตร *(Sekhiyadhamma)* (the seventy-five) rules for training; rules of good breeding; the code of etiquette.

เสนาสนะ *(Senāsana)* sleeping and sitting; bed and seat; dwelling; lodging.

โสกะ ดู โศก.

โสตาบัน *(Sotāpanna)* a Stream-Enterer; Stream-Winner; one who has attained the first stage of holiness.

โสตาปัตติผล *(Sotāpattiphala)* the Fruition of Stream-entry; Fruit of Stream-Entrance.

โสตาปัตติมรรค *(Sotāpattimagga)* the Path of Stream-entrance; Path of Stream-attainment.

โสตทวาร *(Sotadvāra)* the ear-door; ear-avenue.

โสตวิญญาณ *(Sotaviññāṇa)* ear-consciousness.

โสมนัส *(Somanassa)* a pleasurable mental feeling; mental pleasure; glad-mindedness; joy; delight.

โสรัจจะ *(Soracca)* gentleness; meekness; suavity; gentility; refinement; mannerliness; graciousness.

โสวจัสสตา *(Sovacassatā)* "state of being easy to speak with"; amenability to

correction; obedience; admonishability.

โสฬส *(Soḷasa)* sixteen.

โสยา *(Seyyā)* bed; bedding; sleep; rest; lying down; reclining.

ห

หงสบาท *(Haṁsapāda)* crimson.

หนังสือสุทธิ *(Suddhipaṭṭa)** identity card; identification papers.

หน้าบัน *(Gahasikhara)* gable; pediment.

หอฉัน *(Bhattagga)* refectory.

หอไตร *(Tipiṭakālaya, Potthakāgāra, Ganthālaya)** monastery library; Scripture Library; library of sacred writings.

หอระฆัง *(Gaṇḍighara)* belfry; bell tower.

หอสวดมนต์ *(Sajjhāyanasālā)** chanting hall; hall for daily meeting and chanting.

หทัยวัตถุ *(Hadayavatthu)* heart-base; mind-base; the heart; the physical base of mental life.

หลุดพ้น, ความ ดู วิมุตติ.

หสิตุปปาทจิต *(Hasituppādacitta)* smile-producing consciousness.

หัตถบาส *(Hatthapāsa)* the distance within a hand's reach.

หิริ *(Hiri)* moral shame.

หีนยาน *(Hīnayāna)* the Lesser Vehicle; the Smaller Vehicle; the Southern School of Buddhism; Theravāda.

เหตุ *(Hetu)* a cause; causal condition; root-cause.

ไหว้ *(Vandana, Namassana)* *v.* to salute with joined palms.

อ

อกตัญญู *(Akataññū)* ungrateful.

อกรณียกิจ *(Akaraṇīyakicca)* deed which should not be done; improper action; unbefitting action.

อกาลมรณะ *(Akālamaraṇa)* untimely death.

อกิริยทิฏฐิ *(Akiriyadiṭṭhi)* *lit.* the theory of non-action; the theory that there is no after-effect of action; view of the inefficacy of action. อกิริยวาท ก็ว่า.

อกุศล *(Akusala)* *adj.* unwholesome; demeritorious; immoral; Karmically unwholesome; unskilful. *n.* demerit; bad action.

อกุศลกรรม *(Akusalakamma)* an evil action; unwholesome action.

อกุศลกรรมบถ *(Akusalakammapatha)* (the tenfold) way of bad action; unwholesome course of action.

อกุศลจิต *(Akusalacitta)* demeritorious thought; immoral consciousness.

อกุศลมูล *(Akusalamūla)* (the three) roots of evil; the roots of bad actions; karmically unwholesome roots; demeritorious roots.

อกุศลวิตก *(Akusalavitakka)* unwholesome thought.

อคติ *(Agati)* wrong way of behaviour; prejudice.

อโคจร *(Agocara)* wrong pasture; wrong resort; non-resorts for alms; improper

haunts; evil haunts.

องค์ *(Aṅga)* factor; constituent.

องค์การปกครอง *(Saṅghapālanādhikāra)** Board of Eccl. Administration.

องค์การเผยแผ่ *(Dhammapakāsanādhikāra)** Board of Propagation.

องค์การศึกษา *(Sāsanasikkhādhikāra)* Board of Education.

องค์การสาธารณูปการ *(Sādhāraṇakārādhikāra)** Board of Public Works.

อจินไตย *(Acinteyya)* the (four) unthinkables.

อติเรกจีวร *(Atirekacīvara)* extra robe.

อติเรกลาภ *(Atirekalābha)* extra acquisitions.

อติถิพลี *(Atithibali)* offering to guests; reception.

อติมานะ *(Atimāna)* pride; arrogance; contempt; disdain; scorn.

อทินนาทาน *(Adinnādāna)* taking what is not given; stealing.

อทุกขมสุข *(Adukkhamasukha)* neither pain nor happiness; indifferent feeling; *adj.* neither painful nor pleasurable.

อโทสะ *(Adosa)* non-hatred; non-anger; amity; hatelessness.

อธรรม *(Adhamma)* misconduct; unrighteousness; injustice; false doctrine. *adj.* unjust; unrighteous.

อธิกมาส *(Adhikamāsa)* intercalary month; (a year with) an extra eighth lunar month.

อธิกรณ์ *(Adhikaraṇa)* a case; question; affair; lawsuit; dispute; disciplinary case of dispute; legal process; legal question.

อธิกรณสมถะ *(Adhikaraṇasamatha)* settling of a case, a question, a dispute or a lawsuit; transaction; settlement of legal processes.

อธิกวาร *(Adhikavāra)* intercalary lunar day; (a year with) an extra day (15th of the seventh waning moon).

อธิกสุรทิน *(Adhikasuradina)* intercalary solar day; (a year with) an extra day (29 February).

อธิจิตตสิกขา *(Adhicittasikkhā)* training in higher mentality; mental discipline.

อธิปไตย *(Adhipateyya)* **1.** supremacy. **2.** (T.) sovereignty.

อธิปัญญาสิกขา *(Adhipaññāsikkhā)* training in higher wisdom.

อธิโมกข์ *(Adhimokkha)* determination; resolution; conviction.

อธิศีลสิกขา *(Adhisīlasikkhā)* training in higher morality.

อธิษฐาน *(Adhiṭṭhāna)* resolve; decision; resolution; determination; will. *v.* to determine (a robe) as one of the three allowed personal robes.

อนภิชฌา *(Anabhijjhā)* non-covetousness; non-avarice.

อนัตตตา *(Anattatā)* soullessness; egolessness.

อนัตตา *(Anattā)* *adj.* no-soul; soulless; not-self. *n.* non-self; non-ego.

อนาคามิผล *(Anāgāmiphla)* the Fruit of Never-Returning; the Result of the Non-Returner.

อนาคามิมรรค *(Anāgāmimagga)* the Path of Never-Returning; the Path of the Non-Returner.

อนาคามี, พระ *(Anāgāmī)* a Never-Returner; Non-Returner; one who has attained the third stage of holiness.

อนาคาริก *(Anāgārika)* *lit.* a homeless one; one who enters the homeless life without formally entering the Sangha.

อนิจ *(Anicca)* *adj.* impermanent; transient.

อนิจจตา *(Aniccatā)* impermanence; tran-

siency.

อนิฏฐารมณ์ *(Aniṭṭhārammaṇa)* unpleasant or unagreeable object.

อนิยต *(Aniyata)* Indefinite Rules; undetermined offence.

อนุจร *(Anucara)* follower; attendant; companion; accompanier; retainer; retinue; entourage.

อนุฎีกา *(Anuṭīkā)* a sub-subcommentary.

อนุบัญญัติ *(Anupaññatti)* auxiliary regulation; supplementary rule; additional rule.

อนุปสัมบัน *(Anupasampanna)* one who has not yet received the full ordination; novices and the laity; unordained one.

อนุปาทินนก *(Anupādinnaka)* *adj.* not grasped by craving or false view; kammically ungrasped.

อนุปาทิเสสนิพพาน *(Anupādisesanibbāna)* Nibbāna without any remainder of physical existence; Nibbāna without the Groups remaining.

อนุปุพพิกถา *(Anupubbikathā)* a gradual instruction; graduated sermon; regulated exposition of the ever more valued and sublime subjects.

อนุพยัญชนะ *(Anubyañjana)* subsidiary characteristics.

อนุโมทนา *(Anumodanā)* **1.** thanksgiving; chanting the holy stanzas of blessings. **2.** rejoice; approval; congratulation.

อนุรักขนาปธาน *(Anurakkhanāpadhāna)* the effort to maintain or augment arisen good.

อนุโลม *(Anuloma)* conforming; in proper order; in forward order.

อนุวาทาธิกรณ์ *(Anuvādādhikaraṇa)* legal questions concerning accusations.

อนุศาสน์ *(Anusāsana)* advice; instruction.

อนุศาสนาจารย์ *(Anusāsanācariya)* a chaplain; minister; religious or moral instructor.

อนุสติ *(Anussati)* constant mindfulness; (the ten) Reflections; recollection.

อนุสัย *(Anusaya)* latent dispositions; underlying tendencies; (the seven) Evil Inclinations or Biases.

อนุสาวนา *(Anusāvanā)* announcement; proclamation.

อนุสาวนาจารย์ *(Anusāvanācariya)* ordination-proclaiming teacher; (Second) Ordination-Teacher.

อนุศาสนีปาฏิหาริย์ *(Anusāsanīpāṭihāriya)* the miracle of teaching; the wonder worked by the instruction (of the Dhamma).

อเนสนา *(Anesanā)* wrong way of earning one's living; improper search; improper livelihood.

อบาย *(Apāya)* state of loss and woe; unhappy existence; sorrowful ways.

อบายภูมิ *(Apāyabhūmi)* (the four) states of loss and woe; (the four) states of misery; (the four) lower worlds; unhappy existence.

อบายมุข *(Apāyamukha)* cause of ruin; ways of squandering wealth.

อปจายนะ *(Apacāyana)* reverence; humility.

อปจายนมัย *(Apacāyanamaya)* (merit) to be gained through being respectful.

อปทาน *(Apadāna)* "Lives of Arahants"; name of the thirteenth division of the Khuddaka Nikāya.

อปราปริยเวทนียกรรม *(Aparāpariyavedanīyakamma)* Indefinitely Effective Kamma.

อปโลกน์ *(Apalokana)* *v.* to look towards for approval; consult.

อปโลกนกรรม *(Apalokanakamma)* the act of obtaining consent or permission; consultation.

อพยาบาท *(Abyāpāda)* non-hatred; loving-kindness.

อภิชฌา *(Abhijjhā)* covetousness.

อภิญญา *(Abhiññā)* (five or six kinds of) Higher Knowledge; Superknowledges; Supernormal Powers; higher psychic powers.

อภิธรรม *(Abhidhamma)* the Higher Doctrine; Further Dhamma; the analytic doctrine of the Buddhist Canon.

อภิธรรมปิฎก *(Abhidhammapiṭaka)* the Abhidhamma Piṭaka; the Basket of the Higher Doctrine.

อภิเนษกรมณ์ ดู มหาภิเนษกรมณ์.

อภิสมาจาร *(Abhisamācāra)* higher training in proper conduct; higher practice of the training; rules about decent conduct; specialized or minor precepts.

อมตะ *(Amata)* the deathless state; ambrosia; Nibbāna; immortal.

อมูฬหวินัย *(Amūḷhavinaya)* verdict of past insanity.

อโมหะ *(Amoha)* non-delusion; wisdom; knowledge; undeludedness.

อโยนิโสมนสิการ *(Ayonisomanasikāra)* disorderly or distracted attention; unsystematic attention; improper or unwise consideration; lack of analytic reflection.

อรชตสาวก ดู อัครสาวก.

อรรถ ดู อัตถะ.

อรรถกถา *(Aṭṭhakathā)* a commentary.

อรหัตตผล *(Arahattaphala)* the Fruit of the Worthy One; the final stage of holiness; final emancipation.

อรหัตตมรรค *(Arahattamagga)* the Path of the Worthy One; the Path of Arahatship.

อรหันต์, พระ *(Arahanta)* an Arahant; Arahat; worthy one; the Holy One; perfected one; one who has attained Nirvāṇa.

อรหันตฆาต *(Arahantaghāta)* the murder of an Arahant.

อรัญวาสี *(Araññavāsī)* one who dwells in the forest; forest-dwelling monk; the forest order.

อริยทรัพย์ *(Ariyadhana)* the sublime treasure; noble treasure; noble wealth.

อริยบุคคล *(Ariyapuggala)* a noble individual; noble one; holy person.

อริยผล *(Ariyaphala)* the (four) Noble Fruits; Fruits of the Holy Life.

อริยมรรค *(Ariyamagga)* **1.** the (four) Noble Paths; Sublime Paths of the Holy Life. **2.** the Noble (Eightfold) Path.

อริยสัจจ์ *(Ariyasacca)* the Noble Truth; (Cattāri Ariyasaccāni) the Four Noble Truths; the Four Holy Truths.

อรูปฌาน *(Arūpajhāna)* the (four) Absorptions of the Formless Sphere.

อรูปภพ ดู อรูปโลก.

อรูปราคะ *(Arūparāga)* desire for (separate) life in the formless worlds; greed for the formless; greed for immaterial existence; Attachment to Formless Realms.

อรูปโลก *(Arūpaloka)* the formless world; the world of the formless; the Formless Realms; the Immaterial Sphere.

อรูปาวจร *(Arūpāvacara)* *adj.* belonging to the Formless Plane.

อรูปาวจรภูมิ *(Arūpāvacarabhūmi)* the Formless Plane; Formless Sphere; Immaterial Sphere.

อลัชชี *(Alajjī)* shameless monk; immoral monk.

อโลภะ *(Alobha)* non-greed; greedlessness;

liberality; generosity.

อวมงคล *(Avamaṅgala)* bad luck; ill omen; *adj.* unlucky; unauspicious; (T.) funeral.

อวหาร *(Avahāra)* action of stealing.

อวิชชา *(Avijjā)* ignorance; nescience; lack of knowledge; delusion.

อวิโรธนะ *(Avirodhana)* non-obstruction; non-opposition; non-violation; non-deviation from the Dharma.

อวิหิงสา ดู อหิงสา.

อเวจี *(Avīci)* the Avīci Hell; the lowest hell.

อสงไขย *(Asaṅkheyya)* incalculable.

อสทิสทาน *(Asadisadāna)* Unparalleled Gift; incomparable alms-giving.

อสังขตธรรม *(Asaṅkhatadhamma)* that which is not conditioned by any cause; the Unconditioned; Nibbāna.

อสุภะ *(Asubha)* **1.** loathsomeness; impurity. **2.** a corpse.

อสุรกาย *(Asurakāya)* the plane of Asura demons; demons.

อเสขะ *(Asekha)* one who does not require any further training; an Arahant; the adept.

อหังการ *(Ahaṁkāra)* *lit.* the making of the utterance "I"; egoity; egotism; ego-consciousness; the concept of 'I'; I-making; (T.) arrogance; haughtiness.

อหิงสา, อวิหิงสา *(Ahiṁsā, Avihiṁsā)* non-violence; non-harming; inoffensiveness; non-injury.

อเหตุกทิฏฐิ *(Ahetukadiṭṭhi)* *lit.* the theory of causelessness; the theory that there is no cause of a phenomenon; doctrine of non-causality. อเหตุกวาท ก็ว่า.

อโหสิกรรม *(Ahosikamma)* Defunct Kamma; an act or thought which has no longer any potential force.

อักโกธะ *(Akkodha)* non-anger; freedom from hatred.

อัครสาวก *(Aggasāvakā)* (the two) Chief Disciples; the most distinguished disciples.

อังคาร *(Aṅgāra)* **1.** charcoal; ashes. **2.** ash; the ashes; esp. of the Buddha.

อังคาส *(Parivisana)* *v.* to serve with food; wait upon at a meal.

อังคุตตรนิกาย *(Aṅguttaranikāya)* the collection of discourses arranged in accordance with number; Adding-One Collection; Collection of Numerical Sayings; the Book of the Gradual Sayings.

อังสะ *(Aṁsa)* **1.** a part; side. **2.** shoulder. **3.** (T.) shoulder piece; chest cloth; the sleeveless one-shouldered singlet of a monk.

อัจฉริยะ *(Acchariya)* *adj.* wonderful; marvellous; astonishing; exceptional; extraordinary; (T.) genius.

อัญชลี ดู พนมมือ.

อัณฑชะ *(Aṇḍaja)* egg-born creatures; oviparous.

อัตตกิลมถานุโยค *(Attakilamathānuyoga)* Self-Mortification; the constant attachment to Self-Mortification.

อัตตวาทุปาทาน *(Attavādupādāna)* attachment to the self-(or soul-) theory; the belief in a persistent self or soul; clinging to the Ego-belief.

อัตตสัมมาปณิธิ *(Attasammāpaṇidhi)* setting oneself in the right course; aspiring; and directing oneself in the right way; perfect self-adjustment; thorough pursuit or development of one's personality.

อัตตัญญุตา *(Attaññutā)* the quality of one who knows oneself; knowing oneself.

อัตตา *(Attā)* **1.** self; soul; ego; personal entity. **2.** mind; the whole personality.

อัตตาธิปไตย *(Attādhipateyya)* self-dependence; self-reliance; supremacy of self; dominant influence by oneself (or by self-regard).

อัตถะ *(Attha)* **1.** meaning; the spirit; the correct sense; essence. **2.** benefit; advantage; gain; welfare; the good. **3.** goal; purpose.

อัตถจริยา *(Atthacariyā)* benefaction; useful conduct or behaviour; doing a favour; life of service; doing good.

อัตถปฏิสัมภิทา *(Atthapaṭisambhidā)* knowledge of the meaning (of words); the Discrimination of the Meaning; analytic insight of consequence.

อัตถัญญุตา *(Atthaññutā)* the quality of one who knows what is useful or who knows the correct meaning of something; knowledge of the meaning; knowing the purpose; knowing the consequence.

อัตตภาพ *(Attabhāva)* personality; individuality.

อันตคาหิกทิฏฐิ *(Antagāhikadiṭṭhi)* (the ten) views taking extreme sides; the view of the extremist; extremist view.

อันตรวาสก *(Antaravāsaka)* ดู สบง.

อันตา *(Antā)* extremes (the two extremes).

อันติมวัตถุ *(Antimavatthu)* an extreme offence; ultimate or worst transgression; Defeat; Pārājika offence.

อันเตวาสิก *(Antevāsika)* *lit.* one who lives in; a monk who lives under his teacher; a pupil; apprentice.

อัปปนาสมาธิ *(Appanāsamādhi)* fixed concentration; established concentration; full concentration; attainment-concentration; absorption concentration.

อัปปมัญญา *(Appamaññā)* the Unbounded States; the Illimitables.

อัปปมาทะ *(Appamāda)* heedfulness; zeal; diligence; earnestness; carefulness.

อัปปิจฉตา *(Appicchatā)* paucity of wishes; frugality; desiring little; simplicity.

อัพโพหาริก *(Abbohārika)* insignificant; negligible; ineffective.

อัพยากฤต *(Abyākata; Avyākata)* *adj.* indeterminate; neutral; unexplained.

อัสสาทะ *(Assāda)* enjoyment; attraction; satisfaction; gratification; advantage.

อัสสาสะ *(Assāsa)* in-breathing; inhalation.

อา - โอ

อากาศ ธาตุ *(Ākāsa)* space.

อากาสานัญจายตนะ *(Ākāsānañcāyatana)* the Sphere of Unbounded Space; the Realm of Infinity of Space.

อากิญจัญญายตนะ *(Ākiñcaññāyatana)* the Sphere (or Realm) of Nothingness.

อาคันตุกะ *(Āgantuka)* a guest; newcomer; stranger.

อาฆาต *(Āghāta)* malice; hatred; revengefulness.

อาจาระ *(Ācāra)* conduct; behaviour.

อาจาริย์ *(Ācariya)* a teacher; regular instructor.

อาจิณณกัมมาจาร *(Ācinṇakammāra)* Habitual Kamma; habitual act.

อาชชวะ honesty; integrity.

อาชีวก *(Ājīvaka)* a kind of non-Buddhist ascetics, mostly naked.

อาชีวปาริสุทธิศีล *(Ājīvapārisuddhisīla)* discipline as regards purity of livelihood.

Purity of Conduct connected with Livelihood.

อาตมัน *(Attā; Sk. Ātman)* the self; soul.

อาทิกัมมิกะ *(Ādikammika)* **1.** name of the first main division of the Vinaya Piṭaka. **2.** the beginner; the first transgressor; the first doer.

อาทิพรหมจรรย์ *(Ādibrahmacariya)* rudiments of the training in the Holy Life; fundamentals of the Sublime Life; fundamental or major precepts.

อาทีนพ, อาทีนวะ *(Ādīnava)* disadvantage; peril; defect; danger.

อาเทสนาปาฏิหาริย์ *(Ādesanāpāṭihāriya)* marvellous ability of mind-reading or guessing other people's character; marvel of thought-reading.

อานาปานสติ *(Ānāpānasati)* mindfulness on breathing; mindfulness regarding breathing.

อานิสงส์ *(Ānisaṁsa)* profit; merit; good result; advantage.

อาบัติ *(Āpatti)* an ecclesiastical offence; offence.

อาปัตตาธิกรณ์ *(Āpattādhikaraṇa)* legal questions concerning offences; legal processes concerning committed offences, the awarding of them and the atonement for them.

อาโปธาตุ *(Āpodhātu) ใน* the fluid element; water; Cohesion; the element of cohesion.

อามิส *(Āmisa)* food; flesh; materiality; material things. *adj.* material; physical; carnal.

อามิสทาน *(Āmisadāna)* donation of requisites (i.e. food, lodging, etc.); material gifts.

อายตนะ *(Āyatana)* the Twelve Spheres; the Twelve Bases; bases. ภายใน : sense-object of consciousness.

อารักขสัมปทา *(Ārakkhasampadā)* the achievement of protection; to be endowed with wariness or watchfulness.

อารามิก *(Ārāmika)* monastery-attendant.

อาสน์สงฆ์ *(Saṅghāsana)** monks' seat; dais or raised platform for monks.

อาสวะ *(Āsava)* mental intoxication or defilement; worldly influxes; accumulation; outflows; corruption; canker; taint; pollution.

อาสวักขยญาณ *(Āsavakkhayañāṇa)* the knowledge of the cessation of mental intoxication; knowledge of the destruction of cankers; knowledge that the outflows are extinct.

อาสันนกรรม *(Āsannakamma)* Death-proximate Kamma; a Kamma done immediately before death; Proximate Kamma.

อาสาฬหบูชา *(Āsāḷhapūjā)* worship on the full-moon day of Āsāḷha month (the eighth lunar month) in commemoration of the First Sermon and the foundation of the Buddhist order.

อาหาร *(Āhāra)* food; nutriment.

อิจฉา *(Icchā)* **1.** desire. **2.** (T.) ดู อิสสา.

อิติวุตตกะ *(Itivuttaka)* "Thus said" Discourses; name of the fourth division of the Khuddaka Nikāya.

อิทธิ *(Iddhi)* success; supernormal power; psychic power; magical power.

อิทธิบาท *(Iddhipāda)* the Four Paths of Accomplishment; Means of Accomplishment; the means of accomplishing one's own end or purpose; the four Roads to Power; basis for success.

อิทธิปาฏิหาริย์ *(Iddhipāṭihāriya)* a wonder of psychic power; marvel; miracle.

อิทธิวิธิ *(Iddhividhi)* Psychic Powers; different psychic powers; Various Magical Powers.

อินทรีย์ *(Indriya)* **1.** the sense-faculties; the sense-forces. **2.** Spiritual Faculties; faculties.

อินทรียสังวรศีล *(Indriyasaṁvarasīla)* discipline as regards sense-restraint; Sense-Restraint; purity of conduct consisting in the restraint of the senses.

อิริยาบถ *(Iriyāpatha)* deportment; posture.

อิสสา *(Issā)* envy; jealousy.

อุกเขปนียกรรม *(Ukkhepanīyakamma)* the formal act of suspension; ostracism.

อุคคหนิมิต *(Uggahanimitta)* mental image; learning sign; sign to be grasped.

อุจเฉททิฏฐิ *(Ucchedadiṭṭhi)* annihilationism; the doctrine of the annihilation (of the soul); belief in the annihilation of the soul.

อุฏฐานสัมปทา *(Uṭṭhānasampadā)* the achievement of persistent effort.

อุตราสงฆ์ *(Uttarāsaṅga)* the upper robe.

อุตริมนุสสธรรม *(Uttarimanussadhamma)* superhuman state; extraordinary attainment.

อุตุนิยาม *(Utuniyāma)* physical inorganic order; physical laws.

อุทเทสิกเจดีย์ *(Uddesikacetiya)* shrine by dedication; memorial object of worship referring to the Buddha, i.e. a Buddha image.

อุทธัจจะ *(Uddhacca)* restlessness; unrest; distraction; flurry.

อุทธัจจกุกกุจจะ *(Uddhaccakukkucca)* Restlessness and Worry; flurry and worry; anxiety.

อุทาน *(Udāna)* an utterance; a paean; "Paeans of Joy"; the Solemn Utterances of the Buddha; name of the third division of the Khuddaka Nikāya.

อุทิศกุศล, การ *(Pattidāna, Dakkhiṇādisana)* dedication or transference of merit; radiation of merit.

อุบาย *(Upāya)* means; method; resource; expedient.

อุบาสก *(Upāsaka) ใน* one who comes or sits near; a lay devotee; a devout or faithful layman; lay Buddhist.

อุบาสิกา *(Upāsikā)* a female devotee; a lay woman disciple.

อุเบกขา *(Upekkhā)* **1.** equanimity; even-mindedness; neutrality; poise. **2.** indifference; neutral feeling; neither pleasurable nor painful feeling.

อุโบสถ *(Uposatha)* **1.** observance; the observance of the Eight Precepts. **2.** bi-weekly recitation of the Vinaya rules by a chapter of Buddhist monks; the days for special meetings of the order, and for recitation of Pātimokkha. **3.** the Uposatha hall; consecrated assembly hall.

อุโบสถศีล *(Uposatha)* the Eight Precepts observed by lay devotees on Uposatha days.

อุปกิเลส *(Upakkilesa)* impurity; defilement.

อุปฆาตกกรรม *(Upaghātakakamma)* Destructive Kamma.

อุปจาร *(Upacāra)* neighbourhood; surrounding area.

อุปจารสมาธิ *(Upacārasamādhi)* proximate concentration; approaching concentration; neighbourhood-concentration; access-concentration.

อุปฐาก *(Upaṭṭhāka)* attendant; lay supporter.

อุปนาหะ *(Upanāha)* ill-will; grudge; enmity.

อุปปัชชเวทนียกรรม *(Upapajjavedanīyakamma)* Subsequently Effective Kamma; Karma ripening in the next life.

อุปปาทะ *(Uppāda)* arising; genesis.

อุปปีฬกกรรม *(Upapīḷakakamma)* Obstructive Kamma; Counteractive Kamma.

อุปมา *(Upamā)* simile; parable.

อุปสมบท *(Upasampadā)* full (or higher) ordination; taking up the Bhikkhuship; Full Admission to the Sangha; Ordination Ceremony. *v.* to be ordained; enter the monkhood; join the Order.

อุปสัมบัน *(Upasampanna)* the ordained; a Bhikkhu or Bhikkhunī.

อุปัชฌาย์ *(Upajjhāya)* a spiritual teacher; preceptor.

อุปัตถัมภกกรรม *(Upatthambhakakamma)* Supportive Kamma.

อุปาทาน *(Upādāna)* attachment; clinging; grasping.

อุปาทานขันธ์ *(Upādānakkhandha)* aggregate (as object) of clinging.

อุปาทายรูป *(Upādāyarūpa)* the Derivatives; derivative or secondary material properties dependent on the Four Great Essentials; material qualities derived from the Four Great Essentials; derivative matter.

อุปาทินนก *(Upādinnaka) lit.* grasped by craving and false view; karmically acquired; kammically grasped.

อุปายาส *(Upāyāsa)* despair.

อุพเพคาปีติ *(Ubbegāpīti)* uplifting joy; thrilling emotion.

เอกัคคตา *(Ekaggatā)* one-pointedness (of mind); mental one-pointedness; concentration.

โอกกันติกาปีติ *(Okkantikāpīti)* oscillating interest; showering joy.

โอชา *(Ojā)* nutritive essence; nutriment.

โอตตัปปะ *(Ottappa)* moral fear; moral dread.

โอปปาติกะ *(Opapātika)* creatures having spontaneous births.

โอวาท *(Ovāda)* admonition; exhortation; advice.

โอวาทปาฏิโมกข์ *(Ovādapāṭimokkha)* the Principal Teaching; the Fundamental Teaching; exhortatory Pāṭimokkha.

อักษรย่อและเครื่องหมาย

adj.	adjective
eccl.	ecclesiastical
lit.	literally
(mis.)	misleading
n.	noun
v.	verb
*	แสดงว่า รูปศัพท์บาลีนั้นเป็นรูปที่ผูกขึ้นใหม่
(T.)	in Thai usage.

เทียบอักษรโรมันที่ใช้เขียนบาลี

อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	เอ	โอ	a	ā	i	ī	u	ū	e	o
ก	ข	ค	ฆ	ง				k	kh	g	gh	ṅ			
จ	ฉ	ช	ฌ	ญ				c	ch	j	jh	ñ			
ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ				ṭ	ṭh	ḍ	ḍh	ṇ			
ต	ถ	ท	ธ	น				t	th	d	dh	n			
ป	ผ	พ	ภ	ม				p	ph	b	bh	m			
ย	ร	ล	ว	ส	ห	ฬ	อํ	y	r	l	v	s	h	ḷ	ṁ (ṃ หรือ ṅ)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Sabbapāpassa akaraṇaṁ, Kusalassūpasampadā,
Sacittapariyodapanaṁ; Etaṁ Buddhāna sāsanaṁ.

A

abandoning; abandonment ปหานะ, จาคะ (การสละ-ละ).
abiding วิหาร (ธรรม).
abode ภพ; เสนาสนะ, อาลยะ, วิหาร.
absolute sense ปรมัตถ์.
absolute truth ปรมัตถสัจจะ.
absorption ฌาน, อัปปนา.
abstention เวรมณี. *v.* to abstain.
abstinence วิรัติ.
access concentration อุปจารสมาธิ.
accessory ปริวาร, บริวาร (สิ่งของ).
accompanied by สหรคต, สหคต.
accomplishment, basis of อิทธิบาท.
achievement สัมปทา.
acquisition ลาภ.
act กรรม.
act, formal สังฆกรรม.
action กรรม, กัมมันตะ.
adaptability กัมมัญญตา.
adept อเสขะ.
adherence to habits and practices สีลัพพต-ปรามาส.
adherent ศาสนิก.
adjustment ทมะ.
admonition โอวาท.
adultery กาเมสุมิจฉาจาร.
advantage อานิสงส์.
adverting อาวัชชนะ.
advice โอวาท.
aeon กัป, กัลป์.
affliction พยาธิ (ความเจ็บไข้).
age วัย.
ageing ชรา.
aggregate ขันธ์.
agility ลหุตา.
agitation อุทธัจจะ.
agreeable อิฏฐะ (น่าปรารถนา).
agreement สมมติ (การตกลงร่วมกัน - มอบหมาย - แต่งตั้ง).
aim อัตถะ, อรรถ.
allowable *adj.* กัปปิยะ.
alms, almsfood ภิกษา, ทาน, ทานวัตถุ, บิณฑบาต.
alms-bowl บาตร.
alms-gathering บิณฑบาต, การไปบิณฑบาต
alms resort โคจร (ที่เที่ยวบิณฑบาต, ที่หาอาหาร).
almsround การไปบิณฑบาต.
alteration วิปริณาม.
analysis วิภังค์, วินิพโภค.
analytic insight ปฏิสัมภิทา.
anger โกธะ.
annihilationism อุจเฉทวาท, อุจเฉททิฐิ.
anxiety อุทธัจจกุกกุจจะ.
apperception ชวนะ.
arahat; Arahant พระอรหันต์.
Arahatship อรหัตต์, อรหัตตผล.
ardour ตปะ, ตบะ, อาตปะ, ความเพียรเผากิเลส.
arising อุปปาทะ, อุบัติ.
ariyan อริยะ.
arrogance อติมานะ.
ascetic ฤษี, ดาบส, นักพรต, นักบวช.
ascetic practices ตบะ; ธุดงค์.
aspect อาการ.
assembly สภา, บริษัท (= ปริสา - ที่ประชุม

หมายเหตุ: ในภาค 3 นี้ เลือกนำมาเฉพาะศัพท์ที่น่ารู้ ศัพท์ที่ใช้กันในชั้นซึ่งพระเปรียญเป็นแบบได้ และศัพท์ที่ควรสังเกตสำหรับผู้ฝึกศึกษาต้นคว้า แม้ว่าจะเกินความต้องการของผู้อ่านทั่ว ๆ ไป.

หรือชุมชน หมู่ชน ไม่ใช่บริษัทในภาษาไทย).
associated with สัมปยุต.
association สัมปโยคะ, เสวนา.
assuming อุปาทาน.
attachment อุปาทาน.
attainment อภิสมัย (การบรรลุ), สมาบัติ.
attainment concentration อัปปนาสมาธิ.
attendance อุปัฏฐาน (การบำรุง-เฝ้า-พยาบาล).
attendant อุปฐาก.
attention มนสิการ
attentiveness ความมีสติ.
audible object สัททารมณ์, สัททะ (เสียง).
austere practices ธุดงค์.
austerities ตบะ, การประพฤติวัตรทรมานตน, พรต.
authority อาณา, อิสริยะ
avarice มัจฉริยะ
aversion ปฏิฆะ; อรติ.
avoidance วิรัติ; สังวร.
Awakened One, the พระพุทธเจ้า.
Awakening อภิสัมโพธิ, การตรัสรู้.
awareness สัมปชัญญะ.

B

bad บาป *ดู* evil.
bad company ปาปสหายตา (ความมีเพื่อนชั่ว).
balanced life; balanced livelihood สมชีวิตา.
banishment บัพพาชนียกรรม.
basis of mindfulness สติปัฏฐาน.
basis for success อิทธิบาท.
becoming ภพ, ภวะ.
being สัตว์.
belief in a Soul or Self สักกายทิฏฐิ.
benefaction ทาน, อัตถจริยา.
benefactor ทายก.
benefit อานิสงส์, อัตถะ, อรรถ.
benevolence อัตถจริยา.
besotting drink มัชชะ.
birth ชาติ.
birth story ชาดก.
blameless action อนวัชชกรรม (การกระทำอันปราศจากโทษไม่มีข้อเสียหาย แต่เป็นคุณประโยชน์)
Blessed One, the ภควา (พระผู้มีพระภาค)
blessing พร, มงคล, อนุโมทนา, อานิสงส์.
bliss สุข.
Bodhisatta, Bodhisattva พระโพธิสัตว์.
bodily, *adj.* กายิกะ (ทางกาย)
bodily action กายกรรม.
bodily avenue กายทวาร.
bodily formation; bodily functions กาย-สังขาร.
bodily good conduct กายสุจริต.
bodily happiness กายิกสุข.
bodily misconduct กายทุจริต.
bodily pain กายิกทุกข์.
body กาย.
bond โยคะ.
boon พร.
border district ปัจจันตชนบท.
boundary สีมา.
bourn คติ.
bowl *ดู* alms-bowl.
Brahma-farer พรหมจารี.
Brahma-faring พรหมจรรย์.
Brahmin, brahman พราหมณ์
breathing in อัสสาสะ (การหายใจเข้า) (= in-breathing.)
breathing out ปัสสาสะ (การหายใจออก) (= out-breathing.)
Buddha, the พระพุทธเจ้า
Buddhism พระพุทธศาสนา

Buddhist พุทธศาสนิก.
buoyancy ลหุตา (ความเบา).
burden ธุระ, ภาระ.

C

calm สมถะ.
Calmed One, the พระมุนี.
canker อาสวะ.
canon ปิฎก, คัมภีร์.
carelessness ปมาทะ, ความประมาท.
carnalities อามิส.
caste วรรณะ.
category ขันธ์.
causal occasion ฐาน.
cause เหตุ.
Cause of Suffering ทุกขสมุทัย, สมุทัย.
cemetery สุสาน.
cessation นิโรธ.
Cessation of Suffering ทุกขนิโรธ, นิโรธ.
change วิปริณาม.
change-of-lineage โคตรภู.
chanting การสวดมนต์. *v.* to chant.
chapter of monks คณะ (ในวินัย).
character จริต.
characteristic ลักษณะ.
charity ทาน, จาคะ.
clairaudience ทิพยโสต.
clairvoyance ทิพยจักษุ.
clan โคตร, กุล, สายตระกูล.
clansman กุลบุตร.
classification สังคหะ (จัดประเภท).
clear comprehension สัมปชัญญะ.
clinging อุปาทาน.
coefficients *ดู* mental coefficients.
cognizance จิต, จิตต์.
cognizable object ธรรมารมณ์.
cohesion, the element of อาโปธาตุ.
Collection นิกาย (แห่งคัมภีร์).
comfort ผาสุก.
commentary อรรถกถา.
common characteristics สามัญลักษณะ.
community สังฆะ, สงฆ์.
companion สหาย.
compassion กรุณา, อนุกัมปา. *adj.* compassionate.
compounded things สังขาร, สังขตธรรม.
comprehension สัมปชัญญะ, ปริญญา.
conceit มานะ.
concentration สมาธิ.
concentration development สมาธิภาวนา, สมถภาวนา.
concept บัญญัติ.
conception ปฏิสนธิ.
concord สามัคคี.
condition ปัจจัย.
conditioned genesis ปฏิจจสมุปบาท.
conditioned things สังขาร, สังขตธรรม.
conduct อาจาร, จริยา, จรณะ, สมาจาร.
confession (อาปัตติ)เทศนา (การแสดงอาปัติ). *v.* to confess.
confidence สัทธา, ศรัทธา, ปสาทะ.
conformity อนุโลม.
conquest ชัย, วิชัย.
conquest by piety ธรรมวิชัย.
conscience หิริ.
conscientious, *adj.* ลัชชี, มีหิริโอตตัปปะ.
consciousness วิญญาณ.
consequence วิบาก.
consideration มนสิการ.
constituent องค์, โวการ.
contact ผัสสะ.

contemplation อนุปัสสนา, อนุสติ.
contemplation of the body กายานุปัสสนา.
contemplation of the feelings เวทนานุปัสสนา.
contemplation of the mind จิตตานุปัสสนา.
contemplation of the mind-objects ธัมมานุปัสสนา.
contempt มักขะ; อติมานะ.
content; contentment สันโดษ, สันตุฏฐี.
continuity สันตติ, สันตานะ.
control of the senses อินทรียสังวร.
controlling faculty อินทรีย์.
conventional truth สมมติสัจจะ.
conversion อาวัตต์, อาวัตตนา, การกลับใจเปลี่ยนศาสนา.
co-religionist สหธรรมิก.
corporeality รูป, รูปธรรม.
corruption สังกิเลส, อุปกิเลส, อาสวะ.
Council สังคายนา, สังคีติ.
counterpart ปฏิภาค.
couplet ทุกะ (หมวดสอง).
course of action กรรมบถ.
courteous speech; courtesy ปิยวาจา, เปยยวัชชะ.
covetousness อภิชฌา.
craving ตัณหา.
craving for annihilation วิภวตัณหา.
craving for existence ภวตัณหา.
craving for non-existence วิภวตัณหา.
craving for sensual pleasures กามตัณหา.
cremation ฌาปนกิจ.
crematorium ฌาปนสถาน.
cruelty วิหิงสา.
culture *ดู* mind culture.
curds ทธิ.

D

danger อันตราย, อาทีนพ.
death มรณะ, มัจจุ, จุติ.
deathless, *adj.* อมตะ.
debauchery อิตถีธุตตตา (ความเป็นนักเลงหญิง).
decad ทสกะ (หมวดสิบ).
decay ชรา, ชรตา.
decease จุติ.
deceit มายา.
decision of the majority เยภุยยสิกา.
decline ปราภวะ (ความเสื่อม).
deed กรรม.
defeat, offence involving อาบัติปาราชิก.
defilement กิเลส.
definition ววัตถาน.
deliverance วิมุตติ, วิโมกข์.
delusion โมหะ.
demeritorious action บาปกรรม.
demon อสูร, ยักษ์.
demonstration นิทเทส.
denigration มักขะ.
dependence นิสสัย (ในวินัย).
dependent origination ปฏิจจสมุปบาท.
deportment อิริยาบถ.
derivative matter อุปาทายรูป.
derived materiality อุปาทายรูป.
description บัญญัติ.
designation อธิวจนะ, อธิพจน์.
desire ฉันทะ, กาม, ตัณหา, อิจฉา (ความอยาก).
despair อุปายาส (ความผิดหวัง-คับแค้นใจ).
destination คติ.
destruction พยสนะ, หายนะ, วินาส, ปหานะ, ขยะ.
destruction of life ปาณาติบาต.
detachment วิราคะ.

detraction มักขะ.
development ภาวนา.
devotee, lay อุบาสก.
Dhamma; Dharma, the พระธรรม, ธรรม.
diligence อัปปมาทะ, อุฏฐานะ (ความหมั่นขยัน).
direct knowledge อภิญญา.
disappearance จุติ, อันตรธาน.
discernment วิจักขณา.
disciple สาวก.
discipline วินัย.
discontent อรติ, อนภิรติ (ความไม่ยินดี, เบื่อหน่าย)
discovery พุทธิ, โพธิ.
discrimination ปฏิสัมภิทา.
discursive thinking วิจาร.
discussion สากัจฉา.
disease โรค, พยาธิ (ความเจ็บไข้).
disparaging ปลาสะ.
dispassion นิพพิทา.
dispensation ศาสนธรรม, พระศาสนา
dispute วิวาท.
disquisition ธรรมบรรยาย.
dissension ความร้าวราน-แตกแยก, (in the Order) สังฆราชี.
distraction อุทธัจจะ, วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่าน).
diversification ปปัญจะ.
divine ทิพย์, พรหม.
divine abiding พรหมวิหาร. *ดู* sublime states.
divine ear ทิพยโสต.
divine eye ทิพยจักษุ.
divine life พรหมจรรย์. *ดู* holy life.
doctrine ธรรม, พระธรรม, ปาพจน์
domain วิสัย, ภพ.
domineering ปลาสะ.
donation ทาน, การบริจาค.
donor ทายก.
door ทวาร.
doubt วิจิกิจฉา, กังขา.
downfall ปราภวะ (ความเสื่อม), อบาย.
drowsiness มิทธะ.
drunkenness สุราธุตตตา (ความเป็นนักเลงสุรา).
dulness, dullness โมหะ.
duties of the King; duties of the ruler ราชธรรม.
duty กิจ, วัตร.
dwelling วิหาร (ที่อยู่)
dwelling in a favourable place ปฏิรูปเทสวาส.
dyad ทุกะ (หมวดสอง).

E

ear โสตะ.
earnestness อัปปมาทะ, อาตาปะ (ความเพียร).
earth ปฐวี, ปฐวีธาตุ. *ดู* extension.
ease สุข.
effort วิริยะ, วายามะ, ความเพียรพยายาม.
ego อัตตา, อาตมัน.
elasticity มุทุตา.
elder เถระ.
element ธาตุ, มหาภูต, องค์.
elements of enlightenment โพชฌงค์.
embodiment view สักกายทิฏฐิ.
embryo กลละ, คัพภะ.
emergence วุฏฐานะ (การออก).
emptiness สุญญตา.
end อันตะ.
endeavour ปธาน, วิริยะ, วายามะ.
endurance ขันติ, อธิวาสนะ.

energy วิริยะ.
enjoyment บริโภค (เสวย; ใช้กับสมบัติ ความสุข เป็นต้น); อัสสาทะ.
Enlightened One, the พระพุทธเจ้า.
enlightenment โพธิ, อภิสัมโพธิ (การตรัสรู้)
enlightenment factor โพชฌงค์.
enlightenment states โพธิปักขิยธรรม.
ennead นวกะ (หมวดเก้า).
enthusiasm ปีติ.
envy อิสสา, ความริษยา.
eon กัป, กัลป์.
equality สมานัตตตา.
equanimity อุเบกขา (ตัตรมัชฌัตตตา). *ดู* onlooking-equanimity.
equipment บริขาร.
eradication สมุคฆาตะ, ปหานะ.
escape นิสสรณะ.
essential of existence อุปธิ.
eternalism; eternity-view สัสสตวาทะ, สัสสตทิฏฐิ.
eunuch บัณเฑาะก์.
even-mindedness อุเบกขา.
evil บาป.
Evil One, the มาร.
Exalted One, the ภควา (พระผู้มีพระภาค).
exertion ปธาน, วายามะ, ปรักกมะ, ความเพียร, ปัคคหะ.
exhaustion ขยะ (ความสิ้นไป - หมดไป).
exhortation โอวาท.
existence ภพ.
experience เวทยิต.
exposition นิทเทส, วรรณนา.
extension, the element of ปฐวีธาตุ.
extinction นิโรธ.
Extinction of Impurities กิเลสปรินิพพาน (= สอุปาทิเสสนิพพาน).
Extinction of Suffering ทุกขนิโรธ, นิโรธ.
Extinction of the Five-Khandha-Process ขันธปรินิพพาน (= อนุปาทิเสสนิพพาน).
extreme อันตะ (ที่สุด, ความเข้าใจ หรือประพฤติเอียงสุด).
expiation, offence of อาบัติปาจิตตีย์.
eye จักขุ.

F

factor องค์.
faculty อินทรีย์.
fading away of craving ตัณหักขยะ.
fading of lust วิราคะ.
failure วิบัติ.
faith ศรัทธา. *ดู* confidence.
falseness; falsity มิจฉัตตะ.
false speech มุสาวาท.
false views มิจฉาทิฏฐิ.
fame ยศ, กิตติศัพท์, สิโลกะ.
favourable, *adj.* สัปปายะ.
fear ภยะ.
fear of blame โอตตัปปะ.
feeling เวทนา.
femininity อิตถีภาวะ, อิตถินทรีย์.
fetter สังโยชน์, สัญโญชน์.
final knowledge อัญญา.
fine-material sphere รูปภพ, รูปโลก.
firmness ธิติ.
Five Precepts, the เบญจศีล.
fixation อุปาทาน.
flavour รส.
flood โอฆะ.
fluid element อาโปธาตุ. *ดู* cohesion.
flurry and worry อุทธัจจกุกกุจจะ.
follower สาวก, ศาสนิก.

fool พาล, คนพาล.
foolish man โมฆบุรุษ.
forbearance ตีติกขา, ขันติ.
forest-dweller อรัญวาสี.
forfeiture, offence of expiation involving อาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.
form รูป.
formal act สังฆกรรม.
formal meeting of the Order, offence entailing a อาบัติสังฆาทิเสส.
formations สังขาร.
former action บุพกรณ์.
former habitation บุพเพนิวาส.
formless อรูป.
forward order อนุโลม.
foundation of mindfulness สติปัฏฐาน.
fragrant, *adj.* สุคนธ์.
Fragrant Cell, the พระคันธกุฎี.
fraud สาเฐยยะ, สาไถย.
freedom วิมุตติ.
friend มิตร.
friendliness เมตตา.
frivolous talk สัมผัปปลาปะ.
fruit; fruition ผล, วิบาก.
Fully Enlightened One, the พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
full moon; full-moon day บุณมี, บูรณมี, วันเพ็ญ.
function กิจ, รส.
functional consciousness กิริยาจิต.
fundamental precepts ปาติโมกข์.
fundamentals of mindfulness สติปัฏฐาน.

G

gain ลาภ.
gambling การพนัน.
generosity จาคะ, ทาน.
gentleness มัททวะ.
gesture กายวิญญัติ.
ghee สัปปิ.
ghost เปรต.
gift ทาน, ทานวัตถุ.
giving ทาน.
giving up จาคะ, ปริจจาคะ.
goal อัตถะ, ปริโยสาน.
god เทวะ, เทพ, เทวดา.
going forth (from home) บัพพัชชา.
good, *n.* อัตถะ. *adj.* กัลยาณะ, บุญ.
good company กัลยาณมิตตตา.
gossip สัมผัปปลาปะ.
grasping อุปาทาน.
grateful, *adj.* กตัญญู.
gratefulness กตัญญุตา, กตัญญูกตเวทิตา.
gratification อัสสาทะ.
gratitude กตัญญุตา, กตัญญูกตเวทิตา.
grave offence อาบัติถุลลัจจัย.
great entity มหาภูต.
Great Man มหาบุรุษ.
Great Renunciation, the มหาภิเนษกรมณ์.
Great Vehicle มหายาน.
greed โลภะ.
greediness มหิจฉตา (ความมักมากอยากใหญ่).
grief โทมนัส, โสกะ.
group-meal คณโภชน์.
Groups of Existence, the Five ขันธ์ 5.
growth อุปจยะ.
grudging อุปนาหะ.
guidance นิสสัย (ในวินัย)
guide สรณะ, เนตติ.
guiding out วินัย.
guile กุหนา.

H

halo ปภา.
happiness สุข.
harmlessness อหิงสา.
harmony สามัคคี.
harsh speech ผรุสวาจา.
hate โทสะ.
hatred โทสะ, เวร.
health อาโรคยะ, กัลลตา.
hearer สาวก. *ดู* disciple.
heart หทัย.
heating element เตโชธาตุ.
heaven สัคคะ, สวรรค์.
heavenly abiding ทิพยวิหาร.
heavenly being เทพ, เทวดา, ชาวสวรรค์.
heavenly ear ทิพยโสต.
heavenly eye ทิพยจักษุ.
heedfulness อัปปมาท.
heedlessness ปมาทะ, ความประมาท.
hell นิรยะ, นรก.
help สังคหะ.
heptad สัตตกะ (หมวดเจ็ด)
here and now ทิฏฐธรรม, ทิฏฐธัมม์.
hereafter ปรโลก, สัมปรายะ.
heresy ติตถายตนะ.
heritage ทายัชชะ (ความเป็นทายาท, มรดก).
hermit enlightened one ปัจเจกพุทธ.
hexad ฉักกะ (หมวดหก)
higher knowledge *ดู* superknowledge.
higher mentality อธิจิตต์.
higher morality อธิศีล.
higher thought อธิจิตต์.
higher wisdom อธิปัญญา.
hindrance นิวรณ์.
holy life พรหมจรรย์.
holy men สมณพราหมณ์.
holy one พระอริยะ, พระอรหันต์.
homage นมะ, นมักการะ, ปูชา.
homeless one อนาคาริก.
homeless life อนาคาริยะ, ชีวิตอนาคาริก.
honesty อาชชวะ.
honour สักการะ, ปูชา.
hostile action เวร.
householder คฤหบดี, คฤหัสถ์.
house-life; household life ฆราวาส, ชีวิตคฤหัสถ์.
human being มนุษย์.
humility นิวาตะ (ความอ่อนน้อมถ่อมตน). *adj.* humble.
hut กุฎี (กระท่อม).
hypocrisy สาเฐยยะ, สาไถย.

I

ideation สัญญา. *ดู* perception.
idleness โกสัชชะ.
ignoble, *adj.* อนริยะ, อนารยะ.
ignorance อวิชชา.
illimitables อัปปมัญญา.
illumination โอภาส.
illusion ปโมหะ, มายา.
ill-will พยาบาท.
image ปฏิมา. *ดู* mental image.
I-making อหังการ.
immaterial, *adj.* อรูป.
immaterial sphere อรูปภพ, อรูปโลก.

immoral, *adj.* บาป, อกุศล.
immortal, *adj.* อมตะ.
impartiality สมานัตตตา.
impediment ปลิโพธ, กิญจนะ.
impermanence อนิจจตา.
impermanent, *adj.* อนิจจะ, อนิจจัง.
imperturbability อาเนญชา, อเนญชา.
impulsion ชวนะ.
impurity กิเลส, มละ, มลทิน.
in- and out-breathing อานาปานะ, อัสสาสะ-ปัสสาสะ.
incantation มนต์, มนตร์.
incense stick ธูป
inclination อัชฌาสัย, อธิมุติ.
independent, *adj.* อนิสสิต.
indeterminate, *adj.* อัพยากฤต.
indifferent feeling อุเบกขาเวทนา, อทุกขมสุข.
individual บุคคล.
individuality อัตตภาวะ, อัตภาพ.
indolence โกสัชชะ.
industry อนลสตา, อุฏฐานะ (ความหมั่นขยัน).
inertia ปฐวีธาตุ.
infinite, *adj.* อนันต์.
infinity of consciousness วิญญาณัญจายตนะ.
infinity of space อากาสานัญจายตนะ.
inheritance ทายัชชะ. *ดู* heritage.
inner sense-sphere อัชฌัตติกายตนะ (อายตนะภายใน).
initial application วิตก.
inquiry วิมังสา, ปริปุจฉา.
insight ญาณ, วิปัสสนา.
insight development วิปัสสนาภาวนา.
insight into the hearts of others ปรจิตตวิชานน์, เจโตปริยญาณ.
insistence อภินิเวส.
instigated, *adj.* สสังขาริก.
instruction อนุสาสนี, สาสนะ.
integrity อาชชวะ.
intention สังกัปปะ, อธิปปายะ, เจตนา.
intimation วิญญัติ.
intoxicant มัชชะ, น้ำเมา, สุราเมรัย.
intoxicant, mental อาสวะ.
intrepidity เวสารัชชะ.
investigation วิจัย, สันตีรณะ, วิโลกนะ.
investigation of the Doctrine ธัมมวิจยะ, ธรรมวิจัย.
invitation การนิมนต์, อาราธนา, ปวารณา.
issuer of meals ภัตตุเทศก์.

J

jealousy อิสสา, ความริษยา.
jewel รัตนะ (ใน "รัตนตรัย")
joy โสมนัส, (เจตสิก) สุข, ปีติ, มุทิตา. *ดู* sympathetic joy.

K

Kamma; Karma กรรม.
Karmically acquired, *adj.* อุปาทินนะ, กรรมชะ.
killing ปาณาติบาต.
kindly speech ปิยวาจา.
kinsman ญาติ.
knowable things เญยยธัมม์, ไญยธรรม.
knowing and seeing ญาณทัสสนะ.
knowledge ญาณ, วิชชา.

L

laity, the พวกคฤหัสถ์, พวกชาวบ้าน.
lamentation ปริเทวะ.
latent bias อนุสัย.
latent tendency อนุสัย.
Law, the พระธรรม.
lay devotee อุบาสก.
lay disciple อุบาสก, คฤหัสถสาวก.
lay follower อุบาสก, พุทธศาสนิก ฝ่ายคฤหัสถ์.
laying down การบัญญัติ (สิกขาบท). *v.* to lay down.
layman คฤหัสถ์.
laziness โกสัชชะ, อาลัสยะ.
learner เสขะ.
learning สุตะ.
legal question อธิกรณ์.
Lesser Vehicle หีนยาน.
lethargy ถีนะ.
lethargy and drowsiness ถีนมิทธะ.
letter อักขระ, พยัญชนะ.
liberality ทาน, จาคะ.
liberation วิโมกข์, วิมุตติ.
life-faculty ชีวิตินทรีย์.
life-principle ชีวะ, ชีวิตินทรีย์.
life-span อายุ, ชีวกาล, ชนมกาล, อายุกัป.
lightness ลหุตา.
liquor สุรา.
livelihood อาชีวะ.
living in befitting places ปฏิรูปเทสวาส.
living within one's means สมชีวิตา.
loathsome, *adj.* ปฏิกูล. *n.* loathsomeness.
lodgings เสนาสนะ.
longing อิจฉา (ความอยาก)
love เปมะ. เปรม.
loving-kindness เมตตา.
lunar, *adj.* ทางจันทรคติ.
lunar calendar ปฏิทินจันทรคติ.
lust ราคะ.
lusting wish ฉันทราคะ.
lying; lying speech *ดู* false speech.

M

magical power อิทธิปาฏิหาริย์.
Mahayana มหายาน (นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายเหนือ).
maintaining; maintenance อนุรักขนา.
malice อาฆาต.
malicious speech ปิสุณาวาจา, เปสุญวาท.
malleability มุทุตา.
management วิธาน, สังวิธาน (การจัดการ).
manifestation ปัจจุปัฏฐาน.
manner ปริยาย, อาการ.
marvel ปาฏิหาริย์.
masculinity ปุริสภาวะ, ปุริสินทรีย์.
mass สมูหะ, ฆนะ.
Master, the พระศาสดา, พระบรมศาสดา.
mastery วสี.
material gifts อามิสทาน.
material happiness สามิสสุข.
material qualities รูปธรรม, รูป.
material things อามิส.
material worship อามิสบูชา.
matricide มาตุฆาต.
matrix มาติกา.

matted-hair ascetic ชฎิล.
matter รูป.
maturity ปริปากะ.
meal ภัต, โภชนะ.
mealtime ภัตตกาล.
meaning อรรถ.
meanness มัจฉริยะ.
means อุปาย, อุบาย, วิธี, ปโยคะ.
medicine เภสัช.
meditation ฌาน, ภาวนา.
meditator ฌายี, ผู้บำเพ็ญฌาน, นักฌาน, ผู้เจริญภาวนา.
meekness โสวจัสสตา.
mental, *adj.* เจตสิกะ (ทางใจ).
mental action มโนกรรม.
mental activities เจตสิก.
mental adjuncts เจตสิก.
mental avenue มโนทวาร.
mental body นามกาย.
mental coefficients เจตสิก.
mental concomitants เจตสิก.
mental factors เจตสิก.
mental formation; mental functions มโนสังขาร, จิตตสังขาร.
mental formations สังขาร (ในขันธ์ 5).
mental good conduct มโนสุจริต.
mental happiness เจตสิกสุข.
mental image นิมิต, นิมิตต์.
mentality นาม, นามธรรม, เจตสิก.
mental misconduct มโนทุจริต.
mental object ธรรมารมณ์.
mental pain เจตสิกทุกข์.
mental qualities เจตสิก.
mercy ทยา, อนุทัย (ความปรานีเอ็นดู).
merit บุญ.
meritorious action บุญกรรม.
message พระธรรม, คำสอน.
Middle Path, the มัชฌิมาปฏิปทา.
Middle Way, the มัชฌิมาปฏิปทา.
mind จิต, มโน, นาม.
mind culture ภาวนา.
mindfulness สติ.
mindfulness on breathing อานาปานสติ.
mind object *ดู* mental object.
miracle ปาฏิหาริย์.
misapprehension of virtue and duty สีลัพพตปรามาส.
misconduct ทุจริต, มิจฉาจาร.
miserliness มัจฉริยะ.
misery ทุกข์. *adj.* miserable มีทุกข์, เป็นทุกข์.
mode อาการ.
moderation มัตตัญญุตา (~ in eating = โภชเนมัตตัญญุตา)
moment ขณะ.
momentary concentration ขณิกสมาธิ.
momentary joy ขณิกาปีติ.
monastery วัด, อาราม, วิหาร.
monastic life พรหมจรรย์, ชีวิตสมณะ.
monk ภิกขุ, ภิกษุ, สมณะ.
monument ถูปะ, สถูป, เจติยะ, เจดีย์.
moral achievement สีลสมบัติ, สีลสัมปทา.
moral dread โอตตัปปะ.
moral failure สีลวิบัติ.
moral habit ศีล.
morality ศีล.
moral shame หิริ.
mortal มัจจะ (ผู้ต้องตาย = สัตว์).
motion ญัตติ, ญัติ; วาโยธาตุ.
mundane, *adj.* โลกิยะ, โลกีย์.
my-making มมังการ.

N

naked ascetic อเจลก.
name นาม.

name and form นามรูป.
natural virtue ปกติศีล.
negligence ปมาทะ, ความประมาท.
neighbourhood concentration อุปจารสมาธิ.
neither-pain-nor-pleasure อทุกขมสุข, อุเบกขาเวทนา.
neither perception nor non-perception, sphere of เนวสัญญานาสัญญายตนะ.
neutrality, specific ตัตรมัชฌัตตตา.
newly ordained monk นวกภิกษุ.
next life; next world ปุนชาติ, ปุนภพ, ชาติหน้า, ปรโลก.
Nibbāna, Nirvāṇa นิพพาน.
Nibbāna without any remainder of existence อนุปาทิเสสนิพพาน.
Nibbāna with remainder of existence สอุปาทิเสสนิพพาน.
niggardliness มัจฉริยะ.
nihilism นัตถิกวาท, นัตถิกทิฏฐิ.
noble, *adj.* อริยะ, อารยะ.
noble disciple อริยสาวก.
noble discipline อริยวินัย (แบบแผนของอารยชน).
Noble Eightfold Path, the อริยอัฏฐังคิกมัคค์, อารยอัษฎางคิกมรรค.
noble one อริยบุคคล.
noble treasure อริยทรัพย์.
Noble Truths, the Four อริยสัจจ์ 4, จตุราริยสัจจ์.
noble wealth อริยทรัพย์.
non-covetousness อนภิชฌา.
non-cruelty อวิหิงสา.
non-delusion อโมหะ.
non-greed อโลภะ.
non-hate; non-hatred อโทสะ, อพยาบาท.
non-ill-will อพยาบาท.
non-injury อหิงสา.
non-obstruction อวิโรธนะ.
non-opposition อวิโรธนะ.
non-returner อนาคามี.
non-returning, fruition of อนาคามิผล.
non-returning, path of อนาคามิมรรค.
non-self; non-soul อนัตตา.
non-violence อหิงสา, อวิหิงสา.
norm ธรรม.
nose ฆานะ.
nothingness, sphere of อากิญจัญญายตนะ.
not-self, *adj.* อนัตตา.
novice สามเณร.
novitiate สามเณร, นวกะ.
nun ภิกษุณี.
nutrients; nutriment อาหาร.
nutritive essence โอชา.

O

obedience โสวจัสสตา.
object อารมณ์.
objective-field วิสัย.
objectivity ตถตา.
oblation พลี, พลีกรรม.
obligations ปาติโมกข์, กิจ, ธุระ, พันธะ.
observance อุโบสถ, วัตร, การรักษา (ศีลเป็นต้น).
obsession ปริยุฏฐานะ, ปปัญจะ.
obstinacy ถัมภะ.
obstruction นิวรณ์. *ดู* hindrance
octad อัฏฐกะ (หมวดแปด).
odorous object คันธารมณ์.
odour คันธะ.
offence อาบัติ.
offering พลี, ทักขิณา, ทักษิณา, บูชา.

old age ชรา.
olfactory organ ฆานะ.
omen นิมิต; good omen มงคล.
omnipotent, *adj.* สัพพาภิภู.
omniscience สัพพัญญุตา.
Omniscient, the พระสัพพัญญู.
once-returner สกทาคามี.
once-returning, fruition of สกทาคามิผล.
once-returning, path of สกทาคามิมรรค.
one-pointedness of mind เอกัคคตา, จิตตัสเสกัคคตา.
onlooking-equanimity อุเบกขา.
opposite, *adj.* ปฏิปักข์.
Order, the พระสงฆ์, คณะสงฆ์.
ordinary man *ดู* worldling.
ordination อุปสัมปทา, การอุปสมบท. *v.* to ordain.
origin สมุทัย.
Origin of Suffering ทุกขสมุทัย, สมุทัย.
origination สมุฏฐาน.
other world ปรโลก.
outer sense-sphere พาหิรายตนะ (อายตนะภายนอก)
outcast วสละ (คนถ่อย - ต่ำทราม)
outcaste จัณฑาล.
outguidable person เวไนยบุคคล.
overcoming ปหานะ.
ownership, the bliss of อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์).

P

pain ทุกข์.
painful feeling ทุกขเวทนา.
Pali Canon พระไตรปิฎก.
Parinirvana ปรินิพพาน.
parricide ปิตุฆาต, มาตาปิตุฆาต.
partiality ฉันทาคติ.
passing away มรณะ, กาลกิริยา.
Path, the มรรค.
patience ขันติ, ขมะ.
patricide ปิตุฆาต.
peace สันติ, อุปสมะ.
penetration ปฏิเวธ, นิพเพธ.
pentad ปัญจกะ (หมวดห้า).
perception สัญญา.
perdition วินิบาต.
Perfect One, the พระตถาคต.
perfection บารมี.
perfectness สัมปัตติ, สมบัติ.
peril อาทีนพ, ภัย.
perplexity วิจิกิจฉา.
person บุคคล.
perspicuity ปฏิภาณ.
perversion วิปัลลาส.
physical, *adj.* กายิกะ (ทางกาย) *ดู* bodily.
physical basis of mind หทัยวัตถุ.
plane ภูมิ.
pleasant feeling สุขเวทนา.
pleasing, *adj.* ปาสาทิกะ (น่าเลื่อมใส).
pleasure สุข.
posture อิริยาบถ.
power พละ.
practice การปฏิบัติ, ปฏิปทา.
praise วัณณะ (คำสรรเสริญ), ปสังสา.
preaching เทศนา. *v.* to preach.
precept สิกขาบท, (ข้อ) ศีล.
preceptor อุปัชฌาย์.
predominance อธิปไตย.
prejudice อคติ.
preliminary duties บุพกิจ.
preparation บริกรรม (การตระเตรียม)

presumption สารัมภะ.
previous benefactor บุพการี.
previous life ปุริมชาติ, บุพชาติ, ชาติก่อน.
pride มานะ; มทะ.
priest นักบวช, พราหมณ์.
primary element มหาภูต.
probation ปริวาส.
probationer สิกขมานา.
proclamation อนุสาวนา.
proficiency ปาคุญญตา; โกศล.
proficiency as to progress อายโกศล.
proficiency as to regress อปายโกศล.
proficiency as to the means of success อุปายโกศล.
proficiency in knowing gain อายโกศล.
proficiency in knowing loss อปายโกศล.
proficiency of method อุปายโกศล.
profitable, *adj.* กุศล.
profound, *adj.* คัมภีระ, ลึกซึ้ง.
prompted, *adj.* สสังขาริก.
propagation การเผยแผ่.
property สมบัติ.
prose; prose-exposition วยากรณ, ไวยากรณ์ (คำร้อยแก้ว).
prosperity สัมปทา.
protection อารักขา.
provenance นิทาน (เหตุ, ที่มา).
psychic power อภิญญา.
pupil อันเตวาสิก, ศิษย์.
Pure Abodes สุทธาวาส.
purification วิสุทธิ.
purity ปาริสุทธิ, วิสุทธิ.
purport อธิปบาย (นัยประสงค์).
pursuit อนุโยค.

Q

quadruped สัตว์จตุบท.
quality คุณ, ลักษณะ, องค์.
quarrel กลหะ, วิวาท.
quarter ทิศ (ทิสา).
quest เอสนา, คเวสนา, ปริเยสนา.
question ปัญหา.
quiet, *n.* สมถะ *adj.* วิวิตต์ (สงัด).

R

radiation เตโชธาตุ.
rag-robe บังสุกุลจีวร.
rains-residence; rains-retreat จำพรรษา, วัสสาวาสะ.
rapture ปีติ.
reaching ปัตติ (การบรรลุ).
reality ตถตา, ยถาภูตธรรม.
realization สัจฉิกิริยา, สัจฉิกรณะ, อธิคม (การทำให้แจ้ง, การบรรลุ).
reappearance อุปบัติ.
reason การณะ, โยนิ, วิมังสา.
rebirth บุนภพ, ชาติใหม่, การเกิดใหม่.
recipient ปฏิคาหก, ลาภี.
recitation การสาธยาย, การสวด. *v.* to recite.
recluse สมณะ.
recollection อนุสติ.
reconciliation ปฏิสาราณียกรรม.
reconnection ปฏิสนธิ.
rectitude อุชุกตา.
refectory ภัตตัคคะ (โรงฉัน, หอฉัน).

refraining สังยมะ, สัญญมะ, เวรมณี.
refuge สรณะ.
Refuge, the Threefold ไตรสรณะ.
refuse-rag-robe บังสุกุลจีวร.
registration ตทารมณ์, ตทาลัมพนะ.
rehearsal สังคีติ, สังคายนา.
reincarnation อวตาร (พราหมณ์, ฮินดู).
relative; relation ญาติ.
relaxation ปัสสัทธิ.
release วิโมกข์, วิมุตติ.
relics (of the Buddha) พระธาตุ, พระสารีริกธาตุ.
relief ภาพสลักนูน, รูปนูน.
relinking ปฏิสนธิ.
remembrance of previous births ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ.
remorse วิปฏิสาร, กุกกุจจะ.
renouncing ปริจจาคะ.
renown กิตติ, กิตติศัพท์.
renunciation เนกขัมมะ. *v.* to renounce.
repairs นวกรรม, ปฏิสังขรณ์.
reprover โจทก์.
reproving โจทนา. *v* to reprove.
repugnance ปฏิฆะ.
repulsion ปฏิฆะ.
repulsive, *adj.* ปฏิกูล.
requisite บริขาร, ปัจจัย.
resentment ปฏิฆะ.
resistance ปฏิฆะ.
resolution อธิโมกข์, อธิมุติ; (วินัย) กรรมวาจา.
resolve อธิษฐาน, อธิมุติ.
resort โคจร.
respect คารวะ.
respectable person ครุฐานียบุคคล.
restlessness อุทธัจจะ, วิชัมภิตา.
restoration โอสารณา; ปฏิสังขรณ์.
restraint สังวร, สังยมะ; นิคหะ.
restraint of the senses อินทรียสังวร.
result ผล, วิบาก.
retrocognition ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (เทียบ)
reverence อปจายนะ, คารวะ.
Reverend คำเรียกนำหน้าชื่อพระสงฆ์ แสดงคารวะ นิยมใช้กับพระสงฆ์ฝ่ายมหายาน หรือนักบวชในศาสนาอื่น. *ดู* Venerable.
reverse order ปฏิโลม.
review; reviewing ปัจจเวกขณ์.
riches โภคะ.
right, *adj.* สัมมา.
Right Action สัมมากัมมันตะ.
Right Concentration สัมมาสมาธิ.
Right Conduct *ดู* Right Action.
Right Effort สัมมาวายามะ.
right endeavour สัมมัปปธาน.
Right Deliverance สัมมาวิมุตติ.
Right Intent *ดู* Right Thought.
Right Knowledge สัมมาญาณะ.
Right Livelihood สัมมาอาชีวะ.
Right Means of Livelihood *ดู* Right Livelihood.
Right Meditation *ดู* Right Concentration.
Right Mindfulness สัมมาสติ.
Right Motives *ดู* Right Thought.
Right Speech สัมมาวาจา.
right striving สัมมัปปธาน.
Right Thought สัมมาสังกัปปะ.
Right Understanding สัมมาทิฏฐิ.
Right View *ดู* Right Understanding.
righteous, *adj.* ธรรมิก, เป็นธรรม.
righteous man สัปบุรุษ, สัตบุรุษ.
righteousness ธรรม.
rightness สัมมัตตะ.
rigidity, mental ถัมภะ.
ripening วิบาก.
risk เวร.
rites and rituals สีลัพพตะ.
rivalry ปลาสะ, สารัมภะ.
road to power อิทธิบาท. *ดู* basis for success.
robe จีวร.

root มูล.
root-cause เหตุ.
round วัฏฏะ.
round of rebirth; roundabout of births สังสารวัฏฏ์, วัฏฏสงสาร, สงสาร.
rug สันถัต.
rule and ritual สีลัพพตะ, ศีลและพรต.
rule of training สิกขาบท.
rumination วิจาร.

S

sacrifice ยัญ (พราหมณ์); จาคะ, ปริจจาคะ.
safe, *adj.* เขม, เกษม.
saffron robe กาสาวพัสตร์.
sage มุนี.
salvation วิมุตติ.
sandals อุปาหนา.
Sangha, the สงฆ์, พระสงฆ์, คณะสงฆ์.
sapid object รสารมณ์.
satisfaction ปสาทะ, อัสสาทะ.
Saviour พระมหาไถ่, พระผู้ไถ่บาป (คริสต์ = พระเยซู; นำมาใช้เลียนศัพท์แทนนาถะ ในบางครั้ง แต่ไม่นิยม).
savour รส.
scepticism วิจิกิจฉา.
schedule มาติกา.
schism สังฆเภท.
School นิกาย (แห่งศาสนา).
science วิชชา.
scripture คัมภีร์, คันถะ, ปกรณ์.
search; searching เอสนา, ปริเยสนา (การแสวงหา).
search of truth ธัมมวิจยะ.
seat อาสนะ.
seclusion วิเวก.
sect นิกาย.
section วาระ, วรรค.
seeing ทัสสนะ.
seer อิสิ, ฤาษี.
self อัตตา, ตน, ตัวตน.
self-control ทมะ, สัญญมะ.
self-direction, right disposition in อัตตสัมมาปณิธิ.
self-illusion สักกายทิฏฐิ.
selfishness มัจฉริยะ.
self-knowledge อัตตัญญุตา.
self-mortification; self-torment อัตตกิลมถานุโยค.
self-possession สัมปชัญญะ.
sensation เวทนา. *ดู* feeling.
sense-base อายตนะ.
sense-field อายตนะ.
sense-impression ผัสสะ.
sense of shame หิริ.
sense of urgency สังเวคะ, ความสังเวช.
sense-organ อายตนะ.
sense-pleasure กาม.
sense-sphere อายตนะ.
sensual craving กามตัณหา.
sensual desire กาม, กามฉันทะ.
sensual indulgence กามสุขัลลิกานุโยค.
sensual lust กามราคะ.
sensual misconduct กาเมสุมิจฉาจาร.
sensual plane กามภูมิ.
sensual pleasure กาม, กามสุข, กามคุณ.
sensual sphere กามภพ.
sensuous craving กามตัณหา.
sensuous sphere กามภพ, กามโลก.
sentient being สัตว์.
separate treatment วิภังค์.
sequence อนุสนธิ.

serene, *adj.* สันตะ (ผู้สงบระงับ).
series สันตติ.
service เวยยาวัจจะ.
setting in motion (หรือ setting rolling) the Wheel of the Doctrine ธัมมจักกัปปวัตตนะ.
setting-up of mindfulness สติปัฏฐาน.
seven-times-at-most stream-enterer โสดาบันผู้สัตตักขัตตุปรมะ.
sexual intercourse เมถุนธรรม.
sexual misconduct กาเมสุมิจฉาจาร.
shame หิริ, ลัชชา.
shameless, *adj.* อลัชชี.
shelter ตาณะ (ที่พำนัก-ต้านทาน-กันภัย).
shoe ปาทุกา.
sign นิมิต.
Signs of Being, the Three ไตรลักษณ์.
simile อุปมา.
simplicity อัปปิจฉตา, มักน้อย.
single-seed เอกพีชี.
skilful action กุศลกรรม.
skill โกสัลละ, โกศล, ทักขะ, ทักษะ.
skilled; skilful, *adj.* กุศล.
slander ปิสุณาวาจา, เปสุญวาท.
sloth ถีนะ, ลีนตา.
smirching มักขะ.
sociability สมานัตตตา.
softness มุทุตา; มัททวะ.
solid element ปฐวธาตุ.
solitude วิเวก.
sorrow โสกะ, โศก.
sound สัททะ (เสียง).
source นิทาน (เหตุ, ที่มา).
soul อัตตา, อาตมัน, ชีวะ.
soulless, *adj.* อนัตตา.
soullessness อนัตตตา.
space อากาส (ช่องว่าง), อวกาศ.
specific conditionality อิทัปปัจจยตา.
specification วิภาค.
speech วาจา, วจี, ภาสิต, วจีวิญญัติ.
spite อุปนาหะ.
spontaneously born creature โอปปาติกะ.
stain มละ, มลทิน.
standing (in the Order) (จำนวน) พรรษา (ในภิกขุภาวะหรือในเพศบรรพชิต).
steadiness ฐิติ.
stealing อทินนาทาน.
Stilled One, the พระมุนี.
stillness โมไนย.
stinginess มัจฉริยะ.
storing up อุปจยะ.
straightness อุชุกตา, อาชชวะ.
stream-enterer; stream-entrant; stream-winner; stream-attainer โสดาบัน.
stream-entry, fruition of โสดาปัตติผล.
stream-entry, path of โสดาปัตติมรรค.
strength พละ.
striving ปธาน, วิริยะ.
stumbling block อันตราย, อันตรายิกธรรม
sublime states พรหมวิหาร.
substitution of opposites ตทังคะ.
substratum of rebirth อุปธิ.
subtle, *adj.* สุขุม.
success อิทธิ, สัมปัตติ.
suffering ทุกข์.
suitable, *adj.* สัปปายะ, กัปปิยะ, อนุรูป.
sunshade ฉัตร (ร่ม).
superknowledge อภิญญา.
supermundane; supramundane, *adj.* โลกุตตระ.
supernormal power อิทธิปาฏิหาริย์.
support นิสสัย (ที่อาศัย); อุปถัมภ์.
suppression วิกขัมภนะ.
supreme abidings พรหมวิหาร.
supreme dwellings พรหมวิหาร.
suspension อุกเขปนียกรรม.
sustained application วิจาร.
sympathetic joy มุทิตา.

T

tactile object โผฏฐัพพะ.
taint อาสวะ.
taking what is not given อทินนาทาน.
tale-bearing ปิสุณาวาจา, เปสุญวาท.
talk กถา.
taming ทมะ.
tangible object โผฏฐัพพารมณ์, โผฏฐัพพะ.
task กิจ.
taste รส.
teacher อาจารย์.
teaching เทศนา, ธรรม.
Teaching; Teachings, the พระธรรม.
telepathy เจโตปริยญาณ (เทียบ)
temperament จริต.
temperature อุตุ.
Tempter, the มาร.
term บท.
test วีมังสนะ.
tetrad จตุกกะ (หมวดสี่).
thanking อนุโมทนา.
Theravada เถรวาท (นิกายพระพุทธศาสนาดั้งเดิมฝ่ายใต้ คู่กับมหายาน).
things ธัมมา, ธรรม.
thirst ตัณหา, ปิปาสา.
thought จิต, จิตตุบาท, สังกัปป์, วิตักกะ.
thought-conception วิตก.
tie คันถะ.
tolerance ขันติ.
tongue ชิวหา.
torpor มิทธะ.
touch โผฏฐัพพะ.
town-monk พระคามวาสี.
training สิกขา, ทมะ, ภาวนา; เสขิยะ.
Training, the Threefold ไตรสิกขา.
training rule สิกขาบท.
tranquillity ปัสสัทธิ, สมถะ.
Tranquillity Development สมถภาวนา.
transcendental โลกุตตระ.
transformation วิปริณาม.
transgression วีติกกมะ (การละเมิด).
transience; transiency อนิจจตา.
transient, *adj.* อนิจจ์, อนิจจัง.
treasure รัตนะ, นิธิ, ธนะ.
triad ติกะ (หมวดสาม).
Triple Gem, the พระรัตนตรัย.
triplet ติกะ (หมวดสาม).
true doctrine สัทธรรม.
true man สัปบุรุษ, สัตบุรุษ.
truth สัจจะ.
twin miracle; twin wonder ยมกปาฏิหาริย์.

U

ultimate sense; ultimate reality ปรมัตถ์.
ultramundane *ดู* supermundane.
uncertainty วิจิกิจฉา.
uncompounded; unconditioned, *adj.* อสังขตะ.
unconscious mind ภวังคจิต.
unconscious state ภวังค์.
undeclared อัพยากตะ, อัพยากฤต.
underlying tendency อนุสัย.
understanding ปัญญา.
undertaking สมาทาน. *v.* to undertake.
undetermined offence อนิยต.
unification เอกัคคตา.

uninstigated, *adj.* อสังขาริก.
unity สามัคคี, เอกัตตะ, เอกีภาพ.
unknowing อัญญาณ.
unprofitable, *adj.* อกุศล.
unprompted, *adj.* อสังขาริก.
unrighteous greed วิสมโลภ (= อภิชฌา)
unskilful, *adj.* อกุศล.
unskilled action อกุศลกรรม.
unsurpassed, *adj.* อนุตตระ.
unworldly, *adj.* นิรามิส.
urgency, sense of สังเวคะ, สังเวช.
usage โวหาร.
utterance อุทาน, วจนะ.

V

vain talk สัมผัปปลาปะ.
vanity มทะ.
vegetable-growth ภูตคาม.
Venerable คำเรียกนำหน้าชื่อพระสงฆ์แสดงคารวะ นิยมใช้กับพระเถระหรือพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ (ย่อ Ven.)
veneration คารวะ, นมะ, ปูชา.
verbal action วจีกรรม.
verbal formation; verbal functions วจีสังขาร.
verbal good conduct วจีสุจริต.
verbal misconduct วจีทุจริต.
verdict of innocence สติวินัย.
verdict of past insanity อมูฬหวินัย.
verdict in the presence of สัมมุขาวินัย.
verification สัจฉิกิริยา, สัจฉิกรณะ.
verse คาถา.
Vesak วิสาขบูชา (นิยมใช้ในลังกาและอินเดีย = Visākha Pūjā).
vibration, the element of วาโยธาตุ.
vices of conduct กรรมกิเลส.
view ทิฏฐิ.
village-dweller คามวาสี.
virtue ศีล, คุณธรรม. *adj.* virtuous.
virtue and duty สีลัพพตะ, ศีลและพรต.
visible for oneself, *adj.* สันทิฏฐิกะ.
visible object; visual object รูปารมณ์.
vision ทัสสนะ.
vital formation อายุสังขาร.
vitality ชีวิตินทรีย์.
void; voidness สุญญตา.
volition เจตนา.
volitional activities สังขาร.
voting-ticket สลาก (สำหรับลงคะแนนเสียง).

W

wakefulness ชาคริยานุโยค.
walking to and fro จงกรม.
wander, *v.* จาริก.
wandering การจาริก; สงสาร (เวียนว่ายตายเกิด).
wandering ascetic; wanderer ปริพาชก.
warrior นักรบ, ขัตติยะ, ขณวรวณะกษัตริย์.
watch ยาม.
watchfulness สติสัมปชัญญะ, ชาคริยะ.
water อาโป. *ดู* cohesion.
way มรรค, ปฏิปทา.
weal ผิตสุข.
wealth โภคะ, ธนะ.
welfare ผิตสุข, ประโยชน์สุข

Well-farer, the พระสุคต.
well-spoken words วาจาสุภาษิต.
Wesak *ดู* Vesak.
wheel of becoming; wheel of life ภวจักร.
Wheel of the Law; Wheel of the Doctrine ธรรมจักร.
wheel of rebirths สังสารจักร.
wheel-turning monarch พระเจ้าจักรพรรดิ.
wholesome, *adj.* กุศล.
wholesome action กุศลกรรม.
wicked, *adj.* บาป, ชั่ว.
wieldiness กัมมัญญตา.
will ฉันทะ, เจตนา.
wind วาโย. *ดู* vibration.
wisdom ปัญญา.
wise man บัณฑิต.
wish ฉันทะ, อิจฉา (ความปรารถนา).
withdrawal อุพภาร, อุทธาร (การรื้อ-ถอนเดาะ).
woe ทุกข์, อบาย.
wonder ปาฏิหาริย์.
worldling ปุถุชน.
worldly, *adj.* โลกิยะ, โลกีย์, สามิส.
worldly condition โลกธรรม.
worldly vicissitudes โลกธรรม.
worthy one พระอรหันต์.
worry กุกกุจจะ.
wrath โกธะ.
wrong conduct ทุจริต.
wrong course อคติ.
wrongdoing ทุกกฏ.
wrongness มิจฉัตตะ.
wrong speech, offence of อาบัติทุพภาสิต.
wrong time วิกาล.

Y

yearning อาสา (ความหวัง - ใฝ่หา).
years' standing *ดู* standing.
yellow robe กาสาวพัสตร์.
yoke โยคะ, ธุระ, ภาระ.

Z

zeal ฉันทะ, อัปปมาทา.
zest ปีติ.

APPENDIX

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀ-SAMBUDDHASSA.
Homage to the Blessed One, the Perfect One, the Fully-Enlightened One.

Tisaraṇagamana

Taking the Three Refuges.

Buddhaṁ saraṇaṁ gacchāmi.
I go to the Buddha for refuge.
Dhammaṁ saraṇaṁ gacchāmi.
I go to the Dhamma for refuge.
Saṅghaṁ saraṇaṁ gacchāmi.
I go to the Saṅgha for refuge.
Dutiyampi . . . . . .
For the second time . . . . . .
Tatiyampi . . . . . .
For the third time . . . . . .

Pañca-Sīla

The Five Precepts

Pāṇātipātā veramaṇī sikkhāpadaṁ samādiyāmi.
I undertake to observe the precept to abstain from taking life.
Adinnādānā veramaṇī sikkhāpadaṁ samādiyāmi.
I undertake to observe the precept to abstain from taking what is not given.
Kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṁ samādiyāmi.
I undertake to observe the precept to abstain from sexual misconduct.
Musāvādā veramaṇī sikkhāpadaṁ samādiyāmi.
I undertake to observe the precept to abstain from false speech.
Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇī sikkhāpadaṁ samādiyāmi.
I undertake to observe the precept to abstain from intoxicants causing carelessness.

Cattāri Ariyasaccāni

The Four Noble Truths

1. *Dukkhaṁ Ariyasaccaṁ.*
   The Noble Truth of Suffering.
2. *Dukkhasamudayo Ariyasaccaṁ.*
   The Noble Truth of the Cause of Suffering.
3. *Dukkhanirodho Ariyasaccaṁ.*
   The Noble Truth of the Cessation of Suffering.
4. *Dukkhanirodhagāminīpaṭipadā Ariyasaccaṁ.*
   The Noble Truth of the Path leading to the Cessation of Suffering.

Ariya-Aṭṭhaṅgika-Magga

The Noble Eightfold Path

1.	*Sammādiṭṭhi*	Right Understanding.
2.	*Sammāsaṅkappa*	Right Thoughts.
3.	*Sammāvācā*	Right Speech.
4.	*Sammākammanta*	Right Action.
5.	*Sammājīva*	Right Livelihood.
6.	*Sammāvāyāma*	Right Effort.
7.	*Sammāsati*	Right Mindfulness.
8.	*Sammāsamādhi*	Right Concentration.

Pañca-Khandha

The Five Aggregates of Existence

1.	*Rūpa-khandha*	Aggregate of Corporeality
2.	*Vedanā-khandha*	Aggregate of Feeling
3.	*Saññā-khandha*	Aggregate of Perception
4.	*Saṅkhāra-khandha*	Aggregate of Mental Formations
5.	*Viññāṇa-khandha*	Aggregate of Consciousness

Ti-Lakkhaṇa

The Three Characteristics of Existence

1. *Sabbe saṅkhārā aniccā.*
   All conditioned things are impermanent.
2. *Sabbe saṅkhārā dukkhā.*
   All conditioned things are subject to stress and conflict.
3. *Sabbe dhammā anattā.*
   All things are not-self or soulless.

Paṭicca-Samuppāda

The Dependent Origination

Avijjāpaccayā saṅkhārā	Dependent on Ignorance arise Karma-Formations.
Saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ	Dependent on Karma-Formations arises consciousness.
Viññāṇapaccayā Nāmarūpaṁ	Dependent on consciousness arise Mind and Matter.
Nāmarūpapaccayā Saḷāyatanaṁ	Dependent on Mind and Matter arise the Six Sense-Bases.
Saḷāyatanapaccayā Phasso	Dependent on the Six Sense-Bases arises Contact.
Phassapaccayā Vedanā	Dependent on Contact arises Feeling.
Vedanāpaccayā Taṇhā	Dependent on Feeling arises Craving.
Taṇhāpaccayā Upādānaṁ	Dependent on Craving arises Clinging.
Upādānapaccayā Bhavo	Dependent on Clinging arises the Process of Becoming.
Bhavapaccayā Jāti	Dependent on the Process of Becoming arises Birth.
Jātipaccayā Jarā-maraṇaṁ soka-parideva-dukkha-domanass-upāyāsā sambhavanti.	Dependent on Birth arise Decay and Death, sorrow, lamentation, pain, grief and despair.
Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.	Thus arises the whole mass of suffering.

คำนำ

(ในการพิมพ์ครั้งที่ 1)

หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษาอังกฤษมีอยู่เป็นจำนวนมาก ปราชญ์และท่านผู้รู้ทั้งหลายผู้ประพันธ์หนังสือเหล่านั้น ได้นำศัพท์ธรรมภาษาบาลีซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะวิชาการทางพระพุทธศาสนา ไปถ่ายทอดแปลเป็นภาษาอังกฤษ ในการถ่ายทอดนั้นศัพท์ที่ได้ความหมายแทนลงกันก็มีจำนวนมาก ที่พอเทียบกันได้ก็มี และที่ยังขัดแย้งกันอยู่ก็มีบ้าง นักศึกษาสมควรจะได้ทราบความหมายเหล่านี้ที่ปราชญ์ทั้งหลายใช้กันอยู่ เพื่อนำศัพท์ธรรมไปถ่ายทอดได้ถูกต้อง หรืออย่างน้อยที่สุด เพื่อนำมาประกอบการพิจารณาเทียบเคียงในการคิดศัพท์ขึ้นใช้ใหม่

ผู้จัดทำได้มีโอกาสสอนวิชาเกี่ยวกับภาษาอังกฤษในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และได้นำเอาวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษซึ่งบรรจุสอนเป็นส่วนหนึ่งด้วย รู้สึกว่านักศึกษามีความสนใจดี เห็นเป็นการสมควรที่จะรวบรวมศัพท์เหล่านี้จัดเรียงลำดับอักษร ทำเป็นพจนานุกรมอันเหมาะที่นักศึกษาจะหามาไว้ใช้ได้ทั่วกัน และให้มีขนาดเล็กสามารถนำติดตัวไปไหนมาไหนได้สะดวก จึงได้จัดทำหนังสือนี้ขึ้น โดยนำเอาศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่นักศึกษาควรทราบ เพราะจะต้องพบเห็นหรือใช้อยู่เสมอ ๆ มาบรรจุไว้

ในหนังสือนี้ ไม่มีความหมายศัพท์ธรรมเป็นภาษาไทย เพราะผู้จัดทำ เห็นว่านักศึกษาย่อมทราบความหมายของศัพท์ธรรมนั้น ๆ ในภาษาไทยดีอยู่แล้ว และแม้ไม่ทราบก็สามารถดูได้จากคำอธิบายในพากย์อังกฤษซึ่งให้ไว้โดยย่อ อีกประการหนึ่ง การให้ความหมายภาษาไทยเพิ่มขึ้นจะทำให้หนังสือมีขนาดหนามาก ผิดจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้เดิม

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ คงจะมีข้อบกพร่องอยู่หลายประการ เพราะการจัดทำเป็นไปอย่างเร่งด่วน นอกจากนี้ การจัดพิมพ์โรเนียวยากแก่การแก้ไขข้อผิดพลาดและตกเติม บางแห่งเมื่อผิดแล้วต้องตัดทิ้งไปทั้งศัพท์ก็มี ทั้งเครื่องหมายต่าง ๆ ก็มีใช้ไม่ครบถ้วน จึงหวังว่า ถ้ามีโอกาสจัดพิมพ์ใหม่จะได้ทำให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นตามควร

ในที่สุด ขอขอบคุณท่านเจ้าของตำราและหนังสือต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการเก็บศัพท์หรือเทียบเคียงความหมาย ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณสมบูรณ์ อยู่สนิท แห่งแผนกบาลีอบรมศึกษา ที่ได้พิมพ์กระดาษไขโดยตลอด และขอขอบคุณ พระมหาสมบูรณ์ สมฺปุณฺโณ แห่งสำนักงานเลขาธิการ ม.จ.ร. ที่ได้เป็นธุระช่วยจัดการโรเนียวโดยตลอด.

พระมหาประยุทธ์ ป. อารยางกูร

๒ มีนาคม ๒๕๐๖

คำชี้แจง

ก. ขอบข่ายของหนังสือนี้

คำศัพท์ที่รวบรวมไว้ในพจนานุกรมนี้แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ:-

1. ศัพท์ธรรมแท้ ๆ ได้รวบรวมมาไว้แทบทั้งสิ้น ยกเว้นศัพท์ที่ท่านผูกขึ้นใช้ในคัมภีร์รุ่นหลัง เฉพาะแห่งเฉพาะกรณี ไม่เป็นที่ยอมรับนำไปใช้ในที่อื่น และไม่นิยมนับถือเป็นศัพท์วิชาการอันมีความหมายพิเศษจำเพาะตัว

2. ศัพท์ทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ข้อนี้มิได้เป็นจุดมุ่งหมายโดยตรง แต่ก็ได้เก็บมาเป็นส่วนมาก และได้ให้ความหมายไว้โดยย่อ

3. ศัพท์เกี่ยวกับศาสนา ลัทธินิยม ประเพณี และความเชื่อถืออย่างอื่นที่ได้ยินได้ฟังคุ้นหู แม้ที่เป็นเรื่องภายนอกพระพุทธศาสนา

ข. ศัพท์ตั้งภาคภาษาไทย

1. การเรียงลำดับศัพท์ ถือตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ยกเว้นคำมีประวิสรรชนีย์ ที่เป็นต้นศัพท์ของคำอื่น ๆ จะเรียงไว้ก่อนคำที่อาศัยต้นศัพท์นั้น เช่น เถระ เรียงไว้ก่อน เถรคาถา และเถรวาท ฆานะ เรียงไว้ก่อน ฆานทวาร และฆานวิญญาณ เป็นต้น

2. คำที่มี - ต่อท้าย หมายความว่าศัพท์ที่ขึ้นต้นด้วยคำนั้น ถ้าไม่พบในลำดับของคำนั้นเอง ให้ดูตามที่อ้าง เช่น -กัมม- ดู กรรม-" คำว่า กัมมบถ ไม่มี ให้ดู กรรมบถ ดังนี้ เป็นต้น

3. ศัพท์ที่เป็นหัวข้อหมวดธรรม คือ มีจำนวนข้อย่อย เช่น อบายภูมิ 4 อนุ-บุพพิกถา 5 เป็นต้น ให้ดูรายละเอียดในภาค 1 คือ พจนานุกรมหมวดธรรม

ค. ภาคภาษาบาลี

1. ภาษาบาลีอยู่ในวงเล็บและเขียนด้วยอักษรโรมัน เพื่อให้นักศึกษาชินต่ออักษรโรมันซึ่งต้องใช้ในเมื่อจะเขียนคำบาลีคู่กับภาษาอังกฤษ

2. ศัพท์ที่บัญญัติขึ้นใช้ใหม่ หรือมีใช้เฉพาะในภาษาไทย ในช่องบาลีถ้าให้ไว้จะมีเครื่องหมายดอกจันทน์ (*)

3. คำบาลีส่วนมากแสดงไว้ในรูปศัพท์ที่เป็นนามอย่างเดียว แม้ว่าพากย์ไทยและอังกฤษจะเป็นคำกริยา ก็พึงแปลงรูปเอาเองตามวิธีของไวยากรณ์ เช่น อังคาส *(Parivisana)* เมื่อนำไปใช้พึงเปลี่ยนเป็น ปริวิสติ เป็นต้น (ศัพท์อื่น ๆ เช่น ตักบาตร ปิดทอง ผูกสีมา เป็นต้น)

ง. ภาคภาษาอังกฤษ

1. ความหมายโดยพยัญชนะ *lit.* ถ้ามี จะมาเป็นอันดับแรก ต่อจากนั้นเป็นความหมายที่เหมาะสมหรือนิยมใช้ตามลำดับ

2. ความหมายที่ให้ เป็นความหมายในวิชาการทางพระพุทธศาสนาอย่างเดียว เช่น อารมณ์ = sense-object ไม่ใช่ emotion สงสาร = the round of rebirth ไม่ใช่ pity เป็นต้น หากให้ความหมายเฉพาะของภาษาไทยไว้ จะมีวงเล็บว่า (T.) ด้วย

3. ความหมายของบางศัพท์เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้ว แต่บางศัพท์ เช่น คำว่า "*ฌาน*" เป็นต้น ยังขัดแย้งกันอยู่ คราวนี้ยังมิได้ทำเครื่องหมายแสดงไว้เป็นพิเศษ และความหมายของคำบางคำไม่ใช่ความหมายที่ตรงแท้ เป็นแต่นิยมใช้ในเมื่อพอเทียบเคียงกันได้กับของศาสนาอื่นในบางแง่ เช่น *โบสถ์* = church เป็นต้น ในกรณีนี้ หากความหมายนั้นชวนให้เกิดความเข้าใจผิดได้ จะมีอักษรย่อ (mis.) กำกับไว้ด้วย

4. ศัพท์ที่นิยมเรียกทับศัพท์ เช่น *กรรม ธรรม* และ*นิพพาน* เป็นต้น ก็ได้ให้รูปทับศัพท์ไว้ด้วย แสดงว่า ศัพท์นั้นนิยมใช้กันเช่นนั้น

5. ศัพท์และความหมายส่วนมากเป็น noun แม้ที่เป็นอย่างอื่น ก็พึงทราบได้โดยง่าย จึงมิได้ให้อักษรย่อระบุวจีวิภาคกำกับไว้ เว้นแต่ในกรณีต้องการแยกให้เห็นต่างหากจากกัน หรือควรกำหนดเป็นพิเศษ

6. คำที่อยู่สุดบรรทัด ซึ่งพิมพ์ไม่พอจบคำ ต้องตัดแยกออกไปขึ้นบรรทัดใหม่ ในการตัดแยกคำ ได้พยายามปฏิบัติเคร่งครัดตามหลักการแบ่งพยางค์ (syllabication) โดยถือพจนานุกรมภาษาอังกฤษมาตรฐานเป็นหลัก การที่ทำความเข้าใจในข้อนี้ไว้ เพราะปัจจุบันมีการละเลยในเรื่องนี้กันมาก จนบางทีลืมกันไปว่าหลักในเรื่องนี้มีอยู่

หมายเหตุ:

ในการพิมพ์ครั้งใหม่ (พ.ศ. 2515 - 2518) ได้เพิ่มเติมศัพท์เข้าอีกประมาณ 250 ศัพท์ ศัพท์ที่เพิ่มใหม่เหล่านี้ แทรกเข้าในระหว่างศัพท์ที่มีอยู่ในฉบับเดิมและต้องการสงวนเนื้อที่จึงไม่ได้ให้คำบาลีอักษรโรมันไว้ด้วย.

อย่างไรก็ตาม ในการพิมพ์ครั้งล่าสุด (พ.ศ. 2527) ได้เพิ่มเติมศัพท์เข้าอีกประมาณ 50 ศัพท์ ปรับปรุงและเพิ่มเติมความหมายของศัพท์ที่มีอยู่แล้วแต่เดิมขึ้นอีกเป็นอันมาก และได้แทรกคำบาลีอักษรโรมันเข้าจนครบทุกศัพท์

ภาคปกิณกะ

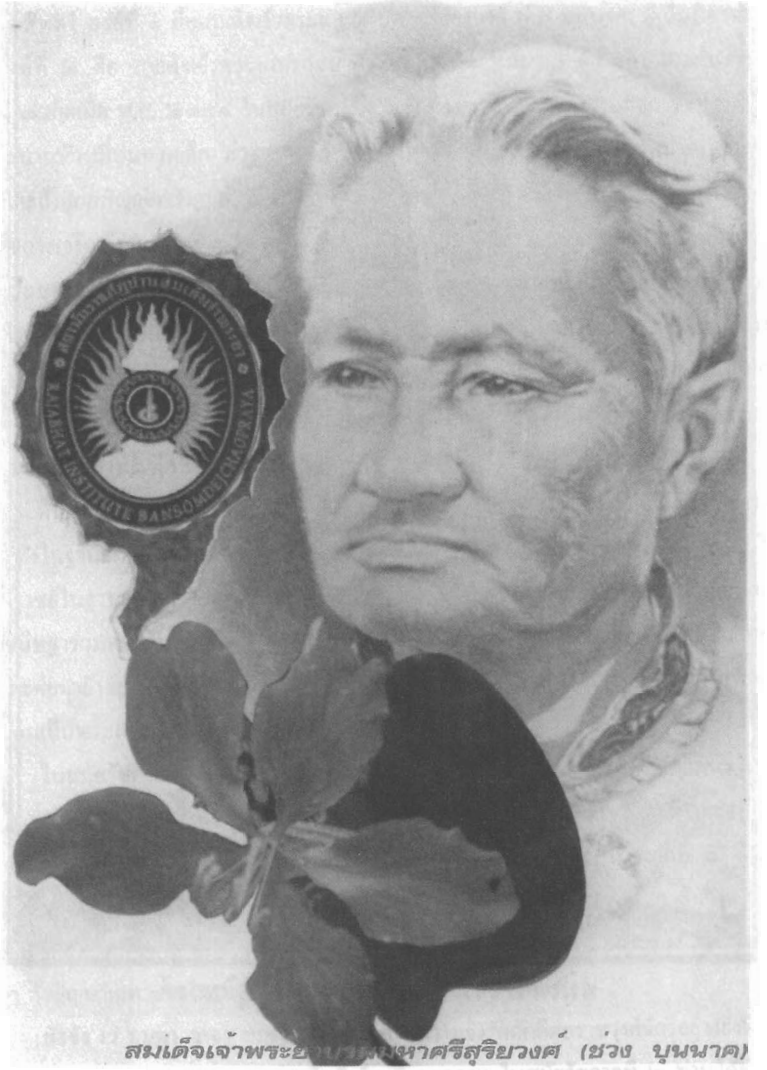

สมเด็จเจ้าพระยาบวรมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เกียรติประวัติสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

โดย ผศ.สถาพร มาลีเวชรพงศ์

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นสมเด็จเจ้าพระยาองค์ที่ ๓ ในสมัยรัตนโกสินทร์ องค์ที่ ๑ คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ผู้เป็นบิดาของท่าน และองค์ที่ ๒ คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ผู้เป็นอา สมเด็จเจ้าพระยาองค์ที่ ๓ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ บิดาของท่านขณะนั้นรับราชการตำแหน่งจมื่นไวยวรนาถหัวหมื่นมหาดเล็ก ส่วนปู่ของท่านเป็นที่เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุนนาค) สมุหกลาโหมและถึงแก่อสัญญกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ ก่อนสมเด็จฯ เกิดเพียง ๓ ปี บิดาของท่าน (ดิศ) รับราชการเจริญก้าวหน้าเป็นถึงเจ้าพระยาพระคลังในโอกาสต่อมา ครอบครัวสมเด็จเจ้าพระยาฯ เป็นครอบครัวใหญ่ มีบิดาเป็นผู้นำ มีฐานะมั่นคงทั้งทางการเมือง ตำแหน่งหน้าที่และเศรษฐกิจ บิดาของท่านมีภริยาหลายสิบคน มีบุตรธิดารวม ๖๑ คน เป็นชาย ๓๐ คน เป็นหญิง ๓๑ คน ท่านเองเป็นบุตรคนโต เกิดจากท่านผู้หญิงจันทร์ ภริยาเอกและท่านมีพี่น้องร่วมบิดามารดาอีก ๘ คน ถึงแก่กรรมก่อน ๔ คน เหลือน้องสาว ๓ คน น้องชาย ๑ คน ต่อมารับราชการเป็นที่พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ของ อาจารย์ปิยนาถ นิโครธา น. ๘๑)

ต้นตระกูลของท่าน คือเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับรัชกาลที่ ๑ มาก ทั้งในฐานะเพื่อนที่สนิทสนมตั้งแต่เด็ก ในฐานะผู้รับใช้ใกล้ชิดมาแต่รัชกาลที่ ๑ ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ในฐานะข้าราชการผู้จงรักภักดี ในฐานะน้องเขย เพราะภริยาของท่านคือเจ้าคุณนวลเป็นพระขนิษฐาร่วมพระราชบิดามารดาเดียวกับสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ พระอัครมเหสีในรัชกาลที่ ๑ และต่อมายังอยู่ในฐานะพระสัสสุระ (พ่อตา) รัชกาลที่ ๑ ด้วย เพราะธิดาของท่านหลายคนถวายตนเป็นพระสนมในรัชกาลที่ ๑ บางท่านเป็นถึงเจ้าจอมมารดาก็มี

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ท่านได้เข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กและคงจะได้รับราชการในเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) พระราชโอรสองค์โตด้วยเพราะมีวัยใกล้เคียงกัน ส่วนบิดาของท่านเป็นที่เจ้าพระยาพระคลัง ก็เป็นโอกาสให้ได้ใกล้ชิดกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ ๓) ตำแหน่งหน้าที่ของท่านจึงก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับท่านเป็นผู้มีบุคลิกภาพน่าเคารพ ยำเกรง มีความสามารถเยี่ยมยอดคนหนึ่งในสมัยนั้น และมีความเฉลียวฉลาดปฏิภาณไหวพริบดียิ่ง แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทั้งปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาระยะยาวได้ตลอดมา

สัจจัง เว อมตา วาจา สมเด็จเจ้าพระยาฯ มีความจงรักภักดีต่อราชวงศ์จักรีอย่างยิ่งตั้งใจทำราชการเพื่อสนองพระเดชพระคุณอย่างซื่อสัตย์สุจริตตลอดมา ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ท่านได้ช่วยบิดาในงานเจ้าพระยาพระคลังเป็นอันมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ บิดาของท่านได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดี

กลาโหมอีกตำแหน่งหนึ่ง ท่านก็ช่วยบิดาทำงานเหล่านี้เพื่อสนองพระเดชพระคุณรัชกาลที่ ๓ มากขึ้นอีกเท่าตัวต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ท่านเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหกลาโหม ได้รับพระราชทานเครื่องยศเพิ่มเติมแบบเจ้าต่างกรม รับราชการสนองพระเดชพระคุณตลอดรัชสมัย เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงพระประชวรครั้งหลังสุดหลังจากเสด็จกลับจากการทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ ได้ทรงโปรดให้พระยาสุรวงศ์วัยวัฒน์ (บุตรของสมเด็จเจ้าพระยาฯ) เข้าเฝ้าและพระยาสุรวงศ์ฯ ได้รับบัญชาเรื่องจะช่วยทะนุบำรุง ประคับประคองสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมขุนพินิตประชานาถ (รัชกาลที่ ๕) เป็นอย่างดี เมื่อรัชกาลที่ ๔ เสด็จสวรรคตสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพินิตประชานาถเป็นพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จเจ้าพระยาฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๖) ท่านได้เตรียมการให้รัชกาลที่ ๕ ทรงพร้อมที่จะว่าราชการเองได้โดยวิธีการต่าง ๆ โดยร่วมกับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนบำราบปรปักษ์และกรมพระสุดารัตนราชประยูร ช่วยจัดพระราชกิจภายในและภายนอกปี พ.ศ. ๒๔๑๓ จัดการให้รัชกาลที่ ๕ เสด็จดูงานการปกครอง ณ ประเทศสิงคโปร์ที่ประเทศอังกฤษปกครองอยู่และประเทศชวาที่ฮอลันดาปกครอง ในปีพ.ศ. ๒๔๑๕ จัดการให้เสด็จประพาสประเทศอินเดียซึ่งอังกฤษปกครองอยู่ เพื่อจะได้พบเห็นความเจริญต่าง ๆ ของอาณานิคมเหล่านั้นตามแบบตะวันตก

ที่จริงรัชกาลที่ ๕ ประสงค์จะเสด็จประพาสยุโรปแต่เนื่องจากความไม่เหมาะสมหลายประการ เช่น เรือจะนำเสด็จ ระยะเวลาที่จะเสด็จ การติดต่อสื่อสารระหว่างเสด็จ การรักษาความปลอดภัยในระหว่างเดินทาง เป็นต้น จึงได้เสด็จไปอินเดียซึ่งใกล้กว่าแทน การเหล่านี้สมเด็จเจ้าพระยาฯ ทำไปเพื่อสวัสดิภาพของพระราชวงศ์จริง ๆ

ด้านการก่อสร้างสมเด็จเจ้าพระยาฯ ก็มีความสามารถยิ่งกว่าคนในสมัยเดียวกันมาก คือต่อเรือแบบตะวันตกถวายรัชกาลที่ ๓ เป็นเรือกำปั่นรบ พระราชทานชื่อว่า เรือแก้วกลางสมุทร และท่านยังต่อเรืออื่น ๆ อีกหลายลำซึ่งเป็นเรือขนาด ๓๐๐ ถึง ๔๐๐ ตัน นับเป็นอัจฉริยะของท่านอย่างหนึ่งเพราะช่วงนั้นท่านอายุประมาณ ๒๕ ปีเท่านั้น และท่านเป็นผู้ช่วยสำคัญของบิดา สร้างเมืองจันทบุรีใหม่ สร้างป้อมที่สมุทรปราการ เป็นต้น มีเรื่องสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โดยรัชกาลที่ ๕ ให้ช่างชาวอังกฤษออกแบบสร้างตามแบบพระราชวังบักกิ้งแฮม เมื่อสร้างเสร็จถึงหลังคา สมเด็จเจ้าพระยาฯ เห็นว่าน่าจะไม่เหมาะเพราะอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวังรัชกาลที่ ๕ จึงทรงตัดสินพระทัยให้ใส่ยอดปราสาทบนหลังคาแทนจึงมีรูปทรงออกมาอย่างปัจจุบัน

การรักษาบ้านเมืองท่านก็เอาใจใส่เป็นพิเศษโดยการรักษาป้อมที่เมืองสมุทรปราการให้แข็งแรง สั่งซื้ออาวุธปืนจากต่างประเทศและจัดการฝึกทหารแบบตะวันตกโดยจ้างนายทหารอังกฤษมาสอนทำให้มีอาวุธใช้ในราชการดีขึ้น ทหารมีทหารแบบใหม่มากขึ้น เดิมสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็ทรงฝึกทหารแบบนี้ที่วังหน้าอยู่แล้ว

การต่างประเทศท่านเกี่ยวข้องกับเรื่องต่างประเทศมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อเฮนรี่เบอร์นี่ เป็นทูตเข้ามาทำสัญญาไมตรีกับไทย โจเซฟ บาเลสเตียร์ ทูตอเมริกา เซอร์ เจมส์ บรุ๊ค เข้ามาในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อ เซอร์ จอห์น เบาริ่งเข้ามาทำสัญญาท่านก็เป็นผู้แทนฝ่ายไทย ๑ ใน ๕ ท่านที่รัชกาลที่ ๔ แต่งตั้ง การทำสัญญาสำเร็จเรียบร้อยจนเซอร์ จอห์น เบาริ่ง กล่าวชมสมเด็จเจ้าพระยาฯ ไว้เป็นอันมากว่า ท่านผู้นี้ (สมเด็จเจ้าพระยาฯ) ถ้าไม่เป็นเจ้ามายาอย่างยอด ก็เป็นคนรักบ้านเมืองจริง แต่จะเป็นเจ้ามายาหรือเป็นคนรักบ้านเมืองก็ตาม ต้องรับว่าเป็นผู้มีความฉลาดล่วงรู้กาลล้ำคนทั้งหลายที่เราได้พบในดินแดนแถบนี้ เป็นผู้มีกิริยาอัธยาศัยอย่างผู้ดีและรู้จักพูดพอเหมาะแก่กาละเทศะ และว่านิสัยของอัครมหาเสนาบดี (สมเด็จเจ้าพระยาฯ) นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าสรรเสริญยิ่งนัก แม้ท่านเป็นคนมีเกียรติเยี่ยงอยู่ในสกุลสูงศักดิ์ ซึ่งเป็นยอดอยู่ในประเทศและเป็นผู้มีส่วนมากที่สุดในการที่ให้พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ได้ครองราชสมบัติ... ท่านยังกล่าวแก่ข้าพเจ้าหลายหนว่าถ้าข้าพเจ้าจะช่วยเหลือประชาชนให้พ้นจากความกดขี่และช่วยบ้านเมืองให้พ้นจากการผูกขาดเอาประโยชน์ส่วนบุคคลแล้วก็จะช่วยข้าพเจ้าเหนื่อยด้วย...

ทัศนคติของนางแอนนา เลี่ยวโนเว้นส์ ชาวอังกฤษผู้เข้ามาสอนภาษาอังกฤษและวิชาหนังสือแบบตะวันตกแก่พระราชโอรส พระราชธิดาในสมัยรัชกาลที่ ๔ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๕) ต่อสมเด็จเจ้าพระยาคือ

- ท่านไม่พิธิพิถันเรื่องการแต่งตัว มักถอดเสื้ออยู่เสมอ โดยมีผ้าแพรสีแดงสดพันรอบตัวอย่างหลวม ๆ
- รูปร่างท่าทางสง่าผ่าเผย ตัวตรง ร่างกายแข็งแรง คอใหญ่ สั้น จมูกใหญ่ นัยน์ตาคมวาว ชอบเพ่งมองดูอะไรอย่างอยากรู้อยากเห็น
- เป็นอัครมหาเสนาบดีที่สำคัญที่สุดในราชอาณาจักร สามารถระงับทุกข์บันดาลสุขให้เกิดแก่คนทั้งหลายได้เป็นอันมาก ท่านเป็นคนคนเดียวที่ช่วยแอนนาได้
- ท่านมีความเป็นอยู่อย่างร่ำรวย คฤหาสน์ใหญ่โตงดงาม อาณาบริเวณกว้างขวาง มีสวนดอกไม้นานาชนิดสวยงาม การประดับตกแต่งเป็นแบบผสมทั้งตะวันออกและตะวันตก อย่างกลมกลืนมีระเบียบ ท่านมีบริวารมากมายกว่าพันคน มีภริยาเอกดูแลทุกสิ่งทุกอย่างและมีภริยาน้อยอีกจำนวนมาก
- ท่านมีนิสัยเยือกเย็น วางอำนาจ อยากรู้อยากเห็น เปิดเผย มีใบหน้ายิ้มอยู่ในที เหมือนพระพุทธรูปที่ลึกลับผู้สามารถจะมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง
- ท่านเป็นผู้มีอำนาจบางอย่างซ่อนอยู่ในตัว ทำให้คนรักและเกรงกลัว ท่านได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความยุติธรรมอย่างเด็ดขาด และไม่มีอารมณ์รุนแรง

- อิทธิพลและเกียรติยศของท่านได้แผ่ไปทั่วราชอาณาจักรอันกว้างใหญ่ เกือบทุกวัน จะมีข้าราชการต่างเมืองที่อยู่ไกลมาเยี่ยมท่านมิได้ขาดและชาวไทยแสดงความเคารพคารวะท่านยิ่งและมีคำชมของชาวยุโรปอีกมาก

ทั้งหมดนี้เป็นทัศนะของนางแอนนา เลี่ยวโนเว้นส์ ที่มีต่อสมเด็จเจ้าพระยาฯ งานของสมเด็จเจ้าพระยาฯ มีมากมาย ขอสรุปอีกครั้งดังนี้

- การสร้างเรือสมัยใหม่ สมัยรัชกาลที่ ๓ ท่านสร้างเรือกำปั่นใบ ถวายหลายลำ เช่น เรือแก้วกลางสมุทร เป็นต้น มาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ท่านได้สร้างเรือกลไฟถวาย มีเรือสยามอรชุมพล เรืออรรคราชวรเดช เป็นต้น ตัวท่านเองต่อไว้ใช้ถึง ๓ ลำ เท่ากับสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ มีทีเดียว
- สมัยรัชกาลที่ ๔ สมเด็จเจ้าพระยาฯ เป็นผู้อำนวยการขุดคลองผดุงกรุงเกษมขึ้น ในปี ๒๓๙๔ ปีต่อมาก็สร้างป้อมรอบกรุงตามคลองนั้น
- พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้ไปดูงานที่สิงคโปร์ อาณานิคมของอังกฤษ เมื่อกลับเข้ามาก็ได้เป็นกำลังสำคัญของรัชกาลที่ ๔ เช่น สร้างถนนเจริญกรุง พร้อมขุดคลองอีกหลายคลอง สร้างสะพานดำรงสถิตย์ สะพานพิทยเสถียร โดยเงินส่วนตัวของท่านด้วย มีคลองภาษีเจริญ ขุดจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปออกแม่น้ำท่าจีน คลองดำเนินสะดวก จากแม่น้ำท่าจีนไปแม่น้ำแม่กลอง คลองนี้ใช้เงินหลวง ๔๐๐ ชั่ง เงินท่าน ๑,๐๐๐ ชั่ง
- พ.ศ. ๒๔๐๒ ท่านเป็นผู้อำนวยการสร้างพระนครคีรีที่เพชรบุรี (เขาวัง) พร้อมเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น น้ำประปา ถนน การก่อสร้างแบบตะวันตก ฯลฯ
- สร้างพระอภิเนาวนิเวศรขึ้นในพระบรมมหาราชวัง สร้างที่ประพาสที่อ่างศิลาเพื่อให้ผู้ป่วยพักฟื้น สร้างพระนารายณ์ราชนิเวศน์ที่ลพบุรี ซึ่งเป็นการเตรียมราชธานีแห่งที่สองป้องกันฝรั่ง ซึ่งตอนแรกจะสร้างที่โคราชแต่ไกลเกินไป มีปัญหามากจึงใช้ลพบุรีแทน
- ด้านวรรณกรรม แม้ท่านจะเป็นถึงผู้สำเร็จราชการมีงานมากมายยิ่ง ท่านก็ยังสนใจด้านวรรณคดีโดยเฉพาะวรรณคดีจีนซึ่งถือเป็นขุมปัญญาแห่งหนึ่งท่านได้ให้ประชุมนักปราชญ์แปลไว้ ถึง ๑๙ เรื่อง เช่น เรื่องไซ้จิ้น น่ำซ้อง ซ้องกั๋ง เสาปัก ซิงตงซันเจงไซ เป็นต้น แล้วสนับสนุนให้มีการพิมพ์เผยแพร่ด้วย
- การสร้างบูรณะซ่อมแซมวัด ตระกูลของท่านสร้างและซ่อมแซมวัดไว้มากแห่งด้วยกันทั้งในกรุงฯ และหัวเมือง เช่น วัดบุปผาราม วัดประยุรวงศาวาส วัดพิชัยญาติการาม วัดอนงคาราม วัดนวลนรดิศ วัดสร้อยทอง วัดประดู่ฉิมพลี วัดโยธานิมิตร (จันทบุรี) วัดสมุทนิมิตร (สุราษฎร์ธานี) วัดเฉลิมพระเกียรติยาราม (นนทบุรี) วัดศรีสุริยวงศ์ วัดปราสาท (ราชบุรี) เป็นต้น

- นอกจากนั้นก็มีงานด้านติดต่อกับจีน การสงครามกับญวน ปราบตั๋วเหี่ย ตั้งโรงเรียนติดต่อกับต่างประเทศใกล้เคียง สร้างโทรคมนาคมเชื่อมกับเมืองทวายของอังกฤษ ติดต่อกับตะวันตกได้รวดเร็วขึ้น ดังความคิดความต้องการของชาวตะวันตกตลอดมา

ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ทำงานเพื่อพัฒนาบ้านเมือง และจงรักภักดีต่อพระมหาราชจักรีวงศ์อย่างยิ่ง ชาวบ้านสมเด็จฯ และชาวไทยผู้ศึกษารู้ประวัติและเกียรติคุณของท่านจึงถือคติประจำใจตามปฏิปทาที่ท่านปฏิบัติมาคือสัจจัง เว อมตา วาจา ความซื่อสัตย์ เป็นคุณธรรม ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติมีชีวิตเกียรติคุณยั่งยืนตลอดไป

ประวัติสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

โดย ผศ.วิเชียร ทัพประเสริฐ

บ้านสมเด็จเจ้าพระยา สมัย "โรงเรียนราชวิทยาลัย"

จากหลักฐานก่อนที่จะมีชื่อปรากฏเป็นสถานศึกษา นามว่า "บ้านสมเด็จเจ้าพระยา เกิดขึ้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ที่จะจัดตั้งโรงเรียนภาษาไทยและภาษาอังกฤษแบบพับลิกสคูลของอังกฤษ ที่เมืองสระบุรี รับนักเรียนประเภทเรียนประจำ และจ้างครูชาวต่างประเทศมาสอน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะให้รับราชการต่อไป แต่ไม่สามารถจะจัดตั้งที่เมืองสระบุรีได้ในขณะนั้น เพราะทางรถไฟสายกรุงเทพฯ – นครราชสีมายังไม่แล้วเสร็จ การเดินทางไปมาจากสระบุรีกลับถึงกรุงเทพฯ ลำบาก จึงรับสั่งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องช่วยกันปรึกษาหารือ มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระองค์เจ้ากิติยากร-วรลักษณ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นต้น รับเอาพระราชดำริที่จะจัดตั้งโรงเรียนดำเนินการ

คณะกรรมการจัดตั้งโรงเรียนเมืองสระบุรีตามพระราชดำริ ได้ประชุมปรึกษาหารือกัน มีความเห็นว่าโรงเรียนนั้นควรจัดตั้งขึ้นที่กรุงเทพฯ ก่อน เพื่อให้เปิดรับนักเรียนตามกำหนดที่ครูจ้างชาวต่างประเทศจะเข้ามาในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ และสถานที่ที่จะอาศัยเป็นโรงเรียน เป็นการชั่วคราวนั้นให้ใช้ที่จวนสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เพราะสถานที่แห่งนี้เป็นที่กว้างขวางใหญ่โตและเป็นที่ที่พระยาสีหราชเดโชชัย ซึ่งเป็นหลานของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายไว้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๙) ถ้าทำการซ่อมแซม แล้วให้ครูและศิษย์ได้อาศัยและสั่งสอนไปพลางก่อน เมื่อการคมนาคมสะดวกและย้ายนักเรียนไปเรียนที่เมืองสระบุรีแล้ว สถานที่นี้อาจใช้เป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์หรือโรงเรียนอย่างอื่นก็ได้ในภายหน้า

คณะกรรมการจัดตั้งโรงเรียนเมืองสระบุรีนำความเห็นดังกล่าวกราบถวายบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ เพื่อทรงทราบและพระองค์ก็ทรงเห็นชอบกับข้อเสนอดังกล่าวที่จะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่จวนของสมเด็จเจ้าพระยาบรมหมาศรีสุริยวงศ์เป็นการชั่วคราว

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ต่งกายชุดนายทหารชั้นสูงอย่างเก่า สวมเสื้อเครื่องแบบ ายทหารคอตั้งปิด ผ่าหน้า แขนยาวตกแต่งปกและปลายแขน ใอ นุ่งผ้า สมปักสวมถุงเท้าแบบตะวันตก รองเท้าแตะแบบเก่า ในกำมะหยี่ ปักดอกบัน ซึ่งเป็นรองเท้าชุนนางยศสูง ผมตัดทรง หาดไทยโกนด้านข้างและท้ายทอย เหลือไว้แต่เฉพาะกลาง าระ

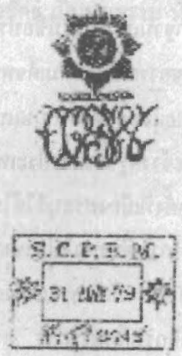

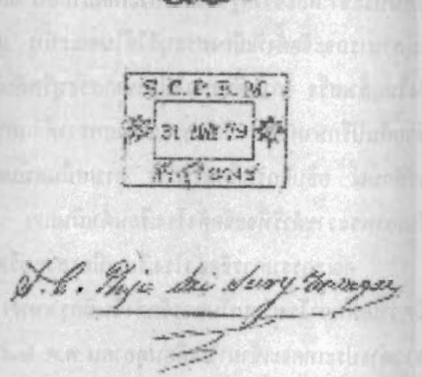

ตรายางใช้ประทับท้ายหนังสือราชการ และลายเซ็นลงนาม ในหนังสือราชการของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ พ.ศ.๒๑๗๙

เกี่ยวกับเรื่องสถานที่และจวนของสมเด็จเจ้าพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ปรากฏหลักฐานบันทึกราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่า สถานที่นี้พระยาสีหราชเดโชชัย บุตรของเจ้าพระยาสุรวงศ์-ไวยวัฒน์ (บุตรของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ได้ยกให้ทางราชการเพื่อเป็นประกัน ภาษีค้างชำระร้อยชักสามที่ค้างมาแต่สมัยเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ตั้งแต่วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๙) ภายหลังที่รัชกาลที่ ๕ ได้ยกภาษีให้แล้ว พระยาสีหราชเดโชชัยได้ทราบพระราชดำริของรัชกาลที่ ๕ ว่าจะใช้สถานที่จวนนี้จัดตั้งโรงเรียนก็ได้ทำหนังสือกราบทูลถวายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) เพื่อให้เป็นชื่อเสียงเกียรติยศแก่สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ที่ได้สร้างเอาไว้

ด้วยเหตุดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ จึงมีกระแสรับสั่งให้พระคลังมหาสมบัติ ให้หักเงินภาษีร้อยชักสาม ซึ่งค้างเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ และมอบสถานที่และจวนของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ให้กระทรวงธรรมการ เพื่อดำเนินการจัดตั้งเป็นโรงเรียนต่อไป

เมื่อกระทรวงธรรมการได้รับมอบสถานที่มาแล้ว ก็ได้ดำเนินการซ่อมแซม เพื่อให้มีสภาพเหมาะสมที่จะใช้เป็นสถานที่ศึกษา โดยใช้งบประมาณซ่อมแซมครั้งแรกประมาณ ๓๔,๐๐๐ บาท และอนุมัติให้หลวงนวกิจโกศล เป็นผู้รับเหมา

โรงเรียนนี้ได้เปิดให้นักเรียนเข้าเรียนได้เป็นชั่วคราว เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) และได้เปิดเรียนเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ (ร.ศ. ๑๑๖) มีมิสเตอร์ เอ.ซี คาร์เตอร์ เป็นอาจารย์ใหญ่

เรื่องชื่อของโรงเรียนที่เปิดเรียนที่จวนของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีปัญหาอยู่บ้าง เพราะตกลงกันไม่ได้ว่าจะใช้ชื่อโรงเรียนอะไร คณะกรรมการจัดตั้งโรงเรียนได้เสนอให้ใช้ชื่อต่าง ๆ กัน เช่น โรงเรียนรัชฎาภิเษกสยามมินทร์วิทยาลัย นรินทร์วิทยาลัย ชนนารถวิทยาลัย ประชานารถวิทยาลัย ราชวิทยาลัย เป็นต้น ถึงขนาดต้องขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ ให้พระราชทานนามโรงเรียน แต่พระองค์ได้ขอพระองค์ไม่เกี่ยวข้องด้วยกับนามโรงเรียนดังกล่าวโปรดฯ ให้คณะกรรมการเลือกกันเอง ในที่สุดตกลงให้ใช้ชื่อว่าโรงเรียน "ราชวิทยาลัย" และรัชกาลที่ ๕ ได้ให้ข้อสังเกตว่าชื่อโรงเรียนที่จะเรียกจริง ๆ นั้น คงเป็น "โรงเรียนฟากขะโน้น" หรือ "โรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา" เท่านั้น

โรงเรียนราชวิทยาลัยเจริญขึ้นโดยลำดับ มีจำนวนนักเรียนมาสมัครเรียนที่โรงเรียนนี้มากขึ้น ทางโรงเรียนไม่สามารถรับเข้าเรียนได้หมด เพราะสถานที่และครูมีจำกัด นอกจากนั้นนายคาร์เตอร์อาจารย์ใหญ่ขณะนั้น ยังได้เสนอแนะต่อกระทรวงธรรมการ ให้ขยายการศึกษาของโรงเรียนนี้ให้สูงขึ้นเพื่อให้รับนักเรียนได้มากขึ้น แต่เนื่องจากโรงเรียนนี้มีสถานที่จำกัดดังกล่าว จึง

จำเป็นจะต้องย้ายสถานที่ไปอยู่ที่ตำบลไม้สิงโต ปทุมวัน (เขตติดต่อกับวังสระประทุม) ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) และโรงเรียนนี้ได้โอนไปขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรมเป็นโรงเรียนกฎหมายเบื้องต้น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘)

บ้านสมเด็จเจ้าพระยา สมัย "โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก"

ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ หลังจากโรงเรียนราชวิทยาลัยย้ายไปอยู่ที่ตำบลสิงโต ปทุมวันแล้วสถานที่ที่เป็นบ้านของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่างลง ประกอบกับในขณะนั้นในระยะนั้นปรากฏว่า การจัดการศึกษาทั้งในกรุงเทพฯ และในหัวเมืองมีปัญหาเหลื่อมล้ำกันมาก คือการศึกษาในกรุงเทพฯ เจริญมากขึ้น แต่การศึกษาในหัวเมืองยังล้าหลัง ซึ่งมีสาเหตุมาจาก หาครูได้ยาก แม้ว่าจะอาศัยพระสงฆ์ช่วยทำการสอนอยู่บ้าง แต่ไม่มีความรู้ทางวิชาครู ทำให้การสอนไม่สามารถเชื่อมต่อกันได้กับโรงเรียนที่มีครูประกาศนียบัตร เมื่อไม่มีครูการเรียนการสอนก็ไม่ประสบความสำเร็จ

กระทรวงธรรมการจึงได้คิดแก้ปัญหานี้โดยจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ที่โรงเรียนราชวิทยาลัยเก่า (บ้านสมเด็จเจ้าพระยา) เรียกว่า "โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก" เปิดสอนเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๔๖ โดยมีหลวงบำเหน็จวรญาณ (พระยาโอวาทวรกิจ) เป็นอาจารย์ใหญ่

"โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก" จัดตั้งขึ้นเพื่อฝึกหัดครูในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เพราะมิได้มุ่งให้เป็นครูชั้นสูง สำหรับส่งออกไปเป็นครูตามหัวเมืองดังที่พระยาวุฒิการบดีเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้มีหนังสือกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่าการที่จะให้พระเณรตามหัวเมืองไปเล่าเรียนที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์เกรงว่าจะไปลดมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนนี้ เพราะเป็นโรงเรียนที่มุ่งมาตรฐานศึกษาชั้นสูง และต้องการผลิตครูที่ดี มีคุณภาพ ซึ่งมีวิธีการเรียนการสอนละเอียด มีหลักฐานสูตรการเรียนมามาก และต้องใช้เวลานาน ไม่เหมาะและไม่ทันการกับความต้องการครูจำนวนมากสำหรับสอนในระดับต่ำ

โรงเรียนนี้เปิดสอนให้เป็นครูขั้นมูลศึกษาและประถมศึกษา เพื่อส่งออกไปเป็นครูตามหัวเมืองรับนักเรียนที่มีความรู้หนังสือ และเลขเป็นพื้นมาแล้ว การสอนในโรงเรียนจะหัดวิชาสอนเป็นเบื้องต้น ส่วนวิชาอื่น ๆ นั้นเป็นแต่จะสอนเพิ่มเติม ถ้านักเรียนที่มาจากหัวเมืองไม่มีที่อยู่อาศัย ให้พักอาศัยอยู่ที่โรงเรียน และมีเบี้ยเลี้ยงอุดหนุนในเวลาเรียนด้วย

ปีแรกที่เปิดเรียนมีนักเรียนครู ๔๓ คน เป็นนักเรียนที่เจ้าคณะมณฑลส่งมาแต่หัวเมือง ๒๔ คน กับนักเรียนในกรุงเทพฯ เข้าเรียนอีก ๒๑ คน นักเรียนที่เจ้าคณะมณฑลส่งมาเรียนมีทั้งพระสงฆ์

และฆราวาสพระสงฆ์ให้พักที่วัดพิไชยญาติการาม วัดประยุรวงศาวาส และวัดอนงคาราม ซึ่งอยู่ใกล้เคียงโรงเรียน ส่วนฆราวาสที่มาจากหัวเมืองไม่มีที่อยู่อาศัย ให้กินอยู่หลับนอนในโรงเรียน และได้รับเบี้ยเลี้ยงเรียกว่านักเรียนในบำรุง ส่วนนักเรียนในกรุงเทพฯที่อยู่บ้านใกล้ ๆ นั้นเข้าไปเย็นกลับเรียกว่า นักเรียนอาสาสมัครนอกบำรุง

โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยาเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับมีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น ดังปรากฏจากสถิตินักเรียนในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ว่า มีนักเรียนฝึกหัดครูมูลที่เจ้าคณะมณฑลส่งเข้ามา ๔๖ คน เป็นพระสงฆ์ ๒๓ รูป สามเณร ๕ รูป ฆราวาส ๑๘ คน นายตรวจการศึกษาส่งพระสงฆ์มาเรียน ๒ รูป ฆราวาส ๕ คน มีพระสงฆ์มาสมัครเรียนเอง ๒๖ รูป สามเณรมาสมัครเรียนเอง ๖ รูป ฆราวาส มาสมัครเรียนเอง ๑๖ คน รวมมีนักเรียน ๑๐๑ คน

บ้านสมเด็จเจ้าพระยา สมัย "โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านสมเด็จเจ้าพระยา"

จากการเปิดสอนนักเรียนฝึกหัดครูดังกล่าวตลอดมา ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ นั้นเอง ทางกระทรวงธรรมการมีความเห็นว่า โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก ได้ผลิตครูชั้นมูลและชั้นประถมได้มากพอสมควรแล้ว นอกจากนั้นตามหัวเมืองมีมณฑลนั้น ๆ ข้างแล้ว การจัดการฝึกหัดครูชั้นต้นได้ในมณฑลเองนั้น ย่อมสะดวกและดีกว่าที่ต้องมาเรียนในกรุงเทพฯ และการจัดการฝึกหัดอาจารย์ที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ นักเรียนมาเรียนแต่กลางวัน ไม่ได้อยู่กินประจำในโรงเรียนการฝึกหัดอัธยาศัยที่ดีย่อมไม่เท่าเทียมกับที่จะเป็นโรงเรียน นักเรียนอยู่ประจำในโรงเรียน

ด้วยเหตุดังกล่าว กระทรวงธรรมการจึงให้กรมศึกษาธิการจัดการเปลี่ยนแปลง ให้จัดโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกเป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ที่นักเรียนอยู่ประจำและให้เรียกว่า "โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ฝั่งตะวันตก" ยกโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ณ วัดเทพศิรินทราวาสเข้าไปตั้งเป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ฝั่งตะวันตก ส่วนนักเรียนครูหัวเมืองในโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกเดิมที่ยังมีอยู่นั้น ให้จัดสอนไปเป็นคนละแผนกกับนักเรียนอาจารย์ จนกว่าจะถึงเวลาออกจากโรงเรียนและนักเรียนในกรุงเทพฯ ที่สมัครจะฝึกหัดเป็นครูสอนวิชาเบื้องต้น ซึ่งเป็นนักเรียนกลางวันที่มีอยู่แล้ว ในโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกก็ดี หรือที่จะสมัครใหม่ก็ดี ให้รวมไปเรียนที่วัดราชบูรณะ ที่ตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูอีกแห่งหนึ่งชื่อว่า "โรงเรียนฝึกหัดครูมูล" เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๙

ดังนั้นประมาณเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ (ร.ศ. ๑๒๕) โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก จึงเปลี่ยนเป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ฝั่งตะวันตกต่อมามีชื่อเรียกว่า "โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านสมเด็จเจ้าพระยา" เป็นโรงเรียนแบบประจำ มีขุนวิเทศครุณการ เป็นอาจารย์ใหญ่

ส่วนหลักสูตรที่เรียนมีวิชาเลือกหลายวิชาให้ผู้เรียนเลือกเรียนอยู่ในกลุ่มวิชาหลักสี่วิชาคือ วิชาภาษาอังกฤษ หรือฝรั่งเศสอย่างเดียวเทียบเท่าวิชาอื่นสองวิชา และมีวิชาบังคับอีกสามวิชาคือ จรรยาภาษาไทยกับวิชาซึ่งเทียบเท่าหลักสูตรครูประถม ถ้าเรียนครบทั้งวิชาเลือกและวิชาบังคับ แล้วถือว่าจบหลักสูตรครูมัธยม

คุณสมบัติของผู้เข้าเรียนที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ฝั่งตะวันตก รับจากนักเรียนที่สอบไล่ได้มัธยมสามัญศึกษา และได้ประกาศนียบัตรครูชั้นประถมแล้ว มีค่าบำรุงการเล่าเรียนเดือนละ ๒๕ บาท กำหนดเวลาเรียน ๒ ปี ถ้าสอบไล่ไม่ได้ต้องออกจากโรงเรียน นอกจากนั้นยังเปิดรับนักเรียนเชลยศักดิ์ (ทุนส่วนตัว) เข้าเรียนได้ด้วยและไม่บังคับให้รับราชการ

โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้เปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา" อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ และในปีนี้เองโรงเรียนฝึกหัดครู บ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้โอนไปสังกัดเป็นแผนกหนึ่งของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนแต่ยังคงอยู่ที่เดิม ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงได้ย้ายนักเรียนไปเรียนที่วังใหม่ ตำบลสระประทุม (บริเวณราชการีฑาสถานแห่งชาติปัจจุบัน)

บ้านสมเด็จเจ้าพระยา สมัย "โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา"

เมื่อนักเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาย้ายไปรวมกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนแล้ว สถานที่ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยาจึงว่างลงอีกครั้งหนึ่ง ประกอบกับขณะนั้นกระทรวงธรรมการเห็นว่าโรงเรียนประจำสำหรับนักเรียนชายชั้นมัธยม สำหรับนักเรียนหัวเมืองที่เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ยังไม่มี เป็นที่ลำบากแก่นักเรียนเหล่านั้นเป็นอย่างมาก เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว กระทรวงธรรมการจึงได้จัดตั้งโรงเรียนมัธยมแบบประจำให้นักเรียนในหัวเมืองที่เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ ไม่มีที่อาศัยจะได้อาศัยที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา ชื่อว่า "โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา" ให้เปิดเรียนตั้งแต่วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นไป ให้ย้ายนักเรียนโรงเรียนมัธยมวัดอนงค์มาเป็นนักเรียนกลางวัน และจัดให้โรงเรียนมัธยมสุขุมาลัย (ตั้งอยู่ที่วัดพิชัยญาติ) โรงเรียนประถมวัดอนงค์เป็นสาขาโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ให้หลวงประมวลวิชาพูล เป็นอาจารย์ใหญ่ ขุนแจ่มวิชาสอนครูใหญ่ในโรงเรียน มัธยมวัดอนงค์เป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ส่วนสถานที่โรงเรียนมัธยมวัดอนงค์เมื่อย้ายนักเรียนไปรวมกับโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาแล้วให้มอบสถานที่นั้นแก่โรงเรียนประถมวัดอนงค์

สำหรับประวัติเกี่ยวกับ "โรงเรียนมัธยมวัดอนงค์" ที่ย้ายนักเรียนมาเป็นนักเรียนกลางวันของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และโรงเรียนเดิมก็ยุบไป จากเรื่อง "ประวัติการศึกษาภาษาไทย" ของสำนักวัดอนงคารามเรียบเรียง โดยพระยาสาครราชเรืองยศกล่าวเอาไว้ว่าโรงเรียนเริ่ม

ตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ (ร.ศ. ๑๐๘) โดยพระอาจารย์นวม พุทธสโรซึ่งต่อมาคือ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทธสโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดอนงคาราม เริ่มต้นด้วยนักเรียน ๕ คน ใช้กุฏิเป็นโรงเรียนและท่านเองเป็นอาจารย์สอน

นักเรียนที่โรงเรียนนี้ได้ทวีมากขึ้นอย่างรวดเร็ว จนสถานที่เรียนคับแคบไม่พอกับจำนวนนักเรียนปี พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๐) พระอาจารย์นวมจึงจัดสร้างที่เล่าเรียนขึ้นใหม่ด้วยทุนส่วนตัวกับผู้มีศรัทธาบริจาคสมทบบ้าง สร้างเป็นโรงเรียนขึ้น ทางราชการได้เริ่มเข้ามาดูแลการศึกษาของโรงเรียนนี้ พร้อมทั้งจัดนิตยภัตถวายเดือนละ ๑๐ บาท แต่ท่านก็มิได้นำเอาไปจ้างครูมาช่วยสอนเพิ่มขึ้น

เมื่อจำนวนนักเรียนมากขึ้น ๆ พระอาจารย์นวม พุทธสโร จึงได้ขยายโรงเรียนไปสอนที่หอสวดมนต์ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ ๆ กันอีกแห่งหนึ่ง พร้อมทั้งจ้างครูมาช่วยสอนด้วยทุนส่วนตัว ของท่านจากนิตยภัตที่ได้รับเพิ่มขึ้นและได้ขยายชั้นเรียนถึงชั้นประโยคสอง (เทียบเท่ามัธยม) ขณะนั้นการเรียนแบ่งออกเป็น ๓ แผน คือ ๑. แผนกมูลสอนตั้งแต่อ่านไม่ออก จนเทียบเท่า ป. ๔ เวลานี้ ๒. แผนกประถมศึกษาเทียบเท่า ม. ๑ - ๒ เวลานี้เรียกว่าประโยคหนึ่ง ๓. แผนกมัธยมเทียบเท่า ม. ๔ - ๖ เรียกว่าประโยคสอง

จากคุณงามความดีของพระอาจารย์นวม พุทธสโร ดังกล่าว ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ (ร.ศ. ๑๑๖) ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นพระอาจารย์สยามปริยัติกับตำแหน่งเป็นครูใหญ่โรงเรียน และกรมศึกษาธิการได้เข้ามาช่วยเหลือจัดการโรงเรียน โดยให้ครูทุกคนที่ท่านจ้างมาสอนเป็นข้าราชการได้รับเงินเดือนจากรัฐถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๑ (ร.ศ. ๑๑๗) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพิเศษจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ นาม "พระครูอุดมวิทยกร" และในฐานะที่ท่านเป็นผู้อุปการะโรงเรียนตลอดมา ประกอบกับมีความอุตสาหะสั่งสอนนักเรียนด้วยตนเอง จนสอบไล่ได้ประโยคสองเป็นอันมาก กรมศึกษาธิการเห็นความสามารถของท่านจึงมอบประกาศนียบัตรมัธยมพิเศษ (ป.ม.พ.) ให้แก่ท่านในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒)

พระครูอุดมวิทยากร นอกจากจะส่งเสริมการศึกษาทางด้านกุลบุตรแล้ว ยังสนับสนุนการศึกษาของกุลธิดาด้วยเปิดสอนแผนกสตรีขึ้นอีกแผนกหนึ่ง และแผนกนี้ต่อมาท่านได้ทำการติดต่อขอที่ดินและตึกบ้านคุณหญิงพรรณต่อกระทรวงธรรมการดัดแปลงเป็นที่เล่าเรียน ฝ่ายสตรีแล้วย้ายนักเรียนสตรีไปเรียนที่นั่นใช้นามว่า "โรงเรียนสตรีอุดมวิทยายน" (บริเวณส่วนหนึ่งของวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จฯ ปัจจุบัน) ส่วนโรงเรียนสตรีที่วัดอนงค์ แผนกประถม เรียกว่า "โรงเรียนประถมอุดมวิทยายน" ตามนามสมณศักดิ์ของท่าน"

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๓ เนื่องจากชื่อโรงเรียนดังกล่าวไปพ้องกับนามของโรงเรียนชั้นอุดมศึกษา ชื่อโรงเรียนจึงเปลี่ยนอีกครั้งหนึ่งโรงเรียนสตรีอุดมวิทยายน เป็น "โรงเรียนศึกษานารี" โรงเรียนประถมอุดมวิทยายน เป็น "โรงเรียนประถมอนงค์" โรงเรียนมัธยมวัดอุดมวิทยายน เป็น "โรงเรียนมัธยมวัดอนงค์"

โรงเรียนในอุปการะของพระครูอุดมวิทยากร นอกจากโรงเรียนดังกล่าวแล้ว ยังมีโรงเรียนสุขุมาลัยซึ่งตั้งอยู่ที่วัดพิชัยญาติ และโรงเรียนเหล่านี้เป็นโรงเรียนฝึกสอนของนักเรียนโรงเรียนฝึกครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาตลอดมา รวมทั้งโรงเรียนที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา เมื่อเปลี่ยนเป็นโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ก็อยู่ในอุปการะของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทธสโร) ด้วย

ดังนั้นเมื่อโรงเรียนมัธยมอนงค์ยุบไปแล้วย้ายนักเรียนมาเป็นนักเรียนกลางวัน ของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โรงเรียนเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องและใกล้ชิดสนิทสนม เหตุดังกล่าวจึงถือว่าสมเด็จพุฒาจารย์ (นวม พุทธสโร) เป็นปูชนียบุคคลอีกท่านหนึ่งที่ชาวบ้านสมเด็จพระยาควรระลึกถึง

ในยุคแรก ๆ ที่ตั้งโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา สอนตามหลักสูตรของกรมศึกษาธิการตั้งแต่มัธยมปีที่ ๔ ถึงชั้นมัธยมปีที่ ๖ ส่วนชั้นประถม ๑ - ๓ ให้ไปเรียนที่โรงเรียนประถมอนงค์ ชั้นมัธยม ๑ - ๓ ไปเรียนที่โรงเรียนสุขุมาลัย เพราะโรงเรียนทั้งสองเป็นสาขา ของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ตั้งแต่วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ และโรงเรียนทั้งสามมีความสัมพันธ์เป็นประการหนึ่ง โรงเรียนพี่โรงเรียนน้อง นักเรียนที่จบจากโรงเรียนประถมอนงค์จะมาเรียนต่อชั้นมัธยมต้นที่โรงเรียนสุขุมาลัย และเมื่อจบจากโรงเรียนสุขุมาลัยแล้ว ไปเรียนต่อที่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยไม่ต้องสมัครเข้าเรียนใหม่ การบริหารโรงเรียนขึ้นกับอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยบ้านสมเด็จเจ้าพระยาถึง พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงได้ขอเปิดชั้นมัธยมตอนปลายปีที่ ๗ และมัธยมปีที่ ๘ ในปีต่อมา

ประเภทนักเรียนแบ่งนักเรียนเป็น ๒ ประเภท คือ นักเรียนประจำโรงเรียน กินอยู่หลับนอนในโรงเรียน นักเรียนกลางวันเข้ามาเรียนเย็บกลับบ้าน

สีประจำของโรงเรียน ใช้สีม่วงและขาว หมวกพื้นสีม่วง ตราสุริยมณฑลปีกข้างหน้า ตราของโรงเรียนเป็นรูปเสมา สุริยมณฑล และคติพจน์ประจำของโรงเรียน สจจ เว อมตา วาจา อักษรย่อของโรงเรียนใช้ "บ.ส."

นักเรียนที่มาเรียนโรงเรียนนี้มีทั้งนักเรียนในกรุงเทพฯ และนักเรียนหัวเมืองที่ส่งมาเรียนแบบประจำ ปรากฏตามรายงานประจำปีของโรงเรียน ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ มีนักเรียนในกรุงเทพฯ ๑๓ คน นักเรียนหัวเมือง ๓๗ คน แยกเป็นชั้นประถม ๑๖ คน ชั้นมัธยม ๓๔ คน รวม ๕๐ คน ปี พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นนักเรียนในกรุงเทพฯ ๒๑ คน นักเรียนหัวเมือง ๕๒ คน แยกเป็นชั้นประถม ๑๙ คน ชั้นมัธยม ๕๔ คน รวม ๗๓ คน

การเรียนการสอนของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ มีจำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้นทุกปีถึงปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ทางราชการมีความจำเป็นจะต้องตัดถนนจากสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ ผ่านสถานที่ของโรงเรียน สถานที่จึงถูกรื้อถอน ที่เหลือไม่เพียงพอจะทำเป็นโรงเรียนประจำอีกต่อไป พระวิเศษศุภวัตร ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ในสมัยนั้น ได้เจรจาผ่านกระทรวงกับโรงเรียนศึกษานารี ซึ่งเป็นโรงเรียนเล็กและมีจำนวนนักเรียนน้อย

กระทรวงธรรมการเห็นชอบจึงให้ย้ายโรงเรียนศึกษานารี (บ้านคุณหญิงพรรณไปอยู่ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา ส่วนที่เหลือ และใช้ชื่อโรงเรียนศึกษานารีตามเดิม ส่วนสถานที่โรงเรียนศึกษานารีเก่า ได้แปลงก่อสร้างเป็นโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาต่อไป และกระทรวงคลังมหาสมบัติได้มอบที่ดินให้อีก ๒ แปลง คือ แปลงที่ ๑ ทิศใต้ของโรงเรียนศึกษานารีเดิมทำเป็นสนามและอีกแห่งหนึ่งตำบลบางไส้ไก่ เพื่อสร้างเป็นหอนอนนักเรียนและห้องเรียน

ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จึงต้องย้ายมาเรียนในสถานที่ใหม่ (สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาปัจจุบัน) และนับเป็นครั้งแรกที่นักเรียนระดับประถม ระดับมัธยมมาเรียนร่วมกัน ซึ่งมีทั้งนักเรียนประจำและไม่ประจำ โดยย้ายนักเรียนชั้นประถมอนงค์ และนักเรียนชั้นมัธยมที่เรียนอยู่โรงเรียนสุขุมาลัย เฉพาะนักเรียนประจำของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยามาเรียนในสถานที่เดียวกัน นับแต่นั้นมาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยากับโรงเรียนประถมอนงค์และโรงเรียนสุขุมาลัย จึงเหินห่างกันเพราะโรงเรียนทั้งสองไม่ต้องขึ้นอยู่ในโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จฯ อีกต่อไป

การดำเนินการเรียนการสอนของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ มีชื่อเสียงดีเด่นเป็นปรากฏทั่วทั้งทางด้านการเรียน การกีฬา และนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาไปจากสถาบันนี้ออกไปประกอบอาชีพมีความเจริญก้าวหน้าทั้งในตำแหน่ง ทางราชการและอาชีพส่วนตัว ศิษย์เก่าบ้านสมเด็จเจ้าพระยากระจายออกไปอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ เกือบทั่วประเทศ บางท่านมีความเจริญก้าวหน้าถึงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเป็นโรงเรียนชั้นนำโรงเรียนหนึ่งของกรุงเทพฯ ในยุคนั้น นับว่าเป็นแหล่งผลิตทรัพยากรบุคคลที่สำคัญแห่งหนึ่ง

ปี พ.ศ. ๒๔๗๙ กระทรวงศึกษาธิการได้ปรับปรุงแผนการศึกษาใหม่ ให้เปลี่ยนชั้นประโยคมัธยมตอนปลาย (ม. ๗ - ๘) เป็นชั้นเตรียมอุดมศึกษาปีที่ ๑ - ๒ โดยรับจากนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ ๖ เข้าเรียนต่ออีก ๒ ปี จึงได้ยุบชั้นมัธยมสายสามัญตอนปลายในโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คงให้เปิดสอนเพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖

บ้านสมเด็จเจ้าพระยาสมัย "โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา"

ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ กระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายที่จะขยายปริมาณการผลิตครูเพิ่มมากขึ้น และเห็นว่าที่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเคยเป็นสถานศึกษาที่เคยผลิตครูมาก่อน จึงให้เปิดสอนแผนกฝึกหัดครูขึ้นอีกแผนกหนึ่ง คู่กับโรงเรียนมัธยมที่มีอยู่เดิม โดยเปิดสอนตามหลักสูตรประโยคครูประถม (ป.ป.) เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๔ และรับนักเรียนที่จบจากชั้นมัธยมปีที่ ๖ เป็นนักเรียนทุนของจังหวัดต่าง ๆ ส่งเข้ามาเรียน

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๔ นั่นเอง ได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา สงครามทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ กระทรวงศึกษาธิการจึงให้ย้ายนักเรียนครูไปเรียนที่ต่างจังหวัด โดยแบ่งออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งไปเรียนที่เมืองลพบุรี และอีกพวกหนึ่งไปเรียนที่เมืองชลบุรี ถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๙ สงครามสงบจึงให้นักเรียนครูเหล่านั้นกลับมาเรียนที่เดิม

ปี พ.ศ. ๒๔๙๖ เปิดเรียนชั้นฝึกหัดครูมัธยมแผนกการงานสันทัดขึ้นอีกระดับหนึ่งและเพื่อสนับสนุนให้นักเรียนฝึกหัดครูประถมมีวิทยาฐานะสูงขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้เปิดชั้นฝึกหัดครูประถมหลักสูตร ๓ ปี ประเภทเดินเรียนเพิ่มอีกจัดปีนแบบสหศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรก ส่วนนักเรียนประจำก็ยังคงมีอยู่

พ.ศ. ๒๔๙๙ กระทรวงศึกษาธิการต้องการขยายการศึกษาในด้านการผลิตครู ให้ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพมากขึ้น จึงได้เปลี่ยนหลักสูตรฝึกหัดครูประถม ๓ ปี เป็นหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพการศึกษาและเปลี่ยนหลักสูตรฝึกหัดครูมัธยม ๒ ปี เป็นหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง

พ.ศ. ๒๕๐๑ โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้ยกฐานะขึ้นเป็น "วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา" อีกครั้งหนึ่ง ขณะเดียวกันนั้นก็ให้โรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่งมีคู่กันมากับการผลิตครูโดยตลอดเปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนสาธิตวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา"

พ.ศ. ๒๕๑๐ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้รับอนุมัติจากกระทรวงศึกษาธิการให้เปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรประโยคครูประถม และหลักสูตรประกาศนียบัตรบรรณารักษ์ หลักสูตร ๑ ปี สำหรับผู้จบประโยคมัธยมตอนปลาย

พ.ศ. ๒๕๑๑ วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาได้รับอนุมัติให้เปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง สำหรับบุคคลภายนอกขึ้นอีก

พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับอนุมัติจากกระทรวงศึกษาธิการ ให้เปิดสอนหลักสูตรประโยคครูอุดมศึกษาและในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้รับยกฐานะให้เป็นวิทยาลัยที่เปิดสอนถึงระดับปริญญาตรีครุศาสตรบัณฑิต (ค.บ.)

พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้รับอนุมัติให้เปิดอบรมครูประจำการ และบุคลากรประจำการตามหลักสูตรครุศาสตรบัณฑิต หลังจากนั้นมานักศึกษาครูของวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเริ่มน้อยลง ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีผู้สำเร็จการศึกษาสายครูแล้วเป็นจำนวนมาก สถาบันผลิตครูหลายแห่งต่างก็แข่งกันผลิตบุคคลากรทางครู นอกจากนั้นทางวิทยาลัยก็ไม่มีนโยบายสนับสนุนการศึกษาโดยเฉพาะพวกครูประจำการและบุคลากรทางการศึกษาประจำการเท่าใดนัก วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาซึ่งเคยคลาคล่ำด้วยนักศึกษา ก็ค่อย ๆ น้อยลง ๆ ปล่อยให้สถาบันผลิตครูแห่งอื่น ๆ แย่งกันผลิตต่อไป

บ้านสมเด็จเจ้าพระยา สมัยสถาบันอุดมศึกษา

พระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ. ๒๕๑๘ แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้ยกฐานะวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาให้เปิดสาขาวิชาอื่นนอกจากสายครู มีวิทยาศาสตรบัณฑิต (วท.บ.) หลักสูตร ๔ ปี และศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) หลักสูตร ๔ ปี นอกจากนั้นยังเปิดสอนอนุปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต (อ.วท.) หลักสูตร ๒ ปี อนุปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (อ.ศศ.) หลักสูตร ๒ ปี และประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง (ป.กศ. ชั้นสูง) หลักสูตร ๒ ปี

พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้มีการจัดตั้งกลุ่มวิทยาลัยครูที่อยู่ในเขตนครหลวงด้วยกัน เรียกว่า สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการดำเนินงานร่วมกัน อธิการสมัยนั้น คือ รองศาสตราจารย์ สุรพันธ์ ยันต์ทอง ซึ่งนับว่าเป็นอธิการนักพัฒนาวิทยาลัยให้มีบรรยากาศทางวิชาการ และริเริ่มจัดการศึกษาสำหรับบุคลากรประจำการ (กศ.บป.)

พ.ศ. ๒๕๒๙ เปิดสอนนักศึกษาตามโครงการการจัดการศึกษาสำหรับบุคลากรประจำการ (กศ.บป.) เพื่อช่วยยกระดับการศึกษาให้แก่ผู้ประกอบอาชีพสาขาต่าง ๆ โดยการเข้ารับการศึกษาเพิ่มเติมนอกเวลาราชการปกติ

พ.ศ. ๒๕๓๐ ลดการผลิตนักศึกษาสาขาครุศาสตรบัณฑิต แต่ขยายการผลิตนักศึกษาสาขาวิทยาศาสตร์ และสาขาวิชาศิลปศาสตร์เพิ่มขึ้น

พ.ศ. ๒๕๓๑ เปิดสอนโปรแกรมวิชาใหม่ ๆ ทางด้านสาขาวิทยาศาสตร์ และสาขาวิชาศิลปศาสตร์เพื่อสนองความต้องการของสังคม เช่น โปรแกรมวิชาคอมพิวเตอร์โปรแกรมวิชานิเทศศาสตร์ เป็นต้น

พ.ศ. ๒๕๓๒ เนื่องจากมีบุคลากรประจำการเป็นจำนวนมากแสดงความประสงค์ที่จะเข้าเรียนจนสถานที่และบุคลากรที่จะบริการทางด้านการศึกษาดังกล่าวมีไม่เพียงพอ ประกอบกับในปีนี้ทางวิทยาลัยได้อธิการที่เป็นนักบริหารการศึกษา คือ รองศาสตราจารย์ฉลอง ศิรมย์รัตน์ จึงพยายามที่จะสนองความต้องการด้วยการพยายามขยายการเปิดรับนักศึกษาสำหรับบุคลากรประจำการให้มากยิ่งขึ้น โดยการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ชำนาญการจากภายนอกมาเป็นอาจารย์พิเศษ ในสาขาวิชาที่ขาดแคลนให้มากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันก็ได้ขยายโปรแกรมวิชาที่เปิดรับเพิ่มขึ้นด้วย นอกจากนี้วิทยาลัยยังได้รับงบประมาณสร้างอาคารเรียนเพิ่มขึ้นอีก ๒ หลัง คือ อาคารอเนกประสงค์ และอาคารปฏิบัติการวิทยาศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๓๔ วิทยาลัยกำลังก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์ เพื่อให้นักศึกษาใช้เป็นสถานที่เรียนเพิ่มเติม และกำลังเริ่มก่อสร้างอาคารปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ ๔ ชั้น อีก ๑ หลัง เพื่อตอบสนองภารกิจในเรื่องการเรียนการสอนที่เพิ่มขึ้น อาคารหลังนี้จะเป็นศูนย์ปฏิบัติการในการเรียนการสอนสาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างทันสมัย

พ.ศ. ๒๕๓๕ วิทยาลัยได้งบก่อสร้างอาคารเรียน ๔ ชั้น ๒๐ ล้านบาท แต่เนื่องจากสถานที่ในวิทยาลัยมีจำกัด จึงได้ขอเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารรวม ๑๕ ชั้น โดยใช้งบของวิทยาลัยเพิ่มอีก ๔๗ ล้านบาทเรียกชื่ออาคารหลังนี้ว่า "สุริยะทาวเวอร์" มีที่จอดรถสำนักงานคณะวิชา ห้องประชุมรวม พ.ศ. ๒๕๓๗ เริ่มก่อสร้างอาคารเรียนรวม ๑๕ ชั้น

ช่วงรอยต่อระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๗ - ๒๕๓๘ เป็นเวลาที่ปรากฏข่าวดีสำหรับวิทยาลัยครูและประชาชนในส่วนกลางและในส่วนภูมิภาคทั่วประเทศ เริ่มตั้งแต่วันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๓๗ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ผ่าน พ.ร.บ.สถาบันราชภัฏ วันที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๓๗ วุฒิสมาชิกได้ผ่านเห็นชอบ พ.ร.บ.นี้และวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๓๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยและประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกาเล่มที่ ๑๑๒ ตอน ๔ ก. ลงวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๓๘ ทำให้ พ.ร.บ. สถาบันราชภัฏมีผลบังคับใช้ทันที ตั้งแต่วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๓๘ เป็นต้นไป ซึ่งยังผลให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากวิทยาลัยครูสู่ "สถาบันราชภัฏ" ซึ่งเป็นนามที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพร้อมทั้งพระราชทานตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ให้เป็นตราสถาบันราชภัฏทั้ง ๓๖ แห่งอีกด้วย ในการนี้ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งอธิการบดีคนแรกของสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยาคือ รองศาสตราจารย์สันต์ ธรรมบำรุง

จากประวัติศาสตร์วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาดังกล่าวมาแล้ว พบว่า "บ้านสมเด็จเจ้าพระยา" มีวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาไม่ขาดสาย แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่หลายครั้ง โดยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งสาขาวิชาที่เรียน ประเภทของผู้เรียนรวมทั้งเปลี่ยนสถานที่ แต่ก็ถือว่า มีกำเนิดครั้งแรกมาจาก "บ้าน" ของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๙ เป็นต้นมา

****

ข้อบังคับของคณะกรรมการสภาสถาบันราชภัฏ
ว่าด้วยชั้น สาขาวิชาและหลักเกณฑ์การให้ปริญญากิตติมศักดิ์
พ.ศ. ๒๕๓๘

โดยที่เห็นเป็นการสมควรให้มีข้อบังคับว่าด้วยการให้ปริญญากิตติมศักดิ์ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๐ (๒) มาตรา ๕๗ แห่งพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. ๒๕๓๘ และโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการสภาสถาบันราชภัฏ ในการประชุมครั้งที่ ๙/๒๕๓๘ เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ จึงกำหนดข้อบังคับว่าด้วยชั้น สาขาวิชาและหลักเกณฑ์การให้ปริญญากิตติมศักดิ์ไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. ข้อบังคับนี้เรียกว่า "ข้อบังคับของคณะกรรมการสภาสถาบันราชภัฏว่าด้วยชั้น สาขาวิชาและหลักเกณฑ์การให้ปริญญากิตติมศักดิ์ พ.ศ. ๒๕๓๘"

ข้อ ๒. ให้ใช้ข้อบังคับนี้ตั้งแต่วันถัดจากวันประกาศเป็นต้นไป

ข้อ ๓. ปริญญากิตติมศักดิ์มีสามชั้น คือ

(๑) ปริญญาเอก เรียกว่า ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(๒) ปริญญาโท เรียกว่า มหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(๓) ปริญญาตรี เรียกว่า บัณฑิตกิตติมศักดิ์

ข้อ ๔. การให้ปริญญากิตติมศักดิ์จะให้ได้เฉพาะสาขาวิชา และอักษรย่อของปริญญาในสาขาวิชาของสถาบันราชภัฏตามที่กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกา

ข้อ ๕. ผู้สมควรได้รับการพิจารณาการให้ปริญญากิตติมศักดิ์ ต้องมีคุณสมบัติดังนี้

(๑) เป็นผู้มีผลงานทางวิชาการหรือมีความเชี่ยวชาญพิเศษในวิชาชีพระดับดีเด่น ในสาขาวิชาที่มีการเรียนการสอนของสถาบันราชภัฏแต่ละแห่ง

(๒) เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง

(๓) เป็นผู้ดำรงตนอยู่ในคุณธรรม ศีลธรรม จารีตประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงาม

(๔) ไม่เป็นคณาจารย์ประจำ หรือไม่เป็นผู้ดำรงตำแหน่งต่างๆ ในสภาประจำสถาบัน

ข้อ ๖. การพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ ให้ดำเนินการดังนี้

(๑) ให้มีคณะกรรมการเลือกสรร ประกอบด้วย อธิการบดี เป็นประธานกรรมการ รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการศูนย์สำนัก ผู้แทนอาจารย์ในสภาประจำสถาบัน จำนวน ๒ คน เป็นกรรมการ และรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการทำหน้าที่เป็นเลขานุการ

ให้คณะกรรมการนี้รวบรวมข้อมูลผู้มีคุณสมบัติตามข้อ ๕ แล้วพิจารณาเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์

(๒) การพิจารณาของคณะกรรมการเลือกสรรให้กระทำเป็นการลับ ทั้งนี้ผู้ที่จะได้รับการเสนอชื่อต้องได้คะแนนไม่น้อยกว่า ๒/๓ ของจำนวนกรรมการทั้งหมด

(๓) ให้อธิการบดีนำรายชื่อพร้อมประวัติและผลงานอย่างละเอียดของผู้ที่ผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการเลือกสรรเสนอต่อสภาประจำสถาบัน

(๔) การพิจารณาของสภาประจำสถาบันให้กระทำเป็นการลับ ทั้งนี้ผู้ที่จะได้รับการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ จะต้องได้รับความเห็นชอบไม่น้อยกว่า ๒/๓ ของกรรมการที่มาประชุม

(๕) ในแต่ละปีการศึกษาจำนวนผู้ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ต้องไม่เกิน ๒ เท่าของสาขาวิชาที่เปิดสอน

(๖) แนวปฏิบัติในการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ ให้สภาประจำสถาบันเป็นผู้กำหนด

ข้อ ๗. หลักเกณฑ์และวิธีการตามข้อ ๕ และข้อ ๖ ไม่ใช้บังคับในกรณีที่สภาประจำสถาบันพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์แด่พระบรมวงศานุวงศ์ ประมุขของรัฐต่างประเทศและบุคคลที่น่ายกย่องของมิตรประเทศ

ข้อ ๘. ให้ประธานกรรมการสภาสถาบันราชภัฏรักษาการให้เป็นไปตามข้อบังคับนี้ และเป็นผู้วินิจฉัยในกรณีที่เกิดปัญหาจากการใช้ข้อบังคับนี้

ประกาศ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘

ลงชื่อ ชิงชัย มงคลธรรม
(นายชิงชัย มงคลธรรม)
รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
ประธานกรรมการสภาสถาบันราชภัฏ

คำสั่งสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ที่ 1486 /2544

เรื่อง ขอยกเลิกคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์

ตามที่สถาบันฯ ได้ออกคำสั่งที่ 1474/2544 ลงวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2544 นั้น เนื่องจากมีข้อความผิดพลาดบางประการ ดังนั้นจึงขอยกเลิกคำสั่งดังกล่าวโดยให้ใช้คำสั่งฉบับนี้แทน โดยมีข้อความดังต่อไปนี้

เพื่อให้การดำเนินการเกี่ยวกับการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ของสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ประจำปีการศึกษา 2544 เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เหมาะสม ตามเจตนารมณ์ แห่งพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538 และตามแนวปฏิบัติของสภาประจำสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 30(15) แห่งพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538 จึงแต่งตั้งคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ ประจำปีการศึกษา 2544 ประกอบด้วยบุคคลดังต่อไปนี้

1. อธิการบดี	ประธานกรรมการ
2. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร	รองประธานกรรมการ
3. รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ	กรรมการ
4. รองอธิการบดีฝ่ายวางแผนและพัฒนา	กรรมการ
5. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ	กรรมการ
6. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา	กรรมการ
7. ผู้อำนวยการสำนักงานอธิการบดี	กรรมการ
8. คณบดีคณะครุศาสตร์	กรรมการ
9. คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์	กรรมการ
10. คณบดีคณะวิทยาการจัดการ	กรรมการ
11. คณบดีคณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	กรรมการ

12. ผู้อำนวยการสำนักวิจัย		กรรมการ
13. ผู้อำนวยการสำนักกิจการนักศึกษา		กรรมการ
14. ผู้อำนวยการสำนักวางแผนและพัฒนา		กรรมการ
15. ผู้อำนวยการสำนักศิลปวัฒนธรรม		กรรมการ
16. รศ.พรพิพัฒน์ เพิ่มผล	กรรมการสภาประจำสถาบัน	กรรมการ
17. รศ.ดร.สุนันทา เลาหนันทน์	กรรมการสภาประจำสถาบัน	กรรมการ
18. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ		กรรมการและเลขานุการ
19. ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมวิชาการ		กรรมการและผู้ช่วยเลขานุก

ให้คณะกรรมการรวบรวมข้อมูลผู้มีคุณสมบัติสมควรได้รับการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์แล้ว พิจารณาเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ โดยทำเป็นการลับ แล้วจัดทำรายชื่อพร้อมประวัติและผลงานอย่างละเอียดของผู้ที่ผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการเสนอต่อสภาประจำสถาบันพิจารณาต่อไป

สั่ง ณ วันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2544

(รองศาสตราจารย์สันต์ ธรรมบำรุง)
อุปนายกสภาประจำสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

รายงานการประชุม
คณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์
ครั้งที่ 1 / 2544
วันพุธที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2544
เวลา 13.30 น. ณ ห้องมรกต อาคาร 1 ชั้น 3

ผู้มาประชุม

1. รองศาสตราจารย์สันต์ ธรรมบำรุง
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิเชียร ทัพประเสริฐ
3. รองศาสตราจารย์หรรษา ศิวรักษ์
4. นายนิพนธ์ เฮงสมบูรณ์
5. นายอุดมเดช กมลบุตร
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัศมี เทพดลไชย
7. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเสริฐ หลอมทอง
8. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เสนีย์ สุวิทวัส
9. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศักดิ์ สุนทรเสณี
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศิริจันทร์ ศิริปทุมานันท์
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.จันทร์วิภา ดิลกสัมพันธ์
12. นางจุธาทิพย์ ศาศรี
13. นางสาวสุดารัตน์ ชาญเลขา
14. รองศาสตราจารย์ดร.สุนันทา เลาหนันทน์
15. ดร.ประเทือง อัมพรภักดิ์
16. นางสาวสุวรรณา สัจจวิรวรรณ

ผู้ไม่มาประชุม

1. ดร.รัชนี คุไณปการ ไปราชการ
2. รองศาสตราจารย์วัฒนา พัชราวนิช ไปราชการ
3. รองศาสตราจารย์พรพิพัฒน์ เพิ่มผล ลาราชการ

เริ่มประชุมเวลา 13.40 น.

วาระที่ 1 เรื่องที่ประธานแจ้งให้ที่ประชุมทราบ

1.1 วันที่ 26 กันยายน 2544 โปรแกรมวิชาดนตรีโดยอาจารย์พูนสุข กุหลาบวงษ์ จะนำคณะนักดนตรีไปแสดงคอนเสิร์ตที่โรงละครแห่งชาติ (โรงละครเล็ก) ตั้งแต่เวลา 19.00 น. เป็นต้นไป ประธานขอเชิญคณะกรรมการเข้าชมการแสดงดนตรีในครั้งนี้ด้วย

1.2 วันที่ 29 กันยายน 2544 สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏจะจัดงานวันสถาปนา สรภ. และในเวลา 18.00 น.ของวันเดียวกันนี้ สถาบันจะจัดงานเลี้ยงเกษียณคนงานที่สมาคมศิษย์เก่า ประธานขอเชิญคณะกรรมการและผู้บริหารของสถาบันไปร่วมงานด้วย

1.3 วันที่ 4 ตุลาคม 2544 เวลา 09.00 – 11.00 น. เลขาธิการสภาสถาบันราชภัฏ ดร.ถนอม อินทรกำเนิด จะมาบรรยายที่สถาบัน ในหัวข้อ "การปฏิรูปครูกับการปฏิรูปผู้บริหาร" ที่หอประชุมชั้น 15 อาคาร 100 ปีศรีสุริยวงศ์ ประธานขอให้คณาจารย์ไปต้อนรับและฟังการบรรยายในครั้งนี้ด้วย

1.4 สถาบันเคยรับหลักการในคณะกรรมการชุดนี้ว่า จะเสนอให้ปริญญากิตติมศักดิ์ทางด้านพลศึกษาแก่คุณทองหล่อ ไตรลักษณ์ โดยมอบให้คณะครุศาสตร์เป็นผู้ดำเนินการ

ที่ประชุมรับทราบ

วาระที่ 2 เรื่องเสนอเพื่อทราบ

2.1 แนวปฏิบัติในการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ สภาประจำสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ประธานได้ให้ที่ประชุมพิจารณาข้อบังคับของคณะกรรมการสภาสถาบันราชภัฏว่าด้วยชั้นสาขาวิชา และหลักเกณฑ์การให้ปริญญากิตติมศักดิ์ พ.ศ. 2538 กับแนวปฏิบัติในการพิจารณาการให้ปริญญากิตติมศักดิ์ สภาประจำสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งระบุคุณสมบัติของผู้สมควรได้รับการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ และวิธีดำเนินการไว้

ที่ประชุมรับทราบ

2.2 คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์

ประธานได้ชี้แจงเรื่องคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการว่า เดิมสถาบันได้ออกคำสั่งที่ 1474/2544 ลงวันที่ 14 กันยายน 2544 แต่เนื่องจากมีข้อผิดพลาดบางประการ จึงยกเลิกคำสั่งดังกล่าวและออกคำสั่งที่ 1486/2544 ลงวันที่ 14 กันยายน 2544 แทนฉบับเดิม คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่รวบรวมข้อมูลผู้มีคุณสมบัติสมควรได้รับการพิจารณาให้ปริญญากิตติมศักดิ์ แล้วพิจารณาเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์โดยทำเป็นการลับ หลังจากนั้นให้จัดทำรายชื่อพร้อมประวัติและผลงานอย่างละเอียดของผู้ที่ผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการเสนอต่อสภาประจำสถาบันพิจารณาต่อไป

ที่ประชุมรับทราบ

3.1 ปริญญากิตติมศักดิ์

ประธานแจ้งที่ประชุมว่า ในปีการศึกษา 2544 นี้ สถาบันจะเสนอให้ปริญญากิตติมศักดิ์แก่บุคคลผู้ทำคุณประโยชน์แก่วงการศึกษาและสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา 3 ท่านดังนี้

(1) พระพุทธวรญาณ เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา

(2) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(3) นางสาวมณีนุช เสมรสุต ปริญญาครุศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ใน สาขาวิชาดนตรีศึกษา

ประธานให้คณะกรรมการนำเสนอประวัติและผลงานของผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์แต่ละท่าน กรรมการในที่ประชุมได้ให้ข้อสังเกตว่า การจะให้ปริญญากิตติมศักดิ์ในสาขาใด บุคคลผู้ได้รับควรมีผลงานในสาขานั้นด้วย และควรแสดงหลักฐานให้เห็นว่าท่านเหล่านั้นได้ทำคุณประโยชน์ทางการศึกษา เช่น การสอน การอบรม การช่วยสร้างหลักสูตร และอื่นๆ ให้แก่สถาบันของเราด้วย

ประธานได้ให้ที่ประชุมลงคะแนนเสียง "เห็นด้วย" หรือ "ไม่เห็นด้วย" ซึ่งเป็นการลงคะแนนเสียงลับ ผลการลงคะแนนเสียงจากคณะกรรมการในที่ประชุมจำนวน 16 คน ที่ประชุมลงคะแนนเสียงเป็นเอกฉันท์เห็นด้วยในการเสนอให้ปริญญากิตติมศักดิ์แก่บุคคลทั้ง 3 ท่าน

3.2 การจัดทำเอกสารเสนอสภาประจำสถาบัน

ประธานสั่งการให้ออกคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำเอกสาร เพื่อดำเนินการจัดทำเอกสารให้แล้วเสร็จทันการประชุมสภาประจำสถาบันในเดือนธันวาคม 2544 ในการจัดทำเอกสารแสดงประวัติและผลงานของผู้ได้รับเลือกสรร ประธานได้มอบผู้รับผิดชอบดำเนินการดังนี้

(1) ผศ.ประเสริฐ หลอมทอง ให้เป็นผู้ประสานงานการจัดทำเอกสารที่เกี่ยวกับพระพุทธวรญาณและพระธรรมปิฎก โดยเชิญพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการ และให้ผศ.สถาพร มาลีเวชรพงศ์ กับผศ.ดร.สมพร สุขเกษม มาช่วยทำเอกสารด้วย

(2) ผศ.ดร.จันทร์วิภา ดิลกสัมพันธ์ ให้ช่วยดูแลการจัดทำเอกสารแสดงประวัติและผลงานของพระพุทธวรญาณ ในสาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา

อนึ่ง ประธานขอให้คณะกรรมการจัดทำเอกสารนำข้อสังเกตของคณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์มาพิจารณาด้วยเพื่อให้เอกสารมีความสมบูรณ์มากขึ้น และในการแสดงผลงานทางด้านวิชาการ ขอให้นำหลักฐานประเภท primary source มาประกอบก็จะเป็นการดี

ปิดประชุมเวลา 15.00 น.

สอน สิจรัรอน

ผู้บันทึกการประชุม

คำสั่งสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

ที่ 1610/2544

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำเอกสารการถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

แด่พระธรรมปิฎก เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน

ตามที่คณะกรรมการเลือกสรรผู้สมควรได้รับปริญญากิตติมศักดิ์ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ได้มีมติเห็นชอบในการประชุมครั้งที่ 1/2544 เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2544 ให้ถวายปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ประจำปีการศึกษา 2544 แด่พระธรรมปิฎก เจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน เพื่อให้การดำเนินงานถวายปริญญากิตติมศักดิ์เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมเกียรติ สถาบันจึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำเอกสาร ดังต่อไปนี้

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประเสริฐ	หลอมทอง	ประธานกรรมการ
2. นางไกมุทพันธุ์	ผลสินธุ์	รองประธานกรรมการ
3. นางเพ็ญแข	กิตติศักดิ์	กรรมการ
4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทองเอม	สุ่นสวัสดิ์	กรรมการ
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สถาพร	มาลีเวชรพงศ์	กรรมการ
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.สมพร	สุขเกษม	กรรมการ
7. นางปิ่นทอง	ใจสุทธิ	กรรมการ
8. นายประสิทธิ์	จันรัตนา	กรรมการและเลขานุการ
9. นางจิราภรณ์	หนูสวัสดิ์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2544

(รองศาสตราจารย์สันต์ ธรรมบำรุง)

อธิการบดีสถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา

“นกฺขตฺตํ ปฏิมาเนนฺตํ อตฺโถ พาลํ อุปจฺจคา
อตฺโถ อตฺถสฺส นกฺขตฺตํ กึ กริสฺสนฺติ ตารกา.

ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนเขลาผู้มัวถือฤกษ์อยู่, ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง ดวงดาวทั้งหลายจักทำ อะไรได้”

ขุ.ชา.๒๗/๔๕/๑๖.

"โย จ วสฺสสตํ ชีเว กุสีโต หีนวีริโย
เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย วีริยํ อารภโต ทฬฺหํ.

ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรเลว (ไม่มีความขยัน) แม้จะมีอายุตั้งร้อยปี ยังสู้ผู้มีความเพียรเป็นนิตย์ แม้มีชีวิตเพียงวันเดียวย่อมไม่ได้"

ขุ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๑.

สายธารแห่งศรัทธา
รายนามผู้บริจาคทุนร่วมจัดพิมพ์หนังสือ
สารัตถธรรมของพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

บริจาค ๔๐,๐๐๐ บาท

รศ.ฉวีวรรณ คูหาภินันทน์

บริจาค ๒๐,๐๐๐ บาท

ผศ.ประเสริฐ หลอมทอง

บริจาค ๕,๐๐๐ บาท

ผศ.ทองเอม สุ่นสวัสดิ์ อาจารย์ประสิทธิ์ จันรัตนา

คุณนพพร โชคไพรศรี

บริจาค ๔,๐๐๐ บาท

ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม

บริจาค ๓,๐๐๐ บาท

ผศ.สถาพร มาลีเวชรพงศ์ อาจารย์มีบุญ มาลยมาน

บริจาค ๒,๓๐๐ บาท

อาจารย์ปรุงปรีดี ขาวปลื้ม

บริจาค ๒,๐๐๐ บาท

อาจารย์จันทนา รังรักษ์ อาจารย์มาโนช กลัดภิบาล

คุณประเสริฐ เนาว์ประดิษฐ์ ผศ.ณรงค์ แดงสายศิริ

บริจาค ๑,๒๐๐ บาท

อาจารย์วิมล สุเสวี

บริจาค ๑,๐๐๐ บาท

ผศ.บุญมี แท่นแก้ว คุณปรีชา การะเกตุ อาจารย์เจียมศักดิ์ คงสงค์

โปรแกรมวิชาพระพุทธศาสนา อาจารย์โกมุทพันธุ์ ผลสินธุ์ ผศ.สมสวาท นมะหุต

ผศ.สุนิตย์ เย็นสบาย รศ.วัฒนา พัชราวนิช อาจารย์สมชาย รัศมี

สำนักงานคณะวิทยาการจัดการ ผู้ไม่ประสงค์จะออกนาม

บริจาค ๕๐๐ บาท

ผศ.เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ ผศ.พีระพงษ์ กุลพิศาล ผศ.มยุรี สุทธิเลิศอรุณ

ผศ.มนัส วัฒนไชยยศ ผศ.กลอยใจ โสภณปาล ผศ.กมล อัญชัญภาติ

ผศ.ศักดิ์ สุนทรเสณี อาจารย์มนต์ฤดี วัชรประทีป อาจารย์มณีรัตน์ อุดมวรรณนนท์
อาจารย์นิโลบล วรรณปก ผศ.ขันธ์ สกุลสีมา รศ.อรสา สุขเปรม
คุณรัชนี วงษ์ตุรัน

บริจาค ๔๐๐ บาท

อาจารย์วรรณวดี ชัยชาญกุล

บริจาค ๓๐๐ บาท

อาจารย์อัควิทย์ เรืองรอง อาจารย์ศรีสุดา ไชยพยอม อาจารย์อุทิศ สายสิงห์
ผศ.อุดมเดช กมลบุตร ผศ.นิภา ภูเขาทอง ผศ.สุภรณ์ ลิ้มบริบูรณ์

บริจาค ๒๐๐ บาท

ผศ.อรียา แพ่งสภา อาจารย์วิลาศ นวลทวี อาจารย์สุดารัตน์ ชาญเลขา
อาจารย์จิราภรณ์ หนูสวัสดิ์ อาจารย์ชลลดา พงศ์พัฒนโยธิน ผศ.เฉลิม มากนวล
ผศ.เครือวัลย์ โพธิพันธ์ ผศ.ดร.จันทร์วิภา ดิลกสัมพันธ์ อาจารย์บุญชวน บุญประเสริฐ
ดร.ประเทือง อัมพรภักดิ์ ผศ.กาญจนา กาญจนกิจ อาจารย์จุฬารัตน์ อินนุพัฒน์
อาจารย์นันทิภา รัตนเพียรชัย ดร.เปรมสุรีย์ เชื่อมทอง ผศ.พวงน้อย สุดดี
อาจารย์พงศ์ศักดิ์ นาคสุวรรณ อาจารย์สอาด ทิพย์มงคล รศ.อนันต์ สกุลกิม
ดร.วิโรจน์ วัฒนานิมิตกูล ผศ.ศรีมงคล เทพเรณู ผศ.อินทิรา บุณยาทร
อาจารย์ฐิติมา นาคะผดุงรัตน์ อาจารย์ณัฐหทัย วะระทรัพย์ อาจารย์ทวีศักดิ์ จงประดับเกียรติ
อาจารย์บุษกร ปั้นหุ่น อาจารย์เพชราวดี จงประดับเกียรติ ผศ.ภาณี กนกนาค
ผศ.มณี เหมทานนท์ อาจารย์สมชาย มิ่งมิตร ผศ.สมหมาย มหาบรรพต
ดร.สรายุทธ์ เศรษฐขจร

บริจาค ๑๐๐ บาท

ผศ.ชวลิต ผู้ภักดี ผศ.ทรงกลด ประพิตรภา อาจารย์เบญญพร พิรุฬห์ฤทธิ์
อาจารย์ประสิทธิ์ เวชบรรยงรัตน์ อาจารย์ปัทมา จันทร์หนู อาจารย์เผด็จ กำคำ
อาจารย์พิษณุ บางเขียว อาจารย์มาลินี ธีระอภิศักดิ์กุล อาจารย์ลินดา เกณฑ์มา
อาจารย์สิริชัย เอี่ยมสะอาด อาจารย์สุชาดา วรรณะธูป ผศ.สุพิศวง ธรรมพันทา
อาจารย์สุภินทิพย์ ผาสุขดี อาจารย์สุทิพย์พร โชติรัตนศักดิ์ อาจารย์กาญจนา ปั้นแย้มศรี
อาจารย์ชลิต วณิชยานันท์ ผศ.ชะเอม สายทอง อาจารย์นิตยา สมพิทักษ์
อาจารย์มณีนาถ แก้วเนียม ผศ.ฤทัย แดงแสงส่ง รศ.วันทนี สว่างอารมณ์
อาจารย์วิชัย ปทุมชาติพัฒน์ อาจารย์สิริวัฒน์ สงวนหมู่ อาจารย์พงศ์รัศมิ์ เฟื่องฟู
ผศ.วิเชียร ทัพประเสริฐ คุณรุ่งนภา ทองอินทร์ อาจารย์ปรเมสฐ์ บุญศรี

บริจาค ๕๐ บาท

อาจารย์รัศมี ตันเจริญ อาจารย์วิมลัก ขวัญมงคล

สารัตถธรรม

โดย... พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-344-230-8

จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

- พิมพ์เนื่องในโอกาสที่สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ถวายปริญญาครุศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพระพุทธศาสนา แด่ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด
๕๔/๖๗, ๖๘, ๗๑, ๗๒ ซอย ๑๒ ถนนจรัญสนิทวงศ์
แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทร. ๐-๒๘๖๔-๐๔๓๔-๕, ๐-๒๔๑๒-๕๘๙๑, ๐-๒๔๑๒-๕๘๘๗
โทรสาร ๐-๒๔๑๒-๓๐๘๗, ๐-๒๘๖๔-๓๕๔๐
E-mail : sahadham@hotmail.com

"ในการศึกษาพระพุทธศาสนานั้น ตัวแท้ตัวจริงก็คือ พระพุทธเจ้า เราจะต้องเอาพระพุทธเจ้าเป็นหลักไว้เสมอ แล้วเอาอาจารย์เป็นสื่อ เป็นทางที่จะนำเข้าหาพระพุทธเจ้า ถ้ามีสติกำหนดไว้อย่างนี้เสมอ ก็ค่อนข้างจะปลอดภัย"

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)